

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Мальшина Катерина Володимирівна

УДК:340.12(497.12) «1918/1941» (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРОЦЕС ВІДНОВЛЕННЯ СЛОВЕНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
1918-1941 рр.

07.00.02 – всесвітня історія
03 – гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
К. В. Мальшина

Науковий консультант: Мицик Юрій Андрійович
доктор історичних наук, професор

КИЇВ–2019

АНОТАЦІЯ

Мальшина К. В. Процес відновлення словенського державотворення (1918-1941 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – «Всесвітня історія». – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Київ, 2019.

Проблематика словенської історії, державотворчих процесів, історичної пам'яті народу, зовнішньої та внутрішньої політики протягом ХХ століття вперше стала об'єктом дослідження в українській історіографії та є важливою для розуміння подібної української історичної проблематики. Наявність словенських, югославських та англомовних напрацювань із вказаної тематики дозволило сформулювати певні базові уявлення про словенське державотворення у 1918-1941 рр., але тільки у фрагментарному вигляді.

Дослідження процесу відновлення словенського державотворення покликане реконструювати передумови та перебіг внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів у Словенії, виявити сукупність факторів, які сприяли або заважали створенню словенських державних інституцій та їхнім взаємовідносинам з іншими державними та урядовими установами у досліджуваній період, від формування перших національних органів влади у 1918 р. до спроби відновлення автономії у квітні-вересні 1941 р.

Завдяки проведеному дослідженню вдалося відстежити процес відновлення словенського державотворення; доведено, що незавершеність цього процесу обумовлювалася нерішучістю словенської національно-політичної програми, розколом словенського політикуму на течії югославізму та «словенства», що, у свою чергу, корінилося у впевненості словенського народу у своїй «неісторичності»; простежено «вікна можливостей» державотворчого процесу й показано, що цей процес «хвильовий» характер: він відновився та прискорювався у часи внутрішньополітичного хаосу – розвалу мультинаціональних державних утворень, у рамках яких жив словенський

народ, в умовах посилення зовнішньої загрози на всьому протязі словенського північного кордону з боку Італії, Австрії, Угорщини, на тій (більшій) частині словенських земель, які стали складовою держави, спільної зі спорідненими слов'янськими народами (хорватами і сербами). Відтак, в умовах стабільного існування у мультинаціональних державах з авторитарним режимом процес словенського державотворення уповільнювався.

Дослідження обраної тематики виконано із залученням значного масиву джерел (документів державного та партійного характеру, виступів та спогадів сучасників, що містяться у словенських бібліотечних установах, Британській Бібліотеці, бібліотеці Школи слов'янських студій Університету міста Лондон, архівного матеріалу з Архіву Республіки Словенії).

Проаналізовано історіографічний доробок з вказаної тематики. Окремі аспекти словенської політичної історії за часів Першої Югославії постійно ставали предметом наукових зацікавлень словенських, югославських, англо-американських істориків. Втім, їхні трактування словенського минулого не завжди були об'єктивними та перебували під впливом політичної кон'юнктури.

Розроблено періодизацію процесів словенського державотворення та надано характеристику кожного з періодів; з'ясовано передумови відновлення словенської державності, що склалися у 1848-1918 рр. Визначено поняття «словенство», «югославізм», «балканізм» у баченні словенців.

Державотворчі процеси на словенських землях відновилися у складі Держави словенців, хорватів і сербів у серпні-грудні 1918 р. Рушійними силами цих процесів стали діючі політичні табори у Словенії: клерикальний, ліберальний, робітничий. Формування перших національних державно-адміністративних органів влади на словенських землях почалося ще у серпні 1918 р. («серпнева» Національна Рада СХС в Любляні), що призвело до двовладдя у Австро-Угорській імперії, та продовжилося за часів Держави СХС, у жовтні-листопаді 1918 р. Формування словенських збройних сил та початковий етап встановлення державних кордонів Словенії, внутрішній порядок та безпека, нагальні соціально-економічні питання стали сенсом

діяльності Національного Уряду Словенії у складі Держави СХС.

Після створення Королівства СХС (1 грудня 1918 р.) система дій Провінційного уряду Словенії полягала у боротьбі з центральним белградським урядом за збереження національної автономії у період підготовки конституції нової держави у грудні 1918-червні 1921 рр. Військові та адміністративно-інформаційні засоби роботи Провінційного уряду в умовах загрози цілісності словенської нації та національної території наприкінці 1918 – I пол. 1919 рр. мала за мету об'єднання всіх словенських земель у складі Першої Югославії. Уряд керував діяльністю словенської делегації у Парижі у січні-вересні 1919 р., військовими операціями та підготовкою до Каринтійського плебіситу (жовтень 1920 р.). Сукупність зовнішніх факторів призвела до втрати Словенією Каринтії, Примор'я, Пораб'я, тобто 40% словенських земель та населення, що стали словенськими меншинами у Італії, Австрії і Угорщині.

Виявлено сутність словенської політики у 1920-1921 рр. навколо розробки та прийняття Відовданської Конституції, виборчу законодавчу базу, результати виборів 1920 р. у Конституанту по Словенії, проаналізовано адміністративно-територіальне становище словенських земель за конституцією 1921 р., законодавчу базу щодо функціонування нових адміністративних одиниць, органів самоуправління та місцевих виборів. Визначено особливості формування та діяльності словенської політичної еліти у 1923-1927 рр. Окреслено головні риси та охарактеризовано напрямки діяльності цих самоврядних органів у 1927-1929 рр.

Досліджено погляди словенського політикуму на встановлення режиму особистої влади короля Олександра та його діяльність в умовах диктатури та формування однопартійної системи управління у 1929-1934 рр., розкрито діяльність словенського політикуму в умовах нової державно-адміністративної одиниці – Дравської бановини. Функціонування системи банського управління Дравської бановини зводилося до виконання податкових завдань центрального уряду та формування належних щорічних бюджетів, на що мала повноваження банська рада Дравської бановини. Автономістські намагання Банської ради

Дравської бановини посилилися у середині 1930-х рр. в умовах послаблення режиму диктатури. Юридичний казус стався через порушення центральною владою конституційних положень у сфері виборчого законодавства, тобто розширення повноважень місцевих органів влади у постановчій сфері, на словенському прикладі.

Релігійне питання зіграло значну роль у політичній боротьбі словенців за автономію на тлі боротьби за підписання конкордату Королівства Югославської держави з Святішим Престолом у 1935-1937 рр. Виявлено зв'язок Конкордатської кризи, створення бановини Хорватії та намагань словенського політикуму зі створення бановини Словенії. Прослідковано процес зібрання доказів доречності створення окремої словенської бановини та підготовки комплексу документів для її офіційного затвердження у 1939-1941 рр.

У процесі підготовки до створення бановини Словенії, який співпав з початком Другої світової війни, словенці у декількох напрямках вели пошук соціально-політичної моделі словенської автономії в умовах зростання воєнної загрози та знайшли зразок у словацькій автономії під проводом Тисо. Протягом Квітневої війни 1941 р., коли центральний уряд у Белграді перестав діяти, словенці на практиці спробували відновити свою національну автономію, створили «квітневу» Національну Раду, як наступницю «серпневої», та у початковий період нацистсько-фашистської окупації Словенії (до вересня 1941 р.) намагалися зберегти людські та матеріальні ресурси Словенії єдиними та недоторканими під одним окупантом.

Процес відновлення словенського державотворення пройшов через чотири «вікна можливостей» і залишився незавершеним в умовах запланованого розшматування словенських земель між Італією, Німеччиною, Угорщиною і Хорватією у 1941 р.

Ключові слова: Словенія, державотворення, югославізм, словенство, балканізм, «вікна можливостей».

SUMMARY

Malshyna K.V. The Restoration process of Slovenian state-building (1918-1941 pp.). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the Doctor of Historical Sciences degree on speciality 07.00.02 – «World History». – M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The issues of Slovenian history, state-building processes, historical memory, foreign and domestic policy during the XX century have become the object of research in Ukrainian historiography and are important for understanding of similar Ukrainian ones. The present Slovenian, Yugoslavian and British-American works on this topic allow us to formulate some basic ideas about the Slovene state-building in 1918-1941, but only in a fragmentary form.

The study of the restoration of the process of Slovenian state building is intended to reconstruct the preconditions and the course of domestic and foreign political processes in Slovenia, to identify a set of factors that contributed or hindered the creation of Slovenian state institutions and their relationships with other state and government institutions during the investigated period, from the formation of the first national authorities in 1918 to an attempt to restore the Slovene autonomy in April-September 1941.

Due to the research carried out, the restoration of the process of Slovenian state-building was traced; it is proved that the incompleteness of this process was conditioned by following factors: the indecisiveness of the Slovenian national-political program, the split of the Slovenian politicians into the flows of Yugoslavism and Slovenism, which, in turn, rooted in the confidence of the Slovenes in their «non-historicity»; «windows of opportunity» of the state-building process were defined. It has shown that this process has the «wave» nature: it has recovered and accelerated in times of internal political chaos (the collapse of multinational state structures within which the Slovene people lived), in the face of the growing external threat all lengthways the Slovenian northern border (with Italy, Austria, Hungary), on that

(most) part of the Slovenian lands, which became part of the state, in common with the related Slavic peoples (Croats and Serbs). Thus, under the conditions of a stable existence in the multinational states with an authoritarian regime, the process of Slovenian state building was slowing down.

The study of selected topics was carried out with the involvement of a large body of sources (state and parties documents, speeches and memoirs of contemporaries, contained in *Slovenian library institutions*, the *British Library*, the Library of the *School of Slavonic and East European Studies* at the University of London, archival material from the *Archive of the Republic of Slovenia*).

The historiography on the specified subjects is analyzed. Some aspects of Slovenian political history during the period of the First Yugoslavia have become the subject of scientific interests of Slovenian, Yugoslav, Anglo-American historians. However, their interpretations of the Slovenian past have not always been objective and were influenced by the political situation.

The periodization of the processes of the Slovenian state building is developed and the characteristics of each of the periods are given; the preconditions for the restoration of Slovenian statehood, which were developed in the years 1848-1918, have been clarified. The meaning of "Slovenism", "Yugoslavism", "Balkanism" in the vision of the Slovenes is defined.

The state-building processes in the Slovene lands resumed as part of the State of the Slovenes, Croats and Serbs in August-December 1918. The operating forces of these processes became the political camps in Slovenia: a clerical, a liberal, and a socialist one. The formation of the first national state-administrative authorities in the Slovene lands began in August 1918 (the "August" National Council of the SHS in Ljubljana), which led to the dual power in the Austro-Hungarian Empire, and continued during the time of the State of the SHS, in October-November 1918. Formation of the Slovenian armed forces and the initial stage of the establishment of the state borders of Slovenia, internal political order and security, urgent socio-economic issues became the focus of the activities of the National Government of Slovenia in the State of SHS.

After the creation of the Kingdom of SHS (December 1, 1918), the essence of actions of the Provincial Government of Slovenia was the struggle with the central Belgrade government for the preservation of national autonomy during the preparation of the Constitution of the new state in December 1918 – June 1921. The purpose of military and administrative information facilities of the Provincial Government in the face of the threat of the desintegration of the Slovenian nation and national territory at the end of 1918 – I half of 1919 was to unite all the Slovenian lands within the First Yugoslavia. The government led the activities of the Slovenian delegation in Paris in January-September 1919, military operations and preparation for the Carinthian plebiscite (October 10, 1920). The combination of external factors led to the loss of Carinthia, Slovenian Littoral, Porabje by Slovenia, that is, 40% of the Slovenian lands and the population became Slovenian minorities in Italy, Austria and Hungary.

The essence of Slovenian politics in 1920-1921 around the development and adoption of the Vidovdan Constitution was discovered, the electoral legislative basis, the results of the 1920 elections to the Constituent Assembly of the Kingdom of SHS, the administrative and territorial situation of the Slovenian lands under the 1921 Constitution, the legislative basis for the functioning of new administrative units, self-government bodies and local elections are analyzed. The features of the formation and activity of the Slovenian political elite in 1923-1927 are determined. The main features and the directions of activity of these self-governing bodies in 1927-1929 are described.

The views of the Slovenian politicians on the establishment of the regime of personal power of King Alexander and his activities under the conditions of dictatorship and the formation of a one-party system of governance in 1929-1934 are researched. The activities of the Slovenian political elite in the conditions of the new administrative unit, Banovina Drava, are revealed. The operation of the government system of Banovina Drava was reduced to the fulfillment of the tax assignments of the central government and the formation of appropriate annual budgets, which the Ban Council of Banovina Drava had the authority for. The autonomist attempts of the Ban Council of Banovina Drava were intensified in the mid-1930's in conditions of

weakening the regime of dictatorship. The law incident was happened due to the violation of the constitutional provisions by the central government in the field of electoral law, that is, the extension of the powers of local authorities in the regulatory sphere, in the Slovenian example.

The religious issue played a significant role in the Slovene political struggle for autonomy on the ground of signing and ratification of the Concordat of the Kingdom of Yugoslavia with the Holy See in 1935-1937. The connection between the Concordat crisis, the creation of the Banovina Croatia and the efforts of the Slovenian political community to create the Banovina Slovenia are revealed. The process of gathering evidences of the appropriateness of creating a separate Slovenian banovina and preparing a complex of documents for its official approval in 1939-1941 has been followed.

In the process of preparing for the creation of the Banovina Slovenia, which coincided with the outbreak of the Second World War, the Slovenes searched for a sociopolitical model of Slovenian autonomy in the face of the growing military threat, and found a sample in Slovak autonomy under the leadership of Tiso. During the April War of 1941, when the central government in Belgrade ceased to function, the Slovenes tried in practice to restore their national autonomy, created the "April" National Council as the successor to the "August" one, and in the initial period of the Nazi occupation of Slovenia (until September 1941) tried to preserve the human and material resources of Slovenia as united and untouchable under only occupator.

The process of restoration of the Slovenian state-building went through four «windows of opportunity» and remained incomplete in the context of the planned division of the Slovenian lands between Italy, Germany, Hungary and Croatia in 1941.

Keywords: Slovenia, state-building, Yugoslavism, Slovenism, Balkanism, «windows of opportunity».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Мальшина К. В. Тернистий шлях словенського державотворення (1918-1941): монографія / К. В. Мальшина. Київ: ІУАД НАНУ, 2018. 565 с.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

2. Мальшина К.В. Джерела з історії Словенії I половини XX століття: колекція документів та спогадів у зібранні Школи Слов'янських та Східно-Європейських Студій при Університеті м. Лондон / К. В. Мальшина // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Вип. 7. С. 125-129.

3. Мальшина К.В. Австрійсько-словенський кордон: роль комісії Майлза (січень-лютий 1919 р.) у вирішенні “Карінтійського питання” / К. В. Мальшина // Історія торгівлі, податків та мита. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2012. № 1 (5). С. 114-122.

4. Мальшина К.В. Діяльність Національного уряду Словенії з формування збройних сил наприкінці 1918 р. / К. В. Мальшина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXII. С. 336-341.

5. Мальшина К.В. Діяльність Провінційного уряду Словенії з управління збройними силами на рубежі 1918/1919 рр. / К. В. Мальшина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXIII. С. 226-231.

6. Мальшина К. В. Державний кордон Першої Югославії (1918–1924 рр.) та його словенська ділянка: історико-географічні виміри / К. В. Мальшина // Історія торгівлі, податків та мита. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2013. № 2 (8). С. 108–117.

7. Мальшина К.В. Державотворчий ідеал у словенській політичній думці І половини 1920-х рр. / К. В. Мальшина // Гуржіївські історичні читання. 2013. Вип. 6. С. 368-370.

8. Мальшина К.В. Джерела з історії Словенії першої половини ХХ ст. у Архіві Форін-Офіса (м.Лондон) / К. В. Мальшина // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. Вип. 11. С. 161-165.

9. Мальшина К.В. Національне державотворення у поглядах та політичній діяльності словенського клерикалізму (1918-1929 рр.) / К. В. Мальшина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2013. Вип. XXXVI. С. 264-271.

10. Мальшина К.В. Пути национального государственного строительства в словенской политической мысли послевоенного периода (1918-1923 рр.) / К. В. Мальшина // Рубикон: Сборник научных работ молодых ученых. Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2013. Вып. 63. 2013. С. 35-38.

11. Мальшина К.В. Словенський політичний католицизм у державотворчих процесах післявоєнного періоду (1918-1923 рр.) / К. В. Мальшина // Гілея. 2013. Вип. 75. С. 64-67.

12. Мальшина К.В. Югославізм та словенство: словенські суспільно-політичні погляди на збройні сили крізь призму національного питання (1918-1919 рр.) / К. В. Мальшина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2013. Вип. XXXV. С. 260-265.

13. Мальшина К.В. Янко Плєтерський та його погляди на словенське національне питання / К. В. Мальшина // Вісник Луганського національного університету. Історичні науки. 2013. Вип. 16 (275). С. 127-136.

14. Мальшина К.В. Державний кордон Першої Югославії (1918-1924 рр.) та його словенська ділянка: теоретичні підходи / К. В. Мальшина // Історія торгівлі, податків та мита. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2014. № 1 (9). С. 67-77.

15. Мальшина К.В. Історія у боротьбі з югославізмом: Йосип Маль та його внесок у вивчення традиції словенської державності / К. В. Мальшина // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. Вип. 12. С. 148-155.

16. Мальшина К.В. Матеріали зі словенської політичної історії міжвоєнного періоду у архівах Словенії та поза її межами / К. В. Мальшина // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Київ: ІУАД НАНУ. 2014. Том 29. С. 317-334.

17. Мальшина К.В. Питання бановини Словенії у поглядах словенського політикуму (1937–1940 рр.) / К. В. Мальшина // Гуржіївські історичні читання. Вип. 8-9. 2014-2015. С.213–219.

18. Мальшина К.В. Національно-політичне підґрунтя Конкордату Королівства СХС з Католицькою Церквою крізь призму словенської політики (1918–1929 рр.) / К. В. Мальшина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. XLIV (2). С. 62–70.

19. Мальшина К.В. Роль словенської народної партії в укладенні Конкордату та Конкордатська криза (1930-1937 рр.) / К. В. Мальшина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. XLVI. С. 384-391.

20. Мальшина К.В. Словенські шкільні підручники 1920-х – І половини 1940-х рр. про історію південних слов'ян у міжвоєнний період / К. В. Мальшина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. XXXX. С. 261-267.

21. Мальшина К.В. Идея государственного строительства в словенской политической мысли в годы Первой мировой войны / К. В. Мальшина // Slovenica III. Первая мировая война в политике и культуре русских и словенцев. К столетию начала Первой мировой войны: Сб. статей / Ред. К. В. Никифоров. М.: Институт славяноведения РАН, 2014. С. 96-112.

22. Мальшина К.В. Малый народ в Великой войне: путь словенцев к национальной государственности (1914–1918 гг.) / К. В. Мальшина // Первая

мировая война и судьбы народов Центральной и Юго-Восточной Европы: Очерки истории / Отв. ред. Е.П. Серапионова. М.: Институт славяноведения РАН, 2015. С. 411-428.

23. Malšina K., Sinkevič J. Trnova pot razvoja narodne ideje v 20. stoletju: probleme oblikovanja naroda na Slovenskem in v Ukrajini skozi oči ukrajinskega zgodovinarja / Katerina Malšina, Jevgen Sinkevič // Prispevki za novejšo zgodovino. 2016. Letnik LVI. Št. 1. S. 126-144.

24. Мальшина К.В., Волобуєв В.В. «Жолгерова устава» як джерело для вивчення проблем словенського державотворення за часів Держави СХС (жовтень-листопад 1918 р.) / К. В. Мальшина, В. В. Волобуєв / Емінак: Науковий щоквартальник Інституту археології НАН України. 2018. № 1 (21). С. 124-129.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

25. Мальшина К.В. Особливості міжнародного становища Словенії у складі Держави СХС (жовтень-листопад 1918 р.) / К.В. Мальшина // Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 13-14 жовтня 2011 р.). Луцьк: Вид-во ВНУ, 2011. С.293-296.

26. Мальшина К.В. Основні напрями австрійської політики в Карінтії в період діяльності комісії Майлза (лютий- квітень 1919 р.) / К.В. Мальшина // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції, (Кіровоград, 15 червня 2012 р.). Кіровоград: Вид-во КДПУ ім. Володимира Винниченка, 2012. С. 47-50.

27. Мальшина К.В. Практики освітніх новацій окупаційних режимів: на прикладі викладання історії у школах Словенії.) / К.В. Мальшина // Інноваційні процеси у сучасному просторі юридичної освіти: реалії, тенденції, перспективи: Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, ДДУВС (Дніпропетровськ, 23 квітня 2015 р.). Дніпропетровськ: "Інновація", 2015. С. 147-151.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	20
 РОЗДІЛ 1.	
СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	33
1.1. Історіографія проблеми.....	33
1.2. Джерела.....	62
1.3. Методологічні засади дослідження.....	102
 РОЗДІЛ 2.	
АВТОНОМІЯ У ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ СЛОВЕНЦІВ (серпень 1918 р.- січень 1919 рр.).....	129
2.1. Складання передумов відновлення словенського державотворення у другій пол. XIX – на поч. XX ст.	129
2.2. Державотворчі процеси на словенських землях у складі Держави словенців, хорватів і сербів (серпень-грудень 1918 р.).....	148
2.3. Участь словенських політиків у підготовці та обговоренні концептуальних проблем югослов'янського об'єднання (листопад 1918 р.).....	168
2.4. Словенська політика під час початкових політичних перетворень у Королівстві сербів, хорватів і словенців (грудень 1918 р. – січень 1919 р.).....	176
 РОЗДІЛ 3.	
ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛОВЕНСЬКОГО ПРОВІНЦІЙНОГО УРЯДУ (грудень 1918 р. – жовтень 1920 р.).....	186
3.1. Провінційний уряд Словенії в боротьбі за збереження національної	

автономії (грудень 1918-червень 1921 рр.).....	186
3.2. Боротьба Провінційного уряду за цілісність словенського народу.....	188
3.3. Каринтійський плебісцит 10 жовтня 1920 р. та його значення.....	206

РОЗДІЛ 4.

РОЗВИТОК СЛОВЕНСЬКОЇ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ІДЕЇ І САМОУПРАВЛІННЯ У КОРОЛІВСТВІ СХС (1920-1929 рр.).....	214
4.1. Конституанта у словенській політиці (1920-1921 рр.).....	214
4.2. Розвиток словенської державотворчої ідеї і політичної тактики у 1921 – 1927 рр.....	233
4.3. Особливості розвитку словенського самоуправління (1927-1929 рр.).....	252

РОЗДІЛ 5.

ДРАВСЬКА БАНОВИНА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СЛОВЕНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ МОНАРХІЧНОЇ ДИКТАТУРИ (1929-1935 рр.).....	263
5.1. Зміни державотворчих програм словенського політикуму в умовах диктатури (1929-1934 рр.).....	263
5.2. Політизація діяльності Банської ради Дравської бановини у 1931-1935 рр.....	271
5.3. Боротьба Банської ради Дравської бановини за розширення повноважень: муніципальні вибори 1933 р.	282

РОЗДІЛ 6.

БОРотьБА СЛОВЕНЦІВ ЗА ПОВНУ АВТОНОМІЮ В УМОВАХ ПОСЛАБЛЕННЯ РЕЖИМУ ДИКТАТУРИ ТА ПОЧАТКУ ОКУПАЦІЇ (1935-1941 рр.).....	294
6.1. Розширення повноважень Банської ради Дравської бановини у середині 1930 – х рр.	294

6.2. Проблема Конкордату як чинник початку федералізації Королівства Югославії.....	302
6.3. Питання про Бановину Словенію (1939-1940 рр.).....	312
6.4. Державотворчі ідеї у програмах словенських партій напередодні окупації (літо 1939 р. – березень 1941 р.).....	324
6.5. Спроба відновлення словенської національної автономії під час нацистсько-фашистської окупації Словенії (квітень – вересень 1941 р.).....	337
ВИСНОВКИ.....	364
ПОСИЛАННЯ.....	383
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	451
ДОДАТКИ.....	505
1-5. Документи.....	505
6. Таблиці виборів і голосувань.....	518
7. Пропагандистські плакати до Каринтійського плебісциту (словенські, австрійські)	521
8. Мапи.....	529

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АСА – Асоціація словенських автономістів

ВВП – Вітчизняна віруюча партія

ВНП – Всесловенська Народна партія

ДПЮ – Демократична партія Югославії

КПС – Комуністична партія Словенії

КПЮ – Комуністична партія Югославії (всдержавна)

ННП – Національна Народна партія (відділена від СНП фракція на чолі з

І. Шуштершичем, створена до виборів 1923 р. (лютий – березень 1923 р.)

ННП – Національна Прогресивна партія (1894 – 1941)

НРП – Національна Радикальна партія (всдержавна)

НРПЮ – Незалежна Робоча партія Югославії (всдержавна)

НСП – Націонал-Соціалістична партія

НПП – Національно-Прогресивна партія

СПТН – Соціалістична партія трудящого народу

СРП – Словенська Республіканська партія

СРПРС – Словенська республіканська партія робочих і селян

СРП – Селянська республіканська партія

ПЕП – Прекмурська економічна партія

РСПС – Робоча Соціалістична партія Словенії

САП – Самостійна Аграрна партія

СДП – Самостійна Демократична партія

СПЮ – Соціалістична партія Югославії (всдержавна)

СНП – Словенська Народна партія

ЮДП – Югославська Демократична партія (всдержавна)

ЮМО – Югославська Мусульманська Організація

ЮНП – Югославська Національна партія (всдержавна)

ЮРС – Югославський Радикальний Союз (всдержавна)

ЮРСД – Югославська Радикальна Селянська Демократія (всдержавна)

ЮСДП – Югославська Соціал-Демократична партія (всдержавна)

ADS – Arhivsko društvo Slovenije: Архівне товариство Словенії

ARS – Arhiv Republike Slovenije: Архів Республіки Словенії

ČZN – Časopis za zgodovino in narodopisje: Часопис історії та етнографії

FF – Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani: Філософський факультет
Університету Любляни

ICK – Inštitut za civilizacijo in kulturo SAZU: Інститут цивілізації і культури
САНiМ

INZ – Inštitut za novejšo zgodovino SAZU: Інститут новітньої історії САНiМ

IZDG – Inštitut za zgodovino delavskega gibanja: Інститут історії робітничого руху

OzZ FF – Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani: Відділ
історії філософського факультету Університету Любляни

PAZU HD – Pomurska Akademska Znanstvena Unija, seria Humanistika in
Družboslovje: Помурський студентський науковий союз, серія Гуманістика і
Соціологія

PZDG – Prispevki za zgodovino delavskega gibanja: Вісник історії робітничого
руху

PNZ – Prispevki za novejšo zgodovino: Вісник новітньої історії

SAZU – Slovenska Akademija znanosti in umetnosti: Словенська Академія Науки і
Мистецтв, САНiМ

SL Kr. BUDB – Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine:
Службовий болетень королівської банської управи Дравської бановини

UL DVS – Uradni list Deželne vlade za Slovenijo: Офіційний болетень
Провінційної управи Словенії

UL Kr. BUDB – Uradni list Kraljevske banske uprave dravske banovine: Офіційний
болетень

UL NV SHS – Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani: Офіційний болетень
Національного уряду СХС в Любляні

UL LiMO – Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti: Офіційний бюлетень
Люблянської і Маріборської областей

UL PUS – Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo: Офіційний болетень

Територіальної управи Словенії

ZČ – Zgodovinski časopis: Історичний часопис

ZRC SAZU – Znansveni raziskovalni center SAZU: Науково-дослідницький центр
САНiМ

ZDzS – Zgodovinski Društva za Slovenijo: Історичні товариства Словенії

ZIP – Zavod za intelektualno produkcijo: Установа інтелектуальної продукції

ZZDS – Zveza zgodovinskih društev Slovenije: Союз історичних товариств
Словенії

ZzTPS – Zveza za tujski promet za Slovenijo: Союз іноземного транспорту
Словенії

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У історії кожного народу обов'язково виділяються періоди, що вирішальним чином позначаються на його подальшій історико-політичній долі. Такі періоди, незалежно від подій, що їх складають, та їхніх реальних наслідків, стають предметами історіографічної легендаризації і або замовчуються, або вивчаються однобічно та обростають масою сукупних деталей, здебільшого вирваних з реального історичного контексту, створюючи бажаний історико-політичний концепт.

Саме така роль в історії не лише Словенії, але й усієї Південно-Східної Європи належить міжвоєнному періодові. Цей період вирішальним чином вплинув на долю народів Західних Балкан, що після Першої світової війни на сімдесят років опинилися у мультинаціональних державних утвореннях – Першій та Другій Югославії. Для Словенії, з усіх малих західно-балканських народів, у 1918-1920 рр. випала найважча доля. Її землі та народ було «розшматовано» між чотирма державами, а словенські меншини, що перебувають у сусідніх з нею державах, ще й зараз не можуть користуватися правами, гарантованими національним меншинам у Євросоюзі. У міжвоєнну добу Словенія втратила шанс об'єднатися, захистити свою мову та культуру від югославської уніфікації і здобути незалежність в умовах авторитарної держави, яка обґрунтовувала свою централізованість саме цією уніфікацією.

Вибір політичної історії Словенії у міжвоєнний період як об'єкту монографічного дослідження продиктовано міркуваннями, насамперед, *історіографічного характеру*.

Проблема словенського державотворення у міжвоєнну добу є слабовивченою навіть у словенській історіографії (у вітчизняній і взагалі східнослов'янській історіографії воно взагалі не порушувалось).¹ Цей період самі словенці вважають «мінним полем словенської історії». Причин для цього є багато. Рушійною силою процесу словенського державотворення у міжвоєнний період були націоналістично налаштовані клерикали-автономісти,

антикомуністи-реакціонери з точки зору правлячих кіл сучасної Словенії, вихідців з родин, пов'язаних з партизанським рухом. Комуністи, що створили Другу Югославію та національні квазідержавності у вигляді союзних республік, уникали будь-якого докладного вивчення цього періоду через незначність своєї ролі у легальному громадському житті Першої Югославії. У Словенії це можна доповнити тим, що всі основні ідеї та методи політичної роботи словенські комуністи перебрали від клерикалів. Це було зроблено за міркуванням, подібним тому, що зробив один з головних творців СРСР, лідер більшовистської партії РСДРП В. І. Ленін, коли перебрав програму есерів, щоби залучити на свою сторону селянство. Клерикали мали 80% підтримки словенського населення через зваженість їхньої національно-політичної та економічної програми. Криваві репресії проти клерикалів у Словенії протягом та після Другої світової війни мали за мету знищити весь цей прошарок населення та перевлаштувати історичну пам'ять народу. Тому міжвоєнна політична історія Словенії залишалася предметом численних перекручень або спрощених схем до рубежу ХХ / ХХІ ст., коли процедура вступу до НАТО та Євросоюзу щодо вирішення питання кордонів з сусідами-членами ЄС примусила державні наукові інститути Словенії зануритися у практично невивчену історичну добу.

За останні три десятиліття у даному напрямку досягнуто значних результатів у вивченні міжвоєнної історії Словенії у її легальному національно-політичному аспекті, кожного року продовжується публікація архівних матеріалів, які змінюють загальну картину її політичного життя. Певні успіхи є і у вивченні та визнанні вирішальної ролі окремих політиків у автономістських досягненнях у боротьбі за реалізацію національної ідеї. Але ще рано говорити про повне розуміння процесу словенського державотворення у цей період. Словенські історики не вважають міжвоєнну добу значущим періодом у словенському державотворенні. Авторка запропонованого дослідження вважає за необхідність доказати зворотне.

Розгляд цієї теми цікавий не тільки з академічної точки зору, але й тому, що відкриває широке поле для *компаративістики* у багатьох питаннях, через

визначну подібність історичних процесів на словенських та українських землях як у середньовіччі, так і у XVIII-XX ст.²

Мультикультурне перехрестя, на якому жили слов'яни, зіткнуло спільну слов'янську долю для словенців і українців. Величезне євроазійське цивілізаційне перехрестя, на якому виріс український народ, має свою «міні-версію» на заході Балкан, де від Балатона до Венеції розкинулися етнічні словенські землі. Ранньофеодальна державність у жадібному, етнічно чужому оточенні, прихід аварів у VI ст. і мадярів у VIII ст., походи вікінгів у IX ст., татар у XIII ст., турок у XVI-XVII ст. – усі, хто йшов через українські землі, приходив на словенські. Все це і словенці, і українці пережили одночасно.

У наступні часи пізнього середньовіччя та модерної доби словенці, подібно до українців, пройшли шлях бездержавного існування: спочатку у рамках середньовічних німецьких марок та князівств, пізніше з досвідом перебування у мультинаціональних державних утвореннях, як, наприклад, словенці у Австрійській імперії, українці – у Речі Посполитій і Російській та Австрійській імперії (західні – разом із словенцями у 1772-1918 рр.). Це супроводжувалося слабкістю та нечисленністю власної політичної та культурної еліти. Загальноісторичний процес посилення націоналізму, крах імперій, початок державотворення балканських народів після Першої світової війни став історичним тлом для процесу відновлення державотворення як словенців, так і українців.

Балканський процес ускладнювався наявністю зацікавленого гравця – Сербії, яка отримала незалежність на століття раніше і вважала природним реалізувати програму Великосербії за рахунок інших народів на Балканах. Втручання у процес словенського державотворення сербського, або «балканського» фактору, серед інших зовнішніх та внутрішніх факторів не дозволило процесу завершитися. У Першій Югославії державотворчі намагання словенців зазнали поразки, але цей досвід став їм у пригоді.

На початковому етапі Другої світової війни, а саме у 1941 р., і словенці, і західні українці зробили спробу утворити національні державні органи –

словенці створили Національну раду Словенії, яка діяла 6-11 квітня та нелегально до вересня 1941 р., у той час як 30 червня 1941 р. з ініціативи Організації українських націоналістів під проводом С. Бандери, Українські Національні Збори проголосили декларацію про відновлення Української держави.

Через досягнення своєї квазідержавності – однієї з республік у Другій Югославії – словенці заклали підґрунтя для сучасної словенської державності, як і українці через свою квазідержаву УРСР у рамках СРСР. Навіть проголошення незалежності словенців та українців відбулося синхронно – влітку 1991 р.

Історично детерміноване існування у мультикультурному просторі стало передумовою формування на теренах новітньої Словенії та України *гетерогенної політичної культури* (на відміну від британської гомогенної). У відповідності до цього, створилися подібні *атомізовані партійні системи*, які за певних історико-політичних обставин набули стану, властивого для внутрішньо-конфронтаційних систем крайнього плюралізму.

Кінець Першої світової війни і бурхливий час відродження процесів державотворення по всій Європі *під контролем наддержав-переможниць*, відбився на процесі встановлення кордонів у Словенії і Україні. У 1919-1920 рр. Словенію розділили між собою 4 країни, вона загубила 40% своєї землі та населення (Примор'є відійшло до Італії, Каринтія – Австрії, Пораб'є – до Угорщини), і тільки 60 % словенців залишилося у Королівстві СХС. У свою чергу, західно-українські землі захопили Польща (Західна Волинь, Полісся, Холмщина та Підляшшя), Чехословаччина (Підкарпатська Русь) та Румунія (Буковина). У часи створення УРСР та пізніше, з 1919-1928 р. Москва передала до складу РРФСР 37,5 % етнічно українських земель – Білгородщину, Стародубщину, Таганріжжя, Східний Донбас.

Післявоєнний час приніс обом народам подібні територіальні проблеми та втрати *через політику авторитарних центральних урядів*. У 1945 р. словенські партизани ходом визвольної війни вступили в Трієст у Примор'ї і Целовець у

Каринтії. Тіто, під тиском Великої Британії та при потуранні з боку І. В. Сталіна,³ у обмін на видачу словенських колабораціоністів – політичних біженців у Європі, мав відмовитися від вимог повернути Каринтію, колиску словенської ранньосередньовічної державності, і Примор'є з Трієстом. Позаюгославський статус Трієста з північним Примор'єм було закріплено угодами 1947, 1954 і 1975 рр.⁴ Крім того, словенські міста Гориця (на кордоні з Італією), та Радгона (на кордоні з Австрією) ще й зараз розрізані навпіл, хоча третє з подібних міст – Берлін об'єднався та повернувся до нормального життя. Україна також загубила Перемишль у 1945 р., який передали Польщі, і має с. Селменці, ще й досі розрізане навпіл україно-угорським кордоном.

Після політично незалежного розвитку у 1990-х роках, і Словенія, і Україна знов зазнали територіальних проблем зі своїми сусідами, незважаючи на вже укладені домовленості та міжнародні угоди: Словенія – з боку Італії, Австрії та Хорватії, Україна – з боку Росії.

Тому розв'язання багатьох нагальних проблем словенської історії, історичної пам'яті народу, зовнішньої та внутрішньої політики протягом ХХ століття стане у пригоді для розуміння подібної української історичної проблематики.

Процес відновлення словенського державотворення, як тему дослідження, ми розуміємо як відтворення головних гілок словенської національної державної влади – законодавчої, виконавчої і судової, серед яких дослідження зосереджено на перших двох.

Історичні процеси на словенських землях, з утворенням словенської ранньофеодальної держави Карантанії у 623 р., призвели до створення належних гілок державної влади – законодавчої, виконавчої та судової. Історична спадковість словенської державності, яка існувала до кінця Першої світової війни тільки на рівні історичного оповідання, була вивчена та доведена у 1920-30-і роки видатним словенським медієвістом Йосипом Малєм. Він вказав на формування княжої влади, головних адміністративних інститутів, а також на існування словенського законодавства, що згадується в джерелах як словенська

клятва своєму князю, «установи Склавенські» та «закон Славський», що доводить повну відповідність Карантанії поняттю «самостійна держава». Ці докази «історичності» словенського народу, незважаючи на протидію з боку пануючого державного інтернаціоналізму у обох Югославіях, поступово ідеологічно визволили словенський народ від зашореності щодо свого власного державного минулого та обґрунтували словенську національну ідею на історично-правовій основі.⁵

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою наукових планів Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України: «Пам'ятки історичної та політичної думки з історії державотворчих процесів на українських землях (остання чверть XIX – перша третина XX ст.)» (№ 0116U006412).

Первинна робоча гіпотеза дослідження полягає у наступному. Процес відновлення словенського державотворення відбулося наприкінці 1918 р., але не завершилося через нерішучість словенської національно-політичної програми, що обумовлювалося розколом словенського політикуму на течії югославізму та «словенства», що, у свою чергу, корінилося у впевненості словенського народу у своїй «неісторичності». Сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів складалася таким чином, що процес словенського державотворення мав «хвильовий» характер: він відновився та прискорювався у часи внутрішньополітичного хаосу – розвалу мультинаціональних державних утворень, у рамках яких жив словенський народ (Австро-Угорщина, Королівство СХС / Югосавія), в умовах посилення зовнішньої загрози на всьому протязі словенського північного кордону з боку держав, створених мовно неспорідненими народами (італійцями, австрійцями, угорцями), на тій (більшій) частині словенських земель, які стали складовою держави, спільної зі спорідненими слов'янськими народами (хорватами і сербами). В умовах стабільного існування у мультинаціональних державах з авторитарним режимом процес словенського державотворення уповільнювався.

Мета дисертаційної роботи полягає у реконструкції передумов та перебігу

процесу словенського державотворення, у виявленні сукупності факторів, які сприяли або заважали створенню словенських державних інституцій та їхнім взаємовідносинам з іншими державними та урядовими установами у досліджуваній період, від формування перших національних органів влади у 1918 р. до спроби відновлення автономії у квітні-вересні 1941 р.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких дослідницьких **завдань**:

- виявити передумови й чинники процесу відновлення словенського державотворення (1848-1918 рр.), розробити періодизацію цього процесу;
- дослідити державотворчі процеси на словенських землях у складі Держави словенців, хорватів і сербів (серпень-грудень 1918 р.);
- вивчити участь словенських політиків у підготовці югослов'янського об'єднання та розв'язанні його концептуальних проблем у листопаді 1918 р.;
- проаналізувати діяльність словенських урядів зі збереження повноважень автономії (грудень 1918 р. – червень 1921 рр.);
- розглянути напрямки зовнішньополітичної діяльності словенських урядів зі встановлення словенських кордонів (грудень 1918 р. – жовтень 1920 рр.), виявити значення результатів Каринтійського плебісциту для процесу словенського державотворення;
- прослідити розвиток словенської державотворчої ідеї у 1920-ті роки;
- розкрити особливості розвитку словенського самоуправління у 1927-1941 рр. (у Люблянській і Маріборській областях, у Дравській бановині) та виявити його значення для словенського державотворчого процесу;
- розкрити причини висунення питання, чинники та умови створення Бановини Словенії, її соціально-політичну модель у програмах словенського політикуму (1939-1941 рр.);
- дослідити спробу відновлення словенської національної автономії під час нацистсько-фашистської окупації Словенії (квітень – вересень 1941 р.).

Об'єктом дослідження є політична історія і суспільне життя Словенії у 1918-1941 рр.

Предметом дослідження є процес словенського державотворення і

самоуправління на словенських землях у 1918-1941 рр.

Методи дослідження. В процесі провадження студій та викладення їх результатів практикувалися загальнонаукові – історичний та логічний (системно-структурний) методи, із властивим їм аналізом, синтезом і системним підходом, та загальноісторичні методи – *періодизаційний* (для визначення особливостей етапів розвитку і якісних змін, що відбувалися на цих етапах в предметі дослідження), *проблемно-хронологічний* (для побудови викладу матеріалу як логічної послідовності певних історичних процесів і явищ), *порівняльно-історичний* і *синхроністичний* (для співставлення явищ, що вивчаються, з метою виявлення їхньої сутності), *історико-генетичний* (з метою наближення до відтворення реальної історії об'єкта), *історико-типологічний* (для аналізу типів державно-адміністративних одиниць, створюваних на словенських землях у міжвоєнний період). Метод *темпорального моделювання* слугує розумінню механізму динамічної предметної області є поняттям темпоральної логіки, яке відображає розвиток реального світу. *Історико-ретроспективний* аналіз та порівняльно-аналоговий метод застосовувалися для дослідження стану розробки проблеми в науковій літературі та історичній спадщині з питань процесу відновлення словенського державотворення, удосконалення категорійно-понятійного апарату.

Спираючись на принципи *історизму* та *об'єктивності*, в роботі пропонується вивчати явища та процеси, що спостерігалися у історії Словенії міжвоєнного періоду, не з позицій статички, а з позицій динаміки, та вивченням взаємозв'язків між ними та їх взаємообумовленості.

Вибір **хронологічних меж дослідження** зумовлений віхами створення «серпневої» Національної ради в Люблянці у рамках Держави СХС у 1918 р., з одного боку, та завершення легальної діяльності «квітневої» Національної ради Словенії у вересні 1941 р.

Перша світова війна відіграла роль потужного каталізатора відцентрових тенденцій у Австро-Угорській імперії та інтеграційних процесів серед слов'янських народів на заході Балканського півострова, які призвели до її

розпаду наприкінці 1918 р. Найактивніша діяльність організацій національно-визвольного характеру припадає саме на останній етап війни. Тому нижня хронологічна межа дисертації може бути номінально позначена серпнем 1918 р. – часом створення першого словенського державного органу – Національної ради в Люблянці.

Верхня хронологічна межа роботи – 1941 р., німецько-югославська Квітнева війна (6-10 квітня) та початковий період нацистсько-фашистської окупації Словенії, коли її поділили на чотири зони окупації. У цей час створюється та діє останній словенський самоврядний орган – Національна рада Словенії. Між позначеними двома датами тривав напружений процес словенського державотворення.

Територіальні межі дослідження. Словенські землі у першій пол. XX ст. перебували у кордонах п'яти держав (у Югославії, Австрії, Італії, Угорщини та Хорватії). Але географія дослідження охоплює тільки територію відносно самостійного існування Словенії як складової Першої Югославії, що зумовлено джерельною базою дослідження.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що процес словенського державотворення у 1918-1941 рр. вперше став предметом цілісного дослідження в українській історіографії. Вперше розроблено періодизацію процесу словенського державотворення у 1918-1941 рр. та надано характеристику кожного з періодів, визначено рушійні сили і чинники цього процесу.

Уточнено передумови процесу відновлення словенського державотворення, що склалися у 1848-1918 рр., і визначення понять «словенство», «югославізм», «балканізм» у баченні словенців.

Вивчено динаміку словенського державотворчого процесу у поєднанні з ідеєтворчим процесом; його розглянуто крізь призму боротьби «словенства» з югославізмом у особах консервативного (клерикального) та ліберального таборів, при ваганнях різних напрямків робітничого (соціалістичного / комуністичного) табору. Досліджено розвиток словенської державотворчої ідеї у 1920- 30 – х рр. у зв'язку з політичною практикою словенських діячів, через

визнання заслуг словенського консервативного табору та особисто його лідера А.Корошця у відстоюванні словенських національних інтересів, та висвітлення причин їхньої політичної гри.

Розвинуто дослідницький підхід до розгляду динамічного, або «хвильового», державотворчого поступу через «вікна можливостей».

Доведено, що кризові моменти централістичної та унітаристської – югославістської політики центрального белградського уряду, у які перевагу отримувало «словенство», відкривали відповідні «вікна можливостей» для інтенсифікації словенських державотворчих зусиль.

Доведено, що динаміку словенського державотворчого процесу також визначають відносини «національної», «державної» та «політичної» ідей, тобто шлях усвідомлення словенцями їхнього повного взаємозв'язку, як один з важливих критеріїв виділення етапів та «вікон можливостей» розвитку словенського державотворчого процесу.

Визначено чинники процесу відновлення словенського державотворення, його дискретності та остаточного припинення, їх пов'язано з особливостями цього процесу.

Доведено відповідність державного утворення, виниклого на словенських землях у складі Держави словенців, хорватів і сербів (Держави СХС) у серпні-грудні 1918 р., всім ознакам повної національної автономії, на основі дослідження процесів формування та діяльності перших словенських національних державно-адміністративних органів влади і словенських збройних сил, встановлення державних кордонів, особливостей міжнародного становища Словенії у складі Держави СХС.

Вивчено систему дій словенських урядів у боротьбі з центральним белградським урядом за збереження національної автономії у грудні 1918 – червні 1921 рр. Систематизовано сукупність військових та адміністративно-інформаційних засобів роботи урядів в умовах загрози цілісності словенської нації та національної території наприкінці 1918 – I пол. 1919 рр., досліджено діяльність словенської делегації у Парижі у січні-вересні 1919 р. Вивчено

передумови, хід та результати Каринтійського плебісциту (жовтень 1920 р.).

Проаналізовано адміністративно-територіальне становище словенських земель за конституціями 1921 р. і 1931 рр., законодавчу базу щодо функціонування нових адміністративних одиниць, органів самоуправління та місцевих виборів.

Окреслено головні риси та охарактеризовано головні напрямки діяльності самоврядних органів у 1927-1941 рр. (зокрема, Люблянської і Маріборської обласних скупщин у 1927-1929 рр., банської ради Дравської бановини у 1930-1941 рр.) за відповідними періодами.

Визначено роль релігійного питання у політичній боротьбі словенців за автономію на тлі боротьби за підписання конкордату Королівства Югославії зі Святішим Престолом та виявлено зв'язок Конкордатської кризи 1935-1937 рр., створення Бановини Хорватії та намагань словенського політикуму зі створення Бановини Словенії.

Проаналізовано спроби відновлення словенської національної автономії на початку Другої світової війни та у початковий період нацистсько-фашистської окупації Словенії (квітень-вересень 1941 р.).

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці тематичних підручників, навчальних і методичних посібників та узагальнюючих робіт з історії Словенії зокрема та Балканського регіону в цілому, в підготовці основних і спеціальних курсів у межах вказаних сфер знань, для дослідження міжнародних відносин в регіоні, створення систематичних праць з історії країн Південно-Східної Європи.

Словенський досвід розбудови власної державності, боротьби за об'єднання свого народу, парламентаризм і демократію, вироблення стратегії і тактики у досягненні своїх цілей, відданості людським цінностям та політичній поведінки у катастрофічні моменти своєї історії є корисним прикладом для державних й громадських діячів, партійних функціонерів і політологів. Такий досвід міг би прислужитися в контексті осмислення практики українського державотворення як попередньої доби,

так і сучасності.

Особистий внесок автора полягає у постановці представленої проблематики та її вирішенні. Наукові результати, викладені в роботі, досягнуті одноосібно. Доповіді, виголошені на конференціях, є самостійними. 22 публікації у фахових збірниках є самостійними та 2 статті у співавторстві.

У співавторстві з політологом В.В. Волобуєвим вийшла стаття «Жолгерова устава як джерело для вивчення проблем словенського державотворення за часів Держави СХС (жовтень-листопад 1918 р.)» про тимчасову конституцію Словенії у рамках Держави СХС у листопаді 1918 р. Політологічний аналіз документу належить співавторові. Історична частина дослідження, як от фактологія, історичний аналіз та висновки у статті належать авторові і увійшли у результати наукового дослідження.

У співавторстві з істориком Є. Г. Сінкевичем вийшла стаття «Тернистий шлях розвитку національної ідеї у ХХ ст.: проблеми формування нації у Словенії і Україні крізь погляд українського історика» стосовно порівняння шляхів розвитку національної ідеї словенців і українців у ХІХ-ХХ ст. Частина статті, присвячена розвитку української національної ідеї, належить співавторові, частина, присвячена аналізу розвитку словенської національно-політичної ідеї, належить авторові та вплинула на дослідницькі висновки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки роботи обговорювалися на засіданнях відділу зарубіжних джерел з історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Отримані результати роботи оприлюднювалися у формі доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях, а саме:

«Ольвійський форум-2011: стратегії України в геополітичному просторі» (Ялта, 8-12 червня 2011 р.), «Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу (Луцьк, 13-14 жовтня 2011 р.), «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (Луганськ, 3-4 квітня 2012 р.), «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Кіровоград,

15 червня 2012 р., Дніпропетровськ, 22 лютого 2013 р.), «Актуальні проблеми всесвітньої історії: аксіологічні засади державотворення» (Київ, 21 листопада 2012 р.), VII «Богданівські читання» (Черкаси, 6 грудня 2012 р.) «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровськ, 22 жовтня 2012 р.), «Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві» (Київ, 21-22 березня 2013 р.), «Всесвітня історія і актуальні проблеми міжнародних відносин (пам'яті проф. Г.Л. Бондаревського)» (Луганськ, 9-10 квітня 2013 р.), «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики» (Київ, 18 квітня 2013 р.), «Розвиток соціально-гуманітарної освіти і науки в контексті модернізації вітчизняної вищої школи» (Дніпропетровськ, 24 грудня 2013 р.), «Глобальні військово-політичні протистояння у XX ст.: світовий та регіональний вимір (до 100-річчя початку Першої світової війни), V та VII «Аркасівські читання» (Миколаїв, 17-18 квітня 2015 р., 21–22 квітня 2017 р.), «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи» (Баку-Ужгород-Дрогобич, 10 березня 2017 р.), «Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минуле, сучасне, майбутнє» (Запоріжжя, 12 лютого 2018 р.) «Міжнародні відносини: історія, теорія та практика» (Суми, 28 лютого 2019 р.); на міжнародному семінарі: «Етнічність і влада: колективна пам'ять і технології конструювання ідентичності» (Ялта, 20-25 травня 2013 р.); на Всеукраїнській науково-практичній конференції: «Інноваційні процеси у сучасному просторі юридичної освіти: реалії, тенденції, перспективи» (Дніпропетровськ, 23 квітня 2015 р.).

Структура дисертації. Дисертацію побудовано за проблемно-хронологічним принципом. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків, посилань, списку використаних джерел і літератури та додатків. Обсяг основного тексту дослідження складає 364 сторінки, перелік джерел і літератури становить 1054 найменування, додатки (документи, таблиці, плакати, мапи) розміщені на 43 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 548 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографічний огляд можна поділити на такі підрозділи: роботи словенських істориків, які вийшли в світ у першій пол. XX ст., роботи сучасних авторів, які торкаються соціально-політичного розвитку Словенії в цілому у розглянутий період, твори словенських істориків-емігрантів, а також англomовні та російськомовні розробки.

Словенську історіографію можна поділити на декілька періодів: погляди словенських істориків міжвоєнного періоду на сучасність; історіографію періоду Другої Югославії; періоду незалежності з 1991 р., а також англomовну емігрантську та словенську вітчизняну історіографію.

Початок XX століття для історії Словенії ознаменувався піднесенням національного руху та зростанням інтересу словенців до своєї історії. В цей час активно виступали історики, більше пов'язані з клерикальними колами. Найвідоміший з них – Йосип Груден (1869-1922), який видав популярну «Історію словенського народу» (томи 1-6, 1910-1916)⁶, що охоплювала період від переселення словенців на Балкани до кінця XVIII ст. Для неї характерно некритичне ставлення до джерел і перебільшення ролі католицької церкви. Також з початку XX ст. в словенській історіографії поступово бере гору позитивістський метод.

Перші роботи узагальнюючого характеру, включаючи найновішу добу, з'являються на початку 20-х років, і серед них – твори Драготіна Лончара (1876-1954). Він зазнав впливу Т. Масарика, особливо це проявилось у «Соціальній історії словенців» (1911). На історію Лончар дивився з позиції дрібнобуржуазного демократа; симпатії його були на стороні демократичних і ліберальних національних діячів. Його приваблювала ліберальна програма

створення Об'єднаної Словенії, він з співчуттям писав про таборський рух кінця 60-х років XIX ст. У монографіях 1920 – х рр. – *«Політичне життя словенців»* (1921) та *«Політика й історія: декілька відповідей на нагальні питання»* (1923)⁷ Лончар охарактеризував найважливіших національних діячів XIX-початку XX ст. І вперше показав розвиток югослов'янської ідеї в словенській громадській думці.

В цей період вийшов останній, 7-й том *«Словенської землі»* (1892-1926) – розгорнутого опису всіх словенських етнічних районів у природознавчому, статистичному, культурному та історичному огляді. Це праця Франа Ковачича *«Словенська Штирія та Прекмур'є: історичний опис»* (1926).⁸ Протягом більшої частини словенської історії, словенська етнічна територія належала різним державам, й переважна більшість стала частиною Габсбурзької монархії з кінця XV ст. Словенія тоді являла собою австрійські провінції Крайна, Каринтія, Штирія і Австрійське Примор'я, з невеликою частиною – Прекмур'єм, що належала до Королівства Угорщини. Це були просто територіально-адміністративні одиниці, без будь-яких етно-національних ознак, що залишалися незмінними до кінця Першої світової війни. Тому не випадково, що саме цю територію було описано останньою, тим самим було затверджено єдність словенської землі та словенського народу, незважаючи на те, що він у 1920-ті роки був остаточно роз'єднаний та не здобув повної незалежності.

Ще один історик та священик, Йосип Маль після смерті Йосипа Грудена продовжив його справу та підхопив його ідею написання повної (на той момент) *«Історії словенського народу»*. У 1928-1932 рр. було опубліковано 5 томів, з яких I том описує *«Велику Французьку революцію та словенські землі»* (1789-1813), а наступний – *«Добу політичного опікунства»* (1813-1848). Головним доробком Й. Малья стала політична історія словенців XIX- поч. XX ст.⁹ Широке використання архівних матеріалів надало Й. Мально можливість підкреслити особливості культурної та соціально-економічної історичної картини цієї епохи та доказати історичність словенського народу.

У цей час виступив зі своїми роботами Іван Приятель (1875-1937), перший

словенський історик літератури з власними принципами та методами дослідження. Одним з головних критеріїв тодішнього культурно-політичного життя словенців після входження у Королівство СХС було відношення до табору «слов'янства» (у більш вузькому розумінні «югославізму») або «словенства». Проблема ця обговорювалася у словенській літературі і пресі у зв'язку з виникненням ідеї Об'єднаної Словенії ще з часів Весни народів, і до 1920-30-х років вже накопичилося достатньо матеріалу для написання ідейно-політичної історії словенців, яка фактично була пов'язана з історією словенської літератури. Тому ми можемо визначити І. Приятеля також як фахівця з проблем політичної історії словенців ХІХ ст. У фрагментах, або окремих статтях, його головна праця *«Культурна та політична історія словенців від 1848 до 1895 рр.»* виходила вже у 1920-ті роки, й у повному обсязі була опублікована тільки у 1938-1940 рр., після його смерті.¹⁰

Хоча всі ці роботи вказаного періоду фактично доводили опис словенської історії тільки до кінця Першої світової війни та формування Королівства СХС, головною заслугою цих праць була концентрація уваги на діяльності будителів словенського національного відродження, на унікальності словенської мови і культури, та висвітлення попередньої історії словенців у національному дусі, як підґрунтя та передумови для відновлення словенської державності.

Навчальні посібники з історії, за якими викладали у школах за часів Першої Югославії, видані у 1920-і роки, доводили історію до 1921 р., у них на одній-двох сторінках розповідалося про спільну діяльність габсбурзьких слов'ян у прийнятті Травневої декларації та створення Національного Віча сербів, хорватів і словенців (при цьому порядок народів у назві, як бачимо, не відповідав дійсності). Незважаючи на назву *«Історія слов'ян»*, або *«Історія південних слов'ян»*,¹¹ усі такі посібники подавали історію народів Югославії, при чому в цілому, торкаючись окремих народів тільки при описах подій до 1918 р.

Наприкінці 1930-х років вийшло два підручника, однією з них була *«Історія югослов'ян»* (1938), вже у назві якої чітко висловлювалася провідна унітаристська ідея єдності націй Королівства СХС. У змісті всі народи

розглядаються сумісно під іменем “південні слов'яни”, при цьому цікавим є те, що автори уникають іменування держави Югославією, використовуючи словосполучення “у вільній державі”, “вільне королівство”.¹² У другому підручнику – *«Історії слов'ян»* (1939) – підрозділи, присвячені міжвоєнному періодові, під назвами «Петр I Визволитель» та «Олександр I Об'єднувач», описують політичні події з кінця I світової війни до приходу до влади Петра II у 1934 р., присутній опис важливого етапу у розвитку словенської державності – Держави СХС, але тільки як момент історії, який неможливо обійти у розповіді про об'єднання сербів, хорватів і словенців у єдину державу.¹³ Жодний з підручників з історії, якими користувалися тоді у школах Словенії, не згадував про соціально-політичні процеси чи історичні події у Словенії у міжвоєнний період.¹⁴

За часів Другої Югославії, наступним кроком на шляху висвітлення проблем політичного життя словенців у Королівстві СХС та потім у реакційній Югославії можна назвати *«Прогресивне перетворення політичного життя в міжвоєнний період у Словенії і Трієсті»* (1962)¹⁵. Її автори, Іван Регент (1884 – 1967) словенський революціонер, письменник і політик, та Іван Крефт (1906-1985), публіцист і югославський дипломат, в основному описують діяльність соціалістичного та комуністичного табору в словенській політиці. Продовженням цієї теми стала книга *«Прогресивна Словенія, Трієст і Каринтія»* (1964)¹⁶, у якій соціалістичний рух у австрійській частині Словенії – Каринтії – був досліджений відомим словенським істориком Янком Плєтерським, фахівцем з історії каринтійських словенців та міжнародних відносин Словенії XIX-XX ст. Назва роботи говорить про небажання словенців визнавати загублення Каринтії у 1920 р. та югославсько-італійську угоду 1954 р. про розділ словенських земель.

Треба зауважити, що влітку 1959 р. в рамках Академії наук та мистецтв Словенії був заснований Інститут історії робітничого руху (сучасний Інститут новітньої історії), що відповідало тодішньому політичному розумінню новітньої історії. Після його створення, дійсно, було поставлене питання, чи Інститут досліджує всю національну історію даного періоду, або тільки його

комуністичну ідейно-політичну частину – саме історію робітничого руху. Хоча він і був названий Інститут з вивчення робітничого руху, спрямованість його роботи була більш-менш зосереджена на вивченні всієї новітньої словенської історії з акцентом на робітничий рух, на його організацію та функціонування. Однією з праць, яка в тому числі стосується міжвоєнного періоду політичної історії Словенії, постав фундаментальний «*Опис хронології робітничого руху в Словенії. 1867-1968*» (1969).¹⁷ В цілому цей колективний труд мав більш фактологічний характер, він уникав згадувань про будь які інші напрями робітничого руху, окрім комуністичного, якщо це було можливо, або подавав їх цілком описово й негативно.

При створенні Інститут отримав завдання вивчати в основному робітничий рух з моменту його зародження на словенських землях в II пол. XIX ст. та його розвиток після Другої світової війни, але з плином часу заради істоти проблематики характер досліджень трансформувався та перейшов до вивчення всієї словенської історії періоду з сер. XIX ст. до сучасності. Дійсно, теми досліджень вузьких спеціалізованих питань історії робітничого руху вже після першого десятиліття роботи почали поширюватися на всю національну історію, але це відбилося на його назві тільки у 1989 р., коли він був перейменований в Інститут сучасної історії.

Все почалося з систематичного розгляду словенської сучасної історії у всіх проблемних контекстах, від політичної до економічної та соціальної історії. На початку 70-х років XX ст., дослідники розробили науково-дослідні проекти про три історичні періоди (період до першої світової війни, міжвоєнний період та часи Другої світової війни (Перша Югославія), період після Другої світової війни (Друга Югославія)).

У міру проведення досліджень двох Югославій, інститут став суто науково-дослідною установою з міцним архівним відділом, де всі дослідження словенської історії проводилися в межах цих трьох історичних періодів. Дослідники самі планували та вирішували, які теми вони хотіли б досліджувати. У цьому контексті, більшість досліджень (і публікацій) були з періоду Другої

світової війни та за тематикою комуністичного руху.

У складі інституту до 1992 р. перебував архів, в якому був головним чином матеріал з часів Другої світової війни. Архів, який є одним з багатіших архівів доби Другої світової війни в Європі, містить матеріали як окупаційної влади, так і словенського (партизанського) руху опору; тепер цей архів переданий до Архіву Республіки Словенія. Як вираження ділового співіснування дослідницької та архівної діяльності, інститут видавав історичні джерела, документи, що стосуються політичної діяльності словенського руху опору під час Другої світової війни з поясненнями (*Документи з народної революції в Словенії*)¹⁸ і його військових операцій (*Збірка документів та даних про визвольну війну югославських народів, частина VI (словенські події)*).¹⁹

Словенці тоді ще не мали історичної праці, яка б синтетично і з відповідної критичної відстані говорила про питання словенського політичного життя першої половини XX ст. На початку 1980-х рр. написати таку роботу спробував один з найвідоміших словенських істориків Янко Плєтерський,²⁰ але до реалізації цієї ініціативи не дійшло, це була фактично збірка його есе з різних питань словенської історії XX ст.

Серед рідкісних робіт, які трохи торкаються нашого періоду, можливо згадати дві характерні праці. Одна з них – узагальнююче видання Бранко Божи́ча «*Опис історії словенців*» (1980)²¹, який був виданий як навчальний посібник для середньої та технічної школи. Заради дидактичної спрямованості тексту опис періоду міжвоєнної історії був дуже скорочений та також мав фактологічний характер. Друга праця – «*Американські словенці та народно-визвольна боротьба в Югославії: заселення, географічне розпорошення та відношення американських словенців до своєї Батьківщини від сер. XIX ст. до кінця Другої світової війни*» (1987) Матяжа Клеменчи́ча²² – має більш дослідницький характер, стосується словенської діаспори в Америці та приховано дозволяє подати матеріал з протилежної, не комуністичної, точки зору.

Така науково-дослідна спрямованість існувала до організаційних змін

науково-дослідної діяльності в Словенії *після проголошення незалежності*, коли замість хронологічного акценту дослідження словенської сучасної історії почали реалізовувати принцип єдності двох суттєво різних, але взаємодоповнюючих дослідницьких програм, тобто однієї, яка досліджувала політичну та ідеологічну історію, й іншої, яка досліджувала економічну і соціальну історію. Спрямованість діяльності Інституту до кінця XX ст. залишалася виключно прокомуністичною, і тільки в його останнє десятиліття більш детальну увагу дослідників стали привертати окремі події та проблеми легальної політичної словенської історії міжвоєнного періоду.

Проривною роботою стала монографія Б. Балковця (1963-) *«Перший словенський уряд 1918-1921»* (1992). Дослідник виказав революційну на той час ідею, що першим урядом незалежної Словенії був зовсім не уряд, створений у 1944 р. у партизанському краї в м. Айдовщина, що високо в горах, на сучасній межі з Італією. Першим урядом він зазвав Національний уряд Словенії, який діяв 2 місяці під час існування держави СХС, у жовтні-листопаді 1918 р. та потім як Провінційний уряд в Королівстві СХС до моменту прийняття Відовданської конституції. Всю свою подальшу діяльність Балковець присвятив розширенню свого дослідження та популяризації цієї ідеї у широкій громадськості, займаючись також проблемами порівняння всіх трьох влад незалежної Словенії (враховуючи 1991 р.), правної історії та виборчої системи в Словенії у період 1918-1921 рр.²³

У середині 1990-х рр. метр словенської історичної науки Йоже Пір'євець (1940-), експерт уряду з сучасної історії Центральної Європи, відомий своїми дослідженнями історії словенців в Італії та історії Югославії, видав монографію *«Югославія 1918-1992: створення, розвиток та розпад Карагеоргієвичевої та Тітової Югославії»* (1995). У Болоньї італійською він видав тільки першу частину щодо Першої Югославії.²⁴ Цю тему історик опрацьовував з 1980 р. – зі смерті Тіта та розквіту сепаратистських тенденцій у національних частинах Югославії, в тому числі і у Словенії. Він є поліглотом та працював в архівах по всьому світу. Таким чином, матеріал для книги зібраний в англійських,

американських, італійських, російських і німецьких архівах. Звичайно, приводом для книги стало бажання автора розібратися у причинах югославських воєн після її розпаду. Книга вражає наведеними фактами з усіх боків проблематики югославських воєн, а особливо сербо-хорватських відносин, але словенці згадуються лише у цьому контексті, через їхнє звичайне співробітництво з хорватами або свій власний націоналізм. Оцінка будь-якого націоналізму, а особливо клерикального, є негативною.

Одним з кроків до комплексного розуміння проблем історичного розвитку Словенії у міжвоєнний період стали конференції та симпозіуми, за результатами яких виходили збірники статей. Напередодні та відразу після розпаду Югославії державотворча ідея, яка нарешті здійснилася, потребувала наукового обґрунтування. На конференції *«За конфедеративну Словенію»* (1990) вперше було виказано думку про початок словенського державотворчого процесу не з часів Визвольного фронту, як це мусувалося у громадській думці напередодні, але з моменту її висловлення, тобто з часів «Весни народів».²⁵ Усередині 1990-х років пройшли симпозіуми *«Ключові характеристики словенської політики у 1929-1955 рр.»* та *«Словенські тридцять років»* (1995).²⁶ Симпозіуми спрямували дослідження міжвоєнного періоду у національно-культурну, молодіжну, профспілкову тематику та локальні, більш краєзнавчі розвідки. Помітно, що самі симпозіуми уникали проблематики часів Держави СХС та Королівства СХС, зосереджуючись на часі диктатури. Але вже з'явилися внутрішньополітичні теми, які до того навіть не згадувалися. Серед них погляди клерикалів на соціальні зміни у 1930-х рр., хорватські зв'язки ліберального табору та новий погляд на відносини фракцій всередині комуністичного табору.

Всередині 1990-х рр. Словенія почала процедуру вступу до НАТО та потім до ЄС. Ці події викликали широку громадську дискусію та необхідність наукового обговорення проблем кордонів з сусідами, а також розвитку демократії та парламентаризму. Різні дослідницькі установи – історичний та соціологічний факультети університету Любляни, Товариство істориків Словенії та Інститут новітньої історії – провели конференції та видали збірки: *«Австрія,*

Югославія, Словенія. Словенська національна ідентичність крізь час» (1997), *«Словенія 1848-1998: пошук власного шляху»* (1998), *«Словенська держава – десятирічний ювілей»* (2001), *«Словенці і рік 1941: 60 років з початку Другої світової війни в Словенії»* (2001),²⁷ *«Словенці у Європі: (про деякі аспекти словенських зв'язків із сусідами та Європою)»* (2002), *«Словенська самостійність 1991: свідоцтва та аналіз»* (2002), *«Кордони у Південно-Східній Європі: Культура і політика у XVIII-XXI ст.»* (2004), *«Від держав у Словенії до словенської держави»* (2004).²⁸ У ході обговорень піднімалися питання Каринтійського плебісциту та Трієсту і Примор'я, Гориці і Радгони – міст, які ще зараз розрізані наполовину та мають всередині «берлінські стіни», коли в самому Берліні вона пала. Історичні коріння цих проблем йдуть у часи кінця Першої світової війни та Паризької мирної конференції, та продовжуються у період окупації та післявоєнного устрою Європи. Також на конференціях піднімалися проблеми конфесій, історії партійної парламентської боротьби та демократії в Словенії у міжвоєнний період. Пригнічене становище словенських національних меншин у сусідніх країнах, з якими необхідно було влаштувати всі історичні суперечки щодо прикордонних територій при входженні в ЄС та саме перебування Словенії у складі Європи викликало ще більш проблем, тому підняті питання продовжували привертати увагу й далі. За останні десять років було проведено конференції та опубліковано збірники *«Проблеми демократії в Словенії у 1918-1941»* (2007), *«Югославія у часі: 90 років з початку першої югославської держави»* (2009), *«Важливі словенські особистості XX ст.»* (2010), *«Оновлення Європи: записки про словенську національну програму»* (2017)²⁹

Треба зауважити, що інститут також видає збірники в пам'ять провідних істориків, де публікуються праці переважно з того періоду, яким він займався. З таких видань, що стосуються міжвоєнного періоду, треба згадати збірники Графенауера, Фереца, Гестріна, Мікужа, Меліка, Плєтерського, Кермавнера, Стіпловшка, Войо, Цвіттера, Хрібара, Троара.³⁰

З значних інститутських праць 1990-х років треба згадати колективну монографію провідних фахівців з словенської історії I пол. XX ст. Е. Доленця

(1960-2009), Б. Годеша та А. Габрича *«Словенська культура та політика в Югославії»* (1999).³¹ Головною ідеєю авторів було показати, що після створення югославської держави в 1918 р., коли всі балканські народи позбавилися політичних перешкод, обумовлених австрійським націоналізмом, на шляху зростання словенської культури і освіти з'явилися значно вигідніші умови, і почалася словенська «культурна боротьба» – боротьба лібералізму проти католицької церкви за панування у сфері культури. Головним оплотом Словенії проти унітаризму та централізму стала словенська інтелігенція. Автори пластично розгорнули процеси роздробленості між югославізмом та словенством, між автономією і централізмом у таборі інтелектуалів у міжвоєнний період.

На початку березня 1997 р. в інституті зібралася ініціативна група, члени якої були Ясна Фішер, Зденко Чепич, Ервін Доленць, Алеш Габрич, Боян Годеша, Жарко Лазаревич та Юрій Перовшек, яка запропонувала спільно усіма науковими силами інституту написати історію словенців за весь період, який досліджує установа, тобто від з сер. XIX до кін. XX ст. Віхами цього довгого періоду обрано «весну народів», березнева революція 1848 р., коли словенці розробили чітку політичну програму Об'єднаної Словенії, і крах Другої, соціалістичної, Югославії та створення міжнародно визнаної незалежної словенської держави. Протягом десятиліть після створення в 1959 р., Інститут накопичив багато нових матеріалів і прийшов до зрілого розуміння того, що це знання повинно бути представлено прозоро та неупереджено. Було зрозуміло, що серед усього обсягу історичних досліджень не вистачає такого широкообсяжного історичного огляду. Після довгого обговорення було обрано підзаголовок «Від програми Об'єднаної Словенії до міжнародного визнання Словенії 1848-1992».

Двотомна *«Новітня словенська історія»* вийшла в 2005 р.³² Це синтетичний показ останніх 150-ти років словенської історії в установленій періодизації новітньої історії, де Друга світова війна розглядається як найбільш бурхливий період в сучасній словенській історії. Доба Першої Югославії 1918-1941 вийшла

під редакцією Ервіна Доленця та Юрія Перовшека, фахівців з політичної та культурної історії Словенії цього періоду. При такій фундаментальній роботі завжди встановлюються нові стандарти і описи різних подій і процесів, але автори не хотіли непотрібних нововведень та, де було можливо, зберегли традиційну термінологію. Фактично на даний момент це найбільш повне та всебічне зібрання досліджень щодо всієї словенської історії з сер. XIX ст., з доданням осібних результатів досліджень, в якому узагальнені всі результати з вивчення історії Словенії та доробки іноземної історіографії.

У 2005 р. інститут також вжив спробу видати компактний наглядний історичний синтез розвитку Словенії після 1900 р. «*«Словенська хроніка XX століття»* (2005)³³ – це хронологічно впорядкований огляд найважливіших історичних подій і процесів, які сформували словенське суспільство протягом останнього століття. Літопис містить багато інформації, даних, оголошень, спостережень і оцінок, які є новими для словенської історіографії та висвітлюють проблемні питання, які треба розглянути в іншому світлі; багато з них, безсумнівно, стимулювало подальші дослідження фахівців інституту та інших істориків у напрямку більш виважених обговорень та нових висновків. Незважаючи на це, «Хроніка XX століття» є багатий, відкритий і живо написаний огляд новітньої словенської історії, що свідчить про важливі зміни і нові тенденції у словенській історіографії.

У 2006 р. вийшла ще одна узагальнююча книга провідного фахівця Інституту новітньої історії Петра Водопивця «*Від Похлінової граматики до самостійної держави*».³⁴ Книга продовжує «Словенську історію» Петра Стіха та Вашко Симоніті (1995), яка відображає соціально-політичну ситуацію на словенських землях від передісторії до XVIII ст. та Просвітництва. Період у двісті років з кінця XVIII ст. до створення словенської держави є значно коротший, але, завдяки динамічнішому, різноманітнішому і всебічному розвитку у XIX-XX ст., історичного матеріалу накопичено значно більше. У цьому світлі, в цій книзі період до Другої світової війни описаний більш коротко, а події 1941-1991 рр., з початку Другої світової війни до незалежності Словенії, наслідки

чого безпосередньо характеризують словенську сучасність, представлені більш широко.

У останні 15 років в інституті вийшла значна кількість монографічних досліджень за авторством дослідників, які вивчають проблеми міжвоєнного періоду в історії Словенії різної проблематики.

Ю. Гашпарич (1977), представник нової генерації істориків, фокусує дослідження на словенській і югославської політичної історії та історії Центральної Європи у XIX-XX ст. Зокрема, він досліджує історію політичного плюралізму та парламентаризму,³⁵ і, серед іншого, є членом керівництва міжнародної мережі *European Information and Research Network on Parliamentary History*.

Ігор Грдіна (1965-) суміщає роботу в інституті з лекторською діяльністю, він професор славістики історичного відділу філософського факультету Люблянського університету. Коло його інтересів у міжвоєнному періоді обмежується військовими питаннями та подіями боротьби за словенські кордони у 1918-1921 рр.³⁶

Бранко Марушич (1938-) та Егон Пелікан (1940-), як і Й. Пір'євець, походять з сімей біженців зі словенського Примор'я, коли його окупувала Італія. Обидва вільно спілкуються італійською, що їм допомагає у дослідженнях історії регіонів, які опинилися у XIX-XX ст. під владою Італії. Фокусом інтересів Марушича стали словенсько-італійські відносини за останні 200 років, він був визнаним експертом з цих питань та залучався урядом у двосторонню Словенсько-італійську культурно-історичну комісію (1993-2000 рр.), яку було створено з метою проведення всебічного поглибленого вивчення всіх аспектів історії політичних та культурних зв'язків між двома народами, включаючи трагічні періоди окупації восени 1918 р. та подальших фашистських репресій.³⁷

Е. Пелікан, у свою чергу, обрав для вивчення дуже близьку для словенської історіографії тему – приморське католицьке духовенство. На широкому колі джерел він доказує, що духовники захищали словенське населення, співпрацювали з таємними організаціями у їхньому опорі італійському

фашизмові.³⁸

З усіх істориків найближче до проблем словенського державотворення підійшли фахівці інституту Юрій Перовшек та Мирослав Стіпловшек.

Ю. Перовшек (1964-), провідний фахівець інституту, досліджує словенську ідейно-політичну історію з часів формування політичних партій наприкінці XIX ст. до Другої світової війни. Головним аспектом його наукових інтересів є позиція щодо словенського національного питання та практична політика ліберального та соціал-демократичного таборів, а також військово-цивільні відносини у Словенії у міжвоєнний період.³⁹

Мирослав Стіпловшек (1935-) – фахівець зі словенської соціальної історії (загальної та регіональної) у XIX – першій пол. XX ст. У 1960-70-ті рр. Стіпловшек спеціалізувався на дослідженнях страйків та робітничого руху, у 1990-2000-і роки він почав займатися правовим становищем Словенії у рамках Першої Югославії. Його роботи входять у низку історичних досліджень, які дійсно вплинули на поворот громадської думки в Словенії щодо консервативного табору у позитивніший бік.⁴⁰

Тенденції в словенській історіографії останніх років легко побачити. Тісний зв'язок історичних досліджень з міжвоєнної проблематики з сучасною державною політикою продовжує впливати на тематику досліджень. До 2015 р. у руля влади залишалися політичні діячі, які приймали участь у партизанській боротьбі, віком більше 90 років. Незважаючи на постійне скорочення їхньої особистісної присутності у політичному житті, зберігається їхній вплив на громадську думку, та, у свою чергу, на загальну направленість тематики, методології та висновків історичних досліджень, які робилися й робляться зараз.

Словенська емігрантська історіографія.

Словенську вітчизняну історіографію періоду Другої Югославії, безумовно, неможливо розглядати без врахування ***емігрантських історико-політичних праць***. Треба зауважити, що такі емігрантські роботи слід більше вважати джерелами, ніж історіографією, оскільки вони описують історичні події та процеси у Словенії у формі мемуарів. Звичайно це мемуари про воєнні часи,

влаштування емігрантів на нових батьківщинах, і іноді вони торкаються міжвоєнного періоду. Найкращим прикладом може слугувати книга Янеза (Джона) Арнежа *«Словенія у європейських справах»* (1958).⁴¹ Крім того, з емігрантських кіл виходили видання про злочини комуністичного режиму по відношенню до католицьких духовників і колишніх домобранців та їхніх сімей після Другої світової війни. Вони містять мало інформації про передвоєнні часи, і ця інформація звичайно несе локальний та персональний характер.

Одним з перших фахівців – емігрантів, хто звернув увагу на становище словенців у першій Югославії, був Франц Єза, словенський письменник, публіцист і журналіст (1916-1984), емігрант першого покоління, який жив у Трієсті. На рубежі 1970-80-х рр. він редагував низку збірників публіцистичних та історичних праць, які друкував за свій кошт.⁴² З усіх його робіт нашого періоду стосується *«Новий гніт словенської нації: дослідження економічного становища словенців в Югославії»* (1959)⁴³. У цій роботі та в інших, більш публіцистичних, він захищав принципи демократії, плюралізму та незалежності словенського держави, національної єдності словенців, які залишилися за межами словенської республіки або в діаспорі.

А.Кухар, один з найвидатніших політиків клерикального напрямку, вимушений емігрант у США, зібрав у єдиному міждисциплінарному дослідженні *«Навернення словенців та німецько-слов'янська етнічна межа у Східних Альпах»* (1959)⁴⁴ всі докази права словенців на Каринтію, яку словенці загубили у 1920 р. За характером ця книга дуже подібна книзі Ф. Єзи, але Кухар прямо звинувачує сербський уряд у байдужості до словенських проблем на Паризькій мирній конференції.

Ще один доробок з політико-економічної історії Словенії I пол. XX ст. міститься у книзі відомого американського історика-економіста словенського походження, Туссена Хочевара, *«Структура словенської економіки, 1848-1963»* (1965)⁴⁵. Автор доказує тезу про те, що словенська промисловість та економіка в цілому стала провідною ще у Першій Югославії, залишилася такою і пізніше та породила необхідність національного самовизначення.

У 1960-80-х рр. працював відомий у словенській діаспорі історик Богдан Новак (1919-2011), який не брав участі у політичній діяльності за молодістю років, його еміграція була пов'язана із переїздом родичів до Гориції, яка опинилася у англо-американській зоні у 1945 р., пізніше Вільній території Трієста (1947-1951 р.). Він цікавився, між іншим, проблемами словенського націоналізму, етнічної боротьби у Юлійській Крайні у ХІХ – першій половині ХХ ст. та британсько-американськими відносинами з регіоном. Його видатна книга *«Трієст 1941-1959. Етнічна, політична та ідеологічна боротьба»* (1970)⁴⁶ обговорювала змагання Югославії та Італії за Юлійську Крайну, у передмові торкаючись історії питання у першій половині ХХ ст. та описала боротьбу між італійцями, словенцями та хорватами, що здавна проживають у регіоні. Книга витримала 2 видання італійською. Новак також пояснював складні шляхи словенської державотворчої думки та політичні битви між прокомуністичними та антикомуністичними групами у еміграції.⁴⁷

Словенська англomовна історіографія. Якщо подивитися на багаточисельність англomовної наукової літератури, яка присвячена Західним Балканам першої половини ХХ ст., то навіть після короткого поверхового аналізу можна виділити деякі тенденції.

Перш за все, переважну, майже стовідсоткову більшість монографій та статей присвячено сербо-хорватським відносинам, узятим за все ХХ ст., їхнім передумовам, чинникам та наслідкам. Тому міжвоєнний період звичайно є невеликою часткою таких праць, де словенців згадують тільки у зв'язку з означеною тематикою та дуже поверхово. З цієї причини такі праці ми залишаємо поза розглядом.

По-друге, Словенія, як більш успішна частина колишньої Югославії, та її історія, привернули увагу дослідників у Європі та США тільки після розпаду Югославії. Але й тут можна побачити, що майже все, що було видано про Словенію окремо, вийшло з-під пера авторів словенського походження. Тому весь цей науковий доробок можна поділити на 3 групи, які переплітаються між собою у часі та просторі, даючи імпульси для наступних видань. Це праці

англійською словенців-громадян Словенії, словенців – громадян Великобританії та США, та дослідників суто британського та американського походження, яких зовсім обмаль. Зацікавленість Словенією з часом розширювала коло закордонних дослідників, які спочатку працювали над загально-югославською проблематикою, і це їх спонукало до плідного співробітництва з дослідниками словенського походження.

З отриманням незалежності у Словенії змінилась внутрішньополітична ситуація, що уможливило налагодження зв'язків зі словенською діаспорою у Європі та за океанами. Словенські історики відчули необхідність ознайомити світ, а перш за все, саме словенських емігрантів, здебільшого дисидентів, з подіями на батьківщині та зі своїми поглядами на словенські внутрішньополітичні проблеми ХХ ст. Саме тому з'являються перші роботи відомих словенських авторів, громадян Словенії, англійською мовою. Це праці Ніко Графенауера *«Випадок Словенії»* (1991), Петра Водопивця *«Словенці і Югославія»* (1992), та Янко Прунка *«Коротка історія Словенії»* (1994)⁴⁸, яка витримала два видання. Ці роботи дуже коротко подають головну ідею – історію прагнення словенців до незалежності та шлях до її здобуття, міжвоєнному періодові там присвячено буквально декілька сторінок. Це показувало всьому світу та емігрантам, начебто проблем з трагедіями минулого не існувало.

В цей час з'являються також європейські та американські видання, центром наукового інтересу яких стають саме словенські проблеми. Щодо видань з історії Словенії, які торкалися проблематики міжвоєнного періоду, треба згадати збірку *«Незалежна Словенія: походження, рухи, перспективи»* (1994).⁴⁹ Збірка була видана британським видавництвом під редакцією британця словенського походження І. Крафта, здебільшого у зв'язку з тим, що у Великобританії ще досі проживає велика кількість повоєнних словенських емігрантів, які цікавляться подіями на батьківщині.

У 11 статтях збірки висвітлено шляхи словенського національного руху від XVIII ст. до сучасності, загальнополітичне становище словенців у Першій та Другій Югославії, досліджено проблеми економічної історії, культури,

національної ідентичності. У есе досліджуються історичні, культурні, політичні та економічні витоки словенського прагнення до незалежності; велика частина статей висвітлює міжвоєнний період, коли закладаються соціально-економічні та політичні основи для подальшої боротьби за словенську незалежність.

Ще одна англomовна збірка словенських авторів *«Інтелігенція у діаспорі»*⁵⁰ вийшла після проведення спільної словенсько-емігрантської конференції на честь 100-ліття Луїса Адамича у Порторожу вересня 1998 р., у ній взяли участь науковці також з інших постсоціалістичних країн Європи, із словенців свою статтю там розмістив Матяж Клеменчич, фахівець з історії словенської еміграції.⁵¹

Для таких видань англійською була ще одна причина – бажання Словенії скоріше вступити до НАТО та ЄС, яке вона оголосила відразу після проголошення незалежності у 1991 р. Всі подібні видання 1990-х років мали перш за все заангажований характер та описували словенську внутрішньополітичну ситуацію як безособову, якщо це торкалося консервативного або ліберального політичного табору, діяльність словенських комуністів випиналася на передній план, історія словенських земель міжвоєнного періоду подавалася як внутрішньо безконфліктна, якби існували лише зовнішні конфлікти: один існував тільки між словенцями та центральним белградським урядом, другий – між словенцями у Югославії та державами-сусідами, які відрізали собі словенські території, а третій був класовий, який теж подавався більше на загально-югославському підґрунті.

Словенський культуролог М. Веліконья також прийняв участь у колективній монографії *«Югославізм: Історії невдалої ідеї, 1918-1992»* (2003) під редакцією відомого британського історика сербського королівського походження Д. Джокича,⁵² де представлені есеї про історичні, політичні, соціальні, дипломатичні та економічні аспекти югославізму. Цікавим є визначення початкової точки створення югославської нації – 1918 рік, та точки її розпаду – на початку 1990-х років. На наш погляд, ці дати визначають не стільки націотворчий, скільки державотворчий, а до того ще й ідеєтворчий процес, що,

безумовно, грав важливу роль у національному самовизначенні народів Югославії, але не заміняв його. Ключова тема монографії полягає в тому, що югославізм був поняттям, який розумівся різним чином в різні часи різними лідерами, соціальними групами та народами-членами Югославії. Ніколи не існувало єдиного визначення, хто і що був (чи не був) «югослован», і це сприяло остаточному провалу югославської ідеї та югославської держави. Ці нариси дослідників з колишньої Югославії та Заходу розглядають взаємодію держав та народів Югославії, а також ролі інтелектуалів, лідерів та інститутів, як світських, так і релігійних. Врешті решт, можна було б сподіватися, що хоча б на початку XXI ст. міжвоєнний час отримає імена та обличчя. Але М.Веліконья у своєму есе послідував традиційній заідеологізованості – у короткому огляді періодові Першої Югославії присвячено 3 сторінки з 16-ти та згадано 4 імені, і всі вони «канонічно» визнані словенською історіографією.⁵³

У 2007 р. вийшов *«Історичний словник Словенії»*, перша словенська енциклопедія англійською мовою, яка витримала вже два видання (ще у 2010 р.).⁵⁴ Авторки – американки словенського походження, Леопольдіна Плут Прегель, професорка педагогіки, та професорка Кароліна Рогель, провідний спеціаліст США з питань Югославії і війни в Боснії. Історичний словник є цінним довідником з економіки, політики, культури Словенії, в тому числі там представлені статті щодо осіб та політико-ідеологічних течій міжвоєнного періоду, які не виходять за рамки фактологічного, безоціночного підходу. Дивним є те, що видання знов-таки вважає словенців неісторичним, бездержавним народом, який все ж таки спромігся здобути свою незалежність тільки наприкінці XX ст.

У 2008 р. під редакцією директора інституту Ото Лютара, фахівця з словенської соціальної і культурної історії XIX-XX ст., історіографії, філософії історії, була видана англійською досить детальна *«Земля проміж: історія Словенії»*.⁵⁵ Мета цієї книги полягала в поданні короткої і зрозумілої історії словенців для читачів по всьому світі. На додаток до звичайних і досить рідкісних відомостей про Словенію, автори пов'язали історію всіх земель між

Східними Альпами і Паннонською рівниною, з періоду, який почався задовго до перших слов'янських поселень. Таким чином, вони хотіли підкреслити, що предки словенців «не заселили порожню територію, а, скоріше, співіснували там з іншими народами і культурами з моменту їх прибуття у Східні Альпи. Це дозволило їм створити уявлення про співтовариство, яке формувалося під незліченними впливами, що випливали з тривалого періоду життя поряд з німецькими, романськими та південнослов'янськими сусідами у плавильний котел мов, культур і пейзажів. Співавтори розглянули події міжвоєнного періоду з позиції сприйняття цієї землі як «землі проміж». Це поворот від традиційного італо-австрійського підходу до словенських земель саме як до «нічийної землі», яку можна ділити між собою. Автори вкладають в це інший зміст: Словенія сприймається як місце зустрічі країн Центральної Європи та Балкан, складаючи зв'язок між Східною та Західною Європою.

Адже, незважаючи на намагання бути об'єктивними, автори не змогли вийти за рамки упередженості, за що книгу було піддано жорсткій критиці з боку американської діаспори. На погляд одного з американських фахівців словенського походження, амбіція головного редактора полягала в тому, щоб представити продукт офіційної версії словенської історії, що випущена комуністичним режимом. Між іншим, критиці піддається також знецінення періоду входження словенських земель у державу СХС: «Автори не розуміють, що Словенська Національна рада, утворена за взаємною згодою словенських політичних партій у серпні 1918 р., фактично була першим словенським урядом в історії, що випередило більш ніж на два десятиліття комуністичний однопартійний «радянський» уряд, встановлений у 1945 р. у словенському містечку Айдовщина, який ніхто не обирав.»⁵⁶

З англomовних словенських видань останніх років, які б торкалися міжвоєнного періоду, треба розглянути електронну монографію *«Між Габсбургами і Тітом: погляд на словенське минуле 1861-1980»* (2016).⁵⁷ Висновки цієї роботи вже були представлені в низці томів, статей та конференцій у Словенії та за кордоном, а монографія має більше

популяризаційний характер. Міжвоєнному періодові присвячено 3 з 13 розділів, з яких тільки один висвітлює становище словенців у Першій Югославії. Якщо оцінювати тенденції у методологічних підходах, то треба відзначити більшу об'єктивність у поданні партійної боротьби у парламенті через визнання заслуг словенського консервативного табору та особисто А.Корошця у відстоюванні словенських національних інтересів та розуміння причин їхньої політичної гри, що буквально 15 років тому викликало у громадськості щиро негативне відношення. Але монографія не містить висновків щодо тенденцій у словенському державотворенні, присвячуючи центр дослідження боротьбі консерваторів-націоналістів та лібералів-югославів.

Югославська історіографія

Для історіографії колишніх країн соціалістичного табору характерним є те, що з післявоєнного періоду до сьогодення дослідники, у переважній більшості, вивчають лише проблеми своєї власної історії. Це залишається справедливим також і для югославської історіографії. Безумовно, це не стосувалося історії югославського робітничого та комуністичного руху, але в цьому також спостерігалася національна «окремість» досліджень, видання збірок, конференційних матеріалів або колективних монографій з окремих проблем, які не мали методологічної завершеності у аспекті відкритого націоналізму. Інтернаціоналізм у Югославії «хитався», хоча при житті Тіта сепаратизм майже себе не проявляв. Це балансування на межі інтернаціоналізм-націоналізм відбивалося на сумісних наукових розробках.

Цікавість до словенської проблематики міжвоєнного періоду, особливо її «легального», некомуністичного аспекту, все ж таки проявляли безпосередні сусіди словенців – хорвати та боснійці. Вони є авторами дуже ретельно документованих, фактологічно насичених та глибоко аналітичних досліджень, які проводилися тільки у період Другої Югославії. Їх також можна поділити на групи: видання – у себе в країнах та у еміграції закордоном – широких оглядів загально-югославської історії, де зачіпаються історичні проблеми Словенії, та розгляд окремих питань словенської соціально-політичної історії міжвоєнного

періоду. Це пов'язано зі спрямованістю словенської політики того часу на співпрацю з хорватськими політиками проти сербського великодержавного шовінізму за часів Першої Югославії.

Ф.Чулінович (1897-1971), хорватський історик державного права, написав низку узагальнюючих праць саме з історії міжвоєнного періоду.⁵⁸ Головною його працею, з фактологічного та методологічного погляду, стала *«Югославія між двома війнами» (1961)*. Зміст висвітлює історію КПЮ на фоні змін урядів, конституцій та зовнішньої ситуації навколо Королівства СХС/Югославії та нагадує собою радянські університетські навчальні посібники з історії СРСР. Викладання матеріалу має наскрізний характер та словенці згадуються кожного разу між іншими прізвищами або узагальнено за назвою партій. Клерикальна Словенська Національна партія грала провідну роль не тільки у Словенії, але й у всій Першій Югославії, і її діяльність неможливо було б обійти. Чулінович звинувачував їх у політичних іграх, націоналізмі та антикомунізмі, не намагаючись поглибити аналіз причин такої політики. Але слід назвати цю роботу проривною, прогресивною для свого часу – з точки зору подання інформації про діяльність буржуазних партій, у тому числі словенських, у достатньо широкому обсязі. У цьому сенсі робота надовго стала зразком для видання будь-яких історичних досліджень Першої Югославії.

Серед найвидатніших праць загального характеру не можна пройти мимо книги Іво Банаца *«Національне питання в Югославії: походження, історія, політика»*.⁵⁹ Хорватський історик, через своє походження з родини біженця – хорватського усташа, у 1984 р. написав, так би мовити, програмну для Югославії кінця 1980-х років монографію, яка й зараз має велике значення для розуміння піднятих проблем завдяки широкому описові та незвичайній об'єктивності аналізу. На відміну від багатьох англومовних творів, присвячених післявоєнній Югославії, І. Банац приділяє значну увагу словенцям, як югославським, так і трієстінським і каринтійським. Зосередина, звичайно, залишається на словенських комуністах.

Банац робить висновок, що незначна кількість «комінформівців» власне у

Словенії (менше, ніж в будь-якій іншій республіці) була переконана, що словенські прагнення незалежності «можуть найкраще справдитися у рамках тісно пов'язаної федеральної структури, під керівництвом Тіто».⁶⁰ Іншими словами, ліберальний за суттю словенський «комінформізм» вважався суперечливим словенському патріотизмові. З нашої точки зору, це важливе зауваження – дійсно, словенська комуністична політика у Другій Югославії успадкувала всі політичні напрямки міжвоєнного періоду, сприйняла їх за свої та поділилася на внутрішньопартійні табори відповідно до напрямків легальної політики міжвоєнного часу. Це зайвий раз підкреслює важливість Першої Югославії та традицій словенського політичного життя, які склалися у її час, для словенського державотворення в цілому.

Сербський історик М. Зечевич (1935-2017) займався політичною історією Югославії з акцентом на історії Королівства СХС / Югославії і історії словенського клерикального руху. У центрі його уваги була діяльність Словенської Народної партії, яка стояла на чолі словенської політики усього міжвоєнного періоду.⁶¹ На відміну від словенських істориків, які узялися за цю тему тільки після 2000 р., він вже тоді занурився у архівні документи, які тоді як раз переносилися з белграду до Любляни, а також впорядковувалися архіви у самій Словенії.⁶² Для сербської історичної науки періоду Другої Югославії була характерною цікавість до проблем югославського парламентаризму, узятотою тільки у загально-югославському аспекті, вивчалися різні національні партії, але тільки в їхній співпраці у рамках загально-югославської Національної скупщини.

Зечевич обрав для вивчення відносини і контакти словенських політичних партій з іншими течіями у югославському політичному житті Королівства СХС. Для словенської історіографії 1970-х років це був новий підхід, який перетнув зазвичай вузькі рамки історій партій, яка в основному реєструвала зіткнення національних буржуазій в боротьбі за владу. Слабка документальна база не дозволяла більш розгорнутого дослідження ролі словенської політики у загальнодержавному політичному житті Першої Югославії. Тому його роботи

були спробою з'ясувати нові факти та підтвердити вже відомі, а також дослідити напрямки партійної діяльності, не поглиблюючись у їхнє оцінювання більше, ніж з пролетарських позицій, часто тільки в орієнтовній або ілюстративній формі.

Англо-американська (неслов'янська) історіографія

До 1991 р. словенські землі привертали увагу тільки у зв'язку з міжнародними конфліктними ситуаціями, що виникали ходом улагодження кордонних питань навколо обох Югославій, з боку Італії, Австрії та Угорщини. Словенський народ ніколи не розглядався ані як суб'єкт цих конфліктів, ані навіть як об'єкт. Об'єктом були тільки їхні землі та працююче населення.

Прикладом цього є видання, які стосуються проблеми словенського Примор'я, які також містять у собі витримки або навіть цілі документи, опубліковані вперше. «Меморандум про взаєморозуміння» щодо Трієсту жовтня 1954 р. не мав і досі немає правової завершеності. Тому не можна пройти мимо раритетної книги *«Успішні переговори, Трієст 1954: експертні оцінки п'яти учасників» (1976)*⁶³, яка пропонує спогади і оцінки досвідчених, кваліфікованих експертів, які вели переговори між Італією і Югославією. Їхні різні точки зору надають цінну інформацію про вирішення цього конфлікту і пропонують методи для вирішення майбутніх суперечок, тому видання Прінстонського університету за суттю було хрестоматійним, навчальним. Вступ редактора вміщує коментарі дипломатів у історичний контекст, і з цього боку є цікавим відсутність етно-історичного обґрунтування закріплення Трієсту з околицею за Італією, що надає забагато питань про справедливість рішення; Недарма переговори йшли під грифом «цілком таємно» та цей багатошаровий та ємний звіт було вперше опубліковано тільки у 1976 р.

Розпад Югославії спричинив нестабільність у колишніх її республіках, але це майже обійшло Словенію стороною. Тому вся науково-дослідницька література останніх 25-ти років, присвячена Югославії в цілому, навіть якщо вона торкається міжвоєнного періоду та проблем націоналізму, присвячується проблемним її частинам, а особливо хорватському питанню та сербо-

хорватським відноси́нам. Прикладом може слугувати доповідь Департаменту парламентської бібліотеки *»Коланс Югославії»*, складена за результатами югославських воєн 1993-1995 рр.,⁶⁴ де Словенії приділено півсторінки.

За кордоном зацікавленість словенською проблематикою, як цілісним комплексом питань, окремих від югославських, виникла після проголошення її незалежності. Словенія почала привертати увагу дослідників тільки через її незвичайну для інших балканських держав стабільність та швидкі темпи економічного зростання, які дозволили їй почати процедуру вступу до НАТО та ЄС.

Узагальнююча робота Джеймса Гау та Кеті Кармайкл *«Словенія і словенці: мала держава у новій Європі» (2000)*⁶⁵ є першою серйозною оцінкою Словенії і словенців ззовні. Англійські автори критично поглядають на історію народу і земель, на вплив кліматично-географічних особливостей і національної мови на культуру, суспільство та політику, а також на словенський досвід перебування у югославській державі і подальшого розвитку у її рамках, поширення сепаратизму та розвитку після здобуття незалежності. Праця, спільно написана двома вченими, чиї дослідження протягом років обіймали всі аспекти словенської історії, політики, суспільства і культури, є незвичайною навіть для англomовних експертів з проблем Югославії. Книга пішла врозріз із попередніми словенськими академічними працями, які, як правило, пропускали понад сімдесят років інкорпорації в рамках Югославії і зменшували значення цього періоду для словенців, розглядаючи його як щось помилкове. Замість того, автори стверджували, що, у той час як особливості словенської мови сприяли зростанню національної свідомості її носіїв, словенська держава, що з'явилася, було прямим твором як Першої, так і Другої Югославії. Цей висновок є неупередженим, можливо, тому, що обидва автори не мають словенських коренів.

Вчені дали зрозуміти, що Словенія не була готова до незалежності в 1918 р., і словенці тихо, але конструктивно працювали в тіні сербсько-хорватського конфлікту, намагаючись перейти до збалансованої економіки шляхом створення

промислової могутності на відносно міцній інфраструктурній базі, яку вже було закладено під Габсбургами. Через свою неупередженість книга заслуговувала критичні рецензії з боку словенців, як у самій Словенії, так і серед американської діаспори. Але головною історичною помилкою авторів слід вважати те, що вони поновили тезу про неісторичність словенського народу, яку почали після них повторювати всі інші західноєвропейські та американські автори: «Словенія є також унікальною серед них, не маючи передсучасної історії у якості дискретної політичної або адміністративної одиниці». ⁶⁶

У 2000-х роках видавництво «Рутледж» замовило серію «Посткомуністичні держави та нації» (з 21 книги), серед яких вийшла робота професора американського єзуїтського університету Уїлінг Джона К. Кокса *«Словенія: еволюція відданостей» (2005)* ⁶⁷. – широкий огляд історії словенських земель з ранніх часів до сучасності. Зрозуміло, що автор більше приділяє уваги періоду Другої Югославії. Тим не менш, у конспективному погляді автор подає переваги перебування словенців у королівській Югославії та всі їхні невдоволення, зауваження та вимоги до політичного устрою спільної держави. Автор оглянув словенських діячів політики та культури ХХ ст., але якщо погляди словенських поетів, писателів та архітекторів на державотворення Словенії подано досить детально, щодо політичних діячів згадуються тільки їхні імена у зв'язку з відповідною партією та у випадку Корошця сказано декілька слів про його діяльність.

Цікавим є зауваження, що словенці «мали репутацію працівників з почуттям порядку, яке було «центральноєвропейським» за своєю природою», ⁶⁸ і сербські правлячі кола не вважали себе конкурентоспроможними словенцям. Це пояснюється тим, що словенці зовсім не залучалися до сербсько-хорватських конфліктів. Автор робить досить виважені висновки з неупередженої точки зору на розвиток королівської Югославії, до якої використовує політологічне визначення «невдала держава», чи «держава, що не відбулася». ⁶⁹ На жаль, у книзі навіть не згадуються державотворчі зусилля словенців у міжвоєнний період.

Стан наукової розробки питання в Росії

В Росії словенською проблематикою займається виключно Інститут слов'янознавства РАН. У ньому вивченню Словенії, при чому тільки у контексті російсько-словенських культурно-політичних зв'язків у модерну добу (до 1918 р.) займається обмежене коло фахівців (І. В. Чуркіна,⁷⁰ Л. О. Кириліна), існують лише деякі історичні розвідки, сягаючи у міжвоєнний період, як складові узагальнюючих наскрізних видань.⁷¹ Н. С. Пилько займається переважно періодом напередодні та під час нацистсько-фашистської окупації Словенії, часом занурюючись у міжвоєнний період.⁷² Також цікавість до словенської проблематики виказав О.Ю. Писаревський, що написав досить об'єктивну біографію Антона Корошця.⁷³

Треба додати, що Інститут у 2011 р. теж видав «Историю Словении»,⁷⁴ перший короткий нарис історії словенців у російській історіографії. Головною ідеєю цієї колективної монографії є висвітлення важкого державного шляху словенців, які одними з перших серед слов'ян в VII ст. створили власне державне об'єднання Карантанію, а в IX ст. втратили незалежність і з тих пір, аж до встановлення Королівства сербів, хорватів і словенців у 1918 р., протягом майже 1100 років вони перебували під владою німців. Авторки порівнюють історичну долю словенців з іншими слов'янськими малими народами, які, як, наприклад, поморські та полабські слов'яни, за такий довгий період чужоземного панування були асимільовані. За думкою російських вчених, словенці в цьому відношенні становлять своєрідний історичний феномен: вони зуміли зберегтися як самостійний народ, створити свою національну культуру і свою власну державу. На питання, чому словенці не розділили долю поморських і полабських слов'ян, може відповісти тільки вивчення їхньої історії, їхньої наполегливої і важкої боротьби за своє існування.

* * *

Таким чином, після розпаду Югославії у 1991 р., Словенія стала єдиною державою, яка спромоглася повністю відірватися від катастрофічної нестабільності, яка наздогнала інші республіки-наступники. Умови, що

вплинули на успіх Словенії, були етнічна однорідність, економічний розвиток і міцне громадянське суспільство. Саме це стало головною причиною пильної уваги словенських дослідників до попереднього періоду історії, коли всі ці умови тільки склалися.

У 20-ті рр. XX ст. всі видання були направлені на пробудження словенської національної свідомості, єдності в межах Першої Югославії, тому вони описували у фактологічній формі весь шлях словенської історії до моменту визволення від австрійського панування, торкаючись тільки подій до 1919 р.

У період Другої Югославії продовжується фактологічність досліджень словенської історії, і вона ніколи не відривається від загального перебігу подій у рамках всієї Югославії, що здебільшого було пов'язано з тим, що теоретично історики розглядали історію XX ст. як історію розвитку робітничого руху, підґрунтям методології було покладено принцип інтернаціоналізму, і предметом досліджень була діяльність соціалістичного та комуністичного табору в Югославії, яка завжди мала інтернаціональний характер. Вивчення новітньої словенської історії після Другої світової війни, в останні два десятиліття комуністичної Югославії, навіть більше, ніж будь-коли, було надто однобічно спрямовано і занадто мало координовано, щоб його результати могли бути узагальнені в комплексну та закінчену цілісність.

У 1990-ті рр. на перший план у дослідженні політичної історії Словенії міжвоєнного періоду остаточно виходить *Інститут новітньої історії*, який спочатку видає монографії або колективні праці з окремих питань. Наприкінці 90-х рр. Інститут розпочинає довготривалі проекти з широкомасштабного написання всебічної історії Словенії за останні 150 років. В цих виданнях історичні процеси та події відображаються вже не так упереджено, досить прозоро, в них знаходиться місце не тільки для опису комуністичного руху, але й для історії ліберального та консервативного руху та для історії церкви в цей період, хоча й «безособистісно».

В останнє десятиліття завдяки все більшому заглибленню у вивчення окремих історичних подій та процесів XIX-XX ст., словенська історія постає не

як історія Словенії чи словенського народу, але як історія людей, які з кінця XVIII ст. подекуди та подеколи, а з сер. XIX ст. вже у зростаючому числі почували себе та визначали себе словенцями. В цілому сучасна історія Словенії може характеризуватися відкриттям для наукових дискусій тих тем та проблем, які абсолютно замовчувалися у Другій Югославії та їх уникали ще навіть 15 років тому. Але пом'якшення суто ідеологізованого підходу відбулося зовсім недавно. Крім того, у словенській історіографії неприйнятно займатися однаковою проблематикою (уникання конфліктів – це риса етнічного характеру), тематика історичних досліджень практично монополізована окремими вченими.

У сучасній словенській історичній науці міжвоєнний період називають «мінним полем» словенської історії. Це дійсно так. Якщо шукати паралелі з українською історією, яких можна знайти досить багато, то це дуже подібна гримуча суміш соціально-політичної внутрішньо-словенської та національно-культурної внутрішньо-державної боротьби, громадянської війни, співробітництва з окупантами, у тому числі з боку католицької церкви, вимушеного екзилу та видачі політичних біженців, що опинилися у Західній Європі, назад до Югославії, де їх чекали безіменні могили. Тому особистісний (ще й монополізований) підхід автора завжди залежав і залежить зараз від сімейної приналежності до одного з трьох словенських політичних таборів міжвоєнного періоду, і це стосується як авторів-громадян держави, так і емігрантів.

Якщо узагальнити погляди югославських істориків на державно-політичний розвиток Словенії у 1918-1941 рр., першим і головним висновком югославської історіографії було слідування сербській позиції щодо партійної діяльності за часів Першої Югославії: саме парламентаризм і запекла партійна боротьба, яка йшла не на життя, а на смерть навіть у найвищому органі влади в країні, призвела до катастрофічних наслідків, сепаратизму, диктатури та поразки Першої Югославії в цілому. Це слугувало добрим теоретичним підґрунтям для виправдання однопартійної системи та югославізму, що царювали спочатку з введення шостисічної диктатури 1929 р. та плавно перейшли у Другу

Югославію. Багаторічне небажання істориків мати справу з дослідженнями діяльності словенських буржуазних партій в основному виправдовувалося, поряд з іншими проблемами, браком джерел. Результатом стало те, що вивчення історії Словенії міжвоєнного періоду оберталося у колі імпресіоністичних, узагальнюючих міркувань і політичних інтриг.

Треба зауважити, що серед «трансатлантичних» вчених суто словенськими дослідженнями займалися переважно англійські дослідники і американці та англійці словенського походження. Це, очевидно, пов'язано з формуванням словенської діаспори в екзилі після 1945 р. Одним з головних принципів підходу іноземної історіографії до політичної історії словенців виявилось відношення до держави Карантанії. Російська історіографія, як і інша слов'янська, зокрема західно-балканська, визнає існування ранньофеодальної словенської держави. Характерною рисою всієї англо-американської історіографії є ігнорування, а краще сказати, необізнаність про дослідження Й.Маля та його доказів існування словенської державності з початку VII ст. н. е. Усі ці дослідження проникнуті здивуванням, як такий малий неісторичний народ досягнув незалежності і таких великих успіхів у розвитку економіки та демократії на основі європейських цінностей.

Однак, на відміну від словенських колег, іноземні автори почали розглядати міжвоєнний період у історії Словенії не як провальний або незначний, але як природний у процесі словенського державотворення.

Слід зауважити, що *в Україні*, при повній відсутності окремої наукової інституції, яка б займалася виключно проблемами слов'янознавства, все ж виходять окремі вагомі праці, присвячені проблемам західно-балканських народів і Югославії зокрема, серед яких можна відзначити монографію Г.В. Саган.⁷⁵ Монографія охоплює XX ст., і, відповідно до обраної теми, щодо міжвоєнного періоду висвітлює проблеми югослов'ян на теренах України, не виокремлюючи серед них словенців.

Попри актуальності дослідження окресленої проблематики, історія національно-політичного, державного відродження малої європейської нації на

словенському прикладі ще не стала предметом спеціальних докладних студій в Україні. Потреба у зверненні до цієї теми продиктована недостатнім ступенем і якістю висвітлення багатьох проблем внаслідок домінування ідеологічних підходів, а то й довільного трактування фактів у доробку певної частини дослідників. Науково виважене дослідження та використання джерел, які мають первинне значення, а саме такими є матеріали з відкритих колишніх спецхранів державних архівосховищ у Словенії та за її кордонами, сприятиме зменшенню ідеологічних і політичних нашарувань, допоможе заповненню прогалин в історіографії цієї важливої проблеми.

1.2. Джерела

В історичному дослідженні роль джерел є провідною, їх вивчення, за слушною думкою О.П. Пронштейна, поєднує як питання методології, так й методики.⁷⁶ Звертаючи свою увагу до подій, що вже відбулися, історик зазвичай позбавлений можливості застосовувати такі методи природничих наук, як безпосереднє спостереження чи експеримент. «Навіть у тому випадку, коли він створює наукову працю про події, сучасником чи учасником котрих був він сам, він не може спиратись лише на власні свідчення або заново повторити пережите»,⁷⁷ – зазначає І. В. Григор'єва.

Нові за характером та чисельні джерела потребують узагальнюючих підходів. У цьому сенсі не втратила своєї наукової актуальності типологія джерел, запропонована О.С. Лаппо-Данилевським. Відомий фахівець з методики історичного дослідження виокремлював джерела, які зображують факт, і джерела, які позначають його – історичні **залишки** (рештки) та історичну **традицію** (передання, переказ).⁷⁸ Окрім **матеріальних артефактів**, перша група включає **писемні пам'ятки**: законодавчі акти і тому подібні матеріали. Друга, повідомляючи про факти, відображає їх сприйняття сучасниками у спогадах, щоденниках, листуванні, різних жанрах періодичних видань та ін. Під

кутом зору подієвої історії такі джерела визначаються як **наративні** (оповідні чи описові). Вони є не лише частиною традиції, але й залишками духовної культури власної епохи, інформують про минуле безпосередньо і опосередковано: через відкрите повідомлення, яке творець адресує іншим людям та через прихований, непрямий меседж – відбиток умов, за яких джерело було створене.⁷⁹ Отже, за змістом та роллю наративні джерела є складними: об'єктивно-суб'єктивними, двомірними або навіть багатомірними, наближеними до неоднозначного характеру самої дійсності. З огляду на те, що вони поєднують суб'єктивне із об'єктивним, нагально постає питання верифікації доведеного через них знання.

Вітчизняний джерелознавець Я.С. Калакура ставить питання вибору та визначеності по відношенню до класифікації джерел: «Формування джерельної бази кожного конкретного дослідження супроводжується вибором відповідної класифікаційної схеми, яка завжди має ґрунтуватися на загальних принципах класифікації».⁸⁰ При тому що є досить багато класифікаційних схем та моделей, у власних підходах дослідник орієнтується на ті, що відповідають характеру досліджуваної епохи, меті, завданням, специфіці історичного твору та допомагають зосередитись на найбільш інформативних джерелах.⁸¹

У сучасному джерелознавстві, як вважає український дослідник В.І. Воронов, «класифікація й систематизація джерел базуються на основних властивостях їх внутрішньої природи і структури».⁸² Класифікація «дозволяє виробити й успішно застосовувати спільні для джерел кожної групи методи й прийоми дослідження», при цьому вона має «проміжний, допоміжний характер». Таким чином, «залежно від завдань дослідження ті або інші об'єктивні ознаки джерел можуть набувати пріоритетного характеру, тобто можливе обрання різних (за різними критеріями) класифікаційних систем».⁸³

Приділяючи увагу таким типам джерел, як історичні залишки та історичні традиції, Я.С. Калакура для писемних пам'яток, що відіграють роль історичних залишок, використовує узагальнюючу класифікаційну назву «**документи**», для інших – «**оповідні**». Водночас фахівець вказує на умовний характер такого розподілу у відповідності до складної природи оповідних джерел, підводить до

важливого висновку про те, що «у кожному конкретному випадку історик має з'ясувати, по відношенню до яких конкретних явищ, подій джерело виступає як залишок, а до яких як традиція». ⁸⁴

Методологічно важливими є також думки С.А. Макаруча відносно того, що писемні пам'ятки, оскільки створюються людьми і несуть відбиток їх свідомості, характеру та ін., – обмежені в об'єктивності відображення історичної дійсності. Принципово важливим у плані пошуку історичної істини є комплексний підхід до їх вивчення. Вчений наголошує також на тому, що писемні пам'ятки є невичерпними за змістом. ⁸⁵ Саме це робить самоцінною кожен спробу їх вивчення та зіставлення із іншими.

Розкриваючи сутність та специфіку джерелознавчого дослідження, Ю.А. Русина акцентує на тому, що завдяки синтезуючим зусиллям вченого джерело постає у своїй цілісності, як явище культури свого часу. Джерелознавчий синтез, щільно пов'язаний із аналізом, розкриває можливості широких компаративних досліджень, коли джерела зіставляються, дозволяючи бачити унікальне та типові в залучених у наукову практику результатах людської діяльності. ⁸⁶

Широкий цивілізаційно-культурологічний підхід застосовує також П.Ф. Нікулін. Вчений доповнює думку про те, що джерело – явище культури, думкою про те, що той, хто вивчає джерело (а залишок минулого стає джерелом лише у акті пізнання ⁸⁷), є «залученим у контекст сучасної йому культури і представляє науково-історичну субкультуру з її вимогами об'єктивності, доказовості та концептуальності дослідження». ⁸⁸ Тобто мова йде про взаємодію двох культур, де історик виступає активною стороною. Якщо він зможе зрозуміти смислоутворюючу систему цінностей, мову об'єкту, що досліджується, то, базуючись на цьому, зможе виявити і призначення тексту, його соціальну та культурну функцію, а відповідно, звільнившись від суб'єктивних нашарувань, побудувати досить об'єктивну картину досліджуваного минулого.

В аналізі різноманітних джерелознавчих тенденцій і підходів

Н.М. Яковенко звертає увагу на те, що новітня доба також актуалізувала ще один різновид джерел – тих, де людина говорить від імені власного «Я». Ідеться про так званий Его-документ, в якому особистість проступає найвиразніше – лист, щоденник чи мемуари, протокол із засвідченням прямих висловлювань, текст якоїсь промови тощо. В процесі пізнання минулого джерело може бути розглянуто як результат взаємодії автора і реальності, що він відображає. «постмодерністський акцент, з одного боку, на персоналізованій історії, а з другого – на «непрозорості» будь-якого джерела, чийого автора «замкнено в клітку» культурного коду..., породив жвавий інтерес до особи інформатора – автора відповідного тексту»,⁸⁹ та відповідно потребує уваги, вивчення мови, декодування смислів.

Фахівці визначають специфіку різних груп джерел. З огляду на дослідження історії етносів та націй видаються цікавими напрацювання, які пов'язують історію людської спільноти з історією її середовища, з її вітальним простором, тобто репрезентують природно-історичні чинники у джерелознавчому сенсі, як такі, що впливають на життя людських спільнот, а з іншого боку, самі зазнають впливу (Я.С. Калакура та ін.).⁹⁰ Природно-історичні чинники поєднуються із соціальними, а також з політичними, економічними, культурними, – їм відповідають і певні групи джерел.

У сучасних історичних розвідках недостатньо затребуваними залишаються джерела церковного походження, на що звертає увагу український дослідник Ігор Сковчиляс.⁹¹ Визначаючи особливу роль писемних джерел, він виділяє серед них: а) актові; б) канонічні й богословські; в) епістолярні; г) наративні; г) літургійні.⁹² Вчений розмірковує, передусім, відносно середніх віків та нового часу, але вивчення процесів державотворення у Словенії новітньої доби також доводить, що церква може виступати історико-політичним суб'єктом (а так само і об'єктом). Церковні інститути також виконують пізнавально-аналітичну, наукову, освітню і подібні ним функції, створюючи важливі свідчення про події, що відбуваються, тобто історичні джерела.

Розвиток державних інституцій, за нової та новітньої доби обумовив

значний прогрес у статистиці, відповідно відкрилися нові можливості використання статистичних джерел в історичному дослідженні. Класифікації та більш детальній характеристиці окремих статистичних джерел приділяє увагу, зокрема, Ю.А. Русина.⁹³

В цілому зазначимо, що цілеорієнтований, телеологічний підхід є провідним на думку багатьох істориків-джерелознавців. Він проявляється, як відзначалося вище, у дослідженні цільового призначення джерела, його відповідності меті та спрямованості наукової праці, і відповідно до цього, дозволяє вченому обрати певні пріоритети у формуванні джерельної бази.

За новітньої доби корпус документальних джерел став інформативно ємним та розгалуженим, чим обумовлена увага до нього у сучасних історичних дослідженнях.

У корпусі джерел також важливе місце займає періодична преса. С.А. Макаrchук надає класифікацію цій надзвичайно поширеній формі друкованого слова, залежно від виду видання за конкретною періодичністю, за видами (газети, журнали, періодичні збірники), за місцем видання, мовою тощо). Поширена класифікація періодики за її ідейно-політичним спрямуванням на прогресивну, консервативну, клерикальну, реакційну, ліберальну, прокомуністичну, профашистську та ін.⁹⁴ Саме політична преса надає особистісності, емоційності будь-якій друкованій у ній інформації, чи то редакційна, чи то новинна колонка. Тому до оціночної сторони такої інформації треба підходити критично, вона завжди має пропагандистсько-агітаційне забарвлення. Головною перевагою цього типу джерел є збереження точних висловів, громадських оцінок, фотосвідомств, які не входили у офіційні протоколи та інші документи.

Не втратили свого значення також джерела наративні. Поширюючись та урізноманітнюючись, вони на сьогодні підлягають більш вузькій диференціації, але провідною залишається саме мемуаристика, яка займає значне місце й у даному дослідженні. Зазначимо також, що вивчення опублікованих джерел надає можливість зробити наукову працю обґрунтованою та фундаментальною,

а розвідки неопублікованих джерел відкривають можливості для набуття нового знання. Ці обставини обумовили вибір та використання класифікаційної джерелознавчої схеми даного дослідження, виокремлення з великого загалу джерел документальних та наративних, опублікованих та неопублікованих.

Тому опубліковані джерела з досліджуваної теми за змістом можуть бути класифіковані таким чином:⁹⁵

- документальні джерела:

- документи про створення Королівства СХС
- документи урядового характеру – Конституції та загальне державне законодавство Королівства СХС / Югославії,
- документи словенських органів влади у 1918-1941 рр.
- документи центральних статистичних органів та інших урядових комісій
- документи церковного походження
- документи словенського походження стосовно дипломатичних боїв за кордони 1919-1920 рр. і долі утворених словенських меншин у Австрії, Італії та Угорщині
- документи іноземного походження
- документи про розвиток суспільно-політичних рухів та партій, документи та твори партійних діячів різних напрямків / ліберального руху, політичного католіцизму, робітничого (комуністичного і соціалістичного).

- періодична преса;

- наративні джерела.

Також публікації джерел з історії Словенії 1918-1941 рр. поділяються на дві частини:

- питання з історії Словенії у кордонах Першої Югославії,
- питання словенців на землях Юлійської Крайни, сучасної Австрійської Каринтії, словенського Пораб'я у сучасній Угорщині та словенської Істрії у сучасній Хорватії.⁹⁶ Всі ці питання міцно переплітаються і не завжди можуть

бути точно визначені. Але проблематика стосовно словенців за кордоном Республіки Словенія не є предметом дослідження, тому розглянемо тільки публікації, де можна знайти матеріали, що висвітлюють процес словенського державотворення у рамках існуючої держави.

Наведена класифікація дозволяє опанувати весь комплекс джерел, на яких ґрунтується дослідження обраної проблеми.

Опубліковані документальні джерела:

Документи про створення Королівства СХС

Першу збірку джерел про походження сумісної югослов'янської держави видав Фердо Шишич під назвою *«Документи про створення Королівства сербів, хорватів і словенців 1914-1919»*⁹⁷. У цій книзі, крім коротких додатків, міститься 186 документів, які ілюструють період від нападу Австро-Угорщини на Сербію до початкового засідання Тимчасового національного представництва 16 березня 1919 р. Ф. Шишич дав у збірку тільки деякі важливі, до того вже опубліковані або загальнодоступні звіти, резолюції та акти. Редактор передусім помістив туди документи, у яких офіційні кола або політичні групи визначалися за таку Югослов'янську державу, яку було проголошено 1 грудня 1918 р., а головне, виключив ті джерела, які відображали внутрішні конфлікти у цьому процесі.

Для вивчення цього періоду багато цінного матеріалу видав також Анте Мандич у праці *«Фрагменти з історії об'єднання»*⁹⁸, присвяченій сороковій річниці Югослов'янського комітету у 1956 р., у якій зібрав документи про дипломатичну діяльність на Балканах та у Росії за вказаних часів.

Сербський фахівець Драгован Шепич випустив у 1967 р. збірку джерел *«Листи та меморандуми Франа Суніла (1914-1917)»*⁹⁹, у яких відображено політичну діяльність видатного словенського політика у вигнанні та його погляди на південнослов'янське об'єднання. Крім того, ця колекція є дуже важливим джерелом з історії створення югославської держави.

У «*Архіві з історії та етнографії III*»¹⁰⁰, який був опублікований в якості додатку до щорічного видання «Часопису історії та етнографії» у 1938 р., було опубліковано близько 30 документів, що ілюструють, передусім, Деклараційний рух у Штирії і ситуацію в цій австрійській провінції та у Прекмур'ї наприкінці першої світової війни. Окремі документи про створення югославської держави були опубліковані також у деяких довоєнних публікаціях як додатки, наприклад, у 1920 р. Стефан Сагадін видав «*Наше сучасне конституційне становище*»;¹⁰¹ у Любляні у 1921 р. Альбін Огріс видав книгу «*Боротьба за югославську державу*».¹⁰²

Важливі доповнення колекції Ф.Шишича підготував Богдан Крізман у публікації протоколів засідань *Центрального комітету Національного віча словенців, хорватів і сербів в Загребі*.¹⁰³ На жаль, у фонді в Національного віча СХС у Загребі не зберігаються майже половина протоколів його Центрального комітету. Протоколи цих нарад можна також знайти у найважливішій і найобсяжнішій збірці «*Матеріали до створення югославської держави (I. I. - 20. XII. 1918)*» у двох томах (1964) під редакцією Драгослава Янковича та Богдана Крізмана¹⁰⁴. Це видання, разом зі «Збірником статей і монографій», є одним з трьох серій, в яких відділ історичних наук Інституту суспільних наук у Белграді подавав результати досліджень з історії югославських народів у XX ст. Ця робота є другою в серії «Матеріалів».

Формування югославської держави у 1918 р., безумовно, було важливою знаковою передумовою державотворення південнослов'янських народів, що заслуговувало повторного освітлення в збірці документів, особливо в такій формі, яку підготували Д. Янкович і Б. Крізман. У порівнянні з Шишичем, редактори зібрали документи для висвітлення більш короткого періоду часу, з початку 1918 р. до створення першого центрального югослов'янського уряду. Однак, через термін секретності матеріалів, який сягав 50 років, у той час не вдалося отримати матеріали в архівах країн, які справили більш-менш значний вплив на процес формування та створення Королівства СХС.¹⁰⁵

До 70-річчя створення Першої Югославії Б. Петранович та М. Зечевич

склали і видали обсяжну збірку документів «*Югославія 1918-1988*».¹⁰⁶ Вона містить 4 частини, дві з яких стосуються міжвоєнного періоду. Вступна частина «Перша світова війна і початок вирішення югославського питання 1914-1918 рр.» наводить документи щодо Лондонського пакту 1915 р., організації Югослов'янського комітету та його діяльності. Кількість документів нарощується у групах за 1930-і роки. Досить детально відображено оновлення політичного життя після вбивства короля Олександра у 1934 р., вибори у нову скупщину, політика М. Стоядіновича з національного та державного унітаризму та падіння його кабінету, створення бановини Хорватії, прихід до влади Душана Сімовича. Частина I закінчується групою документів щодо військового краху Королівства Югославії у квітні 1941 р.

Документи урядового характеру – Конституції та загальне державне законодавство Королівства СХС / Югославії

Державні документи, які містять необхідні дані щодо розвитку словенської державності, це, перш за все, Конституції Югославії, опубліковані у 1921 та 1931 рр.¹⁰⁷ Також важливою є угода Цветковича-Мачка.¹⁰⁸ Текст угоди було опубліковано в декількох збірниках документів, в яких, однак, знайдено друкарські або навіть істотні помилки. Науково найбільш перевіреним та використаним залишається текст угоди, опублікований в монографії Л.Бобана.¹⁰⁹ Цікаве видання державне видання «*Основи та цілі королівства Югославія. Документи*» (1940),¹¹⁰ яке, між іншим, містить угоду Цветковича-Мачка, містить цілу низку матеріалів з історії політичної боротьби у Королівстві Югославії напередодні та на початку Другої світової війни, на жаль, воно стосується тільки сербо-хорватських відносин.

Для вивчення проблеми бановини Словенії важливими є «*Закон про бановину Хорватію*» та «*Закон про поширення Закону про бановину Хорватію на інші бановини*» від 1939 р.¹¹¹ та інші закони: «*Закон про іменування та розділ королівства на адміністративні одиниці*», «*Закон про банську управу*», «*Закон про загальну адміністративну процедуру*», «*Звід правил організації і роботи*

банських рад». ¹¹² Їх видавали на всіх мовах Югославії декілька разів, відразу після видання та потім у посібних збірках.

Документи словенських органів влади у 1918-1941 рр.

Публікація Протоколів засідань словенського Національного уряду, який за пропозицією словенської Національної ради 31 жовтня 1918 р. був призначений за указом Національного віча в Загребі, протягом усього періоду його функціонування до лютого 1919 р., а також шести Провінційних «урядів для Словенії», які працювали вже під проводом королівського уряду до липня 1921 р., є важливим доповненням до багатого наукового доробку у дослідженні історичних процесів у Словенії при переходу з австрійського у югослов'янський контекст. Виявилося, що збережені всі 204 записи вищих органів влади в Словенії, що охоплюють понад 1300 сторінок. Вони вийшли у 1998-2002 рр. окремим академічним коментованим виданням, яке є до цих пір найбільш повним виданням архівних джерел з історії словенців у першій Югославії. ¹¹³ У той час як протоколи зборів Національного уряду СХС в Любляні є основними джерелами для висвітлення значної незалежності Словенії в Державі СХС, протоколи засідань Провінційних урядів Словенії особливо цінні для висвітлення процесу централізації, який почався незабаром після першого грудневого об'єднання в Королівстві СХС в 1918 р.

З окремих документів стосовно процесу словенського державотворення у 1918 р. видано важливий документ – «Жолгерова устава» («*Жолгерова конституція*»). ¹¹⁴ – постанова про Тимчасову адміністрацію в Словенії від 21 листопада 1918 р., опублікована в «Офіційному віснику Національного уряду СХС» в Любляні як проголошення Національного уряду № 111. Документ отримав назву через голову Комісії з адміністративних питань, яка готовила постанову, – юриста Івана Жолгера, найкращого фахівця з адміністративного права по всій тодішній Австро-Угорській імперії. На підставі постанови, Національний уряд СХС в Любляні здійснював владу і

управління на всій території Словенії», тому вона, безумовно, є одним з найбільш важливих державотворчих актів, прийнятих і опублікованих Національним урядом протягом короткого часу його роботи.¹¹⁵

Цікавий документ знайшов працівник Архіву республіки Словенії Гашпер Шмід, який виявив, дослідив та видав архівні списки справи щодо бановини Словенії та деякі документи з неї.¹¹⁶ Грунтовне значення для вивчення процесу підготовки до створення бановини Словенії мають документи словенських політичних діячів, які готували офіційні документи для прийняття рішення – економіко-статистичний аналіз становища Дравської бановини в рамках Першої Югославії за авторством члена банської ради Андрія Госара, де він доводить економіко-виробничі засади фінансової незалежності словенських територій, та політичний виступ – резолюція Фердинанда Новака про необхідність створення бановини Словенії, вперше опублікована для широкої громадськості у 2012 р.¹¹⁷

Документи центральних статистичних органів та інших урядових комісій

Статистичні джерела надають багатий матеріал для вивчення національно-політичної ситуації на словенських землях I половини XX ст. Дані про дійсну національну приналежність населення словенських земель надають докази про словенське етнічне походження населення прикордонних регіонів, які стали об'єктом розгляду на Паризькій мирній конференції та її несправедливих рішень щодо більшості з них.

У свою чергу, віросповідання у Першій Югославії мало політичне обарвлення, головні конфесії мали свої партії, тому ці дані допомагають при розгляді соціально-територіальної бази різних партій та вивчення результатів виборів у центральні та місцеві органи влади.

До групи статистичних джерел ми відносимо декілька видів видань. Історично першим виданням статистичного характеру стали «крайові реперторії».

Крайові реперторії – це детальні огляди провінцій габсбурзької імперії у

вигляді переліків населених пунктів, організованих по округах, які на основі переписів наводили різнобічні дані про населення кожної окремої адміністративної одиниці, тобто слугували довідниками. Деякі екземпляри знаходяться у бібліотеках та музеях Словенії. Зберігся найстаріший реперторій провінції Карніола (Крайна) за 1846 р. Останні реперторії провінцій Ілірія-Примор'є, Крайна, Каринтія та Штирія були видані у Відні у 1918-1919 рр.,¹¹⁸ вони важливі для вивчення проблематики боротьби словенців за північний кордон і Каринтійського плебісциту, а також післявоєнного становища словенських земель. Реперторії 1918-1919 рр. були перевиданням даних 1910 р. Причиною стала боротьба Австрії за збереження під своєю владою словенських земель на Паризькій мирній конференції. Австрія використовувала реперторії у якості доказів своїх прав на словенські землі.

Ці реперторії стали підґрунтям для виникнення трьох інших видів статистичних джерел – переписів населення як таких, економіко-географічних оглядів різного обсягу та статистичних щорічників у 1920-30-х рр.

У результаті Першої світової війни Австро-Угорська імперія розпалася. Велика частина території Словенії була включена в Королівство СХС / Югославію, при цьому сотні тисяч словенців залишилися в Італії, Австрії та Угорщини. *Переписи населення* у Першій Югославії проводилися 31 січня 1921 р. та 31 березня 1931 р.

При першому переписі 1921 р вже використовувалася така методика, як ми її знаємо сьогодні.¹¹⁹ Цікавим є вступ, який показує сприйняття Королівства СХС / Югославії як розширення Королівства Сербії, а не як об'єднання вільних слов'янських народів Балкан. Визначено відправний пункт відліку історії сербської держави – повстання 1804-1815 рр.: «Після Першої світової війни та перекроєння кордонів майже всіх європейських країн, наша країна, з довоєнного Королівства Сербії, після об'єднання 1 грудня 1918 року, розширилася у Королівство сербів, хорватів і словенців».

Спочатку було видано *«Попередні результати перепису в Королівстві сербів, хорватів і словенців 31 січня 1921 року»*. Точні кадастрові виміри

поверхні території королівства були наведені значно пізніше, у остаточних результатах перепису населення від 31 березня 1931 р.

Цим переписом займався новий начальник Загальної Державної Статистики Рудольф Андрейка, словенський юрист.¹²⁰ На відміну від перепису 1921 р., виданого єдиною книгою, видала дані перепису 1931 р. у трьох книгах.¹²¹

Деякі дані, згруповані іншим чином, опубліковані у виданні *«Імміграція та асоціації словенців в інших частинах югославського простору: історичний опис і сьогодення»*¹²² Імміграція словенців на терени колишньої Югославії стала більш привабливою для дослідників в галузі міжнародної міграції тільки після розпаду Другої Югославії.

З економіко-географічних оглядів для нас важливі ті, що містять дані про Словенію. Для самих словенців головною проблемою був економічний (фінансово-податковий) аспект входження у єдину з іншими народами державу, вони знов опинилися у багатонаціональній країні з дуже нерівномірним рівнем економічного розвитку по регіонах, і тому точно знали, які саме дані їх цікавлять. Це дані про індустрію, ремесло, торгівлю, громадські роботи, їхня прибутковість та розрахунок податків.

«Географічний, статистичний і господарський огляд Югославії» за авторством видатного словенського фахівця Антона Меліка¹²³ витримав декілька видань, кожного разу доповнюваних та перероблених. Крім суто природничих та етнографічних даних, огляд містить підрозділи «Законодавство і управління», «Югославія – національна держава» та «Територіально-політична історія». В них подано тодішні офіційно визнані погляди на національну ситуацію та сприйняття створення Королівства СХС як одного з етапів «об'єднання сербських земель».

Статистичні щорічники Королівства Югославії (Белград 1930-1941, 10 томів) – це офіційні статистичні матеріали, підготовлені державною статистичною службою (Загальна Державна статистика). У них оприлюднено комплексну статистичну «картину» Королівства Югославії за традиційними розділами, в кінці кожного щорічника наводяться структура країни, її

представницькі (виборні) органи та органи виконавчої галузі державного управління і фінансів.

Після введення диктаторського режиму восени 1929 р. було проведено адміністративну реформу, за якою було введено нові органи влади та адміністративні одиниці – бановини, а також перерозмежування районів та менших одиниць всередині бановин. Для роботи органів влади було необхідно видати довідник по нових адміністративних одиницях. Збір необхідної інформації та видання було доручено спеціальному статистичному органу – Загальній державній статистиці. Це зайняло деякий час, і у 1932 р. було видано *«Бановини. Округи, муніципалітети та міста: склад, статистика і схеми всіх державних установ»*.¹²⁴

Короткий географічний огляд території Королівства Югославії є вступом до повного опису системи державного управління. Розділ XI «Огляд Королівства Югославії по бановинах» містить дані про Дравську бановину, яка у той час обіймала у своїх межах більше 90 % сучасної Словенії, за подібним планом: географія, органи управління на всіх рівнях, статистичний огляд усіх населених пунктів, і окремо – автономних міст: Любляни, Марібора, Целья, Птуя.

Словенці вирішили скласти власний довідник по своїй бановині – *крайовий лексикон* [довідник, складений за абеткою] *Дравської бановини*, він є найповнішим з усіх подібних довідників по іншим бановинам Югославії. Довідник є найбільш інформативним джерелом для дослідження результатів адміністративної реформи – *комасації* (об'єднання) муніципалітетів, він має схематичні карти кожного району, в якості орієнтовних планів до тексту.

Якщо довідник з усієї Югославії 1932 р. складає 448 сторінок, з яких тільки 56 присвячені словенцям, новий довідник по Дравській бановині містить 715 сторінок: «Нехай громадськість приймає наші зусилля з свідомістю, що наша бановина має те, що не має ні держава, ні будь-яка інша бановина: картину найпотрібнішого, що треба знати про неї, навіть більше, ніж наводить про неї доступна література».¹²⁵

У 1937 р. Статистичне управління в Загребі ініціювало видання місцевих

довідників Савської і Приморської бановини по типу крайових реперторіїв, а у 1938 р. вирішило видати також довідник Дравської бановини. Необхідний матеріал для «*Загального огляду Дравської бановини*»¹²⁶ збирали та обробляли у 1938-1939 рр. I (загальна) частина книги є всеосяжним оглядом розподілу адміністративного, судового та церковного управління Дравської бановини, що виразно збільшує корисність видання для офіційних та приватних потреб, у II частині подається систематичний огляд місцевостей, розташованих по округах і муніципалітетах.

Документи церковного походження

Документи церкви є необхідними для вивчення проблеми підписання Конкордату між Святійшим Престолом та Королівством СХС / Югославією. Для прояснення положення церкви у Словенії складають 2 видання: «*Духовники за решітками*»,¹²⁷ збірка листів до єпископа від священників, які були заарештовані у Штирії при початку бойових дій на Балканах, вони надають широку картину становища у словенському католицтві того часу та соціально-політичної ситуації в Словенії взагалі; та «*Церква в поліцейських архівах*»,¹²⁸ що містить документи поліції та церкви за період існування Першої Югославії.

Джерелами для вивчення проблеми Конкордату у Королівстві Югославії є папські енцикліки у словенському перекладі, тексти проектів конкордату з усіма супроводжуючими документами¹²⁹ та полеміка щодо Конкордату.¹³⁰

Підписаний Конкордат являв собою остаточний консенсус трьох попередніх проектів, розроблених у 1923, 1925 і 1931 рр. Через страх публічних дебатів уряд всіляко цензурував інформацію про конкордат, яка могла б дійти до громадськості. Це призвело до протилежного ефекту – розквіту нелегального самвидаву.¹³¹

У публічному друці також розмахнулася «пропагандистська війна», у якій з'являлися плакати і листівки, а також офіційні юридичні та історіографічні аналізи з обох сторін. Белградські православні кола видали проти Конкордату низку брошур і листівок, як тільки уряд його підписав.¹³² З усіх брошур

найбільш істотною є та, як вийшла як додаток до № 32-33 *«Вісника Сербської Патріархії»* 7 січня 1937 р. без вказівки автора і друкарні, під назвою: *«Коментарі та заперечення до проекту конкордату між нашою державою і Ватиканом, парафованому 25 VII. 1935»*, пізніше доповнена ще одною брошурою того ж авторства.¹³³ Це була радикалізована політична декларація СПЦ за авторством єпископа Платона.¹³⁴ Навіть уряд вважав критику, наведену у цій брошурі, найбільш важливою. Про це свідчить факт, що прем'єр-міністр М. Стоядинович у промові перед скупщиною рекомендував схвалити конкордат виключно за допомогою відхилення *«Коментарів»*.¹³⁵

Документи словенського походження стосовно дипломатичних боїв за кордони 1919-1920 рр. і долі утворених словенських меншин у Австрії, Італії та Угорщині

Більше всього джерел до 1970-х рр. було опубліковано щодо питання словенських західних та північних кордонів. Ці видання вимагають, залежно від їхніх намірів, критичності підходу при їхньому використанні. Історики, що вивчають історію словенців, які після всіх паризьких договорів,¹³⁶ Рапалльського договору і Каринтійського плебіситу залишилися в Італії та Австрії, також мають певні труднощі у доступі до збережених архівних джерел. Деякі документи були видані ще за часів Першої Югославії, при житті учасників Паризької конференції, але вони виходили у дуже обмеженій кількості та були закопані в архівах та спецхранах, і доступ до них був відкритий тільки після проголошення незалежності.

У вже згаданій збірці *«Матеріали до створення югославської держави (1. I. - 20. XII. 1918)»* під редакцією Д.Янковича та Б.Крізмана в якості першої книги у 1960 р. вийшли протоколи засідань делегації Королівства СХС на Паризькій мирній конференції в 1919-1920 рр.¹³⁷

Особливу важливість мають меморандуми. Цей вид джерел, пов'язаний з Паризькою конференцією, виник зі словенського боку, через потреби словенських експертів у доказах приналежності кожного населеного пункту до

Словенії. Це реферати з питань національно-політичного та соціально-економічного розвитку етнічних словенських земель.

Авторами меморандумів були радники та експерти делегації Королівства СХС. Кожний з них відповідав за окрему адміністративну або національно-територіальну одиницю королівства, тому що був там народжений та знав ситуацію «з середини» або вивчав її професійно. Одним з них був Йован Цвіїч (1865-1927), видатний сербський географ, етнограф і геолог, голова Сербської Королівської Академії та ректор Белградського університету, засновник карстознавства, як напрямку в геології, та балканістики,¹³⁸ як особливого наукового напрямку в суспільних науках. Наприкінці 1918 р. уряд Сербії назвав його першим експертом з етнографічних кордонів в складі державної делегації на конференції.¹³⁹ Його доповідна записка про кордони південних слов'ян створила платформу для сприятливішого ставлення до югославської позиції. Його зусиллями в межі Королівства СХС було вирішено включити такі політично спірні, але етно-історично словенські території – Бледський трикутник (озера Блед та Бохінь, гора Триглав) у склад Словенії.

В роботі делегації Королівства СХС приймали також участь словенські фахівці. Словенська ділянка кордону Королівства СХС була найдовшою з національних ділянок та найбільш спірною по кожному кілометру. Тому, як свідчить Фран Ерьявець, один з експертів, «окрім делегатів, ми тоді послали в Париж також цілу команду найкращих наших фахівців з кожного з безлічі питань (проф. Леонід Пітамиць (1885-1971), д-р Іван Швегель (1875-1962), д-р Богуміл Вошняк (1882-1955), проф. Матія Славич (1877–1958), проф. Ламберт Ерліх (1878-1942), інж. Янко Мачковшек (1888–1945), д-р Отокар Рибар (1865–1927) та ін.).¹⁴⁰

Кожний фахівець відповідав за свою ділянку словенських кордонів та сферу доказів.¹⁴¹ Наприклад, Фердо Зайдль (1856-1942), засновник словенської геології, був фахівцем з району словенсько-італійської демаркації, для чого написав три меморандуми.¹⁴² За ділянку словенсько-італійського кордону відповідали професори Ото Рибар, Мілко Кос, Дінко Пуц; за словенсько-

угорську – Матія Славич, та ін. Відомий історик і етнограф, проф. теології Ламберт Ерліх (1878-1942) був призначений у делегацію заради його видатного знання ситуації у словенській землі Каринтії. Навесні 1919 р. Ерліх підготував три меморандуми: т.зв. *«Проект про Целовець»* (австрійський Клагенфурт), *«Руїна словенської нації»* та брошуру *«Каринтія»*.¹⁴³

*«Документи з Каринтійського питання»*¹⁴⁴ – видання міністерства зовнішніх справ ФНРЮ 1948 р., коли після війни знов були поставлені питання про приналежність словенської Каринтії Австрії; видання містить документи різних міністерств та відомств Австрії та Першої Югославії, які доказують словенську правоту.

Документи іноземного походження

У середині 1980-х рр. у вже згадану збірку *«Югославія 1918/1984»*¹⁴⁵ було вміщено невелику кількість документів іноземного походження, зокрема **німецьких**, які редактори перейняли зі збірки *«Квітнева війна 1941 року»*,¹⁴⁶ опублікованої Інститутом військової історії в Белграді в 1969 р., та з двотомної монографії Велімира Тержича *«Падіння Королівства Югославії»*.¹⁴⁷

Окремо треба виділити видання документів та матеріалів **британського** походження. Велика Британія приділяла увагу Балканам ще з XVIII ст., тому спостерігання за подіями у регіоні та їхній аналіз було традиційно налаштовано та проводилося регулярно. У 1995 р., після обов'язкових 50 років зберігання таємниці, у публічний доступ було передано докладний довідник Британського Адміралтейства – лімітоване видання *«Югославія. 1944»* (1945). Другий том довідника містить багато історично корисної статистичної інформації та дуже докладні мапи регіону. Частково інформація другого тому увійшла у зміст роботи британських вчених Г. Тейлора та Р.Кернера *«Югославія»* (1949).¹⁴⁸

У середині 1970-х рр. Сербська Академія Наук підготувала і опублікувала *кореспонденцію сера Сітон-Ватсона про Югославію міжвоєнного періоду*, за редакцією Любо Бобана.¹⁴⁹ Сер Роберт Сітон-Ватсон був британський історик і протягом десятків років політичний радник Форін Офісу зі справ Югославії.

Також у 1970-х рр. *Архів Югославії* приступив до систематичного вивчення великих іноземних зарубіжних архівів і мікрофільмування документів, що відносяться до історії Югославії. У той же час почалася підготовка до публікації документів, як вітчизняного, так і іноземного походження. У першу чергу приступили до публікації документів з британського Державного Архіву. Початком стала збірка документів за 1943-1945 рр. під назвою «*Тімо-Черчілль Цілком таємно*», підготовлена словенським істориком Душаном Бібером.¹⁵⁰

Колекція документів британської дипломатії стала продовженням публікації зарубіжних джерел з історії Королівства Югославії в міжвоєнний період. Це одне з найвидатніших документальних видань, що потребувало біля 15 років кропіткої роботи відомого сербського історика, фахівця з міжнародних відносин міжвоєнного періоду Живко Аврамовського, «*Британці про Королівство Югославію*».¹⁵¹ Трьохтомник включає в себе щорічні секретні доповіді британського посольства у Белграді своєму Міністерству закордонних справ, з 1921 по 1941 р., кожна доповідь містить найдокладнішу інформацію згідно плану: загальний стан речей, внутрішня соціально-політична ситуація та ін.

Англійське видання «*Югославські політичні щоденники*»¹⁵² є важливою колекцією доповідей британських дипломатів та розвідників у Форін Офіс про політичну ситуацію у Першій Югославії. Основні серії включають щорічні дипломатичні доповіді – огляди з Белграду. Вони доповнені спеціальними «ситуативними звітами», поточними звітами, звітами про важливих політичних особистостей. Період, охоплений цією колекцією британських документів, – це всі три фази югославської історії – 1918-1965 рр. На жаль, немає документів з архівів Британського посольства в Белграді з 1920 по 1941 рр., як всі вони були знищені безпосередньо перед німецьким вторгненням в Югославію у квітні 1941 р.

Цікавими є нотатки про провідних діячів. Список завжди починається с осіб королівської крові, а потім діячі розташовані у алфавітному порядку, виключення становить 1935 р., де список практично не має критеріїв наведення даних, всі діячі подані упереміш.

Словенські політичні діячі згадуються у списках осіб, займавших високі посади у органах державної влади у 1927-1941 рр.: адмірал М. Ф. Кох,¹⁵³ архієпископ А. Б. Єглич,¹⁵⁴ Душан Сернець та Іван Швегль, міністри центрального уряду у різні роки, перший бан Дравської бановини Драго Марушич,¹⁵⁵ міністр центрального белградського уряду у 1919-1920 рр., «найенергійніший представник в сенаті» Альберт Крамер,¹⁵⁶ Іван Пуцель, один зі старіших та досвідченіших словенських політиків того часу; Дінко Пуц, жупан (мер) Любляни та один з банів Дравської бановини, Михайло Крек, видатний клерикальний партійний функціонер, «малий Геббельс д-ра Корошця»,¹⁵⁷ останній бан Дравської бановини Марко Натлачен.¹⁵⁸ Однак головним діячем, якому присвячувалося кожного року цілу сторінку тексту (що робили ще тільки про осіб королівської крові), був Антон Корошець, або, як було прийнято тоді іменувати, Доктор Антон Корошець.¹⁵⁹

Відносно недавнє останнє видання британських дипломатичних джерел, *«Словенці в очах імперії: Довідники британських дипломатів на Паризькій мирній конференції 1919»*,¹⁶⁰ включає в себе збірник довідників, підготовлений Історичною секцією Форін Офісу для Паризької мирної конференції 1919 р. Політичні аналізи, тексти, що містять історичну та загальну інформацію (словенці, Югослов'янський рух, австрійські провінції – словенські землі Примор'є та Карніола, Каринтія, Штирія), мали за мету сприяти формуванню британської політики щодо Центральної та Південної Європи після Першої світової війни. Довідники зіграли важливу роль у позиціонуванні британської делегації у Парижі.

Документи *американського* походження щодо югославської проблематики ще не видавалися у цілісному оглядовому збірнику. Американці цікавилися югославськими подіями більш спорадично і завжди з практичної точки зору. Тому опубліковані тільки окремі документи, що фахівці знаходили у цілеспрямованому пошуку після того, як архіви США надавали до них доступ. Наприклад, матеріали про роботу Оглядової комісії під проводом підполковника армії США Майлза у 1919 р. перебували 33 роки в архівах американського

Держсекретаріату, який тільки в 1953 р. дозволив передати їх в державний Національний архів. Вони були вперше опубліковані Алоїзієм Кухарем у Канаді.¹⁶¹

У свою чергу, колега Майлза Кінг, у той час американський спостерігач у Хорватії і Словенії, писав свої доповіді у березні-травні 1919 р. Кінг був членом місії Арчибальда Кері Куліджа, якого американська делегація на Паризькій мирній конференції відправила до Відня з завданням збору даних на території колишньої Габсбурзької імперії. Під час виконання своїх обов'язків Кінг послав Куліджу 31 доповідь, з яких 4 досі не знайдено. У 1960 р. ці доповіді опублікував Джером Джареб.¹⁶² Спостерігання Кінга більше стосуються політичної ситуації у Хорватії та Словенії, ніж у прикордонні з Австрією.

З американських документів та матеріалів, теж пов'язаних з післявоєнним становищем Королівства СХС та Словенії у його кордонах цікавим є архів Технічної місії США у Королівстві СХС, що діяла з жовтня 1919 р. до жовтня 1920 р. і була частиною американської допомоги Європі, зруйнованої під час Першої світової війни. Її завдання полягало в тому, щоб надати кваліфіковану допомогу урядові Королівства СХС у реконструкції та будівництві залізничного руху та різного роду рудників. Під час своєї роботи персонал місії пройшов близько 85 тисяч км автомобільних доріг, залізниць і річок.¹⁶³ Матеріали місії дають лише поверховий огляд всього королівства, зосереджуючись на технічних питаннях.¹⁶⁴

З усього комплексу опублікованих джерел *італійського* походження для словенської політичної історії міжвоєнного періоду важливими є документи про дипломатичну боротьбу за кордони і Адріатичне питання.

Видання документів у Італії є безсистемним, залежить від індивідуальної ініціативи дослідників, політичних угруповань або приватних установ, це стосується також і словенської проблематики. Основною перешкодою для систематичної публікації архівів до 1970-80-х рр., безсумнівно, були італійські правові положення, які забороняють використання матеріалу протягом періоду 50 років з моменту виникнення. Тому для публікації в гру вступали тільки ті

документи, які зберігаються за межами італійських національних архівів, тобто при керівництвах політичних партій і у спеціальних установах, таких як Дослідницький центр П'єро Гобетті (*Centro Studi Piero Gobetti*) в Турині, Інститут Фелтрмеллі в Мілані і Інститут Грамші в Римі. Про Комуністичну і Соціалістичну партії, наприклад, вийшла ціла низка документальних збірок.¹⁶⁵

Виняток становили дипломатичні документи та офіційні акти, які публікувалися відразу після їхнього підписання. Для вивчення обраних питань словенської історії слід відзначити збірку Дж.Амедео «Документи з історії відносин між Італією і Югославією» (1934)¹⁶⁶ і велику колекцію дипломатичних документів, видану італійським міністерством закордонних справ в особливій багатосерійній колекції «Італійських дипломатичних документів»,¹⁶⁷ які почали поступово виходити через 40 років після створення обраних до видання документів. Міжвоєнний період висвітлюється у багатотомних серіях VI-XI (загальним періодом з листопада 1914 р. по 1943 р.)

Всі документи цієї величезної колекції розташовані в хронологічному порядку. Вони були відібрані в основному з архівів кабінету (*Archivio di Gabinetto*), з архіву секції шифрування (*Archivio della Cifra*) і загального архіву Міністерства закордонних справ (*Archivio Generale*), з архівів різних посольств і з фондів, які не належать до цього міністерства (*Archivi non appartenenti al Ministero degli Esteri*).

Італійські дипломатичні документи торкаються ситуації в довоєнній Югославії, італійської політики щодо неї, політики Югославії щодо осі Рим-Берлін, а також політичних і стратегічних зв'язків Югославії з її сусідами і з більш широким європейським простором. Тут є джерела щодо питань словенської меншини у Юлійській Крайні, багато дрібних пам'яток від Генерального консульства Італії в Любляні, які висвітлювали ситуацію у Словенії. Як не дивно, у IX серії колекції¹⁶⁸ немає документів на період смерті доктора Корошця, лідера Словенської Народної партії і, як його тоді називали, «першого словенця», що стала більш ніж достатнім приводом для німецької,

американської та британської дипломатії для ретроспективного аналізу не тільки особистості самого політика, але й набагато ширшого кола проблем політичного життя Словенії і в Югославії в цілому.¹⁶⁹

Всі документи, не дивлячись на вибір, мають свою історичну цінність, пов'язуючи події в Югославії і, таким чином, у Словенії, з подіями в Європі. Дослідження міжвоєнного періоду словенської історії не можуть ігнорувати цю колекцію італійської дипломатичної переписки.

Документи суспільно-політичних рухів та партій, документи та твори партійних діячів різних напрямків:

- Документи з міжвоєнної історії соціалістичного і комуністичного робітничого руху.

Найбільше документів за весь час існування Словенії як республіки видано саме з історії робітничого руху. Історичний відділ ЦК КПЮ, разом з історичними відділами республіканських Центральних комітетів у 1948 р. почав збирати матеріали, зокрема, про соціалістичний, реформістський і революційний робітничий рух у південнослов'янських землях. Важливі матеріали почали публікувати у багатотомному збірнику джерел *«Історичний архів Комуністичної партії Югославії»*. У цьому виданні для історії комуністичного та соціалістичного руху в Словенії помітні два томи¹⁷⁰, а саме Том II «Конгреси та провінційні конференції КПЮ 1919-1937» (1949 р.) та Том V «Соціалістичний рух в Словенії 1869-1920» (1951 р.) Юліана Врчинац у своїй праці *«Робота та висновки I, II та II конференції КПЮ»*¹⁷¹ опублікувала великі витримки з документів з фондів Комінтерну.

У видавництві Інституту досліджень робітничого руху у Белграді до урочистостей 50-річчя Жовтневої революції вийшов збірник документів про ювілеї Жовтневої революції у СРСР під заголовком *«Жовтень у Югославії 1918-1945»*,¹⁷² який підготували разом Інститут історії робітничого руху та історичний відділ ЦК КПЮ. Через специфіку періоду 1918-1940 рр. і недостатність відповідних матеріалів, редакція використала більш широкі

критерії підбору. Всього у збірці міститься 166 документів, з яких 142 висвітлюють міжвоєнний період.¹⁷³

У цікавій формі відображено розвиток та діяльність соціалістичних та комуністичних організацій в Словенії у першій частині *«Збірника фотографій робітничого руху та діяльності Комуністичної партії Словенії 1869-1945»*¹⁷⁴, яку розділено на два томи – у першому томі зібрано документи від початку робочого руху у Словенії наприкінці 1860-х рр. до 1934 р., другий том висвітлює консолідацію Комуністичної партії Словенії.

На десяту річницю Визвольного Фронту вийшов *«Словенський репортер 1938-1941»*¹⁷⁵, у якому передруковані обидві номери цієї газети з 1938 р.

Детальним виданням 1960-х рр. в цій галузі була збірка *«Документи в щодо комуністичного руху в Словенії у 1919-1921 рр.»*, що фінансував Фонд Кідрича¹⁷⁶. Ця колекція насправді є продовженням V тому «Історичного архіву КПЮ» і містить документи щодо розвиток компартії у югославській частині Словенії та Юлійській Країні (Венеції-Джулії).

Співробітники Інституту історії робітничого руху Словенії співпрацювали у виданні джерел у рамках Співпраці інститутів робітничого руху та СКЮ. До ювілейного 1967 р. було видано *«Співпрацю югослов'ян у Жовтневій революції та громадянській війні»*.¹⁷⁷ При зборі документів та інших матеріалів працівники Інституту та історичного архіву ЦК СКС послали у Белград документи про участь словенців у Жовтневій революції, про допити вояків, які повернулися з російського полону часів Першої світової війни, та ін.

У той час як архіви за період Другої світової війни вже існували у більш-менш організованій формі, матеріали з історії Першої Югославії почали впорядковуватися більш інтенсивно тільки на початку 1970-х рр. На жаль, багато матеріалів довоєнного періоду було знищено безпосередньо перед нападом фашистської Німеччини на Югославію. Загальний огляд збереженого матеріалу міжвоєнного періоду, його доступність та впорядкування вперше було видано Архівним Товариством Словенії тільки у 1965 р. під назвою *«Путівник по архівах Словенії»*¹⁷⁸, це видання доповнило попередні, більш вузькі за

змістом, публікації «60 років Муніципального архіву Люблянського» (1959 р.) і «Загальний огляд Фондів Державного Архіву Народної Республіки Словенія» (1960 р.).¹⁷⁹

- Документи з міжвоєнної історії ліберального та клерикального політичного табору

Документи політичних партій – зазвичай їхні програми та програмні заяви, заклики та промови, особливо у плинні передвиборної боротьби, публікувалися у політичній періодиці – на передових сторінках своїх центральних партійних газет, а також як роз'яснення у рубриках відповідей на запитання читачів. Крім того, теоретичні обґрунтування партійних позицій видавалися у окремих брошурах.

Вперше на програми інших політичних партій, ніж комуністичної, звернули увагу корифеї словенської історичної науки Янко Плєтерський і Янко Прунк, у той час, коли соціально-політична напруженість у Другій Югославії зростала, і роль історичних досліджень, які б обґрунтовували національні інтереси народів Югославії, також зростала разом з прагненням знайти спільне підґрунтя для об'єднання всіх прошарків суспільства у боротьбі за незалежність. Монографії «Перше визначення словенців за Югославію» та «Національні програми у словенській політичній думці 1848-1945»¹⁸⁰ виконували саме цю функцію. Дійсно, у обох виданнях, а особливо у другому, знайшлося місце для утримків з публікацій усіх словенських політичних таборів. Деякі з подібних документів або витримки з них публікувалися й раніше, але тільки у зв'язку з діяльністю комуністів,¹⁸¹ але деякі увійшли у науковий обіг соціалістичної Словенії вперше. Серед них – протіюгославістська резолюція культурного відділу Національної Ради в Любляні від 18 листопада 1918 р.,¹⁸² проект Конституції Югослов'янського клубу у Конституанті, у який входили депутати-клерикали від СНП та Хорватської народної партії від 12 лютого 1921 р.,¹⁸³ заява клерикалів щодо єдності словенського народу та його земель «Словенська декларація»¹⁸⁴ та ліберальна відповідь на неї.¹⁸⁵ Добірка текстів є спірною та

упередженою, але це перша спроба звести всі погляди на національне питання на сусідніх сторінках – і тим самим визнати їхнє співіснування у єдиному часі та просторі з комуністами.

Так, у 1970-80-ті рр. опубліковано Травневу декларацію від 30 травня 1917 р.,¹⁸⁶ «*Чикагську заяву*», яку прийняли загальні збори «Словенського республіканського товариства» у Чикаго 12 серпня 1917 р.,¹⁸⁷ стаття єпископа Я.Є.Крека «*За національне возз'єднання*»,¹⁸⁸ стаття А.Препелюха «*Ідея чи догма?*»,¹⁸⁹ дискусія соціалістів «*Критичні думки*» та «*Некритичні думки*»,¹⁹⁰ Політична резолюція Покраїнської конференції КПЮ (Словенії) щодо проекту Дунайсько-Балканської федерації від кінця серпня 1923 р.,¹⁹¹ стаття Б.Водушека «*Етика і політична думка словенців*» – національна програма молодії католицької лівої інтелігенції,¹⁹² стаття Л. Уде «*Боротьба за визнання словенського народу у Королівстві СХС і словенці за його кордонами*» – програма національних демократів,¹⁹³ заява християнсько-соціалістичної профспілки,¹⁹⁴ програма християнських соціалістів «*Чого бажаємо*», написана на початку Другої світової війни.¹⁹⁵

Цікавою є також публікація державного архіву Республіки Словенії – це каталог відкритої виставки архівних документів «*Національні соціальні програми словенців*»¹⁹⁶ на честь 30-річчя перемоги революції та визволення і 30-річчя своєї діяльності в умовах свободи, і тут ми можемо побачити факсиміле деяких партійних документів.

Увагу дослідників привертали також окремі документи, які ставали предметом детального дослідження. Прикладом є текст «*угоди Цветковича-Мачка*».¹⁹⁷

Після проголошення незалежності доступ до міжвоєнної періодики – газет, журналів, брошур, головним чином, передвиборного характеру, листівок та інших типів друку – у архівах та бібліотеках Словенії став можливим. З політичних брошур, у якості прикладу, можна навести програму СНП на виборах 1923 р. «*Чого бажаємо?*»,¹⁹⁸ «*Основну доктрину «Словенської республіканської партії селян і робітників»*»,¹⁹⁹ «*Дії говорять*» (Югославського

радикального Союзу).²⁰⁰

Серед промов політичних діячів Словенії, опублікованих окремо, цікавою є промова А. Корощя²⁰¹ «Становлення Югославії» на освітянському вечері «Просвітнього Союзу» в Народному Домі в Любляні 16 жовтня 1925 г.²⁰²

Ідейно-політичні праці політичних та культурних діячів Словенії представлені у деяких виданнях. Одна з них – «*Антологія югослов'янської думки і народної єдності (1390-1930)*»,²⁰³ видана сербськими фахівцями, яка містить праці видатних церковних, культурних, політичних національних мислителів, здебільшого сербських та хорватських, але у тому числі і словенських; друга – фундаментальне дослідження Ф. Шишича «*Югослов'янська думка: історія ідеї югослов'янської єдності і визволення 1790-1918*»,²⁰⁴ яке в додатках також містить окремі витримки та факсимільні сторінки для більшої ілюстративності поданого тексту.

Сюди також віднесемо вибрані твори «*Про слов'янство і югославізм*»²⁰⁵ Йосипа Відмара (1895-1992), видатного словенського політика, критика, перекладача і есеїста, в бібліотеці Школи мають видання хорватською; у збірку увійшли найбільш відомі його роботи, у тому числі найбільш впливова – «*Культурна проблема словенства*», видана у період диктатури короля Олександра в 1933 р., яка закликала до словенської національної ідентичності.

Періодична преса

У роботі використовується інформаційний комплекс з періодики словенського (у тому числі емігрантського або меншинського²⁰⁶), хорватського,²⁰⁷ чеського,²⁰⁸ італійського²⁰⁹ і сербського походження – газети, журнали, періодичні збірки. За інформативним критерієм періодику, яку читали у Словенії у 1918-1941 рр., можна поділити на носії офіційної інформації (публікації законів, умов і інших документів²¹⁰), партійної (редакційні статті, інформація о з'їздах, мітингах, промови політиків або цитати з них), наративів (діячів політики, культури, пересічних сучасників).

Періодику також важливо поділити за політичними напрямками. Левова

доля періодичної преси у Словенії належала клерикальному таборі. Це головний партійний рупор «Словенець» з додатками («Патріот», «Ілюстрований Словенець», «Понедельський Словенець»), публіцистично-літературні щотижневики та щомісячники, які виходили тільки у окремих містах, у окремі періоди.²¹¹ Ліберальний головний часопис «Ранок» виходив безперервно у 1920-1946 рр., інші югославістські періодики виникали та зникали у залежності від передвиборчих кампаній та тривалості різних угруповань всередині ліберального руху.²¹² Робітничий табір також не відрізнявся постійністю періодичних видань, що, крім причин, характерних для ліберальної преси, доповнювалося браком фінансування. З найбільш довготривалих видань треба відмітити «Вперед», що виходив протягом 65 років, «Нашу силу» (газета профспілок, що виходила ще під назвами «Право», «Робоче право»), та інші.²¹³

Публікації наративних джерел:

У дослідженні використано велику групу мемуарів. Опрацьовано мемуари, що зберігаються у словенських бібліотечних закладах м. Любляни, та групу емігрантських спогадів, які, через опозиційність авторів до комуністичного режиму, відсутні у Словенії і присутні у Британській Бібліотеці і бібліотеці Школи слов'янських студій Університету міста Лондон. Мемуари ми поділяємо за змістовно-хронологічним критерієм на такі комплекси: спогади політичних діячів щодо внутрішньої ситуації в Словенії та міжнародної ситуації навколо неї за часів Держави СХС, проголошення та становлення Королівства СХС на початку 1920-х рр., мемуари політичних в'язнів 1930-40-х рр., спогади емігрантів та біженців початку ХХ ст. та у роки Першої та Другої світової війни.

Мемуари дипломатів та політиків вищого рівня здебільшого стосуються періоду Першої світової війни та становлення Королівства СХС. Видатним дипломатом того часу був граф Карло Сфорца (1872-1952), один з авторів Рапалльського договору, він добро знав сербського політика Ніколу Пашича, це можна побачити у його книгах – *«П'ятдесят років війни та дипломатії на Балканах»*, в якій описані головні факти біографії та політичної кар'єри Пашича і

загальна ситуація навколо створення Королівства СХС, та *«Творці сучасної Європи»*, де Пашичу він присвятив також цілий розділ.²¹⁴

Тому ж періоду історії Югославії та політичній біографії другого найвидатнішого політика-творця Корфської та Майської декларацій, хорвата Анте Трумбича, присвячені дві докладні книги його британських друзів Р. В. Сітона-Ватсона (1879–1951) та Г. В. Стіда (1871-1956). Їх бачення ролі Трумбича та Пашича у створенні Королівства СХС детально описано у їх спогадах. Генрі Вікем Стід був редактор журналу *«Таймс»*, який спостерігав за подіями на Балканах протягом 30-ти років, що він описав у своїх спогадах *«Скрізь 30 років, 1892-1922: особиста розповідь»*.²¹⁵ Роберт Вільям Сітон-Ватсон був відомий британський політик та історик, який сам безпосередньо приймав активну участь у прискоренні розвалу Австро-Угорської імперії і появи Чехословаччини й Югославії після Першої світової війни. Його сини, обидва видатні історики, фахівці з історії Італії та Росії ХІХ ст.— Хью та Кристофер, того ж періоду, – на основі мемуарів свого батька видали книгу *«Створення нової Європи»*.²¹⁶

Серед спогадів словенських політиків ліберального табору – *«Мої спогади»* 1928 р.²¹⁷ Івана Хрібара (1851-1941), видатного словенського політика, дипломата, банкіра, публіциста, пристрасного патріота, жупана (мера) міста Любляни протягом 14 років. Його папери дають широку та інформативну картину словенського життя тих часів.

Спогади Генрика Туми (1858-1935), відомого словенського політика, адвоката, публіциста, мовознавця та першого альпініста, під назвою *«З мого життя»* (1937 р.),²¹⁸ охоплюють коротший період – 1876-1924 рр. Перша світова війна та окупація Горенської Словенії Італією примусила його до італійського громадянства, у Словенію він повернувся у 1924 р., і тому спогади обмежуються цією датою.

Словенські праві соціал-демократи старшого покоління, супротивники комунізму – Альбін Препелюх (1881-1937) (*«Примітки до нашої доби»*) та Рудольф Голоух (1887-1982) (*«Півстоліття спогадів. Панорама політичної*

боротьби словенського народу»)²¹⁹ не тільки залишили дуже інформативні спогади, але й опублікували кілька важливих документів у своїх мемуарних творах.

«*Спогади*» Бориса Кідрича (1912-1953) та Івана Регента (1884-1967)²²⁰ – одних з найвідоміших словенських комуністів довоєнного періоду молодого покоління, також багаті на події міжвоєнного періоду. Щодо словенських подій після 1921 р., у книгах обох авторів відображені здебільшого події внутрішньопартійного та загально-державного рівня.

Окремо треба згадати великий комплекс мемуарів про Антона Корошця, найвидатнішого словенського політичного діяча, що без малого 40 років не залишав політичної сцени. Поряд його діяльності, яка охоплювала всі сторони словенського політичного життя та продовжувалася спочатку у рейхсрату Австро-Угорщини, а потім у Національній скупщині Королівства СХС / Югославії, мемуари про нього надають відомості про інших політичних діячів, події у Словенії та за її кордонами та суттєво доповнюють всю картину міжвоєнної історії.²²¹

Однією з видатних подій у справі публікації джерел у Словенії слід вважати видання «*Щоденника*» Антона Бонавентури Єглича (1850-1937), публіциста, теолога та єпископа Любляни у 1898-1930 рр.²²² Єглич почав його писати 19 січня 1899 р., через півроку після початку служби свого єпископа в Любляні, та регулярно та сумлінно виконував цю роботу до своєї відставки та від'їзду у м. Горні Град у 1930 р. Перше видання щоденника вийшло після Другої світової війни та виглядало як збірник цитат, видання взагалі не має жодного бібліографічного означення та зберігся у 7 екземплярах.²²³ Але у 2016 р. щоденник вийшов у 1130 сторінок. У записах багато цитованих розмов більшості політиків і навіть Олександра І. Це цінний погляд у тодішній період історії Словенії з точки зору одного з найвидатніших діячів. Без перебільшення, цей опус можна визначити як надзвичайно ретельну хроніку свого часу.

Особливу полицю в бібліотеці мемуарів займають *матеріали щодо організації ТИГР* – «Трієст, Істра, Горіца і Рієка» – підпільної організації

хорватських та словенських націоналістів, яка діяла у 1927-1941 рр. на словенсько-хорватських етнічних землях, окупованих Італією за Рапалльським договором. Багато членів цієї організації були пов'язані з югославською і британською розвідками та добре військово підготовлені. ТІГР проводив диверсії та організовував саботаж. Італійська влада викрила організацію після бомбування редакції газети «Il Popolo di Trieste». Після війни тігровці були витіснені з політичного і громадського життя, довгий час були під постійним наглядом спецслужб. Ці події висвітлені у письмах з тюрми одного з керівників ТІГРу Зорко Єлінчича (1900-1965), які пережили три різні видання, починаючи з «Під замальованим небом» (1994),²²⁴ а також у збірці «Батьківщина, де ти?»,²²⁵ присвяченій 100-річчю народження голови організації Альберта Рейця (1899-1976), цікаво, що всі ці видання були видані не в Любляні, а в Гориці, у землі, на якій діяв ТІГР.

Велика група *мемуарів словенських емігрантів* присвячена частково міжвоєнному періоду, але здебільшого періоду Другої світової війни на словенській території, вигнанню та життю в еміграції у різних країнах світу.

Мемуари видатного словенця, американського політика-християнського демократа Луїса Адамича складають 5 книг, і у трьох з них – «Возвращення тубільця», «Моя рідна земля», «Орел і корені» – йдеться про події перед II світовою війною.²²⁶ Адамич емігрував до США у 1913 р., воював на Західному фронті та після Першої світової війни, у якості писателя та журналіста, повертався до батьківщини у 1932 р., де зустрічався з видатними освітянами та політиками.

У бібліотеці Школи слов'янських студій у Лондоні містяться рідкості – мемуари біженців – політичних супротивників Тіта, яких немає у бібліотеках Словенії. Серед них – останнє з трьох видань однієї з найтрагічніших повістей словенської діаспори Другої світової війни, «Словенія 1945»,²²⁷ яка слідує за долею ліберальної громади в Словенії. Автори присвятили більше половини століття дослідженню словенських емігрантських громад у всьому світі, щоб висвітлити історії восьми головних характерів. Щоденник одного з них, Франца

Пернішека (1907-1990), *«Мій біженський щоденник: 1945-1949»*²²⁸ пізніше був виданий окремо. Ще один цивільний біженець, викладач класичної філології та стенографії, Іван Доленець (1884-1971), змушений бігти за кордон тільки з-за своїх християнсько-демократичних поглядів, теж залишив спогади, *«Моє зростання»*,²²⁹ видані в Аргентині, вони серед іншого містять історію словенського молодіжного руху.

Також мають важливість спогади інших домобранців – *«Моє домобранство та вигнання»* Мар'яна Ейлеця (1926-), чий післявоєнний шлях пролягав теж через Каринтію у Аргентину, та мемуари Антона Жакеля (1907-2006) *«Біг у невідоме»*, які автор писав на есперанто заради збереження інформації. До них примикає книга 2003 р. *«Між свободою та червоною зіркою»* Душана Лайовіча (1925-), біженця в Австралію. Його мемуари відрізняються тим, що мають за додаток список членів УДБА – югославської тайної поліції, подібної радянському НКВД.²³⁰

Колекцію рідкісних мемуарів Школи замикають спогади двох біженців, які стали відомими фахівцями за кордоном та вшанованими словенцями у себе на батьківщині. По-перше, це 2 книги професора економіки Янеза (Джона) Арнежа (1923-) *«Словенія у європейських справах»*, результат півстолітнього збору матеріалу щодо словенських емігрантів, та *«Словенський друк у біженських таборах в Австрії 1945-1949»*.²³¹ По-друге, це *«Мемуари югославського ліберала»*, або *«Ліберальні сили в Югославії ХХ ст.»*²³² – обидва видання, словенське та американське, спогадів Ладислава Бевця (1890-1988), цивільного інженера та активного діяча руху «Сокіл» (воєнізованої організації) та Югославської націоналістичної партії, описують його життя від раннього дитинства, залучення в «Сокіл», опір нацистам під керівництвом генерала Д. Михайловича, еміграцію до Каліфорнії та роботу в словенських ліберальних емігрантських кругах, що оточують Словенську демократичну партію.

Неопубліковані джерела:

У дослідженні використано комплекс архівних джерел, які можна

класифікувати за територіальним та тематичним критеріями.

За територіальним критерієм джерела можна поділити на ті, що зберігаються

- у бібліотечних та музейно-архівних установах *сучасної Словенії*, а також
- установах держав *колишньої Югославії*,
- архівах сусідніх держав (*Італія, Австрія, Угорщина*), які у свій час відрізали словенські землі та мають словенську меншину і через це підписали особливі угоди щодо зберігання та обміну документів та даних стосовно словенської історії та практичних громадянських та громадських справ,

- архівах великих держав-учасників *Паризької мирної конференції* та Другої світової війни, перш за все США та Великої Британії, які прийняли безпосередню участь у встановленні словенських північних кордонів, у розвідній діяльності на території Словенії у міжвоєнний період та прийняли словенських біженців у 1945 р.

- архівах *Ватикану*.²³³

Огляд матеріалів з історії Словенії у центральних архівах у Белграді (Архів Югославії, Архів Державного Секретаріату закордонних справ, Архів Федеральної Секретаріату внутрішніх справ, Архів Інституту воєнної історії) і в закордонних архівних установах завжди був для словенських дослідників особливою проблемою, за часів Другої Югославії з політичної точки зору, а за часів незалежної Словенії – з фінансової. Але з ініціативи Архівного Товариства Словенії проводилися архівні розвідки та видавалися «путівники» по фондах Архіву Югославії (Белград) та багатьох інших іноземних архівів, у результаті яких було розроблено наскрізний покажчик по фондах Королівства Югославії,²³⁴ який надав суттєву допомогу у дослідницькій роботі.

Всі неопубліковані документи можна також класифікувати за тематичним критерієм:

- *Документи органів влади на території Держави СХС / Королівства СХС / Югославії*

- *Документи словенських органів влади у 1918-1941 рр.*

- *Документи з міжнародних відносин навколо словенських кордонів*
- *Документи іноземного походження*
- *Документи церковного походження: архіви Ватикану*
- *Документи партій та партійних діячів різних напрямків.*

Наведену класифікацію покладено у основу дисертаційного дослідження, у ході якого опрацьовано документи, що зберігаються у центральному Архіві Республіки Словенії (м. Любляна).

Документи органів влади на території Держави СХС / Королівства СХС / Югославії

Перш за все, ми повинні згадати органи, які були сформовані протягом перехідного періоду 1918-1919 рр. Архів Національного Віча СХС, з якого опубліковані протоколи ЦК,²³⁵ зберігся дуже фрагментарно, в Архіві Хорватії в Загребі, ці залишки скопійовані за допомогою словенського Архівного товариства.²³⁶

- Матеріали Національного віча словенців, хорватів і сербів

Хорватський державний архів в Загребі тримає 20 коробок з документами, створеними у Національному вічі СХС. Інвентар фонду було опубліковано у 1993 р.²³⁷ Основна частина матеріалу походить з 1918 і 1919 рр. Різні політичні органи в Словенії, від місцевих до центральних, інформували Національне віче про прикордонні проблеми,²³⁸ про події в Істрії.²³⁹ Зустрічається багато повідомлень про виведення австро-угорської армії з Сочанського фронту.²⁴⁰ Каринтійське питання та відносини з Австрією у більш широкому контексті також мають своє місце серед документів, що зберігаються в архівах Національного віча.²⁴¹ Серед документів є також окремі листи з Відня (від Дефранческі і Швегля), які стосуються захисту югославських інтересів у Австрії.²⁴² Серед матеріалів зовнішньої діяльності Національного віча також опрацьовані протоколи конференції в Женеві 6-9 листопада 1918 р.²⁴³

Деяке офіційне листування Антона Корошця, як голови Національного віча, зберігається в архіві Інституту новітньої історії в Любляні.²⁴⁴

У той час у Люблянi було створено Національну раду, яка мала провінційні сектори у Штирії (у Мариборі), у Каринтії (у Великовці), у Примор'ї (у Трієсті) і у Гориції; документальні матеріали у Трієсті і Гориці не збереглися (окрім деяких матеріалів крайової національної ради),²⁴⁵ матеріали інших рад знаходяться у Архіві Республіки Словенії, Інституті етнічних досліджень в Люблянi, а також у Провінційному архіві в Мариборі.²⁴⁶

- Протоколи засідань представництв, сенату і скупщини Королівства Югославії 1919-1939.

Стенографічні записи протоколів сесій Національної скупщини зберігаються, крім Архіву Республіки Словенії в Люблянi (записи за 1934-1936 рр.), у декількох архівах та бібліотеках інших держав, наприклад, у Загребі, Белграді та навіть у США, куди вони попали з післявоєнною еміграцією (у бібліотеці Університету штату Мічиган).

Матеріали містять транслітерації стенографічних записів протоколів сесій і засідань Тимчасового національного представництва Королівства сербів, хорватів і словенців (1919), Законодавчого комітету Національної скупщини Королівства сербів, хорватів і словенців (1921-1922), Національного представництва Королівства Югославії (Сенату і Національної скупщини, 1932 р.), Сенату Королівства Югославії (1932 – 1939) і Національної скупщини Королівства Югославії (1931-1939).

- Документи центральних органів влади та інших установ

Більша частина матеріалів, створених центральними органами державного управління та інших центральних установ Королівства СХС/Югославії, зберігається у Архіві Югославії. Архів Югославії у Белграді, Сербія, є установою, яка зберігає і захищає архіви, створені у ході роботи центральних органів законодавчої та виконавчої влади та організацій югославської держави з 1918 по 2006 рр. Архів було створено за часів Королівства СХС у 1920 р. Найголовнішими є фонди Національної скупщини, двора, міністерств і центральних адміністративних органів і деяких приватних колекцій важливих югославських політиків.

Поза Архіву Югославії два важливих фонди цього періоду, а саме фонд Міністерства закордонних справ знаходиться в Дипломатичному Архіві держсекретаріату закордонних справ,²⁴⁷ а фонд Міністерства армії і флоту перебуває в архіву Воєнно-історичного інституту в Белграді. Багато цінного матеріалу з історії робітничого руху, особливо революційного руху під керівництвом Комуністичної партії Югославії, знаходиться в архіві ЦК СКЮ.

Загреб також був місцем перебування деяких центральних органів влади, які мали повноваження у справах Словенії (Національне віче Держави СХС у жовтні-листопаді 1918 р., Матеріали зі словенської політичної історії треба шукати в місцевих архівах (Архів Хорватії, архів Інституту історії робітничого руху Хорватії)).²⁴⁸

Деякі документи центральних державних органів, спрямованих провінційним філіалам, що говорять про ситуацію в Першій Югославії в цілому і містять дані щодо Словенії, збереглися в архівах інших республік, тоді як в Словенії вони були втрачені або знищені. Безпосередньо перед «Квітневою війною» 1941 р. було знищено велику кількість важливих матеріалів, ще більше їх втратили під час окупації. Найгірше збереглися фонди, які стосуються політичної історії. З точки зору політичної історії важливі дані можливо знайти в особистих колекціях деяких важливих югославських політиків (наприклад, фонди Мілана Стоядіновича, братів Прибічевичів, Савви Косановича і др.).

Всі матеріали стосовно словенської проблематики мікрофільмовано і розміщено у архівах Словенії в Любляні. Збереженого матеріалу є відносно достатньо, але не однаково для всіх аспектів історії Першої Югославії, відносно мало матеріалів щодо словенської політичної історії, тому що центральні органи влади приділяли словенцям меншу увагу (наприклад, багато більше збереглося документів з хорватського питання).

Документи словенських органів влади у 1918-1941 рр.

- Органи влади Люблянської і Маріборської областей. В архівах органів влади, які були створені в Любляні, існують величезні прогалини. Матеріали

багатьох відділів частково або повністю знищено. Архіви відділів, які існували тільки перші роки після входження Словенії до Югославії (правосуддя, харчування, транспорту) ще не знайдені, також нічого не відомо про архіви Вищої шкільної ради з 1920 р. Матеріали словенських обласних скупщин та комітетів, наприклад, протоколи засідань Люблянської обласної скупщини, зберігаються у Архіві Словенії.

Від великої жупанії Маріборської області досі знайдені тільки матеріали секретаріату.²⁴⁹ Зі скасуванням областей у 1929 р. архів Маріборського великого жупана передали до районного начальства району Марібор-Леві брег.²⁵⁰ Те, що зберігалось в Маріборі, при окупації у 1941 р. було знищено.

Конфіденційні документи органів влади на рівні Словенії збереглися в основному тільки з 1924 р., всі наступні записи, у тому числі записи банської канцелярії при окупації Першої Югославії були спалені, щоби не потрапили в руки ворогів.²⁵¹

Переважна більшість збереженого та обробленого матеріалу зберігається у Архіві Республіки Словенії.²⁵² Фонди комісії мирної конференції і більша частини документів Канцелярії на окупованій території зберігається у Інституті етнічних досліджень у Любляні.²⁵³

- Матеріали Банської адміністрації Дравської бановини. Всі відділи банської адміністрації мали спільний центр архівування. На жаль, під загрозою окупації всі ці документи, разом з діловодними книгами та індексами було знищено. Справи, що досі зберігаються, – це, в основному, записи відділу кадрів та документація технічного відділу, яка стосується усього, що було побудовано на території Дравської бановини у 1929-1931 рр. та функціонує й сьогодні.

Збережено також фонд *Банської ради*, яку було створено в якості консультативного органу при посаді бана. Фонд важливий не тільки через дискусії, але й тому, що відділи, банської адміністрації посиляли на сесії ради свої річні звіти та інші дані, які додані до протоколів засідань в якості вкладень. Таким чином доступно багато зібраних основних даних за весь період існування бановини.

Всі згадані вище архівні документальні комплекси органів влади, що зберігаються у фондах Архіву Республіки Словенії (фонди SI AS 58, SI AS 77, SI AS 92-94), опрацьовано та покладено у джерельну базу дослідження.

Документи з міжнародних відносин навколо словенських кордонів, документи іноземного походження²⁵⁴ (британські, американські, італійські тощо)²⁵⁵ почали накопичуватися з 1920-х років і важливі для опанування різних аспектів словенської політичної історії. У 1980-х рр. Словенія навіть провела перепис та часткову репатріацію словенських архівних матеріалів з британських архівів, вивезених в свій час зі Словенії,²⁵⁶ вони зберігаються у архівах різних державних установ Словенії. **Документи церковного походження** (з архівів Ватикану)²⁵⁷ стосуються діяльності словенського населення у Примор'ї, окупованому італійцями, проблеми Конкордату, а також зосереджені на особистостях, які мали широкий політичний вплив у Першій Югославії, серед яких лідер СНП Антон Корошець.²⁵⁸ **Документи діячів буржуазних партій**, про які за часів Другої Югославії стверджувалося, що від них нічого не залишилося, без пояснення причин,²⁵⁹ надають багату інформацію про функціонування цих партій. Це деякі збережені решти документів тодішніх політиків (наприклад, фонд Богумила Вошняка (1882-1959) у Архіві Словенії²⁶⁰ – щодо роботи САП, ЮРКД і ЮНП, фонди Антона Корошця (1872-1940), Векослава Куковця (1876–1951) та Мирослава Пля у Провінційному архіві в Маріборі,²⁶¹ а також Богуміла Ремця (1878–1955) та Альбіна Шмайда (1904-1946) в Архіві Республіки Словенії²⁶² – щодо СНП і ЮРС). Ці документи (іноземного та приватного походження) використовуються у цитованому вигляді.

Комплекс письмових джерел для вивчення процесу відновлення словенської державності включає в себе опубліковані та неопубліковані документальні та наративні матеріали, які створювалися як у досліджуваний період, так і пізніше, у кордонах та поза кордонами Республіки Словенія.

Колекція документальних джерел поділяється за хронологічним критерієм

на документи періодів довкола Першої світової війни, міжвоєнного часу, періоду Другої світової війни. За змістом та походженням їх можна поділити на документи центральних органів влади (законодавство, статистика) Держави СХС та Королівства СХС / Югославії, словенських органів влади у 1918-1941 рр., церкви, документи стосовно дипломатичних боїв за кордони 1919-1920 рр., розвитку суспільно-політичних рухів та партій, документи та твори партійних діячів різних напрямків, матеріали іноземного походження.

Наративна група джерел з історії Словенії I пол. XX ст. поділяється за хронологічним критерієм на спогади періодів довкола Першої світової війни та інших знакових подій та кризових ситуацій у політичному житті: створення перших словенських органів влади у період існування Держави СХС та проголошення Королівства СХС, прийняття Відовданської конституції та встановлення режиму диктатури, передвоєнних часів та періоду Другої світової війни. За авторсько-змістовним критерієм наративні матеріали можна поділити на такі комплекси: спогади політичних діячів щодо внутрішньої ситуації в Словенії та міжнародної ситуації навколо неї у міжвоєнний період, мемуари політичних в'язнів 1930-40-х рр., спогади емігрантів та біженців початку XX ст. та у роки Першої та Другої світової війни.

Всі ці опубліковані джерела поділяються на дві частини: питання з історії Словенії у кордонах Першої Югославії та питання про долю утворених словенських меншин на землях Юлійської Крайни, що опинилась у Італії, сучасної Австрійської Каринтії, словенського Пораб'я у сучасній Угорщині та словенської Істрії у сучасній Хорватії.²⁶³ Всі ці питання міцно переплітаються і не завжди можуть бути точно відокремлені.

Документи центральних та словенських органів влади (законодавство, протоколи засідань, статистичні матеріали), партій, політичних діячів та церкви надають можливість всебічно висвітлити основні категоріальні вектори – характерні риси, етапи, рушійні сили, послідовність подій та результати процесу словенського державотворення у міжвоєнний період. У свою чергу, іноземні документи забезпечують багатогранний історичний фон для досліджень

словенського державотворення. Треба мати на увазі, що звіти написані з точки зору політичних інтересів кожної держави, але спостереження і судження в значній мірі збалансовані і можуть сприяти більш глибокому розумінню політичної спадщини Словенії. Матеріали містять корисні відомості про фактичні обставини, разом з оцінками їх політичного значення.

Комплекс публіцистичних матеріалів охоплює газети та журнали 1918-1941 рр., що належали всім політичним таборам Словенії і публікували як редакційні, так і авторські статті, державні та партійні новини. Інформаційний спектр цих матеріалів дуже багатий, тому вони застосовуються у дослідженні для вирішення всіх завдань дослідження.

Зміст наративних матеріалів, з однієї сторони, є фактологічно багатим, та, з другої, має різко однобічну партійну спрямованість. Деякі записки та щоденники, через свою політичну заостреність, були опубліковані або поза кордонами соціалістичної Словенії, або у скороченому, цитованому погляді ще за часів Другої Югославії, а деякі тільки у ХХІ ст. Треба відзначити, що мемуари антикомуністичної спрямованості відсутні (за декількома виключеннями) у бібліотеках Словенії та знаходяться в американських та британських бібліотеках.

В цілому вміст джерельного комплексу досить змістовно багатий, незважаючи на деякі прогалини. Документальні матеріали висвітлюють процеси словенського державотворення досліджуваного періоду досить об'єктивно. З другого боку, словенська мемуаристика дозволяє поглянути на словенську міжвоєнну політичну історію з усіх ідейно-політичних кутів.

Колекція архівних документів з політичної історії Словенії I пол. ХХ ст. поділяється за хронологічно-змістовним критерієм на документи періодів довкола Першої світової війни, міжвоєнного часу, періоду Другої світової війни.

Неопубліковані матеріали зі історії словенців міжвоєнного періоду дуже фрагментовані, що унеможливорює повний їхній перегляд. Почасти це пов'язано з тим, що Архів Югославії був заснований тільки у 1950 р., а почав роботу тільки

через два роки, так що до того часу не було жодного офіційного органу, що опікувався би архівами центральних державних органів та установ Королівства Югославії, в той час як їх збирали декілька установ. Відзначимо, що працівники Архіву Югославії підготували інформацію про архіви центральних установ Королівства Югославії, які знаходяться в інших архівах і пов'язаних з ними установ. Незважаючи на поки ще неповне або недостатньо докладне вивчення збереженого матеріалу з історії усіх народів Югославії міжвоєнного періоду, зрозуміло, що у словенських архівах, як і у архівах держав-членів колишньої Югославії, існують великі прогалини. Частково ці прогалини можна доповнити за допомогою іноземних європейських та американських архівів.

Залежно від стану архівних джерел з міжвоєнної історії словенців, низька ступінь впорядкованості і часткової недоступності заважає докладніше освітити дрібніші проблеми зазначеного періоду. Але завдяки тематичній роботі окремих дослідників, а також цілеспрямованим зусиллям у комплексних наукових розвідках і копіюванні джерел з архівів поза межами Словенії було накопичено достатньо джерел для початку поглиблених досліджень суперечливих проблем словенської міжвоєнної історії. Зміст матеріалів має високу інформативність та дозволяє поглянути на словенську історію досліджуваного періоду досить об'єктивно.

1.3. Методологічні засади дослідження

Теоретико-методологічна основа роботи передбачає обов'язкове окреслення змісту провідних принципів і методів, залучених автором для успішного вирішення сформульованих мети та дослідницьких завдань. Дослідження використовує теоретико-методологічну базу таких галузей наукового знання, як новітня історія Європи, історія політичних вчень, політична історія і порівняльна географія.

Мета та завдання дослідження визначили теоретико-методологічний підхід до пізнання історичної реальності, в основу якого покладено **діалектичні принципи**. Предмет дослідження розглядається крізь призму взаємозв'язку та єдності теорії і практики, змісту та форми, загального, особливого й одиничного.

Методологічну базу дисертаційного дослідження складають принцип *історизму*, що передбачає висвітлення минулого в його історичному контексті, з врахуванням тих змін, що відбувалися не тільки з предметом дослідження, але і з усіма пов'язаними з ним процесами і явищами; принцип *об'єктивності*, що вимагає виявлення всіх чинників і умов, що детермінували суспільно-політичний розвиток розглянутого регіону, принцип *багатофакторності*, або сукупного вивчення об'єктивних та суб'єктивних факторів історичного розвитку; принцип *всебічності*, орієнтований на виявлення внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків предмета дослідження.

Керуючись принципом *історизму*, автор конкретизує підходи до вивчення явищ та процесів, що спостерігалися у історії Словенії міжвоєнного періоду, не з позицій статички, а з позицій динаміки, та вивченням взаємозв'язків між ними та їх взаємообумовленості. Важливою складовою теоретико-методологічної основи дослідження стали принципи *багатофакторності*, тобто вивчення сукупності та взаємодії різних факторів для визначення особливостей досліджуваного процесу, та *синкретизму*, або причинно-наслідкової обумовленості впорядкування та систематизації зворотних зв'язків. Через них розглядаються соціально-економічні та політичні фактори для визначення особливостей словенського державотворення у рамках Першої Югославії, які характеризувалися нелінійністю функціональних взаємозв'язків та могли одночасно виступати в якості як результативної основи, так і передумовно-факторної, а отже значно впливати на динаміку розвитку словенського державотворення в цілому. На нашу думку, динаміка розвитку значною мірою обумовлена взаємодією позитивних та негативних зворотних зв'язків між центральним белградським управлінським впливом на керовану систему словенського самоуправління та реакцією-відповіддю на ці впливи самої

системи. Це означає, що за різних умов одні й ті самі впливи могли принести негативний або позитивний результати, а за однакових умов різні впливи могли викликати неоднозначну векторність розвитку словенського державотворення.

Автор також керувався принципами *об'єктивності* та *всебічності*, які реалізуються в роботі через комплексний аналіз джерел, що стосуються політичної історії Словенії.

З метою комплексного, всебічного дослідження процесу відновлення словенського державотворення у 1918-1941 рр., зазначені принципи реалізуються через застосування комплексу методів як інструментарію безпосереднього аналізу історичної дійсності за допомогою використання загальнонаукових і спеціально-наукових методів.

Важливу роль в дослідженні відіграють **загальнонаукові методи** – *історичний* та *логічний* методи, із властивим їм аналізом, синтезом і системним підходом, які дозволяють проаналізувати структуру, функції і способи, функціональні взаємозв'язки між окремими елементами, особливості взаємодії між ними та середовищем оточення, вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, встановлення суттєвих ознак процесу відновлення словенської державності, розкрити складні процеси і явища, що відбувалися у словенській політиці у міжвоєнний період.

У дисертації використовувалися формально-логічні методи *індукції*, *дедукції*, *абстрагування*, *узагальнення*, *аналізу* і *синтезу* для теоретичного узагальнення й формулювання гіпотези, мети, завдань, об'єкта і предмета роботи, висновків, удосконалення категорійно-понятійного апарату.

З допомогою формально-логічних методів досліджено сутність процесу відновлення словенського державотворчого процесу, а саме:

- із застосуванням *проблемного аналізу* було здійснено проблемне структурування, виокремлено комплекс проблемних питань і визначено їх типологію та характеристики;
- *каузальний аналіз* був спрямований на встановлення причин, які призвели до виникнення проблемної ситуації, а також їх наслідків;

- *праксеологічний аналіз* передбачав діагностику змісту діяльності в ситуації, що виникла, її моделювання і оптимізацію;
- *аксіологічний аналіз* мав на меті побудову системи оцінок досліджуваних явищ, діяльності, процесів, ситуацій з позицій певної ціннісної системи.

Системний аналіз використовувався з метою визначення характеристик, структури, функцій, особливостей взаємодії системи із зовнішнім та внутрішнім середовищем. Процес відновлення словенського державотворення у 1918-1941 рр. розглянуто як систему взаємодії словенської політичної еліти та системи самоврядування із внутрішнім і зовнішнім середовищем.

Складність системного підходу до даної теми полягає у тому, що відновлення є, з одного боку, одноразовий феномен, тобто початок функціонування після певної перерви. З другого боку, у обраних хронологічних рамках, державотворчий процес відновився, але не закінчився та протікав дискретно, з перервами. Тому процес відновлення словенського державотворення у запропонований період можна розглядати як динамічну предметну область.

Динамічна предметна область є поняттям *темпоральної логіки*, яке відображає розвиток реального світу. Розумінню механізму цього процесу слугує конкретний метод *темпорального моделювання*. Відомі формальні моделі динамічних предметних областей в основному сфокусовані на базі фактів, що складають основу моделі.²⁶⁴ Наукова практика дослідження процесів, таким чином, поєднується з науковою практикою дослідження явища. Саме така процедура розгляду дозволяє прослідкувати загальне і особливе у розгортанні процесу державотворення на ґрунті словенського національно-державотворчого та політичного досвіду, а також визначити характеристики, структуру і особливості цього процесу у 1918-1941 рр.

Використовуються також спеціально-наукові, тобто **загальноісторичні методи** – *періодизаційний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, синхроністичний, історико-генетичний, історико-типологічний*.

Метод *періодизації* дає можливість визначити основні особливості етапів

процесу словенського державотворення у 1918-1941 рр., а також якісні зміни, що відбувалися на цих етапах у предметі дослідження.

Проблемно-хронологічний метод передбачає розчленування достатньо широкої теми на декілька відносно вузьких проблем, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності стосовно історичних явищ і подій, що до неї відносяться, а також в динаміці, тобто в русі і змінах, що відбувалися у словенському суспільстві у міжвоєнний період.

Порівняльно-історичний метод полягає в співставленні явища, що вивчається, з аналогічним, вже дослідженим явищем, для того, щоб зрозуміти сутність першого з них, наприклад, при виявленні етапів боротьби словенців за автономію. Цей метод вкупі з *синхроністичним* вимагає конкретно-історичного аналізу однорідних та одночасових явищ, а також визнання певних відмінностей між ними, тож він використовується в дослідженні при порівнянні програм, форм та методів роботи словенських політичних партій.

Історико-генетичний метод використовується у дослідженні передусім для аналізу розвитку і послідовного розкриття властивостей, функцій та змін в політиці та суспільстві Словенії у міжвоєнний період, що вивчаються в процесі історичного руху.

Застосування у дослідженні *історико-типологічного* методу дозволяє розкрити сутність суспільно-історичних явищ шляхом виявлення того єдиного, що було притаманне розмаїттю індивідуального. Конкретно це дозволяє провести аналіз типів державно-адміністративних одиниць, створюваних на словенських землях у міжвоєнний період.

Історико-ретроспективний аналіз та *порівняльно-аналоговий метод* застосовувалися для дослідження стану розробки проблеми в науковій літературі, працях зарубіжних учених, історичної спадщини з питань процесу відновлення словенського державотворення, періодизації історіографії, удосконалення категорійно-понятійного апарату.

Як вже зазначено у виборі дослідницьких методів, особливістю предмета дослідження є те, що для повноти та результативності висновків необхідно

пов'язати у єдине ціле одноразовість самого факту відновлення та його подальшу дискретність та незавершеність. Це дозволяє зробити розгляд теми дослідження як динамічної предметної області через побудову її моделі.

Динамічна предметна область є поняттям *темпоральної логіки*, яке відображає розвиток реального світу. Розумінню механізму цього «хвильового» процесу слугує конкретний метод *темпорального моделювання*.

Для всебічного вивчення процесу відновлення словенського державотворення у 1918-1941 рр., методологічно виправданим буде зосередити фокус дослідницької уваги на дослідженні чинників відновлення та особливостей процесу словенського державотворення у континуїтеті визначеного періоду; на виявленні проявів (хронологічних «вікон можливостей») і причин його дискретності; а також на сукупності факторів його неуспішності.

Побудова моделі динамічної предметної області вимагає, перш за все, визначення її географічних та хронологічних рамок. Географічні рамки охоплюють словенські землі, які складали Словенію у кордонах Держави СХС та Королівства СХС / Югославії, разом зі столицею Люблянню – центром, де було створено перші національні органи влади у серпні 1918 р. і звідки контролювався процес збирання словенських земель у єдине державне утворення, що ми вважаємо моментом початку процесу відновлення словенського державотворення.

Це пов'язано з визначенням хронологічних рамок дослідження. Застосовуючи системний аналіз та проблемно-структурний метод, ***дати 1918-1941 рр. обрані у відриві від усталеної хронології*** міжвоєнного періоду, який для Європи традиційно визначається кінцем Першої світової війни на європейських фронтах у перші дні листопада 1918 р. та початком Другої світової війни у вересні 1939 р. або вступом певної держави у війну, для Югославії це 6 квітня 1941 р. Логіка та динаміка словенського державотворчого процесу, що відновився у серпні 1918 р. (початкова дата) у вигляді створення «серпневої» Національної ради СХС в Люблянні, вимагає встановлення кінцевої дати

дослідження у вересні 1941 р., коли керівники вже другої, «квітневої» Національної ради для Словенії, залишили легальну політичну сцену, і рада остаточно пішла у підпілля. Обидві дати пов'язані з кульмінаційними кризовими моментами розвалу державних утворень, у яких перебувала Словенія, і, таким чином, є найбільш широкими «вікнами можливостей».

По-друге, динаміка державотворчого процесу у визначений період вивчається *у поєднанні з ідеєтворчим процесом*, що, безумовно, грав важливу роль у національному самовизначенні словенців. Державотворення завжди пов'язано з націоналізмом. Незавершений, задовгий процес утвердження націоналістичної ідеології у югослов'янських народів (у будь-якому разі не відкидаючи роль соціально-економічного розвитку та культурної єдності) був у той період пов'язаний з їхньою впевненістю у своїй малочисельності і слабкості. Тому словенський державотворчий процес розглядається крізь призму боротьби «словенства» з югославізмом. Кризові моменти централістичної та унітаристської – югославістської політики центрального белградського уряду, у які перевагу отримувало «словенство», відкривали відповідні «вікна можливостей» для інтенсифікації словенських державотворчих зусиль.

По-третє, боротьба «словенства» з югославізмом подається *як боротьба ліберального та консервативного (клерикального) таборів*, при ваганнях різних напрямків робітничого (соціалістичного / комуністичного) табору, через визнання заслуг словенського консервативного табору та особисто його лідера А.Корошця у відстоюванні словенських національних інтересів, та висвітлення причин їхньої політичної гри.

По-четверте, динаміку словенського державотворчого процесу також визначають *відносини понять «національної», «державної» та «політичної» ідей, тобто шлях усвідомлення словенцями їхнього повного взаємозв'язку*. Пов'язання спочатку «національної» та державної ідеї, до яких згодом приєдналася «політична» ідея, залежало від набуття словенцями багатого політичного досвіду у переломні моменти їхньої історії у різних мультинаціональних державних утвореннях, та є одним з важливих критеріїв

виділення етапів та «вікон можливостей» розвитку словенського державотворчого процесу.

По-п'яте, процес словенського державотворення розглядається *в упряжі з подібними процесами інших народів Першої Югославії*, але згадки про паралельність історичного процесу у Словенії і Хорватії стосуються тільки моментів опору існуючому режимові, коли словенці слідували за хорватами у опозиційних виступах. Це важливо для розуміння, що словенці не одні боролися за автономію, вони мали приклад та підтримку з боку хорватів. Широкі паралелі вимагають порівняльного дослідження та інших підходів до викладення матеріалу, що обумовлено значною різницею чинників і умов цих процесів у різних західно-балканських народів і не є метою автора. Дане дослідження сконцентроване на суто словенському процесі державотворення, і екскурси у відношення словенців з іншими народами Першої Югославії використовуються лише як ілюстрації цього процесу.

Також побудова моделі динамічної предметної області має містити *чинники* процесу відновлення словенського державотворення, його дискретності та остаточного припинення, що у дослідженні *пов'язується з особливостями* цього процесу та визначає їх.

У процесі дослідження ми послуговуватимосся декількома методологічними засадами – *поняттями та методами*, що сприятиме досягненню поставленої мети та виконанню завдань роботи.

Дослідження новітньої історії Словенії повинно проводитися, перш за все, методами історичної науки. Проте, прагнення до максимальної повноти наукового розуміння соціально-політичних процесів, що відбувалися у Першій Югославії і, зокрема, у Словенії у 1918-1941 рр., зобов'язує використовувати також і методи політології, конфліктології, соціології та ін. Інакше кажучи, для отримання планованого результату доцільно, а часто і неминуче доводиться застосовувати комплексний підхід, у міру необхідності і можливості залучаючи до вивчення того чи іншого явища, тих чи інших процесів методи суміжних наукових дисциплін.

Звідси випливає, зокрема, корисність введення в історичний понятійний арсенал інтеграційних понять, здатних відобразити складність досліджуваного об'єкта-процесу, його внутрішню структуру, рушійне протиріччя, вектор руху.

Важливе значення матимуть поняття «національна ідея», «державна / державотворча ідея», «політична ідея», «національна політична культура», «національна політична традиція», «вікна можливостей». Ці поняття мають багато визначень, але у контексті даного історичного дослідження ми пропонуємо спиратися на такі їхні визначення.

«**Національна ідея**» – тобто об'єднання народу, розділеного будь-якими кордонами, або факторами, – враховує насамперед чільний етнічний принцип – мову, який покладається на інші принципи – єдності етнічної культури, економіки, соціально-політичних умов, поглядів та традицій, що розвилися на єдиному етнічному просторі, що є другим чільним етнічним принципом. Крім того, національна ідея характеризує народ з точки зору його національної історії, історичної місії і сенсу існування. «**Державна ідея**», головним чином, покликана захищати національну ідею і сформулювати принципи державного устрою, які б відповідали принципам ідеї національної; «**політична ідея**» покликана на практиці здійснити державну ідею, тобто розробити політичні, юридичні, соціально-економічні умови для її здійснення.

Важливим у цьому дискурсі є також поняття «**національної політичної культури**» та «**національної політичної традиції**». ²⁶⁵ Політична культура, як політологічне поняття, є сукупністю загальноприйнятих цінностей, які регулюють політичну поведінку всіх членів суспільства. У свою чергу, традиція, на думку сучасного чеського філософа Яна Зоугара, це «елемент культури, який в значній мірі бере участь в передачі досвіду та інформації і особливу важливість має при підтвердженні наступності даного суспільства..., повторення певних структур поведінки зразків мислення декількома поколіннями (або в ще більшому часовому проміжку) в рамках цієї спільноти і в певних групах або регіонах». ²⁶⁶ На думку Й.Зоугара, простір для втілення традицій розширюється особливо в умовах збільшення ізоляції спільнот, або в ситуаціях, коли вони

знаходяться в небезпеці, або в інших переломних випадках.

У ХХ ст. процес розпаду імперій потягнув за собою переосмислення (вірніше – нове осмислення) самооцінки національних спільнот. І при цій переоцінці, і при виборі власного шляху розвитку нації звичайно керувалися існуючою традицією, яка зберігає і передає досвід попередніх поколінь. Це актуально для "малих" європейських слов'янських народів, політичне і культурне буття яких було практично відтворено, за допомогою підтримки народної мови і повернення до національної духовної традиції, у період Національного відродження (II пол. XVIII – I пол. ХХ ст.). До таких народів належить і словенський.

Поняття «національна культура», «національна традиція» покликані виявити сутність, яка відрізняє і характеризує кожен народ у якості деякої міжгенераційної спільноти і включає в себе самоусвідомлення своєї місії в культурі», у нашому випадку у політичній культурі і політичній традиції.

Механізм політичної поведінки, що спирається на традицію, може розвиватися двома основними шляхами. Перший шлях – це *екстраполяція*, тобто перенесення сформованих зразків і цінностей на нові політичні ситуації і відносини, відтворення політичних дій на основі раніше сформованих відносин. Саме цей шлях передбачає **інститут монархії**, тому що розвиток монархічної державності може цілком спиратися на традиційну політично-культурну основу на кожному новому політичному етапі розвитку і націлений на збереження сформованого соціокультурного і політичного змісту.

Інтерпретація, тобто творче переосмислення традиції в нових політичних умовах, прагне до формування адекватної новим відносинам системи політичних цінностей.²⁶⁷

Поняття «національної політичної культури» і «національної політичної традиції» є важливими для розуміння сутності політичного конфлікту між словенським політикумом та центральним урядом Королівства СХС / Югославії, який можна розглядати, у плані екстраполяції, як конфлікт між двома династично орієнтованими політичними крилами, які у той же час були

розділені національно і мали різні (при чому протилежні) мети національного розвитку. Також можна розглядати цей конфлікт у плані інтерпретації, тобто як конфлікт сербського монархічного консерватизму та словенської буржуазної демократії, яка вже здобула хоча й закороткий, але значний досвід під час перебування Словенії у Державі СХС.

Ще одне політологічне поняття – *«вікна можливостей»* – є суттєвим для розгляду процесу відновлення словенського державотворення, як динамічної предметної області. Концепцію «вікон можливостей» розробив віце-президент МакКінакського центру громадської політики (Мідланд, США) Джозеф Овертон наприкінці ХХ ст., у якості виборної політичної технології. Суть концепції полягає у тому, що всі варіанти державної політики в певній сфері можна ранжувати за шкалою від повністю вільних (відсутність державного регулювання, вільна конкуренція на ринку платних приватних послуг) до найменш вільних (повний контроль держави). Для суспільства у визначений час прийнятними є лише деякі з них, що потрапляють на невеликий відрізок цієї шкали. Радикальні варіанти, скоріше, не мають успіху, а прийнятні розмістяться десь між ними. Політики й державні діячі своїми словами й діями мають потрапити у це «вікно», інакше вони не матимуть шансів на наступних виборах. У результаті вони мають обмежений вибір варіантів політики, який і називають «Вікном Овертона».

Головна ідея полягає в тому, що не політики, а запити суспільства впливають на вибір державного курсу. Джозеф Леман, президент центру, у 2010 р. писав: *«Багато хто вірить, що політики рухають вікно, але наразі це трапляється вкрай рідко. В нашому розумінні, політики не визначають, що є політично прийнятним; частіше вони лише реагують на це, як існуюче, і роблять це прийнятним. Зміни політичного курсу слідує за політичними змінами, які в свою чергу відбуваються після змін соціальних... Вікно Овертона описує не все, але тільки одну велику річ: політики не завжди будуть підтримувати будь-яку політику, яку вони вибирають; навпаки, вони будуть робити те, що вони почуватимуть можливим зробити без ризику поразки на*

*виборах, з урахуванням тодішнього політичного середовища, сформованого ідеями, соціальними рухами та соціальними відчуттями».*²⁶⁸ Під «Вікном Овертона» розуміється «політична теорія, яка описує межі ідей, які можуть бути прийняті суспільством як «вікно». Політична життєздатність будь-якої ідеї залежить в основному від того, чи потрапляє вона в «вікно», ніж від переваг конкретного політика.

«Вікно Овертона» за змістом примикає до ширшого поняття «вікна можливостей» у всьому різноманітті його застосування, багато в чому з ним перетинаючись. Поняття «вікна можливостей» є об'ємнішим, по-перше, це «прикладна» політтехнологія, а по-друге, вона характеризується «процесуальністю». Для цілей історичного дослідження необхідна дефініція, що встановлює верифіковані параметри якогось цілісного історичного континууму – предмета дослідження. Такий методологічний підхід дає досліднику надійний інструмент для вироблення адекватного розуміння складних і внутрішньо суперечливих історико-політичних подій і явищ.

Виходячи з таких установок, запропоновано наступне визначення «вікна можливостей», як «загально-теоретичного поняття, що відображає, по-перше, появу комплексу умов для можливого здійснення даної події; по-друге, наростання якісної визначеності комплексу до найвищої ймовірності здійснення даної події, і подальше зниження до втрати суті комплексу та остаточної втрати можливості здійснення даної події. З другого боку, «вікно можливостей» являє собою цілісний буттєвий (історичний) феномен з межами, щодо яких є спосіб їх уточнення до необхідних параметрів».

Тому необхідним є виявлення причин, чинників, обставин виникнення комплексу умов, які відкривають можливість здійснення історичної події – розуміється, в свою чергу, як континуум необхідної і достатньої складності, що відбиває сутність досліджуваного фрагмента історичної реальності з властивою їй специфікою. Окремим випадком є саме здійснення даного історичного феномену, тобто досягнення повної ймовірності його реалізації. У випадку з таким феноменом, як процес відновлення словенського державотворення, воля

до досягнення цього і є рушійна причина словенського національного руху.

Питання про хронологічні межі «вікон можливостей» може являти собою відносно самостійну задачу дослідження, і визначити або уточнити точні календарні терміни тут не завжди можливо, але наявність достатнього фактологічного матеріалу дозволяє окреслити ці межі якщо не календарно, то змістовно цілком точно.

У цьому методологічному фокусі, усі спроби словенців у 1918-1941 рр. поновити процес державотворення слід розуміти, безумовно, не як разові окремі історико-політичні акції, але як події, що мали дуже складну перед- і післяісторію і являли собою обсяговий феномен з чіткими межами існування, всередині яких були можливі різні вектори руху.

Розглядаючи процес відновлення словенського державотворення, не можна обійти *ідеологічні домінанти* – «югославізм», «словенство», «балканізм», – під прямим впливом яких проходив процес відновлення словенського державотворення.

Югославізм, на наш погляд, необхідно розглядати у різних його проявах та у співвідношенні та взаємодії зі «словенством», і цьому треба приділити трохи більше уваги.

Термін «югославізм» має декілька значень, одне з них – це державотворча ідея, ідея об'єднання південних слов'ян в єдину державу, і в різні часи різні народи мислилися союзниками у рамках цієї уявленої майбутньої держави. Югославізм, як ідейно-політична течія у Австро-Угорській імперії, виник у другій пол. XIX ст. та базувався на австрославізмі, або тріалізмі. Протягом XX ст. він набував різного значення у залежності від внутрішньо-імперських та міжнародних факторів та, в свою чергу, впливав на міжнаціональні та міжнародні відносини на Балканах і в Європі взагалі.

Тріалізм, як «уточнення» югославізму, виник після 1867 р. та мав на увазі тільки Австро-Угорсько-Хорватську федерацію. У 1890-ті рр. ідею підхопили також словенці; хорвати, з свого боку, розповсюдили її ще й на воєводинських сербів. Після повернення Карагеоргієвичів до влади в Сербії у 1903 р. ідея

набула форми широкої балканської федерації, з усіма сербами та навіть болгарами. Але напередодні Першої світової війни болгари, які перебували під королюванням германської династії та були її союзниками, не вступили у процес південно-слов'янської конгломерації. Тому наприкінці Першої світової війни югославізм слугував зв'язком саме між габсбурзькими південними слов'янами, з метою створення крупнішої національної сукупності, яка б надавала більш надійні гарантії здійснення національних програм.²⁶⁹ Всі політичні сили габсбурзьких слов'ян розходилися в деталях устрою цієї майбутньої федерації, але всі сходилися на тому, що це єдина можливість виживання всіх західнобалканських слов'ян.

Етно-національним підґрунтям югославізму стали ідеї слов'янської спорідненості, які виникали у ХІХ ст., починаючи з 1830-х рр. Слов'яни у той час були поділені між Пруссією, Росією, Австрією та Туреччиною. Якщо порівняти, наприклад, становище слов'ян у Австро-Угорській та Російській імперіях, треба відзначити, що воно було різним. У Росії метропольним народом був також слов'янський народ, тому націоналізація народної самосвідомості серед поляків, українців та білорусів була набагато інтенсивнішою, ніж серед габсбурзьких слов'ян. В Австро-Угорщині метропольними народами були австрійські німці та угорці, які дуже етнічно відрізнялися як від слов'ян, так і між собою, й це призвело до максимального сполучення всіх габсбурзьких слов'ян під ідейними гаслами панславізму та інших його проявів.²⁷⁰

Особливістю течії було змішування понять національної ідеї, державної ідеї, культурно-релігійних принципів. Національна ідея для переважної більшості слов'янських політиків ще не стала державотворчою, або хоча б політичною, що є характерним для феодальних суспільств. Панславізм, неославізм та інші подібні ідейні течії ХІХ – поч. ХХ ст. призвели до того, що слов'яни Балкан мислили себе як єдина нація, де мовні, культурні та релігійні аспекти мали значення деякого діалекту. Дійсно, у межах Австро-Угорщини, в умовах світової кризи та Першої світової війни подібна ідея дозволила габсбурзьким слов'янам вижити та розвалити феодальну за суттю імперію.

Але ідея жила далі та стала для Першої Югославії критичною, вона призвела до насильницької національної уніфікації та її протидії – **балканського** націоналізму. В цілому це змішування понять національного, політичного та релігійного свідчить про дуже слабкий розвиток балканської буржуазії, яка на початку XX ст. не могла розділитися національно в протиборстві із вже міцно згуртованою німецьким націоналізмом австрійською буржуазією, а потім у Першій Югославії – з великосербським шовінізмом.

У Другій Югославії Й.Б.Тіто використовував цю ідею для контролю міжнаціональних відносин в Югославії, де за його політикою мусульмани Боснії (ісламізовані серби та хорвати) постали особливою національністю. Всі намагання Й.Б.Тіто зі стримування розвитку капіталізму у СФРЮ лише заштовхували національну проблему всередину. Елементи дрібнобуржуазного націоналізму підтримували демократію та політичну децентралізацію в Другій Югославії та зрештою розвалили її. Протидія ідеям югославізму у всіх колишніх республіках Югославії була різною, у Хорватії та Боснії і Герцеговині вона призвела до дикого проявлення націонал-соціалізму у вигляді етнічних чисток. У Словенії політична еліта побачила необхідність у виході з федерації та входженні у ЄС. Виведення федеральних військ зі Словенії не пішло мирно, і після 9 жертв Словенія запросила ООН ввести свої війська. На фоні їхньої присутності в державі провели референдум, який виявив волю словенського народу до незалежності.

Всі ці *процеси, заподіяні югославізмом*, починаючи з Сараєвського вбивства, вирішальним чином впливали на відновлення словенського державотворення.

По-перше, протягом Першої світової війни югославізм вплинув каталітично: анти-югославістські репресії австрійського уряду призвели до посилення та максимальної політизації югославістської ідеї та згуртування широких народних мас навколо неї; саме цей рух наприкінці війни призвів до створення та повністю незалежного розвитку Держави СХС, саме у рамках якої також відновилася та швидко набула форми повної автономії словенська державність.

По-друге, для розуміння досліджуваної проблеми треба з'ясувати співвідношення югославізму та *великосербського шовінізму*. Слушним було б погодитися, що «югославіанізм був тільки мімікрією великосербського шовінізму»,²⁷¹ його маскою, ширмою всередині держави та прапором на міжнародній арені. Тому після 1918 р., як у Першій, так і у Другій Югославії, югославізм діяв лише гальмуюче: саме у протидії югославізму остаточно сформувалася національно спрямована культурно-політична еліта, як рушійна сила словенського державотворення, яке після прийняття національно-унітаристської Відовданської конституції вже проходило у формі збереження залишків автономії.

Термін «*словенство*» (іноді «самословенство») у словенській мові також має різні дефініції, для нас головним є значення, яке надають йому сучасні словенські історики: «етнічна концепція у старій [Першій] Югославії, яка підкреслює індивідуальність словенського народу, зазвичай проти інтегрального югославізму».²⁷² У сучасній Словенії постійно і ретельно уникають слова «націоналізм», вочевидь плутаючи його з поняттям «націонал-соціалізму», тому визначення є таким обтічним. Але у нашому науковому дискурсі ми можемо точно визначити «словенство» як «словенський націоналізм», або «словенська національна та державотворча ідея».

Вся досить строката суспільно-політична думка Словенії була зосереджена на вирішенні головного питання – яким чином улаштувати Словенію після здобуття незалежності від Австро-Угорської імперії: чи погодитися на союз з іншими південними слов'янами (тобто втілення ідеї югославізму), чи будувати свою власну, повністю незалежну державу (так зване «словенство»).

Поняття «*словенство*» винайшов Ф. Прешерен (1800-1849), «словенський Шевченко», цим словом він зазначив те, що відрізняє словенців від людей інших національностей, тобто словенську ідентичність. Спори словенських істориків про те, коли словенці стали нацією, все ще тривають, але ясно, що словенський етнос та словенська ідентичність існувала вже багато століть тому, її створили геополітичні, мовні та соціально-економічні розмежування у Центральній

Європі за часів раннього середньовіччя. Коли наприкінці XVIII ст. в колі словенських просвітителів зародилася ідея словенської нації, як нової форми духовно-культурної спільноти всіх словенців, її супроводжувала думка, що така спільнота для свого існування потребує державну основу. Ця основа була знайдена в ідеї «іллірійського» королівства, яке думалося у межах Габсбурзької монархії, або – як вважав словенський просвітитель В. Воднік (1758-1819) – під Наполеоном. Ця ідея словенської державності була ще дуже слабкою, половинчастою і обмеженою, і такою залишалася до кінця існування Австро-Угорської імперії.

У першій пол. XIX ст., за часів Прешерна і його сучасників, словенська ідентичність вже відкрито отримала назву «словенська нація». Як вважає один з метрів словенської історії Я. Кос, саме «словенство підняло нас від середньовічного народу до нації». ²⁷³

Весь цей час духовно-культурна спільнота словенської нації, однак, шукала достатню соціально-економічну базу для свого існування – якщо не у державному, то хоча б у соціальному плані. Ідея знайшла себе у словенському буржуазному суспільстві XIX ст., коли її з завзяттям будували представники різного фаху, від священиків і чиновників до вільних підприємців. Як і у інших слов'янських народів, у цей час важливу роль у її становленні грали культурні, а особливо літературні діячі, оскільки наріжним каменем нації вважалася рідна мова та необхідність захисту її існування та розвитку. Більшість літераторів багато говорили про слабкі сторони соціально-моральних якостей словенського суспільства, які гальмували процес націотворення.

Тільки після 1900 р. у програми двох політичних таборів – соціал-демократії на «лівому» боці та християнського соціалізму на «правому» – прийшло розуміння того, що для свого самовираження національна духовно-культурна спільнота потребує іншу громадськість та громадянськість, емансипацію та самостійність.

Обидва рухи були впевнені, кожний своїм чином, що словенське буржуазне суспільство повинно бути змінено або замінено іншим. І словенство

перейшло на рівень державотворчої ідеї, у лавах клерикалів – вже після створення Королівства СХС у грудні 1918 р., а Комуністична партія Словенії, після широкої внутрішньопартійної дискусії у 1923 р. перейшла на націоналістичні позиції щодо співпраці з іншими національними комуністичними партіями всередині спільної КПЮ. Словенський комунізм у міжвоєнний період обрав цю мету і досягнув її, за радянським зразком, революційним шляхом під час Другої світової війни та після неї. Національною програмою комуністів було замінити основу словенства – перейти від буржуазного до пролетарського, егалітарного і у перспективі безкласового суспільства.

Але цієї мети не було досягнуто, оскільки після 1950 р. почалося формування по-новому розширеного суспільства, заснованого на нових соціальних прошарках, у рамках державного господарства та під правлінням комуністичної політичної еліти. Саме на такому підґрунті словенська духовно-культурна спільнота опинилася на порозі державної незалежності наприкінці ХХ ст.

Звідси виникло питання про роль держави, якої словенство раніше не знало. В Австро-Угорській імперії і у Першій Югославії словенство мало протистояти антинаціональній державній політиці, спираючись на соціально-економічну основу буржуазного суспільства та на його рушійні сили – у своїй більшості селянське, робітниче населення і міську буржуазію та інтелігенцію. У Другій Югославії «комуністична революція знищила це суспільство у ім'я егалітарної утопії та замінила його новим. Це суспільство було різноманітним і багатошаровим, від сільських фермерів до міських чиновників та державних службовців у всіх сферах державного управління, від технічної інтелігенції в державних і приватних компаніях до робітників-іммігрантів. І це словенське суспільство після 1990 р. проголосило незалежну державу Словенію».²⁷⁴ Тоді словенство – словенська національна ідея – отримало практичну, політичну форму, отримало державність.

По-третє, югославізм залучив словенців у державний союз з народами

іншої державної та культурно-політичної традиції, тобто приніс із собою *«балканізм»*.

Європейці, якщо можна так узагальнити Західну та Центральну Європу, завжди сприймали та й зараз сприймають словенців (яких часто плутають зі словаками) як «балканський» народ. Географічно Словенія дійсно належить до Західних Балкан. Але у етно-культурному та історичному сенсі можна провести деякі межі. Як і «Балкани», «Серединна Європа» є етно-історичним поняттям. Серединна Європа у словенській історіографії визначається як історико-культурний регіон на Центральному Сході Європи, в якому протягом століть жили разом народи Австро-Угорської імперії, що відрізнялися на рівні не тільки мовної групи, але й мовної сім'ї; етнокультурні та соціально-економічні різниці, звісно, стали приводом для іменування імперії «кляптевою».²⁷⁵ «Балкани», у свою чергу, є регіон, населений південними слов'янами, мадярами, румунами, албанцями та греками, які у визначній мірі піддалися впливу турецької культури та етнополітики.

Але самі словенці після здобуття незалежності у 1991 р., а особливо у процесі входження до ЄС на початку XXI ст. почали відкараскуватись від свого «балканізму» та доказувати, що вони – народ Середньої Європи, «балканізм» вважався навіть «дискримінацією, яку треба ліквідувати»: «Не можна ігнорувати той факт, що словенська держава Карантанія існувала тисячу років тому, про що свідчить Княжий камінь, кам'яний престол, який знайшов своє почесне місце на словенському євроцентрі. Це важливий символ з VI ст., коли словенські князі сходили на трон на урочистих зборах у Каринтії на Господсьвятському полі біля міста Целовець, сучасного австрійського Клагенфурту, а ритуал проходив словенською мовою. Словенія має свої власні політичні, історичні та культурні корені в Центральній Європі, а якщо взяти до уваги етнічну Словенію в цілому, до першого відрізання словенської землі – Фріулії у 1867 р., також є її географічною частиною. У 625 р. словенці разом з чехами та словаками, на чолі з королем Само, чинили опір аварам, які взяли в облогу Центральну Європу. У 828-1806 рр. Словенія входила до складу Священної Римської імперії, разом з

Чехією, Австрією, Німеччиною, Голландією, Бельгією, Швейцарією, Люксембургом та північною Італією». ²⁷⁶

Дійсно, словенці не вважають себе балканцями. Упередження проти цього є дуже сильним: у 1990-х роках, відразу після проголошення незалежності, у словенському міністерстві закордонних справ було навіть неофіційно заборонено використовувати в одному реченні зі словом «Словенія» такі два слова – «малий» та «Балкани». ²⁷⁷

Такий погляд на «балканський» вплив на всі сфери життя словенців, на диво, у самій Словенії виказують тільки культурні та політичні діячі у засобах масової інформації, та пересічні словенці у соціальних мережах. Ані історична, ані хоча б політологічна думка не аналізує цю цікаву закономірність.

Треба зауважити, що ще перед Першою світовою війною у словенській громадсько-політичній думці почало поширюватися негативне ставлення до ідей югославізму, яке ще поглибилося за часів Першої Югославії та набуло саркастичної назви «балкан». «*Balkan*» – словенською «Балкани», є слово чоловічого роду, яким позначають не тільки географічне або етноісторичне поняття, але й сукупність рис характеру та культури, і в цьому сенсі це слово пишуть з малої літери, у сучасній словенській мові це стійкий розмовний вислів. Тому, у такому значенні, можна перевести «*balkan*» як «балканізм», у тому сенсі, як його використовує М.Н.Тодорова. ²⁷⁸ «Балканізм» був означенням, з боку словенців, форми прояву державно-політичної та культурної традиції, яку перейняли підосманські народи Першої Югославії, це був чин функціонування цієї традиції, і це було словенське уявлення, сприйняття, або, краще кажучи, несприйняття цієї традиції.

Словенську незгоду з новою політикою, із загальною «балканською» культурою, що принесло сербське панування в Королівстві СХС / Югославії, а також зі спробою штучно генерувати так звану «триєдину югославську націю» висловлювали багато політичних та культурних діячів; наглядно це продемонстрував, наприклад, відомий словенський карикатурист Хінко Смеркар у 1937 р. у карикатурі «Сполучені югослов'яни».

Вперше о балканізмі саме у цьому сенсі заговорила американська дослідниця болгарського походження М.Н. Тодорова у своїй книзі «Уявлення Балкан» (1997). Її новаторська робота, яка стала знаковою серед постколоніальних студій, присвячена дослідженню неоднозначного (але, як правило, негативного) уявлення про балканський регіон всередині західної культури. На її думку, свої основні характерні риси поняття «Балкани» придбало у перші 20 років ХХ ст., і до сьогодні воно збереглося майже не змінившись. Вона розвиває теорію «балканізму» або «гніздування балканізмів», аналогічну теорії орієнталізму Едварда Саїда та «гніздування орієнталізмів» Міліци Бакіч-Хайден. М.Тодорова пише: «Дискурс, який я називаю «балканізм», створює стереотип Балкан, і політика в значній мірі і органічно переплітається з цим дискурсом. ... До початку ХХ ст. Європа додала до свого репертуару лайливих слів, або принижень, ще одне, нове, яке, хоча й виковалося лише останнім часом, виявилось протягом довгого часу більш стійким, ніж інші з багатовіковою традицією. «Балканізація» не тільки прийшла зазначити парцелізацію великих і життєздатних політичних одиниць, а й стала синонімом повернення до племінного, відсталого, примітивного, варварського... Те, що було підкреслено про Балкани – те, що місцеві жителі не піклуються про відповідність стандартам поведінки, які розроблені у якості нормативів для цивілізованого світу». Дослідниця визначає балканізм – подібно орієнталізму – як (західно-) європейську відокремлювану ідеологічну течію, котра, на відміну від орієнталізму, розвертається усередині європейського контексту.²⁷⁹

Тодорова поширює балканський простір на всю Південно-Східну Європу мало не до України, зараховуючи до балканських народів не лише більшість колишніх югослов'ян (за винятком словенців), а й албанців, болгар і румунів, греків і турків. Наголошуючи спільну історичну спадщину балканських націй, авторка вказує на увагу до кордонів і інших способів розмежувань і пошуку відмінностей. У свою чергу, Івер Нойманн, у своєму дослідженні уявної географії та використання образів «Іншого» при формуванні колективних ідентичностей, приділяє увагу образу східного «Іншого», вивчаючи його вплив

на «західні ідентичності».

Боголюб Шиякович, професор філософії університету Нікшича (деякий час міністр віросповідання Сербії) у своїй книзі «Критика балканістського дискурсу»²⁸⁰ аргументовано показує, що «євро-американці» більше не говорять про Балкани як про «Балкани», але – як про «Південно-Східну Європу», тому що, рухомі своєю гордістю, ці «євро-американці» «настільки оббрехали Балкани – цю колиску Європи і Європу першу за Європу, – що хочуть, щоби балканські народи зненавиділи Балкани і забули, що є Балкани і є балканські народи, а вони лише посередники, котрі переслідують на Балканах тільки власну користь».²⁸¹

У своєму бажанні показати Балкани у кращому світлі, ніж у засобах масової інформації останнього десятиліття XX століття, Шиякович визнає: «Про словенців можна сказати, що у порівнянні з іншими країнами колишньої Югославії, перш за все через географічне положення, вони найбільш віддалені від балканських конфліктів, не тільки сьогодні, але і в минулому, і, отже, мали можливість з достатнім історичним балансом спостерігати за ситуацією і устремліннями інших народів на Балканах».²⁸²

Незважаючи на те, що постколоніальні студії виникли з культурологічного наукового осередку, зараз спектр порушених у постколоніальних дослідженнях тем є надзвичайно широкий, але традиційною є державно-політична проблематика. Якщо розглянути проблему словенського державотворення з куту зору «уявленої географії», засновником якої стали роботи Е.В.Саїда,²⁸³ Л.Вульфа²⁸⁴ та інших постколоніалістів, можна побачити, що деякі напрямки постколоніальних студій стосуються досліджуваної проблеми та надають пояснення, з одного боку, про виникнення проблеми відновлення словенської державності, а з другого боку, про особливості процесів словенського державотворення у міжвоєнний період, у рамках Першої Югославії.

Адже не варто забувати, що в уяві жителів Західної Європи Центральна Європа постає східною, у свою чергу, для Західної та Центральної Європи жителі Східної та Південно-Східної Європи, тобто Балкан, постають ще східнішими (при чому швидше азійськими, ніж європейськими) «Іншими».²⁸⁵

Тому питання «відновлення» словенської державності тісно пов'язане з уявленням про словенців з боку їхніх етноісторичних сусідів – Австрії, Угорщини, Італії та Хорватії, які також вагомо вплинули на словенське самосприйняття та історичну пам'ять як народу бездержавного, «неісторичного», що сам не може виборити самостійність та управляти собою незалежно. Таким чином, погодимось, що «пам'ять про «Золотий вік» і «колективне привласнення давнини... відіграють велику роль у формуванні націй. Чим більше славним і величним виглядає минуле, тим простіше згуртувати людей навколо їхньої минулої культури, об'єднати їхні розрізнені групи і визначити загальну національну ідентичність».²⁸⁶

У свою чергу, проблема взаємовідносин ідей словенства та югославізму викликали до життя словенське сприйняття «великосербського» державно-політичного устрою та способу управління Королівства СХС / Югославії як «балканського». Це показує нам, що словенці, здобувши досвід повної автономії за часів короткого існування Держави СХС, перенесли образ «Іншого» далі на південний схід.

Дослідження словенської історії стикається з проблемами правильного перекладу *історичних та етнокультурних термінів*. У цьому контексті суттєвими перепонами є архаїчність та лексична багатозначність словенської мови як такої, а також значний вплив сербської та хорватської лексики на будь-які тексти, вироблені у досліджуваній період. Для запобігання неясностей або змішування понять та термінів, існуючих в українському історичному дискурсі, обрано варіанти перекладу за критеріями звукової подібності та більшої коннотаційної відповідності оригіналу. Також береться до уваги вже існуючий російськомовний переклад деяких термінів, але у деяких таких випадках автор пропонує свій термінологічний підхід.

Перш за все, це стосується географічних та топографічних термінів. У роботі пропонується використовувати традиційні місцеві словенські найменування, переписані кирилицею. Особливої уваги заслуговують місцевості та населені пункти, які були відрізані від Словенії після 1918 р. та офіційно

здобули нові італо-, німецько- та угорськомовні найменування. У тексті при першому згадуванні наводиться ім'я словенською та у дужках сучасне нове іншомовне, надалі у будь-якому разі використовується тільки словенське. Наприклад, Целовець (Клагенфурт), Великовець (Фьолькермаркт), Бізьяк (Філлах), Моноштр (Сентготхард), Нотранська (Внутрішня Крайна) Доленська (Нижня Крайна) і т.д. (**Див. Додаток 8, Мапа 2**) Деякі словенські найменування у руськомовній історичній літературі до початку ХХІ ст. використовуються у середньовічній латинській традиції, наприклад, Карніола – словенською Крайна, і т.д. Тут доцільно вказати на місто Єрузалем у Прекмур'ї на сході Словенії, заснований орденом хрестоносців, який не треба плутати з ізраїльським Єрусалімом.

По-друге, це стосується історичних понять та термінів. Відходячи від традиційного прикметника «німецько-фашистський», ми схилиємось до використання дефініції «фашистський» у разі італійського фашизму та «нацистський» у разі німецького нацизму, оскільки це чітко розділено у словенській історії та, відповідно, історіографії.

Також доцільним є поновити визначення періодизаційних термінів «Перша Югославія» (1918-1941 рр.) і «Друга Югославія» (1945-1992 рр.), логічним продовженням яких, у свою чергу, стала «Мала», або «Третя Югославія» (1992-2006 рр.). Серед англomовних робіт, що використовували цю періодизацію, згадаємо американські роботи А. Драгініча, дослідника чорногорського походження, «Перша Югославія: Пошук життєздатної політичної системи» (1983),²⁸⁷ та К. Беннета «Кривавий крах Югославії» (1995).²⁸⁸ Ми базуємося на цій розповсюдженій періодизації існування Югославії,²⁸⁹ прийнятій також у російській і сербській слов'янознавчій літературі, з наочних прикладів якої можна вказати на відносно недавнє видання Інституту слов'янознавства РАН,²⁹⁰ статтю сербської дослідниці Ранки Гашич.²⁹¹ Критерієм такого поділу є історичний, політико-економічний, формаційний підхід до періодизації.

У свою чергу, Британська енциклопедія використовує подібний принцип поділу на три Югославії, але обмежує період їхнього існування 1929-2003 рр.,²⁹²

коли у назвах державних утворень на Західних Балканах було присутнє найменування «Югославія», що ми вважаємо за формальність.

Щодо позначень адміністративних органів влади та посад, деякі з них використовуються традиційно, наприклад, посада «бан» у значенні «намісник короля» (посада за призначенням), «жупан» – мер (виборна посада), паралель проводиться також з посадою «великий жупан» – «великий мер» (хоча він не обирався, а призначався королем).

Історичні терміни для позначення адміністративних одиниць теж потребують пояснення. Найменшою одиницею був «срез» – район; крупніша одиниця, яка об'єднувала срези, – «округ». Слово «округ» словенці використовують як для адміністративної, так і для виборчої одиниці, що у тексті пояснюється у кожному разі.

Особливої уваги потребує використаний у дослідженні термін «область», який дослівно перекладається як «влада»: словенською «*last*» є власність, «*ob-*» – приставка «при», а слово цілком використовується у загальному сенсі «влада». При цьому словенською «*vlada*» є уряд, а «*vladanje*» – правління. Термін «область», однак, у 1924-1929 рр., за часів поділу Королівства СХС на 33 адміністративні одиниці – «області», тобто «влади», точно відповідає українському слову «область», тому, щоби запобігти плутанини у коннотаціях, цей термін використовується у словенському читанні. З тих же міркувань термін для позначення управлінського органу «управа» також використовується без змін.

По-третє, слід відокремити поняття «південні слов'яни», «габсбурзькі слов'яни», які вже мають у історичному дискурсі своє місце, та «югослов'яни», у чому ми частково згодні з Г.В.Саган.²⁹³ Якщо термін «югославізм» у історичному дискурсі існує та використовується для всього періоду його існування, прикметник «югослов'янський» звичайно використовується для позначення дій та органів представництва до 1918 р., а після 1918 р. – «югославський», а також приналежності ідей чи організацій людей,

визначаючих себе як «югослов'яни». У роботі, за принципом наближення до оригіналу та розділення понять притаманності державі або народним рухам, «югославський» використовується лише як притаманний державі Югославія, а «югослов'янський» – у сенсі «югославістський», протягом всього досліджуваного періоду.

Автор використовує «югославізм» як історичне поняття у традиційному руськомовному варіанті та сенсі, хоча словенці говорять «югослованство». У свою чергу, для словенців немає термінологічного поділення прикметників, що виходять з «югославізму», у словенській науковій та художній літературі використовуються лише слова «*jugoslovan*» («югослован» – у значенні громадянина Югославії, або завзятого прихильника югославізму, або народженого на Західних Балканах) та «югослов'янський» – як для рухів та органів влади, так і в цілому для держави: словенські історики старанно уникають словосполучення «Королівство СХС» та поширюють термін «Югославія» (навіть без згадки про Королівство) на весь період існування Держави СХС та Першої Югославії. Виключення становлять окремі роботи окремих авторів (М.Стіпловшек, Ю.Перовшек) останніх років – з початку ХХІ ст., які обережно відносяться до точності використання державних найменувань.

Протилежне «югославізму» поняття «словенство», тобто словенський націоналізм, або «словенізм», використано у формі, як його використовують словенці.

Ще однією проблемою перекладу є слова «нація», «національний» та пов'язані з ним словосполучення. У словенській мові є слова «*nacija*», «*nacionalni*» але ними почали користуватися лише з 1990-х рр. і для позначення словенського народу після проголошення незалежності, до цього часу у науковій літературі йдеться про «*narod*», що дослівно слідує значенню «нація». У Словенії серед проблем словенського націотворення головну увагу приділяється перш за все етнолінгвістичним та етнокультурним дослідженням, навіть спеціального поняття «націотворення» у мові немає. «Національний»

українською – це «*narodni*» словенською. У свою чергу, «народний» українською є «*ljudski*» словенською. Російськомовна науково-історична література користується словенськими термінами, які переписані кирилицею: «Народный свет» – «*Narodni svet*» (Національна рада), «Народное вече СХС»- «*Narodno vjeće SHS*» (Національне віче СХС). Але існує, наприклад, *Slovenska Ljudska Stranka (SLS)* – Словенська Народна партія, яка є дійсно народною, у той час як Національне віче, Національна рада є дійсно національними. Тому автор не відступає від коннотаційно точного перекладу словенських термінів у цих випадках.

РОЗДІЛ 2.

АВТОНОМІЯ У ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ СЛОВЕНЦІВ

(серпень 1918 р.- січень 1919 рр.)

2.1. Складання передумов відновлення словенського державотворення у другій пол. XIX – на поч. XX ст.

До 1918 р. найбільша частина словенських етнічних земель входила до складу Австро-Угорської імперії, її етнічні землі були розділені між Австрією (4 провінції: Крайна, Каринтія, Штирія і Австрійське Примор'я), Королівством Угорщиною (округи Ваш і Зала); окрема провінція Венеціанська Словенія (Фріулія) увійшла до Королівства Ломбардія-Венеція, створене в рамках Австрійської імперії в 1815 р., а у 1867 р., після війни, відійшла до Королівства Італія спільно з Ломбардією-Венецією.

Словенські землі історично перебували під франкським, а потім австрійським пануванням з IX ст., і за останню тисячу років в адміністративному відношенні їх ділили на феодальні марки, графства і єпископства кілька разів. Останній поділ словенців на 5 провінцій (1815 р.) відображав скоріше їх географічний і традиційний феодальний стан, який, в свою чергу, впливав на стан етнічне: умовно чисто словенською залишалася тільки Крайна, у всіх інших провінціях та округах словенці становили приблизно третину населення і, в основному, сільського, завдяки німецьким, італійським або угорським міграціям часів пізнього середньовіччя в словенські міста.

За офіційною лінією трактування і викладання історії, прийнятою в Австро-Угорській імперії, словенці, які підпали під гніт франкського королівства ще в IX ст., були недержавним, неісторичним народом, який ніколи не мав своєї власної держави і не повинен був ніколи його мати, тому словенцям слід було беззаперечно підкорятися всім рішенням і реформам, що приймалися в державі.

Перший словенський політичний протест проти існуючого державно-

адміністративного устрою виникнув під час революції 1848 р., коли у Відні, Градці і Любляні словенська міська інтелігенція створила перші громадські об'єднання, програми яких мали політичне забарвлення. Найбільш чітко розроблену політичну програму висунуло Віденське товариство «Словенія». Так звана Програма Об'єднаної Словенії включала в себе 3 головних вимоги щодо державного устрою Австрійської імперії – «1. Політично роздроблений народ словенців в Крайні, Штирії, Примор'ї і Каринтії як єдиний народ об'єднати в єдину державу, щоб він мав свої власні провінційні збори; 2. Щоб словенська мова у нас мала повністю ті ж права, які має німецька мова в німецьких землях; 3. Щоб Словенія була невід'ємною частиною Австрійської, а не Німецької імперії».²⁹⁴

Програма була ліберальною, парламентарною за методом рішення, але досить сміливою за змістом, яка вміщала насущні національні вимоги охорони словенської мови та возз'єднання словенських земель, багаторазово розділених і перебувавших під владою різних держав протягом тисячоліття. У програмі містилася також третя вимога, відбиваюча страх словенців перед ідеєю майбутнього об'єднання німецьких князівств, у тому числі і Австрії, в єдину Німецьку імперію, про що вже в 1848 р. говорили політики; це загрожувало повним «утопленням» слов'янських народів Австрійської імперії у «морі германства». Зауважимо, що далі ідеї парламентської автономії словенці не пішли. Ця програма стала основою для розвитку ідеї державного будівництва в словенській політиці аж до 1945 р.

У другій пол. XIX ст. внутрішньополітична ситуація в Австро-Угорщині та в її словенських землях зазнала суттєвих змін, і напередодні Першої світової війни в Словенії вже існував значний політикум, розділений на три основні табори – консервативний, ліберальний і соціалістичний, які оформилися партійно з середини 1890-х рр. Політикум був розділений не тільки програмно, але і географічно, що залежало від відповідної соціально-економічної бази, що існувала в кожній словенській провінції.

Консервативний табір складали клерикали, Всесловенська народна партія

(далі – ВНП) (створена у 1895 р.), що мала свої організації по всій Словенії, з основною базою в Крайні; регіонами, де позиції ВНП були слабкі, стало Примор'є з м. Трієст і Істрія, де переважали соціалісти; в прилеглій Горіції сильнішими були ліберали. З 1902 р. партію очолював І. Шуштершич.²⁹⁵ З 1910 р. до них примикав Югослов'янський професійний союз, утворений робітниками-християнськими соціалістами під керівництвом Я.Е.Крека.

Національно-прогресивна партія (далі – НПП) (створена у 1894 р.), на чолі з І. Тавчаром і І. Хрібаром і національна ліберальна партія Штирії на чолі з В. Куковцем становили ліберальний табір. Орієнтуючись на захист національної культури, вони базувалися на підтримці словенців у містах зі змішаним населенням, в основному в Каринтії і Штирії, намагаючись призупинити етнічну асиміляцію і борючись з так званим «немшкutarством» – германофільством. До них в 1912 р. приєдналися національні радикали, здебільшого студенти – віденське товариство «Словенія», на чолі з Г. Жерьявом і В. Равніхаром, та оформили в НПП «младоліберальне» крило. Також з 1907 р. діяла «Національна робоча організація Примор'я, Крайни, Каринтії і Штирії» ліберального спрямування.

Соціалістичний табір становила Югослов'янська Соціал-Демократична партія (далі – ЮСДП), створена в 1896 р., очолював її до своєї еміграції в 1914 р. Е. Крістан. Партія об'єднувала словенських робітників, а також хорватських та сербських робочих Істрії і Далмації, і тісно співпрацювала з італійськими та австрійськими есдеками. Центрами робітничого руху, очолюваного соціалістами, були міста Любляна, Трієст (там йшло співробітництво з італійськими соціал-демократами) і Марібор (тут в основному переважали австрійські соціал-демократи), крім того, соціал-демократичний вплив був сильним в Каринтії та Істрії, де капіталістичні підприємства розвивалися значно швидше.

Питання державного устрою словенських земель, виражений в програмі Об'єднаної Словенії, був каменем спотикання у відносинах політичних сторін. Усередині кожного табору з цього приводу теж теж існували розбіжності між

окремими групами або політиками.

Важливим чинником розвитку словенської державної думки стала лінія хорватської політики. Наприкінці 1880-х рр. в Далмації з Хорватської партії права виділилися «младоправаші», ліберальне крило, яке відійшло від твердого клерикалізму і перейшло на «новий курс», визнаючи державний кордон між австрійською і угорською частинами імперії і підтримуючи ідею тріалізма-австрославізма. Найбільш відомими серед них були політик Ф. Супіло і адвокат А. Трумбич, автори нової партійної стратегії: об'єднати Боснію і Герцеговину, як хорватську територію, з Далмацією та Хорватією на основі хорватського національного та державного права і відкрити двері воєводинським сербам у справі створення південнослов'янської єдності.²⁹⁶ У цьому зв'язку вони більше співпрацювали з італійськими іредентистів, випускаючи з уваги словенців, і це стало основною проблемою для словенських державних устремлінь.

Лінія хорватської політики сформувала «структуру свідомості найважливішої словенської політичної сили» – ВНП (з 1920 р. Словенська народна партія, СНП). Її три важливих лідера Крек, прелат Калан і Брейць, поїхали на партійний з'їзд Хорватської партії права і там видали наступну заяву: «Ми, словенці, визнаємо політичну програму партії Права, хорватське державне право, ми хочемо бути частиною хорватської держави. У цьому словенці побачили можливість врятувати себе від германізаторського тиску через хорватську формулу, або за рахунок підвищеного державно-правового статусу вирішити словенське питання».²⁹⁷

Результат призвів до концепції тріалізму, що означало третю державну одиницю у складі Габсбурзької імперії, у яку прийшли би словенці, одиницю з принаймні таким високим статусом держави, яку мала Хорватія, і це було б розповсюджено також на словенців. Тобто словенці за допомогою югославської одиниці в Габсбурзькій імперії якимось чином звільнилися б від загрози повної германізації. Словенські політики більш за все боялися германізації, і, напевно, для майбутньої історіографії важливо з'ясувати, чи був цей тиск об'єктивно великий, як це панувало тоді в політичній свідомості та було інструментовано у

політичній боротьбі.

Католицький лібералізм розповсюдився також у словенських прикордонних регіонах, де словенство перебувало під загрозою. У Гориції його представляли Андрей Жнідарчич, у Істрії Франьо Равнік. Ці регіони були включені у рух за Об'єднану Словенію. Андрей Жнідарчич – єдиний священик у Гориції, який підписав прокламацію про організацію Шемпашкого табору у 1868 р. В Істрії Франьо Равнік був організатором таборського руху. На відміну від цього, наприклад у венеціанській Словенії, де про католицький лібералізм ми не можемо говорити, відзначаються Іван Трінк, характерний представник венеціансько-словенського духовенства та Петер Подрека.²⁹⁸

Не менш важливим фактором були династичні трансформації. У цей час політичні кола всієї Австро-Угорщини жили в очікуванні скорого переходу імператорського жезла в руки ерцгерцога Франца Фердинанда, австрійського «сірого кардинала», за загальними припущеннями прихильника реформ, офіційно оголошеного спадкоємцем в 1896 р. Це все більш напружене з кожним роком очікування, а також балканські кризи 1908 і 1912-1913 рр. (анексія Боснії в порушення Берлінського договору 1878 р. і Балканські війни) загострювали політичні дебати про майбутні реформи і трансформації державного устрою всієї імперії.

Також на розвиток югослов'янської політичної думки в цілому вплинув державний переворот в Сербії 1903 р. і прихід до влади Петра I Карагеоргієвича, в якому балканські народи бачили визволителя, «обожнюваного Лицаря своєї батьківщини і надію й опору всіх югослов'ян».²⁹⁹

Трансформація Сербії в конституційну монархію з новим напрямком зовнішньої політики прискорила думки і дії національної радикальної молоді, які суперечили традиційному австрославізму. Югослов'янський молодіжний конгрес у Белграді та участь у коронаційних урочистостях в 1904 р., а також інші молодіжні акції³⁰⁰ дали поштовх думки про рішення словенського національного питання через дії проти Габсбурзької монархії, при спиранні на Сербію.³⁰¹

Тому на поч. ХХ в. в поглядах словенських політиків на майбутній державний устрій Словенії ідея автономії, висловлена ще в програмі Об'єднаної Словенії, набула вигляду загальної ідеї державного триєдності, яка в ході дебатів набувала різних форм. Її головними провідниками у словенському суспільстві стали клерикали і соціал-демократи.

Клерикали уявляли собі майбутнє словенської державності у вигляді Триєдиного королівства – Австрії-Угорщини-Югославії, де третю частину представляли б об'єднані габсбурзькі слов'яни; анексію Боснії в 1908 р. вони сприйняли з натхненням, вважаючи, що це посилить слов'янський елемент в імперії і дозволить здійснити їх державну програму. У своїх державних устремліннях вони спиралися на очікування реформ щодо вступу на престол Франца Фердинанда.

Франц Фердинанд мав славу прихильника «Великої Австрії» на засадах «централізованого федералізму».³⁰² Відомий план державних перетворень, запропонований в 1904 р. Аурелом Поповічи³⁰³ під назвою «Сполучені Штати Великої Австрії»,³⁰⁴ за яким Австро-Угорщина була б поділена на 15 федеральних «штатів». З планом престолонаслідник був знайомий і ставився до нього схвально. За цим планом етнічні словенські землі залишилися б розділеними: словенській мови відводився «штат» Крайна (Крайна, південна Каринтія, південна Штирія), «штат» Трієст (м. Трієст, Горіція, західна частина Істрії) повинен був мати італійську мову, а інші частини Словенії (північна Каринтія, північна Штирія) мали увійти до Німецької Австрії.³⁰⁵ Я.Плетерський вважає ці очікування ілюзорними.³⁰⁶ П. Водопівець вважає, що ці наміри залишалися під питанням.³⁰⁷

Однак при загальній орієнтації клерикалів на католицьку політичну доктрину, яка включає принцип династичної лояльності, вони не надавали політичного характеру національному питанню і не представляли майбутнє Словенії поза межами імперії, яка одна, як вони вважали, могла захистити словенські землі від територіальних домагань Італії.

Ще в 1898 р. клерикали вступили в контакти з Хорватської партією права

(правашами), та її лідером Міле Старчевічем. Проте, коли була утворена хорватсько-сербська коаліція, клерикали обмежили спілкування. Причинами цього, як вважає Я.Плетерський, були: ліберальна орієнтація коаліції, тенденція до угоди з італійцями з адріатичного питання, що означало деяку спрямованість проти словенців, і антимонархічний пакт з угорською опозицією, що суперечило основам політичного клерикалізму.³⁰⁸ Проте, напередодні балканської кризи 1911-1913 рр., тріалістична концепція, а також національно-демократичні принципи та політико-економічні погляди С.Радіча остаточно залучили І.Шуштершича до тіснішої співпраці з хорватами, і в жовтні 1912 р. на загальних зборах в Любляні було проголошено хорватсько-словенську національну єдність і об'єднання обох партій.

З іншого боку, при обговоренні складу майбутньої Югославії не можна було обійти положення сербів Воєводини, що входила до складу Королівства Угорщина. У цьому члени партії розходилися, що потім, вже під час війни, спричинило за собою серйозні наслідки для керівництва партії. Демократична частина ВВП – християнські соціалісти, разом з Я.Є.Креком, позитивно ставилися до включення сербів і дивилися на православ'я тільки як на питання політичне. Словенці в своїх державних устремліннях мали б піти на консолідацію не лише з хорватами і православними сербами, але і з мусульманами, які б збереглися в Боснії і Герцеговині як національна меншина. Але консервативна частина на чолі з І.Шуштершичем негативно дивилася на внекатоличні об'єднання, простягаючи своє ставлення не тільки на імперських сербів, а й на Сербію. Навесні 1914 р., напередодні війни, розбіжності з програмних питань державного устрою і союзу з сербами³⁰⁹ призвели до вимушеної відставки І.Шуштершича як президента парламентського клубу і виборів на його місце А.Корошця, однодумця Я.Є.Крека. Важливість цього успіху потім наочно продемонструвало створення Югослов'янського клубу в рейхсраті в 1917 р.³¹⁰

Всередині соціал-демократії, яка оформилася в ЮСДП у 1896 р., також йшли дискусії з приводу подальшого державного устрою Словенії. Єдиною була

позиція про можливість національного розвитку тільки в умовах соціалізму і про право націй на самовизначення. У сфері здійснення цього права соціал-демократи мали досить зручну точку зору: вимагаючи права на самовизначення, вони не вимагали державного відділення та повної незалежності, що давало можливість при політичній необхідності міняти акцентуацію. Питання мови і в цілому національної культури ставилися теж, але при цьому соціал-демократи поділяли поняття національної ідеї та державної ідеї, не рахуючи національне питання політичним: національна мова і культура, як вони вважали, могли вільно розвиватися в майбутній соціалістичній федерації, для їхнього захисту не було потрібно створення незалежної держави.

Про словенський соціал-демократичний югославізм в історіографії існують різні точки зору. Ф. Цвіттер вважає, що національно-державний принцип для словенців втілювався саме в югославізмі, і що Югослов'янський конгрес, що пройшов у Любляні у грудні 1870 р., оголосив про волю всіх габсбурзьких югослов'ян діяти політично як єдине ціле, і саме тоді серед словенців з'явився перший голос, який заговорив про Сербію як про «П'ємонт югослов'ян».³¹¹ Ф. Долінар, в свою чергу, вважає, що ця заява Цвіттера не має серйозних підстав в історичних подіях,³¹² Й. Шавлі вважає, що ця заява здебільшого стосується тільки учасників цього з'їзду.³¹³ Однак можна стверджувати, що саме з цього моменту вся балканська соціал-демократія Австро-Угорщини перейшла на загальні позиції югославістського державного устрою в союзі з сербами; всі були згодні з тим, що основою майбутньої єдиної держави повинен бути інтернаціоналізм і соціалізм, а головною і єдиною умовою її виникнення має бути соціалістична революція.

Однак стосовно майбутнього адміністративного устрою в партії єдиної думки не було. Водночас докладної розробки державно-адміністративних проектів не велося, оскільки на порядку денному стояли революційні питання. Тому основною відмінністю всіх проектів була кількість революційних союзників, які потім увійшли б в майбутню єдину державу. Е.Крістан, глава партії, вважав, що єдиним вирішенням національного питання буде «природне

об'єднання південних слов'ян» у рамках соціалістичної Австро-Угорщини.³¹⁴

Д.Густінчич виступав за «Судобу» – широку Судетсько-Дунайсько-Балканську федерацію, що включала, окрім всіх габсбурзьких народів, також Сербію, Македонію і Болгарію.³¹⁵ Х.Тума не включав в свій проект Подунайсько-Балканської федерації чехів і словаків.³¹⁶ У свою чергу, хорватський функціонер, секретар Центрального Комітету партії з 1905 р. Ю. Деметрович стояв на позиціях «нового дуалізму» – розв'язання національного питання в цілому всієї Австро-Угорщини, а не тільки Югослов'янської її частини.³¹⁷

Ліберальний табір сам не склав будь-якої точної програми державного будівництва.³¹⁸ Основною державною ідеєю лібералів до 1906 р. залишалася виборча реформа Австрії.³¹⁹ Крім того, ліберали боролися за економічні інтереси словенської буржуазії і проти германізації, за захист словенської мови, в цьому їх підтримувала національно-радикально налаштована студентська молодь. Хорватські політики, слідуючи «Новому курсу», зі словенськими лібералами відмовилися співпрацювати. Тому поступово ліберали, особливо після міжнародної кризи 1908 року, також до схилюлися до ідеї югославізму. У 1909 р. вони підтримали пропозицію клерикалів в Краньських провінційних зборах розглядати анексію Боснії і Герцеговини як перший крок до об'єднання всіх югослов'ян в нашій монархії в одному державному незалежному організмі під скіпетром династії Габсбургів.³²⁰

Також в 1909 р. в рейхсраті ліберали підтримали пропозицію словенських клерикалів про створення об'єднання всіх слов'янських депутатів – Югослов'янського клубу, який захищав югослов'янські ідеї. Перший же голос подав Грегор Жерьяв, глава клубу з 1911 р., який виступив в 1912 р. зі своєю самостійною малоююгославістською програмою. Своє бачення тріалізму він показав ще в статті «Югослов'янське королівство у складі Габсбурзької монархії»³²¹ про анексію Боснії і Герцеговини. Югослов'янське королівство він бачив як федеральний союз трьох земель (словенської, хорватської та сербської), причому в сербський регіон він включав Воєводіну і Боснію і Герцеговину. Ідея була, очевидно, спрямована проти великохорватської концепції, яка також

включала Боснію і Герцеговину. У 1913 р. виконавчий комітет НПП виступив за культурне і політичне об'єднання габсбурзьких слов'ян в рамках імперії і зближення з південними слов'янами.³²²

Таким чином, напередодні Першої світової війни весь словенський політикум схилився до федеративно-автономістської ідеї державного устрою в союзі з іншими слов'янськими народами. Зростало усвідомлення того, що серед усіх небезпек для Словенії головною є небезпека опинитися за межами цієї майбутньої Югослов'янської коаліції і залишитися в межах Австрії, розділеною на провінції і без свого парламенту. Кожний політичний табір на це реагував по-своєму. Клерикали продовжували співпрацю з консервативною фракцією правашей, особливо в Хорватсько-словенському клубі в рейхсраті, при цьому зміцнюючи свої позиції у всіх прошарках словенського суспільства. Напередодні та в період війни ВНП «тримала під своїм впливом принаймні 80% всіх словенців».³²³ Ліберали, навпаки, прагнули до хорватсько-сербської коаліції, що мала абсолютну більшість у хорватському саборі, особливо після повернення до влади в Сербії в 1903 р. династії Карагеоргієвичів, відомих захисників слов'янства.³²⁴ Соціал-демократи ж розглядали співпрацю з південними побратимами в широкому сенсі, залишаючись на позиціях культурної автономії в рамках політичної федерації з різним етнічним набором, залежно від авторів проектів державного устрою.

Важливо при цьому вказати на ставлення до словенського політикуму хорватів. Хорватсько-сербська коаліція в саборі була ліберальною. Коли в 1913 р. з Хорватської партії права вийшли «чисті», прогабсбурзькі праваші на чолі з Й. Франком, зі словенськими клерикалами продовжувала співпрацювати тільки частина, що залишилася під керівництвом М.Старчевича. Здавалося б, успіху у співпраці з хорватами могли б досягти й словенські ліберали. Але хорвати, з одного боку, схилилися до співпраці з італійськими іредентистами і погоджувалися віддати Італії словенські міста Трієст³²⁵ і Гориця з їх округами, з іншого – бачили найважливіших союзників у сербах, вони вважали самостійним народом сербів Воєводини і брали до уваги силу Королівства Сербія, яка

відвоювала свою свободу від турків без допомоги інших південних слов'ян, тому поняття югославізму для них швидше включало в себе сербів, але не словенців. Для соціал-демократів проблема взаємного співробітництва теж впиралася в сербів.

Не маючи внутрішньопартійних розбіжностей з національного питання, взагалі не вважаючи його політичним, ЮСДП вела внутрішні дебати щодо майбутнього адміністративного устрою. Словенські політики-соціал-демократи сильно розходилися у своїх югославістських поглядах. Тільки Х.Тума і І.Цанкар виступали з ідеями широкої балканської федерації, хоча й розходилися щодо включення до неї болгар, більшість же не виходило за рамки Об'єднаної Словенії чи Австро-Угорщини в цілому, перебуваючи під впливом ідей австромарксизму. У свою чергу, сербські соціал-демократи (зокрема їх лідер Дімітріє Туцович), для яких позбавлення від турецького панування на Балканах було першочерговим завданням, слідували за своєю національною буржуазією, союзничали з хорватами, і для них ідея югославізму у формі збереження Австро-Угорщини в будь-якому вигляді не була цікавою.³²⁶

Таким чином, до 1914 р. проблема державного устрою словенських земель стала залежати від ставлення словенського політикуму до православних сербів.

Початок Першої світової війни змінив розстановку політичних сил в Словенії вже восени 1914 р. Тоді положення словенців почали визначати дві особливих умови (на додаток до основного – самої війни): зовнішня – територіальні домагання Італії і внутрішня – політичні переслідування словенських югославістів.

Словенське Примор'є стало ареною військових дій італійсько-австрійського Сочанського фронту, і з відкриттям Сочанського фронту в 1915 р. частина Горіції була окупована італійцями.³²⁷

Зі смертю Франца Фердинанда провалилися надії на його реформи. Офіційна версія його вбивства звинувачувала Сербію, і позиції югославізму в Словенії різко послабилися. Був введений воєнний стан, економіку почали переводити на військові рейки, почалися політичні репресії: розпуск

імперського рейхсрату, введення жорсткої цензури, заборона будь-якого прояву сепаратизму-югославізму і висилки, арешти і суди словенських національних діячів, без відмінності, чи були вони клерикалами, соціал-демократами або лібералами. Австрія використовувала війну як можливість порвати всі югослов'янські зв'язки словенських партій (як видно з заяви графа Штюрка).³²⁸ Прокотилася широка хвиля німецького націоналізму в словенських землях, особливо в етнічно найбільш вразливих провінціях – Штирії і Каринтії.

У лютому 1915 р. приморські словенці і младоліберали з Крайни, разом з хорватськими політиками, послали повноваження емігрантам на чолі з Анте Трумбичем в Римі. Уповноважили його отримати сприяння Антанти в справі створення Югославії. На двох секретних конференціях у квітні 1915 р. в Трієсті обговорили можливі дії проти домагань Італії на Примор'є і Далмацію. Відправили двох колишніх депутатів рейхсрату в якості своїх представників у Югослов'янський комітет, очолюваний Трумбичем.

ВНП знову відродила хорватсько-словенську програму державного об'єднання. Крек був присутній на таємній конференції хорватських священиків у березні 1915 р. в Рієці, де вони склали меморандум до папи з вимогою неподільної спільноти хорватів і словенців. Учасники конференції були також готові прийняти – як засіб проти італійських зазіхань на словенські та хорватські землі – навіть союзну державу із Сербією на чолі з династією Карагеоргієвичів. Про це було таємно передано російським представникам у Римі та Трумбичу.

Але домогтися сприяння Антанти не виходило: Антанті треба було вивести з війни Італію, а «Югославія», як цілісний проект, для представляла загрозу³²⁹ – іредентистські територіальні інтереси Італії простягалися на все Адріатичне узбережжя майбутньої Югославії. Це проявилось вже через місяць – Антанта таємно домовилася з Італією в Лондоні 26 квітня 1915 р.³³⁰ Цей секретний договір визначив умови вступу Італії у війну на боці Антанти. Італія зобов'язалася не пізніше ніж через місяць оголосити війну Австро-Угорщини, а також виступити (без вказівки точного терміну) проти «всіх... ворогів» Антанти. У якості «плати за кров» Італії було обіцяно, крім усього іншого, низку

територій в Адріатиці, тобто всю Юлійську Крайну (з містами Гориця і Градишка) і всю Істрію.³³¹

Як ми бачимо, в італійську ціну входив державний поділ території Словенії. І апатичне ставлення до війни словенського населення істотно змінилося через Сочанський фронт в бік більшої готовності до війни, в той же час ті кола, які співчували Антанті, особливо молодоліберали, були політично паралізовані.

З іншого боку, політичну ініціативу ВНП придушував розкол в її лавах, між християнським соціалістом д-ром Я.Є.Креком і керівником партії, консерватором і австрофілом І.Шуштершичем, який закликав до боротьби проти Сербії і наполягав, що партія на час війни повинна залишатися політично бездіяльною.³³²

Новий австрійський прем'єр-міністр граф Карл Штюрк, як і сам імператор, не мав програми для оздоровлення монархії. Штюрк розумів війну не просто як продовження зовнішньої політики іншими засобами, а, насамперед, як можливість реалізації внутрішньої політики іншими засобами. Його державною ідеєю було руйнування зв'язків між слов'янськими партіями, знищення будь-якого виду югославізму – навіть вельми лояльного тріалізму. Штюрк був твердо налаштований не скликати парламент до кінця війни і внести поправки до Конституції Австрії відповідно до побажань великої австрійської буржуазії. Ці побажання були виражені у відомій програмі «Німецькі інтереси» (*Die Deutsche Belange*, 1916). Щодо державного будівництва австрійської половини імперії передбачалося передати Далмацію Угорщині (тоді б вона мала всі хорватські землі). Справа була не в благодійності щодо Угорської корони, а в отриманні німецької більшості у віденському рейхсраті. Інші вимоги програми, щодо словенців, стосувалися оголошення німецької мови державною і подальшої консолідації німецького панування в словенських землях, чия єдина робота полягала б в обслуговуванні німецького шляху в «південний німецький порт» Трієст; майбутнім словенців була германізація.³³³

Вбивство прем'єр-міністра Штюрка соціал-демократами 21 жовтня 1916 р., смерть старого імператора Франца-Йосифа 21 листопада 1916 р. і прихід до

влади нового імператора Карла відновили надії на зміну політики щодо парламенту. Однак незабаром стало зрозуміло, що зміна особистостей на вищих постах в імперії ніяк не відбилася на спробах впровадження німецьких вимог. Новий імператор не поділяв ідеї свого попередника принца Франца Фердинанда, який планував відкласти прийняття присяги угорській та австрійській конституції для того, щоб «звільнити руки» для загальнодержавної реформи. Карл мав намір присягнути угорській конституції і тим самим підтвердити дуалістичну систему, але при цьому відкласти присягу конституції Австрії і таким чином отримати можливість внесення конституційних змін на користь австрійців.

Якщо простежити фактори впливу на розвиток ідеї словенського державного будівництва за весь період з самого початку війни аж до лютневих подій 1917 р. в Росії, очевидно, що на політичну думку впливали більше внутрішньо-імперські причини, ніж зовнішні.

У наступний воєнний період, починаючи з березня 1917 р., головним фактором стали події закордоном та хід військових дій. Під впливом лютневої революції в Росії і вступу США 6 квітня 1917 р. у війну з Німеччиною, небезпека зовнішньої, військової поразки змусила імператора відновити роботу рейхсрату, але при цьому побоювання внутрішньополітичної нестабільності призвели до того, що в середині квітня 1917 р. імператор і уряд Клам-Мартинця відмовилися від думки про можливість конституційної реформи в Австрії: імператор взагалі відмовився від присяги австрійській конституції, отримавши можливість відкласти реформу на більш відповідний час після війни. На засіданні уряду 16 квітня міністр закордонних справ Чернін пояснив це трьома основними причинами: 1. Враховуючи революцію в Росії, не робити нічого, що суперечило б демократичним тенденціям; 2. Коли треба буде послати представників соціал-демократії в Стокгольм, не робити нічого, що було б неприйнятним для них, або що доводило б росіянам, що слов'яни Австрії пригноблені; 3. Так як війна стала хрестовим походом проти Німеччини, необхідно уникати всього, що може вказувати на тісні відносини з

Німеччиною.³³⁴ Ідея перегляду конституції, таким чином, перестала бути актуальною.

У цих умовах, публікування і наступне громадського обговорення «*Німецьких інтересів*», відновлення роботи рейхсрату сприяло консолідації словенських партій, прискорило підготовку власної політичної програми і об'єднання всіх югослов'янських депутатів в єдиний Югослов'янський клуб в рейхсраті, який побачив єдиний шлях виходу з ситуації, що склалася, в активній боротьбі за тріалізм.

30 травня 1917 р. на засіданні рейхсрату глава ВНП і президент Югослов'янського клубу Антон Корошець від імені всіх його членів зачитав «*Травневу декларацію*». Ця програмна заява вимагала державного об'єднання всіх габсбурзьких словенців, хорватів і сербів, і йшла врозріз з австро-угорським дуалізмом, але в одному пункті збігалася з політикою двору і уряду: у визнанні за домом Габсбургів-Лотарингів прав на імператорський скіпетр. Це узгоджувалося з фундаментальною урядовою політичною метою досягнення цілісності імперії Габсбургів шляхом мирних переговорів. І в той момент двір і уряд задовольнилися основним фактом, що Югослов'янський клуб визнав югослов'янське питання внутрішньою справою імперії, розраховуючи вести політику на колишніх підставах.

Ще до середини липня 1917 р. цей компроміс зміцнювала впевненість, що новий правитель прагне до якнайшвидшої мирної угоди для імперії і до негайних фундаментальних внутрішньополітичних реформ, як невід'ємної частини своєї мирної політики.

Однак у Словенії, від заяв партій, об'єднань, муніципальних громад, шляхом збору сотень тисяч підписів, до великих народних зборів у всіх словенських земель (тільки в Каринтії такі мітинги були заборонені) почався «деклараційний рух» на підтримку програми Югослов'янського клубу.³³⁵

Югослов'янський клуб перейшов до опозиційної політики і заявив, що Травнева декларація є мінімальною програмою, яку будь-який уряд, що розраховує на підтримку Югослов'янського клубу, повинна вжити повністю як

свою власну програму. Такій радикалізації сприяла співпраця з чехами, а також діяльність еміграції (робота Югослов'янського комітету та Корфська декларація липня 1917 р., численні словенські добровольці в сербській армії),³³⁶ а потім Жовтнева революція в Росії.

До весни 1918 р. деклараційної рух перетворився на потужну соціальну силу, оскільки в ньому відбивалося спільне бажання закінчити війну, воно захищало ідею південнослов'янської державної єдності та незалежності до останнього гірського гнізда. Після певних вагань, частково зумовлених побоюваннями лівих соціалістів, до цього руху приєдналася ЮСДП. Водночас, ВНП також подолала свій внутрішній розкол, поступово політично ізолюючи д-ра І.Шуштерича. Ця партія, таким чином, під керівництвом президента Югослов'янського клубу д-ра Антона Корошця також успішно приєдналася до зростаючого руху.

Навесні 1918 р. деклараційної рух перетворився на потужну соціальну силу, оскільки в ньому відбивалося спільне бажання закінчити війну, воно захищало ідею південнослов'янської державної єдності та незалежності до останнього гірського гнізда.³³⁷ Після певних вагань, частково зумовлених побоюваннями лівих соціалістів, до цього руху приєдналася ЮСДП. Водночас, ВНП також подолала свій внутрішній розкол, поступово політично ізолюючи д-ра І.Шуштершича. Ця партія, таким чином, під керівництвом президента Югослов'янського клубу д-ра Антона Корошця також успішно приєдналася до зростаючого руху.

Заява прем'єр-міністра Ернста Зайдлера 3 травня 1918 р. про те, що словенські землі повинні залишитися безумовно пов'язаними з німецькими провінціями, заборона деклараційного руху – все це вказувало на необґрунтованість очікування реформ. Останнє розчарування для всіх тих, хто ще довіряв Габсбургам, справила обіцянка імператора німцям, що живуть на словенських землях, що ці території жодним чином не можуть бути відокремлені від німецько-австрійських земель і що це означає ефективну боротьбу проти південнослов'янського руху серед словенців.³³⁸ Реально і

причинно з цим рухом були пов'язані три повстання словенських солдатів в долині річки Мура в середині травня 1918 р., найважливіші на австрійській землі, в яких провідну роль відіграли розпропагандовані словенські солдати, які повернулися з російського полону.³³⁹

Відразу ж після цього послідувала заява всіх словенських партій 27 травня 1918 р. про те, що словенський народ наполягає на своєму праві на самовизначення.

* * *

Таким чином, принцип національної рівноправності, дрібнобуржуазний за своїм характером, призвів на Балканах до двох протилежних тенденцій – з одного боку, до зростання національної самосвідомості одного народу і прагненню до самовизначення, а з іншого боку, до об'єднання з етнічно спорідненими народами в боротьбі проти гнобителя, можливо не єдиного етнічно. На Західних Балканах націоналізм, як ліберальне гасло, не міг відразу об'єднати всі прошарки населення, для цього був би потрібний швидкий розвиток капіталізму, неможливий в рамках колоніального становища, тому, усвідомлюючи свою слабкість, тут націоналізм набув форму югославізму, причому не тільки в політичному, але і в етнологічному сенсі, оскільки вже в 1870-ті рр. заговорили про єдиний югослов'янський народ.

Напередодні війни 1914-1918 рр. словенські католицькі політики засновували свій югославізм на історичному хорватському державному праві, почасти на етнічному природному праві; для лібералів, які принципово надавали першочергового значення національному питанню, на першому місці був етнічний принцип, і співчуття до зусиль у сфері державного будівництва в рамках югославізму вони проявляли мало, але все-ж-таки перейшли на позицію югославізму з огляду на балканські кризи початку XX ст. Соціалісти в цілому прийшли до югославізму з міркувань інтернаціоналізму. Але католицька Словенська Народна партія, яка мала переважний вплив у Словенії, не цікавила хорватів через свій наполегливий клерикалізм, ліберали їх не цікавили у зв'язку зі своєю політичною слабкістю, соціал-демократи ж, маючи певний вплив у всіх

частинах Австро-Угорщини, були розрізнені у зв'язку з сербським питанням.

Головним зовнішнім чинником розвитку подій у Словенії з самого початку війни стало те, що словенські землі розглядалися воюючими сторонами як розмінна монета, в даному випадку між західно-європейським (франко-англійським) і центрально-європейським (германо-австрійським) таборами, де Італія грала істотну роль балансира. Внутрішні чинники були численні: смерть престолонаслідника, мобілізація, введення воєнного стану, перебудова економіки на військовий лад, розпуск імперського рейхсрату, введення жорсткої цензури, заборона опозиційних товариств та друку і політичні репресії проти словенських національних діячів у вигляді висилки, арештів і судів, а також широка хвиля німецького націоналізму в словенських землях, — надали виключно сильний вплив на розвиток словенської державної думки та політичної діяльності. Все це призвело словенський політикум, що вагався, до думки про власну слабкість і гостру необхідність Югослов'янської коаліції; політичні репресії проти югославів будь-якої етнічної приналежності, в тому числі і хорватів, згуртували їх в еміграції в Югослов'янському комітеті.

Розглянутий період можна розділити на наступні етапи:

I — вересень 1914 — листопад 1916 р. — період поділу політичних сил на внутрішні угруповання і еміграцію, згода активних словенських політиків-югославів на майбутній державний устрій у вигляді союзу габсбурзьких слов'ян з Королівством Сербія під впливом погрози з боку Італії та внутрішніх репресій;

II — листопад 1916 — березень 1917 р. — пасивне відновлення надій на тріалістичні реформи;

III — березень — липень 1917 р. — якщо в попередні періоди на розвиток словенської політичної думки впливали скоріше внутрішньо-імперські причини, ніж зовнішні, то з березня 1917 р. головними факторами стали подальший розвиток міжнародних відносин, прискорення політизації широких соціальних мас і розробка програм державного устрою словенськими партіями (Майська декларація) та югослов'янською еміграцією (Корфска липнева декларація);

IV – липень 1917 – серпень 1918 р. – розростання «деклараційного руху», включення до нього католицького і соціалістичного табору під впливом додаткового, внутрішнього австрійського фактора загрози.

Першою словенської ідеєю державного будівництва була Програма Об'єднаної Словенії 1848 р., де національна ідея – у формі захист мови – сполучилася з державною ідеєю – етно-територіальною парламентарною автономією. Проте потім національна ідея втрачається, випадає з словенської політичної думки: словенські політики, починаючи з 1890 -х рр., припиняють вважати національний фактор політичним; єдиним слабким захисником національної ідеї стає ліберальний табір, який теж після боснійського кризи 1908 р. переходить на позиції югославізму.

Якщо до Першої світової війни словенська політична думка слідувала за політикою, то під час війни вона розвивалася набагато швидше політики, що розділилася на внутрішню і емігрантську та діяла під тиском військового стану. Тільки наприкінці війни, під дією також і зовнішніх факторів, особливо обох революцій в Росії, словенська політична думка, все ще орієнтована на югославізм, почала приходити у відповідність з політичними діями, які вимагали державного будівництва на національній основі.

Тобто, якщо в сер. XIX ст. для створення національної ідеї словенцям потребувалося тільки захищати свою мову, і для цього вони вимагали єдиної територіально-етнічної автономії, то для воління до створення самостійної держави захисту мовного принципу виявилось недостатньо. Необхідний був єдиний політичний табір, чітко усвідомлюючий необхідність національного самовизначення, тобто єдності національного і політичного принципу. Але клерикальний і соціалістичний табір, тобто більшість словенських політиків, роз'єднували ці принципи, а державна ідея розвивалася слабо в зв'язку з тим, що загальна ідея автономії взагалі демонструє невпевненість у власних силах забезпечити виконання державних зобов'язань по відношенню до свого народу і перекладання, делегування державних зобов'язань до вищестоящих органів влади. Підтвердження цьому – відсутність у словенського політикуму

наприкінці війни детально розробленої програми державного будівництва, коли негайні дії щодо її виконання могли привести до інших результатів. Однак історія не терпить умовного нахилення: наприкінці війни словенці виявилися не готовими до стрімких змін зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації і до повного захоплення державних повноважень у свої руки, залишившись на рівні захисту своєї автономії.

В цілому можна зробити висновок, що в даний період для словенців ці три поняття – «національна», «державна» та «політична ідея» були розділені; короткий період існування Держави СХС дав можливість об'єднати ці три початкових принципи, але швидке об'єднання з Королівством Сербія і Чорногорія не дозволило процесу розвинути.

2.2. Державотворчі процеси на словенських землях у складі Держави словенців, хорватів і сербів (серпень-грудень 1918 р.).

Становище словенців як суб'єкта державності вперше в словенській національній історії було прояснено в останні місяці Першої світової війни. Влітку 1918 р. словенська політика прямувала до вирішення словенського національного питання за межами Австро-Угорської монархії в незалежному співтоваристві колишніх габсбурзьких південних слов'ян.³⁴⁰ Словенські політики прагнули отримати через легальні канали якнайбільше національних прав. У той же час вони постійно перевіряли можливості, які їм пропонували з усіх боків (італійських, австрійських, угорських, сербських).

Одним з перших кроків стало створення 16 серпня 1918 р. в Любляні першого елементу власної державності на словенських землях, Національної ради – «Національної ради для словенської землі і Істрії», або «Національної Ради в Любляні». Додаток «в Любляні» був зроблений через те, що Національна Рада відразу ж оголосила себе частиною майбутнього, спільного з хорватами, боснійцями та воєводинськими сербами Національного Віча в Загребі.³⁴¹ Рада

була надпартійною організацією політичної ініціативи, створеною з метою здійснити волю словенського народу щодо національного самовизначення та підготувати об'єднання словенців, хорватів і сербів у незалежній державі.³⁴² Ми можемо вважати створення словенської Національної Ради фактичним початком процесу відновлення словенської державності.

Рушійні сили, які приймали участь у цьому процесі, були представлені усіма словенськими політичними партіями та об'єднаннями у складі Національної Ради. На момент її обрання вона складалася з представників католицької ВНП, ліберальної Югослов'янської Демократичної партії (ЮДС), політичного товариства «Єдність» у Трієсті, Політичного і економічного об'єднання словенців і хорватів в Істрії і Католицького політико-економічного об'єднання Словенців Каринтії. З самого початку з Національною Радою співпрацювала Югослов'янська Робітнича Соціал-Демократична партія (ЮСДП), її представники офіційно увійшли до ради 11 листопада 1918 р.³⁴³ Таким чином, у раді співпрацювали всі тодішні словенські політичні партії.

Національну раду очолив провідний словенський політик, голова ВНП Антон Корошець. У комюніке ради від 17 серпня 1918 р. він підкреслив, що колишні державні закони, якими користувався словенській народ в своїй країні, протягом тисячі років були в чужих руках. За його словами, словенський народ обрав Національну раду саме тому, щоби бути готовим до історичного моменту, коли доведеться приймати разом з хорватами і сербами всі права та обов'язки національної незалежності.³⁴⁴ У цих словах була чітко визначена головна мета Національної ради: створити свою власну словенську державність, задуману як частину майбутньої південно-слов'янської союзної держави.

Разом з радою в Любляні були скликані її регіональні комітети в Маріборі, Целовці (Клагенфурті), Гориці і Трієсті, а також місцеві комітети. З 23 жовтня до 1 листопада у всіх великих містах і повітах було створено близько 130 місцевих національних рад, які повинні були вести людей у боротьбі за здійснення права на самовизначення у дусі і сенсі Національної ради.³⁴⁵ Національні ради існували паралельно з імперськими органами влади, і їх

створювали з метою виконання вимог населення. Для цього по містах організовували мітинги, тому що тільки у такий спосіб можна було вести діалог між представниками ради і масами людей.

Треба відзначити, що соціально-політичні процеси у Словенії набули синхронності з тими, що відбувалися у Хорватії та Воеводині. Провідні діячі та найбільш авторитетні політичні сили працювали у напрямку національного самовизначення народів. 2 жовтня 1918 р. в Коронній раді у Відні А.Корошець зачитав так звану «Програму незалежної держави народів югослов'янських країн». 4 жовтня 1918 р. Австро-Угорська імперія запросила миру від США. Два дні потому, на зустрічі югослов'янських делегатів 6 жовтня 1918 р. в Загребі, було засновано Національне Віче словенців, сербів і хорватів (далі НВ СХС). При чому віче очолив словенець, голова ВНП, депутатського Югослов'янського клубу у австрійському рейхсраті та Національної ради в Любляні Антон Корошець. Після того, як австро-угорський уряд визнав поразку у війні та право народів Австро-Угорської імперії на самовизначення, А.Корошець на підставі рішення, виданого конституційним сектором Національної ради в Любляні³⁴⁶ 28 жовтня 1918 р., взяв владу у свої руки на перехідний період.

Наступного дня 29 жовтня 1918 р.: у Загребі було проголошено Державу словенців, хорватів і сербів (Державу СХС). На засіданні у Загребі 29 жовтня 1918 р. хорватський Сабор на основі права на самовизначення розірвав усі відносини між Королівством Хорватія і Славонія та Австро-Угорською імперією. Він також прийняв заяву, що Хорватія з Славонією, Далмацією та м. Рієка вступає в новостворену державу та визнає верховну владу Національного Віча в цій країні. Те ж саме того ж дня зробили у Сараєво.

Того ж дня і в Любляні, на великих народних зборах, було проголошено відділення Словенії від Габсбурзької імперії та її входження до Держави СХС,³⁴⁷ а також створення Національного уряду в Любляні, який Національне Віче в Загребі призначило за пропозицією словенської Національної ради. Любляна 30 жовтня 1918 р. в першій половині дня була вже в руках словенських вояків.

Національний уряд 31 жовтня 1918 р. визнав загребське Національне Віче вищим органом Держави СХС.³⁴⁸

У перший демократично встановлений словенський Національний уряд увійшли представники всіх існуючих на той час словенських політичних партій: 6 членів ВНП, 5 членів ліберальної ЮДП та 1 член ЮСДП. Таким чином, уряд був коаліційним та представляв інтереси всіх прошарків словенського суспільства. Національний уряд очолив член ВНП князь Йосип Погачник. 349 Уряд став коаліційним, і в бурхливий час розпаду імперії і фронтової плутанини йому довелося вирішувати нагальні внутрішньополітичні завдання і прикордонні проблеми. Як доводить Ю. Перовшек, уряд діяв узгоджено і злагоджено у вирішенні всіх питань.³⁵⁰

На першому засіданні уряду Словенії 1 листопада 1918 р. Й. Погачник, Я. Брейць і К. Тріллер повідомили австрійському голові провінції графові Аттемсу, що його влада закінчилася. У Словенії була проголошена Держава СХС.³⁵¹

У Штирії 1 листопада 1918 р. Рудольф Майстер під керівництвом Національної ради з Штирії з 150 вояками захопив владу в м. Марібор, на його вимогу Національна рада того ж дня призначила його генералом. Словенські вояки також захопили владу в м. Цельє та вступили в м. Гориця, куди увійшов 2-й Гірський стрілецький полк і взяв місто, але через тиск з боку італійської армії 7 листопада вони вийшли з Гориці.

Створення Держави СХС стало важливою історичною віхою в словенському державотворенні. Як справедливо відмітив в 1923 р. політичний діяч, публіцист та автор помітних історичних праць Фран Ерьявець, словенці в той час «покладалися виключно на свої сили та здатності і, треба визнати, визначилися в тому важкому випробуванні за державотворчий фактор».³⁵²

Новостворена Держава СХС, за винятком Прекмур'я, Меджимур'я з Баром, Бачки і Баната, які були тоді ще в угорських державних кордонах, обіймала всі югослов'янські території Австро-Угорщини: Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговини та Воєводини.³⁵³

Через вивчення структури та функцій органів влади Держави СХС ми можемо з'ясувати місце Словенії у Державі СХС та ступінь її самостійності, а також спосіб діяльності словенських органів влади.

Устрій Держави СХС був конфедеративним. Були засновані внутрішні структури держави.

Верховний орган Держави СХС – *Національне віче СХС в Загребі* було організовано наступним чином: головою віча і, таким чином, президентом Держави СХС у цілому, був призначений А. Корошець, віце-президентами стали відомі політики Хорватії Анте Павелич та Светозар Прибічевич (серб за походженням). Віче мало свої власні окремі адміністративні відділи зі справ армії, фінансів і т.д. та представляло державну владу на території Держави СХС. Віче працювало деякий час паралельно з імперськими органами влади.

У листопаді 1918 р. Національне віче було визнано основними європейськими державами:³⁵⁴ королівський уряд Нідерландів, Національна рада Румуні, Національна рада Демократичної Республіки Угорщина, прем'єр-міністр Данії, прем'єр-міністр Польщі, державний секретар закордонних справ Австрії, посольство США в Берні, посольство Баварії у Відні, віденський Апостольський нунцій,³⁵⁵ дипломатична місія Російської РФСР.³⁵⁶ Держава СХС встановила дипломатичні відносини з урядами Польщі, Чехословаччини, Угорщини,³⁵⁷ Австрії та Королівством Сербія.³⁵⁸

Віче користувалося адміністративним апаратом – тодішнім апаратом Хорватії, Славонії та Далмації, для управління справами вседержавного характеру; Хорватія-Славонія, Далмація, Словенія і Воєводина скликали свої національні ради. Точної кількості його чиновників поки що невідомо, це є темою наступних досліджень. Національне віче передало більшість своїх повноважень окремим національним органам влади, зокрема, Національному урядові Словенії, який потім за допомогою свого адміністративного апарату від імені віча здійснював державну владу на території Словенії.

НВ СХС та його Центральний Комітет у перші дні листопада 1918 р. вирішували важливі політичні проблеми загальнодержавного характеру, як

показують документи – без попередніх домовленостей із словенськими органами влади в Любляні.³⁵⁹ Пізніше Віче залишило за собою тільки управління зовнішніми та військовими справами і прийняття рішень щодо реалізації права на помилування, скасування законів і призначення чиновників на вищих рівнях.³⁶⁰

Досліджуючи структуру та функції *словенських органів влади*, слід мати на увазі, що всі органи влади Держави СХС мали подібний устрій.

Національний уряд у формальному вигляді презентував нову словенську владу замість старої австрійської, так як Австрія відізвала всіх своїх чиновників зі словенській території.³⁶¹ Національний уряд також ясно показав, що після розпаду австро-угорської імперії у Словенії з'явилася інша форма державного устрою, яка великим числом юридичних актів підтвердила характер Держави СХС як *буржуазно-демократичної республіки*. Уряд вказав, що цивільні і військові судові рішення мають оголошуватися від імені закону,³⁶² у той час як в Австро-Угорщині оголошували від імені Його Величності Імператора.³⁶³ Також уряд скасував титули високородіє, благородіє і т.д. і звернення до авторитетних органів, як висока, знаменита і т.д.³⁶⁴

Особливе значення мала законодавча діяльність Національного уряду у виданні постанов та інших правових актів. На початку листопада 1918 р. уряд висловив вотум довіри до Національного віча та сприйняв офіційну назву «Національний уряд СХС в Любляні», але в той же час зажадав рівноправного ставлення і статусу і попередив Національне Віче в Загребі, що вони повинні до словенців займати таку ж позицію, як і до хорватсько-славонського Національного уряду.³⁶⁵ Причиною такої незалежницької поведінки Національної ради і Національного уряду було того, що положення Словенії в рамках Держави СХС вони визначали як «реальний союз»;³⁶⁶ це веде до висновку, що Словенія у цей час мала певну форму власної державності. На цьому положенні ґрунтуються югославські історики та погоджуються, Національний уряд у формальному погляді був єдиною, повною і найвищою у правовому відношенні виконавчою владою та носієм словенського

національного суверенітету в Державі СХС.³⁶⁷

Надзвичайно важливою ознакою словенської державності в листопаді 1918 р. був вже згаданий Указ про тимчасову адміністрацію. Цей указ видала 7 листопада 1918 р. створена Адміністративна комісія, і це була свого роду конституція регіонів, які були під владою Національного уряду в Любляні.³⁶⁸ Указ не тільки визначав, що «Національний уряд СХС в Любляні... для усіх управлінь і державних органів, які знаходяться на (словенській) території, є найвища адміністративна влада та службова інстанція»,³⁶⁹ а також указував спосіб державно-адміністративної організації у Словенії і розпоряджував діяльність словенських органів влади.

Національний уряд об'єднував, за винятком закордонних справ, всі напрямки виконавчої влади і мав 12 адміністративних відділів, тобто повіренств.³⁷⁰ Серед членів «першого словенського національного уряду» – так його вже 2 листопаду 1918 р. іменувала ліберальна газета «Словенська нація»³⁷¹ – «існувала зразкова дружба, і всі рішення були прийняті одноголосно. Працювали всі і від серця працювали, кожен на своєму місці».³⁷²

Розділення повноважень між словенським Національним урядом і Національним Вічем у Загребі швидко змінилося. Національний уряд, головним чином через необхідність швидко реагувати на виклики моменту, перевищив свої повноваження у військових справах і зазіхав на область міжнародного спілкування.³⁷³ Національний уряд також сам призначив своїх чиновників вищого рівня.³⁷⁴ У цьому контексті слід відзначити, що Національний уряд говорив про Словенію також як про «державу СХС словенської області».³⁷⁵

Уряд указав, що всі державні податки, мита і збори з 1 листопада 1918 р. далі будуть сплачені, прийняті та зараховані на користь Держави СХС.³⁷⁶ Крім того, до свого володіння або управління уряд перебрав усю нерухомість і ліси колишньої австрійської держави та релігійних установ і решту австрійської власності на території Словенії.³⁷⁷ Таким чином уряд створив *словенську національну власність*.

Наступним етапом було припинення адміністративного поділу Словенії на

окремі провінції. Уряд поєднав всі функції імперського Провінційного уряду в Любляні та Целовці, а також функції колишніх австрійських намісництв у Трієсті і Градці (Граці).³⁷⁸ Уряд розпустив районний комітет Крайньського князівства,³⁷⁹ а також перебрав на себе та поєднав управління справами всіх тодішніх районних комітетів і автономних органів влади Каринтії, Штирії, Крайни і Примор'я.³⁸⁰ Цими діями уряд припинив двовладдя і став єдиним на чолі всієї Словенії.³⁸¹ Це політично і адміністративно возз'єднало Словенію, яка стала «однією і єдиною державно-правовою одиницею».³⁸² Це було зроблено без політичних суперечок, оскільки програма «Об'єднаної Словенії» для всіх словенців була само собою очевидною.³⁸³

У тодішню Словенію входили: Крайна, Горіція, словенська частина Істрії, місто Трієст з околицею, Штирія і Каринтія.³⁸⁴ За винятком останнього ця територія становить близько 2/3 сучасної Республіки Словенія. **(Див. Додаток 8, Мапи 3, 5)**

Національний уряд створював нову словенську державну організацію на усіх ключових напрямках своєї діяльності – адміністративному, судовому і військово-охоронному. Вже 7 листопада 1918 р. було створено Адміністративну комісію, яка відповідала за планування переустрою громадської адміністрації,³⁸⁵ а також кілька інших важливих керівних органів: Комісію з мирної конференції з канцелярією по окупованій території (яка розглядала питання про словенські кордони), Управління листування Національного уряду в Любляні (видавництво уряду), Тимчасове економічне Управління у Любляні та Офіційний Бюлетень.³⁸⁶

Також Національний уряд перетворив структуру судових інститутів, прийняв нові найменування суду та державних юридичних установ³⁸⁷ і заснував Вищий Земельний суд в Любляні, який являв собою вищу юридичну владу, замість австрійських Верховного і Касаційного судів.³⁸⁸ Національний уряд скасував австрійське державне законодавство про суспільне право і австрійський закон про судне право 1867 р. і § 23 австрійського державного закону про пресу 1862 р. про цензуру.³⁸⁹

Згідно з вимогами усіх тодішніх словенських політичних таборів, уряд узаконив свободу зборів, союзів і друку.³⁹⁰ На першому засіданні 1 листопада 1918 р. офіційною мовою в Словенії було визнано словенську.³⁹¹ Таким чином, словенська мова стала конструктивною частиною нового словенського соціального життя, всі адміністративні служби почали працювати на словенській мові, всі написи на всіх офіційних будівлях, всі офіційні форми і всі марки мали бути словенські, знання словенської мови в усній і письмовій формі стало умовою працевлаштування. Нову роль словенської мови було також підтверджено в сфері освіти.³⁹²

Питання про парламент, яке було тісно пов'язане з питанням відносин між словенськими органами влади та загребським Національним Вічем, є важливим для визначення характеру та особливостей розвитку словенського державотворчого процесу.

Розгляд цих питань почав Національний уряд, оскільки виникли непорозуміння у компетенціях уряду та ради. Голова уряду Й. Погачник вже 1 листопада 1918 р. письмово повідомив Національну раду, що із створенням Національного уряду виконавча функція перейшла сама по собі на уряд, тому вимагав, щоби всі справи, що приходили у Національну раду, передавалися відповідному повіренству Національного уряду.³⁹³ На засіданні ради 6 листопада, член ради та Спеціальний Радник по Словенії в керівництві НВ СХС Альберт Крамер попередив, що державно-правове положення Національної ради «зараз таке, що ми більше не маємо прямого впливу на уряд, і нам залишається тільки функція підготовки (консультації)».³⁹⁴ У короткому обговоренні виявилось, що члени бюро Національної ради більшістю голосів визнали вищу компетенцію Національного уряду. Крамер запропонував, щоби комітети Національної ради існували в країні й далі, а виконання окремих операцій передавали б безпосередньо до урядових повіренств». Його пропозицію було прийнято.³⁹⁵

Наступного дня, 7 листопада 1918 р. Національний уряд зупинився на питанні про розмежування державних повноважень між собою і Національною

радою. Уряд підкреслив, що є очевидна необхідність створення ясних відносин між радою, яка не має жодних виконавчих повноважень, і урядом.³⁹⁶ Повіренство з внутрішніх справ оголосило, що всі колишні імперські органи, тобто районні керівництва, податкові органи мають підпорядкуватися не раді, а урядові та якомога швидше повернутися до нормальної роботи.³⁹⁷ Подібно діяло повіренство і щодо жупанств (магістратів). В наказі від 6 листопада 1918 р. було постановлено, що жодна організація (Національна рада, її місцеві, провінційні комітети) не уповноважена втручатися у службове функціонування тих жупанств, які Національний уряд СХС у Любляні визнав за своїх і які управляють від його імені і за його наказами.³⁹⁸

Всі ці суперечки насправді вказували на необхідність врегулювання відносин між радою і урядом. Для цього 9 листопада скликали спільне засідання Національного уряду з керівництвом Національної ради,³⁹⁹ на якому А. Крамер повідомив від імені керівництва Національного віча в Загребі, що керівництво НВ СХС, яке «є вищою владою..., заперечує законодавчу компетенцію Національного уряду, також виключено, щоби Національна рада мала законодавчу та контрольну владу, оскільки зараз лише делегація усіх партій має цю владу, нема ніякого переданого кола повноважень від НВ». Таким чином, Національна рада повинна бути свого роду рада та допомога Національному урядові.⁴⁰⁰ Хоча НВ СХС відмовило Національній раді у законодавчих та контрольних повноваженнях, у продовженні засідання бюро Національної ради почали обговорювати питання⁴⁰¹ – чи створювати словенський парламент, якому би був відповідальний Національний уряд.

Однак цю ідею все ж не було реалізовано. Незважаючи на позицію представника ВВП Я. Брейця, який вважав, що «ми маємо в будь-якому випадку створити парламент», при подальшому обговоренні⁴⁰² більшість спільного засідання з цим не погодилася, і можливість створення словенського національного парламенту було втрачено. Ані керівництво Національної ради, ані Національний уряд це питання більше не піднімали.⁴⁰³

30 листопада 1918 р. Й. Єрич на засіданні Національної ради зазначив, що з

встановленням Національного уряду «вся виконавча влада (*екзекутіва*) перейшла від ради до уряду, рада стала суто консультативним органом, який має право надавати урядові пропозиції та поради, що мало би місце в організації нашої нової держави Югославія», «відносини між радою та урядом подібні як між парламентом і міністерством, парламент видає закон, або закони, та міністерство їх виконує». ⁴⁰⁴

Ю. Перовшек вважає, що вже цим рішенням Національна рада і Національний уряд в принциповому вигляді заснували демократичну систему поділу державної влади, з чим у формальному вигляді Національна рада отримала характер верховного представницького органу з законодавчою функцією. Дійсно, з самого початку свого існування до створення уряду, у вигляді законодавчої ініціативи та делегованих законодавчих повноважень рада узяла на себе всі тяготи влади в Словенії, і саме вона пропонувала НВ СХС створення словенського уряду та його склад. Хоча все це залишилося на папері і не виконувалося, ⁴⁰⁵ прийняті рішення керівництва ради, що Національний уряд мав докладати про свої рішення на пленумі Національної ради, і що Національна рада мала *право* вносити пропозиції Національному урядові – фактично уповноважили Національну раду здійснювати законодавчу владу.

Для підтримання порядку на словенській території у вересні 1918 р. Національна рада створила *Національну брамбу* (гвардію), яку уряд пізніше підпорядкував повіренству з національної оборони, і на початку листопада 1918 р. уряд організував *жандармерію* (поліцію) подібно до австрійських законів а підпорядкував її повіренству з внутрішніх справ. ⁴⁰⁶

Метою створення Брамби (відповідно до австрійських правил охоронних дозорів), як напіввійськової організації, був контроль за виведенням австро-угорської армії з італійського фронту через всю територію Словенії, а також для підтримки законності і порядку під час формування національних органів влади. ⁴⁰⁷

Небезпека від проходження словенською територією австрійської багатонаціональної Сочанської армії, яка розпадалася та дезертирувала, минула

багато в чому завдяки охоронцям Народної брамби, які забезпечили перехід армії через Крайну у порядку і без будь-якої особливої шкоди для населення і майна. Коли Словенію покинув останній контингент, уряд 14 листопада 1918 р. згідно угоди з Національною радою розпустив її.⁴⁰⁸

Взагалі *de jure* Держава СХС не була міжнародно визнана, але *de facto* мала характер міждержавно-юридичного суб'єкта,⁴⁰⁹ це розповсюджувалося також і на його складові. Перш за все, це було тісно пов'язано з проблемою репатріації вояків та військовополонених різних національностей та їхнього перебування у Словенії, а також повернення додому словенців, і спричинило звернення різних європейських держав до словенських органів влади і відповідні звернення самої Словенії у різних формах (привітання, визнання суверенітету Держави СХС,⁴¹⁰ дипломатична переписка). Тому існування словенського уряду враховували уряди країн, пов'язаних між собою справами репатріації. Міністерство закордонних справ Польщі на початку листопада 1918 р. призначило «повіреного в справах» при «югослов'янському уряді в Любляні» Марселія Шароту⁴¹¹ та повіреного у захисті військових інтересів польської держави генерала Адама Новотного.⁴¹² Було встановлено регулярний канал дипломатичних зносин з урядом Австрії.⁴¹³ Тому словенський уряд намагався сам вирішувати нагальні проблеми міжнародного спілкування.⁴¹⁴ Наприклад, уряд, за наявних засобів транспорту, дозволив австрійським офіцерам і солдатам подорож через словенську територію, про що 3 листопада 1918 р. німецький посол у Відні повідомляв Міністерству закордонних справ у Берліні.⁴¹⁵

Крім того, словенські землі були спірною територією для чотирьох країн, і в умовах розпаду Австро-Угорщини та її армії Національний уряд поспішав здійснити об'єднання всіх етнічних словенських земель на теренах колишньої імперії, також враховуючи австро-італійську угоду 1867 р. та загублення Венеційської Словенії. Крім того, по словенській території проходила лінія австро-італійського Сочанського фронту, одного з напруженіших бойових районів Першої світової війни у 1915-1917 рр., тому тут залишалися військові частини обох ворогуючих сторін. Для прокладення державних кордонів, перш за

все, було утвердити владу в галузі безпеки і національної оборони шляхом організації незалежного словенського військового апарату.⁴¹⁶

Розділення повноважень між словенським Національним урядом і Національним Вічем у міжнародній сфері не задовольняло словенців, які географічно являли собою північний кордон Держави СХС та боронили собою решту держави; крім того, не можна було допустити загарбання і розділу словенських земель та населення. Наприклад, словенці мали прийняти рішення Віча про італійську окупацію приморських територій 15 листопада 1918 р. відповідно до Лондонського пакту 1915 р.⁴¹⁷ В інших випадках уряд виконував вказівки Національного Віча лише з власної ініціативи.⁴¹⁸

Формування словенських збройних сил почалося у жовтні-листопаді 1918 р.⁴¹⁹ Вже 9 листопада 1918 р. уряд оголосив загальну мобілізацію всіх солдат від 18 до 40 років, які повинні були негайно з'явитися до своїх словенських військових установ в Любляні, Боровлях, Цельї і Маріборі.⁴²⁰ Важливо тут те, що за пропозицією депутата Івана Тавчара словенські солдати присягали – як і будь-якій суверенній владі – Словенському Національному урядові.⁴²¹ Уряд вимагав підтвердження особистості кожного військовослужбовця, щоб надати озброєним узаконення.⁴²² Бюлетень ЮДП «Словенський народ» на початку листопада 1918 р. розпочав дискусію щодо використання словенської командної мови замість німецької.⁴²³

Уряд організовував військове *управління духовного служіння* в Словенії.⁴²⁴ Рада національної оборони створила свою економічну службу (*інтендацію*), яка стала центральною інституцією у всіх економіко-адміністративних справах (харчування, грошові дотації) підлеглих відділів.⁴²⁵ Уряд також встановив *зарплату* усьому військовому кадровому персоналу.⁴²⁶

Також здійснювалася *демобілізація* військовослужбовців за рішенням від 11 листопада 1918 р.⁴²⁷

Національний уряд також впорядкував *військово-кримінальне законодавство*.⁴²⁸ Для координації військових справ Національний уряд створив *Раду національної оборони* як орган державної влади, який був відповідальним

за нагляд всіх існуючих військових підрозділів, а також забезпечував погодження дії всіх військових, загально-оборонних сил і сил безпеки на території, яка була під керівництвом уряду. Головою Ради національної оборони був повірений зі справ оборони Ловро Погачник.⁴²⁹

Військова структура словенських збройних сил⁴³⁰ протягом жовтня-грудня 1918 р. практично не змінювалася з австрійських часів. II Військовий підрозділ, який до того управлявся з Австрії, отримав словенське управління вже 31 жовтня, коли до Любляни прибув підполковник генерального штабу Мілан Ульманський та взяв на себе керівництво військовими справами в Словенії. Через кілька днів після того в Люблянну прибули службовці генерального штабу та інші активні офіцери. За їхньою допомогою було засновано вищу військову інстанцію в Словенії – «Командування II Військового підрозділу». Очолював його фельдмаршал війська Національного Віча Нікола Іштванович, й воно було підпорядковано Словенському Національному урядові та Раді з національної оборони.⁴³¹

На початку XX ст. територія Словенії, здебільшого гірська, ще не мала достатньо розвинутої інфраструктури і дуже ускладнювала пересування великих людських резервів. Словенські солдати наприкінці війни в основному перебували за межами території Словенії. Словенські офіцери були розсіяні по різних фронтах і полках австрійської армії. Але тяжке завдання зібрати нове, словенське військо було виконано досить швидко.

У Штирії 30 жовтня майор Майстер заснував «Штирійське прикордонне командування» на сході Словенії, у Маріборі, яке піддало своєму впливу майже весь південь колишньої австрійської провінції Штирія⁴³², а 6 листопада 1918 р. повірений з національної оборони надав капітану Генерального штабу Альфреду Лавричу завдання військової організації Західної Каринтії.⁴³³ Прикордонне командування на сході Каринтії очолював полковник Блейвейс. У всіх великих містах і військових районах були постійні командування.⁴³⁴

Наприкінці листопада 1918 р. у розпорядженні Національного уряду у складі II Військового підрозділу було за списком 12375⁴³⁵ та 3500⁴³⁶ чеських

словенських солдатів і офіцерів, 1773 сербських вояків.⁴³⁷ Фактично словенський уряд взяв на службу солдатів армії Антанти. Дійсно, етнонаціональний склад новоорганізованого війська був далекий від моноетнічності. Вже наприкінці листопада 1918 р. почав з'являтися термін «югославські війська».⁴³⁸

На початку листопада 1918 р. словенське військо, яке ще тільки створювалося та впорядковувалося, було вимушено почати бойові дії на північних кордонах.

Питання про словенські кордони являло собою ядро словенського державотворення. Наприкінці війни питання про кордони встало в авангарді всіх інших питань. Словенці з погляду Антанти та Італії ще виглядали як частина переможеної Австро-Угорської імперії. Єдиним шляхом боротьби за національну єдність було тільки спиратися на тогочасний загальновизнаний принцип права на національне самовизначення та на обіцянки США та Антанти розглядати об'єднання словенців, хорватів і сербів з симпатією та визнати його. Однак визнання затримувалося. Без визнання Антантою Держави СХС словенці не мали права виступати у якості союзника Антанти або очікувати, що вже призначена Паризька мирна конференція встановить таку демаркаційну лінію, яка б влаштовувала словенців.

Ще одним фактором, який не діяв на користь словенців, було те, що Італія намагалася укласти союз з Австрією та Угорщиною проти Держави СХС. Австрія почала відкрито протегувати Італію. Це змінило доброзичливість інших наддержав щодо північних словенських кордонів, і особливо – позицію США. За таємним Лондонським пактом від 26 квітня 1915 р. держави Антанти обіцяли віддати Італії, крім інших земель, також велику частину адріатичної Словенії – Примор'є, в обмін на вступ Італії до війни на їхньому боці. Тому при визначенні кордонів на мирній конференції словенські політики бути змушені наполягати на своїх вимогах тільки через прямі переговори з Італією (яка була у стані переможців); що ж до австрійців та угорців (що були переможені) – то проти них можна було реалізувати право на самовизначення через активні військові дії

та зайняття всієї території Словенії в її етнічних межах. (Див. Додаток 8, Мапа 6)

Національний уряд прагнув об'єднати всі колишні провінції Австрії – Фріулію, Примор'є, Крайну, Каринтію, Штирію, а також етнічно словенські округи Ваш і Зала у складі Угорщини, в єдину словенську державно-політичну одиницю.

Словенці загубили словенську територію Північної Адріатики – Фріулію у 1867 р., що мало величезні наслідки для всієї словенської політичної діяльності та державотворчого процесу. Тому північно-західний кордон Словенії з Італією був на порядку денному на першій позиції. Старий державний північно-західний австро-італійський кордон, який йшов по етнічно словенській Горіції, багаторазово змінювався внаслідок військових дій на Сочанському фронті Першої світової війни. Однак, станом на жовтень 1918 р., військові позиції були далеко на заході всередині Італії, посередині колишньої словенської землі – Венеційської Словенії. Тому Національний уряд, який у той час не мав жодної інформації про Лондонський пакт, сподівався повернути Венеційську Словенію.

Північний та північно-східний кордони – з Австрією та Угорщиною – були відкритими, оскільки всі проголошення нових держав на території Австро-Угорщини тільки-но відбулися, і кордони ще було треба прокласти.

Північні кордони проходили по життєво важливим територіям між Італією, переможницею у I світовій війні, та Австрією та Угорщиною, які були переможені. Це створювало додаткові ускладнення у прикордонній ситуації. Італійський кордон, через Сочанський фронт, фактично підлягав міжнародній юрисдикції. Але далі на всьому протязі північних територій словенці мали дуже добру нагоду поєднати всі розрізнені століттями землі в єдину державу. Головним чином це стосувалося двох колишніх провінцій – Каринтії та Штирії, які були здебільшого словенськими за етнічним складом. Ситуація на всіх північних словенських кордонах у той час була вкрай загрозливою.

Ситуація на північному заході у Примор'ї, на кордоні з Італією складалася згідно угоди про припинення вогню між Австрією та Італією від 4 листопада

1918 р. Австро-угорська армія звідси евакуювалася за лінію, яку було призначено Антантою Італії за Лондонським пактом, тому вона була недоторканною та незмінною. Під тиском наддержав 15 листопада 1918 р. Національне Віче вирішило сприйняти італійську окупацію Примор'я і заявило, що «у місця, що займають італійці,... наші війська не повинні бути спрямовані». ⁴³⁹ Національний уряд узяв це до уваги. Італійські війська зробили спробу зайти за лінію та просунутися значно ближче до Любляни, але були зупинені. (Див. Додаток 8, Мапа 7/1)

Воєнні дії на півночі у *Каринтії* почалися у листопаді 1918 р. У Каринтії після створення Держави СХС були також створені словенські Національні ради та Національні стражі (гвардії).

Каринтія ще й зараз залишається конче потрібною для Австрії, як шлях до «австрійської Адріатики» та до Трієста. Італію Австрія розглядала як союзницю, тому для неї було важливо зберегти спільний кордон з Італією, який могло перервати інше державне утворення – Держава СХС під егідою Антанти. Тому у відповідь каринтійські австрійці відразу ж почали формувати свої власні збройні сили.

Вже 5 листопада у Люблян у до повіреного з національної оборони й до головнокомандувача II Військового округу прийшли делегати каринтійських словенців, на чолі з Пірнатом, просити допомоги. Вони розповіли про політичну і військову ситуацію і вимагали негайно приєднати Каринтію разом з Целовцем до державної території. На відміну від інших частин Словенії, у Каринтії була потрібна військова допомога від інших словенців, і каринтійці очікували її, насамперед, з Любляни. Уряд вважав за необхідне організувати оборонну кампанію у Каринтії. Капітана Альфред Лаврич був призначений верховним головнокомандувачем у західній Каринтії. ⁴⁴⁰ У кампанії також зіграли важливу роль лейтенанти Франьо Мальгай і Лойзе Уде. 19 листопада вночі капітан Лаврич повністю зайняв Боровльє на підступах до Целовця, столиці західної Каринтії. ⁴⁴¹

Наслідками цього стали переговори у Боровлях між делегатами уряду

Каринтії і майором Лавричем. Лаврич уклав з австрійським командиром провінції Каринтії, майором Людвігом Хульгертом угоду, за якою тимчасовою лінією демаркації визнали р. Драву (*угода Лаврича-Хульгерта 23 листопада 1918 р.*). Цю угоду було затверджено 23 листопада провінційним урядом Каринтії. На зазначеній в угоді території встановлювалася влада Словенії, тобто Держави СХС. Того ж дня сербський підрозділ зайняв с. Шпільє, на шляху до Штирії. До м. Марібор прибув полковник Рудольф Пассі, комісар економічного управління і військового командування м. Градець, у повноваженнях якого була не тільки Штирія, але й Каринтія. Генерал Майстер скористався цією можливістю і 27 листопада уклав угоду з Пассі, згідно до якої словенська сторона переміщувалася значно на північ (*угода Майстра-Пассі 27 листопада 1918 р.*). (Див. Додаток 8, Мапа 8) Між солдатами генерала Майстра та австрійськими військами була домовленість про нейтральну зону, що б не допустити зіткнення між військами. З договору видно, що Майстер планував, окрім Штирії, також виборити словенську землю Каринтію.

Але обидві ці угоди щодо демаркаційної лінії на словенсько-австрійському кордоні не визнали ані Відень, ані уряд в Люблянні. Не залишилося жодних свідoctв, які б пояснювали причини бездіяльності Національного уряду, що вказує на тогочасну відсутність національної визначеності. Особливим обуренням на це відповів Каринтійський уряд, тому що після цих угод словенські війська мали право зайняти Целовець з Госпосветським полем та Бельяк і Шмохор,⁴⁴² але цього не зробили.

У Штирії, на словенському північно-східному кордоні з Австрією, який був віддалений від фронтів, ситуація була іншою. Там велика небезпека полягала у тому, що австрійці могли проголосити Марібор і навколишні території землями, що належать Австрії. Їх випередив тодішній командувач 26-го округу ополчення у Маріборі майор Рудольф Майстер, головна заслуга якого у тому, що він зайняв Марібор; таким чином, Штирію узяв під контроль Національний уряд, і у даний час вона є невід'ємною частиною Республіки Словенії. Це – історична заслуга Рудольфа Майстра, який у листопаді 1918 р. встановив нинішній державний

кордон.⁴⁴³ Це стало головним територіальним досягненням Національного уряду Словенії перед вступом до Королівства СХС. Управління приєднаної території було передано Національній раді Штирії, яка також опікувалася проблемами сусідньої – східної словенської землі – Прекмур'я.

Позиція у Прекмур'ї, на *північно-східній* – а саме словенсько-угорській ділянці кордону була складною. Прекмур'є за часів Австро-Угорської імперії адміністративно входило у межі Угорщини. Угорщина, разом з Австрією, пережила революційний переворот та була переможеною стороною. Тому щодо Прекмур'я словенці мали можливість його зайняти та оголосити возз'єднання розлучених на довгий час братів.

З огляду на важливість, яку тоді надавали вирішенню прикордонних проблем Примор'я і Каринтії, Національна рада в Любляні не приділяла достатньо уваги цьому питанню. Але слід зазначити, що Прекмур'є залишалося під пильною увагою широкої громадськості. Національна рада Штирії протягом листопаду 1918 р. була пов'язана зі словенським національним рухом у Прекмур'ї. Прекмурці посиляли інформацію через кур'єрів або у листах, які відправляли через поштові відділення на Штирійському березі р. Мура. Також порабці – словенці з берегів р. Раба – приходили до Національної ради у Марібор з доповідями та за інформацією.⁴⁴⁴

Так виглядала в цілому ситуація на півночі Словенії на 1 грудня 1918 р.

Таким чином, розпад Австро-Угорщини не вразив словенську політичну еліту, і перед необхідністю взяти владу ця еліта виявилася підготовленою краще, ніж інші габсбурзькі слов'яни.⁴⁴⁵ Словенці першими створили Національну раду, яка у перші місяці свого існування працювала як словенський парламент, та Національний уряд. Пізніше, у процесі визначення відносин органів влади Словенії між собою та з Державою СХС, Національній раді не визнали роль парламенту. Однак, народжена в той час ідея, що у Словенії може сформуватися національний парламент як носій верховної влади, була однією з найважливіших характеристик процесу словенського державотворення у листопаді 1918 р. У

Державі СХС словенці опинилися у новій історичній ситуації. Новостворені національні органи влади Словенії звернули увагу на найсуттєвіші питання та швидко реагували на внутрішньо- та зовнішньополітичні виклики.

У сфері внутрішньої та зовнішньої безпеки Національний уряд за місяць свого існування зробив найважливіші кроки: узаконення словенського громадянства, що викликало процес запряження військових словенському урядові, реєстрація особистості, постанова на державне харчування, демобілізація словенців з війська Австро-Угорщини, мобілізація у нове військо, керування військовою духовною службою та зміни у Військово-кримінальному кодексі.

За цей період словенські вояки, які були розпорошені по всіх австрійським фронтам, були зібрані на батьківщині, організовані та відряджені на рішення внутрішніх та зовнішніх завдань. Зі Словенії вивезли іноземних вояків, дезертирів та військовополонених. Збройні сили Словенії існували окремо, управлялися Національним урядом. Завдяки їх успішній діяльності був встановлений Штирійський кордон, який і до сьогодні не змінений.

Але не всі необхідні кроки були зроблені або не досягли своєї мети. Словенці не визнали Національну раду парламентом. Примор'є було окуповано, Каринтію і Прекмур'є не вдалося приєднати до Словенії.

З точки зору словенської історіографії, у цих недоліках повинна несформованість і непродуманість концепції національної політики «в умах тих, хто у 1918 році взяв на себе відповідальність за історію словенського народу»,⁴⁴⁶ тобто лібералів та соціалістів, що не дозволило діяти рішуче. Однак, на наш погляд, нерішучість, перш за все, була пов'язана з неправильною оцінкою внутрішньої та зовнішньої ситуації з боку словенських керівних політиків. Вони розраховували на те, що війна закінчиться через півроку. Крім того, несформованість національної політики демонстрували не тільки ліберали і соціалісти. Консервативний табір, хоча мав переважну більшість словенського електорату на своєму боці, занадто розраховував на підтримку ззовні. Словенці свято вірили у нерушимість корфських домовленостей. У час, коли була

необхідна широка пропаганда і агітація, особливо у боротьбі за північний кордон, її практично не вели. Тому населення прикордонних районів залишалося байдужим.

2.3. Участь словенських політиків у підготовці та обговоренні концептуальних проблем югослов'янського об'єднання (листопад 1918 р.)

Нові, післявоєнні, умови, потребували негайних перемовин щодо виконання Корфської декларації та конкретного договору з Королівством Сербія. Внутрішнє вирішення проблеми було у руках трьох політичних сил – Національного Віча у Загребі (не визнаної, але діючої влади Держави СХС), Югослов'янського комітету (визнаного великими державами представництва габсбурзьких слов'ян на час війни – але війна вже закінчилася) та королівського уряду Сербії.

Перші точні відомості про прямі наміри Національного Віча об'єднати Державу СХС з Королівствами Сербії і Чорногорії «Словенець» опублікував 2 листопада 1918 р. У газеті подали ноту Віча, адресовану урядам Антанти і США від 31 жовтня 1918 р.,⁴⁴⁷ у якій підкреслювалося, що Держава СХС готова вступити у спільну державу із Сербією і Чорногорією. Словенський друк з цього моменту поступово інформував громадськість про можливість швидкого об'єднання, публікував усі важливі рішення Віча, однак майже нічого не коментував.

Корошець, як головний діяч вседержавної і словенської політики, мав домогтися виконання Корфської угоди та федеративного устрою майбутньої об'єднаної югослов'янської держави. Також він опікувався якнайскорішим розв'язанням югослов'янського питання на майбутній мирній конференції. Як здавна відомий політик найвищого рівня, Корошець мав широкі контакти. З ініціативи Г. Жерьява і згідно з наказом Віча, Корошець поїхав до Швейцарії, де у перемовинах з європейськими політиками, дипломатами, журналістами він

намагався отримати інформацію про позицію великих держав щодо долі Австро-Угорщини (кінець війни тоді прогнозувався навесні 1919 р.)⁴⁴⁸ та, насамперед, до югослов'янського питання.

Трумбич, голова Югослов'янського комітету, бажав отримати Національне Віче на свій бік у суперечці між комітетом і урядом Сербії (у особі Н. Пашича), яка полягала у найсуттєвішому пункті – *формі державного правління*. У свою чергу, Корошець вважав себе, згідно з мандатом Національного Віча, єдиним офіційним представником габсбурзьких югослов'ян на майбутніх мирних переговорах, хоча Віче не було визнане, і йому були потрібні зв'язки Трумбича, які він отримав під час війни.⁴⁴⁹ Тому Корошець через посла Сербії у Берні М. Йовановича скликав зустріч з Пашичем і Трумбичем. Він погодився з думкою сербів про югослов'янське з'єднання, і, зокрема, з думкою, що «спочатку слід заснувати державу, а потім домовлятися про все інше», і погодився монархічне державне утворення,⁴⁵⁰ тобто відмовився від програмних позицій ВНП та Югослов'янського комітету, за які сам довго і наполегливо боровся.⁴⁵¹ М. Зечевич вважає ці заяви Корошця «політичним блуканням», результатом незнання політичної ситуації у колах сербського уряду та Югослов'янського комітету.⁴⁵² На наш погляд, це було тактичним кроком для прискорення зустрічі, на якій перемовини можна було б повернути в іншому напрямку, оскільки сам Корошець своєї промонархічної позиції не підтверджував.⁴⁵³

Головні актори держав, що об'єднувалися, зібралися на Конференції югослов'янського об'єднання, що проходила у Женеві 6 – 9 листопада 1918 р.: прем'єр-міністр Сербії Н. Пашич, президент Національного Віча А. Корошець та голова Югослов'янського комітету А. Трумбич, з іншими делегатами відповідних представництв. Найважливішою справою, що розглядалася,⁴⁵⁴ було, по-перше, визнання Національного Віча в Загребі як уряду сербів, словенців та хорватів з колишньої двоїстої монархії; по-друге, створення спільного «*міністерства*» (уряду) для Королівства Сербія та територій під юрисдикцією Національного Віча в Загребі.⁴⁵⁵ Це міністерство отримало наказ організувати спільну державу сербів, хорватів та словенців, поки Конституанта (Установча

скупщина) не прийме конституцію.⁴⁵⁶

У ході переговорів Корошець домігся двох важливих рішень. По-перше, Сербія визнала Національне Віче і від свого імені просила союзні та нейтральні держави також визнати Віче, як законний уряд Держави СХС, та, по-друге, югослов'янських добровольців, як сторону, що воювала на боці союзників.

Нова спільна держава мала бути федеративною, де Держава СХС та Сербія були б автономіями. Міністри від Сербії мали присягти королю Петру Карагеоргієвичу, тоді як міністри від Віча – Корошцю.⁴⁵⁷ Це прямо поставило короля та президента Віча на одну дошку. Але коли 9 листопада виробляли декларацію, боротьба значно загострилася, і у ній було лише підкреслено принцип права націй на самовизначення і не визначено майбутнього устрою держави (залишилися тільки усні домовленості), це було залишено Конституанті. (Див. Додаток 2).⁴⁵⁸

Важливим фактором у розвитку подій було те, що Корошець взагалі не контактував із керівництвом ВНП, Національною радою і з Національним Вічем. М. Зечевич вважав, що самотність Корошця було спеціально влаштовано, і ці перешкоди робили Пашич у зговорі з Прибічевичем, головою Хорватсько-сербської коаліції у Вічі в Загребі.⁴⁵⁹

13 листопада 1918 р. «Словенець» оголосив про документ, який забезпечував створення великої югославської держави з населенням 20 млн чол.⁴⁶⁰ Зміст угоди, укладеної в Женеві, однак, не було наведено.⁴⁶¹ Пізніше прийшли звістки про майбутній монархічний і централізований державний устрій з православною династією Карагеоргієвичів на чолі і про позицію Корошця, що «у Швейцарії він діє як серйозний централіст».⁴⁶²

У керівних колах ВНП почався запеклий опір проти такого союзу.⁴⁶³ Єпископ Єглич у своєму «Щоденнику» 11 листопада записав, що «керівники ВНП бояться сербів, які закликають на допомогу лібералів зайняти югослов'янські країни, тому що тоді вибори у Конституанту проходитимуть під багнетами сербів, і перемогу перетягнуть до себе ліберали, які стають все очевиднішими прихильниками династії Карагеоргієвичів».⁴⁶⁴

Ненадійні новини про переговори у Женеві, невігластво, відсутність інформації про «таємну політику» С. Прибічевича у Національному Вічі, а також *відсутність А. Корошиця* не дозволили ані керівництву ВНП в Любляні, ані Вічеві у Загребі зайняти рішучу позицію щодо об'єднання на федеративній основі.

У той же час відбулися революції у Німеччині, Австрії та Угорщині, які порушили всі прогнози про терміни закінчення війни. *Ризик італійської окупації* став очевидним. Армія Італії почала з заходу захоплювати словенську територію та просуватися по Примор'ю далі на південь до Далмації. Крім того, внутрішньополітичні зміни в Австрії дозволяли думати, що австрійці намагатимуться захопити словенську Каринтію і Штирію. Це стало приводом для інтенсифікації обговорень процесу югослов'янського об'єднання.

Небезпеку італійської окупації вперше почали обговорювати на засіданні Центрального комітету Національного віча СХС в Загребі (ЦК НВ СХС) 8 листопада 1918 р. і прийняли рішення встановити контакти з Антантою. У цьому приймали участь Б. Ремець і Із. Цанкар (члени Національного уряду СХС в Любляні) та керівники ВНП.⁴⁶⁵ На наступному засіданні ЦК НВ СХС 14 листопада 1918 р. прийняли рішення якомога швидше встановити контакти з урядом Сербії в Белграді для створення спільного уряду для всієї суверенної держави СХС (спільної з Сербією).⁴⁶⁶ Віче сповістило Національну раду в Любляні, що уряд Сербії пообіцяв спрямувати окупаційну армію (Антанти), яка мала зайняти північні кордони у Каринтії і Штирії, а у подальшому змістити італійську армію зі словенської території. Загреб для цього вимагав, щоби Любляна визначила північні точки кордону у Каринтії і Штирії, які мали зайняти війська Антанти, а також організувала у Словенії демонстрації за об'єднання з «Югославією».⁴⁶⁷

Остаточно схилив словенський політикум, і особливо клерикалів, до прискорення процесу об'єднання, текст *пропозиції Провінційного уряду Далмації від 16 листопада*, який Національний уряд в Любляні отримав 19 листопада 1918 р. Далмація вимагала якнайшвидше об'єднатися із Сербією і

Чорногорією та створити спільний уряд на чолі з Олександром Карагеоргієвичем, як регентом, через життєво важливі інтереси народу, і, зокрема, для захисту проти Італії. Щоби пришвидшити процес, Далмація була згодна з вирішенням питання форми державного устрою у Конституанті.⁴⁶⁸ Словенський секретар Віча А. Крамер вимагав від Національного уряду хоча б до 20 листопада зранку надіслати відповідь Вічеві.⁴⁶⁹

На засіданні Національного уряду в Любляні вирішили перед цим надзвичайно важливим рішенням провести наради зі своїми партіями, і, незалежно від наполягань Крамера, призначили обговорювання пропозиції Далмації на 21 листопада.

Виконавчий комітет ВНП зібрався на нараді 21 листопада в Любляні,⁴⁷⁰ щоби вивчити політичну ситуацію та пропозицію Далмації і визначитися про майбутній устрій спільної держави. Комітет прийняв резолюцію,⁴⁷¹ яка підкреслювала необхідність попереднього узгодження. Керівництво ВНП відкинуло пропозиції Далмації.⁴⁷² Партійна нарада виступила за республіканську форму правління, як гарантію демократичного устрою держави.

Керівництво ЮДП ще на зустрічі у Любляні 13 листопада 1918 р. прийняло рішення, що воно бачить політичне, економічне та культурне майбутнє югославських народів тільки у єдиній державі сербів, хорватів і словенців з центральним урядом на чолі.⁴⁷³

21 листопада 1918 р., саме під час вирішального засідання Національного уряду з Женеви до Любляни прийшли звістки про склад майбутнього спільного югослов'янського уряду і його повноваження та про тимчасове становище, обумовлене Женевською угодою.⁴⁷⁴ Подвійна політична гра визначних чинників югославського об'єднання йшла без відома і згоди лідерів ВНП – найвпливовішої партії у Словенії, які інтуїтивно чули, що «ведеться таємна політика»⁴⁷⁵ і це повз Національного Віча і волі більшості представників партій, які представляли словенський народ. У широкій дискусії про пропозицію Далмації знову спалахнули старі конфлікти між клерикалами і лібералами.⁴⁷⁶ Незважаючи на це, А. Калан (від ВНП) зміг досягти того, що Національний уряд

не проголосував за пропозицію Далмації,⁴⁷⁷ і члени Національного уряду, які були у той же час члени Національного віча СХС у Загребі, повинні були оголосити це на засіданні у Загребі 23 листопада 1918 р.⁴⁷⁸

У НВ СХС у той же час між представниками багатьох політичних партій зростала впевненість у тому, що вони повинні, незалежно від Женевської угоди, позицій Корошця і Югослов'янського комітету, якомога швидше прийняти рішення про союз із Сербією і Чорногорією.⁴⁷⁹ З хорватських партій тільки Партія права Старчевича, яка представляла ідею автономії окремих національних областей, заперечувала проти розгляду питання про югослов'янське об'єднання, поки члени Югослов'янського комітету не повернуться на батьківщину. У цій вимозі Партію права підтримувала ВНП.⁴⁸⁰

Під час дводенного «різкого і жовчного» обговорення у Вічі – 23-24 листопада 1918 р. – про об'єднання і про форму державного устрою,⁴⁸¹ представники ВНП встали на бік тих політиків, які виступали проти раптового союзу без попереднього визначення фундаментальних принципів⁴⁸² та схвалили пропозицію групи хорватських політиків,⁴⁸³ які підкреслили необхідність дочекатися доповіді Югослов'янського комітету та А.Трумбича і президента віча А. Корошця, перш ніж вирішувати, чи слід об'єднуватися.⁴⁸⁴ Але словенські представники ЮДП підтримали, разом з іншими партіями,⁴⁸⁵ пропозицію Далмації.⁴⁸⁶

У обраний *Комітет сімки*, який мав вивчити всі пропозиції і підготувати спільну резолюцію Віча, із словенських членів ЦК НВ СХС обрали тільки Із. Цанкара, представника ВНП. Його вступ у комітет став початком все більшого залучення ВНП у політичну гру, якою керували Хорватсько-сербська коаліція та правлячі кола у Сербії.

23 листопада Комітет сімки підготував **резолюцію про оголошення об'єднання Держави СХС** з Королівствами Сербії і Чорногорії. НВ СХС прийняло її, (Див. Додаток 1)⁴⁸⁷ разом з постановою про тимчасове правління князя-регента Сербії, та обрало повноважну делегацію з 28 членів до Белграду.⁴⁸⁸

Пропозиція не відповідала прагненням ВНП, але Л. Погачник, піддавшись тиску,⁴⁸⁹ заявив від імені партії, що вони повністю згодні прийняти пропозицію⁴⁹⁰ Комітету сімки. Таким чином, ВНП, незважаючи на свою опозиційну точку зору, погодилася з більшістю віча, у надії на тимчасовість незгод та розумність рішень Конституанти.

«Словенець» доповів про рішення Віча 25 листопада, у своєму спеціальному ранковому випуску, де виправдовував політичний розворот керівництва ВНП тим, що вони прагнули – не монархії – але негайного, повного об'єднання всіх югослов'ян, яке потрібно через гнітючий стан югослов'янських земель. Газета сподівалася, що переговори з урядом Сербії не відбудуватимуться без відома Югослов'янського комітету і без А.Корошця і А.Трумбича, які були обрані у делегацію з 28 членів. Того ж дня «Словенець» опублікував вступну статтю «Щоби ми порозумілися» (автор: Іван Весеньяк),⁴⁹¹ у якій знову захищав республіканську форму устрою.

А вже у пізні вечірні години того ж дня, 25 листопада 1918 р., керівництво ВНП прийняло від Віча в Загребі новини, що Женевська угода вже не має сили, бо не відповідає компетентним колам Сербії, що Пашич підписав її проти своєї волі і що для продовження роботи з об'єднання діє тільки рішення Національного віча від 24 листопада. Такі суперечливі новини викликали ще більше плутанини у керівництві партії, яка у своїй згоді з Національним вічем все ще розраховувала на Женевську угоду і на вшанування думки Югослов'янського комітету і Югослов'янського клубу як факторів у переговорах.⁴⁹² Керівництво партії, отже, визначило головним завданням налагодження зв'язку з А. Корошцем у Парижі, і підкреслило необхідність відкласти будь-яке рішення до його повернення.⁴⁹³ Саме тоді *Корошець* спробував якомога швидше повернутися на батьківщину, що йому унеможливили.⁴⁹⁴

Після завершення засідання ЦК Національного віча 23-24 листопада всі словенські депутати у вічі, крім А. Крамера, повернулися у Люблян у очікуванні рішення про від'їзд делегації у Белград. Несподіване рішення

С. Прибічевича і його послідовників відіслати обрану делегацію віча 27 листопада до Белграду для проголошення об'єднання,⁴⁹⁵ вочевидь було спровоковане від'їздом Корошця з Парижу. Словенські члени делегації дізналися про це рішення тільки вранці 27 листопада.⁴⁹⁶

На екстреному засіданні словенських делегатів, що у той же день скликав Я. Брейць, незважаючи на враження, що словенців не проінформували свідомо, вони дійшли висновку, що поїдуть до Белграду. Під час поїздки, делегати від ВНП – в очікуванні спеціального поїзду – 27 листопада ввечері у Загребі провели зустрічі з політиками з Хорватської партії права, своїми єдиними союзниками, які залишилися. «Старчевичівці» заявили, що приймуть династію,⁴⁹⁷ що, безумовно, справило великий вплив на словенців, й вони прилаштували свою позицію щодо Карагеоргієвичів до реальної політичної ситуації у делегації, щоби не опинитися самотніми і в опозиції. Крім того, незважаючи ні на що, керівництво ВНП перед від'їздом у Белград було переконано, що А. Трумбич та А. Корошець обов'язково приїдуть у Белград.⁴⁹⁸

Словенські делегати прибули у Белград вранці 30 листопада.⁴⁹⁹ Із. Цанкар записав, що вони відразу ж дізналися, що А. Крамер доставив від престолонаслідника Олександра наступне повідомлення: «Пішон вимагає, щоби Олександр приїхав до Парижу. Там він буде захищати наші кордони, тобто вже має бути іменований як регент; тому треба поспішати».⁵⁰⁰

Того ж дня Із. Цанкар і Я. Брейць взяли участь у редакційному засіданні для підготовки адреси Національного віча СХС⁵⁰¹ і остаточно висловили згоду з її змістом. Наступного дня, 1 грудня 1918 р., заступник голови Національного віча А. Павелич від імені делегації ЦК НВ СХС зачитав звернення – адресу Національного віча,⁵⁰² потім визнаний Вічем регент Олександр Карагеоргієвич від імені короля Петра I проголосив створення Королівства сербів, хорватів та словенців (Королівства СХС). Він наголосив, що залишиться вірним конституційним, парламентським і демократичним принципам, які впливають із загального виборчого права.⁵⁰³

Таким чином, словенські політики прийняли участь у підготовці югослов'янського об'єднання у листопаді 1918 р. У цей час взаємні тертя словенських політичних таборів були незначними. Керівництво клерикалів та лібералів перебувало закордоном, намагаючись отримати від європейських міжнародних діячів якомога більше інформації щодо умов закінчення війни та відношення до створення Югославії, а також досягнути виконання положень Корфської декларації від сербських політичних партнерів, що було закріплено у положеннях Женевської декларації від 9 листопада 1918 р.

Останнє завдання провалилося через низку зовнішніх та внутрішніх причин та подій, у яких взяли участь словенські політики, які залишалися вдома. Блискавичне закінчення війни та революції у Німеччині, Австрії та Угорщині сприяли прискоренню югослов'янського об'єднання через необхідність представлення Сербією інтересів габсбурзьких слов'ян на міжнародній мирній конференції, оскільки вони були складовими переможеної сторони. Зовнішнім приводом для цього стало просування італійських військ на позиції відповідно до Лондонського пакту. Внутрішньою причиною, на наш погляд, стала дворушна політика Сербії, яка не бажала виконувати Корфську декларацію, та Хорватсько-сербської коаліції у Національному вічі СХС у Загребі, яка слугувала п'ятою колоною. Не останню роль у прискоренні об'єднання на умовах Сербії зіграв особистісний фактор – відсутність головних акторів хорватської та словенської політики у Белграді, яку вчинили навмисно.

2.4. Словенська політика під час початкових політичних перетворень у Королівстві сербів, хорватів і словенців (грудень 1918 р. – січень 1919 р.)

У новій спільній державі – Королівстві СХС – Словенська Народна партія, як найвпливовіша партія у Словенії, знайшла себе в абсолютно нових соціальних умовах і політичних відносинах. Досвід ВНП у віденському райхсраті створив думку, що для реалізації політичних програм єдиним

можливим шляхом є співпраця у парламенті на основі принципів буржуазної демократії. На цьому переконанні базувалася впевненість всіх трьох словенських політичних партій, що Конституанта рішенням, прийнятим більшістю, остаточно й демократично врегулює внутрішні відносини у новій державі. Сподівання на такий результат виражало керівництво ВНП.

Тому швидкій інтеграції ВНП у нові політичні відносини серйозно заважав той факт, що лідери партії не були знайомі з традиціями, особливостями і методами громадсько-політичного життя своїх сусідів у новій державі, зокрема, у Сербії, особливо у зв'язку з тим, що форми її політично-партійного життя, методи політичної боротьби, перейшли у нову країну і відразу ж охопили всю політичну сцену Королівства СХС. Несприятливі враження після перших контактів словенських клерикальних політиків з сербськими правлячими політиками – А. Корошця в Женеві та Парижі, а також представників ВНП у Національному Вічі під час перебування у Белград турбуюче впливали на лідерів ВНП. Крім того, незбалансованість внутрішньої ситуації у новій державі, у багатьох місцях посилена революційними настроями і непростою міжнародною ситуацією, прокинули у клерикальних політиків страх перед небезпекою більшовицької революції.⁵⁰⁴

У нові політичні умови ВНП вступила з репутацією *клерикального, консервативного, династично-орієнтованого*, але передусім політичного угруповання *республіканського напрямку*. Тому у процесі югослов'янського об'єднання у 1918 рр. її роботу недооцінювали і сприймали недовірливо. Через громадську і залаштункову пропаганду словенських ліберальних кіл недооцінювалася також реальна політична сила і вплив ВНП у Словенії і у цьому сенсі значення цієї партії як представника великої частини словенського народу.⁵⁰⁵

Всі ці фактори і, зокрема, нова і багато в чому характерна позиція політичних партій вплинули на становище ВНП у період безпосередньо після проголошення Першого грудневого маніфесту.

Югославська Демократична партія (ЮДП) була у більш сприятливому

становищі. Для лібералів нова держава стала можливістю змінити політичні відносини у Словенії на шкоду їхніх супротивників – ВНП. На відміну від них, їм також не довелося шукати нових союзників, оскільки вони були протягом тривалого часу тісно пов'язані у Вічі з хорватсько-сербською коаліцією з Прибічевичем на чолі.

Югославська Соціал-Демократична партія (СДПЮ), яка до війни, більш ніж будь-яка інша партія, залежала від теоретичної думки у Європі, пережила політичний розкол, в основному через «міністеріалізм своїх лідерів і політики, яка прилаштовувалася до буржуазних інтересів». ⁵⁰⁶ При цьому вона значно втратила підтримку у Словенії.

Таким чином, ВНП у новій політичній ситуації у Королівстві не знайшла жодного реального союзника та залишилась наодинці у своїй державотворчій боротьбі з новими політичними супротивниками. Головним завданням партія бачила парламентарним шляхом досягнути республіканського федеративного устрою спільної держави та найширшої автономії для Словенії, вирішити питання словенських кордонів з Австрією та Італією. Таким чином, партія у відношенні до Белграду була готова до поступок та до тиску, а у Словенії прагнула політичного перемир'я і міжпартійного співробітництва.

Від вибору політичної тактики ВНП і особливо А. Корошця у рамках оголошеного Першогрудневого Акту, прийнятого недемократичним шляхом, залежало уможливлення участі у майбутньому поділі влади у новій спільній державі та виконання партійної програми. Цей політичний поворот керівництва ВНП, його згода з порядком та способом об'єднання був вимушеним через політичну гру словенських ліберальних кіл з великосербською буржуазією у особливо невдалому для словенських етнічних інтересів сплетінні міжнародних обставин.

Перші політичні перетворення у новій державі були проголошені вже 3 грудня 1918 р.: керівництво НВ СХС на своєму засіданні у Белграді прийняло постанову створити спільний уряд і спільне Тимчасове національне представництво, як законодавчий орган, який залишатиметься до скликання

Конституції. Одночасно Віче оголосило свою згоду із регентством престолонаслідника Олександра, який був повинен скласти єдиний уряд, і підкреслило, що цим актом закінчена функція Національного Віча як вищої суверенної влади в Державі СХС на території колишньої Австро-Угорської імперії.⁵⁰⁷ Таке рішення керівництва Віча змінило його попередні рішення, які були пов'язані з існуванням і функцією представництва автономій, таким чином, **уникало повного визнання державного статусу** колишньої Держави словенців, хорватів і сербів. Таким чином, 4 грудня 1918 р. практично припинилася також функція А.Корошця як голови НВ СХС, а також участь у ньому словенських депутатів.

С. Прибічевич бажав переконати А.Корошця (той був впевнений, що проголошення Королівства було передчасно, що він і виказав вибраним членам віча) у актуальності зробленого, тому відразу забезпечив йому аудієнцію регента Олександра.⁵⁰⁸ Корошцю відразу після його прибуття у Белград передали запрошення на спеціальну аудієнцію регента.⁵⁰⁹

Як вважає М.Зечевич, регент Олександр був добре обізнаний щодо настроїв словенських представників у НВ СХС, щодо їхньої фактичної політичної сили та взаємних відносин, і вже своїми першими діями показав прихильність до словенських лідерів і словенського народу.⁵¹⁰ Вже у своїй «Відповіді» на адресу НВ СХС 1 грудня 1918 р. він наголосив на своїй турботі про те, щоби кордони «нашої країни співпадали з етнічними кордонами нашого цілісного народу».⁵¹¹ Регентові було важливо, головним чином, забезпечити собі підтримку ВНП у Словенії, тому він 3 грудня надав аудієнцію видатним словенським діячам, представникам від ВНП у Вічі Я.Брейцю та Із.Цанкару, і 6 грудня окремо прийняв її лідера А. Корошця. Зміст розмов Олександра з лідерами ВНП не відомий. За скупими газетними новинами⁵¹² і подальшими політичними подіями можна дійти висновку, що переговори офіційно вирішили принципові незгоди у відносинах між ВНП і сербською православною династією.

Прихильність регента Олександра до словенських представників була насправді частиною цілеспрямованої стратегії регента, якою він намагався

забезпечити собі політичних союзників у новій для нього частині держави. Керівництво ВНП у пошуках підтримки у новому політичному середовищі та у тривозі про майбутнє, у свою чергу, шукали підтримку в Сербії.

Протягом всього лише тижневого перебування у Белграді А.Корошець, як досвідчений політик, виявив головні характеристики політичної ситуації та послав керівництву ВНП цікаві повідомлення та інструкції.⁵¹³ У цьому рідкісному документі з майже незбереженої політичної спадщини А. Корошця можна спостерігати деякі дані, дуже важливі для розуміння позиції та тактики А. Корошця у час його вступу у політику Королівства СХС. Республіканський напрямок політики ВНП був, на думку А.Корошця, серйозною перешкодою для проникнення партії у «високу» белградську політику, що могло мати далекосяжні наслідки для Словенії. Ця своєчасна думка А. Корошця мала вирішальне значення для адаптації і спрямування політики ВНП на дві колії.

Для координації справ з ліквідації Віча і переговорів з урядом Сербії про створення спільної ради міністрів, тобто уряду, депутати від НВ СХС обрали вузький комітет.⁵¹⁴

Ще однією важливою справою було забезпечення інформаційної підтримки регента Олександра, який відбув до Парижу у рамках підготовки мирної конференції. Після його вильоту А.Корошець 8 грудня послав Національному урядові в Любляні телеграму, у якій він просив уряд послати до Парижу О. Рибара і Я. Мачковшка як супутників регента і інформаторів про питання словенських кордонів. А.Корошець радив урядові надати посланцям необхідні матеріали, співпрацівників і гроші.

У Белграді, А.Корошець, разом з С. Прибічевичем і Я. Смодлакою, ставав все виднішим діячем у переговорах із сербськими партіями відносно складу *спільного уряду*.

Сербські політичні кола актуалізували думку Н.Пашича про склад центрального уряду Королівства СХС через розширення уряду Королівства Сербії за рахунок включення у нього представників Національного Віча. Однак таке рішення було швидко унеможливлено.⁵¹⁵ Офіційні переговори про

створення югославського уряду почалися 12 грудня 1918 р. у Белграді.⁵¹⁶ Фундаментальні питання, що стосувалися складу уряду, були вирішені у основному вже на попередніх консультаціях: уряд був повинен складатися з 18 міністрів по галузях; через складні зовнішньополітичні умови уряд було треба створити якомога швидше; за пропозицією делегатів віча головою призначили представника найсильнішої сербської партії – Н. Пашича.⁵¹⁷

15 грудня Пашич відправив регентові Олександру список уряду на затвердження. Регент не хотів приймати список і тим самим «викликав кризу першого, офіційно ще непризначеного югославського уряду».⁵¹⁸ Невдоволення регента викликала кандидатура Пашича, у якому він втратив впевненість, через його роботу навколо Женевської декларації.⁵¹⁹

Ця дія регента справила неприємне враження на всі політичні партії і особливо на католицьких політиків, які всі були впевнені у демократизмі династії і на цій підставі пригнічували широкий республіканський рух у своїх країнах.⁵²⁰ Поводження А.Корошця у цьому конфлікті невідомо, у той час як С.Прибічевич, з його впливом у Національному вічі, досяг того, щоби представники прийняли умови, поставлені регентом, підкреслюючи вкрай складні зовнішні та внутрішні умови у спільній державі.⁵²¹ Цей акт регента був першим серйозним ударом по демократії та парламентаризму у ледве встановленій спільній державі.⁵²²

«Словенець» 16 грудня 1918 р. повідомив про суперечки про розподіл повноважень в уряді з широкими коментарями. Дійсно, у політичних колах ВНП у Словенії надавали велике значення створенню центрального югославського уряду, не тільки через прикордонні проблеми, але й тому, що очікували програмну концепцію уряду.⁵²³

Незважаючи на те, що Н. Пашич наступного дня, 16 грудня,⁵²⁴ оголосив регентові свою відставку, питання про альтернативу Пашичу в уряді не було вирішено відразу. Новим прем'єр-міністром призначили Стояна Протича. Уряд був призначений 20 грудня 1918 р. і мав 20 міністерств.

З призначенням 20 грудня 1918 р. першого центрального уряду у Белграді

Національний уряд СХС у Любляні на вимогу нового міністра внутрішніх справ С. Прибічевича 23 грудня 1918 р. подав регентові Олександру прохання про відставку (але дочекався відповіді значно пізніше, вже після усіх новорічно-різдвяних празників). Вимога включала повідомлення про ліквідацію 8 з 12 повіренств у складі уряду.⁵²⁵ Це означало, що уряд у Белграді «не збирається поважати автономій, існуючих на сьогодні».⁵²⁶

За указом регента від 7 січня 1919 р. всі автономні національні уряди були скасовані.⁵²⁷ У Словенії, як і у інших частинах колишньої Держави СХС, замість Національного було вказано створити **Провінційний уряд для Словенії**, який втратив багато компетенцій попереднього уряду, в ньому залишилося 4 повіренства. Замість них белградський уряд створив нові управи, підпорядковані галузевим міністерствам у Белграді. За цим указом у Словенії відбулися перші серйозні урядові зміни, а також перша очевидна переорієнтація словенських політичних партій.

Регент 20 січня 1919 р. особистим указом затвердив відставку Й. Погачника з посади голови Національного уряду СХС у Любляні. Тим же указом він звільнив 7 з 12 повірених.⁵²⁸ Національний уряд отримав відповідь на прохання про відставку тільки 24 січня 1919 р.⁵²⁹ У той же час регент призначив нових голову та замісника голови Провінційного уряду для Словенії. Головою став член ВНП Янко Брейць, замісником голови – член ЮДП Грегор Жерьяв.⁵³⁰ Як 24 січня 1919 р. у телеграмі на ім'я Янка Брейця повідомляв Светозар Прибічевіч, Провінційний уряд Словенії повинен на додаток до голови та його замісника мати чотири посади повірених. Янко Брейць взяв на себе головування Провінційним урядом у той же день.⁵³¹

Оскільки весь склад нового уряду, за винятком голови та замісника, не був призначений, щоби не сталося між-, або, скоріше, безвладдя, Брейць запросив усіх членів колишнього Національного уряду продовжувати виконання своїх обов'язків. Попередній уряд у повному складі, доповнений замісником, офіційно діяв до 28 лютого 1919 р., 26 лютого 1919 р. було проведено його останнє засідання.⁵³² Брейць і Жерьяв були запрошені до Белграду для обговорення

нового складу. Обидва там виступали за збільшення числа повіренств. Після тривалих переговорів та за підтримки Корошця, як віце-прем'єра центрального уряду, і Крамера, як міністра Конституанти та вирівнювання законів, вдалося випросити для Словенії ще два повіренства, а саме – соціального забезпечення та будівництва. Таким чином, словенський уряд виділявся серед інших провінційних урядів королівства.

Національне Віче і інші національні ради Держави СХС теж були розпущені невдовзі – 10 січня 1919 р.,⁵³³ за винятком Національної Ради в Любляні, яка припинила свою дію лише 30 квітня 1919 р. При ліквідації місцевих національних рад Національна рада у Любляні прийняла рішення про створення ліквідаційної комісії для їхнього розпуску.

З моменту проголошення Королівства СХС словенське військо продовжувало підпорядковуватись Національному урядові, який працював до 24 січня 1919 р. У той же час у Белграді йшла підготовка військової реформи. Перше воєнне міністерство присягнуло королю 20 грудня 1918 р. Через розпочаті реорганізаційні процедури центральний уряд в Белграді, точніше – Верховне командування, перед Різдвяними святами у грудні 1918 р. відрядило військову місію в Люблян. Місія складалася з генерала Крсте Смільянича й підполковника генштабу Мілютіна Недича, що мали завдання підготувати все необхідне, для якомога швидшої переорганізації словенської армії відповідно до існуючої організації сербської армії.⁵³⁴

Командування II Військового округу та його штаб було розпущено, замість нього у Любляні з 1 лютого 1919 р. почало працювати Командування Дравського дивізійного округу. Словенські вояки увійшли у Дравську дивізію і були підпорядковані новому загальнодержавному командуванню. Спочатку Командування не могло вирішальним чином впливати на бойові дії і переговори з сусідніми національними урядами, оскільки словенські полки були всі на кордонах, довелося чекати, щоб закінчити реорганізацію, поки ситуація на кордонах не стабілізується.

У нових внутрішньополітичних умовах об'єднаної держави словенський політикум поляризувався. Єдиною партією, яка залишилась на позиціях словенства, була ВНП. Через політичну гру ліберальних кіл у Словенії с великосербською буржуазією ВНП вимушено обрала політичну тактику згоди з порядком та способом об'єднання. Також причиною співпраці ВНП з сербською стороною були активні бойові дії на північних кордонах Словенії, які вели італійці і австрійці, що змушувало словенську сторону шукати допомоги у зайнятті та захисті словенських земель від зазіхань сусідніх держав.

Словенці мали примиритися з ліквідацією своїх національних органів влади. В умовах значної повільності сербської бюрократії та поступового наступу на демократичні здобутки, опір словенської політики проявлявся у продовженні діяльності всіх відділів Національної ради та Національного уряду в Любляні, особливо у продовженні боротьби за словенські кордони, у чому вони досягли значних успіхів та у воєнний спосіб закріпили за собою землі західної Каринтії. На загальнодержавному терені провідні словенські політики прикладали всі зусилля у закріпленні за собою вагомих важелів впливу у центральному уряді в Белграді.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II. Час існування Держави СХС, як ще у 1923 р. писав відомий словенський публіцист і історик Фран Ерьявець, можна справедливо помістити між найкращих розділів словенської історії.⁵³⁵ Словенці на короткий час «добі перевороту», як її найменував інший відомий словенець А. Препелюх, покладалися виключно на свої сили та свої можливості і у цьому випробуванні виявилися блискучими організаторами.⁵³⁶ Доба з серпня 1918 р. по січень 1919 р. у словенській історії виявилася найбільш плідною у державотворчому сенсі. У рамках Держави СХС була здійснена повна автономія більшої частини Словенії (за винятком окупованих Примор'я, Каринтії та Прекмур'я), були створені вищі державні та судові органи, збройні сили, внутрішні сили правопорядку, частково прокладені кордони, словенська мова

стала державною. Словенці (у особах своїх найвидатніших політиків) вийшли на міжнародну сцену з метою подальшого вирішення свого національного питання – об'єднання всіх етнічних словенських земель у єдину державну одиницю.

На внутрішньополітичній сцені спроби визнати «серпневу» Національну Раду за власний парламент, однак, залишилися на папері та загубилися у міжпартійних суперечках Національного уряду. Довелося миритися з італійською окупацією Примор'я, не вдалося зайняти словенські землі – Каринтію та Прекмур'є. Вже з перших днів у новій спільній державі – Королівстві СХС – повільно почався поступовий наступ на повну автономію словенців. Заміна Народного уряду СХС в Любляні Провінційним урядом для Словенії ліквідувала словенську автономію, зупинила процес словенського державотворення та стала початком запровадження централізації. Центральна влада у Белграді знищила міжпартійний баланс у словенському політичному житті, яке існувало під час головування Йосипа Погачника, створивши перевагу лібералам. «Таким чином, були ліквідовані останні елементи словенської державності, створені у боротьбі за визволення і об'єднання».⁵³⁷

На югослов'янській політичній сцені спроби домогтися гарантій федеративно-автономного устрою провалилися: здобутки Корошця на Женевській конференції виявилися марними через політичну гру інших акторів, крім того, велику роль у прискоренні югослов'янського об'єднання у формі монархії відіграв зовнішній чинник – італійська загроза.

Але попереду словенці чекали виконання своїх прагнень – жити своїм життям у Об'єднаній Словенії. Ці очікування, які не справдилися з Першогрудневим Актом, вони тепер пов'язували з Паризькою мирною конференцією та Конституантою.

РОЗДІЛ 3.

ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛОВЕНСЬКОГО ПРОВІНЦІЙНОГО УРЯДУ (грудень 1918 р.- жовтень 1920 р.)

3.1. Провінційний уряд Словенії в боротьбі за збереження національної автономії (січень 1919 – червень 1921 рр.)

Зі створенням нового Провінційного уряду лише через два місяці після об'єднання самостійна словенська влада завмерла, тому що «той уряд вже не мав характеру демократичного, коаліційного та автономного представництва і перестав існувати як вищий орган». ⁵³⁸ В той же час центральний уряд у Белграді на початку березня 1919 р. придушив зусилля ВНП і ЮСДП зі створення у Словенії (як мало бути по всій державі) окремих провінційних зборів, перед якими Провінційний уряд ніс би відповідальність до прийняття Конституції. ⁵³⁹ Таким чином, намагання словенських політиків налагодити політичне життя у Словенії за зразком конституційної монархії, яке вони знали у Австрії, у зовсім іншому політичному контексті не справилися.

Провінційний уряд Словенії незабаром після скликання нового складу 28 лютого 1919 р. й фактично до розпуску уряду 12 липня 1921 р. призначався 5 разів.

В період від створення Провінційного уряду Словенії до прийняття Конституції 28 червня 1921 р., питання про автономію Словенії в рамках югославської держави підкреслено відображалось в роботі голови і членів Провінційного уряду. Головами уряду ставали три відомих політичних діячі – Я. Брейць, Г. Жерьяв і Л. Пітамиць. Всі вони були з різних політичних таборів, тому коливання у відносинах із центральним урядом були суттєвими наочно, але ніяк не впливали на поступове скорочення самостійності навіть у тих повіренствах, які було дозволено мати урядові.

Коли в Провінційному уряді головував представник автономістської ВНП Я. Брейць,⁵⁴⁰ він прагнув захистити автономні повноваження уряду. Прийняття рішень за усіма напрямками діяльності уряду прямо залежало від фінансування. Головним методом досягнення самостійності Брейць бачив у прямому фінансуванні заходів уряду з боку словенських доходів, які б зараховувалися центральним урядом як податки. Система оподаткування у всьому королівстві у 1919-1920 рр. тільки налагоджувалася, і це за прикладом Сербії. У цьому процесі словенським клерикалам на деякий час вдалося діяти досить незалежно.

На відміну від цього словенські ліберали весь час прагнули знищити й ту маленьку частину автономії, яку ще мав Провінційний уряд.⁵⁴¹ Коли уряд очолював один із чільних ліберальних політиків Г. Жерьяв,⁵⁴² він підписав укази, які суттєво обмежили повноваження голови уряду і його повіренства внутрішніх справ.⁵⁴³ Подальше руйнування автономії Провінційним урядом у лютому 1920 р. припинив новий голова Я. Брейць, який вдруге повернувся на посаду. Але після закінчення його другого головування в Провінційному уряді⁵⁴⁴ автономія уряду була практично похована: 26 січня 1921 р. уряд у Белграді призначив нового голову Провінційного уряду Словенії – прибічника Прибічевича Вілко Балтича.⁵⁴⁵

З Балтичем головування Провінційного уряду остаточно перейшло до рук лібералів, яким нарешті вдалося остаточно припинити автономістські зусилля ВНП.⁵⁴⁶ Новий уряд прийняв урядову спрямованість і не хотів мати справу з політичними питаннями. Всі поточні справи вирішувалися під знаком відданості центральному урядові у Белграді.⁵⁴⁷ Таким чином було припинено боротьбу між Провінційним і центральним урядом,⁵⁴⁸ а Словенія була ще до прийняття Відовданської конституції вбудована в югославську централізовану державну систему. Першим наслідком прийняття конституції, який відчувся в Словенії, стало скасування Провінційного уряду 12 липня 1921 р. Це було офіційне усунення останніх залишків самостійності Словенії, досягнутих у Державі СХС.

Таким чином, словенці продовжили боротьбу за збереження здобутків

національної автономії у рамках новоствореного Провінційного уряду для Словенії. Через особистісні контакти і наполегливість їм вдалося розширити повноваження уряду та створити у ньому 7 відділів (тобто напрямків самостійної роботи), на відміну від інших урядів у державі, яким дозволялося тільки 4. У той час, коли Провінційний уряд очолювали клерикали, деякий час в умовах налагодження податкової системи вдалося діяти досить незалежно та фінансувати конче необхідні соціальні та військові заходи. Під час головування в уряді лібералів залишки будь-якої самостійності роботи уряду було остаточно втрачено.

3.2. Боротьба Провінційного уряду за цілісність словенського народу

Провінційний уряд продовжував діяльність Національного уряду щодо збирання словенських земель у єдиній державі. Наближення початку мирної конференції у Парижі підштовхувало уряд до прискорення встановлення державних кордонів Словенії згідно етнічним кордонам. Національний уряд встиг встановити південно-східний державний кордон у Штирії приблизно у відповідності до етнічного, але у Каринтії проблема кордону залишалася відкритою, опір австрійців тут був значно сильніший. Тому Провінційний уряд намагався військовим шляхом зайняти та утримати стільки каринтійських земель, скільки це було можливо до початку конференції 18 січня 1919 р., і мав намір виборювати міжнародне визнання цих кордонів на конференції.

Якщо Національний уряд у листопаді 1918 р. більше приділяв уваги організаційній військовій роботі, внутрішній безпеці та тільки розпочав вживати деякі заходи у зовнішньому напрямку, то Провінційному урядові, що був призначений Белградом після 1 грудня 1918 р., довелося це завдання виконувати більше на практиці, одночасно намагаючись вирішувати організаційні проблеми. Словенський уряд продовжував опікуватися закріпленням своїх північних кордонів, хоча військова реформа, яку проводив центральний уряд, затримувала потік інформації з кордонів та реагування на постійні виклики.

З утворенням Королівства СХС словенські війська стали частиною спільної армії Королівства. Сербі були представлені тільки командуючим генералом і кількома сербськими військовими частинами.⁵⁴⁹ Але вони були важливі для підтвердження того, що словенське військо має повноваження військ Антанти (у період, коли Королівство СХС ще не було офіційно міжнародно визнаним). Провінційному урядові довелося прийняти рішення про оперативне використання словенських збройних сил на полі бойових дій в північній Каринтії у значно гірших та складніших умовах постійного військового конфлікту та прямого втручання наддержав у демаркаційний процес.⁵⁵⁰

Ситуація на заході, на кордоні з Італією була стабільною. З 1 грудня 1918 р. на демаркаційній лінії не сталося жодних важливих подій.⁵⁵¹ Нечисленні словенські підрозділи мали завдання спостерігати за кордоном до рішень Паризької мирової конференції, а фактично це тривало до укладення угоди в Рапалло в листопаді 1920 р.

Ситуація на півночі, на австрійському кордоні, що становив найдовшу ділянку та географічно являв собою найскладніші гірські умови, особливо взимку, значно ускладнилася у порівнянні з листопадом 1918 р. Усі бойові дії, що відбулися тут у грудні 1918 р. – січні 1919 р., з обох сторін мали за мету утримати якомога більше території до початку конференції.

І. Каринтійська ділянка – північний захід (Див. Додаток 8, Мапа 7/2)

Західну частину північного кордону – який би включив Каринтію до Словенії – ще було треба встановити. Демаркаційну лінію *de facto* було встановлено по р. Драва договорами Лаврича-Хульгерта та Майстра-Пассі, за якими словенські загони повністю зайняли всю південну та східну Каринтію. Але австрійський уряд не відмовився від силової політики на цій території. Ця земля була конче важливою для Австрії – це був шлях до колишнього «Австрійського» Примор'я з Трієстом, який Австрія не залишала надії здобути назад. Бойові дії у Каринтії до початку мирної конференції можна поділити на три етапи:

- Проникнення словенської армії на північ за Драву (2 грудня 1918 р. – 14 січня 1919 р.)

Словенські війська у грудні 1918 р. перетнули демаркаційну лінію, визначеною угодами Лаврича-Хульгерта та Майстра-Пассі, та прибули на північний берег річки Драва. З 2 по 14 грудня словенські війська на північному березі зайняли 7 селищ і місто Великовець.⁵⁵²

- Наступ Каринтійської австрійської армії (15 грудня – 13 січня 1919 р.)

Австрійці у цей період вели справжній наступ по всьому фронту. Л. Хульгерт 2 січня 1919 р. розірвав угоду про демаркаційну лінію. 7 січня 1919 р. австрійці переправилися через річку Драва та почали рух на південь.

- Успішна оборона східної Каринтії (13 – 19 січня 1919 р.)

Словенці, обороняючи великовецький плацдарм, відбили атаку повністю, й Великовець, Дравоград і Межицька долина залишилися в їхніх руках. Військові дії були за пропозицією австрійської сторони зупинені 14 січня, а 19 січня обидві сторони підписали угоду про припинення вогню; за цією угодою нова лінія фронту визначалася як демаркаційна лінія.

II. Штирійська ділянка – північний схід

Демаркація у Штирії не змінювалася до підписання договору у Сен-Жермені про кордони з Австрією.

Ситуація на сході Штирії, на угорському кордоні

На словенсько-угорській ділянці кордону становище залишалося складним. Необхідність зайняти Прекмур'є ставала все нагальнішою. Після створення Королівства СХС прекмурці почали вимагати реалізації своїх національних прав і приєднання до Королівства.⁵⁵³

14 грудня 1918 р., представники «угорських словенців» зібралися у с. Філовці та звернулися до Белграду з проханням «якнайшвидше зайняти місцеву територію югославськими військами, що, таким чином, припинить страшне придушення словенського народу з боку нинішнього угорського уряду, коли словенський народ стає жертвою угорських шибениць». Прохання було

опубліковано у «Словенці», щоби широка громадськість «дізналася про наш національний рух проти угорського насильства».⁵⁵⁴

III. Прекмурська ділянка – північний схід

Проблемами Прекмур'я найбільше опікувалися у сусідній Штирії. Рішення зайняти Прекмур'є було прийнято 26 грудня 1918 р. та підтримано Національною радою Штирії. 28 грудня Божидар Север організував Національну раду Прекмур'я у м. Лютомер.

Хорватія теж прагнула об'єднати всі хорватські землі у єдиній національній державі. У той же день хорвати зайняли Меджимур'є – хорватську землю, яка, подібно Прекмур'ю, перебувала під Угорщиною за часів імперії. Похід продовжився на словенську землю, хорвати невеликим загonom перейшли р. Муру і 28 грудня 1918 р. зайняли 3 словенські села і м. Мурську Сobotу.⁵⁵⁵ Військові дії у Прекмур'ї супроводжували центральні словенські газети.⁵⁵⁶ Похід був недостатньо підготовлений, це «викликало поразку, яка мала серйозні прямі і непрямі наслідки».⁵⁵⁷ Невдала спроба хорватів проникнути у Прекмур'є наприкінці грудня 1918 р. призвела до зміцнення угорських військ, і звільнення Прекмур'я тоді не відбулося.⁵⁵⁸

Словенія чекала на дипломатичне вирішення свого національного питання.

Мирна конференція в Парижі була конче важливою для словенців, оскільки мала встановити лінію словенських національних кордонів.⁵⁵⁹ «Словенське питання» у такому формулюванні на Паризькій мирній конференції не обговорювалося. Обговорювалися північні кордони Королівства СХС – з Італією, Австрією та Угорщиною. Уся лінія цих кордонів, *de facto*, йшла по словенських землях, торкаючись хорватів на південніших ділянках розмежування з Італією та Угорщиною. Тому ми можемо використовувати тут поняття «словенське питання». Крім того, окремо піднімалося «Каринтійське питання» – у рамках встановлення австро-словенської ділянки кордону, яке ми розуміємо як складову «словенського питання».

Для визначення державного кордону Королівства СХС необхідно було підписати 3 з 5-ти договорів, що уклалися на Паризькій мирній конференції:

Сен-Жерменський мирний договір з Австрією було підписано 10 вересня 1919 р., Нейїський мирний договір з Болгарією – 27 листопада 1919 р., і Тріанонський мирний договір з Угорщиною – 4 червня 1920 р. Перший та останній безпосередньо торкалися словенського питання.

Завданням конференції щодо післявоєнної ситуації на Західних Балканах було розглянути правомірність нового державного утворення – Королівства СХС, визнати його за суб'єкта міжнародного права та провести розмежування якомога справедливіше, зрозуміло, з точки зору наддержав. Однак обставини на запропонованих кордонах склалися напружені, й особливої напруженості вони досягли на півночі.

Ані Болгарія, ані Угорщина не були переможницями та суб'єктами світової політики, тому Нейїська та Тріанонська угоди не викликали великих суперечок. Але у ситуації з Австрією все було набагато складніше. Через її зазіхання на всі словенські землі, протягом Паризької конференції у районах передбачуваних кордонів відбувалися збройні сутички та навіть – ціла словенсько-австрійська війна лютого-квітня 1919 р.

Італія прагнула отримати все словенсько-хорватсько-далматинське узбережжя Адріатики, і через це вважала Австрію своїм союзником у боротьбі проти колишніх австрійських підданих. Обидва монарших дома мали родинні стосунки між собою та по всій Європі та використовували їх як додатні важелі. Але обидва дома не мали таких стосунків з православними Карагеоргієвичами. Це додає інформації для розуміння, чому кордони Італії з Королівством СХС навіть не розглядалися у Парижі.

Італія, таким чином, скористалася тією нагодою, що Королівство СХС, як нове державне утворення в Європі, ще не набуло міжнародного визнання, фактично це залежало від рішень Паризької конференції. Природно, італійська влада у той час сподівалася зайняти якнайбільше словенських та хорватських земель та заявити на ніх свої права. Таким чином, північно-західні та північні кордони Королівства, розтинаючи навпіл етнічні території хорватів та словенців, викликали найбільші дискусії. Кордон з Італією теж залишався невизначеним до

12 листопада 1920 р., коли був підписаний окремий, Рапалльський договір про хорватсько- та словенсько-італійські ділянки кордону; але й це розмежування ще потребувало уточнень і відбулося аж за Римською угодою січня 1924 р.⁵⁶⁰

У перші місяці діяльності конференції її Вищим органом була «Рада Десяти», яка складалася з прем'єр-міністрів і міністрів закордонних справ п'яти держав: США, Франції, Великобританії, Італії та Японії. Фактично це була «Рада чотирьох» – президента США та прем'єр-міністрів європейських держав.

Рішення Паризької мирної конференції щодо затвердження кожної ділянки державних кордонів Королівства СХС та у Центральній та Південно-Східній Європі в цілому формувалися на основі доповідей спеціальних незалежних обстежувальних або територіальних комісій, які призначалися по кожному окремому питанню. У них працювали фахівці з історії, антропогеографії, етнографії, демографії центрально-європейського та балканського регіонів. Всі учасники територіальних комісій були найвідомішими в той час знавцями в своїх областях.⁵⁶¹

Значний теоретичний та практичний внесок у визначення державних кордонів Королівства СХС вніс Йован Цвіїч,⁵⁶² який був обраний головою територіальної одиниці у складі делегації Королівства СХС у Парижі. В цій якості він підготував доповідну записку про кордони південних слов'ян, яка створила платформу для сприятливішого ставлення до югослов'янської позиції. Наукова аргументація та особистий авторитет Цвіїча серед іноземних делегатів суттєво вплинув на висновки щодо кордону нової держави. Його зусиллями у межі Королівства СХС було вирішено включити політично спірні, але етно-історично переважно слов'янські землі, у тому числі Бледський трикутник (озера Блед та Бохінь, гора Триглав) – до складу Словенії.

Делегацію Королівства СХС складали три головні делегати: прем'єр-міністр Сербії Нікола Пашич,⁵⁶³ тодішній міністр закордонних справ Королівства СХС Анте Трумбич, член Провінційного уряду Словенії Іван Жолгер. Крім того, їм допомагав посол Сербії у Франції Міленко Веснич. Формально це була делегація Сербії.⁵⁶⁴ Національний уряд призначив

спеціальну «Комісію з мирної конференції в Любляні», яку очолив Фран Водопивець.⁵⁶⁵

Завданням комісії було збирати інформацію з усіх офіційних питань, які надавала «Рада чотирьох».⁵⁶⁶ Словенці не були належним чином підготовлені до мирної конференції. Як свідчить Препелюх, серед словенців не знайшлося достатньо людей, спосібних для виконання конкретних завдань у складних обставинах міжнародного конфлікту інтересів щодо настільки напружено спірної території, як словенська. Вони не мали жодного чіткого огляду і висловлювали протилежні думки, які розділялися не тільки за політичними партіями, а й за професійними і особистими інтересами.⁵⁶⁷

Кожний делегат мав свою команду експертів з національних, політичних, економічних, культурних питань. У той час як місії союзників, зокрема, американців і їх великий персонал з розслідування, перевершували їх чисельністю, серби, хорвати і словенці, поза всякими сумнівами, були озброєні краще інтелектуально. Там були професора права з університетів Белграда і Любляни, блискучі географи і демографи.⁵⁶⁸

Сам голова словенської частини делегації Жолгер провів більшу частину свого часу у канцелярії, часто в нічний час на численних нарадах.⁵⁶⁹ У команду Жолгера входили фахівці, які були обізнані з політичної та етнічної ситуації на місцях, де вони жили або народилися.

Словенська ділянка була найдовшою з національних ділянок кордону Королівства СХС та найбільш спірною щодо кожного кілометра. Тому, як свідчить Фран Ерьявець, «окрім делегатів, ми тоді послали в Париж також цілу команду найкращих наших фахівців з кожного з безлічі питань».⁵⁷⁰ Кожен фахівець відповідав за свою ділянку словенських кордонів та формував базу доказів.⁵⁷¹

За часів роботи конференції щодо словенсько-австрійського кордону словенська частина делегації Королівства СХС, як згадував сербський делегат Й. Смодлака, була рідкісним винятком. «Поки у нас не було навіть слідів організованості, у словенців організація роботи була дуже ретельною... Вони

мали свого історика, географа, картографа, статистика, малювальника, канцелярських чиновників та друкарські машинки... В канцелярії, яка буда прикладом порядку і чистоти, працювали весь день, часто в пізні години ночі». ⁵⁷² Сمودлака зазначав, що між сербів і словенців не було конфлікту інтересів, сербські політики не втручалися, щоби не нести відповідальність в разі невдачі.

За свідомством Ф.Ерьявця, словенці, «зачинені у своїй канцелярії, всі старанно писали прекрасні фахові документи, креслили мапи, складали статистику і т.д., але практично жоден з нас... не міг знайти такі необхідні... зв'язки з визначальними особами, оскільки тільки це є найважливішим, ніж навіть дуже ретельно зібрані реферати, які навряд чи хтось читає. Ці зв'язки мали лише серби». ⁵⁷³

Одним з таких випадків, коли зв'язки були потрібні словенцям більше, ніж фах, стало вивчення конференцією «Каринтійського питання». Для вивчення прикордонної ситуації Паризька мирна конференція скликала Оглядову комісію під проводом підполковника Шермана Майлза, ⁵⁷⁴ яка мала повноваження на визначення демаркаційного кордону для державного розмежування між Австрією та Королівством СХС в Каринтії. Головними критеріями розмежування були географічна ясність кордонів, бажання населення щодо громадянства та етно-національний склад країни. ⁵⁷⁵

Комісія Майлза перебувала в Каринтії з 26 січня по 6 лютого 1919 р. Від словенської сторони їх супроводжував Л. Ерліх. Вони подорожували майже винятково по території, яка перебувала під австрійською окупацією, рухалася лише по головних дорогах і зупинялася тільки у великих містах, які мали німецький характер. Доленосним при цьому було те, що, на думку американців, ті міста були найважливіші для кожної країни. Їх розумінню міських центрів Ерліх запропонував таке пояснення: «Американці на мирній конференції надавали надзвичайно великого значення містам. В Америці спочатку складалося місто, і від цього центру навколо поширювалася культурна і населена земля. У нас в минулі часи було мало міст, вони були тільки в

декількох місцях і головна маса населення жила на селі. Тільки зміна економічного життя стала витіснити людей із села в міста, й саме тому міста були результатом цієї міграції і виразом етнічного середовища. Американці мають на думці, що вирішувати має місто, і село має підкоритися волі міста... Тому американці були категорично проти того, щоби Целовець (Клагенфурт) перейшов до нас». ⁵⁷⁶

Під час роботи комісії Майлза австрійський уряд намагався отримати найбільш сприятливого рішення Комісії, аби словенські військові частини вийшли з усієї Каринтії. Як добре описав Препелюх, комісію австрійці «в будь-якому місці приймали дуже люб'язно, шляхетні німецькі дами їх вітали і славили. Тому виклади Ерліха з географії та етнічної ситуації в Каринтії не були противагою німецьким зусиллям, особливо ще для протестанта Майлза, сина генерала, який вбивав індіанців та був, звичайно, не вільний від всіх забобонів. Обидва американці ніколи не заходили в будь-яке словенське гірське село. Що би вони там знайшли? Старост, які їх не люблять, погані готелі, які не могли краще обслужити, ніж німкені в місті». ⁵⁷⁷

На поведінку австрійської сторони і протестантську релігію Майлза та Кінга звертав увагу Ф. Ерьявець. «Звичайно, розумно сумніватись, чи був аскетичний священик для двох молодих протестантських американських офіцерів дійсно щасливим супутником... Результатом усіх цих і подібних обставин було те, що доповідь Майлза-Кінга для нас стала досить негативною». ⁵⁷⁸ Про марні спроби Ерліха направити комісію Майлза на об'єктивне пізнання ситуації в Каринтії писав Іван Хрібар: «Вся кривава праця і всі речові докази Каринтійського уродженця Ерліха досягали в комісії лише напівглухі вуха». ⁵⁷⁹

У доповіді урядові Ерліх попереджав, що комісія відвідала тільки дві п'ятих словенської території Каринтії. За таких умов, австрійці впливали на думку комісії своєю інтерпретацією німецьких написів на цвинтарі та в старих книгах реєстрів та ін. ⁵⁸⁰ На позицію комісії впливав також настрій словенського населення під австрійською окупацією, яке було несприятливим для

югославської сторони. Цей настрій був наслідком австрійського політичного терору та маніпуляцій.⁵⁸¹ Голова словенського уряду Брейць просив Ерліха, щоби він «за кожну людину, яка має справу з місією, запитував та фіксував, чи говорить та людина словенською. Справа в тому, що здалеку в Каринтію приходить багато австрійців і виступають в якості фермерів, які хочуть перейти до Австрії».⁵⁸² У своїх доповідях урядові Ерліх також надав ще багато прикладів австрійського тиску і насильства.

Ерліх виявив, що, незважаючи на терор, значна кількість – приблизно 60–70 % словенців – визначилися за Югославію.

Тим не менш, австрійська пропаганда схилила комісію Майлза на австрійській бік. За рішенням більшості своїх членів комісія запропонувала розмежувальну лінію по старому імперському провінційному кордону по всій території південно-східної Каринтії, який йшов по всій довжині хребту гір Караванке.⁵⁸³ Без урахування критерію етнічного складу країни комісія висловила думку, що словенські війська мають бути виведені з Каринтії в очікуванні остаточного визначення діючого державного кордону між Австрією та Королівством СХС.⁵⁸⁴

Протягом діяльності комісії Майлза та по її завершенні Л. Ерліх постійно звітував урядові Словенії. Національний уряд Словенії на основі доповідей Ерліха зробив кілька дипломатичних кроків.⁵⁸⁵

Але, у той час, коли югославська делегація в Парижі через спосіб роботи комісії Майлза подала протест делегації США, остання вже зробила висновок, що доповідь Майлза не треба публікувати, оскільки комісія перевищила свої повноваження і скомпрометувала своєю діяльністю як делегацію, так і сам уряд США перед союзниками⁵⁸⁶. Американська делегація вважала, що краще приховати діяльність комісії Майлза, ніж визнати її висновки недійсними.⁵⁸⁷ Таким чином вона офіційно спростувала доповідь Майлза, й той звіт, «як протиміжнародно спрямований документ, завмер в секретних архівах». Там він залишався до 1953 р.⁵⁸⁸

Незважаючи на те, що американська делегація спростувала доповідь комісії

Майлза, вона стала основою позиції США у всіх дискусіях з проблем Каринтії.⁵⁸⁹ Таким чином, позиція однієї з вирішальних сторін істотно змінилася не на словенський бік.⁵⁹⁰ Звіт Майлза був фатальним для розвитку всього Каринтійського питання. Як написав Ерліх, насправді «різноманітні перипетії та фази обговорення Каринтійського питання, що проходили з кінця лютого по 25 червня (закінчення доопрацювання статей мирного договору з Австрією)... були не що інше, як постійна боротьба нашої делегації проти впливу і враження від звіту Майлза».⁵⁹¹

Комісія Майлза стала приводом не тільки дипломатичних негараздів, але й початку словенсько-австрійської війни, що проходила взимку-навесні 1919 р. Уздовж всього північного кордону Королівства СХС озброєні сутички провокувалися австрійцями. Війну не було офіційно оголошено. Але коли ці сутички набули характеру планованих бойових дій по всій лінії австро-словенського розмежування під керівництвом військових штабів обох сторін, війна стала доконаним фактом. Головною причиною війни було прагнення вплинути на рішення Паризької конференції та поставити її перед фактом займання бажаної території та підтримки місцевого населення. Можна виділити декілька етапів словенсько-австрійської війни (лютий-червень 1919 р.)

- початковий (січень-лютий 1919 р.)

Початком війни можна вважати масивну атаку австрійців на **північно-західному, Каринтійському кордоні** наприкінці січня. Південна Каринтія, таким чином, перейшла в руки австрійців. У другій половині лютого на східну ділянку Каринтійського фронту послали кілька батальйонів регулярної Солунської сербської армії, але було запізно.⁵⁹²

Ці новини вплинули на ситуацію на **північно-східному, Штирійському кордоні**. З 14 січня по 4 лютого 1919 р. сталися запеклі сутички, особливо при м. Радгона. Після боїв під Радгоною у Маріборі почалися перемовини між Грацьким (Градець – столиця Штирії, що залишилася в Австрії) та Люблянським провінційними урядами щодо офіційного словенсько-австрійського розділу Штирії. Штирійський уряд у Градці 13 лютого 1919 р. уклав перемир'я з

Провінційним урядом Словенії, яке визначило лінію, прийнятну для підписання мирного договору.⁵⁹³

- Перший словенсько-сербський наступ (квітень 1919 р.)

Бюрократичні пертурбації, невизначеність адміністративного положення Провінційного уряду Словенії у січні 1919 р. дозволили йому тільки навесні зрозуміти дійсне відношення головних акторів Паризької конференції до «Каринтійського питання». В уряді вирішили, що словенська армія має зайняти словенську частину Каринтії. Це рішення, на жаль, прийшло дуже пізно, приймалося у стислий час і, отже, не було добре підготовлене. Сербська армія при цьому залишилася осторонь.

28 квітня 1919 р. атакуючі словенські війська проникли далеко на північ, навіть до річки Крки.⁵⁹⁴ Австрійські війська використали порушення режиму припинення вогню і 2 травня атакували плацдарм Великовський міст, тобто почали контратаку. Словенські підрозділи зупинили їх у м. Словень Градець 9 травня. Також австрійці намагалися продертися по Дравській долині до Марібора, і там їх теж зупинили вояки Штирійського Прикордонного командування 8 травня. Лінія фронту, таким чином, стабілізувалася по верхів'ях Караванських гір. Втрати словенської сторони були величезні. Ця військова операція була проведена без дозволу командира дивізії⁵⁹⁵ і стала останнім самостійним вчинком словенських збройних сил за період існування Королівства СХС.⁵⁹⁶

Причини цієї невдачі можна побачити не тільки у недостатній чисельності військ, але й у відсутності резервів. Крім того, дисципліна була слабкою, війська мали більше характер міліції.

Поразка збройних сил Словенії в Каринтії наприкінці квітня – на початку травня показала, що словенці вже не такі сильні, щоби самим зайняти Каринтію, вони потребували допомоги сербів.⁵⁹⁷

- Другий словенсько-сербський наступ (травень – червень 1919 р.)

Переговори про припинення вогню, що після австрійського контрнаступу відбулися у Целовці 9-16 травня 1919 р., були невдалими. Вже 12 травня 1919 р.

на конференції було прийнято рішення про проведення плебісциту стосовно каринтійського кордону.⁵⁹⁸ Тому Королівство СХС вирішило за допомогою військового втручання повернути той стан справ, що існував до 29 квітня.

Додатково було мобілізовано десять років призову словенських чоловіків. Крім того, верховне командування сербської армії відправило в Словенію два батальйони регулярної армії, кавалерію і значну артилерію. Добре організований наступ вже королівської армії в Каринтії почався 28 травня. Вже в перший день солдати пройшли в глиб настільки, що австрійська армія відступила на лівий берег Драви на всій ділянці від м. Дравоград до с. Апачі. Такому успіху посприяло також захоплення Каринтійським загоном Межицької долини.

Австрійське командування звернулося з проханням про перемир'я та угоду про демаркаційну лінію. Штаб Дравського командування прийняв пропозицію, але не зупинив наступу. Лабодський загін 3 червня вступив у Великовець. Після відведення австрійських військ у Верхню Каринтію словенського-сербські частини 6 червня зайняли м. Целовець. Того ж дня на Госпосветське поле першим прийшов 6-й підрозділ Люблянського піхотного полку. Учасник того походу свідчить: «Так хотіла Вдача, щоби словенський король Матьяж із Вотліце под Пецою привів 6-й загін Люблянського піхотного полку опівночі до княжого трону на історичному Госпосветському полі, на якому в сиву давнину сиділи словенські князі». Рівно о 23 годині і 45 хвилин, загін у повному складі вишукався перед знаменитою церквою Святої Богоматері і заспівав: «Вперед, прапори слави» (*Naprej, zastave slave*) і «Прекрасна наша Батьківщина» (*Lepa naša domovina*).⁵⁹⁹

Наступ тривав до 4-6 червня. Позиції, зайняті словенцями, набагато покращували лінію демаркації у бік Словенії. На жаль, цей успіх тривав недовго, оскільки дипломатія, особливо італійська, зруйнувала всі досягнуті військові успіхи. Подальші переговори та інші міжнародні та внутрішньополітичні події призвели до втрати Словенією Каринтії. (Див. Додаток 8, Мапа 7/3-4)

Воєнні дії на різних ділянках словенського північного кордоні по-різному впливали на діяльність словенської делегації у Парижі у березні – вересні 1919

р. з розв'язання питань Прекмур'я, Штирії і Каринтії, тобто встановлення етнічно справедливих кордонів.

- Питання Прекмур'я

Угорщина також претендувала на словенську землю – на Прекмур'є, на північному сході Словенії, яке ще залишалося під її владою. Уповноважена депутація з м. Мурська Собота (столиці Прекмур'я) в першій половині березня 1919 р. поїхала до Белграду, до прем'єр-міністра С. Протича, віце-прем'єр-міністра Антона Корошця і міністра зі справ Конституанти і зрівняння законодавства Альберта Крамера і просили їх, щоби югослов'янська армія зайняла Прекмур'є.⁶⁰⁰ Їх запевнили у тому, що на Паризькій мирній конференції прекмурське питання буде вирішено позитивно, а від Протича ще отримали дозвіл, щоби літаки розкидували листівки над Прекмур'єм.⁶⁰¹ З середини березня 1919 р. Маріборська повітряна сотня щодня розсипала велику кількість листівок, у яких прекмурців закликали зберегти свою національну самосвідомість і об'єднатися зі словенцями у новій державі.⁶⁰²

У Прекмур'ї відбувалися озброєні сутички з угорцями, особливо жорсткий бій відбувся 12 березня 1919 р. під м. Мурська Собота. 21 березня 1919 р. всю владу в Угорщині захопила Радянська республіка. Місцеві політичні лідери у Прекмур'ї на чолі з Вільмошем Ткальцем 30 березня почали широку проугорську пропаганду проти спільної югослов'янської держави. Через всі ці події у березні 1919 р. батальйони Солунської сербської армії, які утримували Каринтійський фронт, було передано на кордон з Угорщиною.

У словенському друці у цей час було розгорнуто широку інформаційну кампанію про національно-мовні, соціальні, економічні, культурно-освітні, релігійні та політичні умови та історичний розвиток Прекмур'я.⁶⁰³ З 21 березня по 1 серпня 1919 р. газети докладно доповідали про насильство з боку угорського уряду та більшовицької влади за часів Угорської радянської республіки.⁶⁰⁴

Загроза поширення більшовизму примусила Провінційний уряд 14 квітня 1919 р. «просити прем'єр-міністра і міністра оборони у шифрованій телеграмі

негайно почати військову інтервенцію для спасіння наших співвітчизників у Прекмур'ї і Каринтії». ⁶⁰⁵ З ініціативи генерала Майстера почалася підготовка до повстання, призначеного на початок травня. Проте, після поразки першого наступу словенських сил у Каринтії, обіцяної допомоги прекмурці не отримали. ⁶⁰⁶ Національна рада Прекмур'я у Лютомері оголосила словенській громадськості про підготовку до повстання в Прекмур'ї і відмову від нього у особливій заяві. ⁶⁰⁷ В умовах відсутності військової допомоги з Любляни, під впливом революційних подій в Угорщині, 29 травня 1919 р. місцеві інсургенти на чолі з В. Ткальцем захопили м. Мурська Сobotа і створили Прекмурську Радянську Республіку. ⁶⁰⁸

Ще 12 травня 1919 р. в Любляні на спільних зборах словенських партій і представників усіх словенських неполітичних культурних, економічних і професійних організацій було прийнято резолюцію з вимогою зайняти Прекмур'є військами Антанти. Делегати звернулися до Провінційного уряду з проханням негайно передати прийняті резолюцію Президентові США і прем'єр-міністрам Франції та Англії, делегації Королівства СХС у Парижі і Міністерству закордонних справ в Белграді. ⁶⁰⁹

Делегація Королівства СХС на конференції прикладала всі зусилля, щоби Прекмур'є відійшло до Королівства СХС. Про це виступали І.Жолгер, Л.Ерліх, М.Брезігар ⁶¹⁰ і, зокрема, експерт з проблем Прекмур'я М.Славич. ⁶¹¹ Вони схилили комісію з розмежування в Прекмур'ї на свій бік. ⁶¹² 9 липня Верховна рада Паризької мирної конференції прийняла рішення про розмежування Королівства СХС з Угорщиною по річкам Мура і Раба. Згідно дозволу конференції 12 серпня 1919 р. Прекмур'є було зайнято югославськими військами, і про це негайно повідомили всі центральні словенські газети. ⁶¹³ Прекмурці вітали своє визволення 17 серпня 1919 р. на Великому Національному таборі в с. Белтинці, де, за різними даними, зібралися від 12 до 20 тис. чоловік, які святкували звільнення Прекмур'я та об'єднання зі Словенією. ⁶¹⁴ Прекмур'є тоді «незвично швидко включилося у політичний, економічний і духовний імпульс нової держави». ⁶¹⁵

Приєднання Прекмур'я було однією з історичних основ територіальної цілісності Словенії.

- Питання Штирії

Австрія, під впливом травневої поразки у Каринті, намагалася компенсувати свої втрати хоча б на Штирійському напрямку. Спочатку здавалося, що Королівство СХС отримає всю словенську етнічну територію, зайняту словенською армією генерала Майстера ще у листопаді 1918 р. Але австрійській делегації, за допомогою італійської, вдалося 25 серпня 1919 р. переконати Верховну Раду провести у Штирії плебісцит з демаркаційної лінії, й це за межею, запропонованою Австрією.

В свою чергу, делегації Королівства СХС, за підтримки французької делегації, вдалося 29 серпня переконати Верховну Раду остаточно відмовитись від плебісциту та віддати Королівству СХС спірну територію.

При визначенні лінії розмежування йшла важка дипломатична боротьба, яка відображала велику напруженість скоріше не між двома сторонами кордону, а, здебільшого, – між ворогуючими європейськими державами. Це призводило до того, що в деяких випадках землі присуджувалися тій або іншій стороні випадково. За подібними дипломатичними боями, мирна конференція в Парижі майже в останній момент присудила словенське село Радгону – Австрії. Також відомо, що Михайло Пупин намагався вплинути на президента США Вільсона, щоби озеро Блед, перлину Словенії, не віддали Італії.⁶¹⁶ Ці приклади показують, наскільки важкою була дипломатична боротьба, в ній мали місце не тільки наукові докази та політична гра, але й воля випадку.

Таким чином, мирна конференція у Парижі на Штирійській ділянці державного кордону затвердила «Маріборську лінію», виборену генералом Майстром, з незначними змінами. Австрія отримала тільки Лучане та Радгону, кордон в цих районах, до речі, виглядає як язички, врізані в словенську територію. (Див. Додаток 8, Мапа 8)

- «Каринтійське питання»

Значення «Каринтійського питання» для процесу словенського

державотворення було в цьому вирішальним, тому що йшлося про автохтонну територію словенців, колиску першої словенської держави Карантанії VII ст. Тому найзапеклішою була постійна дипломатична боротьба саме за каринтійську ділянку кордону з Австрією.

Комісія Майлза вивела, що Целовська котловина є цілісним простором та будь-який розділ буде шкідливим для її подальшого розвитку, і тому виступила за природний кордон по Караванських горах. Це призвело до призначення плебісциту для остаточного розв'язання «Каринтійського питання», що було записано у Сен-Жерменському договорі, хоча словенці у своїх протестах проти плебісциту мали за мету повне повернення каринтійських земель на північ від Караванк через переважно словенський етнічний склад місцевого населення.

Навесні 1919 р. Л. Ерліх підготував три меморандуми: *«Проект про Целовець»*, *«Руїна словенської нації»* та брошуру *«Каринтія»*. В цих записках, заснованих на ретельно зібраних історичних, статистичних, географічних, культурних фактах, показано, що Словенія має право затребувати Каринтію для себе. Серед іншого в меморандумах наголошено, що Целовець і його ширша околиця відіграють дуже важливу роль у словенській культурно-політичній історії, що з часів виникнення першої словенської держави Карантанії (сучасної Каринтії) словенські князі мали там свою столицю. Каринтійські словенці від імені всіх словенців офіційно коронували їх на Господетському полі в 10 км на північ від Целовця. Отже, тому словенці на Каринтію завжди поглядали, як на своє «Косово».⁶¹⁷

Як пише К. Жебот, меморандуми «читаються як епос трагічної, географічної та історичної важливості словенського народу і простору», де вказано, що, «якщо мирна конференція буде догоджати італійським, німецьким і угорським вимогам, словенський народ буде настільки ослаблений, що буде непридатний для свого власного національного життя. Його багатовікова історична місія буде знищена. Сусіднім країнам відійде 644 306 словенців, це дві п'ятих словенського народу. Так багато крові національний організм не може загубити, не може втратити, якщо не зійде кров'ю».⁶¹⁸ Документи поясняли

територіальній комісії важке становище словенського народу, який може бути розділений між чотирма країнами. Словенські представники надавали суттєві реалістичні пояснення про каринтійських словенців, щоб запобігти впливу звіту Майлза, і намагалися домогтися того, щоб територіальна комісія змінила свою позицію щодо кордону по Караванках та плебісциту.⁶¹⁹

Таким чином, Провінційний уряд для Словенії вів боротьбу за цілісність словенського народу у двох напрямках: у військовий спосіб на словенських північних кордонах і дипломатичним шляхом на Паризькій мирній конференції. У роботі уряду можна виділити кілька етапів. У грудні 1918 р. – січні 1919 р., в умовах проведення військової реформи, яка ускладнювала проведення та знижувала ефективність бойових дій, уряд намагався зайняти словенські землі до початку мирної конференції. Вдалося зайняти всю західну Каринтію.

Протягом другого етапу, на початку мирної конференції, у січні-березні 1919 р., уряд намагався зібрати документальну та наукову базу для доказу приналежності словенцям словенських земель, які підпадали під рішення конференції, а саме Каринтії, Штирії і Прекмур'я. Крім того, у цей час довелося вести бойові дії у Штирії і Прекмур'ї. Штирія була приєднана до Словенії, але Прекмур'є у той час знаходилося під впливом Угорської Радянської Республіки. «Каринтійське питання» також залишалося невирішеним.

Тому на третьому етапі, у квітні-червні 1919 р., уряд вів словенсько-австрійську війну, частково за допомогою регулярної сербської армії, і йому вдалося зайняти переважну частину спірної словенської Каринтії.

У липні 1919 р. – вересні 1919 р., уряд приймав участь у дипломатичній боротьбі за приєднання Прекмур'я та Каринтії до Словенії, і Прекмур'є вдалося відстояти. На Паризькій мирній конференції було підписано 3 мирних угоди, які стосувалися словенських кордонів. Словенцям не вдалося повністю приєднати Прекмур'є – Пораб'є залишилося Угорщині, а місто Радгона – Австрії. У той же час у Каринтії було призначено плебісцит.

Протягом останнього етапу, у вересні 1919 р. – жовтні 1920 р. Провінційний

уряд вів агітаційно-пропагандистську роботу у Каринтії у рамках підготовки до плебісциту, призначеному на жовтень 1920 р.

Причинами невдачі Провінційного уряду у Каринтії можна визнати нерішучість ліберального кола в уряді та слабкість сербської підтримки як на дипломатичному, так і на воєнному терені.

3.3. Каринтійський плебісцит 10 жовтня 1920 р. та його значення

Каринтійський плебісцит був проведений 10 жовтня 1920 р., за його результатами був встановлений кордон між Королівством СХС та Австрією.

Паризька конференція не мала наміру наділяти словенську частину Каринтії Королівству СХС, а прийняла на користь повалені Австрії пропозицію щодо плебісциту на спірній території. В цьому величезну заслугу мала Італія, яка виступала в якості партнера Австрії. Італія була глибоко зацікавлена у вирішенні питання про Каринтію на користь Австрії. По-перше, через те, щоби мати територіально і економічно слабшого сусіда на сході, а по-друге, тому, що безкомпромісно намагалася отримати для себе або для Австрії всі території, які мали комунікаційні шляхи, особливо залізниці. Це було основною причиною того, що Канальська та Зільська долини (ділянки залізниці Відень-Мілан) були виключені з дискусій про кордон та включені до Італії, хоча італійського населення там взагалі не було.

Австрія вимагала, щоби її нові кордони з Італією, Королівством СХС та Чехословаччиною визначали плебісцити. Але союзники на мирній конференції, незважаючи на постійні наполягання Італії, призначили визначення кордону за допомогою плебісциту тільки зі словенцями.

У наступі 28 травня – 6 червня 1919 р. словенці, хоча і запізно, захопили всю Целовську котловину. З урахуванням цього факту і допомогою Франції конференція взяла до уваги словенські вимоги тільки в тій мірі, щоб територію плебісциту було розділено на дві зони А і В.⁶²⁰ (Див. Додаток 8, Мапи 9/1-4)

21 червня 1919 р. Верховна Рада Паризької мирної конференції наказала,

щоби зону А зайняли війська СХС, зону В – Австрія, й тільки італійська делегація вимагала виведення всіх військ. Б. Графенауер наводить ще декілька несправедливостей в умовах проведення плебісциту, що були прийняті під тиском Італії.⁶²¹

Кінцевий варіант угоди вказував такі умови проведення плебісциту:

- Зону А займають війська СХС, зону В – австрійські війська.
- війська в обох плебісцитних зонах виконують свої обов'язки під керівництвом Плебісцитної комісії.
- Плебісцит у Зоні А здійснюватиметься не пізніше, ніж через 3 місяці після вступу мирного договору з Австрією в силу, і в день, який визначить Плебісцитна комісія. Якщо плебісцит у зоні А пройде на користь Королівства СХС, через 3 тижні після оголошення результатів Зони А буде проведений плебісцит у Зоні В.

• Міжсоюзницька плебісцитна комісія складатиметься: з 4 членів, що призначаються з боку США, Франції, Великобританії та Італії, 1 буде призначений Австрією та 1 – Держава СХС. У дискусії з питань, що стосуються Зони А, до них приєднується представник Держави СХС, та до дискусій з питань, що стосуються зони В, – представник Австрії.

• Для отримання права голосу в кожній плебісцитній зоні необхідно виконання умов:

- а) вік 20 років або старше на 1 січня 1919 р.
- б) мати постійне місце проживання на території плебісциту на 1 січня 1919 р.
- в) народитися в цій області або мати постійне місце проживання на території плебісциту ще до 1 січня 1912 р.

Італія зі своїми військами на прохання австрійців в червні 1919 р. окупувала Целовську котловину на північ від Целовця. Отже, реалізація плебісциту в таких умовах була недемократичною і нелегітимною.

На підставі статей 49 і 50 Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р., було видано оповіщення про проведення плебісциту в Каринтії в Зоні А

в день 10 жовтня 1920 р. Перед плебісцитом обидві сторони проводили інтенсивну пропаганду. Австрійська пропаганда підкреслювала, зокрема, економічні вигоди при збереженні єдності Целовської котловини, також Австрія покладалася на самобутню взаємну Каринтійську самосвідомість і братерство між словенсько- і німецькомовними жителями Каринтії. Австрійська пропаганда була більш анти-югослов'янською, ніж анти-словенською, та показувала ситуацію в Королівстві СХС як хаотичну. Слід зазначити, що австрійська пропаганда використовувала словенську мову і гарантувала, що в Австрійській Республіці після плебісциту словенська мова буде користуватися рівними правами з німецькою.

Югослов'янська (тобто словенська) сторона виступала майже виключно з аргументами, які підкреслювали національну свідомість, і мала наголошену анти-німецьку спрямованість. **(Див. Додаток 7)**

10 жовтня 1920 плебісцит був проведений в Зоні А. За Австрію проголосували 59,1% (22 055 виборців), за Королівство СХС 40,9% (15 279) виборців. Голоси за Югославію прийшли в основному з південного берегу річки Драва. Більш докладний аналіз результатів показує, що значна частина словенців проголосували за Австрію. **(Див. Додаток 8, Мапа 11)**

Причини поразки у плебісциті, на погляд словенських фахівців з проблем Каринтії, були:

1) національна самосвідомість не була достатньо розвинута

Через германізацію, тривалого століттями гноблення і дискримінацію більшість каринтійських словенців отримали відчуття неповноцінності та надавали пріоритет всьому, що було «по-німецьки».

2) соціальна структура

Каринтійські словенці в Зоні А в основному були фермери, сільськогосподарські робітники та найманці-поденники. Фермери були найбільш свідомі і в основному голосували за СХС, але кількісно їх було менше найманців. Всі інші працівники залежали від австрійців, які тримали в руках величезні маєтки, ліси, промисловість, ремесла, торгівлю і т.п. Їх господарі,

звичайно, впливали на підлеглих під час плебісциту. Крім того, словенські робітники в більшості належали до австрійської соціал-демократичної партії яка проголосила лозунг «За єдину Каринтію, За Австрію». Теж фактом на користь Австрії було те, що каринтіїці більш прив'язані до Целовця, як економічного центру, та й Караванські гори заввишки до 3,5 км дійсно являють собою природний бар'єр з рештою словенських земель на південь від Каринтії.

3) відведення військ СХС з Зони А

Рішення Плебісцитної комісії про те, що за три тижні до плебісциту війська СХС мали залишити підконтрольний район, також згубно вплинуло на результати волевиявлення. Авторитет Королівства СХС різко зменшився, коли італійська армія при цьому залишилася на кордонах плебісцитної зони, тож більшість населення сприйняла це як доказ того, що югославська сторона слабкіша.

4) присутність сильного італійського війська в Каринтії

Австрійська пропаганда вдало використала присутність італійського війська в Каринтії біля околиць Бельяка (Філлах) та вздовж кордону території плебісциту: її пропагандисти розповсюджували звістки, що ці війська окупують Зону А, якщо там виграє словенська сторона.

5) Целовець – постійна офіційна штаб-квартира плебісцитної комісії

Каринтійські словенці не зважилися проголосувати на користь словенської сторони вже з тої причини, що плебісцитна комісія проводила свою роботу з того ж міста (німецькою Клагенфурт, завжди це писалося на першому місці, а потім словенська назва Целовець), звідки ще до Першої світової війни виходили всі рішення зі зміцнення германізації і дискримінації щодо каринтійських словенців. Прикладом такого несприятливого психологічного фону можна вважати те, що всі оголошення в Зоні А друкувалися двома мовами, з яких на першому місці завжди була німецька, як панська, значніша, ніж словенська.

6) зміст пропаганди виявився важливішим, ніж її мовний фактор

Австрійська пропаганда була більш результативна, ніж пропаганда на користь Словенії. Австрійська влада, до якої звикли протягом століть, мала

кращі навички у обіцяннях. Наприклад, менш національно свідомі словенці довірилися тому, що збори Каринтії на своєму засіданні 20 вересня 1920 р., тобто за 12 днів до голосування, виголосили урочисту обіцянку, що «хочуть зараз і завжди підтримувати словенських співвітчизників в їх мовній та етнічній ідентичності». Між тим, ці обіцянки законодавчих зборів ніколи не були реалізовані.

На наш погляд, значно вагомими були такі причини:

7) йшлося не про словенську державу, але про югославську.

Під час плебісциту виборці робили вибір не між Австрійською Республікою та Республікою Словенією, а між Австрійською Республікою та Королівством СХС. У той момент словенці не мали своєї власної суверенної держави та не були об'єднані, частина їх увійшла у Королівство СХС, але венеційські та приморські словенці залишалися під Італією, а порабські – під Угорщиною. Тому каринтіїці не мали твердого словенського націотворчого та державотворчого орієнтиру.

8) йшлося не про республіку (та католицтво), але про королівство (з панівним православ'ям).

Австрійська пропаганда скористалася всіма фактами, що демонстрували не вигідне становище Королівства СХС в порівнянні з Австрійською Республікою. Так, інформації про те, що Королівство СХС після свого створення було країною молодю, невпорядкованою, зайво зацентралізованою, нестабільною, в якому населення етнічно змішане, а словенці поступаються своєю чисельністю і впливом православним сербам – протистояла агітація на користь Австрії як унітарної республіки, демократично керованої країни з населенням переважно римо-католицької віри та звільненим від військового обов'язку, де словенцям Каринтії гарантувався вільний національний розвиток.

* * *

Таким чином, проведення Каринтійського плебісциту виявило багато чинників, через які каринтійські словенці проголосували за приєднання до Австрії. Перш за все, словенський уряд недостатньо розвинув агітацію та

пропаганду, яка не вплинула на соціальні прошарки словенського населення, повністю залежні від австрійських підприємців, і австрійська пропаганда була ефективнішою. Серед зовнішніх причин поразки треба вказати на дипломатичне втручання Італії, через що війська Королівства СХС вивели з зони проведення плебісциту, та її військову присутність у зоні плебісциту, що психологічно тиснуло на населення. Головною внутрішньою причиною ми вважаємо централістську та уніфікаторську політику Королівства СХС, у якому словенську автономію було ліквідовано, виконання корфських домовленостей відкладалося, а на чолі держави встала православна династія. Все це мало негативний вплив на воління каринтійських словенців.

Значення результатів Каринтійського плебісциту для процесу словенського державотворення важко переоцінити. Словенія загубила біля 1 млн. населення у економічно розвинутих районах з модерною інфраструктурою. «Колиска словенської державності» – Господетське поле та Княжий камінь залишилися в Австрії, як нагадування про споконвічну залежність та «неісторичність» словенського народу.

Висновки до розділу III. Провінційному урядові довелося вирішувати всі державотворчі проблеми, успадковані від Національного уряду, але у набагато складніших внутрішніх і зовнішніх умовах. Початок поступової централізації нової з'єднаної держави та інтенсивне втручання наддержав і сусідніх країн у процес визначення словенських кордонів призвели до поразки Провінційного уряду на всіх теренах. Уряд досягнув збільшення кількості дозволених повіренств з 4 до 6, і, таким чином, вирізнявся між іншими провінціями Королівства. Але сфера його адміністративної відповідальності не досягала попередньої словенської повної автономії через повне підпорядкування Провінційного уряду центральному урядові в Белграді, котрий зовсім припинив його діяльність 12 липня 1921 р.

Друге з головних державотворчих завдань словенської політики – завершити процес об'єднання всіх словенців у єдиній країні – теж не було

досягнуто. Головною причиною було незвичайне положення словенських земель у міжнародному розкладі: протягом війни Словенія була частиною Австрії, яку перемогли, але приєдналася (як і вся Держава СХС) до Королівства Сербії – країни-переможниці. Відрізки словенських кордонів були встановлені в різні історичні періоди, у різних умовах, за різними мотивами, факторами та географічними характеристиками. Але по всій довжині на півночі державний кордон Першої Югославії демонструє конфлікт з фактами етнографічного розмежування. Рішення Паризької конференції на користь Австрії приймалися не заради Австрії, але проти Югославії, тому що її від початку підтримувала Франція. Справа в тому, що на конференції Королівство СХС в цілому сприймалося як розширене Королівство Сербія, і йшлося не про права народів, а про зростання впливу Франції на Балканах. Сама Сербія, вперше вийшовши на світову арену, ще не мала достатнього досвіду у дипломатичних баталіях; крім того, словенські землі використовувалися нею у якості розмінної монети, щоби виторгувати територіальні поступки на півдні, у Македонії. Так, словенські землі «розшматували» між собою 4 держави, і тільки у Королівстві СХС словенці мали деяку квазісамоврядність.

Під час плебісциту у Каринтії проявилися наслідки багатовікового німецького соціального та національного тиску, що прослідковується й сьогодні. В значній мірі каринтійські словенці виявилися байдужими до процесу розбудови своєї держави, де вони були б титульною нацією, ще й через побоювання економічного тиску. На жаль, в той час у Каринтії не знайшлося сильних лідерів, які пішли б шляхом генерала Майстера, лейтенантів Мальгая, Лаврича та інших словенських бійців. В той же час, словенці зрозуміли, що у таку доленосну добу вони знаходяться у ворожому оточенні. Словенський народ пав жертвою політичної гри, вічного взаємного непорозуміння наукових доказів та дипломатичних правил. Програний Каринтійський плебісцит мав катастрофічні наслідки для словенського народу. За кордонами Словенії залишилося 40 % словенських земель і населення, у тому числі біля мільйона каринтійських словенців, що ускладнювало ставлення словенців до центральної

влади, яку вони звинуватили у втраті Каринтії, та до сусідів по державним кордонам, які відтяли Каринтію, Примор'є і Пораб'є. (Див. Додаток 8, Мапа 11)

Однією з причин провалу словенських намагань була бездіяльність сербської, впливовішої частини делегації. Тим не менше, чи, точніше, саме тому, доповідь Майлза та вся безуспішна діяльність словенських дипломатів і політиків проти її впливу на рішення конференції, по-перше, стали показником слабкості впливу словенських політиків на сербський королівський уряд, а по-друге, згуртувала словенську клерикальну політику навколо ідеї автономізму та рішучого її відстоювання, що спричинило подальший розвиток словенської політичної, державотворчої та історичної думки в умовах фактичної політичної демодернізації, яка почалася зі вступом Словенії в Королівство СХС.

РОЗДІЛ 4.
РОЗВИТОК СЛОВЕНСЬКОЇ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ІДЕЇ І
САМОУПРАВЛІННЯ
У КОРОЛІВСТВІ СХС (1920-1929 рр.)

Нова спільна держава з'єднала чотири народи, які до 1918 р. жили у різних політичних та державно-адміністративних традиціях та умовах. Коли у 1917 р. на Корфу розроблялися принципи державного об'єднання, нагальність цього об'єднання не викликала сумнівів, але всезагальний патетизм тодішнього югославізму не дозволив учасникам сумніватися у тому, що якась із сторін почне уникати виконання положень декларації. Тому жодних конкретних заходів, положень або планів виходу з такої ситуації не було передбачено. Але у післявоєнних умовах королівська Сербія, країна-переможниця, розглядала приєднання габсбурзьких слов'ян не як об'єднання рівноправних сторін, але як своє розширення. Сили, що стояли за Версальською системою договорів, вважали нове королівство продуктом «національного самовизначення», ідеї, якою вони тоді захоплювалися, і, таким чином, вони визнали нову державу і короля Петра як її правителя, теж вважаючи її «розширеною Сербією».⁶²²

Незважаючи на це, головні словенські політики сподівалися виборити свою автономію у Конституанті при обговоренні та затвердженні Конституції королівства.

4.1. Конституанта у словенській політиці (1920-1921 рр.)

Корфська конференція 1917 р. обговорила усі принципові питання щодо устрою та законодавства майбутньої об'єднаної держави західно-балканських слов'ян та зафіксувала їх у декларації. Але дедалі ясніше ставало, що Белград не бажає виконувати багато з зобов'язань, які він взяв на себе на Корфу. Сербські лідери шукали можливості сформувати «Велику Сербію», але врешті-решт у політичних тертях з хорватськими та словенськими лідерами пішли на

компромісну ідею єдиної «югослов'янської» держави. Тому у декларації було закріплено положення, що нова держава мала бути парламентською монархією на чолі з династією Карагеоргієвичів, яка забезпечувала би рівноправність усіх національностей, релігій і мов у державі. Женевська декларація, незважаючи на досягнуті домовленості про федерацію, все ж заявляла, що форму співіснування багатьох народів та релігій має визначити Конституанта.

У час битви за кордони, яка перейшла ще й на дипломатичні терени у Париж у січні 1919 р., у Королівстві СХС різко пожвавилася дискусія про майбутній державний устрій, у рамках якої словенці та хорвати почали вимагати виконання корфських домовленостей про тимчасовий виборний спільний представницький орган, завданням якого була законодавча підготовка виборів до Конституанти.

Тимчасова скупщина (1 березня 1919 р. – 28 листопада 1920 р.)

Ще на Корфу почалася довга і палка дискусія між Югослов'янським комітетом і урядом Сербії про створення Тимчасового Національного представництва (Тимчасової скупщини) – спільного парламенту, яка посилювалася після створення єдиного уряду у грудні 1918 р. Вибори у Конституанту, перші вибори нової спільної держави, були передбачені у Корфській декларації, і цього королівський уряд не міг уникнути.⁶²³ Тимчасове представництво мало підготувати ці вибори, як і прилагодження усіх типів виборчого законодавства, що діяли на різних землях, що об'єдналися. Спільний представницький і законодавчий орган мав складатися з сербських депутатів, членів Югослов'янського і Чорногорського комітетів, представників габсбурзьких слов'ян. Пашич і сербський уряд протидіяли внесенню положення про представництво до Корфської декларації. Проблемою було небажання королівського уряду створювати будь-які виборні органи влади до скликання Конституанти.

Наприкінці січня 1919 р. у редакційній статті «Словенця» з обуренням писали: «Дайте нам державне віче!.. Складається враження, що ніхто не поспішає з югославським парламентом, що хочуть *via facti* зверху і

недемократично, тобто без згоди народу, довільно вирішувати і творити справи за ніч і без представників народу... У старій Австрії нічого не відбувалося за абсолютистським жестом, також і у Югославії це не піде надто легко». ⁶²⁴

Компроміс було досягнуто через умову, що представницький орган не буде обиратися. Представництво сформувалося не на основі виборів, а за згодою основних політичних сил у кожній провінції королівства. У представництво було призначено 296 делегатів. При цьому міністр внутрішніх справ Прибічевич лобював сербські партії. Словенські політики вважали, що критерієм розподілу місць буде кількість мешканців кожної провінції. Тому для Словенії вони затребували 38 депутатських мандатів. Але «вони не врахували головного балканського шинкаря Прибічевича, який надав словенцям лише 32 місця, заявивши, що держава «ще не має певної межі». Тобто, він оскаржив право представництва тим словенцям, котрі залишилися полоненими на іншій стороні демаркаційної лінії з Італією, у Примор'ї та Внутрішній Словенії», ⁶²⁵ передавши їхні 6 мандатів сербам.

1 березня 1919 р. вийшов указ регента, і у середині березня політичні представники провінцій нової держави зібралися у Тимчасовому національному представництві. На думку Н. Енгельсфельд, це був «перший державний парламент югославської монархії». ⁶²⁶ Саме у ньому незабаром сформувалися основні коаліції, які потім протягом десятиліття в атмосфері жорсткої конкуренції та різкої конфронтації доленосно впливали на розвиток Королівства СХС. ⁶²⁷

Тимчасове представництво діяло до 28 листопада 1920 р., тобто з перервами близько двадцяти місяців. Депутати прийняли тільки декілька законів. Белградський уряд намагався діяти сам – у тому числі прийняв бюджет на 1920 р. Тільки у червні 1920 р. розпочали обговорення проекту закону про вибори у Конституанту. Центральний уряд намагався скоротити процес прийняття закону, але зіткнувся з опором більшості депутатів. Тим не менш Тимчасове представництво спромоглося тільки відхилити два монархічно-централістських проекти конституції, які, однак, «суттєво не відрізнялися від

остаточного проекту, прийнятого як Відовданська конституція, тобто йшлося тільки про відкладення неминучого». ⁶²⁸ На початку вересня «Закон про вибори національних депутатів у Конституанту Королівства сербів, хорватів і словенців» було прийнято. На вимогу всіх сторін Корфської декларації, вибори до Конституанти були призначені на листопад 1920 р.

На цьому етапі негайно виявилася головна проблема – різниця в парламентарних традиціях національних частин нової держави.

Особливості політичної культури та політичної традиції словенців

Словенці з самого виникнення конституційної монархії у Австрії мали представництво у австрійському рейхсраті. Представництво визначалося залежно від адміністративного складу імперії, що визначала Прагматична санкція 1713 р. (перший нормативний акт по всій австрійській імперії, що визначав її складові ⁶²⁹). За нею словенці не мали своєї національної адміністративної одиниці та повністю підпадали під австрійське управління. Тобто інші габсбурзькі слов'яни мали національне представництво, хоча, на відміну від своїх братів, словенці Крайни, Штирії та Трієсту представляли себе не як словенці, а як депутати від німецьких адміністративних одиниць на своїх землях.

До 1907 р. виборча система була куріальною, в основу якої було покладено станово-майновий принцип. ⁶³⁰ Складнощі такої системи примушували словенців добре розбиратися у виборчому законодавстві та привчали до законослухняності. Новий виборчий закон від 26 січня 1907 р. декларував загальні, рівні і прямі вибори при таємному голосуванні (для повнолітніх громадян сильної статі). Введення загального, прямого, рівного і таємного голосування однозначно робило словенців панівним урядово-політичним елементом у провінціях на їхніх землях.

Бачимо, що австрійська виборча система та робота парламенту мали свої особливості, до яких словенці звикли.

Словенці відрізнялися юридичною обізнаністю у сфері виборчого права, законослухняністю, прихильністю до парламентаризму, прозорості дій владних

органів, справедливості, рівності і інших демократичних цінностей та буржуазних політичних свобод, поважали принципи верховенства права та закону.⁶³¹

У той же час робота рейхсрату теж деяким чином вплинула на політичну культуру словенців. Скандальні і галасливі засідання у парламенті та невіршеність нагальних питань у всіх сферах життя імперії наводили на думки про неминучий крах будь-якої парламентської демократії у рамках конституційної монархії. Тому потім, вже у Королівстві СХС, багато словенців підтримувало лібералів, які стояли за національну та політичну єдність та були навіть задовільні, що у місцевих органах самоврядування не відбувалося партійної боротьби, тому що це було заборонено. Зневіра та нелюбов до політичного плюралізму перейшли також і до словенських комуністів.

З другого боку, одним з видатніших депутатів рейхсрату, відомих по всій імперії, був словенський політичний діяч, голова клерикальної СНП Антон Корошець. Він був головою Югослов'янського клубу депутатів рейхсрату у 1913-1918 рр., а члени керівництва партії також брали участь у роботі різних органів імперської влади. Тому ця частина словенського населення (заможне фермерське село, поміщики, промислові виробники, духовенство) мала досвід парламентської боротьби та бачила в ній сенс та протипагу боротьбі революційній. Тому сенсом словенської політичної традиції був конституційний парламентаризм з перевагою консерваторів.

Особливості виборчої системи у Королівстві СХС

У свою чергу, Королівство СХС для обрання депутатів в парламент в Белграді використовувало низку сербських законів. Виборча система та законодавство у Королівстві СХС були успадковані від Королівства Сербія.

Однією з найважливіших процедур, що виконували партії перед виборами, було складання списків кандидатів. Спосіб складання списків кандидатів залежав від положень закону, який регулював розмір виборчих округів, та від виборчої системи, тобто мажоритарної або пропорційної. Політичні партії в складанні списків кандидатів більш-менш свідомо брали до уваги побажання

партійного апарату та керівництва, кого саме включати у список людей, які майже напевно будуть обрані.⁶³²

Закон про вибори передбачав, що на виборах виступають списки кандидатів, які іменувалися за носієм списку; найменування партій не згадувалися. При цьому закон передбачав проведення передвиборної агітації за окрему партію, а не за список. На виборах партії діяли поодинці, іноді в поєднанні зі спорідненою партією (наприклад, словенський Прекмурський список 1920 р.) або у взаємному технічному зв'язку, тобто коли партії однаково задовольняли вимогам закону (тоді вони створювали блоки).

Оскільки до моменту прийняття закону про вибори депутатів в Установчу скупщину ще не був прийнятий закон про громадянство, закон про вибори мав визначити, хто є громадянином Королівства СХС. Це було закріплено у Статті 9, яка говорила про право голосу.⁶³³ Також були визначені умови висування кандидатів.⁶³⁴

Одна з умов діяла тільки на виборах в Конституанту. Виборчий закон 1920 р. встановив, що для деякої частини депутатів висуваються додаткові умови. У Статті 14 Закону було визначено, що у списку кандидатів у кожному окрузі серед усіх кандидатів, принаймні один мав бути на особливих умовах. Цією умовою був диплом університету або іншої вищої школи.⁶³⁵ Депутати з загальними та особливими умовами мали обиратися у пропорції 4:1.⁶³⁶

Частина політичних діячів виступила проти будь-якого розділу всього корпусу депутатів на звичайних і особливих. Словенський соціал-демократ Антон Крістан у своїй промові казав: «Якщо партія, яка виступає у виборчій боротьбі, гідна цього, тоді вона сама охоче спрямує до парламенту інтелектуалів, які потрібні в будь-якому випадку в законодавчій роботі. Чи то буде соціалістична партія, чи то селянська, кожна партія буде виставляти кандидатів-інтелектуалів, які будуть працювати ефективно,... які будуть робити щось для людей. Але я бачу, що зараз ми хочемо тут створити закон, згідно з яким сюди прийдуть освічені паразити; ті, яким би в іншому випадку люди ніколи не довірилися, мають тут забезпечені мандати».⁶³⁷

Щоби вивчити процес розвитку словенської державотворчої ідеї, розглянемо партійні програми, розроблені для передвиборчої кампанії 1920 р.

У виборах у *Конституанту 28 листопада 1920 р.* взяли участь три основні групи партій: партії ліберального напрямку – централісти; ті, що стояли на боці більш м'якого, федеративного устрою з національними напів-автономіями – ідеалу, записаного у Корфській декларації; і партії, які займали позицію, прямо протилежну ідеї централізованої Югославії. Всі партії на перший план у порядку денному ставили національні питання. Словенські політичні табори були представлені у всіх угрупованнях Конституанти.

Були дві основні партії, які підтримували повну уніфікацію нових націй і держав у регіоні: Сербська Радикальна партія (СРП), головною позицією якої було будування «Великої Сербії» шляхом забезпечення сербського панування над іншими «племенами» на Західних Балканах, і загальнодержавна Югославська Демократична партія (ЮДП), яка підтримувала незмінність Корфської декларації, тому що демократи хотіли рівноправності в новій державі для всіх народів. Хоча радикали хотіли уникнути ідентифікації з унітаристами, мета радикальної партії утвердити сербську гегемонію мала за необхідність прийняття уніфікації. Хоча їх програми різнилися у причинах, їх кінцева мета була однакова. В результаті, ЮДП, чия кінцева мета полягала у створенні єдиної держави під сербським керівництвом, розглядалася як ще один важіль СРП, яка давала їм голоси на виборах. У ЮДП входили і словенські ліберали.⁶³⁸

Партії, які виступали за автономію в рамках федерації, не були настільки популярні, як про-унітаристська або анти-унітаристська група. Сильна партія в цій групі була Югославська Мусульманська Організація (далі – ЮМО), яка отримала всі свої голоси тільки від національно та релігійно різноманітного регіону Боснії і Герцеговини. ЮМО була заснована виключно для мусульман і висувала ідею необхідності об'єднання всіх мусульман з метою відстояти свої права. Ця партія просуvala платформу єдиної Югослов'янської держави у вигляді вільної федерації держав з широкою національною автономією.

Лідери партій, які відкинули Корфську декларацію і створення нового

Королівства, повністю грали на ідеях національної ідентичності та національного самовизначення, оскільки вони вважали, що будь-які спроби уніфікувати народи Західних Балкан треба зупинити. Кілька великих хорватських партій, в тому числі Партія права, вимагали повної автономії хорватів у конфедеративній державі.⁶³⁹ Зокрема, лідер Хорватської Народної Селянської партії (далі – ХНСелП) Степан Радич казав: «Може бути, ви виграєте словенців, я не знаю. Може бути, ви також виграєте сербів. Але я впевнений, що ви ніколи не виграєте хорватів..., тому що весь хорватський народ однаково проти вашого централізму... Ми, хорвати, не хочемо ніякої державної організації, за винятком федеративної республіки у складі конфедерації».⁶⁴⁰

Розподіл голосів продемонстрував значні відмінності у питанні підтримки створення уніфікованої централізованої держави. Результати виборів показують, що більшість жителів Королівства СХС не відчували себе цілісною єдністю, у наборі голосів не було більшості, яка б безумовно погодилася на якійсь один спосіб об'єднання народів в єдину державу.⁶⁴¹

У Словенії напередодні виборів 1920 р зберігалися три традиційних політичних табори: католицький, ліберальний та марксистський. (Див. Додаток 6, Таблиця 1)

До виборів підготувалося 6 словенських партій. Три з них існували ще за часів Австро-Угорської імперії (клерикальна, ліберальна і соціал-демократична), у новій державі були створені ще 3 ліберальні партії: Самостійна Аграрна партія, відновлена Націонал-Соціалістична партія і Комуністична партія Югославії.

Клерикальний табір на виборах у 1920 р. складала єдина партія – СНП, на чолі з А. Корошцем.⁶⁴²

Більш різноманітним був *ліберально-селянський табір*. Сюди ми можемо включити всі партії і рухи, які були між католицькою партією, з одного боку, і марксистським робітничим рухом, з іншого. Ліберальний табір можна поділити на буржуазну, селянську і робітничу гілки. Буржуазну частину ліберального табору представляли офіційна ліберальна партія (спочатку ЮДП, а потім СДП)

на чолі з Г. Жерьявом і А. Крамером, та споріднена їй Прекмурська господарська партія (1920 р.), староліберали, а також пов'язані з сербським центром радикали і демократи.

Селянські партії в ліберальному таборі були ті, що були антиклерикальними та ідеологічно пов'язані з лібералізмом, тобто поєднували дрібних «сімейних» землеробів: САП, різні селянські та республіканські списки і списки ХНСелП Радича, популярні особливо у Білій Країні. Робітнича гілка ліберального табору включала націонал-соціалістів.

Марксистський табір на виборах був представлений Комуністичною партією Югославії, у виборах у Словенії брала участь її словенська секція на чолі з Етбіном Крістаном.

Офіційно розпочали передвиборчу боротьбу ліберали на великому мітингу 12 вересня 1920 р. в Любляні. У своїй промові головний доповідач А. Крамер висунув вимоги: 1. одна держава, один правитель, один парламент і одна верховна влада; 2. щоби серби захистили словенський кордон на півночі, а словенські солдати – на півдні; 3. «здорова» деконцентрація державної влади (передача державних повноважень провінціям), щоби на місцях отримали «певну владу», але щоби верховна влада зберегла за собою прийняття рішень в останній інстанції. Муніципалітети, округи та провінції мали б «народне самоуправління на широкій основі», але не на шкоду «ідеї перемоги національної та державної єдності». ⁶⁴³

На програму Крамера відповів клерикальний «Словенець» 15 вересня, «що тепер, нарешті, вирішиться питання, чи верховенство над Словенією візьме белградський централістський чиновник, чи словенський народ через своїх представників». «Автономія є у тому, що верховні провінційні влади мають вищу і вирішальну силу і владу у політичних, економічних, освітніх і фінансових питаннях. Якщо країна має автономію, вона має право видавати конституцію щодо цих справ... і у цих справах над нею не має бути жодного господаря. На думку Крамера, в кожному випадку всі справи би вирішував Белград. Тобто він за автономію, в якій би словенцями командував

некомпетентний і безголовий белградський чиновник». ⁶⁴⁴

У цю дискусію про автономію 18 вересня також вступив соціалістичний «Вперед»: Белград може управляти лише загальними питаннями (закордонних справ, армії і т.д.), а спільний парламент – видавати рамкові закони. Усе детальне виконання постанов і законів повинно бути передано виборним провінційним зборам, які також мали б законодавчу владу у рамках спільних державних органів та свої власні фінансові ресурси. Подібне самоуправління повинні також мати округи і муніципалітети. ⁶⁴⁵

Почалася важка боротьба за автономію і проти неї, яку можна також розглядати як боротьбу ідейно-політичних течій словенства та югославізму. Відомий словенський ліберал Іван Тавчар тоді писав: «На кожному куці буде сидіти пташка і співати свою пісню про конституцію. Усі мудреці з усіх місць зберуться и будуть висувати найчудніші конституційні проекти... Сутність майбутньої конституції складається в простому реченні, що Югославія є єдина, монархічна держава під династією Карагеоргієвичів... Якщо би вирішили мати Республіку, то поховали би державу, тому що у наших парламентських умовах для виборів першого президента потрібно принаймні десять років... Ми за єдину державу. Колись ми були за єдину централізовану державу, тому що ми сподівалися, що централізм, як сталева перекладаина, разом стискатиме окремі частини нашої держави... Цей централізм сьогодні не має життєздатності, і у цьому серби винуваті самі, тому що посиляли нам занадто багато Лукичів, Стефановичів і інших, які всі вирізнялися виключною твердолобістю... Централізм, який народить ще більше корупції, ніж ми вже маємо, є мертвий, і Конституція повинна нам приписати багато, багато автономії... Але також має бути виключено, щоби у майбутньому незначний чиновник у Любляні кидав через поріг белградських міністрів». ⁶⁴⁶

А. Корошець виступив з програмною промовою 30 вересня 1920 р. у Маріборі на засіданні керівництва СНП. Партія вимагала рівності всіх трьох «племен»: «Жоден не має права домінувати над іншим. Скрізь повинні бути однакові податки та державна турбота щодо лікарень, шкіл і чиновників». Всю

державу для кращої і швидшої адміністрації треба розділити на кілька провінцій, однією з яких була б Словенія. Словенії потрібна самостійність; Словенія мала би з державою спільні справи у тому, що необхідно для порядку, влади і репутації країни, та була б незалежною у всіх питаннях, які найкраще і більш ефективно здійснюються у місцевих умовах. Ці справи вів би провінційний уряд, який був би відповідальний перед Провінційними зборами. З огляду на форму правління, А.Корошець висловився за те, що найважливіше значення має демократична конституція і право самих людей вирішувати свою власну долю. «Я монархіст, але кожен патріот республіканських поглядів повинний визнати, що ми ще не дозріли до республіки». У світлі питань віри і церкви він сказав, що «ніколи не було і не буде виправдано покладатися на релігійні питання у виборчій боротьбі, як роблять сьогодні». ⁶⁴⁷

СНП завершила розробку своєї передвиборчої програми 26 жовтня. На початку в ній підкреслено, що «словенці стоять на межі краху, якщо не підніметься народ» і на виборах не вимете партію (лібералів), яка ховається за хибним ім'ям демократії. Під владою цієї партії «замінили чотири крони на динар, що означало втрату двох третин національних активів. Розповсюдилася спекуляція, дорожнеча, дефіцит, лихварство, корупція, страшні податки, ми втратили Каринтію, і Примор'є теж у небезпеці». СНП вимагала «автономію для Словенії, та провінційний парламент, який мав би законодавчу владу. Армія має служити людям, земля має бути власністю того, хто її обробляє, і ніхто більше не матиме на права на неї, робочим повинні бути надані права, які їм належать, торгово-ремісницький стан має бути самостійним та самодостатнім у твердій економічній організації і за допомогою доброго економічного закону». СНП також закликала словенську інтелігенцію допомогти скинути «режим, який хоче стерти словенське ім'я». ⁶⁴⁸

Не менш бойовитою була програма ліберальної ЮДП, яку керівництво партії прийняло 21 жовтня 1920 р. Програма вимагала централізовану державу, де про федералізм не може бути навіть мови. Але на місцевому рівні державу було треба значно децентралізувати, тому ЮДП вимагала самоврядування

муніципальних утворень, округів та провінцій з їхніми власними доходами і активами, а також з обраним представництвом, яке могло видавати нормативні акти, але тільки в межах повноважень локального характеру, які б мали, перш за все, соціально-економічний характер. Програма виступала за виключення старої австрійської дворівневої системи, яка допускала, що державний та самоуправлінський апарати крали владу один в одного.⁶⁴⁹

У передвиборчі змагання вступили також ліберальні аграрії – САП, що була заснована на початку червня 1919 р. Ліберали добре розуміли, що в сільській місцевості партія не могла конкурувати з СНП, але насправді була досить успішною між фермерами і сільськими монополістами. САП виступала за вільну землю для селянина. Про аграрну реформу партія мала свою думку: «земля, яка залишилася великим землевласникам, виробляє принаймні в п'ять разів більше, ніж можуть селяни, яким поділили землю. Щастя селянина, однак, не залежить від обсягу ділянки, але від здатності працювати на землі... на благо спільноти». САП підкреслювала, що селяни – у Королівстві СХС їх було 80% – не визнають над собою будь-якого диктату, ані буржуазного, ані робітничого. У державі не повинно бути домінуючого «племені». Програма вимагала справедливого і рівномірного розподілу податків, що мало сприяти розвитку господарства, і т.д. «Поки монархія і монарх не переслідують селян, природно, що ми не маємо приводу виступати проти них». САП принципово була за автономію Словенії, якщо це пішло би на користь провінційних потреб і не на шкоду єдиної держави.⁶⁵⁰

Програма *Націонал-Соціалістичної партії* (НСП) майже не відрізнялася від НСДАП у Німеччині.⁶⁵¹ У своїй газеті «Нова правда» від 8 травня 1920 р. партія стверджувала, що її мета встановити «соціалістичний суспільний лад, перемогу експлуатованого класу над класом економічного капіталізму. «Ми хочемо югославського соціалізму, а не погану копію Москви, Берліна, Відня або інших економічних деспотів. Ми хочемо створити щось автономне, власне, що би відповідало нашим умовам. Щоби багатство належало тим, хто створює його. Нехай ніхто не буде пан і ніхто холоп, але кожен співробітник і співвласник.

Сьогоднішня капіталістична економічна організація повинна бути змінена у соціалістичну, а сьогоднішній коефіцієнт заробітної плати у спільну власність. Засобами для досягнення цієї мети повинні бути всебічно підготовлена соціалізація капіталістичних підприємств, що не більше, ніж передача від привілейованців до тих, хто має право». ⁶⁵²

На мітингу *соціал-демократів* 3 жовтня в м. Цельє з програмною промовою виступив Етбін Крістан. Він сказав, що соціальну революцію не можна розуміти так, що вона говоритиме гвинтівками та гарматами. Ця революція «вже здійснилася так, що революціонізувався мозок мільйонів. Соціальна революція – це не якась чортівня, барикади, але тільки потужний процес, який змінює економічні основи в людському суспільстві, тому що старі основи неможливі... Ми повинні стримувати катастрофічні події і шукати способи для задоволення потреб класу... Ми уникаємо шляхів, які йдуть проміж швидкострільних гармат». ⁶⁵³

ЮСДП опублікувала передвиборчу програму 13 жовтня. Соціал-демократи вимагали вирішення «югослов'янського питання» не через «анексію, але тільки у вільному об'єднанні племен на основі добровільної згоди і повної рівності». Крім того, програма закликала до ліквідації дорожнечі і військової диктатури, свободи політичного, культурного і громадського руху, до народної республіки, автономії муніципалітетів та інших органів самоуправління, єдності держави, валютної реформи, відмови від мілітаризму (тільки народна оборона), активної соціальної політики (робочі мають брати участь в управлінні і контролі підприємств, що є переходом до соціалізму). Програма також підкреслювала, що нація є власником всіх земель шляхом передачі володіння дійсним обробникам, і закликала до колективної організації всього сільського господарства, соціалізації великої промисловості, шахт, великих маєтків і банків. ⁶⁵⁴

Результати виборів 1920 р. по Словенії показують, що СНП виборила незначну перемогу і відносну більшість у словенській делегації у Конституанту. На думку словенського історика М. Мікужа, основною причиною було те, що СНП не встигла розповсюдити свої мережі по всій країні, як було до війни. ⁶⁵⁵

На наш погляд, це сталося через те, що на них лягла вся відповідальність за провали словенських намагань щодо збереження автономії та словенської територіальної та етнічної цілісності.

Також у Конституанту пройшли робітники та аграрії. Якщо підсумувати голоси і мандати на виборах у Конституанту, треба сказати, що це в точності відповідало економічній і політичній ситуації у Словенії та відображало відносну слабкість буржуазного класу через його розділеність майже навпіл, враховуючи чисельність дрібної буржуазії та сільсько-буржуазну електоральну базу СНП. (Див. Додаток 6, Табл. 1, 3)

У цікавому дослідженні Б. Балковця знайдемо дані про динаміку висування словенських кандидатів на всіх виборах Першої Югославії. Серед кандидатів, які змагалися на перших загальнодержавних виборах в 1920 р., було 3/5 таких, що на всіх наступних виборах у списках кандидатів ми їх більше не знайдемо.⁶⁵⁶ Це говорить про те, що хвиля післявоєнного оптимізму і початок придушення національних автономій у новій спільній державі принесли з собою покоління тих, хто бажав справедливого виконання Корфської декларації та вірив, що може цього досягти у парламентарний спосіб.

Якщо для порівняння подивимося на *результати виборів 1920 р. по всьому королівстві*, то побачимо, що підтримка централізованої Югославії була обмежена в основному районами з сербською більшістю населення, яке прийняло ідею держави з Сербією на чолі. Більшість у Чорногорії підтримала ці партії, у той час як тільки близько половини населення Македонії проголосувало за будь-яку з трьох «унітаристських» партій.

Тим часом, центр опозиції уніфікованій Югославії корінився в Хорватії-Славонії (де націоналістична ХНСелП мала найбільшу підтримку та зосередила свою кампанію).⁶⁵⁷ Майже вся підтримка на користь федеративного устрою Королівства СХС прийшла від мусульман Боснії та Герцеговини;⁶⁵⁸ бачимо, що здебільшого голосування йшло за національною ознакою.

Якщо порівняти цю інформацію з відповідними даними перепису населення, райони, де була схвалена національно уніфікована Югославія (як

суто уніфікована, або як федерація) мали більш високий відсоток людей, які оголосили себе «югослованами», особливо в Боснії. Мусульмани Боснії, які часто зазнавали переслідувань за свої релігійні переконання, з готовністю прийняли ідею «югославської» ідентичності як засобу урівняння їх у правах з хорватськими та сербськими сусідами.⁶⁵⁹ Серед боснійців 5,1% у голосуванні назвали себе «югослован». (Див. Додаток 6, Табл. 2)

Якщо порівняти з цим ситуацію серед словенців, серед них виявилось тільки 0,4% «югослованів». Але підтримка централізованої держави у 1920 р. за критерієм федералізму поділилася майже як 2:1, де централістські ліберальний та марксистський табори вдвічі переважали над автономістсько-федералістським клерикальним табором.

Докладний показ цих виборів необхідний для розуміння усіх подальших виборів – табори, партії, їхні програми, коаліції, соціальні бази та етно-конфесійний склад змінювалися лише у деталях протягом усіх 1920-х років.

Участь словенців у обговореннях Конституції

Після виборів 1920 р., почалася робота над проектом конституції у скупщинській Конституційній раді на чолі з коаліційною більшістю (сербська Національна Радикальна партія і Демократична партія, два найбільших переможця).

З першого дня роботи Конституанти, 12 грудня 1920 р., політична палітра в ній почала змінюватися. Марксисти здобули 58 мандатів, що їх вивело на 3 місце у політичному рейтингу в державі і поставило під загрозу великосербські плани з неочікуваного боку. 13 грудня комуністи рішуче протестували при прийнятті «Пословника» – правил парламентської процедури, а вже 22 грудня 1920 р. дійшло до прямого зіткнення з комуністами. Але, через свою нездатність до парламентського чину боротьби, комуністи надали багато привидів для заборони партії: організація страйку 12 тисяч шахтарів 17 грудня та заворушення в університетах. Тому останнім кроком вже недіючого уряду було відведення цієї неочікуваної для сербів загрози – прийняття 30 грудня 1920 р. «Обзнани» («Оголошення») – закону проти «комуністичної та іншої руйнівної

пропаганди», за яким депутатські мандати всіх рівнів у комуністів відізнавали.

«Обзнана» заборонила: 1. діяльність комуністичних організацій, будь-яку їхню агітацію та газети; 2. будь-який друк, що порушував правопорядок у країні; 3. всі бунти і заворушення; 4. маніфестації під час засідань Конституанти; дозволила: 5. виселення іноземців, які брали участь у масових заворушеннях; 6. звільнення з державної служби комуністично налаштованих посадових осіб; 7. позбавлення стипендій студентів-комуністів.⁶⁶⁰ (Див. Додаток 3)

Словенці сподівалися на міцну реакцію демократичних сил у Конституанті, але цього не було. У січні 1921 р. словенський соціал-демократ Етбін Крістан у парламенті висунув вимогу відмінити «Обзнану», але міністр внутрішніх справ Драшкович відповів, що уряд на це не піде. Тому депутати Конституанти – комуністи присягли урядові та залишилися в ній працювати.

Розгляд проекту конституції було поділено на 2 етапи: принциповий та детальний. Не було дійсно демократичних дебатів щодо проекту конституції: на розгляд було представлено тільки офіційний проект, який соціал-демократи оцінили як гірший, ніж сербська конституція 1888 р. (яка була максимально реакційною).

Словенські делегати взяли участь у *принциповому обговоренні* (єдина монархія чи федерація), початок якого було призначено на 14 квітня. У числі перших взяв слово Е. Крістан, який «і сказав би щось розумне, але дав себе спровокувати викликами, і трохи не вистачило, щоби не виставив себе дурнем».⁶⁶¹ За суттю, КПЮ вимагала негайно встановити зв'язки з Радянським Союзом, вирішення аграрного питання, проведення соціалістичної революції та встановлення радянської республіки.

За ним виступив лідер клерикалів А. Корошець – і зачепив чотири найважливіших для словенців питання, які входили у програму СНП. Він висунув, зокрема, вимогу створити у новій скупщині другу палату, яка б видавала закони соціально-економічного характеру. Депутатів в цю палату вибирали би стани та станові й професійні організації. Корошець вимагав часткову соціалізацію промисловості, великих землевласництв і капіталу, що у

виражено аграрній країні не могло бути важко, але це здебільшого стосувалося регіонів, де цей економічний сектор був виражений – тобто Словенії і у меншому ступені Хорватії. Найважливіший осередок в країні – це муніципалітет, і конституція мала детально визначити його самоуправління. Також словенці, як і хорвати, вимагали традиційних, історичних кордонів, тому що тільки в них вони могли би продовжувати своє культурне, економічне і політичне життя. Національні адміністративні одиниці, створені історією, на його погляд, мали бути збережені.⁶⁶²

ЮДП, у свою чергу, підкреслювала прихильність до єдиної держави, скупщини та уряду, але виступила за широке самоуправління.

Словенський делегат від марксистів В. Фабіанчич говорив 10 травня. Він зазначив, що спочатку всі словенські партії були за республіку. Комуністи це підтримали, оскільки буржуазія надала пролетаріату 8-годинний робочий день, але коли жандарми знову отримали владу, буржуазія знов почала пригнічувати робітничий рух і повернула 10-годинний робочий день. Тому завданням словенських комуністів він бачив «боротьбу не за якісь процедурні питання».⁶⁶³

Крім самих словенців, словенські питання підіймали інші делегати. 18 квітня у своєму обсяговому виступі С. Маркович, голова марксистського клубу, торкнувся «Каринтійського питання». З огляду на втрату Каринтії він сказав, що соціальний момент визначив схильність більшості каринтійських словенців до Австрії, а щодо рапальської угоди, проте, стверджував, що капіталістичний клас не може правильно вирішити національне питання, тому воно вирішується завжди на перевагу великої нації.⁶⁶⁴

23 квітня хорватський політик А. Трумбич у окресленні внутрішньополітичної ситуації вказав на нереальність як федерації, так і автономії: «сербський елемент, який є сильніший, цього не хоче, в кращому випадку серби могли б погодитися на автономію Словенії». Словенці у мовному сенсі більше відділені від своїх південних братів, і головні проблеми почалися б при розділі країни, тому що неможливо намалювати точну лінію між сербами і хорватами. Тому держава краще була б унітарною.⁶⁶⁵

Голосування з принципового схвалення Конституції пройшло 12 травня. З **320 присутніх депутатів голосувало 227 за, 93 проти.**⁶⁶⁶ Таким чином, централізований устрій держави було **схвалено**.

На *етапі обговорення деталей* не було суттєвих виправлень. Серед багатьох обговорюваних проблем, широкі дебати розпочались з питання «югославської» мови. М. Московлевич, серед іншого, сказав, що «словенці за числом дуже малі, щоби сьогодні бути в змозі підтримувати культурне змагання. Хочуть вони чи не хочуть, їм доведеться приєднатися до нашої спільної літературної мови».⁶⁶⁷

11 червня у Конституанті виступив комуніст Ф.Філіпович, який звинуватив «жорстокий, насильницький та кривавий режим» у репресіях проти комуністів й у тому, що уряд не виконав висунуті 5 червня вимоги КПЮ відмінити «Обзнану», дозволити профспілки та випустити з тюрем політичних в'язнів. Тому депутати-комуністи залишили засідання та вийшли з Конституанти. Н. Пашич виказав задоволення, що комуністи пішли, тому що їхні 58 голосів були б проти нав'язаного проекту конституції.⁶⁶⁸ Націоналісти з ХНСелП, як і комуністи, не приймали участь у голосуванні щодо Конституції, оскільки вони відмовилися проголосити свою вірність сербському королеві; за це король Олександр заборонив депутатам від ХНСелП бути присутніми на сесії голосування.⁶⁶⁹

Таким чином, остаточний проект конституції, за яким сербам практично було забезпечено повний контроль у державі, було ратифіковано 28 червня 1921 р. простою більшістю. У Конституанті на голосуванні за Відовданську Конституцію були присутні 258 з 419 депутатів. З них 161 депутат бойкотував справу. 223 (54% від загала) проголосували ЗА. Тільки 35 (8 %) депутатів проголосували ПРОТИ конституції, що було зараховано як «тріумф» просербської, югославістської національної ідеології.⁶⁷⁰

Із 40 словенських депутатів 12 проголосувало ЗА. Більшість словенських депутатів голосували ПРОТИ (5) або бойкотували голосування (23).⁶⁷¹

Конституцію прийняли простою більшістю голосів, що було порушенням

процедури прийняття національних актів відповідно до встановленої демократичної практики приймати акти конституційного рівня кваліфікованою більшістю у дві третини голосів. Важливу роль у прийнятті зіграв бойкот голосування з боку парламентарів, який у 1920-ті роки грав на руку реакції не тільки у Королівстві СХС.

Перемога югославізму сталася тільки за рахунок підтримки федералістської ЮМО через деякі пункти югославістської програми, такі, як земельна реформа. Боротьба при проходженні конституції через парламент підкреслила національні «тріщини», які вже продемонстрували вибори 1920 р.; голоси за конституцію були розділені майже повністю за національною ознакою.

Разом з поразкою на муніципальних виборах, це стало другою величезною поразкою словенських клерикалів, а саме – поразкою словенського автономізму, який залишився без підтримки у Конституанті.

* * *

Австрійський рейхсрат став тією політичною площею, на якій отримували необхідні знання та досвід яскраві представники словенського національного руху. Водночас із тим, недостатня ефективність, неконструктивність роботи рейхсрату негативно вплинули на слабкі паростки демократії. Ці протиріччя вже тоді визначально позначились на суспільній свідомості й на характері державотворчих процесів у Словенії. Зі входженням Словенії у Королівство СХС клерикали сподівалися на дійсно парламентський чин роботи, до якого вони звикли у імперії, а ліберали – на можливість вирішити нагальні питання виживання словенського народу та власні партійні проблеми з клерикалами через центральний парламент, який діяв зовсім іншим чином.

Восени 1920 р., особливо після Каринтійського плебісциту і напередодні виборів до Конституанти, політична картина Словенії суттєво змінилася у порівнянні з післявоєнним югославістським піднесенням: значна більшість словенського населення – переважно на селі – висловилося проти централізації та національної уніфікації та підтримала клерикалів, але у великих містах, з дрібнобуржуазною соціальною базою, більшість стояла за лібералів та

соціалістів, через їхні програми соціальних перетворень та захисту залишків єдності словенського народу та земель, що, на їхню думку, могла забезпечити тільки велика об'єднана югослов'янська держава. Всі сподівання тепер пов'язувалися з повним виконанням Корфської угоди, що мала закріпити собою Відовданська Конституція.

Поразка словенських депутатів у Конституанті призвела до протилежного ефекту – зростання недовіри до СНП, на яку вже лягла відповідальність за втрату повної автономії у 1919 р. та «розшматування» словенських земель восени 1920 р., а поразка у міських муніципальних та жупанських виборах навесні 1921 р. ще й відкинула клерикалів від столиці. Все це примусило клерикалів наблизитися до голосу пересічного словенця, що вони взяли до уваги на наступних муніципальних виборах 1925 р., які проходили вже за Відовданською Конституцією.

Поразки спіткали не тільки клерикалів. Ліберали частково програли столицю Словенії – Люблянну соціалістам, що підірвало їхній вплив на політичну ситуацію в Словенії та ще більше підштовхнуло до співробітництва з Белградом.

4.2. Розвиток словенської державотворчої ідеї і політичної тактики у 1921-1927 рр.

Узаконення принципу єдності держави, за яким «вся площа королівства була єдиною національною територією»,⁶⁷² породило цілу низку різних ефектів. Найбільш очевидним з них було те, що Конституція порвала із залишками звичайної традиційної історичної індивідуальності і запобігла збереженню національно окреслених та історично виправданих адміністративних одиниць.

Конституція ліквідувала державність колишнього Королівства Хорватії, Славонії і Далмації, Королівства Сербії і Королівства Чорногорії, також відкинула автономію словенців, досягнуту у Державі СХС. На перехідний період до кінця реформи щодо державно адміністративного розділу місце попередніх регіональних органів влади зайняли провінційні управи, на чолі яких

були поставлені провінційні намісники короля. Провінційні намісники за пропозицією міністра внутрішніх справ призначалися королем і здійснювали «провінційне управління за допомогою керівників відділів під безпосереднім контролем міністра внутрішніх справ». ⁶⁷³ Це зводило колишні національні органи влади на рівень відділів одного міністерства.

У Словенії Провінційний уряд у сенсі Статті 134 Конституції перестав діяти за спеціальною постановою Провінційної управи Словенії від 2 серпня 1921 р. Керівництво управи взяв на себе призначений королем провінційний намісник Іван Хрібар. ⁶⁷⁴ Управа не мала жодної самостійності у своїх рішеннях.

Конституція встановила термін чотири місяці, поки уряд не надасть Національній скупщині проекту «Закону про розділення країни на області і про устрій областей» (Статті 95 і 96), а також «про передання існуючих провінційних повноважень міністерствам і обласним управлінням» (Стаття 134). ⁶⁷⁵ Уряд Пашича оголосив ці правові акти 26 квітня 1922 р. ⁶⁷⁶ Таким чином, королівство було арифметично розділено на 33 адміністративно-територіальних одиниці («влади» – області), кожна з яких мала не більше ніж 800 тис. жителів. ⁶⁷⁷ На чолі області стояв великий жупан.

Серед цих 33 областей 2 були на території Словенії: Люблянська (із центром в Любляні) і Маріборська (із центром в Маріборі). Через арифметичність поділу деякі хорватські села у Білій Крайні були включені до словенських областей. ⁶⁷⁸ Коротко кажучи, Люблянська область охоплювала Крайну з чотирма округами з Штирії, Маріборська область, у свою чергу, охоплювала всю Штирію, залишки Каринтії, Прекмур'є та Меджимур'є (хорватську землю). ⁶⁷⁹

Словенія була адміністративно розчленована на дві частини. В умовах «розшматування» словенських земель та населення між чотирма державами за паризькими угодами, це знов поставило під сумнів цілісність національної території.

Постанова про обласне управління підкреслювала державну централізацію. У кожній області великий жупан відповідав за обласне управління у сфері

внутрішніх справ, освіти, аграрної реформи, сільського господарства, будівництва, торгівлі і промисловості, охорони здоров'я, соціальної політики, релігії і лісів і шахт. Інші сфери, які не згадувалися у Постанові, були передані безпосередньо до відповідних міністерств. Великий жупан був «політичним представником уряду»,⁶⁸⁰ який працював під керівництвом і контролем міністра внутрішніх справ та інших відповідних міністерств. У той же час, уряд контролював роботу великого жупана і реалізацію конституційно гарантованого обласного самоуправління. Постанова фактично передбачала, що **великий жупан** в якості політичного представника уряду «представляє уряд проти області». ⁶⁸¹ Повноваження обласного самоврядування в певних межах сягали у сферу постановчої влади, що більш детально встановила конституція. Крім того, обласні скупщини мали обиратися.

Королівський уряд якомога довше відкладав вибори у обласні скупщини – вони пройшли тільки 23 січня 1927 р. Обласне самоуправління прийшло до життя пізно. Тому у 1921-1927 рр. ми не можемо говорити про будь-яку самоврядну діяльність у Словенії, у цей час всі важелі управління були зосереджені в руках великих жупанів, призначених королем.

Красномовним аспектом Конституції було її положення про те, що Королівство було створене не єдиною нацією, а *трьома «племенами триєдиного югославського народу»*. Ідея три-єдності ідейно-політичний безлад і підживлювала націоналістичні дискусії у всьому політикумі і намагання показати, що нова конституція була лише прикладом сербського панування. Хорвати заявляли, що вони не терпітимуть те, що вони бачать як великосербську державу.⁶⁸²

Вже на початку 1921 р., під час обговорень проекту конституції у Конституанті, конфронтаційні тенденції на основі ідеологічного протистояння югославізму і «словенства» у словенському політикумі різко загострилися. Яскравим проявом такого протистояння стала «Автономістська декларація». Її підписали лютого 1921 р. 43 словенських культурних діячі, які до того часу додержувалися ліберальних поглядів, але, спостерігаючи за обговоренням

проекту конституції, перейшли на бік словенства і автономії.⁶⁸³ У декларації йшлося про підтримку об'єднання усіх «племен», сербів, хорватів та словенців в одній країні, але за умови, що цей процес не мав «механічно поглинути всі індивідуальності». Заради міцності держави, вони вимагали надати можливість розвитку «іманентних сил окремої й індивідуальної культурної одиниці зсередини» та автономії «вже розшматованої» Словенії.⁶⁸⁴ Клерикали повністю підтримали декларацію та оголосили лібералам культурну боротьбу за «словенство».

Прямування лібералів на бік центрального уряду також підштовхнуло клерикалів, які поступово розчаровувалися у досягненні перемоги у скупщині, до вдосконалення політичної тактики. СНП вступила у запеклу боротьбу за владу на місцях, оскільки на весну 1921 р. були призначені муніципальні вибори.

Осередком і, так би мовити, «стовпом» лібералізму у Словенії традиційно був муніципалітет Любляни, де ліберали займали головні позиції вже сорок років поспіль. Тому клерикали почали передвиборчу кампанію, спрямовану на перемогу в Любляні. У *муніципальних виборах у квітні-червні 1921 р.*, взяли участь всі шість партій. На виборах муніципальних рад у Любляні 26 квітня виграли демократи; клерикали посіли друге місце.⁶⁸⁵

Боротьба югославізму та «словенства» продовжилася на початку червня 1921 р. на виборах жупана. Клерикали продовжили боротьбу за люблянський муніципалітет, вживаючи тактику блокування. Члени виборчого комітету від СНП, НСП, КПЮ і ЮСДП уклали цікаву угоду через небезпеку, що у Любляні скасують повноваження депутатів-комуністів, як це зробили у муніципалітеті в Белграді. Тактика з'явилася успішною, перемогла коаліція клерикалів і соціалістів: жупаном став соціал-демократ, а піджупаном – націонал-соціаліст. «Так пала стара ліберальна фортеця в Любляні», що тоді було великою подією.⁶⁸⁶ Але клерикали, якщо й домоглися повалення лібералів у столиці, самі потерпіли поразку.

Муніципальні вибори проходили ще під час роботи Конституанти, і ідеї

словенства, які охопили національно-культурну словенську еліту, ще не поширилися серед усіх прошарків населення. Але після прийняття конституції всі партії, крім ліберальних, висунули свої вимоги з федеративного переустрою держави.⁶⁸⁷

Словенські ліберали були переконані *югославісти* та вірили, по-перше, що буде створено єдиний югославський народ, природне завершення нерівного індивідуального розвитку південнослов'янських етносів. Тому зібрання їх у нову, більш високоорганізовану і політично міцнішу югославську національну спільноту повинно було набути національно-політичного сенсу в централізованій «Югославії», так як тільки у такій країні вирівнюватимуться всі етнічні, культурні, економічні і соціальні відмінності між ними.

Вони вірили у плідність централізації, заснованої на національній уніфікації. Югославія, складена з окремих національно-політичних одиниць, для словенського лібералізму була нісенітницею, тому що ці окремі автономні «малі держави» були б легкою здобиччю сусідніх країн; також вони були проти федерації з економічних причин, оскільки були впевнені, що Словенія, оточена «китайською стіною автономії», закрийє шляхи в інші частини країни. Тому ліберали відхиляли «будь-який устрій держави, який... призвів би до федерації».⁶⁸⁸ Також ліберали вважали, що югославська армія, складена за національно-конфесійним принципом, була б розбита через національні протиріччя між вояками, чим ворог міг би скористуватись.⁶⁸⁹

І, наостанку, «особистою» причиною централізму лібералів було протистояння опозиційній, найсильнішій СНП, у автономізму якої вони бачили тільки зусилля клерикалізму «отримати у свої руки всю Словенію».⁶⁹⁰ На думку лібералів, це означало, що у Словенії була б створена єпископська влада (тобто *теократія*), і Словенія стала би папською провінцією.⁶⁹¹ Такий розвиток подій мав би фатальні наслідки. «Терор СНП впродовж десятиліть підтримуватиме в Словенії клерикальне домінування», – писала у 1926 р. провідна ліберальна політична газета «Ранок», – «нижчі і вищі адміністративні інстанції, громадська безпека, все це було б під командуванням політиканів-єпископів та

духовенства, протидіяти якому не було б більше сил...»⁶⁹²

Звичайно, ліберальний унітаризм та централізм серед словенців також мав свого політичного антипода – *«словенство»* і автономізм (у програмі клерикалів). СНП після прийняття Конституції обрала тактику лавірування та повернулася у Національну скупщину, де вирішила рішуче боротися з її централістичними положеннями. Перший шанс її депутати отримали на початку 1922 р., коли уряд передав на обговорення у парламент закони про обласні та окружні самоуправи, про загальне управління і розподіл країни на області. Тоді вони вимагали *розширити повноваження місцевого самоврядування* на зразок британських і *збереження Словенії в якості єдиної адміністративної одиниці*. Одним із наріжних каменів державотворчої програми СНП було створення *словенського двопалатного політико-економічного парламенту*, який мав би право обирати уряд Словенії, з особливим акцентом на тому, що всі автономні справи він «виконував би... незалежно від Белграду».⁶⁹³ Але централістська більшість всі їхні пропозиції відхилила і прийняла пропозицію уряду щодо законів про самоврядування та загальне управління в областях, опір проти їхнього формулювання був такий, що уряд цю велику національно- політичну проблему вирішив сам, не зважаючи на протести.

Переважна більшість словенців не очікувала від Югославії ігнорування словенської національної індивідуальності і втиснення у югославський державний централізм; створення спільної держави було прийнятним лише в якості можливості для суверенного національного розвитку. Але, як каже М.Зечевич, «ентузіазм щодо югослов'янської ідеї та югослов'янської держави з кінця 1918 р... згаснув в момент санкціонування централістичної конституції, і йому на зміну прийшло почуття безпорадності і депресії».⁶⁹⁴

Можливість почати практичну боротьбу за відновлення словенської автономії з'явилася на перших виборах до Національної скупщини Королівства СХС за умовами нової конституції, які були призначені на **18 березня 1923 р.**⁶⁹⁵

Ці вибори здійснювалися вже відповідно до Закону про вибори від червня 1922 р.⁶⁹⁶

В цілому по королівству баланс югославістських та націоналістичних ідей змінився. Сербські радикали були тепер готові визнати існування Хорватії в рамках своєї гегемонії, і у цьому зблизилися з ХНСелП, яка мала 90% хорватських голосів.⁶⁹⁷ У той же час ліберальна Демократична партія, через свій централізм, втратила владу в Національній скупщині.⁶⁹⁸ Бачимо, що у 1923 р. вибори відобразили зрушення громадської думки у бік захисту власних національних інтересів. Партії почали гуртуватися та відкидати те, що вони бачили як ідею сербського королівства. Таким чином, мрія про єдину югослов'янську державу та культуру почала вмирати на практиці. У відношенні культурних відмінностей, не більше 2 % населення в будь-якій області ідентифікували себе як «югослов'яни» (за виключенням Боснії і Герцеговини, яка дала 5 %).

У Словенії усі партії переглянули та представили свої програми до виборів. Це виявило значну більшість виборців, які виступали за автономію, і відмінності між партіями та їхніми програмами устрою спільної держави поглибилися, і спектр партій, які взяли участь у виборах, починаючи з 1923 р., зібрався вже у чотири політичних табори: католицький, ліберальний, робітничий та німецький.⁶⁹⁹ (Див. Додаток 6, Табл. 4)

Незабаром після прийняття конституції словенська національна федеративна програма набула універсального характеру та у 1923 р. вигравала. Одним з головних факторів воління словенців до Югославії було саме «очікування і бажання, щоби ми в національно об'єднаній адміністративній одиниці могли якомога самостійніше приймати рішення про свій шлях національного існування і прогресу».⁷⁰⁰ Але цієї мети досягти не вдалося. Захисниками національної самобутності стали навіть словенський національно-революційний рух (його складали комуністи, буржуазна інтелігенція, християнські соціалісти і словенська християнсько-демократична молодіжна організація «Сокіл») і демократичні антифашистські групи у зайнятому італійцями Примор'ї.⁷⁰¹

Ліберальні сили не відступали від своєї позиції. За словами лідера

словенських лібералів 1920-х років Грегора Жерьява, основною метою лібералів було «словенську частину нації перевести у югославізм, на даних успіхах нашої культурної та господарської роботи прямувати у напрямку максимального злиття, здійснити організаторські словенські здібності у всіх частинах нації, щоб вирости в цілісну югославську *одиницю* – це бажання словенської демократії. Таким чином для словенців проблема малого народу була б вирішена позитивно».⁷⁰²

Тим не менш, серед лібералів в у цей час виокремилося **автономістське крило**. Найвідоміші словенські ліберали (Іван Приятель, Йосип Відмар, Лойзе Уде і Драготин Лончар) перейшли на позиції націоналізму та федералізму. Їх підтримав також ліберальний політик Іван Пуцель, який в 1928 р. відзначав, що словенська нація повинна досягти «в нинішніх державних кордонах свою самостійність, свою власну державність, повну свободу і незалежність, щоби розвивати всю свою енергію, всю силу і могутність і здоров'я».⁷⁰³

Створена ними «Спілка словенських автономістів» заявляла, що «'югослов'янства', тобто єдиної 'югослов'янської' мови і єдиної 'югослов'янської' нації не існує і ніколи не існуватиме». «Югослов'яни» є лише поняття, яким можуть бути коротко визначені словенці, серби, хорвати, болгари і македонці, аналогічним чином, як і у природознавстві використовується слово «комаха». «'Комахи' як такої ніде в світі не існує», – писав «Автономіст», бюлетень «Спілки словенських автономістів» (ССА), – «але ми знаємо павуків, комарів, мух, і т.д». Спілка таким екстремальним чином вказувала, що політична ситуація в королівстві «волає по союзній державі або федерації».⁷⁰⁴

Також Словенська Республіканська партія (СРП) гостро критикувала унітаризм. Її лідер Антон Новачан писав, що югослов'янський унітаризм не означає нічого іншого, ніж тенденцію «до зварювання словенців, хорватів і сербів у одну *націю буквально наавтра зранку*, тобто, щоби вони були як один хлібець з трьох видів борошна і щоби цей хлібець місили белградські пекарі». Така тенденція була б «проти природи».

Що стосується питання про державний устрій, СРП захищала одну з

найоригінальніших ідей переустрою держави у міжвоєнний період. Республіканці вимагали повного національного суверенітету і державності, за прикладом Швейцарії та Сполучених Штатів. Партія пропонувала, щоби державу було перетворено в Федеративну Республіку Югославію (ФРЮ), яку би складали окремі державні утворення Словенія, Хорватія, Сербія і Болгарія. Словенія як незалежна держава мала би своє власне державне управління (фінанси, поліцію, судову, податкову адміністрацію та парламент), а з центром би ділила армію (при чому словенці служили би у Словенії), міністерство закордонних справ (в якому було б у згоді визначена пропорційна кількість словенців і хорватів), фінанси (що були б загальним тільки в спільних випадках), гроші (один малюнок на банкнотах з текстом тільки словенською, або хорватською, сербською чи болгарською), комерційні контракти з закордонними країнами, митницю і тарифи. Єдиним би був президент ФРЮ. Кожен термін мандату – «три або чотири роки» – був би словенець, потім хорват, або серб, або болгарин.⁷⁰⁵

Провідною силою «словенства» показала себе СНП. Незважаючи на безліч оригінального контенту та по-справжньому багатих автономістсько-федералістських програмних ідей, які були розроблені за межами цієї партії, політична реальність була тільки у її силах, тому саме вона грала вирішальну роль в боротьбі за словенську автономію.

Клерикали погоджувалися з ідеєю ФРЮ та включення у федерацію болгар.⁷⁰⁶ Їхня державотворча програма була більш розробленою в деталях, які стосувалися прав та обов'язків центру та автономних провінційних урядів. Спільні державні справи вирішував би центральний парламент, всі інші справи перейшли би у компетенцію автономних властей. Словенія мала би свій уряд, який би обирав словенський парламент з широкими соціально-культурними повноваженнями.⁷⁰⁷ СНП мала на увазі політичну, соціально-економічну, культурно-національну автономію словенців в югославській державі.⁷⁰⁸

Вибори 1923 р. мали виняткову важливість для розвитку словенської державотворчої ідеї. Вони показали, що радикалізація автономістської

програми, тобто обґрунтування права словенського народу на самовизначення, призвела до об'єднання національної ідеї, «словенства», та ідеї державотворчої – ідеї республіканської федерації, вперше отримала детально розроблену політичну форму та відповідала прагненням переважної більшості словенського народу, що допомогло клерикалам перемогти.

У другій половині 1923 р., після великого успіху національно-автономістського руху на виборах по всьому королівстві, ідея автономії / федерації у словенській політичній думці поширювалася далі. **Комуністи** відкрили теоретичну дискусію щодо національного питання на сторінках газети Незалежної робочої партії Югославії (НРПЮ) – легальної організації нелегальної КПЮ. У результаті цієї дискусії словенські комуністи змінили свою унітаристську концепцію на позицію національного плюралізму та федералізму, у чому учасники зі Словенії зробили значний внесок.⁷⁰⁹

Головною причиною зміни позиції став марксистський погляд на економічний прогрес та соціально-економічну ситуацію в Сербії. Словенські комуністи підкреслювали економічну й технічну слабкість Сербії та інших сусідів по Королівству СХС, їхню економічну та культурну відсталість,⁷¹⁰ яка була, – за їхньою оцінкою, настільки великою, що економічно нерозвинуті частини Королівства СХС відставали принаймні на 50 років від колишніх габсбурзьких слов'ян. Крім того, словенських товаришів не задовольняла сербська «політична мораль, їхні взаємні особистісні сутички, їхня економіка і їхня... повна організаційна нездатність».⁷¹¹

Тому ідеалом державотворення для Словенії словенські комуністи теж бачили федерацію, як і ліберали, але ця федерація мала бути перш за все соціалістичною, а по-друге, вона, за думкою словенської групи КПЮ, мала включати в себе не Балкани, а Серединну Європу – колишню Австро-Угорську імперію, куди б увійшли Австрія, Угорщина, Чехія, Моравія, а також Словенія та Хорватія. Словенські комуністи також запрошували до тієї Серединноєвропейської Федерації балканські народи, для того, щоби вони здобули достатню допомогу для свого успішного соціально-економічного та

культурного розвитку.

Регіональна Рада КПЮ в Словенії під час обговорення національного питання на своєму засіданні 22 липня 1923 р. підкреслила, що Комуністична партія Югославії «цілком конкретно вимагає незалежності Словенії, Хорватії, Боснії і Герцеговини, Македонії і Чорногорії в рамках Дунайсько-Балканської Федерації (Судоби)». ⁷¹²

Драготин Густінчич, один з найпрогресивніших теоретиків серед словенських комуністів 1920-х рр., виказав власне відношення до федеративної державної структури. У грудні 1923 р. і на початку січня 1924 р. у газеті «Голос свободи» він писав, що словенський пролетаріат «більше не бажає нічого чути про будь-яку балканську федерацію – принаймні, протягом 50 років... Співтовариші з Сербії, які ще просувають це гасло, (...) мають знати, що вони мають жити у балканській федерації без словенців, та й без деяких інших югослов'янських провінцій, якщо тільки в Серединній Європі не буде засновано якусь іншу соціалістичну федерацію».

Він писав: «Це, звичайно, гіркі слова, але 'сербіянська' політична мораль, їхні особисті взаємні бої, їхня економіка і їх повна організаційна некомпетентність нас взагалі не приваблює у балканській федерації... Тому ми ніяк не можемо зрозуміти, чому ми повинні бути краще в спільній державі з Сербією, Боснією і Герцеговиною, Чорногорією, Македонією, Болгарією, Грецією і Румунією, ніж з Австрією, Угорщиною, Чехією, Моравією і т.д...». Також своїм «сербіянським» товаришам він адресував наступні слова: «Звичайно, мої друзі, ми з вами з усіма Балканами, ми хочемо з вами у сумісну федерацію, але, оскільки ви економічно і технічно набагато гірші, прийдіть ви до нас, у Середню Європу! Вам потрібна велика допомога, щоби влаштувати та організувати сучасне економічне життя, і цю допомогу ми, словенці і хорвати, самі не можемо пропонувати... Ми самі були б у пролетарській федерації тільки ваші жертви, як... сьогодні ми жертви радикального югославізму і повинні економічно та культурно відставати, як це відбувається зараз». ⁷¹³

Це можна вважати, звичайно, однією з найрізкіших словенських критик

югославізму у період Першої Югославії. На думку відомого ліберального політика-федераліста 1920-х рр. Івана Пуцля, єдиним способом виправити відсталість словенського народу було «досягнути в нинішніх державних кордонах своєї самостійності, своєї власної державності, повної свободи і незалежності, щоб мати можливість розвиватися і використовувати для цього всю свою енергію, всю силу і міць і здоров'я». ⁷¹⁴

Таким чином, на III державній конференції у січні 1924 р. в Белграді комуністи вже не заперечували багатонаціональний характер спільної держави. З того часу й до кінця свого існування КПЮ офіційно визнавала існування різних народів Югославії та їхнє право на самовизначення та підтримувала федеративну форму державного устрою. Бачимо, що словенські комуністи поповнили собою націоналістичний табір.

Автономісти-республіканці теж провели зміни. ССА наприкінці жовтня 1924 р. об'єдналася із Словенською Республіканською партією (СРП) у Словенську республіканську партію робочих і селян (СРПРС) на основі спільних поглядів щодо перетворення Королівства СХС у ФРЮ. Національно-політична республіканська думка продовжувала вважати федеративний державний устрій, який би включав словенську автономну республіку, єдиною формою держави, яка б уможливила словенський національний суверенітет. ⁷¹⁵ Організаційна єдність значно посилила ліберальний електорат: наближалися вибори до **Національної скупщини**, що відбулися **8 лютого 1925 р.**

Клерикали розвернули агітацію широкої південнослов'янської федерації відразу після входження у Національну скупщину у 1923 р. Наприклад, на V Католицькій нараді, яка проходила 25-28 серпня 1923 р. в Любляні, йшлося про необхідність народної освіти і боротьби з викоріненням національної ідеї. ⁷¹⁶

Коли в листопаді 1924 р. почалися передвиборчі мітинги, СНП увійшла у виборчу битву передвиборчим гаслом: «Державні та національні інтереси вище за все». ⁷¹⁷ До цих виборів випустили брошуру під назвою «*Боротьба за існування і свободу Словенії*», де кінцевою метою партії було покладено незалежність Словенії. При цьому вони посилалися на Женевську угоду

листопада 1918 р., ухвалену представниками королівського сербського уряду, Національного Віча в Загребі та Югослов'янського комітету в Лондоні, яка передбачала об'єднання Держави СХС та Королівства Сербії на федеративній основі. Виборців призвали вибрати між незалежною Словенією та покірністю словенського народу сербам чи хорватам.⁷¹⁸ СНП також обіцяла своїм виборцям продовжити боротьбу з унітаризмом і централізмом.⁷¹⁹

На виборах, разом з іншими автономістами, СНП знову досягла успіху – у порівнянні з попередніми виборами, програвши лише один мандат. Партія перейшла до опозиції, разом з хорватами, зокрема з ХНСелП, які також до тих пір офіційно не визнали конституцію. (Див. Додаток 6, Табл. 5)

Головним завданням на словенському терені партія вважала очолювання самоврядних органів обох словенських областей – Люблянської та Маріборської. Давно очікувані вибори до обласних скупщин було призначено на 23 січня 1927 р. Для того, щоби увійти у керівництво словенськими областями, СНП мала налагодити відносини з центральною владою. Після багатьох років протистояння, визначаючи погіршення економічної і соціальної ситуації в Словенії і усвідомлюючи те, що для перегляду Конституції не можливо досягти кваліфікованої більшості, СНП вирішила співпрацювати з Белградом, тобто стати урядовою партією. Це стало важливим поворотним моментом у державотворчих намаганнях партії восени 1926 р. СНП знов перейшла до прагматичного лавірування, щоби забезпечити своє політичне панування в словенських органах самоврядування і розширити їхні повноваження.⁷²⁰

СНП для цього мала визнати конституцію. У цьому проблемою було відношення клерикального електорату до зміни у політичному курсі СНП. Тепер, у разі визнання конституції, СНП мала дотримуватися законів та домагатися дотримання тільки певних аспектів автономії, наскільки це дозволяли положення конституції. Обласне самоуправління стало питанням, на якому клерикали будували баланс між своїми прихильниками (автономістами) і централістами (словенськими лібералами і правлячими колами у Белграді).

Питання обласного самоуправління вийшло на порядок денний відразу

після прийняття Конституції. Тоді одним з таких пунктів, за які клерикали почали боротьбу, було збільшення чисельності депутатів у обласних скупщинах. За розпорядженням короля, Конституційний суд вимогу Словенії вирішив позитивно, і «Закон про обласне та районне самоврядування» 1922 р.⁷²¹ встановив обрання 1 обласного депутата від 10 000 жителів в округах і великих містах. Це дозволяло нечисельним партіям пройти у обласні скупщини. Процедура виборів була подібною до центрального парламенту, з однією різницею в тому, що 1 депутата Національної скупщини обирали 40 000 жителів у великих округах.

Питання надовго залишилося похованим у бюрократичних зволіканнях. Вибори до обласних скупщин на основі «Закону про обласне самоврядування» тільки на початку 1927 р. *Причинами затримки виборів*, з одного боку, був опір централістів навіть цьому скромному ослабленню централізованості держави, з іншого боку, невдоволення автономістів, на думку яких обласне самоврядування було занадто усічене, а арифметичний розділ традиційних історичних та національних адміністративних одиниць неприпустимий. Непримиримість опозиційного табору не давала надії на вирішення проблеми.

Проникнення у хитросплетіння белградської політики, звикання до її кулуарності давалося керівникам СНП поступово. Для того, щоби вирішувати нагальні проблеми Словенії та партійного впливу на електорат, лідерів СНП Корошцю і іншим керівникам партії довелося піти на міжпартійну угоду, яка отримала назву «Бледський пакт».

З моменту його оголошення й до кінця ХХ ст. «Бледський пакт» для політичних опонентів А. Корошця був хрестоматійним прикладом політичного консерватизму і безпрецедентної зради «словенства» та автономізму. Але «для спритного майстерного політичного тактика доктора Корошця ніколи не було безвихідної ситуації. Його політичні опоненти неодноразово описували його тактичні кроки як непослідовні. Насправді ці зміни ховають залізну послідовність: забезпечити життєві інтереси Словенії в спільноті з хорватами та сербами».⁷²² Так після смерті Антона Корошця у 1940 р. писав хорватський

публіцист і історик Йосип Хорват. За його словами, політика СНП та укладення Бледської угоди 11 липня 1927 р. між Велимиром Вукічевичем (сербською Національною Радикальною партією, НРП) та Антоном Корошцем являла собою «кульмінацію політичної тактики» СНП щодо уряду. З цією оцінкою словенські історики погодилися тільки у часи незалежності Словенії.⁷²³

Вже після парламентських виборів 1923 р. голова СНП постійно контактував з представниками НРП. Серед них був Велимир Вукічевич.⁷²⁴ Більш тісну їхню співпрацю спричинила значна політична подія. 4 липня 1925 р. голови найбільших сербської та хорватської політичних партій Нікола Пашич (Національна Радикальна партія) та Степан Радич (Хорватська / Республіканська / Селянська партія) уклали угоду, яка отримала назву «угода Пашича-Радича»⁷²⁵ та принципово змінила політичні відносини між парламентськими партіями в Королівстві СХС. За цією угодою Радич перейменував республіканську партію в Хорватську Селянську партію (ХСелП) і визнав легітимність Відовданської Конституції і династії Карагеоргієвичів. Тоді Корошець, як лідер опозиційного парламентського «Блоку національної угоди та селянської демократії», який також включав до складу і ХСелП, відхилив політику Пашича-Радича як нечесну та дворушну.⁷²⁶

Але здобутки та переваги ХСелП, яка увійшла у парламент та уряд і досягла вагомих уступок Хорватії, переконали Корошця, що така політика має сенс.

Другим переконливим поштовхом до зближення з урядовою партією стала міжнародна подія, яка безпосередньо торкалася словенців, – Королівства Італії та СХС у листопаді 1926 р. підписали Тіранський договір з Албанією.⁷²⁷ Справа не терпіла відкладення – в умовах покращення відносин із одним з потужніших супротивників Словенії, який впроваджував у словенському Примор'ї фашистський режим та репресії проти словенського населення, головними аргументами Корошця стали його міркування про створення економічно потужної Словенії, як бастіону Королівства СХС на північному заході, а для цього центр мав зрозуміти необхідність участі словенського народу в процесі прийняття державних рішень.

Бесіда А. Корошця з королем Олександром 13 грудня 1926 р.⁷²⁸ та передноворічні перемовини з кандидатом на посаду прем'єра Узуновичем дають можливість припустити, що в СНП вже тоді були готові йти на поступки, щоби увійти в уряд.⁷²⁹ Заради вступу до уряду партія мала відмовитися від вимоги автономії – тобто визнати Відовданську конституцію та владу короля і вступити у союз з правлячою НРП.

Але головним завданням було необхідно спочатку забезпечити максимальний вплив СНП у обласних скупщинах, оскільки відмова від вимоги автономії у такий момент була неможливою, інакше СНП прогнала б вибори.

Восени 1926 р. виборча кампанія йшла через гостру боротьбу югославізму та «словенства», СНП, зокрема, підкреслювала свою прихильність до автономії Словенії і неспроможність ліберальних партій, які голосували за обмежене самоврядування і у Конституанті, і у Національній скупщині, сприяти її соціально-економічному зростанню. Для більшого розповсюдження своїх поглядів партія видала передвиборчу брошуру *«На нове діло за автономію Словенії»*.⁷³⁰ Яке значення СНП надавала обласним виборам, відображає той факт, що на всіх з'їздах мав промови її лідер Корошець. Він пояснював, що СНП розуміє під автономією «широке самоврядування, щоб прогресувати культурно, економічно і соціально», щоби усі питання, щодо яких у Белграді не мають адекватного розуміння, «обговорювали та приймали рішення на наших провінційних зборах».⁷³¹ З цими вимогами СНП переконливо перемогла на виборах 23 січня 1927 р. в обох обласних скупщинах.

У 27 словенських округах і великих містах мали обрати 106 обласних депутатів,⁷³² що було приблизно в 4 рази більше, ніж нараховувало словенське представництво у белградській скупщині, яких ті ж самі словенські виборці обирали у трьох виборчих округах.⁷³³ СНП із союзниками отримала у Люблянській скупщині абсолютну більшість у 75 %, в Маріборській – майже 70 %.⁷³⁴

Результати виборів привели до більшого партійного плюралізму в Словенії, ніж у словенському депутатському представництві у Національній скупщині, а с

другого боку, надали велику та абсолютну перевагу представництву СНП. Для СНП перемога на обласних виборах стала відправною точкою для боротьби за законодавчу автономію в Словенії.

Тому А. Корошець уклав коаліційну угоду з Ніколою Узуновичем та пішов на політичне маневрування. Спочатку, 2 лютого 1927 р. СНП увійшла, разом з НРП, в шостий уряд Узуновича.⁷³⁵ Після відставки Узуновича і створення уряду В. Вукічевича у квітні 1927 р. СНП перебувала у найкращому положенні серед опозиційних партій.⁷³⁶

Фундаментальні питання союзу політичних опонентів вирішувалися вже у червні 1927 р. Мету керівництва СНП у той час можна визначити однозначно: партія діяла у напрямку виконання своїх державотворчих планів – передання повноважень обласним органам самоврядування та злиття обох областей в єдину самоврядну одиницю. Для цього керівництво партії вживало всі можливі зусилля з метою забезпечити відсутність кадрових змін в Словенії на найвищих посадах у державному управлінні.⁷³⁷

Щоби доказати свою лояльність, збори СНП 3 липня 1927 р. сформулювали партійну програму, яка в перший раз після прийняття Відовданської Конституції не містила вимоги словенської автономії, але тільки вимогу самостійності органів самоврядування, що допускала Конституція. Новий напрямок у політиці СНП стверджував також виборчий девіз «Служити державі і в державі словенському народові і всім його синам».⁷³⁸ Керівництво партії на зборах також схвалило текст Бледської угоди, яку А. Корошець мав підписати з прем'єр-міністром.⁷³⁹

Таким чином, в політиці СНП відбувся радикальний поворот, оскільки партія відхилила свою досі автономістську політику. У містечку на озері Блед 11 липня 1927 р. голова СНП Антон Корошець підписав з прем'єр-міністром В. Вукічевичем «Бледський пакт», у якому СНП визнала Відовданську Конституцію (за ціною вступу у коаліційний уряд).⁷⁴⁰

Бледська угода викликала обурення словенського політикуму.⁷⁴¹ Після її укладення та політичних змін у країні керівництво СНП слідувало політиці

одночасних зусиль в обох напрямках – зберегти автономістську репутацію партії вдома та вдавати активність у сфері централістичних інтересів уряду. Таку політичну поведінку СНП політичні опоненти визначали як непринципову, подвійну,⁷⁴² вони говорили про змістове вихолощення автономістської програми,⁷⁴³ вказували на аморальну суть Бледської угоди та ставили у провину зраду словенського народу та католицької ідеї.

Хоча підписання Бледської угоди було негативно оцінено в Словенії через короткий проміжок часу від моменту її підписання до виборів у Національну скупщину це не заподіяло жодних політичних збитків СНП.⁷⁴⁴

Переможну передвиборчу програму СНП було побудовано на поясненні переваг широкого самоуправління перед централізованою адміністративною системою. Він також згадував про перегляд Конституції у сенсі створення у Національній скупщині другої палати. Хоча вимога створення суто економічної верхньої палати була серйозно обґрунтованою у програмі СНП, це гасло до **парламентських виборів вересня 1927 р.** не було по-справжньому важливим для партії. Керівництво партії таким чином намагалося на передвиборчий період заповнити концептуальну пустоту, створену після укладення «Бледського пакту», коли керівництво партії відійшло від вимоги законодавчої автономії Словенії.⁷⁴⁵ Також представники СНП приділяли велику увагу трансформації суспільства у соціально справедливу країну, у так звану «економічну демократію», у систему коопераційної економіки⁷⁴⁶ на основі ідей християнського соціалізму.⁷⁴⁷

Також гарний для клерикалів результат на муніципальних виборах 2 жовтня 1927 р. був передбачений через дві обставини: в квітні 1927 р. було запроваджено пропорційну виборчу систему для виборів у міські муніципалітети; очікувана і вже отримана перемога на скупщинських виборах надавала широку підтримку СНП від усього словенського електорату.⁷⁴⁸ **(Див. Додаток 6, Табл. 6)**

23 лютого 1928 р. Антон Корошець, перший несербський політик, зайняв посаду міністра внутрішніх справ у реорганізованому уряді Вукічевича.⁷⁴⁹

Політична адаптація, як частина легітимної політичної практики, принесла свої плоди. У всій діяльності керівництва СНП простежується планованість для досягнення головної мети – у рамках існуючого законодавства і методами, прийнятими у сербській політиці, виборити для Словенії якомога більшої самостійності.

Таким чином, у словенській політиці у 1923-1927 рр. відбувалися значні зміни. Внутрішніми причинами для цього слугували поразка націоналістів-автономістів у Конституанті, що призвело до прийняття реакційної конституції, і адміністративна реформа, яка не поважала етно-історичні кордони у державі і поділила Словенію на дві області. До цього треба додати зовнішні причини – результати трьох міжнародних угод, підписаних на Паризькій мирній конференції, та Каринтійського плебісциту, за якими біля 40% словенських земель і населення залишилося у сусідніх державах як безправні меншини. Все це значно посилювало невдоволення населення політикою СНП, яка не могла досягти довго очікуваного виконання програми Об'єднаної Словенії, та націоналістичні настрої у громадськості. Особливо це показали перші вибори у Національну скупщину 1923 р. Кожні наступні вибори показували все більший процент голосів за автономістські програми. У 1923-1927 рр. «словенство» поширилося навіть серед ліберальних кіл і внесло розкол у їхні лави, на автономістські позиції перейшла Комуністична Партія Словенії.

Але провідною силою «словенства» залишалася СНП, яка здобула більше політичного досвіду у боротьбі з центральним урядом і розробила тактику лавірування, яка велася у два етапи. Спочатку партія з гаслами децентралізації отримувала більшість голосів на всіх виборах – загальнодержавних і місцевих – і захопила всі мандати у обласних органах самоврядування у січні 1927 р. Хорватський досвід політичного лавірування (укладення угоди Радича-Протича) подав СНП влучний приклад для досягнення якомога ширших повноважень у справах самоуправління обох словенських областей через укладення подібної угоди з правлячою партією про визнання конституції і вступ до центральної

влади, звідки СНП почала суттєво впливати на події вдома.

4.3. Особливості розвитку словенського самоуправління (1927-1929 рр.)

Словенію, що тоді нараховувала близько 1,060.000 жителів, за Відовданською Конституцією у 1924 р. було розділено на.⁷⁵⁰ «Закон про самоврядування та про загальне управління в областях» визначав устрій Люблянської та Маріборської областей, порядок і обсяг функцій.

Обласне самоуправління ґрунтувалося на механічному розподілі державних та місцевих справ. Відповідно до принципу *jure delegatio* органи самоврядування на обласному або місцевому рівні виконували свою частку державних обов'язків тільки під владою центральних державних органів. У той же час вони були підпорядковані рішенням центрального уряду. Обласні скупщини мали повноваження тільки приймати розпорядження щодо здійснення законів, прийнятих Національною скупщиною, щоби адаптувати їхнє виконання до конкретних потреб своїх областей.

Закон визначав, що у веденні обласного самоуправління, серед суто соціально-економічних справ, було надання висновків на прохання уряду «щодо законодавчих пропозицій, які мають відношення до області, а також загалом щодо всіх інших предметів, про які уряд вимагає висловити свою думку».⁷⁵¹

Обласні самоуправи, тобто, здобули повноваження щодо фінансування та нормативно-правового регулювання низки заходів та установ, що мали важливе значення для регіонального розвитку. Однак, їхня реалізація значно обмежувалася. Право остаточного затвердження обласного бюджету мав міністр фінансів, фінансовий контроль здійснював також Головний контроль у Белграді.

Управління областю вели обласна скупщина та її виконавчий орган – обласний комітет, які мали мандати терміном на чотири роки. Обидва органи обиралися. Обласну скупщину обирали – на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування, обласний комітет обирала обласна скупщина.⁷⁵²

Конституція надала багато наглядових повноважень центральним державним органам над обласними органами і, таким чином, «зберегла централізм навіть на рівні реалізації самоврядування». ⁷⁵³ Головною проблемою для центральної влади була виборність на місцях, яка могла привести до влади непідконтрольні «небажані елементи». Тому були призначені представники центрального уряду в областях – *великі жупани*, які визначали форми контролю над ними. Великий жупан міг затримувати виконання рішень обласних скупщин та обласних комітетів, якщо на його думку, вони не відповідали Конституції і законодавству. ⁷⁵⁴

Першим кроком у цьому напрямку стало *створення парламентських клубів*, в яких, як і у Національній скупщині, об'єдналися депутати однієї або більше партій. ⁷⁵⁵ За прикладом Національної скупщини також вже з першої сесії велися стенограми. Про зусилля з ведення роботи обласних скупщин за прикладом парламентських представництв свідчать «Правильники» – збірки процедурних правил їхньої роботи.

Закон надав обласним скупщинам, «як вирішуючим та контролюючим» органам, право створювати свої власні «**Правильники**» ⁷⁵⁶ як «найважливіший інструмент будь-якого представництва». Їхні проекти були розроблені на основі позитивного досвіду колишніх Провінційних зборів Крайни та рейхсрату Австрії, а також Національної скупщини та практики парламентаріїв у Белграді. Правила були основою для мажоритарного принципу на виборах всіх керівних посадових осіб у обласних органах самоврядування, обмежування опозиції в обговоренні та внесенні пропозицій. Люблянський та Маріборський «Правильники» відрізнялися лише у деталях. Їхнє прийняття сталося на установчих сесіях скупщин, проведених одночасно 23 лютого 1927 р., ⁷⁵⁷ що з самого початку мало вдавати враження, що це діє єдиний словенський парламент, лише розділений територіально на два міста.

У спробах *діяти узгоджено* і, таким чином, подолати розділ Словенії, скупщини в квітні 1927 р. на пропорційній основі обрали спільний законодавчий комітет з десяти членів, який мав нести відповідальність за спільність зміни

провінційних законодавств обох областей,⁷⁵⁸ а потім почали деколи проводити спільні засідання люблянського та маріборського обласних комітетів. Перше з таких засідань пройшло 3 квітня 1927 р. в м. Цельє. Кульмінацією зусиль у об'єднанні роботи люблянської і маріборської скупщин була пропозиція маріборського обласного комітету організувати «офіційне спільне засідання» у березні 1928 р. у Цельї, щоби діяти ускладнено, як «деяка скупщина Словенії» для прийняття тих розпоряджень, які би приготував паритетний комітет і які би діяли у обох областях.

Це засідання повинний був схвалити центральний уряд, але Люблянський обласний комітет, у зв'язку з вкрай суворими національно-політичними протиріччями між коаліцією і новим опозиційним блоком – Селянською Демократичною коаліцією (СДК) восени 1927 р.,⁷⁵⁹ цього не очікував. Таким чином, для «Об'єднаної Словенії... ще не прийшов зручний час».⁷⁶⁰ Об'єднання словенських обласних скупщин було б серйозним викликом для хорватських опозиційних політичних кіл: той факт, що режим ставив перепони самоврядуванню шести хорватських областей, але надав би привілеї словенським, означав би, що в державі «*de facto* існують різні типи обласного самоврядування» і що словенські області «таким чином, стали свого роду держава в державі».⁷⁶¹ Але радикальне розширення повноважень органів місцевого самоврядування Люблянської і Маріборської областей та їх злиття було можливе тільки шляхом перегляду Відовданської конституції.

Характерним для обласних органів була **виборність** не тільки осіб на відповідні посади, але й власної структури – відділів. У обласних скупщинах було обрано – у Маріборі 5, у Любляні – 7,⁷⁶² у відповідності з принципом пропорційності, тобто з присутністю в них опозиційних депутатів. Відділам було поставлено завдання вивчати факти та матеріали у своїх сферах відповідальності для пленарних засідань і пропонувати відповідні висновки. Також в них всі головуючі та секретарські функції взяли на себе члени СНП.⁷⁶³

Вибори голів обласних скупщин та їх виконавчих органів – обласних комітетів показали діаметрально протилежні думки більшості та опозиції на

свою роль або реалізацію демократичних принципів у функціонуванні органів самоврядування та викликали жваву полеміку. Але СНП повною мірою використала можливості, запропоновані новим положенням та зайняла всі головні посади (голова, замісник голови та секретарі).⁷⁶⁴

До гострого конфлікту призвели вибори обласних комітетів, в яких опозиція хотіла мати своїх представників. Вони звинуватили СНП у тому, що в Люблянці і Маріборі штучним чином створено абсолютно клерикальне господарство», в той час як опозицію «нечуваним чином обійшли».⁷⁶⁵ Спори перейшли на сторінки партійного друку. Такий діалог був типовим у відносинах між клерикальним та ліберальним таборами, які у виконанні обласних функцій не були готові до взаємних демократичних поступок з огляду на те, що СНП завжди перемагала у всіх парламентських та муніципальних виборах, починаючи з 1921 р., за винятком деяких великих міст, а ліберальні партії, які завжди були у меншості, могли прийти до влади в Словенії, тільки спираючись на Белград.

Абсолютна більшість СНП в Люблянці і Маріборі призначила обласні комітети з п'яти членів, які в той же час очолювали голови скупщин, що означало концентрацію обласної влади в руках М.Натлачена та Й.Лесковара. На перших засіданнях депутати також обрали три постійних комітети скупщин, у яких всі виконавчі функції також мала клерикальна більшість, але у комітети принаймні увійшли представники опозиції.⁷⁶⁶

Наприкінці лютого 1927 р. король, у якості нагороди за входження СНП у центральний уряд, призначив її членів великими жупанами Люблянської та Маріборської областей, які досі були з лав СДП.⁷⁶⁷ Таким чином, партія досягла безпрецедентного політичного панування в Словенії. Обидва нові великі жупани навесні 1927 р. змогли посилити роль словенських обласних органів самоврядування, зокрема, за допомогою швидкого передання власності провінцій Крайна і Штирія⁷⁶⁸ а також наданням прав обласним комітетам керувати діяльністю муніципалітетів.⁷⁶⁹

Вибори керівництва завершили формування всіх органів обох обласних

скупщин. Правила процедури забезпечували парламентський шлях роботи у питаннях бюджету, розпоряджень та інших справ. Парламентська більшість, проте, використовувала обмежувальні положення, особливо коли дебати заходили в політичне поле. Як правило, більш бурхливі міжпартійні зіткнення ставалися в люблянській обласній скупщині, що в основному пов'язано з тим, що серед її членів були численні високі партійні чиновники з великим політичним досвідом.

Майже одностайну підтримку отримала пропозиція до центрального уряду, щоб він організував узаконення *імунітету обласних депутатів* за прикладом існуючого імунітету для членів Національної скупщини,⁷⁷⁰ але це не було реалізовано. На V сесії 19 квітня 1927 р. голова М. Натлачен ознайомив депутатів з відповіддю Белграду на запит про імунітет, що словенські депутати не були досить «зрілими».⁷⁷¹

На установчих сесіях обох скупщин всі парламентські клуби у своїх програмних заявах виказали свої *погляди на роль місцевого самоврядування, і, таким чином, щодо державного устрою*. СНП заявила, що для неї обласне самоуправління є лише відправною точкою для виборення Об'єднаної Словенії з широкою законодавчою автономією. Ліберальна Самостійна Демократична партія (СДП) підкреслювала обмежені повноваження органів самоврядування, передусім у соціально-економічній сфері, і відсутність права на обговорення політичних питань на місцевому рівні. Багато скептицизму до ролі обласних скупщин виказали депутати-соціалісти, кажучи, що в них не буде реалізовано «ані демократії, ані самоуправління».⁷⁷² Незважаючи на різні погляди на державотворчу роль обласних скупщин, всі партії висловилися за конструктивну роботу на користь економіко-соціально-культурного та освітнього прогресу обох словенських областей і за узгодження дій обох скупщин у вирішенні питань всесловенського характеру.

Словенські обласні скупщини поставили собі фундаментальне завдання *виборення більших повноважень*, ніж це було визначено конституцією і законом. Вступ СНП в уряд в лютому 1927 р. сприятливо позначився на їхній

успішності.

Оскільки законодавча робота в Національній скупщині ускладнювалася через міжпартійні зіткнення, була усталена практика, що багато питань, замість прийняття конкретних законів, ***вирішувалося через прийняття вступного фінансового закону до щорічного бюджету.***

Голови М. Натлачен та Й. Лесковар відразу висунули вимоги щодо розширення повноважень в якості поправок до Закону про фінанси за роки 1927/28.⁷⁷³ За підтримки скупщинського Югослов'янського клубу на чолі з Корошцем і трьох міністрів з лав СНП до нього були внесені положення, які мали важливе значення, як «перший рішучий крок до законодавчої автономії», «для успішного функціонування словенського самоврядного уряду».⁷⁷⁴ Це були важливі для розширення розпорядних повноважень положення про передання у розпорядження областей колишньої власності попередніх провінцій і право обласних скупщин вносити зміни в колишні провінційні закони. Через здійснення Закону про державний бюджет на 1928/29 рік, з яким Люблянська і Маріборська обласні скупщини, єдині в країні, отримали право вносити зміни в державне законодавство, наприклад, наново прийняти деякі важливі правові акти Національного та Провінційного урядів Словенії.⁷⁷⁵ Це спровокувало ярий напад лідера ХСелП Степана Радича в Національній скупщині на тодішнього міністра внутрішніх справ Корошця як провідника цієї нової привілеї для Словенії.⁷⁷⁶ Великий жупан Марібору Ф.Шаубах підкреслив, що саме цим «було *de facto* визнано законодавчий характер» обласних скупщин.⁷⁷⁷ До цього слід додати, що в середині 1928 р. обласним самоуправам з великими зусиллями вдалося затвердити у Белграді свої контрольні повноваження щодо окружних органів самоврядування,⁷⁷⁸ таким чином, над усіма нижчими органами самоврядування у муніципалітетах і округах.

Той факт, що СНП у квітні 1927 р. на п'ять місяців вийшла з центрального уряду, обласні скупщини найсильніше відчували в затвердженні перших обласних бюджетів. Міністр фінансів перший бюджет Маріборської області повністю відкинув, а Люблянський бюджет затвердив тільки в розмірі 1/5, на підставі, що

обласні скупщини запланували нереальні доходи бюджету.⁷⁷⁹ Таким чином, обласні самоуправи у перший рік роботи не мали достатніх ресурсів для виконання запланованого.

Поворотним моментом у функціонуванні словенських обласних самоуправ стало укладення «Бледського пакту» між СНП і НРП, що сталося відразу після нової абсолютної перемоги СНП на парламентських виборах у вересні в 1927 р.⁷⁸⁰ СНП повною мірою використала це своє досягнення. Уряд був готовий розширити повноваження органів самоврядування Люблянської та Маріборської областей, серед усіх 33 обласних самоуправ у країні, у якості нагороди для СНП за співпрацю. Особливо важливим був дозвіл укласти високі обласні бюджети та самостійно ними розпоряджуватися.

Відповідно до «Правильника», обласні скупщини мали регулярно зустрічатися 5 листопада кожного року на щорічній сесії.⁷⁸¹ Метою цієї сесії був розгляд та прийняття обласного бюджету на наступний рік. Оскільки скупщини мали право приймати виконавчі розпорядження до Законів, вони могли пристосувати державні організаційно-правові механізми до особливостей словенських областей. Реалізація бюджетних та розпорядних завдань надавала численні можливості для конструктивних дискусій між коаліцією і опозицією, які часто набували політичного виміру.

При цьому, опозиційні партії були дуже активні і намагалися вирішувати проблеми якнайкраще, наскільки можливо було скористатися позицією СНП у центральній владі. Як приклад одностайного виступу більшості та меншості в Люблянській та Маріборській скупщинах, можна навести їхній одностайний протест проти намірів уряду скоротити словенський університет у грудні 1927 р.,⁷⁸² який показав, що «жодна зі словенських політичних партій не може дозволити собі будь-якого підриву та заподіяння каліцтва університетові Любляни».⁷⁸³

Після ретельного обговорення у обласних комітетах, у депутатських клубах, у відділі скупщини з бюджету та фінансів, а також на пленарних засіданнях обидві скупщини при одностайній позиції режимних та опозиційних

депутатів проголосували за обласні бюджети 1928 р.⁷⁸⁴ Незважаючи на зменшення, люблянський обласний бюджет був найбільшим в країні.⁷⁸⁵

Постановою Уряду «Про передання справ обласним самоуправам» від 17 листопада 1927 р. з-під юрисдикції міністерства охорони здоров'я, будівництва, торгівлі і промисловості, соціальної політики і сільського господарства не пізніше 1 квітня 1928 р. мали бути передані низка установ у розпорядження органів місцевого самоврядування, при чому за обсягом повноважень Люблянська та Маріборська області постали на першому місці в країні.⁷⁸⁶ Але, незважаючи на початкові обіцянки Белграду не підвищувати оподаткування словенських виробників, цього не сталося. Області мали прийняти рішення про забезпечення більшості коштів зі своїх власних податкових ресурсів.

Ще більше поліпшення матеріальних умов для прогресу самоврядної діяльності показав бюджет на 1929 р. (люблянський в розмірі 69,6 млн динарів і маріборський 63 млн динарів), який, незважаючи на проголошення королівської диктатури, фактично реалізувався. Затвердження міністром високих обласних бюджетів, і без затримки, було уможливлено тільки через те, що на той час прем'єр-міністром був голова СНП А.Корошець. Цю привілейованість словенських обласних бюджетів видно у порівнянні з Загребською областю, де парламентську більшість мала опозиційна ХСелП, де міністр фінансів взагалі не затвердив прийнятий нею обласний бюджет на 1929 рік.⁷⁸⁷

Обсяг законодавчої роботи люблянської та маріборської обласних скупщин показує публікація 55 обласних постанов з питань самоврядної діяльності у спільному офіційному журналі та офіційній газеті люблянської та Маріборської областей «Самоуправа» (*Samouprava*) у 1928 р. Марко Натлачен на останньому черговому засіданні 21 листопада 1928 р. вказав, що обласна скупщина «виконала багато законодавчої роботи» – ухвалила обласний бюджет на 1929 р. та прийняла 12 інших нормативних актів на осінніх засіданнях, що «безумовно, є великим успіхом, яким міг би пишатися будь-який європейський парламент».⁷⁸⁸

Таким чином, Люблянська і Маріборська скупщини, завдяки участі СНП в

режимній коаліції, реалізували одне з найважливіших законодавчих повноважень – обговорення, прийняття і нормативне супроводження бюджету області, і, таким чином, фактично поступово затвердили це як фактор рішень, але без формальної юридичної суверенності. Підкреслимо, що прийняття обласних бюджетів в Словенії проводилося за парламентською процедурою, як і у Національній скупщині в Белграді.

Засідання 21 листопада 1928 р. стало фактично останнім у III робочій сесії обласних скупщин. Король Олександр 6 січня 1929 р. скасував Конституцію, розпустив Національну скупщину і обласні органи самоврядування. Великим жупанам було довірено призначити своїх обласних комісарів, які взяли на себе керування справами обласних скупщин та комітетів на термін до прийняття нового законодавства.⁷⁸⁹

Восени 1929 р., за законом про створення нових адміністративних одиниць – бановин і королівських банських адміністрацій⁷⁹⁰ були ліквідовані останні залишки органів місцевого самоврядування областей, які тепер мали представляти лише обласні комісари та спеціальні органи контролю. Вступ А.Корошця, як єдиного словенця, у перший уряд шостисічневого режиму дав позитивний результат у призначенні М.Натлачена і Й.Лесковара комісарами обласних самоуправ, що при створенні бановин дало їм можливість через нові місцеві установи продовжити реалізацію програм розвитку словенських земель, складених ще обласними скупщинами при прийнятті бюджетів на 1929 р.

* * *

Особливості самоврядування Люблянської та Маріборської областей, де СНП виборила переважну більшість у обласних самоврядних органах, визначалися її державотворчою програмою, яка зазначала, що обласне самоуправління є лише відправною точкою для виборення Об'єднаної Словенії з широкою законодавчою автономією. Тому, перш за все, велася боротьба за подолання адміністративного розділу, для чого обидві обласні скупщини намагалися діяти синхронно і узгоджено мали спільну газету.

По-друге, велася боротьба за демократичні принципи управління.

Характерною рисою обласних органів була виборність не тільки посадовців, але й власної структури – відділів. Обидві скупщини вели роботу у парламентарний спосіб, мали депутатські клуби, обговорювали проекти постанов у принципі та в деталях, і т. ін. Завдяки усталеній у державі практиці розв'язання нагальних питань не через прийняття конкретних законів, а через прийняття вступного фінансового закону до щорічного бюджету, СНП вдалося досягти найвищого фінансування обласних заходів у державі.

Висновки до розділу IV. У 1920-х роках метою словенців залишалася Об'єднана Словенія. Два ідейно-політичних напрямки – югославізм-централізм та словенство-автономізм, на які поділялися всі словенські політичні табори, бачили різні шляхи до неї. Автономісти вважали, що це – виконання положень Корфської декларації, тобто відновлення автономії, вибореної наприкінці Першої світової війни, та федеративний державний устрій. З усіх автономістів у словенській політиці саме СНП найбільш ґрунтовно захищала ідею федералізму, яку поступово почали підтримували більшою чи меншою мірою також в інших словенських політичних таборах: селянсько-республіканському, комуністичному, соціалістичному і частково навіть у ліберальному таборі. Централісти (ліберали) думали, що лише уніфікована югославська нація у централізованій державі, могла надати словенцям можливість виживання та розвитку.

Поразка у Конституанті, використання недемократичних та конфліктуючих із мораллю принципів на рівні вищих ешелонів влади мало свій вплив на діяльність провідних акторів словенської політики. Аналіз політичної кон'юнктури у реальних обставинах ставали невід'ємною складовою легітимної словенської політичної практики. Завдяки розумінню способу винесення рішень у королівстві, який був заснований на зовсім іншій політичній традиції, після бойкоту 1921-1925 рр., СНП пішла на угоду з правлячим режимом, щоби зберегти здобутки автономії, отримані у процесі державотворення, розпочатого за часів Держави СХС. Вся політична тактика СНП у 1926-1929 рр., напередодні

виборів обласних самоврядних органів та протягом їхньої діяльності, сама Бледська угода, за якою партія ціною визнання Відовданської конституції вступила у коаліційний уряд, продемонструвала пристосування до централістської реальності та розрахування рішень, дій та наслідків на роки вперед. Успіхом такої тактики було особливо широке фінансування заходів Люблянської та Маріборської областей та розширення законодавчої юрисдикції обласних скупщин, через що Словенію почали іменувати «державою в державі».

Діяльність обох словенських обласних скупщин відрізняли характерні особливості: парламентські методи роботи, синхронність проведення засідань і постійна боротьба з центральним урядом за розширення своїх повноважень. Разом із тим, намагання синхронізувати діяльність обох скупщин, що було досить виваженим кроком до Об'єднаної Словенії у тодішніх умовах, не могли привести до їхнього повного об'єднання без радикальної державно-адміністративної реформи. Політична адаптація і пов'язані з нею компроміси призвели лише до часткових та тимчасових результатів.

РОЗДІЛ 5.

ДРАВСЬКА БАНОВИНА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СЛОВЕНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УМОВАХ МОНАРХІЧНОЇ ДИКТАТУРИ

(1929 – 1935 рр.)

5.1. Зміни державотворчих програм словенського політикуму в умовах диктатури (1929-1934 рр.)

6 січня 1929 р. король видав промову «Моєму дорогому народові! Всім сербам, хорватам і словенцям!» король проголосив: «Святий мій обов'язок – усіма засобами охороняти державну та національну єдність». ⁷⁹¹

Разом з проголошенням диктатури було опубліковано закон про королівську владу і вищу державну адміністрацію. Всі положення конституції втратили чинність. Законотворчість було покладено на новий орган – вищу законодавчу раду. Про інтенсивність її законотворчої роботи свідчить той факт, що тільки у перший рік диктатури уряд обговорив 233 нових законів і підзаконних актів. ⁷⁹² Щоб зрозуміти природу диктатури, красномовними є статті 15 та 16, у яких говорилося, що «король призначає голову і членів Ради міністрів, які підпорядковуються безпосередньо королю, і мають працювати від його імені у різних галузях державного управління». Міністри були відповідальні перед королем, також він міг їх засудити. ⁷⁹³ На чолі уряду король поставив військового – генерала Петара Живковича. Міністром транспорту став Корошець, який також був єдиним лідером політичної партії у новому уряді. ⁷⁹⁴ Його призначення Олександр пояснив у розмові з сербським патріархом Гаврилою: «Він у Словенії за собою має більшість народу, його присутність у сьогоденньому уряді має величезне значення». ⁷⁹⁵

У пакеті законів, опублікованих при проголошенні диктатури, був «Закон про захист суспільної безпеки і порядку у державі», ⁷⁹⁶ дороблений Закон від 1921 р. Стаття 3 проголошувала, що «розпускаються всі політичні партії, які

мають релігійну або племінну основу»,⁷⁹⁷ тобто всі політичні партії, зареєстровані на той час в країні. Це не знищило ані партії, ані їхні програми, ані їхній склад, хоча на деякий час політичне життя у країні практично завмерло. Тому у 1930-ті роки заборонені партії стали іменуватися «старі» (колишні): наприклад «стара СНП».

Для відновлення парламентського життя за новою Октройованою конституцією необхідно було відновити і партійне. Підготовка до створення єдиної загальнонаціональної партії розпочалася 15 грудня 1931 р., офіційно партія Югославська Радикальна Селянська Демократія була створена 1 травня 1932 р. та була перейменована в Югославську Національну партію (ЮНП) 20 липня 1933 р. Вступ у нову партію був гарантією повернення у легальність, у Національну скупщину, до важелів влади. ЮНП була єдина політична організація, яка мала можливість працювати легально у першій пол. 1930-х років в умовах політичного монізму.

Партія послідовно виступала за програму югославської національної уніфікації та державного централізму. У питанні про державний устрій партія прагнула «провадити принцип об'єднання до кінця», щоби «система національної єдності і політичної влади проводилася об'єктивно і рівноправно по всій території держави». Виходячи з цього, партія виступала за єдину державу «з єдиним урядом, який несе відповідальність перед одним національним парламентом».

Також ЮНП підкреслила, що серби, хорвати і словенці складають єдиний югославський народ, «що живе на географічно та етнографічно безперервному просторі, за своїм походженням, мовою, своїми постійними тенденціями, за подібністю історичної долі та досвіду, а також за ніколи не згаслим усвідомленням свого єдинства». Також партія підкреслила, що «Королівство Югославія має бути побудовано і влаштовано як унікальна національна держава», у якій «державна та національна єдність... незмінно укріплена єдиною державною конституцією, що діє по всьому королівству». Держава повинна мати «одне національне представництво для всієї країни», яке «приймає закони з

необхідною силою для всієї країни і всіх громадян за положеннями Конституції». Програма ЮНП вимагала, що адміністративна влада має служити країні і «захищати і відстоювати державні інтереси». ⁷⁹⁸

Монізм нової політичної системи Югославії не нівелював національно-політичні розбіжності. Усі ліберальні партії королівства увійшли у ЮНП, націоналісти пішли у пасивну опозицію.

Серед інших законів, які набули чинності безпосередньо на початку диктатури, були ще Закон про внесення змін до Закону обласних самоуправ і муніципалітетів, і новий Закон про друк. Відповідно до положень першого закону були розпущені всі муніципальні органи влади в країні, а також всі обласні скупщини разом з обласними комітетами, а за допомогою другого закону держава отримала потужний інструмент для створення лояльної громадської думки. ⁷⁹⁹ Тим не менш, у зв'язку з неефективністю роботи Національної скупщини у попередні десять років, у державі продовжував існувати правовий партикуляризм.

Було введено новий адміністративний поділ країни – на 9 областей – бановин. ⁸⁰⁰ Адміністративний поділ на бановини ніяк не суперечив централізації держави: вони були створені за політичним критерієм, проти будь-яких національно-історичних кордонів. ⁸⁰¹

Перші відгуки словенської громадськості на новий державний устрій були позитивними. І клерикальний «Словенець», ⁸⁰² і ліберальний «Ранок», ⁸⁰³ і політичний друк у інших провінціях королівства, навіть деякі видні хорватські газети, у тому числі «Обзор» (*Obzor*), не виступили проти знищення парламентаризму і відкрито стали на бік Олександра. ⁸⁰⁴ Єдиним винятком стала заборонена КПЮ, яка на самому початку відкинула диктатуру і оголосила боротьбу. ⁸⁰⁵

Дійсно, у широкому політичному контексті міжвоєнного періоду авторитарне правління було звичайним політичним явищем у Європі. У політичній публіцистиці 1930-х років весь час повторювали тезу, що рішучий крок Олександра врятував єдність країни, і, таким чином, її існування. Роберт

Вільям Сітон-Ватсон писав: здавалося, що «державність збанкрутувала, а громадська думка дивилася на корону у якості єдиного конституційного чинника, який досі ще не був скомпрометований і був здатний знайти вихід з глухого куту».⁸⁰⁶ Але з приводу способу, який обрав король для вирішення кризи, стала з'являтися критика. Сітон-Ватсон відкрито виступив проти диктатури у низці статей, опублікованих у популярній чеській газеті «Народні вісті»,⁸⁰⁷ де численними аргументами засудив режим Олександра. Те, що відбувалося у Югославії, він назвав «чистим абсолютизмом, неприйнятним для члена ліберальних інститутів будь-якого роду». Найбільш гострий аргумент був підтриманий красномовним порівнянням. За його даними, у 1896-1908 рр. у імперській Угорщині у політичних процесах 885 не-мадярів (слов'ян) було засуджено у загальній складності до 218 років позбавлення волі. Ці цифри він помістив поруч з даними з Югославії, де тільки у перші місяці 1930 р. у політичних процесах було засуджено 212 чоловік у загальній складності до 770 років позбавлення волі.⁸⁰⁸

Спосіб прийняття Октройованої конституції, політичний монізм і репресивна політика **породили вимогу відновлення конституційного парламентаризму** серед багатьох югославських політиків від всіх основних політичних напрямків. Раніше вкрай протиборчі політичні групи тепер знайшли у порушенні парламентського життя загальний інтерес і прагнення до тіснішої співпраці.⁸⁰⁹ Серед політиків опозиції особливо виділявся Светозар Прибічевич, який став першою видимою жертвою режиму диктатури. Через свою опозиційну діяльність він спочатку був інтернований у містечко Брус у центральній Сербії, а потім емігрував за кордон.⁸¹⁰ Поза формальної близькості до югославської політики він став одним з найгостріших критиків королівської диктатури. У Парижі у 1933 р. він опублікував книгу «Диктатура короля Олександра»,⁸¹¹ у якій рішуче засудив югославського монарха.

Критика диктатури у Югославії не мала відкритого відгуку. У пресі була введена жорстка цензура. Хорватська опозиція у 1931 р. почала видавати нелегальний бюлетень «Інформації».⁸¹² Словенська громадськість публічно не

виказувала невдоволення, оскільки Корошець увійшов у владу.

Питання, яке постало перед словенцями, як зберігати власні національні інтереси, визначило характер взаємозв'язку між словенцями і Югославією у останнє передвоєнне десятиліття.

Головну роль у боротьбі за словенську національну самостійність продовжувала грати СНП. Після ліквідації обласного самоврядування та парламентського життя у Югославії СНП зайняла позицію вичікування та орієнтувалася на інші опозиційні партії, особливо на ХСелП. Невдоволення СНП все більше зростало після прийняття Октройованої конституції та Національної скупщини наприкінці 1931 р. Кульмінацією незалежницької політики словенців, слідом за хорватами, стала так звана «Словенська декларація», або «*Люблянські пунктації*».

Перша резолюція, яка засуджувала диктатуру короля Олександра і політику великосербської гегемонії у Королівстві Югославії, у історії відома як «*Загребські пунктації*», була прийнята на секретній нараді хорватських опозиціонерів у Загребі 7 листопада 1932 р. Ця резолюція була відповіддю на королівську Октройовану Конституцію та недемократичні вибори у скупщину.⁸¹³ Серед шести пунктів найважливішими були вимоги національного суверенітету, демократичних форм державного управління та *повернення до стану 1918 р.*, тобто до прийняття Відовданської Конституції, на рівень федеративної організації Держави СХС. У «пунктаціях» немає конкретної пропозиції щодо державного переустрою Королівства, але підкреслюється, що вирішення хорватського питання необхідно у об'єднаній державі, організація якої повинна базуватися на вільній волі членів, яка виключала би чиюсь гегемонію. «Загребські пунктації» дали міцний поштовх іншим опозиційним партіям у критиці режиму, вони мали великий резонанс у югославській громадськості і закликали партії по всьому Королівстві для участі у боротьбі проти Октройованої Конституції. Опозиціонери отримали прізвисько «пункташі».

«Люблянські пунктації» сформулювало коло керівників «старої» СНП

30 грудня 1932 р., її опублікували 31 грудня 1932 р. у Трієсті у газеті «Маленька» (*Il Piccolo*), а у Словенії нелегально поширювали у формі листівок. Це була програма федеративного державного будівництва, яка вимагала, крім сербської та хорватської, створення словенської федеральної одиниці у югославській державі та визнання словенської національної ідентичності, імені, прапора, фінансової автономії, політичної та культурної свободи.⁸¹⁴ (Див. Додаток 4)

Словенська декларація була однією з найбільш радикальних та чітких національних політичних програм Словенії у Югославії у міжвоєнний період. Супротивники, особливо словенські ліберали, приписували їй сепаратистський характер. Вони вимагали покарання її авторів. Завдяки цій резолюції та її інтерпретації іноземними журналістами, деякі з лідерів СНП у 1933 р. були звинувачені у протидержавної діяльності та засуджені до 3 років тюремного ув'язнення або інтернування; серед них Антон Корошець, Франц Куловець, Марко Натлачен та Антон Огрізек.⁸¹⁵ Також був заарештований і осуджений В. Мачек та інші хорватські лідери.

Після ув'язнення керівників СНП припинила виказувати свої автономістські вимоги. Висловлюючи тверду підтримку Югославії⁸¹⁶, у якій СНП – як і всі інші словенські політичні угруповання – бачила історично необхідне та добровільне державне утворення,⁸¹⁷ окремі партійні функціонери, очевидно, пристосовувалися до режиму.

Централісти-ліберали увійшли у ЮНП. Вони мали свою програму, поглиблену порівняно з 1920-ми роками. Цю програму з ними розділяли ліберально спрямовані словенські політичні рухи, які групувалися навколо газет «Похід» (*Pohod*), «Боротьба» (*Borba*), «Бій» (*Boj*), а також ліберальні молодіжні організації та групи в Люблянському університеті.⁸¹⁸

В ЮНП вважали національну та державну єдність «невід'ємною основою всього нашого національного життя»,⁸¹⁹ підкреслюючи необхідність «повної ліквідації відмінностей між складовими частинами державної нації та затвердження і дотримання унітарного прагнення у всьому житті».⁸²⁰ Щодо

питання про югославській внутрішній устрій, вони виступали за «сувору югославську політику держави щодо всіх сепаратистських, племінних і партійних зв'язків».⁸²¹

Надзвичайно гостро ліберальні політики виступили проти «Люблянських пунктацій». Вони вважали цю програму «шаленою вимогою», «національним гріхом і злочином».⁸²² На їхню думку, це була «спроба розколу Югославії за допомогою федерації» і створення нової держави, «в якій насправді існували би три».⁸²³

Як висловився ліберальний політик, жупан Любляни Дінко Пуц, це являло собою «загрозу для існування великої та сильної Югославії, і, таким чином, для національного існування словенців»,⁸²⁴ і якщо би програму пунктацій було здійснено, у найкращому випадку це призвело би до економічної кризи, тому що «на тісній території Словенії незалежна економіка є неможливою». Ремесла, торгівля і промисловість, відповідно до попереджень Д. Пуца, «швидко би завмерли, якщо б була проголошена незалежна Словенія. І хто би її визнав? Хто б її захищав?... землі, які були завжди метою жаги сусідніх народів, бо Словенія є ключем до моря, переходом із заходу на схід, з півдня на північ».⁸²⁵

Однак ліберали, враховуючи жорсткий ідейно-політичний розкол у словенському суспільстві та бажаючи завоювати якомога більше прихильників в умовах відсутності найбільш запеклих націоналістів на політичній сцені, висунули пом'якшену югославістську тезу і визнали існування «словенства». Хоча ліберали стверджували, що словенці у Югославії вже мають «свою власну національну державу»,⁸²⁶ вони розглядали «словенство», з усіма його проявами (мова, освіта та ін.) поряд з «хорватством» та «сербством», як «включене у впорядковане й гармонійне цілісне успішне співіснування». Таким чином, єдиною проблемою було те, яким чином «використовувати словенство на універсальну користь югославської цілісності».⁸²⁷

Крім того, у питанні *державної децентралізації* думка лібералів збігалася з клерикалами. Ліберали вважали, що «якомога більша сфера ведення всіх адміністративних і громадських справ повинна бути перенесена на нижчі

адміністративні одиниці, до того рівня, який дозволяють життєво важливі інтереси держави та національного об'єднання». ⁸²⁸

Звичайно, ідейним підґрунтям «ліберальної» децентралізації залишалася концепція унітарної держави, вимоги реалізації принципу «справжньої рівноправності всіх регіонів держави та всіх частин нації», «виключення будь-якої гегемонії». ⁸²⁹ Вони підкреслювали, що «державна політика не повинна працювати під переважним впливом тільки однієї частини нації», ⁸³⁰ але завжди і скрізь «треба на практиці показувати, що ми – серби, хорвати і словенці –... рівноправні керівники нашої держави». ⁸³¹ Клерикали, у свою чергу, ґрунтували децентралізацію на національно-політичному принципі.

Через недемократичність режиму ЮНП і загострення югославського унітаризму, від ліберального табору відокремлювалися групи, які вимагали рівноправності на основі національної самостійності словенців. Більшість цих груп була сформована у першій пол. 1930 – х років (словенські прибічники ХСелП і В. Мачка, «Спілка товариств селянської молоді», демократична група словенського «Соколу»). Науково-культурні працівники ліберально-націоналістичної орієнтації, у 1932 р. відкинули унітаризм та зібралися навколо журналу «Сучасність» (*Sodobnost*). ⁸³² В той же час виділилася незалежна національно-демократична група, яка зібралася навколо бюлетеню «Словенія» (*Slovenija*). ⁸³³ Основою для таких змін були думки найвідоміших словенських ліберальних діячів міжвоєнного періоду – Івана Приятеля, Йосипа Відмара і Лойзе Уде, що перейшли на позиції «словенства» ще у 1920 – ті роки. ⁸³⁴

Таким чином, в умовах повної державної централізації і національної уніфікації, втіленої у адміністративну концентрацію, політичного монізму і жорсткої цензури, державотворчі програми словенських політичних таборів змінилися. Недемократичний спосіб прийняття Октройованої конституції та репресивна політика змусили СНП до підтримки хорватів у вимозі відновлення конституційного парламентаризму у вигляді «Словенської декларації», за що репресії торкнулися її керівного складу. Решта функціонерів СНП не могли

висувати автономістські вимоги, тому програма клерикалів зосереджувалася на єдності держави через зовнішньополітичні виклики та на державно-адміністративній деконцентрації і рівноправності югославських «племен» у вирішенні податкових і фінансових проблем.

У обох останніх пунктах погляди клерикалів збігалися з ліберальними. Обидва табори також визначили злиття двох словенських областей у одну бановину позитивним фактом. При чому треба відзначити, що не тільки централізаторські, але й уніфікаторські позиції лібералів значно пом'якшилися, оскільки невдоволення політикою центрального уряду у словенській громадськості зростало. Ліберальний табір втратив багато прихильників, особливо серед молоді, які перейшли на самостійницькі позиції.

5.2. Політизація діяльності Банської ради Дравської бановини у 1931-1935 рр.

Створення Дравської бановини і королівської банської адміністрації стало поворотною точкою в становищі Словенії у кордонах югославської держави. Ця дія припинила успішну роботу самоуправління та зміцнення автономії, однак реалізувала велику національну мету – об'єднання обох словенських областей шляхом створення єдиної бановини Драва.⁸³⁵

За законом⁸³⁶ Дравська бановина об'єднувала всі «югославські» частини Словенії, за винятком Білої Крайни, яка до 1931 р. перебувала у Савській бановині.⁸³⁷ На думку С.Вільфана, Дравська бановина «обіймала 'югославську' Словенію тільки формально, однак юридично сама її назва намагалася припинити її існування».⁸³⁸ В цілому ж, злиття Люблянської та Маріборської областей в Дравську бановину, як винагорода партії СНП та її лідеру Корошцю за згоду взяти участь в уряді,⁸³⁹ у Словенії було прийнято прихильно.

Перенесення всіх повноважень місцевого самоврядування та особливо повноважень великих жупанів на бана як на вищу посадову особу і представника королівської влади в бановині означало для словенського

політичного табору, що його автономістські зусилля повернулися до початкової точки. Бан, якого призначив король на пропозицію центрального уряду, мав завдання скласти річний бюджет щодо фінансування діяльності та інститутів обласного самоврядування, який мав право затверджувати або змінювати міністр фінансів.

Для фінансування діяльності бановини бан мав накласти нові податки на її населення та використовувати доходи від її компаній і установ, заходи здійснювали спеціальні чиновники банської управи. Для консультування бана при проектуванні бюджету бановини було створено банську раду. Положення про раду «припускало можливість певного розширення співпраці при вирішенні деяких бановинських справ, які пом'якшували бюрократичне прийняття рішень з боку бана та банської адміністрації».⁸⁴⁰ Тобто, радники мали право пристосовувати законодавство королівства до регіональних умов. Вони призначалися міністром внутрішніх справ, який мав юридичне право видавати «Правильники» організації та роботи банських рад.

Державно-адміністративну реформу белградський уряд затвердив на своєму засіданні 4 липня 1930 р. Прем'єр-міністр Живкович відзначив, що всі основи королівського маніфесту 1929 р. залишаються у силі, що розділ країни на бановини є остаточним, і що уряд тільки через «деконцентрацію» делегуватиме певні повноваження на бановини. У свою чергу, від банських рад уряд «потребує, щоб вони були вірні помічники югославської нації і державної політики у бановині», оскільки королівський маніфест «виключає окремі партії із співпраці в управлінні державою».⁸⁴¹ Прорежимний «Югослован» ще додав, що уряд може призначати у банські ради тільки відомих громадських діячів, серед яких майже всі мають бути «членами однієї з колишніх партій»; вони не призначатимуться, як партійці, але, як особистості, «які розуміють інтереси короля і народу».⁸⁴²

Таким чином, у порівнянні з обласними скупщинами, у 1930-ті роки було тільки одне словенське представництво – банська рада Дравської бановини, яка грала значно скромнішу роль у словенських самоврядних зусиллях. Сфери

відповідальності ради, чин її роботи, догляду, розвитку важливих соціально-економічних та культурно-освітніх заходів і об'єктів у Словенії в основному відповідали обласним органам самоуправління наприкінці 1920 – х рр., але банська рада мала фундаментальні відмінності за складом, обсягом повноважень та формами роботи.

«Правильник» банських рад було підписано прем'єр-міністром 3 липня 1930 р., одночасно було призначено перших радників. Вони отримали завдання «контролювати, насамперед, економічний, соціальний та культурний розвиток районів і міст, які вони представляють», і пропонувати банові на розгляд «потреби нагального характеру», щоб він «на свій розсуд і відносно до фінансової потужності бановини» приймав їх до уваги. У «Правильнику» докладно перераховано всі види діяльності та об'єкти,⁸⁴³ щодо яких радники могли висловлювати свою думку чи пропозиції для вирішення їх на місцевому рівні й «для всієї бановини».

Радники мали право займатися довіреними їм справами тільки протягом сесії, але не могли впливати на виконання своїх рекомендацій адміністративними органами. Загалом, робота банських радників закінчувалася при закритті останнього засідання сесії.

Для обговорення бюджету бан мав на початку кожного року скликати чергову сесію, яка могла тривати до 15 днів. Тільки після попереднього схвалення міністра внутрішніх справ він міг скликати ще максимально п'ятиденну позачергову сесію для обговорення інших важливих питань. Для першого засідання чергової сесії бан повинен був підготувати проект бюджету, який міг обговорювати кожен банський радник. Але бан мав право обмежити тривалість і число обговорень, а також їх припинити, якщо вважав, що вони не відповідають темі порядку денного. Після закінчення обговорення бюджету банські радники мали право «поставити на денний порядок інші проблеми», відповідні повноваженням ради, і бан, як правило, висував на голосування прийняті резолюції.⁸⁴⁴

Перед початком роботи банських рад, міністр внутрішніх справ у

внутрішньому циркулярі обмежив права банських радників у обговоренні бюджету. Обговорення не мало йти звичайною двоетапною процедурою (принципальне і детальне обговорення), навіть не можна було переголосувати. Радникам було надано право тільки передавати потреби представлених районів і міст на розгляд банові. Від його оцінки також залежало, як багато інформації банська управа буде передавати у офіційний та громадський друк.⁸⁴⁵

За новим виборчим законом, разом з керівниками муніципальних одиниць і народних депутатів, банські радники також отримали право обирати сенаторів. Це надало їхній праці більше ваги. У 1933 р., після муніципальної реформи (*комасації* – скорочення кількості муніципалітетів по всій державі на 2/3)⁸⁴⁶ роль радників у виборах в Сенат, як у другому парламентському органі на рівні з Національною скупщиною, тільки укріпилася. Банські радники були важливими гарантами обрання кандидатів з лав правлячої партії.

Октройована конституція включала положення про набагато ширше бановинське самоуправління з виборними бановинськими радами та бановинськими комітетами, але до практичного застосування цих положень не дійшло. Центральний уряд навіть не починав розробку законопроекту про повноваження органів самоврядування бановин та способів їх обрання. Численні обіцянки виконати положення конституції уряд постійно використовував у політичному лавіруванні і боротьбі проти опозиції, за підтримку електорату.

Важливим чинником роботи банської ради були значні кадрові переміщення у центральному уряді напередодні прийняття Октройованої конституції, в результаті чого також пройшли **кадрові зміни** і у Банській раді Дравської бановини.

Після того, як Корошець «за станом здоров'я», а насправді через жорстку опозицію, у вересні 1930 р. подав у відставку з уряду Живковича, в уряд на його місце прийшов, також від «старої» СНП, Душан Сернець. Він також, трохи пізніше того ж року, пішов у відставку з поста міністра. Після повного відходу СНП у опозицію, зі Словенії до центрального уряду прийшли ліберали –

Альберт Крамер («стара» СДП) та Іван Пуцель (САП).⁸⁴⁷

Створення Банської ради Дравської бановини та призначення банських радників було значною політичною подією, яка викликала у Словенії багато надій на повернення до партійності і відновлення деякої форми парламентаризму.

Склад банської ради відрізнявся від сесії до сесії. За пропозицією першого бана бановини Драва Душана Сернця. Міністр призначив у банську раду першого скликання 24 представника районів і 16 представників міст,⁸⁴⁸ від традиційних словенських політичних таборів. Більшість її радників були з «старих» ліберальних партій, переважно послідовники централізму, але, у час участі в уряді лідера СНП Корошця, серед них 2/5 були члени СНП.

Тільки перша банська рада за своїм складом представляла заборонений⁸⁴⁹ політичний плюралізм, що знайшло відображення у деяких політизованих дискусіях про державну спортивну організацію «Сокіл» та начальну освіту.⁸⁵⁰ У вересні 1931 р. послідували відставки 14 банських радників з лав колишньої СНП.⁸⁵¹ З цього часу до моменту політичної кризи, викликаной вбивством короля Олександра, рада складалася тільки з членів ліберального табору, за винятком двох позапартійних радників. Причиною цього була опозиція СНП урядові та репресії проти неї у 1932-1934 рр. Перед початком II сесії ради та оголошення виборів у Сенат, міністр внутрішніх справ Живкович провів великі кадрові зміни у складі банської ради. Попередні банські радники з лав СНП були замінені лібералами.⁸⁵²

Таким чином, почався чотирирічний період однопартійної структури ради⁸⁵³ та панування ліберального табору у Словенії (як і по всьому королівстві), який увійшов у нову загальнодержавну партію – ЮНП. Позапартійним винятком у складі ліберальної ради стали Рудольф Голоух і Альбін Препелюх, колишні національні депутати-соціалісти і прихильники нагальної аграрної реформи.⁸⁵⁴

Ліберальна Банська рада працювала до лютого 1935 р., коли провела VI сесію з прийняття бюджету на 1935 / 36 рік. Якщо словенські обласні скупщини

характеризувалися численними гострими міжпартійними дискусіями з бюджетних і постановчих питань, а іноді і з політичних, як це характерно для парламентського представництва, то в Банській раді, за окремими винятками, переважали спокійніші та неполемічні виступи радників. Але на сесіях все ж ставалися палкі **політичні дебати з конкретних питань**.

Першою і головною функцією банських рад було *складання бюджету бановини* на наступний фінансовий рік.

Робота Банської ради Дравської бановини у період режиму диктатури Олександра (а особливо перших двох сесій щодо складання бюджетів на 1931 / 32 та 1932 / 33 фінансові роки) збіглася з Великою економічною кризою, яка протягом всієї першої половини 1930-х років, з огляду на падіння дохідності і необхідність збільшення витрат на соціальні потреби, впливала на формування щорічних бюджетів. Попри це міністр фінансів у повній мірі використовував право урізати регіональні бюджети, погіршуючи, таким чином, соціально-економічну ситуацію в Словенії.⁸⁵⁵

Кульмінація економічної кризи у Югославії спричинила багато наслідків, у тому числі підйом націоналістичних рухів. На рубежі 1932 / 1933 рр. внутрішньополітична ситуація різко загострилася через вимоги заборонених опозиційних партій (колишніх габсбурзьких слов'ян) про федеративну реорганізацію держави і відновлення демократії, викладені у Загребських, Люблянських та інших пунктаціях, виданих наприкінці 1932 р.⁸⁵⁶

Загальне зростання опозиційного настрою у Словенії пояснює спосіб, в який Банська рада Дравської бановини прагнула приборкати зниження фінансів бановини за допомогою зміцнення своєї ролі в ухваленні бюджету на 1933 / 34 рік. В цілому 1933 рік був поворотним моментом у роботі банської ради. Банські радники – члени ЮНП під час першого засідання III сесії ради в лютому 1933 р. створили власний **клуб за парламентською моделлю**,⁸⁵⁷ який повинен був «готувати все необхідне для чергових сесій».⁸⁵⁸ Головою клубу обрали найбільш досвідченого у політичній боротьбі, вагомого ліберального політика Івана Тавчара, колишнього депутата Люблянської обласної скупщини від

націонал-соціалістів.⁸⁵⁹

Вони домоглися, щоби бан дозволив створити **фінансовий комітет** для попереднього обговорення бюджету. Одним з найважливіших досягнень ради стало створення **благодійного фонду** з постійними фінансовими джерелами для пом'якшення високого безробіття та інших соціальних наслідків економічної кризи. Фонд залишився важливим окремим фінансовим пунктом бюджету бановини для вирішення проблем соціального забезпечення на весь період до 1941 р.⁸⁶⁰

Також радники узгодили з баном парламентські методи роботи з бюджетом на пленарних засіданнях – проводити **двофазне обговорення** (у принципі та в деталях) і голосувати про його прийняття стільки, скільки необхідно. Все це далеко виходило за рамки затвердженого «Правильника» ради. Однак, прийняття бюджету парламентським чином, як це відбувалося на обласних скупщинах, і навіть загроза з боку банських радників про колективну відставку, якщо міністр відхилить їхні пропозиції, не змогли зупинити його подальшого значного зниження.⁸⁶¹

Щорічне скорочення пропонованого бюджету бановини призвело до ескалації вимог банських радників **законним чином регулювати питання самоврядування фінансів бановини** та різкої критики економічної політики уряду відносно Дравської бановини, яка була найбільш податково перевантаженою в державі. Гостра критика представника лібералів-самостійників, підприємця Стане Відмара, мала політичний намір. Бан її заборонив, заявивши, що банська рада є «суто економічним форумом, що не для політичних екскурсій».⁸⁶²

Але політизації діяльності ради на її III сесії бан не зміг запобігти. Проголошення «Словенської декларації» спровокувало на ній серйозні диспути з питання адміністративної децентралізації, самоврядування бановин та формування позицій щодо поточної політичної ситуації.

«Представництво Словенії»,⁸⁶³ як ліберальна газета «Ранок» іменувала Банську раду, підкреслюючи її особливу роль і вагомість позицій, ще до початку

обговорення бюджету, рішуче засудила програму федералістів як спробу руйнування Югославії. Банські радники вирішили підписати адресу королю Олександру і приєднатися до кампанії соціально-економічних та культурних закладів та органів самоврядування з засудження «Пунктацій», підкреслюючи, що словенці «непохитно» стоять на «зміцнілих основах нашої національної і державної єдності». При цьому бан Марушич вказав, що банська рада «жодним чином не являє собою політичної організації за змістом Конституції і Правильнику, вона є суто економічним інститутом». Бан вважав осудження цієї дії СНП виправданим і необхідним.⁸⁶⁴

На загальному пленарному обговоренні бановинського бюджету, клуб радників знову підкреслив негативні наслідки «Пунктацій» в країні і за кордоном. Вони стверджували, що єдиним адекватним шляхом є якнайшвидший підхід «до оздоровлення банської адміністрації та банського самоврядування на базі широкої децентралізації» та реалізація обіцянок уряду про передачу «на бановини всіх компетенцій, які з точки зору захисту єдиної державної політики не вимагають центрального управління».⁸⁶⁵ «Ранок» всебічно опублікував цей виступ заступника голови Клубу банських радників Франьо Ліпольда.⁸⁶⁶

Про проблему державного устрою виступив також Р. Голоух. Він зосередився виключно на історії конституційної боротьби в Європі, знаходячи, що «така боротьба не є чимось новим і обмеженим тільки нашою країною», і у світі поступово було розроблено широкий спектр типів конституцій: від такої абсолютної централізації, як у Франції, до її протилежності у самоврядному устрої Англії. Він з самого початку підкреслив неспроможність централізму для югославської держави: «Я думаю, що наш народ, який вступив у історію, як єдине ціле, трохи більше десяти років тому, ані трохи не здатен витримати централістську організацію держави», яка є характерною для Франції.

Молодий народ «повинен негайно отримати англійський тип конституції», який «базується і розвивається за принципом абсолютного народного самоврядування», та, відповідно до світового історичного досвіду, показав себе «найідеальнішим». Самоврядування має початися на рівні муніципалітету і

продовжуватися на рівні округів та регіонів. Необхідність передання бановинам самоврядних повноважень Голоух прямо пов'язував з переданням також і відповідних фінансових ресурсів. Він підкреслював, що рада буде ефективно працювати тільки після прийняття нових законів та «створення автономних парламентів, подібно до колишніх провінційних зборів (за часів Австро-Угорщини), які матимуть свої законодавчі повноваження та фінансову самостійність».⁸⁶⁷

При закінченні III сесії голова клубу ЮНП Іван Тавчар подякував банові, який дозволив «такий спосіб роботи з бюджетом, який відповідає демократичним принципам кожної громадської установи».⁸⁶⁸

На V сесії у лютому 1934 р., наприкінці широкого обговорення про занадто високе державне та *бановинське оподаткування платників податків*, а також про потенційні доходи бюджету, зокрема, з точки зору введення пропорційного оподаткування, радники знову дозволили собі «екскурсію в політику». Працею радників було зібрати та проаналізувати інформацію щодо соціально-економічної та культурної ситуації на місцях. Вони відчували непотрібність своєї інформації, безпорадність і неможливість допомогти, вирішити численні соціальні проблеми, спричинені кризою. Своє безсилля вплинути на виконання пропозицій банської ради вони порівнювали з «кулуком».⁸⁶⁹

Повернення до виборів до Національної скупщини і муніципальних представництв викликало питання – чому вибори в бановинську раду постійно відкладалися. Вартість усіх виборів можна було заощадити через їхнє одночасне проведення. «Абсолютно необхідно, щоб вибори відбулися якомога швидше... Банська рада 'не матиме хребет у Міністерстві фінансів', в той час як висновки обраної бановинської ради набули б абсолютно іншої сили». Існуючий стан речей радники вважали «нестерпним».⁸⁷⁰

V сесія в черговий раз розкритикувала уряд через брак фінансування невідкладних потреб Дравської бановини і підкреслила нагальну необхідність введення фінансового самоврядування та адміністративної децентралізації. А. Препелюх звинуватив функціонерів ЮНП у зволіканні з виборами

бановинських рад через їхнє побоювання втратити своє положення у разі перемоги опозиції, й цю реальну для них небезпеку показали муніципальні вибори в 1933 р.

У лютому 1935 р., на VI сесії банської ради, останній у ліберальному складі, виникла політизована дискусія щодо *«Постанови про виконання Закону про полювання»*. Позапартійні радники оспорювали право банської ради приймати і застосовувати закон, що шкодив селянам. А. Препелюх підкреслював, що у нав'язаному, «глибоко помилковому і односторонньому» законі враховувалися тільки інтереси мисливських товариств, а не сільського населення. Тому його було слід розглядати не тільки з професійної, але і з політичної точки зору. Препелюх закликав інших радників, які теж представляли сільське населення, зняти з себе політичну відповідальність за закон і постанову про його виконання.⁸⁷¹ У результаті рада провалила голосування.⁸⁷²

При **обговоренні бюджету на 1935/36 рр.** знов пролунала вимога кардинально змінити державну фінансову політику щодо бановин, у яких на рахунок державного бюджету уряд відібрав всі необхідні податкові надходження. Вимога включала державну фіскальну реформу і введення прогресивного оподаткування капіталу: «Банській раді не треба було б сидіти кілька днів тільки для того, щоб видавити з народу пару жебрацьких мільйонів». У запеклій політичній дискусії радники звинуватили центральний уряд у тому, що він справив Дравську бановину у «культурне і соціальне забуття». А. Препелюх наполягав на праві і обов'язку банської ради оскаржити такі матеріальні збитки, заподіяні бановині з боку уряду. Р. Голоух радив Банській раді провести антиурядову демонстрацію – утриматися від голосування про бюджет бановини, «на знак протесту проти того, що центральний уряд висловлює презирство Дравській бановині та залишив її напризволяще та всі доходи, які можна, взяв собі».

Підтримка ідеї про бойкот прийняття бюджету була настільки міцною, що тільки підбан Піркмайер вгамував пристрасті. Як він зауважив, без його санкції уряд у будь-якому разі «обробить» бюджет за своїм бажанням, і тільки через це

своє речення досяг голосування бюджету.⁸⁷³

Бурхливе обговорення призвело до нового витку політичних виступів. Цього разу з критикою безперервного зниження узгоджених щорічних бюджетів бановини з боку міністра фінансів⁸⁷⁴ виступив сам голова клубу банських радників ЮНП Тавчар. Він підкреслив необхідність змінити ставлення центрального уряду до бановин та вказав, що економічна і соціальна політика на користь словенців, яку марно очікувати від Белграду, має «здійснюватися тільки в Любляні». Отже, він зажадав широкої автономії бановини, а для Банської ради – вирішального контролю за виконанням бюджету в руках спеціального постійного бановинського бюджетного комітету, тому він вважав це єдиним способом забезпечити матеріальну базу для потреб бановини.⁸⁷⁵

Важливим є той факт, що Тавчар вимагав суттєве збільшення повноважень для призначеної банської ради, і не підтримав вимоги про вибори бановинської Ради, яка б за вже існуючими конституційними положеннями мала ширші повноваження. Але вимога виборності бановинської ради була логічним продовженням дискусії. Дійсно, цю вимогу висунули у своїй доповіді Вінко Гореньяк і Препелюх.⁸⁷⁶

Характер роботи банської ради Дравської бановини, особливо у зусиллях, спрямованих на дотримання певних парламентських повноважень і методів роботи, показує, що, у порівнянні з успіхами словенського самоуправління наприкінці 1920-х років, нова державно-адміністративна організація не надавала банським радам можливості виборити статус представницького органу влади щодо бановинських законодавчих та фінансових питань. Незважаючи на обмежені повноваження, робота банської ради зробила свій внесок у розвиток і досвід словенського парламентаризму.

Таким чином, єдиним самоврядним органом, якому були надані повноваження обговорювати бюджет (та пов'язані з ним соціально-економічні заходи банської управи) була Банська рада Дравської бановини. Через унеможливлення відкритої політичної боротьби за децентралізацію та

розширення самоврядування, саме на її засіданнях піднімалися питання, обговорення яких переходило у політичні дебати. Монархічна реакція у Югославії супроводжувала Велику економічну кризу, яка у державі суттєво відчувалася, і особливо у Словенії, на яку приходилася половина югославської індустрії та найвищий процент оподаткування. Банська рада, складена з представників «старих» ліберальних партій різних напрямків, які увійшли у загальнодержавну ЮНП, переважним чином намагалася полегшити соціальний вплив економічної кризи на словенських виробників і працівників, тому політичні дебати починалися при розмовах про урізання (з боку міністра фінансів) бюджету бановини, яка надавала найбільше коштів у державну скарбницю. Саме робота у Банській раді, яка була тісно пов'язана з обробкою інформації про погіршення соціально-економічного становища на місцях внаслідок кризи, значно вплинула на пом'якшення уніфікаційної програми лібералів та їх відношення до централістської політики Белграду, несправедливої у відношенні до словенців.

Серед прогресивних здобутків Банської ради треба відмітити процедурні нововведення за парламентською моделлю – створення клубу радників-членів ЮНП, двофазне обговорення бюджету бановини (у принципі і в деталях) та голосування у кожній фазі, створення фінансового комітету для попереднього обговорення проекту бюджету ще до скликання сесії. Найбільш кардинальною стала вимога радників отримати головні повноваження вирішального контролю за виконанням бюджету, що було завуальованою вимогою широкої автономії.

5.3. Боротьба Банської ради Дравської бановини за розширення повноважень: муніципальні вибори 1933 р.

У вкрай напруженій внутрішньополітичній ситуації у зв'язку з репресіями проти опозиції, у бановинах у жовтні 1933 р. мали пройти муніципальні вибори. Загальна стагнація політичного життя у Югославії, незважаючи на відновлення роботи Національної скупщини, зробила вибори у муніципальні органи влади

набагато важливішою подією, ніж у 1920-ті роки. Національна скупщина демонструвала повну бездіяльність у справі виконання положень Октройованої конституції про вибори бановинських рад і комітетів з широкими повноваженнями щодо регіональних бюджетів. Тому муніципальний рівень залишався єдиним, на якому можна було боротися за реалізацію партійних програм національного розвитку.

Муніципальні вибори були повинні мати «економічний», а не «політичний» характер. Уряд визнавав, що муніципалітети мали **«важкі економічні проблеми»**, і планував провести муніципальну реформу. На місцях вважали, що муніципальні комітети матимуть змогу приймати рішення щодо різних муніципальних надбавок та їх розумного споживання. Уряд, у свою чергу, підготував новий закон про муніципалітети, який передбачав *«комасацію»*, що означало лише заощадження бюджетних коштів на утримання муніципалітетів.

Оголошеною метою нового закону було збільшити кількість населення, підпорядкованого одному муніципалітетові, до 3000 чол., і через це збільшити його фінансові потужності. За законом муніципалітети отримували обрані «вільною волею» народу **муніципальні управи**, які мали стати «найгучнішим доказом постійної прогресивної нормалізації внутрішньо-політичних умов у державі».

На підставі Статті 51 Закону про муніципалітети, який набув чинності 13 липня 1933 р.,⁸⁷⁷ необхідною умовою для проведення муніципальних виборів було прийняття *«Постанови про склад списків кандидатів, склад і діяльність виборчих комісій та процедуру голосування на виборах муніципальних комітетів»*. Національна скупщина спеціально уповноважила банські ради кожної бановини прийняти постанову. Банські управи мали підготувати проект постанови для голосування у раді. Бани мали оголосити постанову в офіційному бюлетені після попереднього схвалення міністра внутрішніх справ. Тільки після цього можна було оголосити передвиборчу кампанію. Вибори були призначені на 15 жовтня 1933 р.

Перш за все, муніципальна реформа стосувалася «Жупанського союзу

Дравської бановини». Це була позапартійна організація словенських жупанів та інших працівників муніципалітетів усіх рівнів, яка працювала у 1921-1941 рр.⁸⁷⁸

На сторінках його газети «Самоуправа» і у всьому громадському друці Словенії проходило жваве обговорення майбутнього скорочення муніципалітетів з великою тривогою. Високогірна місцевість не дозволяє створити у Словенії великих поселень, за рідкісними виключеннями широких долин деяких річок. Також на розселення впливає доступ до виробничих та енергетичних ресурсів, який у гірських умовах уповільнюється задовгими, звивистими транспортними лініями. Завдяки особливостям словенської соціальної географії, на території бановини напередодні комасації налічувалося 1069 муніципалітетів, об'єднуючих 1.120.854 мешканців, і з цих муніципалітетів більше 70% мали менш ніж 1000 жителів, що у Белграді вважалося недостатнім для їхньої нормальної діяльності.⁸⁷⁹ **(Див. Додаток 8, Мапа 1)**

Політичні табори різко розійшлися у оцінці необхідності такого злиття.

У СНП вважали комасацію особливим наступом на словенську ідентичність та на соціальну базу СНП у Словенії – словенське заможне село. Вони пов'язували словенську ідентичність зі специфікою словенської соціальної географії. Головною вимогою партії було розширення постановчих та фінансово-фінансових повноважень муніципалітетів. Аргументом відсутності причин для комасації у Словенії можна було вказати, що у всій державі Словенія несла найважчий податковий тягар, її економіка складала потужніший сектор у переважній більшості гілок югославського виробництва, і навіть за часів Австро-Угорської імперії муніципалітети окупали себе.

З метою демонстрації масової підтримки своєї політики клерикали використали урочисту месу архієпископа Антона Єглича, поєднану з святкуванням 1900-річчя Зняття Ісуса з хреста,⁸⁸⁰ що 30 липня 1933 р. в Люблянці зібрало разом близько 60.000 чоловіків та хлопців. «Церковна церемонія фактично означала «політичну маніфестацію першого порядку».⁸⁸¹

Ліберальний табір правлячої ЮНП вважав комасацію конче необхідною, і особливо для Дравської бановини. Комасація концептуально у всьому збігалася

з ліберальною централістською позицією. У той же час вимоги максимізації самоврядних повноважень муніципалітетів опозиційного табору підтримували також і у таборі лібералів. Критику нового закону через скромний обсяг самоврядних повноважень муніципалітетів вони доповнювали зауваженням про їхні **протиріччя** вже виданим «Положенням про державний контроль» над їхньою діяльністю.⁸⁸² Але слід зазначити, що неузгодженість навіть у близьких за проблематикою галузях законодавства була характерною для правового поля Першої Югославії в цілому.

Усі поверхневі приводи членів ЮНП проти оголошених муніципальних виборів базувалися на головній причині – хоча більшість працівників муніципалітетів були призначені з числа прихильників ЮНП, по всій сільській місцевості у Словенії у думках людей панувала СНП. Незважаючи на репресії проти опозиції, а, можливо, завдяки їм, заможне словенське село не припинило підтримувати клерикалів у всіх їхніх програмних положеннях. Вільні муніципальні вибори призвели б до офіційного панування опозиціонерів-автономістів.

Важлива **«політична конференція»** вищих словенських режимних функціонерів пройшла 23 серпня 1933 р. на знаменитому словенському курорті у м. Рогашка Слатіна, скликав її прем'єр-міністр Мілан Сршкіч. Згідно з офіційною інформацією, там обговорювали політичні та соціально-економічні питання Дравської бановини та її окремих районів. Банські радники протестували, оскільки на цю конференцію їх не запросили. Клуб радників-членів ЮНП прагнув донести свої зауваження безпосередньо до найвищих акторів у владі. Клуб у своїй заяві зазначив, що Банська рада, яка не має права на втручання, при цьому несе «відповідальність перед громадою» за комасацію, і «всі люди» вважають, що Банська рада «покликана сказати в цьому випадку своє слово». Тому банський радник Йосип Режек пропонував резолюцію з проханням до банської управи «враховувати побажання населення та поради членів банської ради від відповідних районів», оскільки комасація муніципалітетів також призведе до технічних труднощів при проведенні

виборів.⁸⁸³

Крамер пізніше в роз'ясненні проблеми комасації муніципалітетів та муніципальних виборів зазначив, що на конференції прем'єр-міністр проявив багато розуміння особливостей злиття муніципалітетів у Дравській бановині та проведення виборів, продиктованих «потребами національної політики».⁸⁸⁴ Уряд, який своєю репресивною політикою уславився і всередині держави, і закордоном, хотів показати, що в Югославії демократія дійсно реалізується, і тому сильно наполягав, щоби муніципальні вибори провели у всіх бановинах, у тому числі тих, де опозиція «пункташів» була сильною або навіть переважала, при чому режим розраховував на адаптовану до своїх потреб систему виборів і інші можливості, щоби забезпечити свою перемогу. Але в муніципалітетах було значно важче опанувати опозицію і виключити її успішний виступ.

Банська управа отримала завдання розробити проект «суто в рамках положень і принципів Закону про муніципалітети з урахуванням аналогічних положень Закону про вибори національних депутатів» ще до проведення комасації. Тому початковий проект передбачав вибори в старих муніципалітетах. Тим часом, була проведена комасація. У Дравській бановині кількість муніципалітетів зменшилася у 3 рази, а саме до 364 муніципалітетів.⁸⁸⁵

У проекті банська управа приділяла особливу увагу чутливим питанням об'єднання муніципальних общин на словенських теренах. У своїх пропозиціях вона намагалася, щоб нові муніципалітети охоплювали площу, яка б за соціально-економічними та територіальними критеріями «природно об'єднувала інтереси свого населення». Банська управа брала на увагу місцеві фактори, але це не мало успіху у задоволенні всіх досить різноманітних інтересів у специфічних географічних умовах Словенії, а також призвело до багатьох помилок і несправедливостей, які були здійснені через поспіх під час заключної фази комасації. Бан пообіцяв, що банська управа ретельно зважить всі пропозиції змін для того, щоб нові муніципалітети задовольнили потреби свого населення та гарантували всебічний прогрес.⁸⁸⁶

4 вересня 1933 р. бан Марушич за довіреністю міністра скликав позачергову

IV сесію *Банської ради*, на якій банська рада отримала особливі повноваження від Національної скупщини прийняти постанову про муніципальні вибори у Дравській бановині. Протягом всіх її засідань банські радники порушували дозволена процедуру роботи, встановлену законодавством і «Правильником».

Перш за все, радники зібралися на особливому засіданні свого клубу, до офіційного засідання, щоби сформулювати свої погляди на проект постанови про вибори. Це було першим порушенням процедури, «Правильник» цього не передбачав. Клуб радників рішуче відхилив необхідність виборів.⁸⁸⁷

На **пленарному засіданні** бан Марушич передав на розгляд ради декілька змінених пунктів проекту, які вже враховували ситуацію відповідно до нових укрупнених муніципалітетів. Обговорення пройшло у два етапи – за принципом та деталями, теж порушуючи законну процедуру. Визначення ради *проти комасації* було одностайним. Радники мали своє розуміння нормальної муніципальної діяльності. Позапартійні радники також зазначали, що нові вимоги закону щодо чисельності населення в окремих муніципалітетах **непридатні для гірських частин** Словенії, де успішно працюють невеликі муніципалітети, і при впровадженні Закону про злиття муніципалітетів «виникатимуть серйозні проблеми»,⁸⁸⁸ та висували вимогу зміцнення їхніх самоврядних податкових повноважень. Таке бачення проблеми вони пов'язували з одночасним виданням законодавства про *деконцентрацію* управління – передання повноважень самоврядним органам бановин.

Необхідність проведення виборів, однак, розділило раду на два табори – членів клубу ЮНП та позапартійців. На відміну від лібералів, позапартійні члени ради А. Препелюх та Р. Голоух виступили за *пришвидшення виборів*, через **необхідність** виборів у національних інтересах. Адже центральна влада бажала показати процес демократизації, чим було важливо скористатися.⁸⁸⁹

У питаннях процедури ліберали підтримали положення закону про *публічне відкрите голосування* на виборах. Позапартійці, і особливо Препелюх, категорично розкритикували такий спосіб голосування, при якому працедавець має всі можливості впливати на свого працівника, кредитор на боржника. При

«повністю» вільних виборах голосування має бути тільки таємним, щоб кожний виборець вирішив сам, за кого голосувати, «за своїм власним судженням, але не під впливом тих, від кого він залежить».

Банська рада прийняла більшість пунктів Постанови з деякими конструктивними поправками, які сприяли їхній більшій ясності. Це було пов'язано з представництвом старих муніципалітетів у нових комасованих (злитих) муніципалітетах. У Словенії фактично об'єднали по три муніципальні общини в одну. Радники бачили рішення проблеми у тому, що кожний список кандидатів мав включати одного кандидата від кожного з раніше незалежних. Банські радники Антон Кодер та Євген Ловшин обґрунтували це збільшенням шансів на повне представництво всередині нових муніципалітетів.

Затверджену «Постанову про склад списків кандидатів, склад і роботу виборчих комітетів і процедуру голосування на виборах муніципальних комітетів у Дравській бановині» бан **опублікував** відразу після затвердження її міністром внутрішніх справ 6 вересня 1933 р.⁸⁹⁰

У передвиборчій боротьбі таборів ЮНП залишився важкий шлях, на якому йому було треба в якості основної зброї використовувати всі важелі влади. Серед усіх бановин в країні *муніципальна виборча кампанія* саме у Дравській бановині була найгострішою. Тут «пункташівська» опозиція вибрала іншу тактику на виборах. У той час як у бановинах Сава і Примор'є опозиція здебільшого визначилася за бойкот виборів, у СНП прийшли до висновку використати муніципальні вибори для демонстрації своєї сили навіть під час офіційної заборони. Це зробила також зробила ЮМО в Боснії і Герцеговині.

Католицька «Югославська друкарня» випустила брошуру «За муніципальні вибори»,⁸⁹¹ у яку увійшли положення Закону та Постанови про вибори та відповідні формуляри, які мають сприяти одностумцям опозиції на виборах. «Словенець» відкрив регулярну колонку, в якій він відповідав на запитання читачів і пояснював процедури, що стосувалися проведення виборів, особливо, що стосувалося формування списків кандидатів. Списки кандидатів були особистими, не прив'язувалися до будь-якого ідейно-політичного визначення

кандидатів і враховували тільки їхні здібності і моральні якості.⁸⁹²

Виборча кампанія переростала у більш різке протистояння між владою та опозицією на чолі з СНП. Центральний комітет ЮНП видав багато циркулярів, щоби основні організації прилаштовували виборчу тактику до конкретних ситуацій в своєму середовищі, оскільки словенські «пункташі» вели розроблену протирежимну демонстрацію.⁸⁹³

«Ранок» заявив, що СНП, яка за законом не сміє діяти, керує складанням партійних списків кандидатів – «пункташів» по всій бановині. «В епоху «національного режиму» не може трапитися так, щоби «сміливі пункташі без покарання тероризували національно свідомий народ».⁸⁹⁴ З цього можна побачити, що режим проголосив передвиборчу агітацію СНП тероризмом і, тим самим, виправдовував свої заходи проти опозиції.

У Дравській бановині режим розгорнув широку кампанію, щоби запобігти перемозі опозиції. Наслідком цього були багаточисельні відміни кандидатур в списках опозиції.⁸⁹⁵ Також за два тижні до виборів «Словенець» і «Патріот» підпали «під **цензуру** міністра», а газети режиму мали всі можливості нападати на опозицію як на «сепаратистську, антинаціональну та протидержавну».

Регіональний архів Марібора зберігає документ «Муніципальні вибори в Дравській бановині», в якому СНП зазначила всі заходи, з якими влада незаконно запобігала проведенню вільних муніципальних виборів.⁸⁹⁶ Так, районні начальники «скрізь на повну силу спробували **перешкоджати формуванню списків** кандидатів від опозиції, ходили на мітинги і «тиснули на людей обіцянками і погрозами», щоб вони голосували за кандидатів від ЮНП. За їхніми інструкціями жандарми безпідставно оскаржували тих, хто складав списки кандидатів від опозиції, відразу після скарг їх засуджували без розслідування до великих грошових штрафів або тюремного ув'язнення.

Секретаріат ЮНП у спеціальному циркулярі закликав своїх послідовників засуджувати агітаторів опозиції, тому «**арешти** були на денному порядку». Державні органи зажадали від своїх співробітників, через загрози та репресії, щоб вони **голосували** за кандидатів ЮНП.

«Ранок» після виборів написав про катастрофічну поразку політики «пункташів» у Словенії, але з фактів проведення виборчої кампанії і самих виборів можна побачити, якими засобами режим ЮНП досягав «перемоги національної думки». Опозиційні газети у своїх доповідях підкреслювали, що ЮНП «вдалася до найбільшого насильства і беззаконня в день виборів і очевидного шахрайства при підсумовуванні голосів», про що наводили конкретні випадки.⁸⁹⁷

Вибори принесли ЮНП перемогу. Але за допомогою усіх важелів владного насильства, беззаконня і порушення, так і не вдалося досягти повного виключення СНП з управління муніципалітетами. Клерикали отримали більшість в 1 / 7 словенських муніципалітетів, що вважали «цілком позитивним успіхом».⁸⁹⁸

Дані Міністерства внутрішніх справ показали, що режимний табір у Дравській бановині, у порівнянні з усіма іншими бановинами, отримав *найгірший результат*. З даних, наведених А. Крамером, видно, що режим ЮНП на муніципальних виборах у жовтні 1933 р. зіткнувся з серйозними труднощами у п'яти бановинах, і особливо у Дравській, тобто у Словенії.⁸⁹⁹

Муніципальне питання мало своє продовження на V сесії ради у лютому 1934 р. Знов за повноваженнями Національної скупщини, рада прийняла *«Постанову про муніципальних службовців»*.⁹⁰⁰ У дебатах у постановчому відділі, протягом принципового і детального обговорення в ході пленарних засідань і поетапного голосування банські радники демонстрували свої наміри діяти рішуче та домоглися важливих змін у деяких положеннях проекту, підготовлених до розгляду банською управою.⁹⁰¹ Постанова за суттю була «правильником» роботи муніципальних чиновників та їхнього державного утримання, що мало вплив на незалежність рішень муніципальних рад. Вона надавала повну можливість представникам політичної влади мати вирішальне слово у призначенні муніципальних службовців і їхньої заробітної плати. Позапартійні радники Р. Голоух та А. Препелюх виступили проти «руйнування автономії муніципалітетів».⁹⁰² У продовженні дискусії А. Препелюх висунув

*вимогу виборів банської ради, мотивуючи тим, що це надало би ваги її висновкам та рішенням.*⁹⁰³

* * *

Значення усіх політичних подій у бановині, пов'язаних з муніципальними виборами 1933 р., було важливим у долі бановинського самоврядування. Виявилось, що у великих виборчих округах, таких, як ціла бановина, легше надати переваги режимові, ніж у місцевих округах, таких, як муніципалітети і райони. Банські радники були представниками районів, які у той же час були виборчими округами. Таким чином, результати муніципальних виборів негативно вплинули на думку центрального уряду щодо самоврядування бановин, визначеного новою конституцією. У боротьбі проти «пункташів» протягом 1933 р. уряд підкреслював скоріше введення виборних бановинських органів влади у якості пріоритету, але після муніципальних виборів це питання більше не виникало у поточній програмі роботи уряду. Навіть незважаючи на найсприятливішу для режиму виборчу систему і можливості тиску на громадську думку, вибори до бановинських рад для режиму влади ЮНП представляли занадто велику загрозу.

Крім того, прийняття Постанови про муніципальні вибори у банській раді мали серйозні наслідки для політичного життя у Словенії восени 1933 р., особливо щодо характеристики передвиборної кампанії і процесу виборів. Позачергова вереснева сесія ради 1933 р. означала розширення її діяльності у постановчу сферу. Це було новою якістю її роботі, тому що при обговореннях бюджетів бановини, незважаючи на певні успіхи у підвищенні своєї ролі, за суттю рада залишалася консультативним органом, але при прийнятті постанови про вибори рада стала визначальним фактором, незалежно від того, що право на їх остаточне затвердження мав тільки міністр. Подібним чином на наступній V сесії лютого 1934 р. банська рада прийняла «Постанову про муніципальних службовців».⁹⁰⁴ За першу половину 1930-х років це був кульмінаційний момент: у процесі прийняття постанов Банська рада Дравської бановини найбільш наблизилася до парламентського способу роботи.

Висновки до розділу V. Скасування фундаментальних буржуазно-демократичних основ у Югославії після 6 січня 1929 р. та початок репресій різко загострили протистояння словенських централістів і націоналістів. Додатним каталізатором такого загострення був початок Великої економічної кризи та різке погіршення соціально-економічних умов у Словенії. Це стало причиною того, що програми словенських політичних таборів теж набули більшої категоричності, що, у свою чергу, призвело до програшу словенську опозицію, яка послідувала за хорватською у відкритому виступі проти унітаризму і централізму режиму особистої диктатури короля Олександра.

На фоні загальної стагнації політичного життя у Словенії єдиним органом влади, де словенці могли висловлювати свої думки та приймати деякі рішення, стала Банська рада Дравської бановини, яка офіційно мала тільки консультативні функції, найчастіше розглядаючи різні аспекти важких соціальних проблем, які були викликані економічною кризою. Однак, у 1933-1935 рр. діяльність банської ради суттєво політизувалася. На слуханнях по бюджету бановини політичні дименції здобули, зокрема, деякі дискусії щодо обов'язків та повноважень бановини та місцевого самоврядування, а також виборів бановинської ради, про державну фінансову політику по відношенню до Словенії.

Причиною цього, перш за все, стало посилення репресій проти словенської клерикально-націоналістичної опозиції. По-друге, Олександру I необхідно було знайти шляхи поліпшення внутрішньополітичної ситуації, при цьому зберегти всю повноту влади і підняти рівень своєї популярності серед населення та закордоном. Тому влада була змушена вдатись до демонстрації повернення до демократії – виборів у муніципальні ради, найнижчого рівня адміністративної відповідальності. Для цього уряд надав банським радам повноваження щодо прийняття постанов, що стосувалися різних аспектів проведення виборів. Це означало розширення компетенцій банської ради Дравської бановини у законодавчому напрямку.

Підготовка до муніципальних виборів, їхнє проведення та результати показали, що, перш за все, влада використала інструмент виборів, довгоочікуваних і тому обнадійливих, для прикриття муніципальної реформи з об'єднання дрібних муніципалітетів, яка заощаджувала державні бюджетні кошти, але погіршувала соціально-економічну ситуацію у Словенії. По-друге, це призвело до укріплення націоналістичних настроїв населення і підтримки словенської опозиції по всій Словенії. Це, у свою чергу, переконало правлячий режим у відхиленні будь-яких подальших виборів, а особливо виборів у органи самоврядування бановин, навіть якщо вони були визначені Октройованою конституцією.

РОЗДІЛ 6.

БОРОТЬБА СЛОВЕНЦІВ ЗА ПОВНУ АВТОНОМІЮ В УМОВАХ ПОСЛАБЛЕННЯ РЕЖИМУ ДИКТАТУРИ ТА ПОЧАТКУ ОКУПАЦІЇ (1935-1941 рр.)

6.1. Розширення повноважень Банської ради Дравської бановини у середині 1930 – х рр.

Після вбивства короля Олександра уряд загальнодержавної ЮНП продовжував працювати. Але червня 1935 р. сталася зміна режиму партійного правління, і до влади прийшла коаліція сербського радикала Мілана Стоядіновича, що заснував у 1935 р. іншу загальнодержавну партію – Югославський Радикальний Союз (далі – ЮРС), в якому поєднувалися національно-релігійні фракції – «стара» сербська Національна радикальна партія, а також СНП та ЮМО, що підписали з нею коаліційну угоду 19 серпня 1935 р.⁹⁰⁵

ЮРС у серпні 1935 р., навчений подіями попереднього періоду, в своїй програмі підкреслив, що «землі, з яких складена наша країна, жили в минулому своїм власним життям, і у ході тривалих епох придбали свої особливі звички... Щоби.. укріплялася свідомість про державну та національну єдність, а також щоби... розумніше зменшилися відмінності,... партія використовуватиме тільки політичні методи,... щоби не створювати емоцій. Рівноправність та повага до імен трьох націй сербів, хорватів і словенців,... до визнаних релігій, до обох абеток, до традицій, – все це має бути захищено. Партія вважає принцип широкого самоуправління за кращу систему державного управління... Державне управління має бути організовано таким чином, щоби надавати окремим районам можливість влаштовувати свої місцеві потреби... таким чином, щоби місцеві адміністрації не йшли в суперечності з державою, її цілями і потребами».⁹⁰⁶

У період правління ЮНП тодішній прем'єр-міністр Мілан Сршкич у

листопаді 1932 р., зокрема, підкреслив, що вже готує новий закон про банську адміністрацію та самоврядування бановин,⁹⁰⁷ але це так і залишилося на папері. У липні 1935 р. голова ЮРС Стоядінович у декларації на адресу Національної скупщини оголосив, що закони, які носять політичний характер, уряд буде прилаштовувати до «прагнень і побажань народу», серед них на першому місці навів «широке національне самоврядування». «Словенець» писав у коментарях: «Уряд оголосив розширення місцевого самоврядування, завдання, яке з року в рік все більше і більше закликає до виконання. Воля народу і його відповідальність за добробут держави ніде не здійснюється так очевидно, як у муніципальному та регіональному самоврядуванні».⁹⁰⁸

Зміни центрального режиму спричинили у Словенії падіння верховенства колишніх партій ліберального табору та збори СНП у 1935 р. Тому у роботі банської ради Дравської бановини⁹⁰⁹ у середині 1930-х рр. також відбувся переломний момент. Це стосувалося усіх чинників її діяльності – як у відношенні її партійного складу, інтенсивності та обсягу роботи, так і зусиль з розширення самоврядування та збільшення ефективності у вирішенні питань, пов'язаних з розвитком Словенії через бюджет бановини.

У 1935 р. у Югославії почалася **хвиля нових призначень** на важливі державні посади. Після сформування коаліційного уряду Стоядіновича у червні 1935 р., в якому міністром внутрішніх справ став А. Корошець, заміна останнього бана з лав ЮНП була логічною – ліберал Дінко Пуц посідав цю посаду до 10 вересня 1935 р.,⁹¹⁰ та був замінений на Марка Натлачена (з лав СНП).⁹¹¹ Також Корошець звільнив лібералів з банської ради Радниками були призначені 43 члена «старої» СНП (а зараз словенської організації ЮРС).⁹¹²

У відповідь на ці кардинальні зміни ліберали видали комюніке, яке сформулювали провідні політики ЮНП від Дравської, Савської та Приморської бановини на чолі з лідером словенських лібералів А. Крамером 19-20 серпня 1935 р. на спільному засіданні в гірському будиночку одного з провідних лібералів – жупана Марібора Франьо Ліпольда на Похор'ї. Від цього комюніке отримало назву **«Похорська декларація»**. В ній ліберали, коли вони були

відсторонені від влади на виборах у скупщину 5 травня 1935 р., визначили свою подальшу національно-політичну програму. Відповідно до їхньої точки зору, серби, хорвати та словенці були «в етнічному контексті однією нацією», згуртованою «почуттям внутрішньої, долею визначеної пов'язаності... і вірою, що ми всі творимо одну єдність, жодна з складових якою не могла би жити вільним і незалежним життям».

Похорська декларація заявляла, що «тільки в єдності нації... всі частини нації об'єднує можливість розвивати свої особливі культурні звичаї і зберігати свої традиції, пов'язуючи їх з традиціями національного цілого». Тільки в унітарній державі, на основі справжнього югославізму «є можливою повна та дієва рівноправність всіх частин нації і всіх регіонів країни». ⁹¹³ Таким було ліберальне бачення характеру югославської нації та держави.

У другій пол. 1930-х років ліберали-централісти швидко втрачали прихильників. Захисниками ідей «словенства» *ставали інші політичні полюси*. На позиції словенства повністю перейшов соціально-прогресивний рух, згуртований навколо газети «Словенське слово» (*Slovenska beseda*), гурти навколо «Гвардії у вихорі» (*Straža v viharju*) та «Ми молоді бійці» (*Mi mladi borci*). Селянсько-робітничий рух, який мав свої газети «Словенська земля» (*Slovenska zemlja*), «Народне право» (*Ljudska pravica*), «Робітнича політика» (*Delavska politika*), «Робітничий оглядач» (*Delavski obzornik*), «Незалежність» (*Neodvisnost*), «Єдність» (*Edinost*), також був схильний до «словенства».

Своє політичне та програмне осмислення ідея «словенства» пізніше отримала в рамках руху Народного Фронту. Цей рух, основною рушійною силою якого були комуністи, націоналістично спрямована інтелігенція, християнські соціалісти і націонал-демократичний «Сокіл», об'єднувався самосвідомою ідеєю словенської національної ідентичності та однозначним заклик до словенського національного самовизначення і федерального перетворення югославської держави.

Легальним та найміцнішим захисником словенства залишалася СНП, яка захопила єдиний орган регіонального управління, що певним чином міг

впливати на умови та результати розвитку словенських земель. Але у рамках послаблення режиму диктатури переважна більшість членів та широке коло прихильників партії все голосніше виступали за введення виборності органів влади у бановинах, що було у протиріччі з намаганнями словенських політиків у вищих ешелонах влади вести політику лавірування і пристосування до умов централізованої держави.

Видатні **теоретики народників опинилися в скрутному** становищі, «коли намагалися пояснити узгодженість національного та державного унітаризму, який був наріжним каменем ЮРС, і свого афірмативного «словенства» і автономії. Вони намагалися знайти обґрунтування у співставленні різних наукових доробків «про словенський народ, як соціально-культурний суб'єкт, і юридично нестерпних вигадок про югославську націю, як вищу національно-політичну ідентичність, що не скасовувала першого».⁹¹⁴ Клерикальні політичні верхи не публікували свої погляди на реалізацію національної автономії, але іноді «деякі з цих міркувань і розходжень всередині партії виходили на поверхню». СНП в цей період в основному задовольнялася тільки вимогами принципу рівності словенців, хорватів і сербів, що ззовні наближало її до лібералів та офіційно визнаної ідеологічної лінії, але завуальовано прикривало вимоги автономії.⁹¹⁵

У скрутному становищі опинилася і народницька банська рада, яка грала роль буферу між нижчими прошарками членів та прихильників СНП і її вищими функціонерами у Белграді.

Характерною особливістю діяльності Банської ради у 1936-1941 рр. (у той час клерикальної) було те, що радники були налаштовані на рішучі вимоги самоврядування Дравської бановини і починали політичні дискусії на кожній сесії, у той час як вищі функціонери СНП обмежували політизацію обговорень. Вони намагалися припинити будь-які опозиційні виступи у Банській раді проти белградського уряду. Партійна однорідність тягла за собою однорідність думок з державотворчого питання. Коли М. Натлачен у 1939 р. оцінював характер банської ради, «яка дійсно у гідний спосіб діяла, як наш **словенський**

господарський парламент» і «як наступник колишнього ландтагу і потім обласного самоврядування», він підкреслив, що «банська рада за своїм складом була занадто **однорідна**, щоби на її засіданнях було очікувати різких слів або навіть реальних атак». ⁹¹⁶

Зі стенограм і офіційних протоколів засідань Банської ради ⁹¹⁷ видно, що радники мали різні погляди на формування доходів бюджету, але результатом партійної однорідності була єдність думок на проблеми державно-політичного характеру. На відміну від попереднього ліберального складу, радники з лав СНП вказували, що відчують підтримку більшості словенських виборців, і що багато з них є колишніми обласними депутатами, які мають досвід у реалізації словенського обласного самоврядування 1920-х рр.

Банська рада в новому складі *провела свою першу сесію в лютому 1936 р.* «Словенець» прокоментував, що попередні правителі «проти волі всієї нації хазяйнували на свій розсуд і дохазяйнувалися», а зараз йдеться про «абсолютно нових людей, які раніше були виключені з участі у... справах бановини». ⁹¹⁸ Після вступної промови нового бана М. Натлачена радник Й. Лесковар сказав: «Ми не обиралися народом, але можемо зі спокійною душею заявити, що ми обрані з народу і що наш народ на 90% схвалює наше призначення».

Питання бюджету було пов'язано з закінченням Великої економічної кризи, яка у першій пол. 1930 – х рр. серйозно обмежувала **дохідність** бановини. ⁹¹⁹ Поступове зростання кон'юнктури дозволило щорічне збільшення надходжень до **бюджету** на одну десяту, ⁹²⁰ і доходи бановини навіть перевершували заплановані цифри. ⁹²¹ Нова банська рада використала вихід економіки з кризи та важливість ролі Корошця та пізніших міністрів з лав колишньої СНП для поліпшення матеріального забезпечення бановини також за рахунок залучення коштів з державних фондів і сприятливих можливостей для отримання інвестиційних кредитів.

Нововведенням М. Натлачена стала однофазність обговорень бюджету. На його думку, у принциповому розгляді проекту бюджету не було необхідності, тому що консультативна банська рада не могла ані відхилити, ані підтвердити

його.⁹²² Завдяки скороченій процедурі, яка являла собою крок назад у порівнянні з прийняттям бюджетів у 1933-1935 рр., кожна наступна щорічна сесія до 1941 р. складалася тільки з шести засідань. Додатково, бан не дозволив також голосувати по бюджету.⁹²³ Обидва нововведення означали згортання встановленої демократичної процедури. Можна припустити, що керівники СНП намагалися дотримуватися правил процедури у рамках політичної тактики лавірування, щоби домогтися найкращих результатів у отриманні фінансування.

Однак, щодо **муніципального питання** робота ради пішла демократичним шляхом. Банська рада вже на першому засіданні сесії прагнула прилагодити до потреб СНП вже прийняті ліберальною радою постанови про муніципальні вибори і муніципальних службовців. Бан, спираючись на дозвіл скупщини 1933 р. голосувати та приймати постанови про вибори, зазначив, що при ухваленні цих постанов рада є «постановчим або законодавчим органом».⁹²⁴

Автономістські вимоги радників вперше проявилися у обговоренні фінансування культури та освіти. Представник м. Мурська Сobotа адвокат Ф. Байлець критикував зневагу центру до Словенії в розподілу державних субсидій, підкреслюючи, що Дравська бановина не звичайна бановина, як інші бановини у державі, а «являє собою цілий словенський народ», і вся централізація, проведена Белградом, це «якійсь повністю свідомий демонтаж економіки Словенії та словенської культури». Представник м. Камник Ф. Відич зазначив, що у Словенії піднявся «цілий вихор» мітингів проти передбачуваної уніфікації та монополізації видання підручників. Він запропонував прийняти резолюцію проти спроби «виштовхнути словенську мову». Для словенських шкіл він вимагав введення словенських підручників, написаних словенськими вченими і педагогами та протестував проти нав'язування деяких друків виключно сербо-хорватською мовою. Радники одноголосно підтримали резолюцію Відича. Бан навіть дозволив голосувати її прийняття наприкінці сесії.⁹²⁵

«Словенець» різко прокоментував уніфікацію підручників і написав, що протест проти передбачуваних уніфікаційних заходів в галузі освіти є загально-

словенський, «тому що це справа національного існування... – наш протест означає для тих, кому він адресований: або – або. Ті, хто веде таку політику проти словенців, мають розуміти відповідальність, що її... вони можуть продовжувати без нас». ⁹²⁶

Оголошена монополізація освіти викликала широкі дебати у політичному друці. ⁹²⁷ Державна прокуратура в Любляні заборонила критику цієї надзвичайно гострої редакційної статті за Законом про пресу, на підґрунті того, що вона «викликає племінну ворожнечу» у формі, яка загрожує громадському порядку, і що це можна вважати «ефектом злочинства». ⁹²⁸

Це, безумовно, велика рідкість, що було **піддано цензурі режимний часопис**. ⁹²⁹ «Словенець» охарактеризував банську раду як «словенський парламент» у Любляні, в якому бан і його радники «зрозуміли, що вони мають, з оглядом на величезну біду, занадто мало влади і фінансових ресурсів»; при цьому вони з повною відповідальністю і рішучістю обговорювали актуальну бановинську проблематику. При тодішніх повноваженнях виникало питання, чи потрібна банська рада взагалі. Редакційна стаття закінчувалася очікуванням, що уряд виконає свої обіцянки в конституційній і законодавчій сфері та почне з органів місцевого самоврядування», а потім розширить його, згідно до програми ЮРС». Серйозність роботи банської ради щодо освіти «показала, що ми гідні самоврядної бановинської ради, у відповідності до Ст. 88 Конституції». ⁹³⁰

Треба відзначити, що після різкого сплеску невдоволення лібералів і особливо опозиційної статті «Словенця» від 20 лютого 1936 р. у наступні два роки *ідею словенської автономії у політичному друці майже не піднімали*. Пересічному громадянину було важко зрозуміти всі підводні течії у боротьбі партій, вся ця боротьба відійшла на рівень захисту культури та початкової загальної освіти, а політичні дебати здебільшого йшли у пресі та були завуальовані.

Окремі виступи партійних діячів висвічували позиції партій щодо сьогоденних питань, але вони висловлювали свої позиції тільки декількома фразами і дуже обережно. Наприклад, у липні 1936 р. Франц Смодей, член СНП,

сенатор, головний редактор «Словенця», у редакційній статті написав тільки одну автономістську фразу: «Ми є й хочемо залишитися словенцями». ⁹³¹ Також «Жупанський союз» у 1937 р., висуваючи вимогу про самоврядування бановин та державну фінансову підтримку для формування відповідних органів на бановинському та муніципальному рівні, зажадав рівноправність словенської мови. ⁹³²

Таким чином, словенський табір ЮРС фактично проводив подвійну політику, хоча його керівництво це категорично заперечувало. ⁹³³

Наступна сесія банської ради *у лютому 1937 р.* знов відзначилася різкою критикою політики уряду. На її початку радник Відич заявив, що багато разів передвіщена децентралізація ще зовсім не почалася, однак, навпаки, «все ще хазяйнує та поширюється» централізм, а Белград готовий тільки до такого самоуправління, яке було б «самооплатним» і лише зняло фінансовий тягар з центрального уряду. Він вказав, що словенські вимоги широкого самоврядування «ідентичні вимозі автономії». Своєю резолюцією радники доручили банові «найенергійнішим чином» вимагати від центральному уряду введення самоврядування та адміністративної децентралізації. ⁹³⁴

Децентралізацію як таку рада бачила перш за все у децентралізації податкових ресурсів і введення ширшої фінансової самостійності. ⁹³⁵

На наступних сесіях радники при вирішенні актуальних бановинських справ тільки зміцнювали свої автономістські вимоги. Вони були незадоволені відношенням центрального уряду до реалізації конституційних положень про самоврядування, та, особливо *на сесіях 1939 р. і 1940 р.*, висували вимогу вирішення словенського питання на зразок бановини Хорватії, тобто створення автономної бановини Словенії. ⁹³⁶

* * *

Таким чином, розширення повноважень Банської ради Дравської бановини у середині 1930 – х рр. сталося внаслідок зміни політичного курсу в державі. У нову загальнодержавну правлячу партію ЮРС ступили словенські клерикали, і, таким чином, прийшли до влади і у самоврядних органах бановини Драва.

Банська рада Дравської бановини за своїм складом була повністю з лав «старої» СНП. Через участь у центральному уряді СНП не могла висувати автономістські вимоги, тому політика партії обмежувалася боротьбою за рівноправність «племен» югославської нації, адміністративну децентралізацію та збереження словенської мови у освіті. Тому Банська рада зосередилася на вимогах фінансової рівності бановин та на використанні впливу керівників партії, які займали вищі посади у державі, щоби отримати найвищі обсяги бюджетів серед усіх бановин. Радники на кожній щорічній сесії різко критикували уряд та висували вимоги передання функції контролю за виконанням бюджету на рівень банської управи та виконання положення Октройованої конституції щодо виборності органів влади у бановинах. Це були завуальовані вимоги автономії.

6.2. Проблема Конкордату як чинник федералізації Королівства Югославії

Для словенців (католиків) у Королівстві СХС релігійне питання було одним з головних опорних пунктів, які складали їхні політичні відносини з сербами (православними), а у створенні цих відносин велику роль грали православна та католицька церкви, між якими переважало суперництво у вдосконаленні інституційної ситуації в країні.⁹³⁷

Конституційно визначена *рівноправність віросповідань* виходила із положень Корфської декларації 1917 р.⁹³⁸ Після створення Королівства СХС виник правовий безлад, який викликала одночасна дієвість шести релігійних законодавств щодо релігійних громад, у силі залишалися скасовані Папою старі конкордати і релігійні законодавства Сербії, що, зокрема, не були адаптовані до нової мультиконфесійної країни.

Важливою причиною того, що відносини між Сербською Православною церквою (СПЦ) і Римо-Католицькою церквою (РКЦ) вагомо вплинули на сферу політики, було неповне відділення церкви від держави. При розмежуванні

повноважень державних і католицьких духовних органів влади складався конкордат, за яким будь-яка держава і РКЦ регулювали свої відносини. За суттю, Конкордат укладався між верховним керівництвом релігійних громад *від імені членів РКЦ (а не Святейшого Престолу)* і певною країною щодо одного (або більше) народів.⁹³⁹

Проблема Конкордату виникла у рамках загальної політизації релігійного питання у Першій Югославії, яка почалася з 1920 р. Приводом для цього стала нова **система визнаних релігій у державі**, яку проголосив у 1920 р. регент Олександр.⁹⁴⁰ Відовданська Конституція передписувала певну форму закону для розмежування сфер між державою і «визнаними» віросповіданнями. **За конституцією** СПЦ втратила свої позиції державної церкви, які вона мала за церковним уставом (у Сербії) з 1890 р., хоча прагнула бути невід'ємним елементом державної влади. У свою чергу, католицизм не вважався конституційно «визнаним» віросповіданням., оскільки РКЦ мала укласти новий Конкордат з Королівством СХС, який сторони мали узгодити.⁹⁴¹ Це було тісно пов'язано з проблемою націоналізму. Саме через прагнення до придушення національного конфлікту з габсбурзькими слов'янами-католиками Конкордат здавався королю єдиним прийнятним правовим актом. Конфлікт між СПЦ і РКЦ став іманентно політичним та прив'язаним до націоналізму, як центрального дискурсивного поля усієї політики.⁹⁴² Позиція РКЦ у політичному дискурсі була проблематизована як анти- «югославська» та автономістська, однак вона формувалася не на рівні словенсько-сербських політичних відносин, а на рівні хорватсько-сербського конфлікту.⁹⁴³

Шляхом укладення Конкордату король Олександр амбітно сподівався досягнути багатьох внутрішньо- та зовнішньополітичних цілей. На його погляд, Конкордат міг значно сприяти розв'язанню хорватського питання, поліпшенню відносин з Італією (в цьому напрямку на короля чинила тиск Франція), отриманню підтримки Святейшого Престолу у справах з Німеччиною⁹⁴⁴ і захисту проти комунізму.⁹⁴⁵

У словенській політиці релігійні питання⁹⁴⁶ перейшли на рівень ідейно-

політичної боротьби від самого початку співіснування католиків та православних у єдиній державі. Перш за все, йшлося про *«канцельпараграф»*,⁹⁴⁷ боротьба проти якого у Конституанті спліталася з вимогою законодавчої автономії Словенії у програмі СНП. «Канцельпараграф» став у центрі боротьби за словенський електорат. У порівнянні, православна церква у Сербії набагато менше, ніж в Словенії католицька, переймалася «канцельпараграфом».⁹⁴⁸ Частково це було через гірші доктринальні обґрунтування і організаційні навички православної церкви, в той час як керівництво СНП чітко усвідомлювало той вплив, який мали священники серед більшості сільських виборців у Словенії.⁹⁴⁹

Оскільки хорвати не створили партії на клерикальних засадах, СНП була єдиною захисницею політичного католицизму у законодавстві та послідовною провідницею конкордату. Тим не менш, СНП декларативно представляла інтереси католицької церкви у Королівстві, але не завжди (особливо, коли інтереси католицької церкви починали співпадати з інтересами італійської зовнішньої політики), і не тільки (наприклад, партія виступала також за приєднання православної Болгарії до югославської держави).⁹⁵⁰

У той же час НРП, як представник держави і унітаристської національної ідеології, не бажала підкреслювати національно-релігійні особливості.⁹⁵¹ Через дійсне сербське політичне панування у державі політична мобілізація православ'я не мала сенсу.

РКЦ після встановлення диктатури⁹⁵² посилила свої зусилля укласти Конкордат та досягти певного вдосконалення свого правового, а частково також матеріального становища і отримати деякі виняткові права, яких інші релігійні громади у Югославії та будь-які інші в цей час укладені конкордати не мали. Різка суперечка між СПЦ і РКЦ у 1930-ті рр. отримала чільне місце у словенському політичному дискурсі.

Національні розходження у Королівстві СХС примусили короля особисто узятися за укладення Конкордату відразу після введення диктатури, у 1930 р. Олександр закликав до Белграду одного з провідних фахівців, професора Шарля

Луазо. При підготовці конкордату також був залучений Енгельберт Беседняк (1894-1968 рр.), словенський юрист, політик і письменник, провідний політик і ідеолог християнсько-соціалістичного табору у словенському Примор'ї за часів його італійської окупації та фашизму, член парламенту в Римі, консультант і співробітник А. Корошця. Е. Беседняк був сполучною ланкою між А. Корошцем та королем Олександром.⁹⁵³

Існувало декілька проектів Конкордату, розроблених у 1923, 1925 і 1931 рр. Причини їх неприйняття залишалися невідомі югославській громадськості, хоча у кожному випадку чергова криза у сербо-хорватських відносинах призводила до нового зволікання. Серед них найбільш важливим є проект, який публічно обговорювали майже три чверті року і підписали у 1935 р.⁹⁵⁴

У 1933-1934 рр. між Югославією і Ватиканом проходили координації щодо Конкордату. Через вбивство короля Олександра переговори були відкладені на деякий час. Але вже 25 липня 1935 р. у Римі Конкордат було підписано. Підписаний Конкордат являв собою остаточний консенсус трьох попередніх проектів, розроблених у 1923, 1925 і 1931 рр.

Через страх публічних дебатів уряд цензурував *інформацію про Конкордат*, яка могла би дійти до громадськості. Це призвело до протилежного ефекту – розквіту нелегальної літератури, самвидаву. Белградські православні кола видали проти Конкордату низку брошур і листівок, як тільки уряд його підписав. У публічному друці розмахнулася дійсна «пропагандистська війна», у якій з'являлися плакати і листівки, їх підписували багаточисельні опозиційні партії, а також офіційні юридичні та історіографічні аналізи з обох сторін.⁹⁵⁵ В основному Конкордат звинувачували у тому, що він протирічив Конституції і порушував принцип рівноправності релігії, визнаючи католицькій церкві такі переваги, які СПЦ не мала.⁹⁵⁶

Зі словенського періодичного друку було неможливо отримати об'єктивну інформацію з питання конкордату. Газети пропонували лише короткі записи виступів депутатів і міністрів і повторювали зміст різних листівок. У словенській фаховій літературі тільки професор Одар у «Богословському

Віснику» намагався завернути звинувачення різних полемічних статей і брошур проти конкордату.

Причиною цього було, можливо, те, що словенський політичний друк спочатку видав неповний текст конкордату, як додаток до «Словенця». Тому професор канонічного права Університету Любляни Радо Кушей напередодні ратифікації видав «у зручному вигляді у правильному словенському! перекладі» цілісний текст конкордату, заключного протоколу, додатку та пропозиції законопроекту на затвердження скупщини. Також він навів професійну юридичну дискусію про виправданість звинувачень щодо порушення конституції з урахуванням правової ситуації у державі та діючої теорії про сенс і зміст конституційного принципу релігійного паритету.⁹⁵⁷

Брошура Кушея почала собою низку видань «юридичних» буклетів.⁹⁵⁸ Цікавим є спосіб, на який правовий «Вокабулар» (збірка коментарів до статей, який містили всі юридичні брошури щодо конкордату), переходив у сферу релігійних, політичних, а також національних тем, з явним наміром вплинути на якомога ширший загал. В ньому помітно знижено рівень аргументації і ясно висловлено чітку релігійно-політичну позицію авторів. Брошури показали себе, як добра пропагандистська зброя, оскільки надавали мирянам багато правової інформації.⁹⁵⁹

Підписаий 25 липня 1935 р. Конкордат було необхідно подвійною процедурою затвердити у Національній скупщині і потім **ратифікувати у Сенаті**. Тодішній прем'єр-міністр М. Стоядинович подав проект конкордату на розгляд скупщини наприкінці 1936 р., коли він мав забезпечену підтримку більшості.⁹⁶⁰

Те, що щодо РКЦ необхідно прийняти юридичне рішення, були одностайні практично всі, як в керівних колах РКЦ, так і серед керівників інших релігійних громад, але у який спосіб, і які права та обов'язки придбала би РКЦ, – це були питання, щодо яких погляди розходилися. Югославський уряд був готовий погодитися на компроміс з словенськими та хорватськими католиками, замість того, щоб визнати існування та рівноправність хорватської та словенської нації.

Вже у 1936 р. Національна скупщина за підтримкою СПЦ призначила спеціальну комісію для вивчення Конкордату під головуванням Воїслава Янича.⁹⁶¹

СПЦ, яку, таким чином, було позбавлено державної підтримки, звернулася до сербської громадськості. Першими відповіли сербські опозиційні партії, національні організації та представники інтелігенції, що надало Конкордатській кризі вимір найбільшого політичного виклику для уряду Стоядіновича. Патріарх Сербський Варнава сказав, що СПЦ буде «рішуче протидіяти Конкордатові без врахування наслідків», і що Конкордату, навіть якщо його ратифікують, не дотримуватиметься.⁹⁶²

Різномірної групи більшості сербських опозиційних партій мобілізували широкі маси на акціях протесту, де доходило до арештів та жертв у сутичках з поліцією. Конкордатові вдалося пов'язати у найбільш ефективний спосіб усіх політичних супротивників з метою ліквідації уряду. Напади на конкордат, які приходили з різних позицій, розвилися в одне головне звинувачення: конкордат розтрошив державний суверенітет і національну єдність. Противник залишався невизначено «розмитим» у особі Ватикану, мовчазних словенських та хорватських єпископів та уряду, який слідував «континуїтеті релігійної політики короля Олександра».⁹⁶³

Дискусії також повільно залишили юридичні і релігійні рамки і перейшли на «патріотичний» рівень. Все потужнішим контраргументом ставала національність керівників урядових партій – складових ЮРС. Таким чином, було введено стереотип і негативний образ іншого народу або інших народів. Головну аргументацію сербів, які противилися конкордату, було спрямовано на «шанування історичної жертвеності сербського народу» та «захист перед прозелітством Ватикану».⁹⁶⁴

Дебати щодо конкордату у скупщині були на порядку денному 19 липня 1937 р., під час цього поліція, оскільки збори у громадських місцях були заборонені до початку серпня, насильно розігнала учасників літії у Белграді і важко поранила владика Симеона Станковича. Ця подія залишилася у

політичній історії під назвою «Кривава літня». ⁹⁶⁵ А. Корошець у той час опинився в незавидному стані голови поліції, яка побила демонстрантів. «Кривава літня» призвела до крайнього загострення політичної ситуації. Ситуацію ускладнювали самвидавні брошури, ⁹⁶⁶ які покладали відповідальність за ескалацію політичної напруженості на комуністів і опозиційні партії.

Сесію скупщини було припинено, але після її продовження Конкордат було підтверджено 23 липня 1937 р. ⁹⁶⁷ Тепер за процедурою було треба його ратифікувати. Священний Синод СПЦ почав тиск на депутатів. ⁹⁶⁸

З днем голосування по конкордату в парламенті збіглася смерть патріарха Варнави, яка тільки погіршила ситуацію. ⁹⁶⁹ Князь Павло використав можливість втрутитися у ситуацію, як «надконституційний» фактор, і з метою нейтралізації відносин з СПЦ прийняв пораненого єпископа Симеона.

Конкордатська криза у своїй кульмінації загрожувала урядові падінням, що привело би лібералів до влади. У цьому зв'язку А.Корошець і М. Стоядінович безуспішно намагалися відновити відносини з СПЦ, гарантуючи, що питання про Конкордат «дефінітивно» буде знято з порядку денного. М.Стоядінович був змушений відкликати свою пропозицію і, отже, після вже одержаної перемоги у скупщині, заявив, що не буде подавати Конкордат на ратифікацію до Сенату. ⁹⁷⁰ Уряд на початку лютого 1938 р. взяв на себе обов'язок дотримуватися конституційної рівноправності визнаних у державі релігій і не ратифіковувати підписаний Конкордат.

СНП не мала достатнього політичного впливу, щоби внести Конкордат на ратифікацію у Сенаті. Важливу роль у цьому зіграла несприятлива політична позиція ХСелП. За директивами А.Корошця, як лідера партії, Е. Беседняк намагався вести переговори з хорватським архієпископом Степінацем про створення католицької партії в Хорватії, яка приєдналася би до ЮРС. Але це призвело би до зменшення впливу партії В. Мачка та підтримки хорватського руху у Словенії. ⁹⁷¹ Як хорватське політичне керівництво, так і хорватські єпископи захищали політичну позицію Мачка про те, що Конкордат «всього лише питання сербського уряду в Белграді», він є «державною потребою... і,

насамперед, йде на користь православних, що Конкордат уклав сербський православний, а не спільний югославський уряд, тому що це відбулося без консультації з хорватами... Якщо би вони дійсно вірили, що цей Конкордат принесе збиток сербським інтересам, його скасували б ще до того, як підписали». ⁹⁷² Газета «Хорватський лист» підтвердила справжність заяви В. Мачка, яку було опубліковано у лондонській «*Morning Post*». ⁹⁷³ Через прагнення до федеративного державного устрою та більшої автономії у межах Югославії, хорватів, звичайно, не влаштовували правова єдність РКЦ, як транснаціональної релігійної громади, та її ширші повноваження всередині державних установ.

Хорвати ухилялися від обговорень проекту Конкордату. У політичному антагонізмі між РКЦ і СПЦ у Югославії, перш за все, йшлося про сербсько-хорватський державно-політичний конфлікт. ⁹⁷⁴ Хорвати у цьому випадку віддавали перевагу хорватському рухові над конкордатськими переговорами, тому у конкордатській «боротьбі» не ставали на бік жодної сторони. Хорватський політик Анте Павелич вважав, що уряд, коли після відмови від прийняття конкордату визнав провідну роль Православної Церкви, у той же час показав, що навряд чи вирішить «хорватське питання»; на його думку, таким чином Югославії, як державній спільноті, було нанесено смертельного удару. ⁹⁷⁵

Безумовно цікавою є *позиція самого А. Корошця щодо Конкордату*. Він, як міністр, публічно не вимовив жодного слова ані за, ані проти конкордату, поводив себе, за словами І. Рібара, як ніби справа його не стосувалася. Відгуки сучасників про роль А.Корошця у прийнятті Конкордату розбігаються. ⁹⁷⁶ Це тільки підтверджує, наскільки добре досвідчений політичний лідер, за яким постійно слідкували спекуляції політичних супротивників про його зв'язки з Ватиканом, ⁹⁷⁷ розумів вибуховий потенціал Конкордату для внутрішньої політики і політичні збитки, від яких він сам міг потенційно постраждати, якщо би узяв участь у конкордатській справі.

Редактор Друкарні Св. Кирила у Маріборі Януш Голец писав, що Корошець після демонстрацій проти конкордату у Белграді навіть думав про

відставку з поста міністра внутрішніх справ.⁹⁷⁸ Є ще спогади та документальні матеріали про те, що А. Корошець нічого не зробив у 1937 р. для ратифікації підписаного конкордату.⁹⁷⁹

Остаточний відступ від конкордату був для влади єдиною можливістю відновити відносини з СПЦ, яка у цьому разі могла утримати урядову партію при владі,⁹⁸⁰ але епілог Конкордатської кризи негативно вплинув на існуючі національні проблеми.

На думку М. Фаліни, криза явила собою «яскравий приклад політизації традиційних релігій і сакралізації політики».⁹⁸¹

Таким чином, переговори і ратифікація конкордату, з перервами, проходили у 1922-1938 рр. за особливою процедурою: обговорення проекту, підписання угоди та ратифікація у обох палатах парламенту – Національній скупщині та Сенаті. Штучне затягування справи призвело до того, що після 13 років переговорів, підписання та ратифікації у скупщині Конкордат не ратифікував Сенат, і його, нарешті, було скасовано, що стало головною причиною Конкордатської кризи, яка зіграла не останню роль у загостренні національного питання у Югославії напередодні Другої світової війни.

Хаотичний, на першій погляд, політичний рух навколо Конкордату протягом усіх років мав свої підводні течії, впорядковані відповідно до політичних таборів та їхнього тактичного поводження, яке змінювалося разом зі змінами політики уряду. До 1929 р. всі сторони намагалися вирішити питання у парламентарний спосіб; словенський політиком у той час не розділяв конкордатське та національне питання та активно займався проблемами Конкордату.

Період після введення диктатури можна поділити на 2 етапи. У 1933-1934 рр. найбільшу критику при переговорах про укладення Конкордату викликали 7 статей, які надавали РКЦ ширші повноваження, ніж іншим релігійним громадам, у сфері освіти та шлюбу, але виключали священників з діючої політики. У той час словенські клерикали приймали участь тільки

особисто, як радники; партія у той час, намагаючись зберегти прихильність уряду, не відходила від урядового курсу. Після підписання Конкордату, у 1935-1938 рр. політизацію конкордатського питання та актуальні національні тертя експлуатувала ліберальна опозиція: однопартійний уряд ЮРС бажав зміцнити свою владу, а опозиція з ЮНП намагалася повалити уряд.

У політичному антагонізмі між РКЦ і СПЦ у рамках югославського політичного простору йшлося, насамперед, про сербсько-хорватський державно-політичний конфлікт, що надавало «національний» вимір проблемі Конкордату. Словенські клерикали, з одного боку, дотримувалися мовчазного союзу щодо розв'язання національного питання через адміністративні реформи з хорватськими націоналістами, які уникали участі у конкордатській справі, а з другого боку, намагалися бути у зв'язку з урядом, в якому А.Корошець займав не останнє місце, й на його вплив покладалося багато надій у цьому сенсі.

Отже, підґрунтя невдалої ратифікації Конкордату прикривало багатогранні проблеми, і Конкордат провалився через низку причин.

Переплетена тканина релігійних та національних почуттів у питанні, прив'язаному до Ватикану, пов'язала між собою різні політичні вектори. Аргументи проти Конкордату, які звели разом цю коаліцію, були засновані на правових, релігійно-національних і фінансових проблемах. Усі сторони-противники Конкордату були переконані, що з Конкордатом РКЦ отримала би багато привілеїв по відношенню до інших релігійних громад в країні, порушуючи конституцію, відкриваючи простір для поширення прозелітизму РКЦ, надаючи великі збитки державному бюджетові. У Ватикані деякі бачили прямий зв'язок з Італією та неминучою небезпекою проникнення фашизму в Югославію.

Зіграв свою роль і особистісний фактор – смерті короля Олександра та Патріарха Варнави. Крім того, на заваді прийняття конкордату стало неприємтя А. Корошця, що уособлював Конкордат перед громадськістю, хоча він навіть не визначався щодо Конкордату.

Конкордатська криза 1935-1937 рр. в ширшому сенсі вказувала на низку

невирішених політичних, національних, ідеологічних, релігійних, економічних, конституційних і правових питань в країні, а також на проблеми меншин, кордонів та інші міжнародні конфлікти, що посилювало напружену атмосферу у Югославії напередодні Другої світової війни. Але, на нашу думку, саме ця подія сприяла адміністративним змінам у державі, які відбулися у 1939 р. У результаті, Конкордатська криза стала одним з головних чинників прискорення процесу створення Бановини Хорватії, що, у свою чергу, підштовхнуло словенців до боротьби за власну Бановину Словенію.

6.3. Питання про Бановину Словенію (1939-1940 рр.)

Наприкінці 1930-х років новий етап у боротьбі за словенською автономію відкрило створення окремої *бановини Хорватії*. Тоді хорватська федералістська політика після більш ніж двох десятиліть безуспішних зусиль досягла створення окремої хорватської державної одиниці. Угоду про її створення було підписано 23 серпня 1939 р., підписали її провідні хорватські політики 1930-х років, голова ХСелП В. Мачек⁹⁸² і голова югославського уряду Д. Цветкович. Тому угоду назвали угодою Цветковича-Мачка. Бановина Хорватія була створена 26 серпня 1939 р., коли було підписано й опубліковано постанову королівських намісників – банів про її створення.⁹⁸³

Зі створенням бановини Хорватії у внутрішньополітичному сенсі було вирішено найбільш актуальне питання Першої Югославії. Це означало порушення Октройованої конституції 1931 р.,⁹⁸⁴ оскільки розпорядження про бановину Хорватію відхилялося від конституційних принципів централізму та югославської національної єдності. Внутрішньополітичним наслідком цього було визнання того, що існує хорватський народ, який на основі права на самовизначення створив власну автономію. Як вказує історик права Ф. Чулінович, бановина Хорватія «мала на території Королівства Югославії особливе державне положення» і «певні зачатки державності».⁹⁸⁵

Бановина Хорватія складалася з колишніх Савської та Приморської

бановини.⁹⁸⁶ Центральне правління знаходилося в Загребі. Повноваження бановини Хорватії сягали у всі сфери соціально-економічного життя, які мали Національні уряди Держави СХС.⁹⁸⁷ Інші питання залишалися в межах юрисдикції центральних державних органів. Постановою про бановину Хорватію було також гарантовано її фінансову та внутрішньо-організаційну автономію. Бановина Хорватія отримала свій власний обраний Сабор і бана, які в рамках повноважень, наданих бановині, виконували законодавчі та адміністративні обов'язки. Владна функція і влада короля були збережені у формулі, за якою видавалися законодавчі розпорядження: «Король і Сабор разом», а адміністративна влада здійснювалася «Королем через бана». Бан відповідав перед королем. Призначав та звільняв його тільки король.⁹⁸⁸

Створення бановини Хорватії також означало поворотний момент у здійсненні політичної влади в країні. Виборні органи самоврядування потребували відновлення політичного плюралізму, хоча й обмеженого хорватськими кордонами. У день, коли було видано постанову про її створення, було розпущено Національну скупщину, також уряд Цветковича підав у відставку, і був складений новий, вже коаліційний уряд. Уряд складався з представників офіційної партії ЮРС і представників «старих» Хорватської Селянської партії, Демократичної партії і Самостійної Демократичної партії. Прем'єр-міністром було вдруге призначено Д. Цветковича, віце-прем'єром став В.Мачек. Словенським представником в уряді був член керівництва словенської фракції ЮРС (тобто СНП) Міха Крек, він отримав портфель міністра будівництва.⁹⁸⁹

Створення бановини Хорватії викликало в Словенії очікування, що за хорватським прикладом також буде створена окрема *бановина Словенія*.

Після укладення угоди Цветковича-Мачка та оприлюднення Указу королівських намісників про Бановину Хорватію, за яким вона «здобула особливе державно-політичне положення у складі Королівства Югославії» і «певні рамки державності»,⁹⁹⁰ ідея автономії та права «словенського народу на широке самостійне законодавче внутрішнє управління з політичної, економічної

та культурної точки зору у спільній державі з сербами і хорватами»⁹⁹¹ постала провідною в політиці СНП.

В СНП звернули увагу на одне з положень Указу, в якому передбачалося, що «положення Указу про бановину Хорватію... можуть бути поширені Королівськими указами також на інші бановини».⁹⁹² 4 вересня 1939 р. у відповідності з рішенням прем'єр-міністра Д. Цвєтковича була зібрана «Комісія з поширення повноважень», якій було доручено підготувати «всі необхідні законодавчі пропозиції з передачі повноважень в плані рішень, що стосуються розширення положень щодо хорватської бановини на інші бановини, серед них також на Дравську бановину».⁹⁹³ В комісію були призначені міністр без портфеля серб Михайло Константинович та словенці – вже згаданий М. Крек і помічник бана Дравської бановини Станко Майцен.⁹⁹⁴

Вже з середині вересня 1939 р. СНП рішуче публічно виступила за створення бановини Словенії.⁹⁹⁵ Партія спрямувала на це свою роботу в рамках правлячої партії – ЮРС. Регіональний бановинський комітет ЮРС також зібрав комісію для вирішення проблем Словенської бановини. За бановину Словенію висловлювалися у своїх промовах усі провідні керівники СНП.

Корошець в своєму виступі в Люблянці у Академічному Союзі 7 березня 1940 р. виголосив наступне: «Ми хочемо бачити нашу державу Югославію якнайскоріше перевлаштованою на кшталт того, як зараз перебудовується Хорватія».⁹⁹⁶ У «Словенці» від 23 квітня 1940 р. доповіли, як на зборах ЮРС у Трбовлях зачитали вітальну телеграму А. Корошця «панові прем'єр-міністру Цвєтковичу з теплими побажаннями, щоби його обіцяння автономії Словенії була незабаром виконана».⁹⁹⁷ (Див. Додаток 8, Мапа 12)

Визначними для розуміння політики СПН в той період були виступи видного представника СНП **міністра М.Крека**. На мітингу ЮРС в м. Трбовлє 21 квітня 1940 р. він заявив наступне: «Що стосується внутрішньої політики, заявляю, що ми організуємо зараз бановину Хорватію. Автономія Словенія нам потім, як стигле яблуко, сама потрапить в руки, бо вся країна буде організована на основі широкого самоврядування».⁹⁹⁸

4 травня 1940 р., на зборах міської організації ЮРС в Маріборі, була одногolosно прийнята резолюція, в якій вимагалось, щоби «якнайскоріше юридично влаштувалось наше словенське самоуправління, бановина Словенія»,⁹⁹⁹ і присутні також послали телеграму прем'єр-міністрові Цветковичу, в якій вони підкреслили, що «очікують всі одностайно, щоби бановина Словенія якнайшвидше була узаконена та втілена в життя».¹⁰⁰⁰

Вже наступного дня, 5 травня 1940 р., на сумісному засіданні «Селянського Союзу» та «Союзу працівників сільського господарства» в Прекмур'ї, в м. Мурська Собота, М. Крек особливо підкреслив положення про терміново необхідне створення бановини Словенії, оскільки «це найважливіша частина політичної програми СНП, 'наше політичне Євангеліє'».¹⁰⁰¹

Цю «фундаментальну вимогу словенського народу отримати від держави усе, що він має отримати», наприкінці серпня 1940 р. знову поновив «Словенець»,¹⁰⁰² також це говорив Фран Куловець, коли після смерті Корошця 14 грудня 1940 р. взяв на себе керівництво партією. На розширеному засіданні бановинського комітету ЮРС 17 грудня 1940 р. в Любляні він підкреслив, що завжди буде «працювати заради мети, за яку боровся наш великий керівник, за перемогу християнських засад у суспільному житті і за словенську автономію».¹⁰⁰³

Вимоги словенської бановини, які «ми не повинні припиняти», Куловець знову підкреслив 2 лютого 1941 р. на розширеному засіданні районної організації ЮРС в місті Цельє.¹⁰⁰⁴ «Словенець» два дні по тому обґрунтував цю вимогу таким чином: «З реалізацією цього довголітнього прагнення і вимоги словенського народу дійсно не може бути жодних суттєвих турбот. Якщо можна було покликати до життя бановину Хорватію, буде набагато легше реалізувати словенську бановину, оскільки ми, словенці, культурно, мовно і географічно набагато більш чітко розмежовані в державі, ніж хорвати з сербами».¹⁰⁰⁵

15 лютого 1941 р. Куловець також у виступі на засіданні міської організації ЮРС міста Марібора найменував вимогу автономії «нашою принциповою позицією». Незважаючи на розуміння «пріоритету і терміновості невідкладних

загальних проблем державного управління» та ситуації «у сьогоднішні часи європейської та світової війни», за його словами, автономія залишалася «фундаментальним рішенням словенського народу», який «не зупинить своєї політичної боротьби за широке самоврядування, за бановину Словенію, поки цього не виборить». ¹⁰⁰⁶

2 березня 1941 р. на розширеному засіданні райкому ЮРС в місті Лютомері він знову «підкреслив вимогу словенського народу щодо широкого самоврядування – словенську бановину». ¹⁰⁰⁷ У середині березня 1941 р. «Словенець» написав, що політичною вимогою Куловця є «словенська автономія, яку ми в новому державному устрої отримаємо рано чи пізно... Наші цілі з виступів д-ра Куловця та інших провідних політичних діячів абсолютно ясні – подальша перебудова держави». ¹⁰⁰⁸ В цьому контексті, 16 березня 1941 р. у зв'язку з його промовою в Маріборі – «Словенець» писав, що в той же час Куловець «розкрив своє глибоке розуміння загальної державної користі... та підкреслив, що словенці завжди мали розуміння пріоритетності та терміновості актуальних проблем державного управління. Якщо ми так робили у звичайні часи, тим більше ми будемо робити все від нас залежне у нинішній час європейської та світової війни». ¹⁰⁰⁹

На нову політичну ситуацію, яка виникла в Королівстві Югославії внаслідок створення бановини Хорватії, разом з ЮРС відреагували також інші словенські політичні сили. Більшість, як і ЮРС, очікували створення бановини Словенії. ¹⁰¹⁰

Встановлення бановини Хорватії також оцінила в той час нелегальна **комуністична** партія, яка з 1924 р. виступала з федералістською програмою. Комуністи вважали, що встановлення бановини Хорватії «було спробою буржуазії за допомогою компромісного розділення повноважень між найсильнішими етнічними групами середнього класу позбавити революційний робітничий рух політичної ініціативи у вирішенні національного питання». ¹⁰¹¹

Національне питання стало предметом уваги комуністів ¹⁰¹² паралельно з

європейськими і внутрішніми подіями в Югославії і всередині Комуністичної партії Югославії, відзначеними пактом Молотова-Ріббентропа і початком Другої світової війни. В старій широкій політичній та ідеологічній діяльності та уточненні актуальних питань в комуністичному русі було під час Другої світової війни КПЮ знову, і дуже гучно, привернула увагу до своїх поглядів на словенську національну проблему.

В листопаді 1939 р. Союз трудового народу Словенії (СТНС)¹⁰¹³ опублікував брошуру *«Чого ми хочемо?»*, яку розповсюдив через комуністів по словенських містах.¹⁰¹⁴

Програма Союзу ТНС вимагала повну національну свободу і народну демократію, тобто політичну, економічну та культурну незалежність словенського народу. В ній було зазначено, що про спосіб та форми управління Словенії та словенської національної економіки має вирішувати тільки словенський парламент, обраний безпосередньо в ході вільних виборів. Програма рішуче виступала проти економічної стагнації та фінансово-економічної експлуатації Словенії та зажадала повернення всіх словенських грошових коштів, «відданих у белградські руки за всі часи централізму». Крім того, брошура закликала до повного самоврядування словенських міст і вільного розвитку народних кооперативів, і виступала за союз і єдність всіх трудящих прошарків в боротьбі за досягнення своїх цілей. Ці цілі були підведені в наступних пунктах: боротьба за свободу і рівноправність словенського народу, боротьба за демократичні права трудящих і за дійсну народну державу, боротьба проти війни та її підбурювачів, боротьба за мирний союз балканських країн.

У Державна конференція КПЮ (жовтня 1940 р.) в своїй резолюції закликала до «дійсного вирішення національного питання хорватів і словенців та проти злочинної змови і угоди між сербською, хорватською та словенською буржуазією за рахунок трудящих цих земель».¹⁰¹⁵ Голова ЦК Комуністичної партії Словенії (КПС) Едвард Кардель у своїй доповіді нагадав, що КПЮ бажає зберегти самостійність югославських народів, і про завдання комуністів в разі

нападу сил Осі на Югославію промовив наступне: «Якщо боротьба за захист Югославії не буде успішною – ми будемо бити та тиснути буржуазію, тому що вони не борються досить послідовно». ¹⁰¹⁶ У подальшому ході обговорення член ЦК КПС Борис Кідрич зазначав, що Словенія «національно забита». ¹⁰¹⁷

Словенські комуністи в останньому році перед окупацією Югославії поглядали на національну проблему та незалежність і самостійність Словенії та інших югослов'янських народів передусім як на питання про свій революційний інтерес. Хоча вони добре розуміли вміст словенської національної проблеми та спаведливість вимоги федеративного державного устрою, вони не брали до уваги взаємозв'язок класових та національних принципів, який в інших випадках активно підкреслювали у своїй теоретичній та політичній діяльності. ¹⁰¹⁸

На створення бановини Хорватії також відповіла **словенська частина Югославської Національної партії (ЮНП)**. ¹⁰¹⁹

ЮНП почала готуватися до великих внутрішньополітичних змін вже навесні 1939 р., коли Виконавчий комітет ЮНП в Белграді 25 березня 1939 р. виробив резолюцію про становище в країні. Резолюція була сформульована в рамках угоди Цветковича-Мачка, яку почали готувати відразу після окупації Чехословаччини. ЮНП розраховувала на можливість свого повернення у владні структури, після трьох років перебування в опозиції. ¹⁰²⁰ Резолюція підкреслювала, що ЮНП залишається «незмінно вірною своїй національній ідеології і принципам своєї програми» і глибоко переконана, що, незважаючи на всі колишні помилки, «у дусі правильного розуміння югославського унітаризму, з реальною деконцентрацією державної влади, децентралізацією державного управління і найширшим народним самоврядуванням,... можливо було б створити повну рівність та рівноправність сербів, хорватів і словенців і всіх регіонів Югославії». ¹⁰²¹ Після створення бановини Хорватії Головний комітет ЮНП в своїй резолюції від 17 вересня 1939 р. привітав угоду Цветковича-Мачка. ¹⁰²²

Партія продовжувала відстоювати унітаристську програму, в той час як у

принципі виступила за реорганізацію держави. Як зазначив Л. Бобан, Ліберальні погляди на державну реорганізацію, але без уточнень, навмисно залишилися на середині шляху, що надавало можливість діяти відповідно до розвитку політичної ситуації.¹⁰²³

Подібно центру поводитися і словенська фракція ЮНП, яка мала пристосовуватися до нових реалій, щоби повернутися до політики і мати кращу позицію для боротьби зі своїм головним противником – автономістською словенською фракцією ЮРС (СНП).¹⁰²⁴ Вони визнали, що «бановина Хорватія стала державною одиницею хорватського національного характеру і новою організованою «батьківщиною хорватів»,¹⁰²⁵ підкреслювали навіть, що «майбутній устрій Югославії... буде заснований на принципі федералізму».¹⁰²⁶

Водночас, вони наголошували на необхідності подальшого рішення проблеми співіснування... так, «як це найкращим чином відповідало б... інтересам неруйнівної спільноти сербів, хорватів і словенців і їх спільної югославської батьківщини».¹⁰²⁷ Зокрема, тому, що «життя словенців, хорватів і сербів є залежним від життя Югославії».¹⁰²⁸ Ці думки, пов'язані з війною в Європі,¹⁰²⁹ обґрунтовували основні національні й політичні переконання ЮНП «про фатальну спільність сербів, хорватів і словенців».¹⁰³⁰

Не зрікаючись програми югославського національного унітаризму, ліберали заявляли, що «правильно зрозуміла югославська ідеологія» означала «необхідність здорового компромісу між історичними народними традиціями і правами об'єднаних частин, з одного боку, та цілями і вимогами їхнього національно-державного союзу, з другого»¹⁰³¹. Цей компроміс мав гарантувати рівноправність словенців, хорватів і сербів¹⁰³² і надав би обґрунтування реорганізації країни «в дусі широкого самоврядування, яке... при цьому не втрачає перспективи потреб сильного державного союзу,... як здатного захисника наших життєвих інтересів ззовні»¹⁰³³. Відомий ліберальний журнал «Думка і праця» виступив за «регіональне самоврядування як такий шлях державного устрою, який враховує в самій природі вґрунтовані відмінності та прагнення до синтезу».¹⁰³⁴

Газета «Ранок» на початку березня 1940 р. писала: «Ми такі ж майстри Югославії, як серби і хорвати, тому що ця держава не є створіння договору..., але була створена після самовизначення спільного народу як національного об'єднання... Ми, словенці,... з чільним інтересом до своєї долі, нерозривно пов'язані з потенціалами, розвитком та майбутністю інших частин Югославії. З іншого боку, ми знаємо, що ми принесли велику частку жертв, щоби Югославія могла настати в її нинішньому вигляді, і щоби в ній серби і хорвати майже досягли свого національно-територіального максимуму».¹⁰³⁵

ЮНП виступала «проти ізоляції Словенії»¹⁰³⁶ у економічному сенсі. Партія вважала неприпустимим, щоби майбутня словенська бановина¹⁰³⁷ побудувала «стіни, які б «зnezалежили» нас, словенців, від хорватів і сербів».¹⁰³⁸ Внутрішня реорганізація країни не мала впливати на єдність югославського економічного простору, для забезпечення рівноправності роботи і заробітку для словенців. Головною вимогою у фінансовій сфері було застосування єдиних принципів оподаткування. Партія не підтримувала самостійності у визначенні податкових зобов'язань.¹⁰³⁹ На думку лібералів, наслідком стала б господарська автаркія окремих бановин, підтримана окремою витратно-прибутковою та податковою політикою. Положення Словенії в галузі економічної автаркії було б особливо важким вже «за її економічної й соціальної структури, тому що ми будемо єдиною провінцією, де сільське виробництво є недостатнім».¹⁰⁴⁰

Для ЮНП також було важливим «питання про те, хто буде в Словенії в майбутньому *правити і керувати*». Вони підкреслювали, що «словенське питання не може бути вирішене з позиції користі для того чи іншого політичного партійного інтересу».¹⁰⁴¹ Ліберали не були байдужі до того, що СНП, як складова ЮРС, у бановині Словенії отримала би всю владу.¹⁰⁴² «Разом з сербами і хорватами хочемо», – підкреслював «Ранок», – «надати нашій бановині гарантії для вільного процвітання духовних та політичних сил і покласти нерухомі кордони для спекуляцій про введення тоталітарної чи іншої однопартійної системи в майбутній словенській автономії».¹⁰⁴³

У принципі підтримуючи створення «найширшого самоврядування, які б

забезпечили окремим бановинам, в тому числі Словенії, можливість самозростаючого матеріального і духовного процвітання»,¹⁰⁴⁴ вони не пояснювали, яким повинен бути обсяг їхніх повноважень, та були проти розширення фінансово-економічної юрисдикції. У 1939-1941 рр. ЮНП дивилася на питання про бановину Словенію з точки зору максимізації збереження унітарного принципу, це було повністю пов'язано із зовнішньополітичною нестабільністю в регіоні.¹⁰⁴⁵

Підготовка до створення Бановини Словенії активно велася у 1939-1941 рр. В Банській раді та управі Дравської бановини, члени якої були представниками СНП, з осені 1939 р. інтенсивно працювали над проектом бановини Словенії. В банській адміністрації підготували тексти різних постанов: «Розпорядження про створення словенської бановини», «Положення про організацію банської влади, бановинських зборів як словенського парламентського представництва», «Положення про вибори до бановинських зборів та про їх процедуру», «Положення про Адміністративний суд Словенії» та «Положення про бюджет бановин». Були також підготовлені пропозиції щодо передачі справ від окремих міністерств в їхні представництва в Любляні.

Кульмінацією автономістських зусиль Банської ради стало прийняття 17 лютого 1940 р. резолюції про створення бановини Словенії.

Члени банської ради на XII черговій сесії 17 лютого 1940 р. прийняли два варіанти резолюції щодо створення бановини Словенії за прикладом Хорватії. Найбільш розробленим став варіант Фердинанда Новака, який включив свій текст у Адресу подяки банові і членам Банської ради. В резолюції, зокрема, відзначалося, «що банське управління у його нинішньому вигляді не є достатнім, оскільки перешкоджає природному прогресу Дравської бановини... Виходячи з цих даних, я виводжу вимогу про те, щоби конституційні положення про самоврядування здійснювалися в повному обсязі та надали народу можливість через своїх вільно обраних представників самому розв'язувати всі питання..., щоби словенці жили «на своїй землі як вільний народ під світлою Карагеоргієвою зіркою».¹⁰⁴⁶ Водночас радники підкреслили необхідність

негайно замінити Банську раду виборними бановинськими зборами з законодавчими правами. (Див. Додаток 5)

Якщо порівняти цю декларацію з Травневою декларацією 1917 р., ми знаходимо, що у них є багато спільного. В обох випадках більшість учасників була членами СНП, у разі банської декларації формально як члени ЮРС. Формулювання дуже подібні, а також дуже схожі своїм обережним і попереджувальним відношенням до відповідної тодішньої влади. Політична орієнтація обох декларацій однакова та являє собою реформістське прагнення до мирного розв'язання нагального національного питання, і в цьому сенсі не виходить за рамки автономії. Революційність її полягає в вимаганні деякої демократії – національної (зараз, точніше, етнічної) єдності у рамках регіонального самоуправління та виборності регіональних органів влади, з претензією на власний парламент.

Для підтримки цих вимог словенський політик, соціолог, економіст і політолог, колишній міністр, член СНП Андрій Госар надрукував своє дослідження щодо бановини Словенія. В цій брошурі він навів низку політичних, фінансово-економічних та соціальних аргументів створення бановини Словенії¹⁰⁴⁷ на основі моделі автономії бановини Хорватії. Автор надав численні статистичні податки про фінансове навантаження на окремі бановини Югославії, зібравши цікаві фінансово-економічні матеріали про господарський розвиток словенських земель, які б увійшли у бановину Словенію, також він використав матеріали інших авторів. А. Госар написав свої висновки для банської ради, але вони відразу стали відомі широкій громадськості, що призвело до багатотиражного видання у 1940 р.

Як пише сучасник, «на перший погляд, здається, що цифри, які доводять, в якій мірі Словенія є фінансово активною для всієї Югославії, ще недостатньо вишукані і об'єктивно підтримані. За суттю, автор правильно проклав шлях для подальшого дослідження».¹⁰⁴⁸

Нажаль, подальшого дослідження не відбулося. Підготовку до створення бановини Словенії у зв'язку зі зростанням загрози війни перервали. Тому, на

останньому засіданні у лютому 1941 р. Банська рада більше не торкалася питання про створення словенської бановини.¹⁰⁴⁹

Таким чином, створення бановини Хорватії стало міцним імпульсом для словенського політикуму у новому етапі розвитку державотворчої ідеї, яка цього разу поєдналася з політичною ідеєю, як ідея автономії та права словенського народу на широке самостійне законодавче внутрішнє управління з політичної, економічної та культурної точки зору у спільній державі з сербами і хорватами. Політична ідея втілювалася у багатьох детально розроблених «Положеннях» щодо устрою державно-адміністративних органів та інших гілок влади. Активна постановча підготовка до створення бановини Словенії велася Банською радою, яку переважним чином складали клерикали, виконанню чиєї політичної програми це повністю відповідало.

Звернення югославської внутрішньої політики до визнання національної індивідуальності і федералізації країни, зокрема, створення окремої хорватської державної одиниці та підготовка до створення бановини Словенії показали, що ліберальна унітаристська національна політика не витримала історичної перевірки. Тому акцент ліберальної програми з повної уніфікації було переміщено на повну рівноправність народів. Ліберали, усунуті від головних важелів влади у другій пол. 1930-х років, наполягали на неприпустимості створення бановини Словенії з декількох причин. Економічною причиною ліберали вважали слабкість словенського аграрного сектору та повну відсутність виробництва зернових, тобто свого хліба. В умовах початкового етапу Другої світової війни ліберали бачили у неподільній державі міцного захисника. Крім того, створення бановини Словенії, підготовку до якої вела СНП, з точки зору лібералів виглядало як бажання клерикалів ввести однопартійну систему у майбутній словенській автономії.

6.4. Державотворчі ідеї у програмах словенських партій напередодні окупації (літо 1939 р. – березень 1941 р.)

У 1939 р. у Словенії запалала боротьба різних ідей щодо соціальних моделей та політичних конструкцій бановини Словенії. У самій Югославії після Конкордатської кризи та початку підготовки до створення бановини Хорватії склалися нові умови, які дозволяли очікувати досягнення автономії. На фоні блискавичного нацистського натиску у Європі – окупації Чехословаччини та її розпаду, укладення угоди Молотова-Ріббентропа та початку Другої світової війни, словенська політична еліта почала шукати соціально-політичну модель словенського суспільства у нових умовах.

Співробітництво з центральним урядом та відхід від незалежницької ідеї, тобто опортуністська політика, щодо якої прийняв рішення сам А.Корошець¹⁰⁵⁰ та спочатку пручалися Ф. Куловець і М. Натлачен,¹⁰⁵¹ було пов'язано з політичним пануванням «старої» СНП у Дравській бановині. Це панування наприкінці 1930-х рр. не оспорювалося. При цьому не варто забувати, що ця ситуація була в основному наслідком факту, що католицький табір не мав реальної опозиції, яка могла би їм серйозно зашкодити. Заможнo-селянська соціальна база СНП залишалася значно ширшою, ніж дрібнобуржуазна ліберальна.

Позиція СНП у державі підтримувалася посадами голови партії, А.Корошця, який надовго посів посаду міністра внутрішніх справ в уряді Стоядіновича (1935-1938 рр.), став президентом Сенату і був злітку 1940 р. до раптової смерті 14 грудня того ж року міністром освіти.

Розходження всередині СНП з *християнськими соціалістами* почалося через опортуністичну політику Корошця, коли він пішов у владу у 1935 р., багато християнських соціалістів не підтримали керівництво партії, хоча їхній лідер А. Госар все ж підтримав Корошця. Пізніше вони почали віддалятися від головної течії у партії, і у червні 1940 р. у Целї уклали угоду з комуністами про солідарність у проведенні страйків і домовилися про нові трудові договори з

заводами. *Ліві християнські соціалісти* в багатьох – в першу чергу, стратегічних питаннях – стояли на позиціях соціальних реформ і в цьому співпрацювали з соціалістами – в університеті, в робітничому русі, у інших організаціях. Вони все частіше приймали марксистський принцип класової боротьби, їхні студенти з університетського клубу «Зоря» співпрацювали з комуністами. Після VII Конгресу Комінтерну 1935 р. в Москві вони почали все більше інтегруватися у політику Народного фронту, а потім вступили у Товариство друзів Радянського Союзу.¹⁰⁵²

^у ЮНП, яка опинилася у опозиції, йшла боротьба течій «старих» та «молодих». Програма «старих» лібералів ґрунтувалася на постійній тезі про єдину югославську націю і централізовану державну організацію.¹⁰⁵³ Незадовго до війни – 30 березня 1941 р., за пропозицією Альберта Крамера, разом з СДП та іншими дрібними ліберальними партіями все ж домовилися про створення Прогресивного блоку. У Молодіжний прогресивний блок увійшли всі ті, хто не був згодний з роботою «старої» ЮНП.

Бачимо, що словенські ліберали були політично розколоті та боролися за своє політичне виживання. Про це свідчить пояснення лібералів британським дипломатам, що у своїй політичній діяльності вони прагнуть, насамперед, доказати, що СНП не є представником всього словенського народу і визнає право лібералів на існування.¹⁰⁵⁴ З такої позиції словенські ліберали не могли серйозно загрожувати положенню «старої» СНП у Дравській бановині.

Комуністична партія Словенії пододала ізоляцію, в яку вона занурилася через переслідування та ідеологічну винятковість, але рух Народного фронту словенським комуністам у сенсі партійних зв'язків не дав стійких результатів.¹⁰⁵⁵ Вони були в той час більш-менш на околиці політичних подій, хоча деякі історики, які ґрунтуються у першу чергу на подіях періоду окупації, намагаються довести зворотне. Партія була, звичайно, дуже тісно пов'язана з КПЮ і керівництвом Комінтерну в Москві. Після укладення угоди Молотова-Ріббентропа була також заплутана ліва фракція, що додатково перешкоджало діяльності словенських комуністів.¹⁰⁵⁶

До великого здивування усіх югославських комуністів – Гітлер і Сталін 23 серпня 1939 р. уклали угоду, що означало, за наказом з Москви, негайно припинити комуністичну пропаганду проти фашизму. Боротьба була тепер повністю спрямована проти імперіалізму – особливо в Англії і Франції. Д. Кермавнер, розглядаючи діяльність комуністів перед Другою світовою війною, ставить під сумнів її осмисленість.¹⁰⁵⁷ Б. Кідрич, один з лідерів КПС, визначав тодішню Комуністичну партію як секту.¹⁰⁵⁸

Бачимо, що прямих противників режиму ЮРС, який втілювала «стара» СНП, було немало, але вони були з різних політичних напрямків (А.Корошець назвав їх «конгломерат»¹⁰⁵⁹), тому між ними не було політичної сили, які б їх з'єднала в єдиний антирежимний рух і повстала проти прагнення клерикалів до підпорядкування словенського народу в цілому.

В таких обставинах *послідовники католицького табору* часто самозаспокоєно урівнювали СНП з усім словенським народом и славили А.Корошця як «батька нації». Дійсно, партія у будь-якому разі була найсильнішою у словенському політичному житті¹⁰⁶⁰ і *єдиною, що мала досить впливу на центральний уряд, щоби втілювати свою державотворчу програму.*

Клерикальний табір не мав ясно сформульованої державно-політичної концепції моделі суспільства у нових умовах. Було лише відомо, що вона повинна відповідати папській енцикліці на католицькому підґрунті. Католицький табір знаходився у двоїстому становищі, між різними концепціями довгострокового розвитку і прагматичної політики лавірування, яку провадив А.Корошець. Багато хто у католицькому таборі розумів, що партія не може працювати без чіткої довгострокової концепції, тому пропонувався широкий спектр рішень виходу з концептуальної кризи. Система ліберальної парламентської демократії, здавалося, пережила сама себе, і у католицькому таборі були готові змінити її на більш авторитарне майбутнє, без сумніву, Європа у 1939 р. надавала багато прикладів для роздумів та вибору моделі.¹⁰⁶¹

Словенські ідеологи після провалу побудови станової держави в Австрії шукали рішень у різних прикладах (Португалія Салазара, Іспанія Франко,

Франція Петена, Швейцарія).¹⁰⁶² Цікаво, але до розпаду Чехословаччини вони не згадували про Словаччину Тисо, хоча в клерикальному таборі весь міжвоєнний час мали зі словаками більше контактів, ніж з цими країнами, особливо у сфері словацько-словенського науково-культурного співробітництва.¹⁰⁶³ Крім того, народи об'єднували схожа історія і слов'янське походження. В ексклюзивному інтерв'ю газеті «Словенець» у січні 1939 р. віце-прем'єр-міністр чехословацького уряду і командувач гвардії Глінки Кароль Сідор відзначив схожість між двома народами: «Імена наші майже однакові, спільна релігія є римо-католицька, турбота про самозбереження однакова у обох народів. Ми повинні також разом вірити, що долю нації веде Бог, і Він не дасть загинути тим народам, які довіряють Його рукам».¹⁰⁶⁴ Можна сказати, що прихильність була взаємною. Тим більше, що лідери найпотужніших партій своїх країн Корошець та Тисо були знайомі особисто.¹⁰⁶⁵

Перед окупацією Чехословаччини СНП мала у контексті Югославії ідеологічні та національні цілі, повністю подібні цілям автономістської партії Тисо. «Словенець» писав про важливість першого урочистого засідання словацького парламенту 18 січня 1939 р. У клерикальному таборі повністю підтримали словацьку автономію в складі Чехословаччини. При цьому «Словенець» почав полеміку з ліберальним «Ранком»,¹⁰⁶⁶ який не схвалював словацькі заходи і проголошував К.Сідора «клерофашистом» і запитував, «чи добре і мудро хвалитися, як лідери словацького народу спритно зуміли експлуатувати життєві проблеми чехословацької республіки».¹⁰⁶⁷

Ці звинувачення «Словенець» різко відхилив, а щодо рішення Словаччини написав: «Що словаки зробили – це їхня справа. Вони мали повне право робити те, що вони хочуть, тому що вони отримали згоду усієї словацької нації. Більше 90% всіх словаків проголосували за таку політику. Словацькі лідери виконали те, чого хотіла переважна більшість словацького народу, а наші «югофашисти»... хотіли залякати велику більшість словенського народу. І в цьому є різниця, яка віднімає у «Ранка» право говорити про словаків і їхню політику!»¹⁰⁶⁸

Але наступний крок – створення незалежної словацької держави 14 березня

1939 р. не було прийнято з прихильністю. «Словенець» назвав вимоги створення повністю незалежної словацької держави «безрозсудними заявами безвідповідальних словацьких поводитирів». На додаток до підтримки цілісності Чехословаччини, «Словенець» на видному місці також опублікував заяву тодішнього британського міністра закордонних справ лорда Галіфакса, що «країнам світу тепер доведеться рахуватися з підтримкою сепаратизмів не тільки з точки зору елементів, які за своєю природою мають сепаратистські настрої, але також з точки зору німецьких національних інтересів. Такі методи, в тій мірі, у якій їх будуть підтримувати інші спроби, не можуть залишитися без наслідків». ¹⁰⁶⁹

З початком Другої світової війни почалися широкомасштабні військові кампанії, які віщували нові зміни в Європі. Нацистська Німеччина ставала все більш потужним фактором у європейській політиці. І у першу річницю автономії Словаччини вже почалися значні зміни у її оцінках, які були безсумнівними наслідками зазначених подій. У рецензії на книгу Тіда Й. Гашпара «Великий рік 1939» ¹⁰⁷⁰ журналіст «Словенця» писав: «У той час, коли гинуть держави, які протистоять німецькому походу, словаки не тільки зберегли життя, але навіть досягли кульмінації своєї мрії національної незалежності, а саме, у тому дусі, в якому Гітлер хоче влаштувати новий переділ Європи». ¹⁰⁷¹

Хоча спочатку СНП зневажливо поставилася до відділення Словаччини, поступово відношення партії перетворилося на стримане розуміння словацького рішення, але воно ніколи не перетворювалося на відкриту підтримку, як, наприклад, це сталося у хорватській громадськості. Словенські клерикальні політики з національної точки зору обговорювали словацькі справи тільки як крайній випадок у разі розпаду Югославії, і навіть тоді вони намагалися робити це таємно. ¹⁰⁷²

Найкращим рішенням для католицького табору, незважаючи на багато недоліків, залишалася **Югославія**, яку при можливості вони прагнули перетворити на **федеративну державу**, і в цьому відношенні позиція словенського клерикалізму **відрізнялася від устремлінь словаків (та хорватів)**

утворити **незалежну державу**.

Стриманість була пов'язана з тим, що словенська національна проблема у міжвоєнний період, незважаючи на багато схожості, відрізнялася від словацької.¹⁰⁷³ Незважаючи на взаємне порозуміння, через геостратегічні і частково історичні причини, співпраця словенських і словацьких клерикалів у вирішенні національних питань в цьому відношенні була менш глибокою, ніж, наприклад, словацьких та хорватських політиків. Перш за все, ставлення вирішального в той час фактора – нацистської Німеччини – до словенців і словаків, як показали наступні події, було абсолютно різним.¹⁰⁷⁴

З іншого боку, у внутрішній політиці словацька влада здійснила принципи, які були близькі до принципів словенських клерикалів. Але словенські політики не підкреслювали словацькій устрій, як зразок для Словенії, через побоювання, щоби католицький табор не звинуватили у підтримці сепаратизму. Для внутрішнього устрою Словаччини було характерно не повністю наслідувати нацистський шаблон. Вона була заснована на традиційній структурі і вдалася до традиційного консерватизму, а у економіці – до католицької соціальної доктрини, але прагматично включала деякі типові нацистські елементи (анти-єврейське законодавство, принцип лідера).

Через це «м'яке» сприйняття нового нацистського порядку Словаччина режиму Тисо була дуже придатним зразком, її внутрішній устрій у значній мірі відповідав уявленням про соціальну організацію, які сформувалися у клерикальному таборі у другій пол. 1930 – х рр. Отже, словацька концептуальна модель була прийнятною для словенських католицьких кіл.

У статті на першу річницю Словацької держави «Словенець» підкреслював, що Словаччина «будує свою внутрішню організацію за християнським принципом і влаштовує соціальні взаємовідносини на становому принципі».¹⁰⁷⁵ Таким чином, клерикали скасували одну з важливих причин відхилення нацизму, оскільки словацький приклад продемонстрував можливість співіснування нацистської ідеології з католицизмом, принаймні, терпимість до католицизму. У той же час, приклад Словаччини, при негативному чеському та

польському досвіді, пропонував також певну надію, що у «Новому порядку», можливо, існує місце для тих слов'янських народів, хто був готовий до нього прилаштуватися.

Цей аспект став особливо актуальним після *рішення А.Корошця налагодити тісні зв'язки з нацистською Німеччиною*, в якій він з 1940 р. бачив, на думку німецьких дипломатів-розвідників, єдиний спосіб захистити словенську батьківщину. Сутність тодішньої *германофільської політики Корошця* у національному контексті добре пояснив німецький дипломат Ульріх фон Хассель: «Корошець тепер публічно представляє німецьку орієнтацію, але сам по собі, звичайно, є ворог німців, особливо через побоювання німецьких зазіхань на словенську територію».¹⁰⁷⁶ Німецькі дипломати, добре розуміючи причини зближення А.Корошця з нацистською Німеччиною (із страху перед югославською національною уніфікацією) також розуміли, що він мав протинацистські настрої, і частково сумнівалися в його щирості, але у концептуальних аспектах Корошець їх переконав.

В безумовній прихильності виключно до нацистської Німеччини А.Корошець фундаментально відрізнявся від інших членів уряду Цветковича, які також розуміли необхідність зближення з найміцнішою політичною силою в Європі, але вони вважали, що це має бути тільки тактично. Він почав сходитися з нацистами за допомогою налагодження контактів з «льотичевцями» (сербськими націоналістами) та усташами,¹⁰⁷⁷ підкреслюючи розщеплення «гнилого західного капіталізму», що було відображенням його анти-західної орієнтації. Напрямок пронацистської діяльності А.Корошця був чітко визначений, але через його смерть в грудні 1940 р. неможливо точно охарактеризувати її в усіх аспектах.¹⁰⁷⁸

Германофільську політику А.Корошця, за свідомством Франця Сноя, не схвалювали молоді члени партії. Орієнтація А. Корошця також протирічила позиції більшості населення, яка, за повідомленнями британських дипломатів того часу, була проти-італійською та проти-німецькою.

В цілому, ідеологічну орієнтацію СНП неможливо охарактеризувати як

нацистську, тому що партія у принципі відкидала нацизм, але її політика виявилася багато в чому подібною та пов'язаною з нацистською ідеологією (зокрема, антисемітизм, антикомунізм і різка відмова від демократії західного типу).

Після смерті А.Корошця 14 грудня 1940 р. частина уряду Цветковича мала намір призначити М.Крека на посаду А. Корошця, маючи на думці, що з ним буде легше працювати, ніж з будь-якою іншою особою, (політично) сильною у Словенії.¹⁰⁷⁹ У той же час вони вважали, що «виглядає так, що нехай краще Куловець стоїть при словенцях». Але посол Німеччини в Белграді Віктор фон Хеерен був стурбований, тому що він не знав, як кандидатуру Куловця буде сприйнято у Берліні.¹⁰⁸⁰ Уряд був змушений вирішувати, як зберегти обох словенських представників в уряді. Питання було вирішено таким чином, що М. Крек став міністром освіти, а Ф. Куловець – міністром без портфеля.¹⁰⁸¹

Про спадкоємця Корошця М. Крек підняв питання відразу після його похорону 17 грудня 1940 р., на ширшій нараді Дравського бановинського комітету ЮРС. По-перше, він доповів про політичну роботу А.Корошця, а потім закликав до «єдності між нами». М.Крек запропонував обрати головою партії Куловця та затвердити комітет.¹⁰⁸²

Новообраний голова Ф. Куловець зазначив, що він прийняв спадщину покійного доктора Корошця і що «Корошцева програма» є також його програма. Лютого 1941 р. Ф. Куловець у своїй промові у Цельї підкреслив, що партія не відмовилася від боротьби за автономію, тобто за бановину Словенію. Після цього «Словенець» 16 березня 1941 р. опублікував його політичну програму. Ф.Куловець підкреслив, що, враховуючи пожар війни, необхідно вирішувати нагальні державні проблеми. Що стосується зовнішньої політики, він сказав, що вона повинна служити дружбі зі своїми сусідами і нейтралітету, та захищати повну територіальну цілісність Словенії та чесний мир.¹⁰⁸³

Після перевороту 27 березня 1941 р. уряд Душана Сімовича приніс зовсім нову динаміку в партійне життя Югославії, не тільки з точки зору перерозподілу політичної влади, але і з точки зору політичної організації. В уряді Душана

Сімовича було представлено майже всі політичні групи.¹⁰⁸⁴ Мета уряду Сімовича була зрозумілою – отримати якомога ширшу політичну підтримку у питанні про фатальні рішення, перед якими знаходилася держава. Нову урядову конфігурацію очолив В. Мачек, який не брав участі у перевороті та погодився увійти в уряд тільки після запевнень Сімовича про дотримання угоди Цветковича-Мачка.¹⁰⁸⁵

Хоча Конституцію 1931 р., яка дозволяла тільки «всдержавні» політичні партії, не було скасовано або змінено законним чином, у передвоєнних драматичних обставинах і хаотичній ситуації з точки зору організації політичних суб'єктів сталися значні зміни.

Команда Сімовича, яка замінила уряд Цветковича, в якій сербська і словенська частина були з лав ЮРС, через зовнішню загрозу для країни прагнула до внутрішньої гомогенізації та бажала, щоби переворот не виглядав, як «сербська справа», і у новому уряді хотіла мати хорватських, словенських та боснійських (мусульманських) політиків. Таким чином, вони буквально змусили міністра попереднього уряду Цветковича, Ф. Куловця, члена словенської частини ЮРС, вступити у нову владу (оскільки Куловець був офіційно головою Дравського бановинського комітету ЮРС і віце-президентом всдержавного комітету ЮРС), хоча він не був згодний ані з переворотом, ані з зовнішньополітичною орієнтацією більшості нових міністрів. До уряду, однак, йому вдалося залучити ще однопартійця і також колишнього міністра в уряді Цветковича, М. Крека.¹⁰⁸⁶

В таких умовах міністри Куловець і Крек діяли в якості представників СНП, а не як частина все-югославського ЮРС, як і мусульмани, які працювали під своєю «старою» назвою ЮМО. Те ж саме справедливо відзначити і щодо більшості сербських міністрів нового уряду, що виступали в якості представників політичних партій (НПП, СДП), які з вересня 1931 р. були заборонені. У зв'язку з цим, єдиним винятком були міністри з лав ЮНП, які формально тримали відповідну назву. Звичайно, уряд Сімовича в цьому відношенні діяв всупереч чинній конституції, головним чином з прагматичних

причин.

Зусилля словенських лібералів, які діяли в рамках вседержавної ЮНП, легалізувати роботу соціалістів (Соціалістичної партії Югославії – СПЮ) також протирічили існуючому конституційному ладові.¹⁰⁸⁷

У той же час югославські комуністи в обставинах вийшли з підпілля, як це описує Мілан Джилас в своїх мемуарах,¹⁰⁸⁸ і почали працювати відкрито, хоча для цього не було формальної правової основи, оскільки Закон про захист держави від 1921 р. ніхто не відміняв. Крім того, міністр Джакович намагався, щоб комуністам офіційно дозволили публічну політичну діяльність.¹⁰⁸⁹

Після березневого перевороту Ф. Куловець перебував в «уряді національної коаліції» і був прихильником Троїстого союзу, який вважав за останній спосіб спасіння держави. Вже на королівській нараді 6 березня 1941 р., а саме після повернення посла Цинцар-Марковича з Берліну до Белграду, де він ознайомив присутніх з вимогами Гітлера, Ф. Куловець був серед перших, хто виступав за вступ до Троїстого пакту. Він був переконаний, як він заявив, що у разі війни, Словенія стане першою областю, яку буде піддано нападу, і, отже, він у своєму рішенні не має вибору. Тоді він також сказав: «*Qui habet tempus habet vitam*».¹⁰⁹⁰

У Словенії офіційно привітали переворот та направили телеграми – як бан М.Натлачен, так і багато організацій та установ. Урочисті збори та маніфестації в Люблянці та інших місцях висловлювалися на підтримку короля Петра II, армії та Югославії.¹⁰⁹¹

Тим часом ситуація в Словенії була неспокійною, громадськість розділилася у відношенні до перевороту. 30 березня 1941 р. було створено так званий Комітет прогресивних партій в Люблянці, який висунув вимогу про рівноправну участь у «прогресивному фронті» у державі і, зокрема, з СНП у політичному житті Словенії.¹⁰⁹²

Того ж дня, 30 березня на засіданні Виконавчого комітету СНП, з баном М.Натлаченом на чолі, слухали доповіді про новини з Белграду та Загребу.¹⁰⁹³ На підставі цих новин, вони домовилися про свого роду поділ завдань та розробили план реагування на можливий спалах війни. Про поділ існують різні

тлумачення.

Відомо, що партія уповноважила двох представників покинути країну якомога швидше, щоби представили союзникам національну програму СНП. Вони вирішили, що Франц Габровшек поїде до Америки, а Алоїз Кухар – у Лондон. Вони мали поїхати через Белград і Грецію. Словенські міністри мали їхати у Белград та в будь-якому випадку їхати з югославським урядом у екзил – Міха Крек та Франц Куловець (через його загибель під час бомбардування Белграда замість його у екзил поїхав його заступник Франц Сной). Бан М. Натлачен мав залишитися вдома і вести тактичну боротьбу з нападниками.¹⁰⁹⁴

Рішення, прийняті на цій зустрічі, не зовсім зрозумілі. 10 вересня 1944 р. учасник події А. Кухар виступив на радіо, і з його виступу можна виявити деякі висновки: *«Керівники Словенської народної партії 30 березня 1941 р. зібралися в банському палаці та прийняли усні рішення, що в разі ворожої окупації, жодний член партії, ані високий ані низький, ніколи не буде співпрацювати з ворогом, прямо або побічно, ніхто не буде примушувати будь-кого до такої співпраці, навіть якщо тиск буде занадто серйозним, або навіть життя опиниться на терезах. Думаю, що це було правильне відображення мислення всього нашого народу у момент, коли він увійшов в найбурхливіший період своєї історії»*.¹⁰⁹⁵

Франц Сной вже після війни заявив, що всім було ясно, що Словенія в разі нападу не буде в змозі триматися довго. З цієї причини вони вирішили, що політично значимі особи у разі окупації не прийматимуть на себе будь-яких функцій; ті, хто працює в економіці, залишаться на своїх місцях і на користь населення намагатимуться знайти *modus vivendi* з окупатором.

Крім того, є заява Рудольфа Біченича, яку він подав 8 серпня 1946 р. до Державної прокуратури Народної Республіки Хорватії; в своїй доповіді він розповів про розмови з А. Кухарем та Ф. Габровшком. Він сказав, що тоді також домовилися про те, що бан М. Наталачен має залишатися в країні, поки не прийдуть окупатори.

В цілому, аналіз цих різних заяв вказує, що вони, ймовірно, домовилися про

конкретну тактику, якій повинні були слідувати ті, хто залишився вдома. Комуністичні правителі після війни, звичайно, припускали такий поділ завдань, але визначили це як зраду, хоча подібні рішення приймалися в багатьох інших окупованих країнах Європи, наприклад, у Нідерландах і Бельгії.¹⁰⁹⁶

Міністр Ф. Куловець повернувся 3 квітня 1941 р. в Люблян у і скликав засідання Виконавчого комітету СНП. У промові про оборону батьківщини він заявив, що уряд буде робити все, щоб зберегти мир. Якщо, проте, німецькі вимоги до Югославії будуть неприйнятними, *«я від імені словенців заявляю, що ми будемо боротися за спільну справу і чесно виконаємо наш борг, як завжди»*.¹⁰⁹⁷

Він говорив: *«Що стосується СНП, ми зараз обіцяємо дві речі: по-перше, що в разі окупації партія як така не буде надавати жодної допомоги і назви будь-якій політичній кампанії, яка була б на користь окупаторові. По-друге, ми не будемо діяти один проти одного, ані ті, хто буде закордоном, ані ті, хто залишиться вдома»*.¹⁰⁹⁸ Зібрані представники погодилися зробити це.¹⁰⁹⁹

Щодо питання про ставлення до інших політичних партій, в цей період характерна заява Ф. Куловця після припинення розмови з ліберальним політиком в Люблян Мар'яном Зайцем про можливе спільне співробітництво. Він сказав своїм прибічникам та словенській громадськості про необхідність згуртування всіх національних сил, оскільки у Словенії СНП була найбільша партія, отже, нехай всі інші *«згуртуються навколо єдиного легітимного словенського національного керівництва, який говорить від імені словенських народних мас»*.¹¹⁰⁰

Таким чином, наприкінці 1930-х років СНП залишалася єдиною партією, що мала вплив на центральний уряд і могла втілювати свою державотворчу програму у життя.

Клерикальний табір у нових умовах кризи лібералізму в Югославії та по всій Європі і можливості створення словенської бановини шукав державно-політичну концепцію моделі суспільства та розглядав приклади, які надавала

Європа у другій пол. 1930-х років. Уподобання клерикалів змінювалися відповідно до швидкого плину міжнародних подій особливо після Мюнхенської угоди. Словацький досвід був більш цікавий для керівництва СНП в ідеологічному сенсі, тому що у Словаччині було здійснено католицьку соціальну модель з деякими пристосуваннями до європейської демократії. СНП мала у контексті Югославії ідеологічні та національні цілі, повністю подібні цілям автономістської партії Тисо: спільну римо-католицьку релігію та турботу про самозбереження. Тому СНП наприкінці 1938 р. обрала для прикладу словацьку автономію в складі Чехословаччини. Але створення незалежної словацької держави 14 березня 1939 р. викликало турботу через розпад Чехословаччини, в основному через порівняння з Югославією (обидві держави мали подібну долю – утворені після розпаду Габсбурзької імперії багатонаціональні держави, де словаки і словенці перебували у подібному положенні).

Окупація Чехії та завоювання Польщі залякали клерикалів, і Словаччина надавала позитивний приклад виживання через прилаштування до нацистського «Нового порядку». Тому Корошець вважав зближення з носіями «Нового порядку» необхідним. СНП, яка в цілому стояла на антинацистських та антифашистських позиціях, не сприймала повністю стратегію Корошця, але після його смерті у грудні 1940 р. Ф. Куловець заявив про успадкування партійної програми Корошця, яка була спрямована на захист повної територіальної цілісності Словенії.

Після перевороту 27 березня 1941 р. Октройована конституція загубила актуальність. Комуністи вийшли з підпілля, почалася формальна лібералізація політичного життя в Югославії. Хоча словенські представники в уряді і словенська громадськість в цілому неоднозначно прийняли переворот, повернення до політичного плюралізму було позитивним моментом. СНП змінила тактику – у випадку окупації керівництво партії вирішило не йти на співпрацю з окупатором та виконати свій громадянський обов'язок перед Югославією.

6.5. Спроба відновлення словенської національної автономії під час нацистсько-фашистської окупації Словенії (квітень – вересень 1941 р.)

Напередодні окупації керівництво СНП змінило політичний курс з виконання свого обов'язку перед Югославією на створення словенського органу влади – Національної Ради Словенії. У словенській історіографії визнано, що ініціатором створення Національної ради Словенії був Куловець.¹¹⁰¹ До такого висновку словенські історики прийшли завдяки післявоєнному есе «*Початок нашої трагедії*», опублікованому в «Календарі Свободної Словенії 1951», та емігрантським мемуарам.¹¹⁰²

Не тільки створення Національної ради, за умови нападу на Югославію, а й просте речення про створення паралельного або альтернативного органу влади означало свідоме порушення існуючого правопорядку і відмову від лояльності до уряду Югославії, де Куловець був міністром будівництва, і в кінцевому рахунку відмову покори королю як суверену, тобто державну зраду.

Ключовим пунктом для повного розуміння діяльності словенської політичної еліти після перевороту 27 березня 1941 р., яка призвела до рішення Куловця про створення Національної ради для Словенії і всіх наступних кроків у перші місяці окупації,¹¹⁰³ є обговорення на засіданні ради міністрів, про яку 1 квітня 1941 р. з Белграду повідомляли дипломати своєму міністерству в Братиславі. У цьому документі зазначено: «Сьогодні в Белграді більш мирна атмосфера. Сербські міністри зібралися і тепер бачать дуже темне майбутнє. Я дізнався, що на засіданні Ради міністрів, де цивільні міністри запитували генералів, чи можливо покладатися на армію і в якій мірі, вони відповіли, що можливо тільки гарантувати лояльність сербської армії. Міністр закордонних справ Нінчич заявив на раді міністрів: "У випадку нападу в Югославії відбудеться наступне: 1. Хорватія буде оголошена незалежною державою. 2. *Словенія, швидше за все, стане своєрідним німецьким протекторатом.* 3. Чорногорія створить власний уряд. 4. Воєводина скличе свого роду румунсько-угорський уряд... Ми можемо витримати з сербською армією не

більше шести місяців і мінімум три місяці". Так говорив міністр закордонних справ Нінчич на Раді Міністрів. З цього ми можемо бачити, що серби усвідомлюють велику відповідальність і в даний час знаходяться в глухому куті». Словацький дипломат закінчив доповідь твердженнями: «Одне можна сказати напевно, Німеччина своє сказала, і компромісне рішення її не цікавить». ¹¹⁰⁴ Куловець теж був присутній, він зрозумів, що німецький напад став абсолютно очевидним, що Югославія перестане існувати як держава, що німецький план перебудови простору також визначав долю Словенії як німецького протекторату. ¹¹⁰⁵

До тих пір, основною проблемою, яку бачив Куловець, було як зберегти мир, який ще базувався на перспективі приєднання Югославії до Троїстого пакту, він вірив, що це можливо навіть після державного перевороту, але зараз, після слів про можливий протекторат, все набуло зовсім нового виміру. Грунтуючись на цій інформації, *Куловець також сформував стратегію*, яку мала належним чином підготувати СНП та зустріти агресію. У цих підготовках активність Куловця була, в першу чергу, спрямована на якнайшвидше налагодження контактів з німецьким урядом, зокрема, через німецьких дипломатів у Белграді.

Куловець пояснив своєму заступникові Францю Сною, який прибув до Белграду, свою переконаність у неминучості війни та неспроможність югославської армії протриматися довше ніж півроку. Він також повідомив Сною, що вирішив вийти з уряду після початку війни та повернутись до Словенії. ¹¹⁰⁶

Згідно з повідомленням німецького сповідника від 31 березня 1941 р., якщо відбудеться німецька атака на Югославію, «Куловець та Мачек будуть мати однакову позицію; вони мали намір публічно звернутися до німецької сторони по захист і закликати населення до порядку і спокою». ¹¹⁰⁷ Дійсно, вранці, 2 квітня 1941 р. в Белграді Куловець мав розмову з членами керівництва ХСелП, сенатором Августом Кошутичем і міністром фінансів Юраєм Шутеєм, від яких він хотів би знати положення і позицію хорватів. ¹¹⁰⁸

Алоїзій Кухар, який за рішенням керівництва СНП 30 березня 1941 р. поїхав до Белграду, щоби йти у еміграцію, 2 квітня 1941 р. писав з Белграду Івану Ахчину, редакторові «Словенця»: «Ми швидко наближаємося до війни,... а хорвати рішуче визначилися, і їхнє видиме керівництво грало югославську карту, а невидима частина розраховувала на інші варіанти і готувалася до них... Тому словенці теж повинні швидко підготуватися,... і потрібно шукати зв'язки з видимою та невидимою частиною» хорватського національного керівництва. Кухар ще писав: «Наші представники в уряді і ми з Габровшком будемо носіями офіційної політики словенців, і що ми будемо захищати її до смерті, в той час як треба на словенській землі добре підготуватися для людських рішень, щоб уникнути страждань словенського народу, тому що **він такий малочисельний**». ¹¹⁰⁹

Дійсно, Куловець в уряді Сімовича був єдиним міністром, який, після відмови посла фон Геерна прийняти прем'єра Сімовича 30 березня 1941 р. прагнув підтримувати контакт з урядом Німеччини. Тими днями (31 березня, 1 і 2 квітня 1941 р.) Куловець у своєму кабінеті приймав німецького кореспондента «*Deutsche Nachrichten Bureau*» Грубера, щоби отримати новини з Берліну і поради. ¹¹¹⁰ Після безуспішних спроб встановити прямий контакт з урядом у Берліні, Куловець вирішив повідомити членів партії в Любляні про запланований хід подій і роз'яснити, яким чином католицька партія має поводитися у разі нападу.

Голова СНП приїхав 3 квітня 1941 р. у Люблян (на шляху з Белграда його супроводжував голова Союзу кооперативів Франц Габровшек та Ціріл Жебот), і на швидко скликаному засіданні він запропонував керівництву партії зв'язатися з представниками інших партій та скликати Національну раду. За записами Ахчина, на засіданні Куловець пояснив намічену роль Національної ради, кажучи: «Створіть Національну раду, яка б піклувалася про словенські інтереси, особливо якщо у Белграді вже не буде уряду». ¹¹¹¹ Целестин Єлене пізніше писав, що буржуазні партії ще з початку Другої світової війни, тобто з вересня 1939 р., обговорювали питання про необхідність створення такого органу –

Національної ради або Національного комітету.¹¹¹²

До усвідомлення необхідності створення Національної ради Куловець прийшов на основі інформації про нацистські плани нападу на Югославію, яка ходила по урядових колах Белграда. Словацька місія в Белграді 31 березня 1941 р. повідомляла, що німецький посол Віктор фон Геерн збирається в Німеччину, і здається, що він не повернеться. А з Берліну прибув посол Югославії Іво Андрич. Висновок словацького дипломата був: «Війна».¹¹¹³

У Люблянці на зустрічі з колегами по партії Куловець поновив слова Нінчича і висловив переконання, що доля Югославії як державного утворення була «запечатана». Руда Юрчець, у своїх спогадах «Скрізь проміні і тіні», записав тодішню думку Куловця про те, що *серби відповідальні за розпад держави*.¹¹¹⁴ У своєму листі до Міхи Крека від 31 жовтня 1941 р. Казимир Закрайшек писав, що він почув заяву з уст Куловця у присутності Кухара, на Вербну неділю 1941 р.: «Югославії вже немає, і важко або зовсім неможливо уявити, *щоби її колись вдалося відновити*».¹¹¹⁵ Потім Закрайшек довірив думку Куловця широкій громадськості: «Уряд знає, що негайно буде створено незалежну хорватську державу, якщо дійде до війни, і таким чином буде зруйнована Югославія».¹¹¹⁶

Рішення Куловця про створення Національної ради, яке він довів до відома членів партії, К. Закрайшек подав за аналогією з 1918 роком і роллю, яку відіграла тоді Національна рада: у часи перевороту забезпечити перехід словенців з одних державних рамок, тобто від Габсбургів, в інші, тобто в Югославію.

На підставі рішення про створення Національної ради, прийнятого 3 квітня 1941 р., СНП намагалася побудувати свою подальшу політичну діяльність, яка не мала вже нічого спільного з рішеннями наради партії від 30 березня 1941 р. про неможливість співпраці з ворогами. Таким чином, стратегія дій під час війни, прийнята керівництвом католицької партії 30 березня 1941 р., була повністю відхилена.¹¹¹⁷ Керівництво СНП та деякі представники інших партій вирішили пов'язати своє існування з долею Троїстого пакту та «новим

порядком».

У атмосфері все більшої невизначеності і страху керівники СНП шукали нові можливості для більш сприятливого положення Словенії, коли почнеться війна. Через впевненість у неминучості ураження югославської армії, Ф.Куловець і М.Крек розглядали два рішення: або незалежність Словенії, або спільна держава Словенії і Хорватії. Тому вони бачили вихід у найбільш вигідний спосіб – в угоді з Німеччиною. Це вони планували всупереч думкам Корошця, який вважав, що Словенія в разі нападу мала потурбуватися, щоби піти під італійську окупацію. Він вважав, що перед німцями словенці мають комплекс неповноцінності, але не перед італійцями.¹¹¹⁸

Франчек Сайє у своїх мемуарах *«Білогвардійство»* повідомляє про белградські чутки, що А.Корошець за посередництвом прем'єр-міністра Словаччини Йозефа Тисо уклав з нацистським Віднем угоду, згідно з якою Словенія стала би німецьким протекторатом за прикладом Словаччини. Немає ніяких вказівок на ці чутки, не кажучи вже про те, щоби існували докази. Аргумент Сайє про те, що чутки не без підстав, так як голова хорватської опозиції В. Мачек уклав аналогічну угоду з Муссоліні і графом Чіано,¹¹¹⁹ не є переконливим. А.Корошець осінню 1940 р. насправді відвідував Тисо, але про їхні переговори нічого не відомо. У його письмовій спадщині також немає найменшого натяку.¹¹²⁰

5 квітня 1941 р. Ф.Куловець і М.Крек звернулися до словацького посла в Белграді Івана Мільця з проханням якомога швидше повідомити німецьке посольство, що вони готові пожертвувати Югославією на користь Словенії і бачать вихід у німецькій допомозі. Із страху, що окупаційні сили трьох держав розділять Словенію, вони запропонували, щоби словенцям під егідою Німеччини дали можливість існувати або у вигляді самостійної Словенії, або у державі, складеної з Словенії і Хорватії.¹¹²¹

6 квітня 1941 р. Німеччина без оголошення війни напала на Королівство Югославію. Після перших новин про бомбардування Белграду прийшли новини, що під бомбами Ф. Куловець втратив життя. СНП залишилася без міцного,

інформованого та досвідченого керівництва. Крім того, мотоцикли з німцями перетнули південно-східний кордон Словенії та проїхали Прекмур'є у південному напрямку, до Загребу. Як тільки бан Натлачен про це дізнався, він наказав передати по радіо оголошення «*Всім словенським жупанам*», щоби вони «доклали всіх зусиль тримати свої муніципалітети в порядку та дисципліні та надавали югославській армії свою необхідну допомогу». ¹¹²² Крім того, щоб запобігти паніці серед населення, бан по радіо закликав підтримувати порядок і тверезість та залишатися вдома, щоб не заважати армії. Цю заяву було опубліковано в газетах. Також бан відіслав звіт про події у Лондон, словенським міністрам уряду в екзилі. ¹¹²³

Югославія не була готова до нападу ані в армії, ані в управлінні. Югославська армія відразу почала відступати. За свідомством словенського полковника Володимира Ваухніка, в результаті перевороту 27 березня армія пала духом, оскільки його схвалили менш ніж 10% югославських генералів, інші були на боці уряду Цветковича, який бажав підписати Троїстий пакт. ¹¹²⁴ На випадок війни у цивільній сфері також не було підготовлено нічого. ¹¹²⁵ У будь-якому випадку, уряд поїхав у екзил; з ним поїхали два словенських міністра. ¹¹²⁶

Бан провів засідання представників різних партій Дравської бановини та, за порадою Ф. Куловця, запропонував створити Національну раду, яка би виступала як єдиний голос всіх існуючих політичних партій та представляла собою суверенну верховну владу в Словенії. ¹¹²⁷

Тактичні дії бана були спрямовані на збереження життя та добробуту населення Словенії. По-перше, він наказав органам управління в разі окупації *не залишати свої посади*, незалежно від того, що буде робити армія. По-друге, хоча військові правила передбачали *позбавлення волі членів німецької меншини*, М.Натлачен відмовився, тому що, на його думку, вона мала залишатися недоторканою, оскільки від цього залежала недоторканість і словенської цивільної адміністрації – у разі приходу ворожої німецької армії. Для цього йому прийшлося переконати командира дивізії в Любляні, Стоядіновича, що такі арешти не можуть здійснюватися військовою владою.

У той же день бан М.Натлачен запросив на II засідання представників партій.¹¹²⁸ На цьому засіданні було створено Національну раду, і М. Натлачен був негайно призначений її головою.¹¹²⁹ Таким чином політичне представництво і адміністративний орган було поєднано у одній особі.

Створення ради ускладнювалося з двох причин. По-перше, непорозуміння виникло через письмо Ф. Куловця про керівництво радою. А. Госар, лідер християнських соціалістів, зрозумів це письмо так, що Куловець на чолі ради бачив саме його. Але решта членів ради так не вважала.

По-друге, партійний склад ради викликав невдоволення, що надало фатальності долі самої ради, її членів та усього словенського народу не тільки під час, але й після Другої світової війни. У Національній раді зібралися представники усіх законних довоєнних політичних партій: Словенська Народна партія (СНП), Югославська Національна партія (ЮНП), Національна Радикальна партія (НСРП), Самостійна Демократична партія (СДП) і Соціалістична партія Югославії (СПЮ).¹¹³⁰ ЦК КПС, через адвоката Дарко Чернея (СДП)¹¹³¹ передав Національній раді, що він зацікавлений у співпраці, та запропонував одного свого представника до її складу.¹¹³² Проте, його пропозицію було одностайно відкинуто – на тій підставі, що «Національна рада повинна складатися виключно з представників організованих та визнаних Конституцією партій».¹¹³³

Нелегальність словенських комуністів, через яку їхню пропозицію відхилили, була тільки приводом. Серед учасників Національної ради Словенії, згідно з конституцією від вересня 1931 р., тільки ЮНС або її представники в Словенії були законними. У цьому відношенні, клерикали, після рішення від 27 січня 1941 р. про перейменування словенської групи ЮРС у «стару» назву СНП, теж не дотримувалися конституції. Основна причина, через яку Національна рада відмовилася співпрацювати з КПС, була пов'язана, головним чином, з оборонною орієнтацією комуністів, яка протирічила планам ради на випадок окупації Словенії.

Пізніше, у взаємних звинуваченнях, всі учасники події намагалися перевернути події тих днів.¹¹³⁴ Свідок подій, пізніше перший голова парламенту

незалежної Словенії Франце Бучар сьогодні вважає, що ця відмова була **вирішальною помилкою буржуазних партій**, незважаючи на те, що він сам думає, що КПС пізніше, так чи інакше, повернулася би в інший бік, тому що Комуністична партія не була в змозі мати справу з плюралістичною спільнотою. Проте, партії своєю відмовою надали комуністам привід для наступних звинувачень Національної ради, а також причини для створення власної комуністичної організації опору.¹¹³⁵

У цьому відношенні Ф. Бучара підтримують історики І.Грдіна¹¹³⁶ і Б. Годеша.¹¹³⁷ Словенські комуністи, озброєні цим негативним досвідом, вирішили, що тепер вони будуть діяти повз довоєнної партійної структури та візьмуть ініціативу в свої руки. Так, у другій половині квітня 1941 р. словенські комуністи вирішили знову запросити ті політичні групи, з якими вони створили «Товариство друзів Радянського Союзу» перед окупацією.¹¹³⁸ Тому у перші дні після вторгнення в Югославію комуністи, як пам'ятав Тоне Файфар, не шукали контактів з ними, але діяли повністю незалежно.¹¹³⁹

Представники легальних партій у Національній раді домовилися з найбільшим можливим консенсусом на політичному рівні підтримувати законність і порядок у країні. Про створення Національної ради негайно інформували штаб дивізії в Любляні. У той же день армія вийшла з Любляни у Ново Место, на південь у напрямку Хорватії.

Ускладнення продовжували спіткати раду. З останніми четами також покинув Люблянську командування, полковник Віктор Андрейка, словенець. Він зустрівся з баном і повідомив йому, що має наказ спалити військовий склад. На складі також зберігалася пшениця. Натлачену вдалося переконати командира з'єднатися з жупаном Любляни Юре Адлешичем та *залишити запас пшениці для мешканців міста та запобігти мародерству*, про що бан повідомив у Лондон М. Креку.¹¹⁴⁰

Армія при відході мала підірвати великі фабрики, шахти і мости. Бан та члени ради намагалися запобігти запланованим «безглуздом і надзвичайно шкідливим для економіки» *руйнуванням*.¹¹⁴¹ Бан намагався використати весь

свій вплив у розмовах з генералами – Петром Недельковичем, Душаном Тріфуновичем і Леоном Рупніком, який єдиний з них був словенець. Л. Рупнік дійсно надав наказ підлеглим припинити руйнування будь-яких споруд.¹¹⁴² Фактично бан і генерал Рупнік порушували вірність урядові і присязі.

Незважаючи на плідну міжпартійну співпрацю у Національній раді, внутрішньополітичні конфлікти у Словенії з початку окупації загострилися. *Ліберали* спорили про можливість співпраці з італійцями, один з їхніх найважливіших представників, Іван Пуцель, вступив у раду. Крім того, Август Прапротнік і Марьян Зайє продовжували випускати газету «Ранок» – з обмеженнями, продиктованими окупантом. На відміну від цього, молодь повстала проти будь-якої співпраці з окупатором.¹¹⁴³

Словенська частина СПЮ вже незадовго до війни абсолютно розбіглася з КПС. Соціалісти були набагато більш стійкими проти приманок і утиснень, як з боку комуністів, так і християнських соціалістів.¹¹⁴⁴ Більша частина партії підтримала створення Національної ради та мала в ній одного представника.

У свою чергу, на початку війни в Югославії, у 1941 р. *комуністи* не були значною політичною силою. Після нападу Німеччини на Югославію комуністи заплуталися. Звичайно, КПС входила до складу КПЮ, а КПЮ була секцією Комінтерну. А Комінтерн у той час був пов'язаний пактом між Гітлером і Сталіним. Тобто, з одного боку, під час нападу комуністи були віддані дружній угоді Радянського Союзу з Німеччиною, яка також була спрямована проти західних сил, так як Англія і Франція,¹¹⁴⁵ а після нападу на Польщу 1 вересня 1939 р. опинилися в стані війни з Німеччиною і, таким чином, у ворожому стані до СРСР і у спільному воєнному таборі із Францією і Англією. У той же час, саме у західних силах противники КПС – консервативні словенські партії бачили своїх можливих рятівників.¹¹⁴⁶ Додатково, у квітні німці вторглися в Югославію. Реакції комуністів дуже різнилися. У деяких місцях Югославії вони виступили проти югославської армії. У Крагуєваці хорватські комуністи навіть відкрили вогонь по югославських солдатах. У Словенії вони пішли в армію, в основному тому, що було видано гасло зробити все можливе, щоби отримати

зброю, тому одними з перших дезертирували – зі зброєю – саме комуністи.¹¹⁴⁷ У Горіції і Штирії комуністи були першими захисниками нацистів. Історик літератури у екзилі Т. Дебеляк наводить в своїх мемуарах кілька імен.¹¹⁴⁸ У Доленській Словенії вони підтримали демонстрантів, які встали на німецький і італійський бік.¹¹⁴⁹

Таким чином, СНП прийняла відповідальність за майбутнє Словенії. Державотворча програма СНП, поспіхом складена напередодні окупації, повторювала головні думки А. Короща про необхідність збереження єдності словенського народу у спосіб створення «незалежної» держави Словенії на кшталт Словаччини. Але жодного плану і тактики поводження розроблено не було.

Відповідно до узгодженої стратегії, рада, перш за все, намагалася зменшити економічні ушкодження та захищала німецьку меншину. Радіостанція Любляни наводила інформацію з німецьких джерел (наприклад, падіння всієї південної Сербії (Македонія), просування Німеччини до Салонік, бої в Хорватії), що, звичайно, поширювало почуття поразки та тривогу серед населення та військових частин.¹¹⁵⁰ Через цю стратегію бана Натлачена і Національної ради югославські військові кола виказували незадоволення¹¹⁵¹ Рада діяла пасивно, стежила за ситуацією і насамперед готувала підґрунтя на очікуваний момент, тобто кінець військових операцій. Вони фактично чекали приходу німців.¹¹⁵²

Бан Натлачен діяв, керуючись вимогами моменту. За перші 5 днів короткої Квітневої війни, які пройшли саме на землях Словенії, події летіли блискавично, і рада намагалася реагувати своєчасно на всі виклики ситуації.

10 квітня, останнього вільного дня столиці Словенії, італійці з північного заходу зупинилися за 25 км до Любляни. Словенії не досягало повідомлень про військові дії, хоча Югославія вже п'ять днів вела війну. Штаб югославської армії у Новому Месті готувався до повного відходу війська зі Словенії. В цих умовах Національна рада закликала людей підтримати мир і порядок. У цих умовах М. Натлачен просив генерала Недельковича про добровольців зі Словенії – багато хто з них були студенти – щоби їх відправили назад в Люблян, щоб

уникнути кровопролиття.¹¹⁵³

Того ж дня Славко Кватернік проголосив Незалежну Хорватську Державу. Отримавши цю новину, Натлачен заявив, що «словенці тепер позбавлені всіх своїх зобов'язань і повинні розраховувати тільки на себе».¹¹⁵⁴ Таким чином, події в Хорватії повністю відрізали Словенію від решти Югославії; один з варіантів, обговорюваних з Куловцем 3 квітня – створення словенсько-хорватської держави – вже не міг справдитися.

Тому Національна рада вирішила взяти на себе політичну владу в Словенії. У той же час вони вперше обговорили статус і функції Національної ради.

Слідуючи новинам про створення Незалежної Держави Хорватії, необхідно було прийняти рішення про проголошення Ради як самостійного уряду, або тільки тимчасово взяти на себе представництво уряду Югославії, оскільки зв'язок із центральним урядом було перервано вже у перші години нападу Німеччини. За таких обставин Національна рада негайно вирішила взяти на себе «здійснення верховної влади на нашій території, а отже, турботу про порядок і мир та подальшу долю словенського народу».¹¹⁵⁵ Як потім повідомляв член ради І. Ахчин, нарешті все ж таки вирішили другий варіант, тобто тільки урядове представництво.¹¹⁵⁶ Це рішення у словенській історіографії витлумачували по-різному.¹¹⁵⁷

Але «група членів Національної ради... прийшли до генерала Пандуровича з пропозицією проголосити Словенію незалежною державою, яка має приєднатися до Троїстого пакту, проголосити нашу дивізію і решту організованих підрозділів на словенській території Словенською Національною армією, яка також повинна негайно просити перемир'я».¹¹⁵⁸

Бачимо, що метою Національної ради Словенії було виконати другий варіант, обговорений з Куловцем – створити свою незалежну державу, отримати власну армію, укласти перемир'я ворожими збройними силами та перейти на бік Троїстого пакту. Рішення Національної ради повідомили дивізійним генералам – Пандуровичу і Лавандовичу. М.Натлачен вважав, що один з них повинен був взяти на себе вищу військову владу в Словенії та потім разом з Національною

радою приймати рішення. В умовах нової ситуації у Хорватії, Словенія – а значить, і армія – повністю відрізана від решти армії, тому бан порадив війська в Словенії підпорядкувати Національній раді. Згідно думки бана головнокомандувач у Словенії в цій безнадійній ситуації мав якомога швидше встановити контакт з німецькою армією про припинення бойових дій, укласти угоду про припинення вогню та відпустити солдатів по домівках.

Але генерали не були готові до таких кроків, через присягу і «свій югославський обов'язок».¹¹⁵⁹ Оскільки розмова не досягла своєї мети, бан просив, принаймні, повернути мобілізованих словенських поліцейських на службові місця, оскільки після виведення армії, насправді, в деяких місцях почалася анархія.

Словенські переговірники вирішили невідкладно 11 квітня оголосити, що більше не в змозі встановити контакт з королівським урядом, тому виконавчу владу на території Словенії відтепер візьме на себе Національна рада, яка забезпечуватиме правопорядок і, наскільки це можливо, захищатиме словенський народ. Офіцери отримали наказ бана Натлачена *тримати свої підрозділи в рамках існуючих підрозділів в порядку і дисципліні*.¹¹⁶⁰ Через непередбачену невдачу підпорядкувати югославської королівської армії, рада вирішила створити Словенської легіон, який мав складатися тільки із співробітників поліції і добровольців.¹¹⁶¹

Сподівання ради буд-яким чином отримати збройні сили не здійснилися. Того ж дня італійські війська повністю окупували всю західну Словенію разом з Люблянню. Генерал Вітторіо Амброзіо, командувач окупаційної II Італійської армії, що вже прийшла у Далмацію та базувалася в Сушаку (біля Рієки), вже 13 квітня заборонив Словенський легіон. Таким чином, надії на збереження Словенії як державного утворення також не справдилися. Залишався останній варіант – збереження залежної, окупованої, але неподільної Словенії під владою єдиного окупатора.

Нацисти у цей час зайняли частину Словенії, але їхні підрозділи були нечисленні – вони тільки забезпечували проходження німецьких військ скрізь

Словенію на південь, до Белграду. Тому бана Натлачен та його колеги не очікували приходу італійської армії західну Словенію і Люблян у 10-11 квітня 1941 р., оскільки італійські війська, як і німецькі, весь час прямували на південь та зайняли Далмацію.¹¹⁶² Поділ ставав все серйознішою загрозою. В умовах приходу другого окупатора та відсутності військової підтримки, на перший план вийшла задача тримати разом всю словенську територію, тобто Дравську бановину, як єдине ціле, в руках одного окупанта і адміністрації; По можливості, адміністрацію бан сподівався скласти зі словенців.

Незважаючи на нові ускладнення, Національна рада продовжувала свою роботу. Метою Натлачена було «увійти в контакт з німецькою армією, щоби припинити ворожість та провести переговори про безперешкодне повернення словенських солдатів по домівках і про долю словенської землі і її цивільного управління».¹¹⁶³

Тоді ніхто ще не знав про знищувальні плани та майбутні нелюдські окупаційні заходи нацистів у східних частинах Словенії. Було зрозуміло, що німці, безумовно, найсильніші окупанти, і що без їхньої згоди не може відбуватися нічого. Тому він думав про повну німецьку окупацію всієї території; це здавалося йому меншим злом, ніж розділення країни – зокрема, тому, що італійці, зі словенського досвіду ще з Першої світової війни та окупації словенського Примор'я, здобули найгіршу репутацію у справах ставлення до національних меншин. На території, яка була окупована італійцями протягом усієї міжвоєнної доби, словенці відчували це «на власній шкурі».¹¹⁶⁴ Звичайно, на М.Натлачена впливало його походження з долини Віпави. Через фашистську окупацію свого рідного краю він, звичайно, більше боявся італійців, ніж німців. Але А.Корошець у 1939 р. думав, що словенці під час війни повинні піти під італійську окупацію. Як справедливо зазначив Іво Зайделя, А.Корошець походив з Прлекії (Штирія) і через це знав німців краще.¹¹⁶⁵

Німці проникли в Єсеніце (північ Словенії – західна Каринтія) та зайняли Цельє вже 8 квітня. Також словенцям було невідомо, що німці мали розпорядження не входити у Люблян. Її було призначено для італійців.

Посланці Національної ради ¹¹⁶⁶ 11 квітня 1941 р. поїхали у Цельє, найближче до Любляни окуповане німцями місто. Генерал відмовився обговорювати цивільні питання, тому посланці спробували багато засобів та аргументів донести до Берліну свої пропозиції та прохання. Місія тривала до 14 квітня.

Натлачен прагнув припинення військових дій на території Словенії, виокремлення словенських солдатів і офіцерів серед полонених та їхнього визволення. Письма та меморандуми про цивільні справи – прагнення, причини і функції Національної ради, пропозицію, щоби всі словенці в югославській частині Словенії потрапили під німецьку окупацію, – словенці прагнули спрямувати до імперського уряду в Берлін. Відповідь була негативною. Марку Краньцю лаконічно повідомили, що «представник міністерства закордонних справ не бачить можливості зустрітися з президентом Словенської Національної ради». ¹¹⁶⁷ Уряд Німеччини відмовився обговорювати справи у Словенії. ¹¹⁶⁸

Така відповідь означала, що німецький уряд відкинув можливість створення словенської держави під захистом Німеччини. Тільки пізніші дослідження показали, що у Берліні точно знали, чому Натлачен намагався увійти в контакт з німецьким урядом у Цельї. ¹¹⁶⁹ Там «пов'язали» події 5-6 квітня – візит Куловця і Крека до словацького посольства в Белграді, їхню телеграму у Берлін з проханням про створення словенської держави, і створення Національної ради 6 квітня 1941 р. Німецька відповідь дійсно прийшла у Цельє 14 квітня 1941 р., але не на письмо Натлачена від 11 квітня. Це була відповідь на телеграму Куловця 5 квітня 1941 р. щодо незалежної Держави Словенії (або Словенії і Хорватії) з Белграду. ¹¹⁷⁰

Цікаво, що саме у протоколі, підписаному словенською та німецькою стороною, вперше було визначено причину створення та характер Національної ради. Протокол, який підписали Марко Краньць (від СНП), 14 квітня 1941 р. у Цельї і німецький представник, полковник граф Боссі-Ферготті фон Охсенфельд, офіцер зі зв'язків з Італією, наступним чином пояснював:

«Сенс Національної ради Словенії є в тому, що управління і політичне керівництво словенської нації стоїть на боці бана Дравської бановини доктора

Марка Натлачена. Деякі з лідерів словенської нації на засіданнях висловили побоювання, що військові операції відійшли від ядра Югославії, і цей факт вніс свій внесок у створення Національної ради. **У Конституції не передбачено Національної ради Словенії**.¹¹⁷¹ У своєму щоденнику член ради Чртомир Нагоде також вказував на неконституційність Національної ради.¹¹⁷² Таким чином, самі засновники Національної ради для Словенії завжди розуміли, що цей орган був нелегітимний.

Генерал дивізії Леон Рупник, який протягом Квітневої війни перебував у військовому штабі югославської армії в Загребі, доповідав, що прем'єр-міністр Душан Сімович, коли дізнався про створення Національної ради, написав у телеграмі військовому керівництву у Загребі 8 або 9 квітня 1941 р., «що будь-які національні ради заборонені, їхніх членів треба поставити до стінки та розстріляти».¹¹⁷³ Причиною такої різкої реакції Сімовича, очевидно, була інформація радіо Градця та Відня, що 6 квітня 1941 р. в Люблянці було сформовано уряд «для виходу з югославської держави», і що серби у Белграді вбили Куловця.¹¹⁷⁴ Дійсно, новини про Національну раду німецькі ЗМІ тлумачили саме в цьому сенсі, на основі пропозиції Куловця і Крека від 5 квітня 1941 р. створити незалежну державу у співпраці з Німеччиною.¹¹⁷⁵

Югославські воєначальники, що діяли на території Дравської бановини, постійно зверталися до Натлачена як до «пана бана», а не як до пана голови Національної ради, хоча, звичайно, знали про її створення і, враховуючи існуючу хаотичну ситуацію, хоча й розуміли її незаконність, але не намагалися запобігти її функціонуванню.

Після невдачі з німцями Національна рада швидко повернулася до керівництва італійських окупантів. Але італійці, як і німці, не визнавали раду та не дозволяли їй жодної форми діяльності. Ламберт Ерліх пропонував створити підпільний словенський уряд, але Натлачен з рештою членів ради тоді відмовилися від цієї ідеї.¹¹⁷⁶

Національна рада, в найближчі кілька днів, зустрічалася кілька разів. Було опубліковано кілька перехідних положень: про функціонування поштових

ощадних банків; про обов'язок повідомляти про всю збережену державну власність та власність державні запаси; про запобігання шкідливих наслідків надзвичайної ситуації, і низку інших.

17 квітня 1941 р., після звістки про капітуляцію югославської армії, голова Національної ради Словенії Марко Натлачен передав управління цивільному представникові італійської військової адміністрації Еміліо Граціолі. Це припинило функціонування Національної ради, яку Граціолі негайно розпустив. Таким чином, «історична» роль ради, яку їй передбачав Куловець 3 квітня 1941 р., закінчилася.

Хоча Національну раду було заборонено, вона деякий час ще збиралася, а з 1942 р. продовжувала працювати нелегально під назвою «Словенський Альянс» (*Slovenska Zaveza*) та пізніше «Національний комітет» (*Narodni odbor*).¹¹⁷⁷

Оскільки Національна рада спочатку прийняла рішення про представництво югославського уряду на словенській землі, далі члени ради побачили єдиний шлях національного виживання у опорі, який являла собою армія Драголюба Михайловича, підпорядкована королівському урядові у екзилі, а свою роль – як його інформаторів та помічників у спасінні людських життів та національного майна. Звіти регулярно відправлялися в Лондон, а звідти в Люблян – через Швейцарію і Ватикан.

Визнання уряду у екзилі в якості законного представника народу також мало далеко сягаючу мету. Підпільні «Словенський Альянс» і «Національний комітет» – за прикладом західних демократій – бажали, щоби народ, твердо наполягаючи на правовій спадкоємності Югославії, приймав рішення про новий устрій держави тільки після війни.

У зв'язку з цим, виконавчі органи, що склалися з представників законних партій (теж нелегальних під час окупації) визнавалися на міжнародному рівні, принаймні, до тих пір, поки союзники – у тому числі Радянський Союз – визнавали королівський югославський уряд у екзилі в якості законного керівництва югославської держави, тобто до 1944 р. – поки Черчилль не примусив югославського короля покинути Драголюба Михайловича і замість

того визнати Тіта.

Різниця між позиціями буржуазних партій і комуністів, які прагнули нової комуністичної Югославії, була настільки глибокою, що співпраця між двома таборами з самого початку окупації Словенії була неможливою. Наступні переговори з різними суспільними групами Визвольного фронту про спільну діяльність провалилися головним чином через цю різницю позицій та початок комуністичного «протизрадницького» терору щодо діячів буржуазного підпілля.

Оскільки зусилля Національної ради зі збереження єдності Словенії, реалізації її суверенітету і визнання з боку Гітлера виявилися безплідними, представники політичної еліти вирішили *звернутися до фашистської Італії*. З цією метою вони провели багато заходів. Коли 18 квітня 1941 р. комісар Еміліо Граціолі взяв на себе управління окупованою словенською територією,¹¹⁷⁸ у той же день вони склали і надіслали звернення до Муссоліні. Вони наголосили, зокрема, що «в сучасний фатальний момент... нашим найелементарнішим бажанням є залишити Словенію неподільною і у цілісності перейти під новий режим. Словенія, як організована політична та адміністративна одиниця, яка сама собою за своїм геополітичним положенням і структурою тяжіє до Адріатичного моря, могла би політично і економічно успішно прихилитися до Королівства Італії».¹¹⁷⁹

Ще одним кроком стала зустріч бана Натлачена з міністром закордонних справ Італії графом Чіано, який у цей час був у Любляні та зустрічався з лідером усташів Анте Павеличем. Натлачен, як він пише у своїй доповіді до Лондона,¹¹⁸⁰ поновив слова зі звернення до Муссоліні та ще раз просив, щоби Італія взяла під своє управління всю область, яка була підпорядкована Любляні політично та з економічної точки зору була єдиним цілим, і, на його думку, це був єдиний спосіб виживання. Чіано був відвертим з баном та пояснив йому, що всі плани військових операцій, мапи кордонів і т. ін. визначили німці, за рішенням фюрера. Бан також говорив з Чіано про нелюдське поводження з словенським населенням на території, окупованій німцями, і звернувся до Чіано з проханням про заступництво.¹¹⁸¹

У другій половні квітня 1941 р. на території, яка була окупована італійцями, всі органи колишньої адміністрації – суди, фінансові послуги, поліція, муніципальні та районні відділення – продовжували працювати на основі попередніх югославських законів і правил, але за наказами окупаційної влади.¹¹⁸²

Але 30 квітня Граціолі повідомив бана, що дуче вирішив надати території, яка була окупована італійцями, особливий статут. Це означало, що було створено «Провінцію ді Любьяна» (*Provincia di Lubiana*), яка приєднувалася до Королівства Італії. Граціолі передав М.Натлачену текст статуту.

«Новий статут провінції Любьяни» проголошував, що окупована територія тепер є невід'ємною частиною Королівства Італії (§ 1), що провінція, де спільно населені словенці, **отримують автономію**, і будуть поважатися національний характер населення, географічні особливості і конкретні потреби провінції (§ 2). Крім того, було прийнято, що Верховного комісара призначає королівський указ за визначенням дуче (§ 3). Новий орган управління, Консульта, мала діяти як консультативний і кооперативний орган при Верховному комісарі (§ 4). У початкових школах викладання мали вести словенською, у середніх і вищих навчальних закладах мали ввести італійську як обов'язковий предмет. «Всі офіційні укази видаватимуться обома мовами» (§ 5). Італійський уряд на цій території мав повноваження публікувати і виконувати статут і Конституцію та інші закони королівства Італії і приймати рішення відповідно до існуючих законів і правил (§ 7).¹¹⁸³ 3 травня дуче призначив Граціолі Верховним комісаром Провінції Любьяни.¹¹⁸⁴

Найважливіший у статуті був параграф 2, який подав надію на словенську автономію. Бан Натлачен разом з кількома членами ради – представниками різних партій¹¹⁸⁵ вирішили проявляти максимальну лояльність до нової влади, щоби отримати якомога більше повноважень и полегшити становище вже ув'язнених словенців. Перш за все, вони написали текст «Привітання окупаційної влади» та 2 травня подали його Граціолі:

«Пан Королівський комісар!

*Ваше повідомлення, що на словенській землі, зайнятій італійською армією, за рішенням королівського Уряду з цього дня утворюється особлива Люблянська провінція як невід'ємна частина Королівства Італії, ми приймаємо до відома... З задоволенням і подякою ми знаходимо, що основний указ, текст якого Ви тільки що оголосили, виановуючи спільне проживання словенців на території нової Люблянської провінції, з оголошенням автономного устрою цієї області, дає можливість для етнічного існування і розвитку».*¹¹⁸⁶

Пізніше було опубліковано «Декларацію вірності»,¹¹⁸⁷ текст якої склали італійці і підписали 26 видних представників політики, чиновництва та економіки Словенії (Граціолі вимагав принаймні 25 підписів). Також бан використав привітання Граціолі з новим призначенням для прохання випустити 500 словенців, ув'язнених у тюрмах Примор'я, пропонуючи італійцям зробити щедрий жест.¹¹⁸⁸ Також Натлачен мав намір звернутися до самого Муссоліні з проханням про допомогу у захисті словенців у нацистській зоні окупації.

Відповідно до наказу дуче Верховний комісар зібрав представників словенців у своїй штаб-квартирі та проголосив створення Консульти, свого роду дорадчого органу, до якого він призначив 14 видних діячів політики та економіки на чолі з колишнім баном.¹¹⁸⁹

Консульта за політичним складом майже співпадала з Національною радою, в неї увійшли лідери обох найвпливовіших політичних таборів – М. Натлачен від клерикалів та І. Пуцель від лібералів.¹¹⁹⁰ Оскільки рада при цьому таємно збиралася та посидала повідомлення у Лондон, **Консульту**, на наш погляд, деяким чином можна було б **вважати легальним продовженням нелегальної Національної ради**.¹¹⁹¹

Дуче прийняв делегацію Консульти, як органу влади нової провінції королівства, 8 червня. Таким чином, наміри бана та дуче співпали. У розмовах з Граціолі, Муссоліні, а потім з графом Чіано та Папою Натлачен знову просив про посередництво у справі словенців у нацистській зоні, а також виступив на захист приморських словенців, що залишалися в ув'язненні з політичних мотивів.¹¹⁹² Натлачен передав Муссоліні 31-сторінковий меморандум

італійською про нелюдське поводження з боку нацистів у Словенії та заплановане примусове переселення словенців. Він просив дуче передати меморандум безпосередньо Гітлеру. Очевидно, наївно думав, що ці жахи відбувалися в Словенії, так би мовити, за спиною Гітлера.¹¹⁹³

Реакції Граціолі та Муссоліні були однакові – прихильні у справі щодо німців та категорично застережливі проти втручання бана у справи у Примор'ї. Тим не менш, бан продовжував виступати на захист політичних в'язнів – в тому числі 14 червня, після поїздки в Рим, оскільки жодного в'язня не було звільнено.¹¹⁹⁴

Перше засідання Консульти відбулося тільки через місяць після її створення, 3 червня 1941 р. Задokumentовано в цілому п'ять засідань Консульти – 3 червня, 25 червня, 3 липня, 9 серпня і 5 листопада 1941 р. Словенці і італійці говорили рідними мовами, в перекладі писав секретар Руффіні. В основному займалися постачанням військових та населення Провінції Люб'яни. Ситуація була погана через окупацію німцями районів, де у власності мали землю та підприємства люблянчани; це майно було конфісковано. Великі проблеми мали також банки і страхові компанії, які були позбавлені значної частини активів і клієнтів. Переговори про це між німецькою і італійською владою йшли повільно. Консульта на всіх нарадах обговорювала забезпечення населення продовольством, особливо нестачу харчів у місті: югославська влада не переймалася створенням державних запасів на периферії, а на плечі населення ще лягло постачання армії. Консульта займалася введенням карток на основні продукти харчування, обміном грошей (19-26 червня 1941 р. динар мали замінити на ліри) та проблемами торгівлі.¹¹⁹⁵ Також обговорювали заробітні плати, страхування, автомобільну і залізничну інфраструктуру. Важливою темою був дуже високий рівень безробіття, що ще зростав, оскільки італійська зона приймала все більше число біженців з німецької зони.

Доповіді бана у Лондон про роботу нарад показують, що представникам словенців дійсно надавали лише консультативну функцію. Вони відзначали зловживання і визначали необхідні правила та заходи. Верховний комісар

зважував почуте та оголошував членам Консульти про свої заходи, які не завжди співпадали із словенськими порадами. Не було обговорень та голосувань. Консульта дійсно виявилася «трюком італійців». ¹¹⁹⁶

З кінця червня, після нападу Німеччини на СРСР, ситуація у Провінції у політичному відношенні змінювалася. Починаючи з III засідання, Верховний комісар частіше висловлював гнів з приводу діяльності «темних елементів». Комуністичний табір вже не мав приводів для плутанини, тому «темний елемент» поступово активізував антифашистську діяльність. У липні йшлося про листівки, гасла на стінах будинків і в туалетах і інші види діяльності анти-італійської пропаганди. У серпні ситуація з точки зору Верховного комісара вже виглядала більш небезпечною (саботаж, стрілянина по військових патрулях), хоча навіть в той час він ще стверджував, що впорається з комуністичною загрозою за 15 днів.

Члени Консульти були змушені 25 серпня надіслати листа Верховному комісарові з проханням виправити ситуацію. Вони скаржилися, що жертви багаточисельних арештів останнім часом були невинні і не мали нічого спільного з комуністичними акціями. Крім того, в'язні не мали залишатися у в'язниці довше, ніж це визначено в Кримінальному кодексі Югославії від 29 лютого 1929 р. Підписанти наголосили, що такі дії йдуть врозріз з правом, відповідно до статті 39 КК і підігріватимуть погане відношення населення до органів державної влади. *«Це впливатиме також на відношення до нас, тому що у очах громадськості ми є членами Консульти і співпрацівниками з владою і поділяємо відповідальність за поведінку державної влади».* ¹¹⁹⁷ Лист був підписаний всіма 14 членами Консульти. Через кілька днів, 10 вересня 1941 р. колишній бан Натлачен і лідер лібералів Іван Пуцель, представник сільського господарства, вийшли з Консульти. Від обох вимагали обґрунтувати їхній вихід.

17 вересня 1941 р. Пуцель дуже відверто задовольнив вимогу Верховного комісара. *«Для правового чуття і юридичного тлумачення, що живуть в нашій країні, є незрозуміло, як можна невинних людей, без будь-якої причини..., тягти у в'язниці і концентраційні табори... Про те, що ми – радники провінції Любляни*

– у всьому цьому нічого не вирішували,... люди просто не можуть повірити. І, нарешті, нас вважають співвідповідальними за все це... Через невдачі наших зусиль, я змушений піти у відставку». ¹¹⁹⁸

Наступного дня також Натлачен написав Граціолі:

«Не можна думати про державний устрій, у якому немає реальної безпеки... Якщо люди втрачають віру в те, що з ними нічого не може статися, якщо вони не згрішили проти закону, вони втрачають також всі довіру до державної влади. Сумних свідощів того, наскільки вірний цей мій аргумент, пропонує у достатку наша сусідня територія [німецька зона]. Мирні і чесні люди біжать в страху за свою свободу і своє життя, незважаючи на те, що вони нічого не зробили, у гори і ліси, де вони приєднуються до так званих партизан. Так виникає і зростає комуністичний фронт. Це дало мені привід прийняти рішення, що за таку оманну управлінську діяльність я не хотів би нести відповідальність в очах громадськості». ¹¹⁹⁹

Мотиви виходу лідерів обох політичних таборів з Консульти викликали різні тлумачення. На думку югославських істориків, вони бажали отримати ще більше влади у таборі окупантів. При розгляді поведінки бана у Консульті в цілому, звинувачення проти нього виглядають як зусилля підтримати його імідж зрадника-колаборанта, ¹²⁰⁰ якщо узяти до уваги, що після вбивства бана та негативної реакції на це усієї словенської громадськості ¹²⁰¹ було необхідно було *підвести* надійне ідеологічне *підґрунтя* під цю акцію комуністів-підпільників. Більш імовірною є інтерпретація, згідно з якою Натлачен і Пуцель відійшли, тому що вони відчували невдоволення населення. Це має деякий сенс. Вони опинилися в ситуації, коли мали спільно відповідати і ручатися за те, що не схвалювали. ¹²⁰²

Таким чином, державотворча стратегія СНП напередодні Квітневої війни 1941 р. змінилася з суто патріотичної югославістської на націоналістичну. Відповідно до позитивної традиції з часів агонії Габсбурзької імперії керівництво СНП розраховувало, що Національна рада Словенії ще раз зіграє

подібну історичну роль, під час міжцарів'я візьме владу на території Словенії.

Бачимо, що основоположним підґрунтям створення такого незаконного органу, як Національна Рада для Словенії, була переконаність, що неминучий напад Німеччини – це кінець Югославії як державного утворення, що за це відповідальні серби, і що Словенії буде призначено статус німецького протекторату. Про плани Гітлера розділити Словенію тоді словенці інформації не мали. Всі ці фактори вплинули на розробку стратегії Національної ради: після розпаду Югославії рада мала взяти владу в Словенії та вжити всіх необхідних заходів для створення довгоочікуваної словенської держави під протекторатом нацистської Німеччини.

Зусилля Національної ради слідувати цієї стратегії можна розглядати поетапно: спочатку провалилася надія на спільну словенсько-хорватську державу, оскільки хорвати поспішили зі створенням незалежної Держави Хорватії. Самостійну словенську державу не вдалося створити через неочікувану окупацію західної Словенії разом з Люблянню італійськими військами. Спроби радників об'єднати Словенію під єдиною окупаційною владою, спочатку нацистською, потім фашистською, також провалилися.

Незважаючи на нелегітимність ради відповідно до Конституції 1931 р., буржуазні партії до кінця війни дотримувалися рішення, за яким Національна рада вважалася представником уряду в екзилі, та наполягали на правовій спадкоємності югославської держави. Цей програмний державотворчий принцип було прийнято вимушено – *оскільки Національну раду не визнали окупаційні влади.*

Через державотворчу програму Національної ради (точніше, СНП), її члени прийняли участь у Консульті, яку було створено у рамках обіцяної італійськими фашистами словенської «автономії». Треба відмітити, що Консульта у будь-якому погляді на початковому етапі окупації була корисною, поки в ній працювали авторитетні у Словенії політичні діячі та намагалися зробити з неї щось на кшталт продовження Квітневої Національної ради та боротися за обіцяну автономію. Відмова комуністам в участі у раді призвела до тяжких

наслідків для буржуазних політичних діячів як протягом Другої світової війни, так і після її закінчення.

Словенські представники у Консульті не мали реального впливу – крім того, інтервали між засіданнями тривали занадто довго. Через це – і в знак протесту проти італійського насильства – неминуче дійшло до виходів з цього комітету, що привернули до себе досить уваги громадськості всередині Словенії та у діаспорі. На наш погляд, політичні лідери клерикалів та лібералів думали, що окупація Італії подібна приєднанню до сербського королівства, і при виході з Консульту розраховували на більшу силу свого впливу на італійців (маючи досвід політичної роботи у Югославії), ніж це було насправді: Словенія опинилася в умовах війни, і момент вимагав зовсім іншого досвіду та іншої політики.

Треба зауважити, що територіально бан Натлачен, Національна рада і потім її нелегальні спадкоємці діяли та мали авторитет у різних кордонах. Авторитет бана Натлачена мав вагу по всій Словенії, і він намагався через італійську владу впливати на німецьку, щобі припинити їхні звірства; Національна рада, однак, діяла тільки у італійській зоні окупації. Словенські буржуазні підпільні організації опору, у свою чергу, поширили свою діяльність знов на всю Словенію.

Висновки до розділу VI. Автономістські зусилля Банської ради Дравської бановини були обумовлені, зокрема, її партійним складом і, особливо, наслідками зміни правлячих режимів.

Словенська політична еліта тільки рідко заохочувала ідеї, які мали би відгук у більш широкому європейському просторі; як правило, все було навпаки, словенські політики були змушені пристосовуватися і приймати ті соціальні моделі, які походили з близьких або далеких соціальних пожарів. 1930-ті роки являли собою поворотний пункт у ідейних поглядах у Європі, ліберальна демократія втратила довіру, на перший план вийшли прихильники класових бачень, що людина повинна підпорядковувати свої інтереси колективові – громаді, класу, нації. Прихильність як до станової корпоративної, так і до

класової організації означала відмову від індивідуалізму і обмеження демократичних свобод. Це глобальне явище не оминуло й Югославію.

Тодішні політичні події в Словенії були доленосно відзначені рішенням А.Корошця 1935 р. увійти в уряд М.Стоядиновича і вседержавний Югославський Радикальний союз (ЮРС), що означало кінець багаторічної роботи СНП в опозиції. Хоча було ясно, що СНП у цій урядовій комбінації не змогла би досягти своїх програмних цілей (автономія Словенії), тому спочатку цьому пручалися Фран Куловець і Марко Натлачен,¹²⁰³ однак опортуністська політика, щодо якої прийняв рішення сам А.Корошець,¹²⁰⁴ була пов'язана з політичним пануванням партії у Дравській бановині.

Панування католицького табору відбувалося через широку мережу католицьких організацій та за допомогою адміністративного тиску і різних заборон.¹²⁰⁵ Це панування у II пол. 1930-х рр. не оспорювалося. Діяльність клерикалів була спрямована на рекатолізацію словенського суспільства. Цю мету клерикали не приховували, а відкрито і публічно рішуче пропагували. При цьому, однак, не варто забувати, що ця ситуація була в основному наслідком факту, що католицький табір в той час не мав реальної опозиції, яка могла би серйозно нашкодити.

Словенські ліберали шукали вихід з кризи ідентичності і були політично розколоті, так що вони, в основному, боролися за своє політичне виживання. Про це свідчить пояснення лібералів британським дипломатам, що у своїй політичній діяльності вони прагнуть, насамперед, доказати, що СНП не є представником всього словенського народу і признає право лібералів на існування.¹²⁰⁶ З такої позиції словенські ліберали не могли серйозно загрожувати положенню СНП у Дравській бановині. Словенські комуністи в II пол. 1930-х рр., коли була заснована Комуністична партія Словенії (КПС), за допомогою своєї політики і вимог на національному рівні (антифашизм, вимоги демократизації суспільства), адаптувалися до реалій і рухалися в напрямку обробки певних груп людей (студентів, інтелектуалів).¹²⁰⁷

У короткій презентації концептуального політичного профілю СНП, як

головної рухомої сили державотворчого процесу напередодні розпаду Югославії квітня 1940 р., можна визначити декілька наступних характерних рис: домінуюча ідеологічна ізоляція, моделі соціальної реконструкції на основі традиційного минулого і відмова від політичного плюралізму.

Створення бановини Хорватії, відповідно до угоди Цветковича-Мачка від 26 серпня 1939 р., подало словенцям надію, і представники Словенії почали вимагати таку ж ступінь автономії, підготували пакет документів. Але вимоги до створення бановини Словенії не були реалізовані. Двадцять два роки безперервних югославських випробувань ретельно зміцнили словенців у переконанні, що для них югославська держава, від якої вони все рівно не відмовлялися, дійсно є прийнятною, тільки якщо її внутрішня сутність зміниться і в Югославії здійсняться національні інтереси Словенії. Але цього в Королівстві Югославія не відбулося. При своїх вимогах, прогнозах і очікуваннях більшої або, можливо, меншої можливості такого перетворення Королівства Югославії, словенці залишилися без неї 6 квітня 1941 р. Прийшов новий час, час війни, і з ним прийшов іншим чином оснований зміст словенського національного, політичного та історичного досвіду.

У зовнішньополітичному погляді СНП допускала можливість перемоги держав Осі і нового порядку в Європі. Під час ворожого нападу на Югославію та частина СНП, яка залишилася на батьківщині разом з баном М.Натлаченом та Національною радою, у спасінні словенського народу обрали повну незалежність, а тимчасове рішення бачили під егідою окупантів. Державотворча програма СНП на період війни, поспіхом сформульована у складних внутрішньополітичних обставинах напередодні окупації, базувалася на декількох принципах, головними з яких були збереження єдності словенського народу у єдиній зоні окупації; збереження фізичного складу населення, економіки та інфраструктури у будь-який спосіб; після провалу цих планів СНП знов прийшла до визнання єдності словенців з іншими народами Югославії та офіційній підпорядкованості словенського місцевого управління урядові в екзилі;. Головною метою СНП було у будь-який спосіб запобігати

кровопролиттю.

З проголошенням суверенітету на території Дравської бановини, бан та Національна рада Словенії, яку ніколи не визнавав ані югославський уряд, ані окупаційні влади, фактично відмовилися підпорядковуватися владі в Белграді. З перетворенням Національної ради в уряд і спробою сформувати словенську армію (з організацією Словенського легіону) були вжиті кроки для реалізації плану Об'єднаної Словенії як «своєрідного німецького протекторату».

Створення Національної ради для Словенії стало державотворчим кроком, який не поновив жоден народ у югославському контексті. Національна рада, таким чином, була виключенням на югославському терені.

В очах югославського уряду, хоча з ним було перервано прямий зв'язок, існування Національної ради для Словенії було неприйнятним і не могло бути і не було визнано урядом, оскільки жоден офіційний закон югославського законодавства не передбачав двовладдя.

Однак єдиної німецької зони окупації не було створено, що для частини Словенії виявилося великим щастям у нещасті; італійські окупанти не визнали Національну раду, але пообіцяли визнати словенську автономію і створили радний орган – Консульту, діяльність якої у деякій мірі можна вважати продовженням роботи нелегальної ради у легальних умовах. Однак після нападу Німеччини на СРСР і розширення операцій партизанського руху умови італійської окупації змінилися на гірші, і головні актори словенської політики залишили Консульту, що можна вважати кінцевою точкою легальної словенської державотворчої діяльності у міжвоєнний період.

ВИСНОВКИ

Використання обраних методологічних засад, застосованих до дослідження комплексу різновидових джерел з процесу відновлення словенського державотворення у 1918-1941 рр., дозволяє зробити наступні висновки.

* * *

Передумови для відновлення словенського державотворчого процесу склалися у період 1848-1918 рр. По перше, у «Програмі Об'єднаної Словенії» 1848 р. було сформульовано словенську *національно-державну ідею* (об'єднання всіх етнічних словенських земель у єдину адміністративну одиницю зі своїм парламентом і визнання словенської мови, тобто повна національна автономія).

По-друге, сформувалися рушійні сили процесу – головні політичні табори, чії програми були орієнтовані, у тому чи іншому ступені, на створення єдиної національної державної одиниці: клерикальний, ліберальний та робітничий, які мали соціальні бази, що іноді пересікалися. Консервативний табір мав підтримку серед великих, середніх та частини дрібних землевласників, католицького духовенства, а також частини інтелігенції. Ліберальний табір спирався на дрібно-буржуазну соціальну базу. Робітничий (або комуністичний) табір, як і у інших державах світу, мав пролетарську соціальну базу, яку доповнювала міська інтелігенція. В цілому ж весь *словенський політикум*, під впливом австрійської політичної традиції визнав *парламентські методи* як єдиний можливий спосіб боротьби та реформаційний шлях політичних змін, що вплинуло на формування словенської політичної традиції і культури.

Формування внутрішніх передумов супроводжували зовнішні чинники: загроза асимілюючого понімечення у 1848 р. і передача Австрією Венеціанської Словенії до Італії (1867 р.). З цього випливає ще один чинник – об'єднання словенців з будь-якою політичною силою для

запобігання національного знищення. У 1848 р. словенці відчували себе «малим» народом і почали вимагати не повну самостійність, а лише національну автономію, вбачаючи у *австрійцях-католиках* образ захисника. У 1867 р. розчарування словенців у Австрії змінило пріоритет «старшого брата» з австрійців на хорватів. Хорвати мали подібну мету – об'єднання своїх трьох державно-адміністративних одиниць у єдину Велику Хорватію і бачили це як тріалізм, тобто ідею створення Австро-Угро-Хорватії. Крім того, обидва народи мали спільних історичних зовнішніх ворогів (турків та італійців). Це привело словенців у табір *югославізму, єдиний з хорватами та воєводинськими сербами*.

* * *

Словенські політичні табори у 1918-1941 рр. поділялися на 2 течії – націоналізм, або «словенство», та югославізм, тобто національна уніфікація габсбурзьких слов'ян. *Головною рушійною силою* процесу відновлення словенського державотворення був клерикальний консервативний табір, чия національна ідея орієнтувалася на «словенство», а державна – на Об'єднану Словенію та на досягнення її якомога ширшої автономії у рамках федеративної Югославії, у політиці способом досягнення цієї мети було виконання Корфських домовленостей травня 1918 р., тобто федеративного устрою майбутньої Об'єднаної югослов'янської держави.

Югославізм, у свою чергу, розглядався, як ідейно-політичне обґрунтування централізованої системи управління національно уніфікованою державою, та мав своєю основною соціально-політичною базою ліберальний табір.

Комуністичний табір, з 1921 р. нелегальний, спочатку підтримував югославізм, ґрунтуючи його на принципі інтернаціоналізму, але з 1923 р. перейшов на жорсткі націоналістичні позиції. Позиції клерикалів та комуністів часто збігалися, хоча й з протилежних підстав. У 1945 р. комуністи перебрали на себе програму клерикалів та намагалися втілити її

В ЖИТТЯ.

* * *

Процес відновлення словенського державотворення у 1918-1941 рр. протікав складно та нелінійно, з просуванням вперед та відступами, що дозволило виокремити його *етапи*.

Державотворчі процеси на словенських землях у складі *Держави СХС* у *серпні-листопаді 1918 р.* ми можемо віднести до **першого етапу**, який характеризується найвищою політичною інтенсивністю та успішністю. Саме у цей період повною мірою відновився процес словенського державотворення, хоча й на короткий час.

Другий етап (грудень 1918 р. – червень 1921 р.) можна вважати катастрофічним. Головним сенсом роботи *Провінційного уряду Словенії* у складі *Королівства СХС* стала боротьба з центральним белградським урядом за збереження національної автономії та продовження боротьби за національні кордони на політичних, дипломатичних та військових теренах. Словенські землі поділили між собою чотири держави – Італія, Австрія, Угорщина та Королівство СХС, у межах якого залишилося приблизно 60 % словенського населення та земель.

Третій конституційний етап – діяльність словенського політикуму у 1921-1929 рр. на місцях та у Національній скупщині, з метою увійти у самоврядні органи влади на обласному і місцевому рівнях. Успішну діяльність словенських обласних самоврядних органів у 1927-1929 рр. ми можемо вважати за кульмінацію у розвитку словенського самоврядування у Першій Югославії.

Четвертий етап – автономістські намагання словенського політикуму в умовах диктатури у 1929-1934 рр., що були зосереджені на відновлення скасованих повноважень органів самоуправління у політичній та постановчій діяльності.

Період із середини 1930-х рр. до початку Квітневої війни в Югославії виділено у **п'ятий** етап, коли в умовах послаблення режиму диктатури склалися умови для створення словенської автономії у формі Бановини Словенії.

Сенсом останнього, *шостого етапу* стала спроба відновлення словенської національної автономії в умовах початкового періоду нацистсько-фашистської окупації Словенії (квітень-вересень 1941 р.).

* * *

Державотворчі процеси на словенських землях відновилися у серпні-листопаді 1918 р. Сенсом цих процесів було створення перших національних державних органів та поступове формування та розвиток головних гілок влади – законодавчої («серпнева» Національна Рада в Любляні), виконавчої (Національний уряд в Любляні, Національна бранба, військове командування, поліція) та судової. Ці процеси протікали на словенських землях у складі Держави СХС, мультинаціонального утворення, що мало конфедеративний характер і всі ознаки буржуазно-демократичної республіки. Дійсні функції та методи діяльності Національної ради дозволяють зробити висновок про визнання її як словенського парламенту у серпні-листопаді 1918 р. Новостворені словенські органи влади вирішили майже всі питання формування держави: створення власної адміністративної, судової системи на місцях та структур охорони порядку, формування словенських збройних сил, початок встановлення державних кордонів Словенії та знаходження свого місця на міжнародній арені. Особливістю їхньої діяльності було те, що вона виходила за хронологічні рамки існування Держави СХС. Перша у словенській історії Національна рада діяла з 16 серпня 1918 р. по 30 квітня 1919 р., у чому словенці випередили інших габсбурзьких слов'ян, Національний уряд також працював ще деякий час після утворення Королівства СХС (1 грудня 1918 р. – 23 січня 1919 р.).

* * *

У підготовці та проведенні югослов'янського об'єднання у листопаді 1918 р. зав'язалися всі головні конфліктні національно-політичні, культурні, релігійні проблеми, які пізніше спіткали розвиток народів Першої Югославії, і словенців, зокрема. Участь *словенських політиків у процесі об'єднання* значно вплинула на його спосіб та форму. Їхню діяльність ми поділяємо на два напрямки. Перший з них – перемовини з європейськими політичними діячами

закордоном для прояснення відношення міжнародної спільноти до створення Югославії (яку мали скласти габсбурзькі слов'яни – жителі переможеної Австро-Угорщини та Сербія – країна-переможець), і досягнення виконання положень Корфської декларації від сербських політичних партнерів (федеративний устрій, буржуазно-демократичні реформи). Другий напрямок – участь у низці зовнішніх та внутрішніх подій, які прискорили югослов'янське об'єднання на сербських умовах – у формі централізованого королівства з регентом на чолі. Головним чинником прискорення об'єднання було просування італійських військ через словенське Примор'є і Істрію у Далмацію, згідно з умовами Лондонського пакту 1915 р.

Це розходження обох напрямків роботи словенських політиків пояснюють **концептуальні проблеми югослов'янського об'єднання**, виниклі у зв'язку з необхідністю виконання умов Корфської декларації щодо створення спільної з Сербією держави. Проблеми стосувалися державного устрою, форми та режиму правління. Якщо дивитися на державотворчу ідею, закладену у Корфській декларації, з висоти сучасного політичного знання, можна відразу відзначити ідеалізм її творців та неможливість паритетних відносин усередині держави, «зібраної» зі складових з різним устроєм та повністю протилежними формами та режимами правління: Держави СХС (федерація, республіка, демократія) и Королівства Сербії і Чорногорії (централізована держава, монархія, авторитаризм). Такі проблеми неможливо було вирішити ані теоретично, ані практично.

Фокусом концептуальних розходжень було цілеполагання сторін: габсбурзькі слов'яни прагнули національного самовизначання на основі демократичного розвитку, Королівство Сербія бажало здійснити програму Великосербії. Мирним шляхом це вирішувалося тільки через постійні зволікання у виконанні Корфської декларації, – саме цей шлях обрало сербське королівство для вирішення своєї мети. Крім цього, методом ліквідації концептуальних протиріч серби обрали, так би мовити, «фізичне усунення» головних гарантів Корфської декларації – Корошця і Трумбича – вони використали їхню відсутність

вдома і затримку закордоном, щоби у цей час пришвидшити проголошення спільної держави у вигляді Королівства СХС на чолі з регентом (тимчасово, до прийняття конституції). На загальнодержавному терені, провідні словенські політики, спільно з хорватськими, подолали спроби сербської сторони створити перший центральний уряд – Раду Міністрів Королівства СХС як «розширений» сербський уряд, і закріпити за собою вагомий важелі впливу у центральному уряді в Белграді, скликаному на умовах корфських домовленостей.

* * *

Способи *діяльності словенських урядів зі збереження повноважень автономії* у нових внутрішньополітичних умовах (поступового наступу на демократичні здобутки, ліквідації національних органів влади та значної повільності сербської бюрократії) у Королівстві СХС у грудні 1918 р. – червні 1921 р. були: пасивний опір політиці централізації у формі продовження діяльності всіх відділів Національного уряду та Національної ради в Люблянці (до лютого та квітня 1919 р. відповідно); боротьба Провінційного уряду з Белградом щодо балансу повноважень центру та провінції (лютий 1919 р. – червень 1921 р.), в якій клерикалам вдалося суттєво розширити його повноваження у соціально-економічній сфері. Коли на чолі уряду встали словенські ліберали, у боротьбі переміг Белград.

* * *

Національний та Провінційний уряди Словенії у грудні 1918 р. – жовтні 1920 рр. прикладали усі зусилля для виконання Програми Об'єднаної Словенії у особливо невдалому для словенських етнічних інтересів сплетінні міжнародних обставин: Італія і Австрія намагалися захопити словенські землі, які Словенія прагнула об'єднати у одному державному утворенні.

Можна виділити такі напрямки роботи урядів зі збереження цілісності словенського народу: управління збройними силами, зайняття Штирії, західної Каринтії, Прекмур'я, участь у вирішенні словенського питання на Паризькій мирній конференції (робота словенської делегації у складі спільної делегації Королівства СХС та адміністративно-інформаційна підтримка її діяльності

протягом роботи конференції з вироблення рішень щодо словенських кордонів). Результати, незважаючи на все зроблене, були невтішними. Словенія втратила 40% земель та населення, які залишилися у трьох сусідніх державах (Італії, Австрії, Угорщині).

Каринтійський плебісцит, що за рішенням Паризької конференції відбувся 10 жовтня 1920 р., мав негативне значення для процесу словенського державотворення. Поразка у Каринтійському плебісциті, яка для словенців символічно увібрала в собі і інші територіальні втрати, стала одним з вирішальних чинників уповільнення процесу словенського державотворення, процес об'єднання словенських земель залишився незавершеним. Внутрішні причини концентрувалися навколо соціальної структури каринтійського суспільства, де малочисельне національно свідоме заможне селянство голосувало за СХС, а наймити та міщани – за Австрію. Тому було необхідно розробити відповідну агітацію, яка б пропагувала не тільки словенську мову та культуру, але й соціально-економічні переваги об'єднаної югослов'янської держави. Крім того, агітували не за Словенію, а за Югославію (королівство, і, більше того, з православною династією на чолі) але каринтійці мали можливість залишитися у католицькій буржуазній республіці. Також цю рану в історичній пам'яті словенського народу ми вважаємо додатковим чинником, що вплинув на нерішучість словенської державотворчої програми у міжвоєнний період.

Причини поразки намагань об'єднати усі словенські землі під єдиною владою лежать здебільшого у зовнішньополітичній сфері. Словенія була частиною Австро-Угорщини, що потерпіла поразку у Першій світовій війні, і Сербія, як країна-переможниця, розглядала її землі як розмінну монету у вирішенні власних територіальних проблем на Балканах, тому і військова, і дипломатична допомога сербів у відвоюванні словенських кордонів не була достатньою. З другого боку, Італія спільно з Австрією приклали усі зусилля для захоплення максимально можливої кількості словенських земель.

Розвиток словенської державотворчої ідеї у 1920-ті рр. ґрунтувався на внутрішньо- та зовнішньополітичному становищі Словенії, визначався методами боротьби словенського політикуму за Об'єднану Словенію і збереження рештків самоврядування та проходив у формі боротьби югославізму і «словенства».

На *першому етапі, досвід підготовки та роботи словенців у Конституанті у 1920-1921 рр. та її результати* зіграли значну роль у розвитку словенської державотворчої ідеї. Політичні табори полярно розійшлися значно більше, ніж до 1 Грудня. Якщо на позиціях югославізму у 1918 р. стояла переважна більшість словенського електорату, то вже ліквідація національних органів влади, створення Королівства СХС на чолі з регентом, недемократичність виборчого закону та роботи Конституанти, неприкритий централізм та національний унітаризм Відовданської конституції, які не відповідали принципам Корфської декларації, призвели до повної поляризації словенського політикуму, тобто до переходу переважної більшості клерикального електорату на позиції «словенства» і до повного розчарування електорату у дієвості політики клерикалів, що призвело до низки поразок СНП на місцевих виборах 1921 р.

У період 1923-1925 рр. скорочення лав югославістів доповнив перехід словенських комуністів на націоналістичні позиції у 1923 р. та результати чесної передвиборчої боротьби у Національну скупщину 1925 р., які не надали бажаного ефекту через сербську політичну традицію. Тому у 1926 р. націоналістично налаштовані сили, що опинилися у опозиції центральному урядові, використали саме її (тобто особисті зв'язки, закулісні інтриги і політичне лавірування) з метою прийти до влади у обласних органах самоврядування. СНП уклала політичну угоду з урядом про визнання конституції і влади короля (Бледська угода 1927 р.) і досягла політичного панування у Люблянській і Маріборській областях, а головне – вступила у центральний уряд, що уможливлювало значні переваги партії на місцях і сприяло виконанню партійної націоналістичної програми. Головним досягненням словенців на державотворчому шляху у цей період стало поєднання

національної, державної та політичної ідеї: у цей час всі партії, що стояли на позиціях «словенства», розробили детальні програми подальшого розвитку словенської державності, які різнилися в деталях, але сходилися на необхідності переустрою спільного югослов'янського королівства на федерацію.

* * *

Особливості розвитку словенського самоуправління у 1927-1941 рр. визначалися коливаннями політичного курсу центрального уряду, від чого залежало панування клерикалів або лібералів у словенських органах самоврядування. У часи переваги клерикального табору (1927-1929 рр. і 1935-1941 рр.) робота самоврядних органів підпорядковувалася державотворчій програмі СНП, яка зазначала, що словенське самоуправління є лише відправною точкою для виборення Об'єднаної Словенії з широкою законодавчою автономією. У 1927-1929 рр., перш за все, велася боротьба *проти адміністративного розділу словенських земель*, для чого обидві обласні скупщини намагалися діяти синхронно, узгоджували порядки денні та форми і методи своєї роботи на місцях і мали спільну газету.

У 1930-ті роки, в умовах Великої економічної кризи, диктатури і цензури, з одного боку, та об'днання словенських земель у бановину Драва, *політизація діяльності Банської ради* (поступовий перехід до обговорення політичних тем та критики урядової економічної політики, висування вимог вирішального контролю над формуванням та виконанням бюджету) була єдиним способом висловлення автономізму та завуальовувала вимоги повної автономії. Крім того, завдяки усталеній у державі практиці розв'язання нагальних питань не через прийняття конкретних законів, а через прийняття вступного фінансового закону до щорічного бюджету, СНП використала вплив керівників партії – вищих посадовців у державі, щоби затверджувати бажані обсяги бюджетів, і досягла найвищого рівня фінансування у державі.

По-друге, в умовах зміни словенського політичного вектору у напрямку посилення автономістських уподобань навіть у лавах лібералів, велася боротьба *за демократичні принципи управління та введення процедури за парламентською*

моделлю: депутати обласних скупщин ввели проводили неофіційні вибори власної структури – відділів, а також посадовців; вели роботу у парламентарний спосіб, мали депутатські клуби, проводили двофазне обговорювання проектів постанов (у принципі та в деталях), що у своїй роботі пізніше відновили банські радники. Крім того, радники створили фінансовий комітет для попереднього обговорення проекту бюджету ще до скликання сесії. Автономістські зусилля словенських органів самоврядування сприяли розвитку словенського парламентаризму та власної політичної традиції.

* * *

Причиною висунення питання про створення бановини Словенії у 1939-1941 рр. став хорватський приклад – створення Бановини Хорватії. Це стало новим етапом розвитку державотворчої ідеї у її поєднанні з політичною ідеєю, як ідея права словенського народу на повну автономію. Активна постановча підготовка до створення бановини Словенії велася Банською радою, яку переважним чином складали клерикали, виконанню цієї політичної програми це повністю відповідало.

Процес створення Бановини Словенії ускладнювався протиборством двох ***чинників, зовнішнього та внутрішнього***. Звернення югославської внутрішньої політики до визнання національної індивідуальності і федералізації країни ***прискорювало процес***. Чинником ***уповільнення*** була політика словенських лібералів, усунутих від головних важелів влади у другій пол. 1930-х років, які наполягали на неприпустимості створення Бановини Словенії з декількох причин. Економічною причиною ліберали вважали слабкість словенського аграрного сектору, з внутрішньополітичної точки зору вони не допускали введення однопартійної системи у майбутній словенській автономії, а зовнішньополітична причина полягала у зростанні агресії у Європі з боку держав Осі. Таким чином, якщо внутрішньополітичні ***умови*** сприяли створенню повної словенської автономії, то початок Другої світової війни поступово відвернув фокус політики белградського уряду на міжнародну арену, і процес створення бановини Словенії було згорнуто.

Тим не менш, питання Бановини Словенії примусило клерикальний табір шукати *державно-політичну модель словенського суспільства*, розглядаючи приклади розв'язання національного питання, які надавала Європа у другій пол. 1930-х років. Швидкий плин подій у Європі у 1938-1941 рр. викликав значні коливання у виборі моделі виживання. СНП схилилася до словацького досвіду, тому що у автономії Словаччині було здійснено католицьку соціальну модель з елементами європейської демократії. Але проголошення незалежності Словаччини у березні 1939 р. викликало незгоду через розпад Чехословаччини, в основному через порівняння з Югославією. Завоювання Польщі змусило клерикалів, у турботі про самозбереження і територіальну цілісність Словенії, знов схилитися до позитивного прикладу виживання Словаччини через прилаштування до нацистського «Нового порядку». Після перевороту в Югославії 27 березня 1941 р. СНП змінила тактику -у випадку окупації керівництво партії вирішило не йти на співпрацю з окупатором та виконати свій громадянський обов'язок перед Югославією.

* * *

Спробу відновити національну автономію під час нацистсько-фашистської окупації Словенії словенські консервативні та ліберальні кола зробили у квітні – вересні 1941 р. Поразка самостійницької політики, тобто уповільнення та припинення процесу словенського державотворення у 1919-1920 рр., заклало підґрунтя для подальшого поновлення цього процесу у подібних умовах у квітні 1941 р., але вже на основі колабораціонізму клерикалів-автономістів, які почали пов'язувати словенську державність з окупантами за рахунок співпраці, на початковому етапі, з німецько-нацистським, а пізніше з італо-фашистським режимом.

Під впливом інформації про близький напад Німеччини, неспроможність Югославії цьому протистояти, а також про нацистські плани створити із Словенії протекторат, СНП напередодні Квітневої війни

1941 р. змінила свою державотворчу стратегію з патріотичної на націоналістичну. Стратегічний план виживання Словенії передбачав створення єдиної, неподільної, незалежної словенської (можливо, спільної з хорватами) держави під одним окупатором. Політичною тактикою було обрано продовження позитивної традиції з часів Держави СХС, тобто створення багатопартійної Національної ради.

Завданням Національної ради для Словенії було взяти владу у Словенії та вжити всіх необхідних заходів для виконання стратегічного плану СНП.

Роботу Національної ради під час Квітневої війни (6-17 квітня 1941 р.) можна розглядати поетапно: спочатку, хорвати поспішили зі створенням Незалежної Держави Хорватії, і плани спільної словенсько-хорватської держави провалилися. Створенню незалежної словенської держави стала на заваді неочікувана італійська окупація західної Словенії разом з Люблянєю. Спроби радників об'єднати Словенію під єдиною окупаційною владою, спочатку нацистською, потім фашистською, також провалилися.

Швидкі зміни у державотворчій програмі словенських автономістів безпосередньо перед та протягом короткочасного процесу окупації 1941 р., використання комплексу методів комунікації з вищими органами окупаційної влади та надії на відновлення усього укладу життя словенців і об'єднання усіх словенців під єдиною новою владою дозволяють зробити висновок, що словенські націоналістично налаштовані сили (принаймні до вересня 1941 р.) відчували подібність свого становища у Королівстві СХС / Югославії і під окупатором. Ходом окупації не було вбито жодного словенця. Тому вони не вбачали зради у колаборації з новою владою, навпаки, це був для них природний перехід, крок до можливого покращення політичного становища у бік досягнення так довго очікуваної автономії.

Національна рада вважалася представником уряду в екзилі. На наш погляд, цей програмний державотворчий принцип було прийнято вимушено – *оскільки Національну раду не визнали окупаційні влади*. Через обіцяння Італії надати словенцям автономію та створення Консульти (дорадчого органу при голові

італійської окупаційної влади в Любляні), у яку увійшли представники Національної ради, ми вважаємо Консульту легальним продовженням у той час вже нелегальної ради, до того моменту поки з неї не вийшли керівники головних словенських політичних таборів (у вересні 1941 р.). Словенія опинилася в умовах війни, і різниця положення Словенії у Югославії і під нацистсько-фашистською окупацією стала очевидною.

* * *

На наш погляд, *чинники* процесу відновлення словенського державотворення визначають також і його *особливості*.

I. Державотворення у загальному плані являє собою процес політичного об'єднання етнічно споріднених людей з метою виживання у певному географічному просторі, і у даному ракурсі головним фактором державотворення стає необхідність організації праці та охорони життя та здобутків населення у залежності від геолого-кліматичних умов. Географічний фактор відіграв суттєву роль у відновленні словенського державотворчого процесу. Словенія, з урахуванням територіальних рамок дослідження, займає особливу геолого-кліматичну ділянку у Південно-Східній Європі – високогір'я, що вчинило вплив на форму та функції органів місцевої влади на словенських землях. Неможливість прямих комунікацій викликала затримки у передачі ресурсів та інформації, з іншого боку, дрібність поселень і відносно слабкий зв'язок між ними та з центром диктували дрібність та багаточисельність муніципалітетів. Крім того, необхідність економічної комунікації словенськомовного населення у таких складних географічних умовах з метою виживання стало однією з важливих передумов поразки словенської сторони у Каринтіїському плебісциті. Це викликало ***обмеженість словенської території та населення, де відновився державотворчий процес***, що ми вважаємо його важливою особливістю.

Також особливості процесу словенського державотворення, на наш погляд, надає ще один чинник – ***перебування словенців у кордонах держав, дуже різних*** за соціально-політичною та національно-

культурною спрямованістю.

По-перше, первинна словенська ранньофеодальна державність формувалася на західно-романських правових принципах; підкорення першої словенської держави південними германцями перервало природну історичну еволюцію словенської держави, згодом словенські землі опинилися на широко «розмазаному» кордоні двох середньовічних феодальних імперій та були піддані не тільки центрально-європейським, але й східно-романським та згодом турецьким впливам. По-друге, від тисячолітнього перебування у кордонах різних австро-німецьких державних утворень словенці перейняли їхні державно-правові традиції, тобто принцип верховенства права: конституційність, парламентаризм, законослухняність, фінансову відповідальність, прозорість політичних, фінансових та юридичних процесів, впевненість у парламентарно-законодавчому, реформістському шляху вирішення проблем етнічної цілісності та незалежності як найкращому та найбезпечнішому способу захисту нації.

Ці традиції після створення Королівства СХС / Югославії зіткнулися з іншими, тобто *балканськими традиціями* державного управління та адміністративного структурування: багатовіковою авторитарною політичною культурою, відсутністю історичних демократичних традицій, корупцією, культом особистості короля та верховенством феодально-ієрархічної системи прийняття рішень над правом.

Практично моментальний перехід від «європейської» до «балканської» (у політично-культурному сенсі) держави у 1918 р. важко відбився на процесі словенського державотворення. Важливу роль у становленні словенської держави зіграв саме цей момент, який співпав з перерозподілом словенських кордонів. У свою чергу, сам перерозподіл словенських земель був наслідком «європейського» та «балканського» уявлення про словенців як безнаціональне, бездержавне, і таким чином, беззахисне населення, трудяще на багатих землях.

Не меншою перепорою для розвитку словенської державності став *державний централізм*, який диктувався двома чинниками. Перш за все, як сама Сербія, так і весь світ вважали нове Королівство тільки розширенням сербської

держави за рахунок територій із спорідненими народами, яке за свою мету мало виконання *програми Великої Сербії* – забезпечення об'єднання й сумісного проживання усіх сербів у єдиній державі. Останнє, фактично, сформувало другий чинник – *югославський національний унітаризм*, як ідеологічний спосіб забезпечення виконання цієї великої мети.

II. Відновлення словенської державності постійно йшло у боротьбі словенства проти **югославізму / балканізму**. Перемогу останнього ми бачимо також як ***визначну внутрішню причину дискретності та незакінченості процесу словенського державотворення*** у міжвоєнний період. Нерішучість словенців у боротьбі за повний суверенітет, через розуміння своєї малочисельності, породжувала нерішучість словенської національно-державотворчої програми. Первопричиною цього була впевненість словенців у власній «неісторичності». Дослідження торкається проблематики *історичної пам'яті* словенців тільки у «Каринтійському питанні», але дозволяє зробити припущення про її тісний зв'язок з усім процесом національного державотворення. Наукова розвідка надає можливість вказати, що у міжвоєнний період ***відсутність знання словенців про свою ранньосередньовічну державність уповільнювала процес державотворення***, знижувала ступінь самостійності програм національного розвитку, тобто призводила до розробки програм «виживання» та примушувала до постійних пошуків політичного партнерства.

Інші причини, що частково впливали з вищевказаної, роз'яснюють нам згоду словенців з об'єднанням Держави СХС і Королівствами Сербії і Чорногорії та, пізніше, з централістською і унітаристською політикою белградського уряду. Перш за все, у 1918 р. споконвічний страх словенців перед германізацією та латинізацією посилювався через невирішені територіальні питання з сусідами при відсутності міжнародного визнання Держави СХС, що виокремилася з переможеної Австро-Угорщини, з боку наддержав-переможниць. Ідеалістичне уявлення про інші югослов'янські народи і погане знання сербської політики та

її намірів, а також привабливість єдиного економічного простору в новій спільній державі, як чинника запобігання занепаду та соціалістичної революції, можна віднести к ситуативним факторам, що привели словенців під «захист» Белграду.

III. Вагомим зовнішнім чинником процесу відновлення словенського державотворення і, у той же час, зовнішньою причиною його *незакінченості* ми бачимо у відношенні міжнародних акторів у XIX – першій пол. XX ст. до словенців та їхніх етнічних земель як до розмінної монети у міждержавній торгівлі кордонами, у якій брали участь Австрія, Угорщина, Італія, Хорватія та Сербія, а також країни Антанти, що ми бачимо, у свою чергу, наслідком «неісторичності», або, скоріше, недоказаності «історичності» та малочисельності словенського народу.

Це, у свою чергу, також вплинуло на такі *особливості* відновлення державотворчого процесу, як *обмеженість словенської території*, де відновився процес, та пошуки шляхів та партнерів для захисту єдності словенських земель спочатку поза Австрією, яка виявилася неспроможною гарантувати цю єдність, а пізніше – поза Королівством Югославія.

У свою чергу, каталізатором всіх процесів словенської національної емансипації стала Перша світова війна. Її останній період та післявоєнний переустрій Європи визначним чином вплинули як на державно-політичні ідеї, які виробили словенці за весь попередній час з сер. XIX ст., так і на процес їхнього уточнення та втілення у міжвоєнний період.

* * *

Модель динамічної системи політичних відносин усередині словенського суспільства та відносин словенського суспільства з зовнішнім середовищем, як всередині Першої Югославії, так і поза її кордонами, яка відтворює процес відновлення словенського державотворення у досліджуваній період, ми будуємо на **критерії розвитку словенської національної та державної ідеї у політичній практиці** та дозволяє визначити хронологічні «*вікна можливостей*» для

відновлення словенського державотворення.

Першим «вікном можливостей» словенці скористалися у *кордонах Держави СХС, коли були створені перші у історії національні демократичні органи влади.* У серпні-листопаді 1918 р. склалася цікава унікальна колізія, яка стосувалася розподілу повноважень між словенськими Національною Радою та Національним урядом, і в той же час між словенськими органами влади та загребським Національним Вічем. Фактично це було *питання про незалежність словенської буржуазно-демократичної республіки або її повну автономію у складі федеративної Держави СХС.* У результаті дискусії Національний уряд прийняв резолюцію про виконавчу підпорядкованість Національному Вічеві у Загребі та консультативну роль власної Національної Ради.

Можна зробити висновок, що відновлення державотворення на словенському політичному просторі у часи перебування словенців у Державі СХС мало специфічний характер – воно проходило як генеза словенської державності у формі буржуазної республіки у складі мультинаціональної федерації. Внутрішні та зовнішні чинники зумовили специфічну рису цього процесу – він проходив на основі політичної практики, а не теорії, тобто емпірично, через власний унікальний досвід. Політична практика показала, що наявність зовнішнього законодавчого органу – Національного Віча СХС у Загребі – вказувала на злободенну актуальність саме Національного уряду в Любляні. Національна Рада відбулася б у якості словенського парламенту тільки у тому разі, якщо словенці наважилися б на створення власної суверенної держави.

Наступна можливість видалася тільки у 1927-1929 рр., коли було дозволено обрати *Люблянську та Маріборську обласні скупщини.* Виборність регіональних самоврядних органів була значним досягненням політичної боротьби словенських депутатів (разом з хорватськими) у Конституанті. Територія Словенії у цей час була розділена на дві області, що було кроком назад з адміністративної точки зору. Тому головними завданнями керівництва обласних скупщин була синхронізація діяльності обох скупщин, особливо у прийнятті

єдиних рішень по всіх питанням, що було кроком вперед у розвитку словенського парламентаризму, наскільки це було можливо за Відовданською конституцією.

Можливість для продовження державотворчого процесу в Словенії знов відкрилася зі *створенням Дравської бановини і її Банської ради*. Дравська бановина об'єднала всі словенські землі під єдиною адміністрацією, що було кроком вперед у цьому аспекті, але у відношенні виборного представництва та постановчих повноважень Октройована Конституція була автократичною. В цих умовах Банська рада була тим осередком, де повільно, але поступово у 1930-х роках відновлювався процес словенського державотворення. Кульмінацією цього процесу стала підготовка до *створення Бановини Словенії* у 1939-1941 рр.

Для цього склалися необхідні внутрішньополітичні умови: Конкордатська криза 1935-1937 р. надала тверде підґрунтя для хорватського сепаратизму, який проявився на легальному рівні у створенні Бановини Хорватії, в обхід Октройованої конституції. Цей прецедент став причиною висунення питання про створення Бановини Словенії (1939-1941 рр.), теж католицької. Приводом для прискорення цього процесу була постанова центрального уряду про поширення права на створення національної бановини на інші народи Югославії. Умовою її створення зі словенського боку була своєчасна підготовка усіх необхідних документів для затвердження регентом, поки словенська політична еліта мала вплив у центральному уряді, особливо у особі Корошця.

Зовнішньополітичні фактори, однак, склалися не на користь словенських намагань. Проголошення автономії Словаччини у жовтні 1938 р., а у березні 1939 р. – республіки, разом з окупацією Чехії, окупація і перекроювання кордонів Польщі міцно посилили побоювання словенської політичної еліти щодо можливості повторення подібних сюжетів на теренах Югославії. З другого боку, окупація Франції у травні 1940 р. і зростання загрози залучення Югославії до війни, а також смерть Корошця, тобто відсутність зовнішньополітичного та внутрішньополітичного гарантів стабільності життя у Словенії, підштовхнули керівництво СНП шукати модель виживання у разі вступу Югославії до війни.

Спроба відновлення словенської національної автономії у перший період нацистсько-фашистської окупації Словенії (у квітні – вересні 1941 р.), остання з можливостей, закономірно впливала з невдалої спроби створення Бановини Словенії та була тісно пов'язана з кульмінаційним періодом у словенському державотворенні за часів «серпневої» Національної ради та Держави СХС. Але надії словенців на автономію під італійською окупацією були швидко втрачені. Жорстокість окупаційних режимів на словенських землях відняла останній шанс на створення Об'єднаної Словенії у рамках буржуазної демократії.

Причиною припинення словенського державотворчого процесу у кожному «вікні можливостей» був **зовнішній** фактор. У 1919-1940 рр. це була сербська політика державної централізації та національної уніфікації. Режим диктатури додавав жорсткості рамкам, у які був загнаний політичний процес по всій державі. В останній раз, у квітні 1941 р., повне припинення будь-якого розвитку Словенії мало за причину нацистсько-фашистську окупацію.

Як бачимо, кризи відкривають **вікно можливостей**, і чим глибша криза, тим ширше це **вікно**. Саме політичні кризи у Австро-Угорщині (травень-листопад 1918 р.), Державі СХС (кінець листопаду 1918 р.) та Королівстві СХС / Югославії (1926, 1934, 1937, березень та квітень 1941 р.) відкривали «вікна можливостей» для поновлення словенського державотворення. Найгострішими були перша та остання з цих криз, і саме з ними пов'язана інтенсифікація цього процесу та діяльність двох словенських Національних рад – «серпневої» 1918 р. та «квітневої» 1941 р.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ *Мальшина К.В.* Історіографія політичної історії Словенії I пол. XX ст. // Наукові зошити іст. ф-ту Львівського ун-ту. 2012-2013. Вип. 13-14. С. 511-522.
- ² *Мальшина К., Сінкевич Є., Перовшек Ю.* Українська та словенська національні ідеї у XX ст.: порівняльний аналіз // Український історичний журнал. 2015. № 4. С. 127-138.
- ³ Е. Кардель пише про це у своїх спогадах: «Молотов зажадав менше на морі і позабув про необхідність виторгувати Трієст у обмін на Горицю. Образа, що залишив цей епізод, частково сприяла подальшому конфлікту між Тіто і Сталіним у 1948 р. У питанні словенських кордонів, цей спір призвів до того, що Радянський Союз більше не змагався за зміну кордону в Каринтії». -
Kardelj E. Kardelj E. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije: 1944-1957: spomini / Franček Šafar (ur.). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980. S. 90, 93.
Так, протягом декількох тижнів у 1945 р. словенці досягли своїх етнічних кордонів на заході та півночі, а потім залишили їх під тиском союзників і, нарешті, втратили їх у результаті післявоєнних переговорів між наддержавами та як наслідок радянських / російських обурень через рішення піти незалежним (соціалістичним) шляхом. Про те, як словенці через сварку з Сталіним втратили справедливий кордону на заході і на півночі, писав і Й. Пірєвець. -
Пірєвець Й. Словенцы и русские (1918-2008) // Slovenica I: История и перспективы российско-словенских отношений / Гл. ред. К. В. Никифоров. М.: Алетей, 2011. С. 61.
- ⁴ Паризький мирний договір від 10 лютого 1947 р. був результатом мирної конференції (у липні-жовтні 1946 р.), де США, СРСР, Великобританія і Франція обговорювали новий кордон між Югославією та Італією на основі французької пропозиції, за якою в Італії залишили приблизно стільки ж словенців, скільки італійців залишилися в Югославії, а також встановили Вільну територію Трієст (Svobodno tržaško ozemlje, STO) розділену на дві зони, англо-американську (зона А), з Трієстом, і югославську (зона Б), з Копером, на півночі м. Горицю присудили Італії. Такого повороту подій не очікували у Югославії, це обурило і Е. Карделя, і Й.Б. Тіта, який через це спричинив найгірший післявоєнний військовий інцидент між блоками: фактично наказав югославським ВПС змусити до посадки два американських військових літаки, які порушили югославський повітряний простір. Навіть на підписання мирного договору з Італією 10 лютого 1947 р. Тіто погодився тільки під міцним дипломатичним тиском з боку Сходу і Заходу.
У 1954 р., після смерті Сталіна, Лондонська угода, яка офіційно не скасувала STO, передбачила, що в Зоні А адміністрація перейде до італійців, тоді як зона Б залишиться югославською. Договір також трохи виправив кордон між зонами А і Б на югославську користь, а в спеціальному статуті визначив права словенців у Трієсті та італійців у Копері (тому там є двомовні дороговкази). Великі держави також повідомили уряди Югославії та Італії, що вони більше не будуть підтримувати жодні територіальні претензії, і кордон є вирішений. Словенія, з огляду на ситуацію міжвоєнного періоду, коли вся спірна територія перебувала під італійським правлінням, все ж знову отримала вільний доступ до моря, хоча й у дуже усіченому вигляді. У 1975 р. за угодою в Озімо, STO було скасовано, і Трієст залишився в Італії.
- ⁵ Докладніше див.: *Мальшина К. В.* Історія у боротьбі з югославізмом: Йосип Маль та його внесок у вивчення традиції словенської державності // Історичний архів. 2014. Вип. 12. С. 148-155.
- ⁶ *Gruden J.* Zgodovina slovenskega naroda. Ljubljana: Družba Sv. Mohorja, 1910. 1088 s.
- ⁷ *Lončar D.* Politično življenje Slovencev: od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta. Ljubljana: Slovenska matica, 1921. 177 s.
Lončar D. Politika in zgodovina: nekoliko odgovorov na dnevna vprašanja. Ljubljana: J. Blasnik, 1923. 154 s.
Loncar D. The Slovenes: a social history (from the earliest times to 1910) / Eng. transl. of ed. 1911 by Klančar A.J. Cleveland: American Jugoslave printing and publishing Co., 1939. 77 p.
- ⁸ *Kovačič F.* Slovenska Štajerska in Prekmurje: zgodovinski opis. Ljubljana: Matica Slovenska, 1926. 418 s.
- ⁹ *Mal J.* Zgodovina slovenskega naroda. Tom 2: Najnovejša doba. Celje: Družba Sv. Mohorja, 1928. 1080 s.;
Mal J., Gruden J. Zgodovina slovenskega naroda: najnovejša doba, Tom 2. Družba sv. Mohorja, 1928. 1213 s.
- ¹⁰ *Prijatelj I.* Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60-ih in 70-let. [S. l.: S. n., ok. 1927]. S. 57-138.;
Prijatelj I. Kulturna in politična zgodovina Slovencev: 1848-1895. 5 zv. V Ljubljani: Akademska založba, 1938-1940.
- ¹¹ *Melik A., Orožen J.* Zgodovina Jugoslovancov za nižje razrede srednjih šol. 2 zv. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928-1929.

- Orožen J. Zgodovina najnovejše dobe (1815-1920) za VIII. razred srednjih šol. Ljubljana: Tiskarna Merkar, 1933. 198 s.
- ¹² Binter B., Štrukelj V. Zgodovina Jugoslovanov: za četrti razred srednjih šol. Ljubljana: Jugoslovansko profesorsko društvo, 1938. S. 171,175.
- ¹³ Pečjak R., Baukart J. Zgodovina za četrti razred meščanskih šol : življenje Slovanov v novem veku / Rudolf Pečjak, Jan Baukart. V Ljubljani: Jugoslovanska knjigarna, 1939. S. 186.
- ¹⁴ Детальніше див.:
Мальшина К.В. Словенські шкільні підручники 1920-х – I половини 1940-х рр. про історію південних слов'ян у міжвоєнний період / К.В. Мальшина // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2014. Вип. XXXX. С. 261-268.
- ¹⁵ Regent I., Kreft I. Progresivna preusmeritev političnega življenja med vojnami v Sloveniji in Trstu / Ivan Regent, Ivan Kreft. Murska Sobota: Pomurska založba, 1962. 235 s.
- ¹⁶ Regent I., Pleterski J., Kreft I. Progresivna Slovenija, Trst in Koroška. Murska Sobota: Pomurska založba, 1964. 355 s.
- ¹⁷ Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem. 1867-1968. Ljubljana: Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije, 1969. 192 s.
- ¹⁸ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji / Tone Ferenc(ur.). Zv. 1-7. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962-1989.
- ¹⁹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov / Jože Novak, Jože Čertalič(ur.). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1952-1981.
- ²⁰ Pleterski J. Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. Maribor: Obzorja, 1981. 437 s.
- ²¹ Božič B. Oris zgodovine Slovencev. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980. 191 s.
- ²² Klemenčič M. Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne. Maribor: Založba Obzorja, 1987. 326 s.
- ²³ Balkovec B. Prva slovenska vlada 1918–1921. Ljubljana: INZ, 1992. 191 s.
Balkovec B. »Naše prve« // Stiplovškov zbornik. Ljubljana: INZ, 2005. S. 267-276.
Balkovec B. «Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša»: volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011. 324 s.
Balkovec B. Izborna zakonodavstvo prve jugoslavenske države (1918. - 1941.) // Časopis za suvremenu povijest. 2016. Br. 1. S. 197-216.
- ²⁴ Pirjevec J. Jugoslavija 1918-1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper: Lipa, 1995. 461 s.
Pirjevec J. Serbi, Croati, Sloveni : storia di tre nazioni. Bologna: Il Mulino, 1995. 193 p.
- ²⁵ Za konfederalno Slovenijo: zbornik / ur. Ciril Ribičič. Ljubljana: Domus, 1990. 153 s.
- ²⁶ Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955 / Zdenko Cepič... [et al.]. Ljubljana: INZ, 1995. 111 s.
Slovenska trideseta leta: simpozij 1995 / ur. Vodopivec P., Mahnič J.. Ljubljana: Slovenska matica v Ljubljani, 1997. 252 s.
Slovenci in država: zbornik / Bogo Grafenauer (ur.). Ljubljana: SAZU, 1995. 382 s.
- ²⁷ Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas / Dušan Nečak (ur.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997. 262 s.
Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti / Stane Granda, Barbara Šatej (ur.). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998.
Slovenska država – ob deseti obletnici / Drago Zajc (ur.). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2001. 280 s.
Slovenci in leto 1941: 60 let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem: Prispevki za novejšo zgodovino.- 2001. Št. 1.
- ²⁸ Slovenci v Evropi: (o nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo) / Peter Vodopivec (ur.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2002. 292 s.
Slovenska osamosvojitev 1991: pričevanja in analize: zbornik / Jurij Perovšek (ur.). Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002. 385 s.
Meje v jugovzhodni Evropi: Kultura in politika od XVIII. do XXI. Stoletja / Dušan Nečak (ur.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004. 207 s.
Od držav na Slovenskem do slovenske države / Ivan Kordiš (ur.). Kočevje: Pokrajinski muzej, 2004. 308 s.
- ²⁹ Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941: zbornik / Jože Pirjevec, Janko Pleterski (ur.). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007. 366 s.

- Jugoslavija v času: devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države / Bojan Balkovec (ur.). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009. 315 s.
- Pomembne slovenske osebnosti 20. stoletja: zbornik / Mateja Matjašič Friš (ur.). Maribor: Knjižni studio. 68 s.
- Prenova Evrope: Prispevki za slovenski nacionalni program II / Tine Hribar (ur.). Ljubljana: SAZU, 2017. 236 s.
- ³⁰ Grafenauerjev zbornik / Vincenc Rajšp (ur.). Ljubljana: SAZU, 1996. 703 s.
- Ferenčev zbornik / Zdenko Čepič, Damijan Guštin (ur.). Ljubljana: INZ, 1997. 461, [26] s.
- Gestrinov zbornik / Darja Mihelič (ur.). Ljubljana: ZRC SAZU, 1999. 597 s.
- Vilfanov zbornik: pravo, zgodovina, narod / Vincenc Rajšp (ur.). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1999. 713 s.
- Mikužev zbornik / Zdenko Čepič (ur.). Ljubljana: OZ Filozofske fakultete, 1999. 430 s.
- Zbornik Milice Kacin Wohinz: PNZ. 2000. Št. 1.
- Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje / Vincenc Rajšp (ur.). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2001. 1124 s.
- Zbornik Janka Pleterskega / Oto Luthar, Jurij Perovšek (ur.). Ljubljana: Založba ZRC, 2003. 666 s.
- Med politiko in zgodovino: življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903-1975) / Aleksander Žižek, Jurij Perovšek (ur.). Ljubljana: SAZU, 2005. 208 s.
- Stiplovškov zbornik / Dušan Nečak (ur.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005. 488 s.
- Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik / Sašo Jerše (ur.). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2006. XLIII, 749 s.
- Zwittrov zbornik: ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905-1988) / Peter Štih (ur.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, 2006. 95 s.
- Hribarjev zbornik / Igor Grdina(ur.). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010. 170 s.
- Trojarjev zbornik / Danijela Trškan (ur.). Ljubljana: Založba Filozofske fakultete, 2011. 525 s.
- ³¹ Dolenc E., Godeša B., Gabrič A. Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji. Ljubljana: Modrijan, 1999. 199 s.
- ³² Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848-1992 / Jasna Fischer (ur.). Ljubljana: Mladinska knjiga: INZ, 2005. Tom 1. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992. 812 s.
- ³³ Slovenska kronika XX. stoletja. 2 zv. Ljubljana: Nova revija, 2005.
- ³⁴ *Vodopivec P.* Od Pohlinoe slovnice do samostojne države. 2nd ed. Ljubljana: Modrijan, 2006. 630 s.
- ³⁵ *Gašparič J.* SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935. Ljubljana: Modrijan, 2007. 303 s.
- Gašparič J.* Izza parlamenta: zakulisje jugoslovanske skupščine 1919-1941. Ljubljana: Modrijan, 2015. 222 s.
- ³⁶ *Grdina I.* Preroki, doktrinarji, epigoni : idejni boji na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja. Ljubljana, 2005. 214 s.;
- Grdina I.* Med dolžnostjo spomina in razkošjem pozabe: kulturnozgodovinske študije. Ljubljana, 2006. 342 s.;
- Grdina I.* Ivan Hribar: «jediní resnični radikalec slovenski». Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010. 139 s.
- Grdina I.* Knjiga o Malgaju. Ravne na Koroškem: Koroško domoljubno društvo Franjo Malgaj, 2016. 155 s.
- ³⁷ *Marušič B.* Sto slovenskih politikov / Branko Marušič. Ljubljana: Prešernova družba, 2002. 226 s.
- Marušič B.* Mejačevi iz Komende: slovenska družina v dogajanjih vojne in miru. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009. 220 s.
- Vstala, Primorska, si v novem življenju* / Branko Marušič (ur.). Nova Gorica: Goriški muzej, 2011. 243 s.
- ³⁸ *Pelikan E.* Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem. Maribor: Obzorja, 1997. 152 s.
- Pelikan E.* Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico - zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedernac. Ljubljana: Nova revija, 2002. 776 s.
- Pelikan E.* Tone Kralj in prostor meje. Ljubljana, Cankarjeva založba, 2016. 240 s.
- ³⁹ *Perovšek J.* Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929. Ljubljana: Modrijan, 1996. 296 s.
- Perovšek J.* Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ljubljana: Modrijan, 1998. 191 s.
- Perovšek J.* V zaželeni deželi: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavij: 1918-1941. Ljubljana: INZ, 2009. 314 s.
- Perovšek J.* Samoodločba in federacija, Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920-1941. Ljubljana: INZ, 2012. 336 s.
- Perovšek J.* O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Ljubljana: INZ, 2013. 320 s.

- ⁴⁰ *Stiplovšek M.* Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem, Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868-1945). Maribor: Obzorja, 1989. 317 s.
Stiplovšek M. Slovenski parlamentarizem 1927-1929. Ljubljana: ZI FF, 2000. 497 s.
Stiplovšek M. Banski svet Dravske banovine 1930-1935. Ljubljana: ZI FF, 2006. 343 s.
- ⁴¹ *Arnez J. A.* Slovenia in european affairs. Reflections on Slovenian political history. N.Y.: League of CSA; Celovec-Klafenfurt printed, 1958. 204 p.
- ⁴² *Jeza F.* Alternativa: zbornik za družbena vprašanja / Franc Jeza (ur.). Trst: samozaložba, 1978. 116 s.
Jeza F. Inicijativa: zbornik za družbena vprašanja / Franc Jeza (ur.). Trst: samozaložba, 1979. 116 s.
Jeza F. Demokracija: zbornik za družbena vprašanja / Franc Jeza (ur.). Trst: samozaložba, 1980. 116 s.
Jeza F. Akcija: zbornik za družbena vprašanja / Franc Jeza (ur.). Trst: samozaložba, 1981. 116 s.
Jeza F. Neodvisna Slovenija: zbornik za družbena vprašanja / Franc Jeza (ur.). Trst: samozaložba, 1983. 116 s.
- ⁴³ *Jeza F.* Nova tlaka slovenskega naroda: študija o gospodarskem položaju Slovencev v Jugoslaviji / Franc Jeza. Trst: samozaložba, 1959. 116 s.
- ⁴⁴ *Kuhar A.L.* The conversion of the Slovenes and the German-Slav ethnic boundary in the Eastern Alps. N.Y.: League of C.S.A, 1959. 231 p.
- ⁴⁵ *Hočevnar T.* The Structure of the Slovenian Economy, 1848-1963. N. Y.: Studia Slovenica, 1965. 277 p.
- ⁴⁶ *Novak B. C.* Trieste 1941–1954: The Ethnic, Political and Ideological Struggle. Chicago: University of Chicago Press, 1970. xx, 526 p.
Novak B. C. Trieste 1941–1954. La lotta politica, etnica e ideologica. Milan: U. Mursia & C., 1973. 476 p.; 2a ed. Milano: Mursia, 1996. 476 p.
- ⁴⁷ *Novak B.* Geneza slovenske državne ideje med emigracijo // Slovenci in država / Bogo Grafenauer (ur.). Ljubljana: SAZU, 1995. S. 295-305.
- ⁴⁸ The case of Slovenia / Ed. Niko Grafenauer. Ljubljana: Nova revija, 1991. 228 p.
Vodopivec P. Slovenes and Yugoslavia 1918-1991 // Eastern European Societies and Politics. Berkeley, California, 6, 1992, 3, pp.220-241.
Prunk J. A brief history of Slovenia: historical background of the Republic of Slovenia – Ljubljana: Založba Mihelač, 1994. 85 p.
- ⁴⁹ Independent Slovenia: origins, movements, prospects / ed. by Benderly J., Kraft E. Basingstoke: Macmillan, 1994. 262 p.
- ⁵⁰ Intellectuals in Diaspora / Irena Gantar Godina (ed.). Ljubljana: Založba ZRC, 1999. 248 p.
- ⁵¹ *Klemenčič M.* Pregled stališč in delovanja slovenskih izseljencev v ZDA v zvezi z Jugoslovansko idejo od leta 1914 do leta 1992 // ČZN. 1994. Št. 1. S. 55-65.
Klemenčič M. Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine // ZČ. 1998. Št. 2. S. 175-193.
Klemenčič M. Slovenia as Part of a United Europe in the Political Philosophy of Slovene Emigrants from Louis Adamic to Miha Krek // Intellectuals in Diaspora... S. 43-58.
- ⁵² Yugoslavism: histories of a failed idea, 1918-1992 / ed. Dejan Djokić. London: Hurst, 2003. 356 p.
- ⁵³ *Velikonja M.* Slovenia's Yugoslav Century / Yugoslavism: Histories of a Failed Idea... P. 84-99.
- ⁵⁴ *Plut-Pregelj L., Rogel C.* Historical dictionary of Slovenia. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2007. LIV, 561 s.
Plut-Pregelj L., Rogel C. The A to Z of Slovenia. Rowman & Littlefield, 2010. 561 p.
- ⁵⁵ The land between: a history of Slovenia / ed. by Oto Luthar. Frankfurt; Oxford: Peter Lang, 2008. 560 p.
- ⁵⁶ *Bevc V.* The Land Between, a History of Slovenia as told by Oto Luthar and comrades, Peter Lang GmbH, Frankfurt, 2008. // Ljubljana Reporter. 2009. April 14.
- ⁵⁷ *Perovšek J., Godeša B.* Between the House of Habsburg and Tito: a look at the Slovenian past 1861-1980 / Jurij Perovšek, Bojan Godeša (ed.). Ljubljana: INZ, 2016. 288 s.
- ⁵⁸ *Čulinović F.* Jugoslavija između dva rata. 2 zv. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1961.
Čulinović F. Državopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka. Knj. 1. Zagreb: Školska knjiga, 1961. 273 s.
Čulinović F. Državopravni razvitak Jugoslavije. Zagreb: Pravni fakultet, 1981. XVI, 306 s.
Čulinović F. Slom stare Jugoslavije. Zagreb: Školska knjiga, 1958. 366 s.
Čulinović F. Stvaranje nove jugoslavenske države. Zagreb: Školska knjiga, 1959. 327 s.
- ⁵⁹ *Banac I.* The national question in Yugoslavia: Origins, history, politics. Ithaca; N.Y.: Cornell University Press, 1984. 452p.
- ⁶⁰ *Banac I.* The national question... P. 189.
- ⁶¹ *Зечевић М.* Словенска људска странка и југословенско уједињење 1918–1921. Београд: Институт за

- савремену историју, 1973. 515 с.
- Zečević M.* Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave. Maribor: Obzorja, 1977. 425 s.
- Зечевић М.* На историјској прекретници. Словенци у политици југословенске државе 1918–1929. Књ. 1. Београд: Просвета, 1985. 448 с.
- Zečević M.* Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929. Knj. 1. Maribor: Obzorja, 1986. 281 s.
- ⁶² *Зечевић М., Петрановић Б.* Агонија две Југославије. Sabac: Zaslou, 1991. 386 с.
- Зечевић М.* Прошлост и време: из историје Југославије / Момчило Зечевић. Београд: Просвета, 2003. 582 с.
- ⁶³ Successful Negotiation, Trieste 1954: An Appraisal by the Five Participants / Ed. John Creighton Campbell. Princeton: Princeton University Press, 1976. 194 p.
- ⁶⁴ *Anderson D.* Collapse of Yugoslavia: background and summary / David Anderson // Research paper of Department of the Parliamentary Library. 1995-1996. No.14. v, 36 p.
- ⁶⁵ *Gow J., Carmichael C.* Slovenia and the Slovenes: a small state in the new Europe / James Gow, Cathie Carmichael (ed.). London: Hurst & Co, 2000. 282 p.
- ⁶⁶ *Ingrao C.W.* Gow James, Carmichael Cathie. Slovenia and the Slovenes: A Small State and the New Europe. Bloomington: Indiana University Press, 2000. Pp. 234. Charles W. Ingrao // Austrian history yearbook. 2002. Vol. 33. P. 254-255.
- ⁶⁷ *Cox J. K.* Slovenia: Evolving loyalties / John K. Cox. N.Y.: Routledge, 2005. 215 p.
- ⁶⁸ *Cox J. K.* Slovenia: Evolving loyalties... P. 33-34.
- ⁶⁹ *Cox J. K.* Slovenia: Evolving loyalties... P. 39.
- ⁷⁰ *Чуркина И.В.* Словенское национально-освободительное движение в XIX в. и Россия. М.: Наука, 1978. 392 с., усього 48 праць на подібну тематику.
- ⁷¹ Балканский узел или Россия и «югославский фактор» в контексте политики великих держав на Балканах в XX веке. М.: Звонница-МГ, 2005. 429 с.
- Восточная Европа после Версаля / Отв.ред. И.И. Костюшко. СПб.: Алетейя, 2007. 244 с.
- Власть и общество: непростые взаимоотношения (Страны Центральной и Юго-Восточной Европы в XX веке). М.: Институт славяноведения РАН, 2008. 448 с.
- До и после Версаля: Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе / Отв.ред. А.Л. Шемякин. М.: «Индрик», 2009. 432 с.
- Югославия в XX веке: Очерки политической истории / К. В. Никифоров (отв. ред.). М.: «Индрик», 2011. 888 с.
- Первая мировая война и судьбы народов Центральной и Юго-Восточной Европы: Очерки истории. М.: Институт славяноведения РАН, 2015. 680 с.
- ⁷² *Пилько Н.С.* Антон Корошец // До и после Версаля: Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. М.: «Индрик», 2009. С. 82-97.
- Пилько Н.С.* Словенская политическая жизнь в 20-е – 30-е гг. XX века: противостояние власти и общества // Власть и общество: непростые взаимоотношения (Страны Центральной и Юго-Восточной Европы в XX веке). М.: Институт славяноведения РАН, 2008. С. 133–159.
- Пилько Н.С.* Словенцы в югославской политической жизни в 20-30-е гг. XX в. // Славянский альманах. 2015. № 1–2. С. 68-80.
- Пилько Н.С.* Роль личности в истории: Рудольф Майстер // Первая мировая война и судьбы народов Центральной и Юго-Восточной Европы: Очерки истории. М.: Институт славяноведения РАН, 2015. С. 489–503.
- ⁷³ *Писаревский А.Ю.* Антон Корошец // Вопросы истории. 2005. № 10. С. 36-52.
- ⁷⁴ *Кирилина Л. А., Пилько Н. С., Чуркина И. В.* История Словении. СПб.: Алетейя, 2011. 480 с.
- ⁷⁵ Саган Г. В. Югослов'яни у XX ст.: громадські та культурні зв'язки з Україною / Галина Васи́лівна Саган. К.: Київ. Ун-т ім. Б. Гринченка, 2012. С.10.
- ⁷⁶ *Проништейн А. П.* Методика истрического источниковедения. Ростов: Изд-во Ростовского ун-та, 1971. С. 4.
- ⁷⁷ *Григорьева И. В.* Источниковедение новой и новейшей истории стран Европы и Америки. М.: ИНФРА-М. 2017. С. 6.
- ⁷⁸ *Лаппо-Данилевский А. С.* Методология истории. М.: Территория будущего, 2006. С.295-315.
- ⁷⁹ *Григорьева И.В.* Источниковедение... С. 6-7.

- 80 Історичне джерелознавство Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. К.: Либідь, 2002. С. 92.
- 81 Історичне джерелознавство: Підручник /Я. С. Калакура... С. 95-96.
- 82 Воронов В. І. Джерелознавство історії України: Курс лекцій - Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003 С. 15.
- 83 Воронов В. І. Джерелознавство... С. 9.
- 84 Калакура Я. С. Історичне джерелознавство... С. 98-99.
- 85 Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій. Львів: Світ, 1999. С. 6-14.
- 86 Русина Ю. А. Источниковедение новейшей истории России: [учеб. пособие]. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. С. 4-12.
- 87 Никулин П. Ф. Теория и методика источниковедения отечественной истории X — начала XX вв. Томск: Томский государственный университет, 2000. С. 17.
- 88 Никулин П. Ф. Теория и методика источниковедения... С. 20.
- 89 Яковенко Н. Вступ до історії... С. 234-235.
- 90 Калакура Я. С. Історичне джерелознавство... С. 68-69, 93-95.
- 91 Скоцилас І. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Вид-во УКУ, 2010. С. 83.
- 92 Скоцилас І. Галицька (Львівська) єпархія... С. 104-105.
- 93 Русина Ю. А. Источниковедение... С. 85-155.
- 94 Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України... С. 10; 270-271.
- 95 Stiplovsek M. O objavljanju virov za zgodovino Slovencev v okviru stare Jugoslavije (1918-1941) //PZDG. 1970. Št. 1-2. S. 303-312.
- 96 Kacin-Wohinz M. O objavljanju virov za zgodovino Julijske Krajine pod Italijo (1918—1941) // PZDG, 1968. Št. 1-2. S. 365-369.
- 97 Zorn T. Viri za zgodovino koroških Slovencev 1920-1938 (1941) // PZDG. 1970. Št. 1-2. S. 313-318.
- 98 Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919. Zagreb: Matica Hrvatska, 1920. 329, VI s.
- 99 Mandić A. Fragmenti za historiju ujedinjenja: Povodom 40-godišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956. 262 s.
- 100 Šepić D. Pisma i memorandumi Frana Supila (1914-1917). Beograd: Naučno delo, 1967. 224 s.
- 101 Arhiv za zgodovino in narodopisje III / Fran Kovačič (ur.) // ČZN. 1932. S. 97-220.
- 102 Sagadin Š. Naš sadašnji ustavni položaj. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1920. 77 s.
- 103 Ogris A. Borba za jugoslovensko državo: načrt zgodovine in delovanja jugoslovenskega odbora v Londonu za časa svetovne vojne / Albin Ogris. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1921. 98 s.
- 104 Ogris A., Kramer A. Politične stranke. V Ljubljani: samozal., 1926. VIII, 270 s.
- 105 Zver M. O «pozabljeni» politični teoriji dr. Albina Ogrisa // Eseji. 1988. Št.6. S.62-65.
- 106 Krizman B. Zapisnici središnjeg odbora «Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba» u Zagrebu. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Odjel za filozofiju i društvene nauke, 1958 // Starine. 1958. Knj. 48. S. 331-386.
- 107 Janković D., Krizman B. Građa o stvaranju jugoslovenske države: (I.I. - 20.XII. 1918). 2 zv. Beograd: Institut društvenih nauka, 1964.
- 108 Stiplovsek M. O objavljanju virov... S. 305.
- 109 Petranović B., Zečević M. Jugoslavija 1918-1988: tematska zbirka dokumenata. Beograd: Rad, 1988. 1445 s.
- 110 Устав Краљевине СХС ов 28. јуна, 1921. год. Београд: Књижарница Геце Кона, 1921. 48 с.
- 111 Ustav kraljevine Jugoslavije / srbski (latinica) // Zbirka zakona. 1931. Zv. 45. Beograd: G.Kona; Privrednik, 1931. 57 s.;
- 112 Ustav Kraljevine Jugoslavije: obnarodovan u «Službenim Novinama» 3 septembra 1931 / (hrvaški). Zagreb: Kugli, 1931. 29 s.
- 113 Mrdenović D. Ustavi i vlade kneževine Srbije, kraljevine Srbije, kraljevine SHS i kraljevine Jugoslavije (1835-1941). Beograd: Nova knjiga, 1988. 291 s.
- 114 Sporazum // Jutro. Št. 198. 26. 8. 1939. S. 1. (словенськ.);
- 115 Sporazum Cvetković-Maček // Temelji i ciljevi kraljevine Jugoslavija. Dokumenti / srbski (cirilica). Beograd: [K. M. Bojković], 1940. S. 22—24;
- 116 Petranović B., Zečević M. Jugoslavija 1918-1984... S. 357—359;

- Petranovič B., Zečevič M.* Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata. Beograd: Prosveta, 1987. 1. zv. S. 508—510.
- ¹⁰⁹ *Boban L.* Sporazum Cvetković-Maček. Beograd: S.n., 1965. S. 403-404.
- ¹¹⁰ Temelji i ciljevi kraljevine Jugoslavija. Dokumenti / srbski (cirilica). Beograd: [K. M. Bojković], 1940. 8°.
- ¹¹¹ Uredba o Banovini Hrvatskoj // Službene novine Kraljevine Jugoslavije. 26. 08. 1939. Broj 194-A-LXVIII. S. 509.
- Uredba o proširenju propisa uredbe o banovini Hrvatskoj na ostale banovine // Službene novine Kraljevine Jugoslavije. 26. 8. 1939. Broj 194-A-LXVIII. S. 510.
- ¹¹² Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja // UL Kr BUDB. 9.10.1929. Št. 100. S. 399.; Zakon o banski upravi // UL Kr BUDB. 20.11.1929, 1. kos; Zakon o občem upravnem postopku; Pravilnik o organizaciji in delu banskih svetov / [prevod Rudolf Andrejka]. V Ljubljani: Merkur, 1931. 131 s.
- ¹¹³ Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918-1921 / Ur. Peter Ribnikar. 1-3 del. Ljubljana: ARS, 1998.
- ¹¹⁴ Ribnikar P. Naredba o prehodni upravi v Sloveniji iz leta 1918 in njen pomen za Slovenijo // Arhivi. 2003. Št. 1. S. 119-128.
- ¹¹⁵ Sejni zapisniki Narodne vlade... Zv. 1. S. 83.; «Буде сформована адміністративна комісія для підготовки плану відновлення державного управління в перехідний період, доки не буде створено і не буде впроваджено остаточну адміністративну організацію нашої країни. До цієї комісії залучаються два посадовці від політичної управи та по одному чиновнику від фінансової, шкільної та правної управи та провінційного комітету. Колишньому міністрові Його Високоповажності д-ру Івану Жолгеру (дворянину) пропонується взяти на себе головування цієї комісії. Комісія має право залучати експертів. Почне працювати негайно і, якщо можливо, прискорить роботу. - Naredba poverjenjstva za notranje zadeve. // Slovenec. 8. 11. 1918.; Naredba poverjenjstva za notranje zadeve // Slovenski narod. 8.11.1918. - дослівно переписано зі «Словенця».
- ¹¹⁶ *Šmid G.* Uprava Dravske banovine: 1929-1941. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003. 148 s.
- ¹¹⁷ *Gosar A.* Finančna in gospodarska stran vprašanja o slovenski banovini // Dejanje. 1939. Št. 9 (november). S. 349-368.; *Gosar A.* Banovina Slovenija: politična, finančna in gospodarska vprašanja. Ljubljana: Dejanje, 1940. 39 s. *Novak F.* Gospod ban! 6. seja – 17.II.1940. // Šmid G. Resolucija Ferdinanda Novaka za Banovino Slovenijo [Elektronski vir] // Arhivalija meseca. 2012, marec. Режим доступа: http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podroca/razstavna_dejavnost/arhivalije_meseca/arhivalija_meseca_marec_2012/
- ¹¹⁸ Німецькою мовою: Spezialortsrepertorium für das Österreichisch-Illyrische Küstenland: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. VII. / Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission. Wien: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1918. 142 S. Spezialortsrepertorium von Krain: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910..VI. / Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission. Wien: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1919. 156 S. Spezialortsrepertorium von Kärnten: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. V. / Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission. Wien: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1918. 121 S. Spezialortsrepertorium von Steiermark: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. IV. / Herausgegeben von der K. K. Statistischen Zentralkommission. Wien: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1917. 239 S.
- ¹¹⁹ Краљевина Југославија. Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год. Сарајево:Обшта државна статистика, 1932. 467 с.
- ¹²⁰ *Holz E.* Andrejka plemeniti Livnogradski, Rudolf (1880–1948) // Novi Slovenski biografski leksikon. 1 zv. Ljubljana, ZRC SAZU, 2013. Режим доступа: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi129727/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (9. avgust 2016).
- ¹²¹ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine. Knjiga III: Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti. Beograd, Opšta državna statistika, 1938. 139 s. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine. Knjiga II: Prisutno stanovništvo po veroispovesti. Beograd, Opšta državna statistika, 1938. 139 s.

- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knjiga I: Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava. Beograd, Opšta državna statistika, 1937. 133 s.
- ¹²² Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost / Janja Žitnik Serafin [ur.]. El. knjiga. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2014. 264 s.
- ¹²³ Melik A. Jugoslavija. Zemljepisni, statistični in gospodarski pregled. I. Del. 2a izd. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1924. 427 s.
- ¹²⁴ Opšta državna uprava. Бановине. Srezovi, opštine i gradovi: Sastav, statistika i šematizam svih državnih ustanova / Viktor Manakin (ur.). Almanah Kraljevine Jugoslavije – Zagreb. 1932. № VI. 448 s.
- ¹²⁵ Krajevni leksikon dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937. 715 str., [24] f. pril. s topografskimi kartami.
- ¹²⁶ Splosni pregled Dravske banovine: Glavni statistični podatki. Upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 / Državni statistični urad v Zagrebu. Ljubljana: Kraljevska banska uprava Dravske banovine 1939. 256 s.
- ¹²⁷ Bizilj L. Cerkev v policijskih arhivih. Ljubljana: Samozaložba, 1991. 165 s.
- ¹²⁸ Duhovniki za rešetkami. Ljubljana: ADS, 2006. 142 s.
- ¹²⁹ Kušej R. Konkordat: ustava in verska ravnopravnost. Ljubljana: Blasnik, 1937. 73 s.
- Okrožnica Pija XI. Divini redemptoris o brezbožnem komunizmu / Aleš Ušeničnik: Prevod, pripombe in pojasnila. Domžale-Groblje: Misijonska tiskarna, 1937. 100 s.
- Okrožnica Pija XI. Quadragesimo anno: o obnovi družbenega reda / Aleš Ušeničnik: Prevod in razlaga. 3. izdaja. Domžale-Groblje: Misijonska tiskarna, 1940. 287 s.
- ¹³⁰ In der Maur G. Die Jugoslawen einst und jetzt / Gilbert in der Maur. Band 1 und 2. Wien: Wirtschaft und Kultur Payer & Co., 1936-1938.
- Ahčin I. Komunizem: največja nevarnost naše dobe. V Ljubljani: Zveza fantovskih odsekov, 1939. 151 s.
- ¹³¹ Паунович С. Крвава православна литија у Београду. Београд: С. н., 1937. 20 с.
- Cemović M. Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije. [Beograd: s. n.], 1937. 32 s.
- Krvava litija: istina o događajima kod Saborne crkve. Beograd: s. n., 1937. 80 s.
- Pravoslavlje i konkordat: kritički osvrt na poslednje događaje. Beograd: samozaložba, 1935. 84 s.
- Simić S. Jugoslavija i Vatikan. Zagreb: [s. n.], 1937. 202 s.
- ¹³² Ilić M. Pred konkordatom: povodom zakonskog predloga upućenog Narodnoj skupštini. Beograd: A. M. Popović, 1937. 38 s.
- Konkordat i kritika konkordata. Beograd: t. «Privredni pregled», 1937. 104 s.
- ¹³³ Jovanović M. Primedbe i prigovori na projekat Konkordata između naše države i Vatikana: parafiranog 25. VII. 1935 god / Platon, episkop. U Srem. Karlovcima: [b. i.], 1936.
- Jovanović M. I opet o konkordatu / Platon, episkop. Karlovci: [b. i.], 1937.
- ¹³⁴ Misović M. Srpska crkva i konkordatska kriza. Beograd: Sloboda, 1983. S.53.
- ¹³⁵ Konkordat i kritika...
- ¹³⁶ Le Traité de Versailles: Texte définitif du Traité de Paix remis aux plénipotentiaires allemands le 16 juin 1919. Paris: Journal «Bonsoir», 1919. 100 s.
- ¹³⁷ Zapisnici sa sednice delegacije kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920 / prired. Bogdan Krizman, Bogumil Hrabak (ur.). Beograd: Institut društvenih nauka, 1960. 427 s.
- ¹³⁸ Cvijić J. Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje: osnove antropogeografije. Knj. 1. Zagreb: Hrvatski štamparski zavod, 1922. 180 s.;
- Cvijić J. Geografski i kulturni položaj Srbije. Sarajevo: I.Đ.Đurđević, 1914. 31 s.
- Cvijić J. Granice i sklop naše zemlje // Jovan Cvijić. Cvijićeva knjiga. Beograd: Štamp. Sv. Sava, 1927. S. 1-23.;
- Cvijić J. Karta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca [Kartografsko gradivo]. Beograd: Dj. Josimović, [ca. 1920]. 1 zvđ: barve; 66 x 57 cm na listu 71 x 61 cm
- ¹³⁹ Cvijić J. Severna granica južnih Slovena // Cvijić J. Govori i članci. Kn.II. Beograd: Napredak, 1921. S. 164.
- ¹⁴⁰ Erjavec F. Slovenci na mirovni konferenci 1. 1919-1920: (pregled). S. I.: S. n., 1958. S. 4
- ¹⁴¹ Brezigar M., Erlich L., Žolger I., Županič N. La Carinthie. Paris: [Impr. «Graphique»], 1919. 47 p.
- Ehrlich L. La Carinthie. Développement historique des frontières germano-slovenes. Lioubliana: [s. n.], 1919. 17 p.
- Ehrlich L. L'effondrement de la nation slovene. Lioubliana: [s. n.], 1919. 17 p.
- Kos M. La formation historique des limites linguistiques italo — slovenes. Lioubliana: [s. n.], 1919. 10 p.
- L'importance économique-politique de Trieste. Lioubliana: Narodni svet v Ljubljani, Odsek za okupirano

- ozemlje, 1919. 3 f.
 L'Istrie terre Yougoslave. Un memorial du Conseil national Yougoslave pour L'Istrie meridionale (Spisano v Pulju, 20. novembra 1918. Ljubljana: [s. n.], 1919. 13 p.
Lukas P. La Yougoslavie Économique // Le Littoral Yougoslave de l'Adriatique / reg. Milan Rojc. Zagreb: Imprimerie provinciale, 1919. P.49-72.
Primorač V. La question Yougoslave::Étude historique, économique et sociale. Paris: Société «Yougoslavia», 1918. 302 p.
Puc D. La province de Gorice une terre Yougoslave. Lioubliana: Narodni svet v Ljubljani, Odsek za okupirano ozemlje, 1919. 14 p.
Rojc M., Gavazzi A. Les Nationalités sur le Littoral Yougoslave // Le Littoral Yougoslave de l'Adriatique / reg. Milan Rojc. Zagreb: Imprimerie provinciale, 1919. Pp. 1 —14.
Ribač O. Memorandum presente par les Slovenes du pays de Gorice au Conseil national de Ljubljana. Lioubliana: Narodni svet v Ljubljani, Odsek za okupirano ozemlje, 1919. 7 f.
Seidl F. La Ligne de partage des eaux au Carse. Ligne de démarcation. Lioubliana: [s. n.], 1919. 4 f.
Slavić M. La question du Prekmurje, de la Styrie et de la Carinthie 1919. 23 p.
Šišić F. Aperçu de l'Histoire du Littoral Oriental de l'Adriatique // Le Littoral Yougoslave de l'Adriatique / reg. Milan Rojc. Zagreb: Imprimerie provinciale, 1919. Pp. 15-28.
Vodnik B. La Civilisation Yougoslave sur l'Adriatique // Le Littoral Yougoslave de l'Adriatique / reg. Milan Rojc. Zagreb: Imprimerie provinciale, 1919. - Pp. 29—48.
¹⁴² *Seidl F.* La future frontière politique entre la Yougoslavie et l'Italie. Ljubliana: Jugoslovanska Tiskarna, 1919. S.1-14.;
Seidl F. La Ligne de partage des eaux au Carse. Ligne de démarcation. Lioubliana: [s. n.], 1919.- 4 f.
¹⁴³ *Ehrlich L.* Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev, 2002. S. 98–100, 367–378.
¹⁴⁴ Documents on the Carinthian question. Beograd: Ministry for foreign affairs of the FPRY, 1948. 215 s.
¹⁴⁵ Jugoslavija 1918-1984. Tematska zbirka dokumenata / Zečević Momčilo, Petranović Branko (ur.). Beograd:Rad, 1985. 1144 s.
 Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka dokumenata / Zečević Momčilo, Petranović Branko (ur.). 2. izd. Beograd:Rad, 1988. 1445 s.
¹⁴⁶ Aprilski rat 1941. godine: Zbornik dokumenta / Gvozdenović Dušan; Fabijan Trgo (ur.). Kn. I - II. Beograd: Vojnoistorijskog institut, 1969-1987.
¹⁴⁷ *Terzić V.* Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza. Kn. 1-2. Beograd: Partizanska knjiga, 1982-1984.
¹⁴⁸ Yugoslavia / Griffith Taylor; Robert J. Kerner (eds). Berkeley; Los Angeles: Un-ty of California press, 1949. 558 p.
¹⁴⁹ R.W.Seton -Watson i Jugoslaveni 1906-1941 / Ljubo Boban (ur.). Knjiga II: 1918-1941, Zagreb, London, 1976.
¹⁵⁰ *Biber D.* Tito-Churchill strogo tajno. Zagreb: Globus, 1981. XLIII, 589 s.
¹⁵¹ *Avramovski Ž.* Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: 1921-1941. Knjiga I-III. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1986-1996.
¹⁵² Yugoslavia Political Diaries 1918-1965 / R.L Jarman (ed.). 4 vol. [Slough]: Archive ed., 1997.
¹⁵³ Yugoslavia Political Diaries... Vol. III. S. 4.
¹⁵⁴ Yugoslavia Political Diaries... Vol. III. S. 3, 135, 192-193, 331, 480, 573, 753.
¹⁵⁵ Yugoslavia Political Diaries... Vol. III. S. 260, 336, 468, 551, 761.
¹⁵⁶ Yugoslavia Political Diaries... Vol. III. S. 4, 333, 465, 557, 758.
¹⁵⁷ Yugoslavia Political Diaries... Vol. III. S. 758.
¹⁵⁸ Yugoslavia Political Diaries... Vol. III. S. 763.
¹⁵⁹ Yugoslavia Political Diaries 1918-1965 / ed. R.L Jarman. [Slough]: Archive ed., 1997. Vol. III. S. 135-136, 193, 257-258, 332-333, 464-465, 556-557, 756.
¹⁶⁰ *Slovenci v očeh imperija.* priložniki britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci l.1919. / Ernest Petrič (ur.). Mengeš, Center za evropsko prihodnost, 2007. 530 s.
¹⁶¹ *Kuhar A.* Poglavje iz tragedije koroških Slovencev // Svobodna Slovenija: Zbornik-koledar (1956). Toronto: Svobodna Slovenija, 1956. S. 47-79.
Kuhar A. Poglavje iz tragedije koroških Slovencev // Zbornik o dr. Alojziju Kuharju / Tone Sušnik (ur.). Kotlje, 1993. P. 94-155.

- ¹⁶² *Jareb J.* LeRoy King's reports from Croatia March to May 1919 // *Journal of Croatian studies*. 1960. Vol. I. S. 75-168.
Копію рукопису для цієї публікації пан Мершоль привіз зі Сполучених Штатів і передав до словенського академічного Інституту новітньої історії. На жаль, копії деяких сторінок залишилися напівнерозбірливими. -
Meršol M. Smrt ameriskega plemiča // *Delo*. Št. 294. 19.12. 1992. S.1.
- ¹⁶³ *Milenković P.* Istorija građenja železnica i železnička politika kod nas (1850-1935) / Petar Milenković. Beograd: Ministarstvo saobraćaja KJ, 1936. 464 s.;
Jubilarna knjiga Državnih Železnica Kraljevine Jugoslavije: 1919-1929 / Boško Bogdanović (ur.). Beograd: Državne Železnice, 1929. 506, CLXVIII s.;
Zbornik Jugoslavije : njenih banovina, gradova, srezova i opština: Saobraćajni uslovi. Beograd : Izdanje Matice živih i mrtvih S.H.S., 1931. 125 s.;
Dvajseta (20.) godina kulturnog i privrednog razvitka Kraljevine Jugoslavije / S. Djurdjevic (ur.). Beograd: Minerva, 1938. 171 s.;
Jugoslavija na tehničkom polju: 1919-1929 / Rajko Kušević (ur.). Zagreb: Udruženje jugoslavenskih inženjera i arhitekta, 1930. 287 s.
- ¹⁶⁴ *Aleksić V.* Ameriška tehniška misija v Kraljevini SHS 1919-1920 / PNZ. 2008. Št.1. S. 43.
- ¹⁶⁵ *Togliatti P.* La formazione del gruppo dirigente del Partito Comunista Italiano nel 1923—1924. Roma: Editori riuniti, 1962. 380 p.
I communisti e le elezioni ieri e oggi. Milano: Movimento Operaio, 1957. 46 pg.
Trenta anni di vita e lotte del Partito comunista italiano: Come si costituì il Partito comunista italiano // Quaderni della Rinascita. Rim: Istituto Poligrafico dello Stato, 1952. 260 pg.
Documenti inediti dell'Archivio Angelo Tasca : la rinascita del socialismo italiano e la lotta contro il fascismo, 1934-1939 / Angelo Tasca; Stefano Merli (ed.). Milano: G. Feltrinelli, impr., 1963. 315 pg.
- ¹⁶⁶ *Giannini A.* Documenti per la storia dei rapporti fra l'Italia e la Jugoslavia / Amedeo Giannini. Roma: Istituto per l'Europa orientale, 1934. 463 s.
- ¹⁶⁷ I documenti diplomatici italiani. I-IX series: 1918—1943. Roma: Ministero degli affari esteri. Commissione per la Pubblicazione dei Documenti diplomatici MCMLIV—MCMLIX..
- ¹⁶⁸ I documenti diplomatici italiani. Nona serie: 1939 - 1943. Roma: Ministero degli affari esteri. Commissione per la Pubblicazione dei Documenti diplomatici MCMLIV—MCMLIX.
Volume II (25 ottobre - 31 dicembre 1939). Ministero degli Affari Esteri. Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici. Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1957. LXVI (2) 703 p.
Volume III (1 gennaio - 8 aprile 1940). Ministero degli Affari Esteri. Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici. Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1959. LXII (2) 703 p.
- ¹⁶⁹ *Biber D.* Britanski, nemski in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Koroscu // Zivljenje in delo dr. Antona Korošca: Razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990 // Prispevki za novejšo zgodovino. 1991. Št.1. S. 131-143.
- ¹⁷⁰ Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije. T. 2: Kongresi i zemaljske konferencije KPJ: 1919-1937 / ur. Moša Pijade. Beograd: Istorijsko odeljenje CK KP Jugoslavije, 1949. 497 s.,
Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije. Tom 5: Socialistično gibanje v Sloveniji: 1869-1920 / Moša Pijade (ur.). Beograd: Zgodovinski oddelek CK KP Jugoslavije, 1951. VI, 512 s.
- ¹⁷¹ *Vrčinac J.* Rad i zaključci Prve, Druge in Treće konferencije KPJ // Istorija XX. veka: Zbornik radova I. Beograd, 1959. S. 236-284.
- ¹⁷² Oktobar u Jugoslaviji 1918-1945: Izbor dokumenata o godišnjicama Oktobra. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1967. 815 s.
- ¹⁷³ Oktobar u Jugoslaviji 1918-1945: Izbor dokumenata o godišnjicama Oktobra. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1967. S. 781.
- ¹⁷⁴ Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1869—1945. Del I. Zv. I-II. Ljubljana, 1964-1965.
- ¹⁷⁵ «Словенський репортер» (Slovenski poročevalec) - газета, яка видавалася періодично в Словенії. У 1938 році вийшло 2 номери, потім у 1941 р. Під час Другої світової війни він став рупором Визвольного фронту. У 1941-1945 рр. виходив періодично, з 1945 р. став журнал. У 1959 р. в результаті злиття «Словенського репортера» і «Народного права» створили газету «Діло».
- ¹⁷⁶ *Klopčič F., Nedog-Urbančič A.* Dokumenti o komunističnem gibanju na Slovenskem v letih 1919-1921. 2 zv. Ljubljana: RSS, 1967.

- ¹⁷⁷ Jugoslovani v Oktobru: Zbornik spominov udeležencev oktobrske revolucije in državljanske vojne v Rusiji (1917-1921) / France Klopčič (ur.). V Ljubljani: Borec, 1969. 788 s.
- ¹⁷⁸ Vodnik po arhivih Slovenije / Peter Ribnikar, Jože Maček, Sergij Vilfan, Jože Žontar(ur.). V Ljubljani: Društvo arhivarjev Slovenije, 1965. 616 s.
- ¹⁷⁹ Vilfan S. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega. Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1959. 219 s.
Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS. Ljubljana: Državni arhiv LRS, 1960. 171 s.
- ¹⁸⁰ Pleterski J. Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914-1918. Ljubljana: Slovenska matica, 1971. 323 s.
Prunk J. Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 147-278.
- ¹⁸¹ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije. Tom 5, Socialistično gibanje v Sloveniji: 1869-1920 / Moša Pijade, Dušan Kermavner, Rudolf Golouh (ur.). Beograd: Zgodovinski oddelek CK KPJ, 1951. VI, 512 s.
- ¹⁸² Resolucija kulturnega odseka Narodnega sveta v Ljubljani // Erjavec F. *Avtonomistična izjava* slovenskih kulturnih delavcev leta 1921: (Iz spominov). Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1958. S. 2-26.
Resolucija kulturnega odseka Narodnega sveta v Ljubljani // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 191-192.
- ¹⁸³ Ustavni predlog Jugoslovanskega kluba // Hohnjec J. O ustavi naše države / Josip Hohnjec // Slovenci v desetletju 1918-1928. Ljubljana 1928. S. 325-338.;
Predlogi Jugoslovanskega kluba // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 192-195.
- ¹⁸⁴ Punktacije Slovenske ljudske stranke // Il Piccolo. 3. januarja 1933.
Punktacije Slovenske ljudske stranke // Jutro. 11. januarja 1933.
Slovenska Deklaracija // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 221.
- ¹⁸⁵ Resolucija banovinskega vodstva JRKD // Jutro. 8. januarja 1933.
Resolucija banovinskega vodstva JRKD // Prunk J. Slovenski narodni programi... S. 222-223.
- ¹⁸⁶ Pleterski J. Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914-1918. Ljubljana: Slovenska matica, 1971. S. 116.
Prunk J. Slovenski narodni programi... S. 174.
- ¹⁸⁷ Chicaška izjava 29. junija 1917 // Krfska deklaracija in demokracija / Etbin Kristan ... [et al.] Chicago, Ill.: Slovensko republikansko združenje, 1917. S. 15-16.;
Chicaška izjava 29. junija 1917 // Naprej. 28.08.1919.;
Chicaška izjava 29. junija 1917 // Zgodovinski arhiv KpJ. Tom 5. Beograd: Zgodovinski oddelek CK KPJ, 1951. S. 287-289.
Chicaška izjava 29. junija 1917 // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 174-177.
- ¹⁸⁸ Krek J.E. Za narodno zedinjenje // Hrvatska država. 4.09.1917;
Krek J.E. Za narodno zedinjenje // Pleterski J. Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914-1918 / Janko Pleterski. Ljubljana: Slovenska matica, 1971. S. 295—296.
Krek J.E. Za narodno zedinjenje // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 177-181.
- ¹⁸⁹ Abditus. Ideja ali dogma / Albin Prepeluh. Naprej, 22.09.1917.
Abitus. Ideja ali dogma / Albin Prepeluh // Zgodovinski arhiv KpJ. Tom 5. Beograd: CK KPJ, 1951. S. 290-291.
Abitus. Ideja ali dogma / Albin Prepeluh // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 182-185.
- ¹⁹⁰ Remov E. Kritične misli / Milan Lemež // Naprej. 6.10.1917.
Remov E. Kritične misli / Milan Lemež // Zgodovinski arhiv KpJ. Tom 5. Beograd: CK KPJ, 1951. S. 292-293.
Remov E. Kritične misli / Milan Lemež // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 185-187.
Tuma H. Nekritične misli // Naprej. 29. in 30.okt. 1917.
Tuma H. Nekritične misli // Zgodovinski arhiv KpJ. Tom 5. Beograd: CK KPJ, 1951. S. 297-298.
Tuma H. Nekritične misli // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 188-190.
- ¹⁹¹ Politična resolucija Pokrajinske konference KPJ za Slovenijo // Pleterski J. Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji KPJ-KPS // PZDG. 1967. S.287.
Politična resolucija Pokrajinske konference KPJ za Slovenijo // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S.199-202.

- ¹⁹² *Vodušek B.* Etika in politična miselnost Slovencev // Križa na gori 1926/27. S. 103-109.
Vodušek B. Etika in politična miselnost Slovencev // Slovenska misel: eseji o slovenstvu. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985. S. 147.
Vodušek B. Etika in politična miselnost Slovencev // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 212-218.
- ¹⁹³ *Ude L.* Borba za priznanje slovenskega naroda v Kraljevini SHS in Slovenci izven njenih meja // Svobodna mladina. 1928. Št. 1—2. S. 13-17.
Ude L. Borba za priznanje slovenskega naroda v Kraljevini SHS in Slovenci izven njenih meja // Ude L. Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor: Obzorja, 1972. S. 250-251.
Ude L. Borba za priznanje slovenskega naroda v Kraljevini SHS in Slovenci izven njenih meja // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 218-220.
- ¹⁹⁴ Kamniška izjava JSZ // Delavska pravica. 8.09.1938.
 Kamniška izjava JSZ // Prunk J. Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Ljubljana 1978, S. 169.
 Kamniška izjava JSZ // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 237.
- ¹⁹⁵ Kaj hočemo? // Slovenska politika. Št.1. Nov. 1939. 7 s.
 Kaj hočemo? // Prunk J. Vestnik Slovenska politika // PZDG. 1983. S. 155-165.
 Kaj hočemo? // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 252-254.
- ¹⁹⁶ Nacionalni socialni programi pri Slovencih: razstava Arhiva SR Slovenije / Ed. Kos J., Umek E. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1975. 91 p.
- ¹⁹⁷ *Boban L.* Sporazum Cvetković-Maček...
- ¹⁹⁸ Sodite po delih!: *Kažipot slovenskim volilcem* v boju za slovensko samostojnost. Ljubljana: samozal., 1923. S. 70-72.
 Kaj hočemo? // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 196-199.
- ¹⁹⁹ Temeljni nauk »Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev« // Avtonomist. 24.10.1924. Št. 44. S. 2-3.
 Temeljni nauk »Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev« // Albin Prepeluh, Dragotin Lončar. V Ljubljani: J. Blasnika Nasl., 1925. 4 s.
 Temeljni nauk »Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev« // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 203-204.
- ²⁰⁰ JRZ. Dejanja govore: Tri leta dela za državo in za Slovenijo^[1935-1938]. 56 s.
- ²⁰¹ Predavanje dr. Antona Korošca o postanku Jugoslavije / Bogdan Krizman // Historijski Pregled V. 1959. Br.1. S. 64.
- ²⁰² Уривок промови на основі єдиної копії стенограми, що збереглася, видав хорватською хорватський історик Б. Крижман у 1959 г., словенською промову видав відомий історик-мемуарист С.Краньєць, з необхідними примітками про неточності самої стенограми. -
Korošec A. Postanek Jugoslavije // Kranjec S. Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije 16. oktobra 1925. // ZČ. 1962. S. 219-229.
- ²⁰³ Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva: (1390-1930) / Viktor Novak (ur.). Beograd: Državna štamparija, 1930. 931 s.
- ²⁰⁴ *Šišić F.* Jugoslovenska misao: istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja od 1790-1918. Beograd: Balkanski institut, 1937. 279 s.
- ²⁰⁵ *Vidmar J.* O slovenstvu i jugoslavenstvu. Zagreb: Globus, 1986. 493 p.
- ²⁰⁶ Газети *Jugoslovenska demokratska liga; Koroški Slovenec; Slovenski list.*
- ²⁰⁷ Газети *Hrvatska država; Hrvatska rijec; Hrvatske novine; Narodna potitika.*
- ²⁰⁸ *Lidovy noviny.*
- ²⁰⁹ Газета *Il Piccolo.*
- ²¹⁰ *Arhiv za pravne i društvene nauke; Glas Slovenaca, Hrvata i Srba (Зазпеб), Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine; Službeni list banske uprave Dravske banovine; Službeni list kr. civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje; Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (Белград), Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani; Uradni list Deželne vlade za Slovenijo; Uradni list Kraljevske banske uprave dravske banovine; Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti; Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo.*
- ²¹¹ Газети *Nova doba; Kmetovalec; Ljubljanski škofijski list; Murska straža; журналы Ljubljanski*

- zvon, Misel in delo.*
- ²¹² Газети *Jugoslavija, Jugoslovan; Mladina; Nova pravda; Avgust Jenko.*
- ²¹³ Газети *Delavska politika; Kmetski list; Nova pravda; Resnica.*
- ²¹⁴ *Sforza C.* Fifty years of war and diplomacy in the Balkans: Pashich and the Union of the Yugoslavs. N.Y.: Columbia University Press, 1940. 195 p.
Sforza C. Makers of Modern Europe. Portraits and personal impressions and recollections, etc. Indianapolis: Bobbs-Merrill Co., 1930. 420 p.
- ²¹⁵ *Steed H.W.* Through thirty years, 1892-1922: A personal Narrative. 2 vols. London: William Heinemann, 1924.
- ²¹⁶ *Seton-Watson H., Seton-Watson C.* The making of a new Europe: R.W.Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary. Seattle: Un-ty of Washington Press, 1981. 458 p.
- ²¹⁷ *Hribar I.* Moji spomini. 4 zv. Ljubljana: [s. n.], 1929-1933.
- ²¹⁸ *Tuma H.* Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi. Ljubljana: Tuma, 1997. 508 s.
- ²¹⁹ *Prepeluh A.* Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja. Ljubljana: J. Blasnik, 1938. 562 s.
- ²²⁰ *Golouh R.* Pol stoletja spominov: panorama političnih bojev slovenskega naroda. Ljubljana: IZDG, 1966. 424 s.
- ²²¹ *Regent I.* Poglavja iz boja za socializem. Del I-III. Ljubljana: Cankarjeva založba: Ljudska pravica, 1958-1961.
- ²²¹ *Smiljanić D.* Sečanja na jednu diktaturu. Beograd: Rad, 1955. 211 s.
Stojadinović M. M. Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata. Buenos Aires: El Economista, 1963. VIII, 760 str., [52] str. pril.
Krizman B. Predavanje dr. Antona Korošca o postanku Jugoslavije / Bogdan Krizman // Historijski Pregled V. 1959. Br.1. S. 64.
Kranjec S. Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije // ZČ. 1962. S. 218—229.
Dr. Anton Korošec in Tiskarna sv. Cirila v Mariboru // Zbornik Svobodne Slovenije 1971-1972. Buenos Aires. S. 280-287.
Bister F. J. Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju: življenje in delo: 1872-1918 / Feliks J. Bister. Ljubljana: Slovenska matica, 1992. 295 s.
Ahčin I. Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Ahčina / Bojan Godeša, Ervin Dolenc (ur.). Ljubljana: Nova revija, 1999. 254 s.
Perovšek J. Srečanje dr. Antona Korošca in ing. Dragotina Gustinčiča novembra 1918 v Ženevi // PNZ. 2010. Št. 1. S. 189-192.
- ²²² Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja / Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar (ur.). Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2015. IX, 1131 s.
- ²²³ Jegličev dnevnik / Anton Bonaventura Jeglič. [S. l.: S. n.], 19???. 8⁰.
- ²²⁴ *Jelinčič Z.* Pod rdečim svinčnikom: pisma Zorka Jelinčiča iz ječe / Jarko Rovšček (ur.). Gorica: Sklad Dorče Sardoč, 2005. 309 s.
Jelinčič Z. Pod svinčenim nebom: *spomini tigrovskega voditelja*. Gorica: Goriška mohorjeva družba, 1994. 248 s.
Jelinčič Zorko – nad prezrtjem in mitom / Jarko Rovšček (ur.). Gorica: Sklad Dorče Sardoč, 2000. 309 s.
- ²²⁵ Domovina, kje si?: Zbornik ob stoletnici rojstva Alberta Rejca (1899-1976). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1998. 284 s.
- ²²⁶ *Adamič L.* My native land. N.Y.; London: Harper&Brothers, 1943. 507 p.
Adamič L. The eagle and the roots. Garden City (N.Y.): Doubleday & Co., 1952. 531 s.
Adamič L. The native's return: an American immigrant visits Yugoslavia and discovers his old country. New York; London: Harper&Brothers, 1934. 357 p.
- ²²⁷ *Corsellis J., Ferrar M.* Slovenia 1945: Memories of Death and Survival after World War II. London-N.Y.: I.B.Tauris, 2005. 276 p.
- ²²⁸ *Pernišek F.* Moj begunski dnevhik: 1945-1949. Ljubljana: Studia Slovenica, 2007. 245 p.
- ²²⁹ *Dolenec I.* Moja rast. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1973. 244 s.
- ²³⁰ *Eiletz M.* Moje domobranstvo in pregnanstvo. Celje: Mohorjeva družba, 2000. 254 s.
Lajovic D.S. Med svobodo in rdečo zvezdo. Ljubljana: Obzorja, 2003. 347 p.
Žakelj A. Beg v neznano: zapiski 1945-1949. Ljubljana: Studia slovenica, 2008. 246 s.
- ²³¹ *Arnez J.A.* Slovenia in european affairs. Reflections on Slovenian political history. N.Y.: League of CSA; Celovec-Klafenfurt printed, 1958. 204 p.
Arnez J.A. Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji 1945-1949. Ljubljana; Washungton: Studia Slovenica, 1999. 350 p.

- ²³² *Bevc L.* Liberal forces in 20-th century Yugoslavia: memoirs of Ladislav Bevc. N.Y.; Oxford: Peter Lang, 2007. 374 p.
Bevc L. Memoirs of a Yugoslav liberal. Ljubljana: Založništvo Jutro, 2006. 369 p.
- ²³³ *Pirjevec J.* Vatikanski arhivi / Jože Pirjevec // Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941. Ljubljana: SAZU, 2007. S. 305–317.
- ²³⁴ Vodič kroz fondove Kraljevine Jugoslavije / Komnen Pijevac, Miladin Milošević, Vukman Boričić. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2000. 218 s.
- ²³⁵ *Krizman B.* Zapisnici središnjeg odbora Narodnog vijeca Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu / Boris Krizman // Starine. 1958. S. 331–386.
- ²³⁶ Arhiv Hrvatske. 24. 11. 1969.
- ²³⁷ Paver J. B. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, Arhiv Hrvatske. Zagreb 1993. 179 s.
- ²³⁸ Paver J. B. Narodno vijeće... S. 103. Št. 3.
- ²³⁹ Paver J. B. Narodno vijeće... S. 105. Št. 19.
- ²⁴⁰ Paver J. B. Narodno vijeće... S. 103. Št. 3.
- ²⁴¹ Paver J. B. Narodno vijeće... S. 43–45. Št. 1133.
- ²⁴² Paver J. B. Narodno vijeće... S. 105. Št. 17.
- ²⁴³ Paver J. B. Narodno vijeće... S. 58. Št. 10.
- ²⁴⁴ Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana, 1965. S. 468.
- ²⁴⁵ Vodnik po arhivih Slovenije... S. 113.
- ²⁴⁶ Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS. Ljubljana, 1960. S. 70;
 Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana, 1965. S. 147, 544.
- ²⁴⁷ Ці архіви проводять огляд збереженого матеріалу, який стосується історії словенців міжвоєнного періоду. Збереглися деякі архіви італійської місії в Белграді.
- ²⁴⁸ *Stiplovšek M.* Gradivo za zgodovino Slovencev med dvema vojnoma v jugoslovanskih arhivih zunaj Slovenije // Arhivi. 1978. Št. 1. S. 33.
- ²⁴⁹ *Žontar J.* Arhivski viri za zgodovino Slovencev med leti 1918 in 1941 // PZDG. 1970. Št. 1–2. S. 263.
- ²⁵⁰ Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana: ZzTPS, 1937. S. 6.
- ²⁵¹ *Žontar J.* Arhivski viri... S. 265.
- ²⁵² Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS. Ljubljana, 1960. S. 71–76;
 Vodnik po arhivih Slovenije... S. 46.
- ²⁵³ Vodnik po arhivih Slovenije... S. 543, 358.
- ²⁵⁴ Evidenca arhivskega gradiva v tujini, ki se nanaša na Slovenijo in slovence // http://www.arhiv.gov.si/si/javne_evidence/evidenca_arhivskega_gradiva_v_tujini/
Jeraj M., Melik J. Slovenija in Slovenci v britanskem arhivu - malo drugače // Arhivi. 2005. Št. 2. S. 395–403.
- ²⁵⁵ *Biber D.* Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini v Jugoslaviji v letih 1933–1945 / Dušan Biber // Prispevki za novejšo zgodovino. 1995. Št. 1–2. S. 97–102.;
Biber D. Viri za sodobno zgo Slovencev izven SR Slovenije // Arhivi. 1978. Št. 1. S. 35.
 Yugoslavia and its historians: understanding the Balkan wars of the 1990s / ed. by Norman M. Naimark and Holly Case. Stanford (Calif.): Stanford University Press, 2003. 275 p.;
 Yugoslavism: Histories of a Failed Idea...
- ²⁵⁶ *Biber D.* Viri za sodobno zgo Slovencev izven SR Slovenije // Arhivi. 1978. Št. 1. S. 35.
- ²⁵⁷ *Pirjevec J.* Vatikanski arhivi // Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941: Zbornik prispevkov na simpoziju 7. in 8. decembra 2006. Ljubljana: SAZU, 2007. S. 305–317.
- ²⁵⁸ *Мальшина К.В.* Матеріали зі словенської політичної історії міжвоєнного періоду у архівах Словенії та поза її межами // Наукові записки ІУАД НАНУ. 2014. Том 28. С. 317–334.
- ²⁵⁹ *Žontar J.* Arhivski viri... S. 272.
- ²⁶⁰ Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS. Ljubljana: Državni arhiv LRS, 1960. S. 165;
 Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana, 1965. S. 64.
- ²⁶¹ Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana, 1965. S. 192, 194, 199.
- ²⁶² Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS... S. 162;
 Vodnik po arhivih Slovenije... S. 64.
- ²⁶³ *Zorn T.* Viri za zgodovino koroških Slovencev 1920–1938 (1941) // PZDG. 1970. Št. 1–2. S. 313–318.
- ²⁶⁴ *Кеберле Н. Г.* Моделивання динамічних предметних областей в онтологіях // Збірник наукових праць

- Харківського університету Повітряних Сил. 2009. Вип. 3(21). С. 121-127.
- 265 "Чешский вопрос": попытки разобраться в самих себе // <https://slovari.net/referat-99391-referat-cheshskij-vopros-popytki-razobratsya-v-samih-sebe>
- 266 Zouhar J. *Minulý konec století*. Brno: MU, 2000. S. 130-131.
- 267 Ахиезер А. С. Конфликт ценностей - социальная проблема // Модернизация в России и конфликт ценностей. М.: ИФ РАН, 1994. С. 37.
- Ахиезер А.С., Козлова Н.Н., Матвеева С.Я. Модернизация в России и конфликт ценностей. М.: ИФ РАН, 1994. 250 с.
- 268 Lehman J. G. An Introduction to the Overton Window of Political Possibility // *Mackinac Center for Public Policy Journal* online. April 8, 2010. Режим доступа: <https://www.mackinac.org/12481>.
- 269 Легенькова Е. А. Югославянская идея в контексте словенской национальной политики: Словенско-хорватское сближение (60-е годы XIX в. 1914 гг.) тема диссертации и автореферата по ВАК 07. 00. 03, к.и.н. Москва: МГУ, 2002. С. 5.
- 270 Мальшина К., Сінкевич Є., Перовшек Ю. Українська та словенська національні ідеї... С. 127-138.
- 271 Pozzi H. *Black Hand over Europe*. London: The Fransis Mott company, 1935. P. 3.
- 272 Slovenstvo. Jugoslovanstvo (2). Slovar slovenskega knjižnega jezika, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU // http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=jugoslovanstvo&hs=1
- 273 Kos J. Slovenstvo in država // *Demokracija*. 13.11.2016.
- 274 Kos J. Slovenstvo...
- 275 Srednja Evropa / Peter Vodopivec (ur.). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991. 216 s.
- 276 Malec T. Slovenija je srednjeevropska in ne balkanska država! // RTV SLO. 13.06. 2011. Режим доступа: <http://www.rtv slo. si/blog/tatjana-malec/slovenija-je-srednjeevropska-in-ne-balkanska-drzava/59976>
- 277 Toplak C. Kdo smo Mi brez Drugih? Slovenstvo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2014. 170 s.
- 278 Todorova M. N. *Imagining the Balkans*. N. Y.; Oxford: Oxford Un-ty Press, 1997. P. 21.
- 279 Ставицька О. В., Головка В. М. Формування геоісторичного простору Європейського Союзу в контексті теорії ментальних карт // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2010. № 4. С. 181.
- 280 Шижаківіч Б. Критика балканистичког дискурса: Прилог феноменології «другости» Балкана. [1. изд.]. Никшић: Јасен, 2000. 65 с.
- 281 Евтич А. О человечности и бесчеловечности // *Православие*. 2000. Режим доступа: // <http://www.pravoslavie.ru/717.html>
- 282 Евтич А. О человечности...
- 283 Саид Э. В. *Ориентализм. Западные концепции Востока*. СПб: Русский мир, 2006.
- 284 Вульф Л. *Изобретая Восточную Европу: Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения*. М.: Новое литературное обозрение 2003. 567 с.
- 285 Наприклад, незважаючи на європоцентризм вітчизняного бачення історії України, ми поки що не в змозі змінити інерцію європейського ментального сприйняття українців, яке розміщує нас десь далеко на задвірках континенту. -
- Леньо П. Ю. Образ «Іншого» та формування колективних ідентичностей у Європі // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Історія. 2013. Вип. 2. С. 186-187. Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuist_2013_2_31.
- 286 Сень Д. В. 147 / Шнирельман Быть аланами. Интеллектуалы и политика на Северном Кавказе в XX в. / Ред. И. Калинин. М.: Новое литературное обозрение, 2006. С. 30-31.
- 287 Dragnich A. N. *The First Yugoslavia: Search for a Viable Political System*. Stanford, CA: Stanford Un-ty, Hoover Institution Press, 1983. 192 p.
- 288 Bennett C. *Yugoslavia's Bloody Collapse - Causes, Course and Consequences*. N .Y.: New York Un-ty Press, 1995. Pp. 33-42.
- 289 Югославія // Вікіпедія. Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/18374>
- Босния и Герцеговина (Федерация Боснии и Герцеговины) // Политический атлас современности. Режим доступа: <http://www.hyno.ru/country/9.html>
- 290 Югославия в XX веке: Очерки политической истории / К. В. Никифоров (отв. ред.). М.: «Индрик», 2011. 888 с.
- 291 Gašić R. *Struggling with Yugoslavism in the First Yugoslavia: The Belgrade Elite and the Public Debate* // East

- Central Europe. 2015. Vol. 42, Issue 1. Pp. 29 – 47.
- ²⁹² *Lampe J. R., Allcock J. R.* Yugoslavia, former federated nation [1929–2003] // Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/place/Yugoslavia-former-federated-nation-1929-2003>.
- ²⁹³ *Саган Г. В.* Югослов'яни у XX ст.: громадські та культурні зв'язки з Україною. К.: Київ. Ун-т ім. Б. Гринченка, 2012. С.10.
- ²⁹⁴ *Gestrin F., Melik, V.* Slovenska zgodovina: od konca 18. stoletja do 1918 / Ferdo Gestrin, Vasilij Melik. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966. S.102.
- ²⁹⁵ *Кирилина Л.А., Пилько Н.С., Чуркина И.В.* История Словении / Любовь Алексеевна Кирилина, Надежда Сергеевна Пилько, Искра Васильевна Чуркина. СПб.: Алетейя, 2011. С. 251-284.
- ²⁹⁶ *Podgoršek N.* Hrvaška Stranka prava in njen odnos do Slovencev v devetdesetih letih 19. stoletja / Nataša Podgoršek // ZČ. 2005. Št. 3/4. S. 430.
- ²⁹⁷ *Prunk J.* Država SHS, to se pravi Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, točneje vrh države v Zagrebu // Diskusija. Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti... S. 338.
- ²⁹⁸ *Marušič B.* Država SHS, to se pravi Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, točneje vrh države v Zagrebu / Diskusija. Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti... S. 339.
- ²⁹⁹ *Marušič D.* Jugoslovanski mladini! // Zvonček. Št. 2. 18.10.1934. S. 40.
- ³⁰⁰ Перший Югославянський молодіжний конгрес відбувся 20 вересня 1904 р. в Белграді. Запрошена сербська сторона організувала безкоштовні подорожі та проживання в Белграді для словенських учасників. Словенські делегати мали намір взяти участь у урочистостях 21 вересня з нагоди коронації короля Петра I. - *Jugoslovanski dijaški kongres v Belgradu* // Slovenski narod. 23.07.1904. S.4; *Pisma iz Srbije* // Slovenec. 14.09.1904. S.2.
- З Любляни виїхали 40 словенців, і ще багато хто приєднався до них на шляху до Хорватії. Всіх разом на шляху до Белграда було 77. Посланців вітали на всіх станціях. На станції в Загребі великий натовп хорватських студентів чекав їх із братськими вітаннями. Після прийому вони всі пішли до пам'ятника Єлачичу, де співали хорватський гімн *Lijepa naša domovino* (Красива наша Батьківщина). Потім делегація поїхала до Земуну, де пересіла на корабель і прибула до Белграду. Тут теж посланців чекав бурхливий ентузіазм.
- Словенська група в авангарді пройшла через місто, одягнене в червоно-біло-сині сербські прапори. Коли вони пройшли повз конака [палаца], їх з балкона привітав король. Тоді вони пішли на спільний обід, де співали різні національні гімни, які відзначали і підтримували братський дух. - *Slovinci v Belemgradu* // Slovenec. 19.09.1904. S. 2.
- Робота конгресу розпочалася 20 вересня. Головою конгресу був обраний словенець Грегор Жер'яв. Заступниками голови були хорват Хенрік Кріжман, серб Любо Йованович та болгар Георгій Георгієв. Кріжман зачитав резолюцію, яка була одноголосно прийнята. У ній говорилося: *«Сербська, болгарська, хорватська та словенська молодь зібралася на Першому Югославському студентському конгресі. Ми хочемо зосередити свою діяльність на культурній єдності югославян і закликати письменників та митців югославянських народів присвятити всі їхні дії взаємності та єдності південних слов'ян»*.
- Оскільки з'їзд був обмеженим у часі, деякі виступи скоротили. Це було сприятливо для всіх, крім болгарського учасника, який не хотів скорочувати свою промову. Він покинув зал, і через це мітинг зупинився, і відбулася перерва. Цю подію використали деякі іноземні журналісти та повідомили своїм газетам про від'їзд болгарського представника. Вони писали про демонстративний від'їзд деяких болгар у Земун.
- Як доказ того, що їхній від'їзд не був демонстративним, болгарські студенти прийняли резолюцію: Вранці виникло непорозуміння між болгарським референтом і президією, однак це не було викликано будь-якою етнічною або політичною проблемою, це просто результат непорозуміння між болгарським референтом і президією.
- Збори прийняли обидві вищезгадані резолюції. На з'їзді наголошувалося на необхідності політичної розсудливості і реалізму, а також говорилося про слов'янську відособленість. На конгресі делегати висловлювалися за перемогу демократії, розуміючи під цим слов'янську солідарність і незалежність. - *Екмечіћ М.* Стварање Југославије: 1790-1918. Београд: Просвета, 1989. Књ. 1. С.536.; *Завалишина Н.Ю.* Молодежные движения в югославских землях в начале XX в. / Наталья Юрьевна Завалишина // Славяноведение. 1997. № 5. С.4.
- Було також запропоновано частіше проводити югославянські художні виставки, а письменники, разом із студентами, готували шлях до культурної єдності південних слов'ян; у кожному культурному центрі слов'янського півдня створити підкомітети для підготовки виставок. Запропоновано початок

- економічного союзу югославян. Після прийняття пропозицій конгрес закінчив свою роботу. - *Prvi kongres Jugoslovanske omladine* // Slovenski narod. 26.09.1904. S. 1.
- За матеріалами конгресу, Г.Жер'єв написав велику статтю про студентську молодь та слов'янську єдність. - *Žerjav G. Jugoslovanski dijaški kongres* / Gregor Žerjav // Omladina. 1904/5. Št. 6. S.83-84.; № 7. S.100-102.
- На думку Я.Прунка, його недоліком було некритичне захоплення Сербією та всім сербським, що перетікало у прямий неживий югославський національний унітаризм. - *Prunk J. Žerjav, Gregor (1882–1929)* / Janko Prunk // Slovenski biografski leksikon 1925–1991. [Elektronska izdaja] Ljubljana: SAZU, 2009. Режим доступу: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi898500/>
- У вересні 1905 р. у Триєсті відбувся з'їзд словенського національно-радикального студентства, який також очолив Г.Жер'єв, який потім редагував брошуру з матеріалів цієї акції Від народу для народу», автором якої був учасник з'їзду І. Приятель. - *Prijatelj I. Iz naroda za narod!*; I. shod narodno-radikalnega dijaštva od 5. do 8. kimavca 1905 / Ivan Prijatelj, ur. Gregor Žerjav. V Trstu; V Ljubljani, 1905. 136 s.
- ³⁰¹ *Pleterski J. Politika «novog kursa», jadranski kompromis i Slovenci. Jugoslovenski istorijski časopis. 1975. Št. 3/4. S. 49.*
- ³⁰² *Rahten A. Trialistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno* // Prispevki za novejšo zgodovino. 1999. Letnik 39. Št. 2. S. 66.
- ³⁰³ Аурел Константин Поповичи (1863-1917) австро-угорський румунський адвокат, публіцист і політик трансільванського походження, член Національної румунської партії, автор концепції Великої Австрії як багатонаціональної, федеративної придунайської держави з 15 рівноправних автономних територіальних одиниць, створених за національною ознакою.
- ³⁰⁴ *Popovici A.C. Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn. Leipzig, 1906. 308 f.*
- Нестеров А.Г. Австро-Венгрия как интеграционный проект: опыт для Центрально-Восточной Европы XXI в. // Европа в меняющемся мире: Материалы IV Международной научной конференции (21 апреля 2012 г., Екатеринбург). Екатеринбург: Изд-во УрФУ, 2013. С. 70.*
- ³⁰⁵ *Isac I.-N. The United States of Greater Austria – a step towards European Union? // Europe as viewed from the margins. An East-Central European perspective during the long 19th Century / ed. Silviu Miloiu, Ion Stanciu. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2007. P.184-185.*
- ³⁰⁶ *Pleterski J. Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje* // ZČ. Št. 3/4. S. 172.
- ³⁰⁷ *Vodopivec P. Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja. Ljubljana: Modrijan, 2006. S. 149.*
- ³⁰⁸ *Pleterski J. Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje* // ZČ. 1968. Št. 3/4. S. 172.
- ³⁰⁹ «Зміцнення позицій напрямку Крек-Корошець... - це критика апіорної абсолютної лояльності І.Шуштершича по відношенню до католицької Габсбурзької династії в якості основи всієї словенської політики. Шуштершич встав в ті передвоєнні місяці на політично-оборонну позицію, і дозволив собі висловити свою відкриту протидію після вбивства в Сараєво. Тільки тоді Шуштершич зміг виступити зі своєю горезвісною протисербською промовою і змусив газету «Словенець» 23 липня 1914 р заявити: «Тільки у Великій Хорватії, в рамках міцної Імперії Габсбургів лежить наше національне майбутнє, але ніколи і ні у жодному сербстві або в туманному югославізмі». - *Pleterski J. Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje* // ZČ. Št. 3/4. S.174.; *Hrvatstvo in Srbstvo. III.; Tisza in Dimović. Na Srbih leži težak kamen.; Bolgarsko Časopisje o Srbih* // *Slovenec*. 23.07.1914.
- «Австриякант» Шуштершич зазнав поразки в суперечці, на його місце висунулися «югослов'яни» Я. Крек і А. Корошець. - *Pleterski J. Pogledi Ivana Šušteršiča na jugoslovansko gibanje, samoodločbo in Jugoslavijo* / Janko Pleterski // *Slovenske zamisli o prihodnosti...* S. 106.
- ³¹⁰ *Pleterski J. Trializem pri Slovencih...* S.172-173.
- ³¹¹ *Zwitter F. O slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana: Slovenska matica, 1990. S.315-345.*
- Rahten A. Avstromarksistični pogledi na jugoslovansko vprašanje* // *Pilar - Croatian Journal of Social Sciences and Humanities*. 2009. № 1/2. S. 125.
- ³¹² *Dolinar F. Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918* // *Zrenja in uvidi: Zbirka. II, Buenos Aires:Sij, 1971. S. 10.*
- ³¹³ *Šavli J. Slovenska državna misli. Bilje: Studio Ro-Humar, 2010. 95 s.*
- ³¹⁴ *Kristan E. Narodno vprašanje in Slovenci* // *Knjižnica Čas. Naprej v Ljubljani. Št. 11. V*

- Ljubljani: Delavska Tiskovna Družba, 1908. 47 s.
- ³¹⁵ *Pleterski J.* Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. Maribor: Obzorja, 1981. S. 115.;
Klopčič F. Slovenska socialna demokracija in makedonsko vprašanje pred prvo svetovno vojno // PZDG. 1971. Št. 1-2. S. 289.
- ³¹⁶ *Tuma H.* Jugoslovanska ideja in Slovenci. V Gorici: Goriška Tiskarna, 1907. 48 s.
- ³¹⁷ *Pleterski J.* Študije... S. 114-115.
- ³¹⁸ *Pleterski J.* Študije... S. 259.
- ³¹⁹ Ліберали виступали за загальне, але не рівне виборче право: скасування куріальної виборчої системи і загальне рівне право принесло б пропорційну представленість словенців в державних органах і в той же час політичне переважання політичного католицизму в Словенії. Ліберальна партія зі своїх інтересів виступила проти рівного права і таким чином уславилася «більш реакційною, ніж клерикальна». - *Gestrin F., Melik, V.* Slovenska zgodovina: od konca 18. stoletja do 1918. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966. S. 273, 289.
- ³²⁰ *Lončar D.* Politično življenje Slovencev: (od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta). V Ljubljani: Slovenska Matica, 1921. S.80.
- ³²¹ *Žerjav G.* Jugoslovansko kraljestvo v okviru habsburške monarhije // Naš list. Kamnik, 1908. Št. 50-51. 12. in 19. december. S. 49—50.
Prunk J. Žerjav, Gregor (1882—1929) // Slovenski biografski leksikon 1925—1991. Elektronska izdaja. Ljubljana: SAZU, 2009. Режим доступу: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi898500/>
- ³²² *Dolinar F.* Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918 // Zrenja in uvidi: Zbirka. II, Buenos Aires:Sij, 1971. S.11.
- ³²³ *Густинич Д.* Национальное движение словенцев накануне и в период войны 1914-1918 гг. // Историк-марксист. 1941. № 5. С.86.
- ³²⁴ *Петкович Д.* Король витязь Александр I Объединитель // Кадетская переключка. № 10. Нью Йорк, 1974. С.4-14.
 Бюст Королю Югославии Александру I установят в Русском доме в Белграде // Монархист. № 84. СПб, 15 Мар 2014.;
Лакичевич Н. Карагеоргиевичи возвращаются в Югославию // Русское небо. Публицистика. Режим доступу: www.rus-sky.com/publicist/articles/044.html
- ³²⁵ Якщо в XVIII в. словенці становили більшість населення Трієсту, то на початку XIX ст. - вже тільки 31%. Зростаючий потік італійських колоністів збільшував цю тенденцію. Однак слов'янський характер Трієста не викликав сумнівів. Про це говорив в парламенті в 1886 р. прем'єр-міністр Італії А. Ламармор, писав британський історик А. Тойнбі в розділі «Трієст і Італія».
Toynbee A.J. Nationality and the War / Arnold Joseph Toynbee, CH. London: J.M.Dent & sons, 1915. Pp. 246-249.
 Пізніше цей факт активно використовувався радянською та югославською дипломатією.
Сальков А. П. Проблема Юлийской Крайны (Венеции-Джулии) в советской международной политике (1918-1945 гг.) // Российские и славянские исследования. 2009. Вып. 4. С.10.
- ³²⁶ *Pleterski J.* Študije... S. 115-116.
- ³²⁷ Населені пункти Баньшице, Солкан, Гориця, Опатъє-село, Добердоб.
 Slovenci skozi čas: Kronika slovenske zgodovine / Jaro Mihelač (ur.). Ljubljana: Mihelač, 1998. S. 213-216.
- ³²⁸ *Valiani L.* The end of Austria-Hungary. London: Secker & Warburg, 1973. P. 127.
- ³²⁹ *Paulová M.* Jugoslavenski odbor: (povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914-1918). Zagreb: Prosvjetna nakladna zadruga, 1925. XXIII, 603 s.
Paulová M. Tajná diplomatická hra o Jihoslovany a světové války: Úřední listy bar. C. Hoetzendorfa, hr. Tiszy, bar. Buriana, hr. Clama-Martinice, gen. pluk. Rhemena, gen. pluk. Sarkotice a j. Praha: Vesmír, 1923. 187 s.
Paulová M. Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918. Praha: Academia, 1968. 626 s.
Šepić D. Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918. Zagreb: Školska knjiga, 1970. IX, 431 s.
- ³³⁰ *Международные отношения в эпоху империализма.* Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914-1917. Т. VII, Ч. II. М.-Л.: Гос. соц.- экон. изд-во, 1936. С. 253—258.;
Сборник договоров России с другими государствами. 1856—1917. М.: Госполитиздат, 1952. С. 436—441.
- ³³¹ Ст. 4. «... Італія отримає Трентіно, Цизальпінський Тіроль,..., а також Трієст, графства Горицію і Градіску, всю Істрію до Кварнер, включаючи Волоску і істрійські острови Керсо, Луссін, а також малі острови Плавник, Уніє, Канідоле, Палаццуола, Сан-П'єтро-ді-Нембі, Азанелло, Груїццу і сусідні

острівці».

Ст. 5. «Італія отримає також провінцію Далмацію в її нинішніх адміністративних межах, на півночі включаючи Ліссаріку і Трібаннію і на півдні до лінії, що йде від мису Планка на узбережжі на схід по вершинах пагорбів, що утворюють вододіл, таким чином, що всі долини і потоки, які спускаються до Себеніко, як Чикала, Керка, Бутісниця і їх притоки, залишаються в межах італійської території. Вона отримає також всі острови, розташовані на північ і на захід від Далмації, від Премуди, Сельве, Ульбо, Скерди, Маон, Паго і Пунтадури на півночі - до Меледи на півдні, включаючи Сант-Андреа, Бузі, Ліссу, Лессіну, Торколу, Курцолу, Каццу і Лагосту, а також навколишні скелі і острівці і Пелагозу, за винятком тільки островів Велика і Мала Цірона, Буа, Сольта і Брацца».*

Також Італії були обіцяні землі в Егейському морі, в Малій Азії, в Африці (виправлення кордонів у Лівії та Сомалі) і англійську позику у розмірі 50 млн ф.ст.

* Всі словенські, хорватські і сербські географічні і топографічні назви в договорі наведені в італійському варіанті.

³³² *Pleterski J.* Prva odločitev... S. 11-12, 33, 49, 56.

³³³ *Pleterski J.* Študije... S.231.

³³⁴ *Pleterski J.* Študije... S.234.

³³⁵ *Stavbar V.* Deklaracijsko gibanje // Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti / ur. S.Granda. Ljubljana: ZZDS, 1998. S.257-261.

³³⁶ *Janković D.* Srbija i jugoslovensko pitanje 1914—1915. godine. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1973. 574 s.

³³⁷ *Pleterski J.* Študije... S.263.

³³⁸ *Pleterski J.* Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno // ZČ. 1970. S.177.; *Rumpier H., Hussarek M.* Nationalitäten und Nationalitätenpolitik in Österreich im Sommer des Jahres 1918. Graz, Köln: Böhlau, 1965. S.87.

³³⁹ *Pichlik K.* Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni. V Ljubljani: Borec, 1968. 189 s.

Ude L. Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrske armadi// ZČ. 1968. Št.3/4. S. 185.

³⁴⁰ *Perovšek J.* Slovenska samostojnost v Državi SHS // Slovenske zamisli o prihodnosti... S. 13-17.

³⁴¹ *Pleterski J.* Študije... S. 264.

³⁴² *Prunk J.* Slovenski narodni vzpon: narodna politika (1768-1992). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992. S. 155.

³⁴³ *Prunk J.* Slovenski narodni vzpon... S. 145.

³⁴⁴ Saopštenje o osnivanju Narodnog veća (Narodni svet) u Ljubljani // Janković D., Krizman B. Građa o stvaranju jugoslovenske države: (1.I. - 20.XII. 1918). Beograd: Institut društvenih nauka, 1964. I zv. S. 256-257.

³⁴⁵ *Sedar K.* Bogojinska resolucija // ZČ. 2010. Št. 3-4. S. 437.

³⁴⁶ Національна рада мала 9 секторів (фінансовий, постачання, організаційний, пропагандистський, конституційний, транспортний, адміністративний, економічний та культурний)

Jerič J. Narodni svet // Slovenci v desetletju 1918-1928... S. 147.

³⁴⁷ *Pleterski J.* Prva odločitev... S. 260-268.;

Perovšek J. Slovenska osamosvojitev... S. 48-58.

³⁴⁸ Državljan! // UL NV SHS. 4.11.1918.

³⁴⁹ Представники ВВП у національний уряд були: д-р. Янко Брейць (на чолі повіренства з внутрішніх справ), д-р Карел Верстовшек (освіти та релігії), інж. Володимир Ремець (громадських робіт і ремесла), прелат Андрій Калан (сільського господарства), д-р Ловро Погачник (національної оборони) та д-р Антон Брецьель (охорони здоров'я).

Представники ЮДП були: Іван Тавчар (харчування), Володимир Равніхар (юстиції), Векослав Куковець (фінансів), Павел Пестотник (транспорту) і Карел Тріллер (промисловості і торгівлі). Представником ЮСДП Антон Крістан, який очолював повіренство з соціального добробуту. -

Državljan! // UL NV SHS. 4.11.1918.

³⁵⁰ *Perovšek J.* V zaželjeni deželi: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo: 1918-1941. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009. S. 24-25.

³⁵¹ Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848-1992 / Jasna Fischer (ur.). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005. S. 158-174.

³⁵² *Erjavec F.* Slovenci: zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled. V Ljubljani: Jugoslovanska knjigarna, 1923. S. 67.

³⁵³ *Perovšek J.* V zaželjeni deželi... S. 122-133.

- ³⁵⁴ *Perovšek J.* Država SHS, to se pravi Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, točneje vrh države v Zagrebu / Diskusija. Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti/ Stane Granda (ur.). Ljubljana: ZZDS, 1998. S. 336.
- ³⁵⁵ *Perovšek J.* Slovenska osamosvojitev... S. 69-70, 72.
- ³⁵⁶ *Klopčič F.* Kritično o slovenskem zgodovinopisju. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977. S. 281.
- ³⁵⁷ *Perovšek J.* «V zaželjani deželi»... S. 24.
- ³⁵⁸ *Perovšek J.* Slovenska osamosvojitev... S. 71-72.
- ³⁵⁹ *M. Ninčič - S. Protiću.* Beograd, 8. novembra 1918 // Građa... S. 516.
L. Popović - Narodnemu vecu SHS, Zemun, 8. novembra 1918 // Građa... S. 519-520.
- ³⁶⁰ *Krizman B.* Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Zagreb: Školska knjiga, 1977. S. 134-135.
- ³⁶¹ *Perovšek J.* Slovenska osamosvojitev... S. 159-160, 163.
- ³⁶² Naredba celokupne vlade SHS v Ljubljani o izplačilu službenih prejemkov slovenskih ter tujerodnih uslužbencev v SHS za mesec december 1918. // UL NV SHS. 30.11. 1918.
- ³⁶³ *Dolenc M.* Pravna zgodovina za slovensko ozemlje. Ljubljana: Akademsko založba, 1935. S. 500.
- ³⁶⁴ Naredba predsedništva Narodne vlade SHS v Ljubljani // UL NV SHS. 23.11.1918.
- ³⁶⁵ ARS, фонд SI AS 58 Narodni svet za Slovenijo, 1917-1919, справа 4, Dopisi. November 1918. seja Narodne vlade SHS v Ljubljani, 1. novembra 1918.
- ³⁶⁶ *Bogataj L.* Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave. Slovenci v desetletju 1918-1928. S. 379.
- ³⁶⁷ *Tomšič I.* Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenski državnosti // Naši razgledi. Št. 21. 7.11. 1969. S. 625-626.;
Zečevič M. Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929. Knj. 1. Maribor: Obzorja, 1986. S. 186-187.;
Stiplovšek M. Slovenski parlamentarizem: 1927-1929. Ljubljana: ZI FF, 2000. S. 9, 15, 22-23.
- ³⁶⁸ *Balkovec B.* Prva slovenska vlada... S. 52.
- ³⁶⁹ *Perovšek J., Stiplovšek M.* Prizadevanja... S. 138.
- ³⁷⁰ Повіренства внутрішніх справ, харчування, освіти і богослов'я, правосуддя, соціального забезпечення, фінансів, транспорту, індустрії і торгівлі, громадських робіт і ремесел, сільського господарства, національної оборони та охорони здоров'я. -
Državljan! // UL NV SHS. 4.11. 1918.
- ³⁷¹ Proglasitev narodne vlade // Slovenski narod. 2.11.1918.
В історіографії, установка, що національний уряд СХС в Любляні був першим словенським національним урядом, протягом тривалого часу більше не оспорується. У ширшій громадськості, як і раніше, вирує думка, що першим словенським національним урядом був так званий айдовський уряд, тобто Національний уряд Словенії, сформований 5 травня 1945 р. в Айдовщині. Таку думку - серед інших авторів - ще у 1992 р. однозначно відкинув Боян Балковець, який свою роботу «Перший словенський уряд» почав з попередженням: Весь час після 1945 року, вважалося, що першим національним урядом був той, що було створено у Айдовщині 5 травня 1945 р., що, звичайно, не відповідає дійсності. Важливість і новизна подій наприкінці 1918 року були відтінені і замінені прославленням уряду п'ятотравневого. Протести громадськості також не були достатніми для правильної оцінки подій наприкінці Першої світової війни. -
Balkovec B. Prva slovenska vlada 1918-1921. Ljubljana: INZ, 1992. S. 7.
Приділимо увагу ще наголосу, що у рецензії на згадану книгу написав акад. проф. Янко Плєтерски: Робота магістра Бояна Балковця «Перший словенський уряд повністю відповідає назві. Національний, або Провінційний (Земельний) уряд (1918-1921 рр.) є важливим явищем у історії словенської держави, хоч дуже мало вивчений і не виглядає справжнім у сучасній свідомості. Позначення і масова популяризація національного уряду, сформованого 5 травня 1945 р. як першого словенського уряду, затьмарила історичну пам'ять про дійсно перший «національний уряду 1918 р. У цьому сенсі робота Балковця робить істотний внесок у врівноваження уваги до всіх етапів у історії словенського державності, без огляду на їх відповідні політичні установи. Подано свідчення, що у часи перехідних державних форм 1918-1921 рр. на території Держави словенців, хорватів і сербів, а потім Королівства сербів, хорватів і словенців, існував структурно справжній первісний федералізм, у певні моменти навіть конфедералізм, зі Словенією, як державним утворенням. Авторське неідеологічне» пред'явлення важливої історичної новізни може розбити перевагу у нашому сучасному нервовому і на всі боки

- недовірливому пошуку нашої істинної ідентичності. -
Pleterski J. Prva odločitev... S. 323.
- 372 *Erjavec F. Slovenci na mirovni konferenci l. 1919-1920: (pregled). [S. l.: S. n.], 1958. S. 68.*
- 373 *Perovšek J. Slovenska osamosvojitev...* S. 86-89.
- 374 *Perovšek J. Slovenska osamosvojitev...* S. 89-102.
- 375 Naredba celokupne vlade SHS v Ljubljani o izplačilu službenih prejemkov slovenskih ter tujerodnih uslužbencev v SHS za mesec december 1918 // UL NV SHS. 30. 11. 1918.
- 376 Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani // UL NV SHS. 21.11.1918.
- 377 Хімічний завод у Мостах, фабрика мила у Шишкі, вугільні шахти у містах Веленьє і Забуковиця, виробництво цинку в Цельє, пороховий завод у м. Камнік, тютюнова фабрика в Любляні та ртутні копальні в Ідрії. -
Perovšek J. Slovenska osamosvojitev... S. 113.
- 378 Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani // UL NV SHS. 21.11.1918.
- 379 Naredba Narodne vlade SHS v Ljubljani // UL NV SHS. 9.11.1918.
- 380 Naredba celokupne vlade o prehodni upravi...
- 381 *Brejc J. Od prevrata do ustave // Slovenci v desetletju 1918-1928. S. 164-165.*
- 382 *Vilfan S. Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana: Slovenska matica, 1996. S. 469.*
- 383 *Kranjec S. Slovenci na poti v Jugoslavijo. Ljubljana: [s. n.], 1939. S. 60.*
- 384 У Штирії це означало територію на півночі до лінії Радгони, Шентілья і Козьяка, у Каринтії на північ до розмежувального кордону по течії річок Зільє і Драви до Великовця (Фелькермаркта), враховуючи італійську окупацію Триєста, Горіції, Істрії і Постойнського округу у Крайні. -
 Naredba celokupne vlade o prehodni upravi...
- 385 Naredba poverjenišтва за notranje zadeve /// UL NV SHS. 9.11.1918.
- 386 *Bogataj L. Uprava...* S. 383.
- 387 Naredba poverjenišтва за pravosodstvo // UL NV SHS. 4.11.1918.
- 388 Naredba celokupne vlade o prehodni upravi...
- 389 Naredba poverjenišтва за notranje zadeve o prosti kolportaži // UL NV SHS. 28.11.1918.
- 390 Вимоги дивись:
 Veličasten shod v Mestnem domu v Ljubljani // Naprej. 11.11.1918;
 Poročilo iz seje načelstva JDS // Slovenski narod. 14.11.1918;
 Jugoslovanska Strokovna Zveza // Naša moč. 29.11.1918.
- 391 Йосип Єрич вважав, що Національна рада є щось більше, ніж консультативний орган.
 Член Національної ради і Спеціальний радник по сільському господарству в Національному уряді Андрій Калан підкреслив, що «Національний уряд є наш найвищий форум, якого ми повинні дотримуватися, тому що це веління майбутнього, між тим Національна рада є тільки *консультативна інстанція* для підготовки матеріалу». Також вважав і член керівництва Національної ради Франц Смодей.
 Zapisnik seje Narodne vlade v Ljubljani, z dne 1. novembra 1918 // Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918-1921 / Peter Ribnikar (ur.). Zv. 1. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998. S. 54.
- 392 *Perovšek J. Slovenska osamosvojitev...* S. 169-170, 161-162.
- 393 ARS, фонд SI AS 58 Narodni svet za Slovenijo, 1917-1919, справа 4, Dopisi. November 1918.
- 394 *Jerič J. Narodni svet...* S. 147.
- 395 Zapisnik sa sednice Narodnog Vijeća, 6. studenog 1918 // Građa... Zv. 2. S. 493.
- 396 Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 7. listopada 1918 // Sejni zapisniki Narodne vlade... Zv. 1. S. 82.
- 397 Naredba poverjenišтва за narodno obrambo // UL NV SHS. 6.11.1918..
- 398 Naredba poverjenišтва за notranje zadeve // UL NV SHS. 8.11.1918.
- 399 Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 7. listopada 1918 // Sejni zapisniki Narodne vlade... Zv. 1. S. 82.
- 400 Zapisnik sa zajedničke sednice Narodnog Vijeća, 9. studenog 1918 // Građa... Zv. 2. S. 534.
- 401 На цих нарадах були присутні представники керівництва Національної ради Іван Хрібар (ЮДП), Мілко

Брезігар (ЮДП), Альберт Крамер (ЮДП) і Андрей Калан (ВНП, також повірений з питань сільського господарства у Національному уряді) та представники Національного уряду Антон Крістан (ЮСДП), Янко Брейць (ВНП), Ловро Погачник (ВНП), Владімир Равніхар (ЮДП), Іван Тавчар (ЮДП) і Карел Триллер (ЮДП).

Й. Єрич вважав, що Національна рада, Національне Віче і Національний уряд і так лише тимчасові. Але «Національний уряд... відповідальний перед Національним Вічем у всіх справах, які є спільними, між тим як Національна рада відповідальна за все, що стосується словенських внутрішніх справ. Таким чином, конфлікту компетенцій між радою та урядом... немає».

Ідею також підтримав Крамер, він думав, що Національну раду буде необхідно «реформувати в провінційну асамблею за рахунок залучення представників усіх партій. Перетворена в такий спосіб Національна рада повинна мати в обкресленому колі повноважень... право ставити уряду пропозиції». Це право мали б, окрім голови Національної ради, також підрозділи та комісії Національної ради. Крамер ще пропонував, щоби Національний уряд представляв свої видані рішення на розгляд пленуму Національної ради. Це рішення було прийнято.

Далі вони дійшли висновку, що канцелярія Національної ради має отримати службові приміщення у будинку - місці засідань Національного уряду. Взаємне спілкування між радою і урядом, разом з спільним бюро інформації, також включало би присутність одного представника ради на засіданнях уряду, і навпаки. Бюро Національної ради вирішило, що «союз з Національним урядом здійснювався би за посередництвом д-ра Крамера». -

Zapisnik sa zajedničke sednice Narodnog Vijeća, 9. studenog 1918 // Građa... Zv. 2. S. 534-536.

⁴⁰² Іван Хрібар, який, за відсутності голови Національної ради голова Антона Корошця, головував у Національній раді як її найстарший член, підкреслив, що дивиться на Національний уряд як відповідальний тільки Національному Вічеві, внаслідок чого неможливо допустити, щоби постала ще будь-яка інстанція перед Національним Вічем. Соціаліст В. Равніхар також вважав, що уряд «несе відповідальність перед Національним Вічем, і було б аномально, якщо будемо відповідальні якомусь парламенту в Любляні». К. Триллер теж жорстко наполягав на позиції ліберальної більшості, що «Національну раду слід розглядати як посередницький орган Національного уряду».

З Триллером погодився представник ЮСДП А. Крістан, хоча раніше вважав, що Національна рада завершила свою роботу, унаслідок чого повинна припинити свою діяльність і розпуститися, а замість її будуть створені провінційні збори в якості свого роду Регіонального комітету (до якого увійдуть 50 членів із Словенії і 2 представники від Триєсту).

Представник ВНП Я. Брейць, однак, виступав за перетворення Національної ради «в щось на зразок парламенту» та заперечував проти того, щоби тільки представники загребського Національного Віча з сербським урядом домовлялися про югослов'янське з'єднання. У зв'язку з цим він підкреслив, що фундамент цього об'єднання він бачить у волі народу. Також він вважав, що Національна рада сама має вирішувати, як вона буде змінюватися, але ще раз підкреслив, що в колі повноважень, які «нам дозволило Національне Віче..., ми маємо в будь-якому випадку створити парламент». -

Zapisnik sa zajedničke sednice Narodnog Vijeća, 9. studenog 1918 // Građa... Zv. 2. S. 536-537.

У зв'язку з доповіддю Брейця Зечевич думає, що Брейць висловив незгоду з можливістю того, що саме Національне Віче СХС може піти до Белграду для переговорів із сербським урядом з питання об'єднання, тому що, ймовірно, думав, щона цих переговорах має бути представлений парламент Словенії. Зечевич далі зазначає, що за квазі-академічними дискусіями про розподіл взаємної відповідальності між Національною радою і Національним урядом ховається взаємна боротьба за участь словенських клерикалів і лібералів у цих органах. Ліберали намагалися ліквідувати Національну раду, лідери СНП і ЮСДП захищали думку, що Національна рада має перетворитися на національний парламент, перед яким відповідав би Національний уряд.

Zečević M. SLS in jugoslovanske zedinjenje 1917-1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave. Maribor: Založba Obzorja, 1977. S. 165.

⁴⁰³ Zapisnik sa zajedničke sednice Narodnog Vijeća, 9. studenog 1918 // Građa... Zv. 2. S. 537.

Такий же висновок був також досягнутий на основі консенсусу на засіданні Національного уряду, який відбувся у другій половині 9.11.1918 р. Рішення було прийнято у присутності представників керівництва Національної ради, який у той час представляли І. Хрібар, Й. Брезігар, Йосип Єрич, Мирослав Кейжар і Крамер. -

Zapisnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, dne 9. novembra 1918 // Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželni vlad za Slovenijo: 1918-1921 / Peter Ribnikar (ur.). Zv. 1. Ljubljana: ARS, 1998. S. 90.

⁴⁰⁴ ARS, фонд SI AS 58 Narodni svet za Slovenijo, 1917-1919, f. 4, Dopisi. November 1918.

- 405 *Jerič J. Narodni svet ... S. 155.*
- 406 *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918-1921 / . Peter Ribnikar (ur.) Zv. 1. Ljubljana: ARS, 1998. S. 76.*
- 407 Детальніше про організацію Національної брамби див.:
Мальшина К.В. Тернистий шлях словенського державотворення. Запоріжжя: ІУАД НАНУ, 2018. С. 76-77.
- 408 *Perovšek J. «V zaželeni deželi»... S. 54.*
- 409 Докладніше див.:
Мальшина К.В. Особливості міжнародного становища Словенії у складі Держави СХС (жовтень-листопад 1918 р.) // Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 13–14 жовтня 2011 р.). Луцьк: Вид-во ВНУ, 2011. С.293–296.
- 410 *Tomšič I. Razpad... S. 625.*
- 411 *Zapisek 14. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 13. listopada 1918 // Sejni zapisniki Narodne vlade... S. 103.*
- 412 *Zapisek 19. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 19. listopada 1918 // Sejni zapisniki Narodne vlade... S. 119.*
- 413 *Zapisek 15. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, z dne 14. listopada 1918 // Sejni zapisniki Narodne vlade... S. 108.*
- 414 *Perovšek J. Slovenska osamosvojitev... S. 86-89.*
- 415 *Perovšek J. «V zaželeni deželi»... S. 27.*
- 416 *Naredba poverjenišтва za narodno obrambo // UL NV SHS. 6.11.1918.*
- 417 *Perovšek J. «V zaželeni deželi»... S. 50.*
- 418 Така ситуація сталася, наприклад, 18 листопада 1918 р. у справі про мобілізацію чоловіків у віці від 19 до 23 років. Відповідний повірений віча М. Дрінкович дозволив мобілізувати разом з юнаками 1895-1899 років народження ще кілька інших років призову, скільки уряд вважає за потрібне. -
Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev... S. 117, 119.
- 419 *Seružar Z. Vojne akcije u Koruškoj 1918/19. godine: kratak pregled. Beograd: Vojnoistorijski institut I. A., 1950. S. 25-51.;*
Mikuž M. Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941. V Ljubljani: Mladinska knjiga, 1965. S. 57—93.;
Ude L. Boj za severno slovensko mejo 1918-1919. Maribor: Založba Obzorja, 1977. S. 39-119.;
Švajncar J. J. Slovenska vojska 1918-1919. V Ljubljani: Prešernova družba, 1990. S. 27-86.;
Guštin D. Dve antantni vojski na Slovenskem leta 1918 // Stiplovškov zbornik / Dušan Nečak (ur.). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005. S. 73-88.
- 420 *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev... S. 100.*
- 421 *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev... S. 59,78.*
- 422 *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev... S. 64.*
- 423 *Perovšek J. «V zaželeni deželi»... S. 59-60.*
- 424 2 листопада 1918 р. уряд делегував єпископові Янезу Клобовсу управління всіма військовими священиками на словенській території. Перед цим монсіньор Клобовс отримав спеціальний церковний дозвіл ще від архієпископа Люблянського Антона Бонавентури Єглича. -
Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev... S. 59.
- 425 *Perovšek J. «V zaželeni deželi»... S. 52.*
- 426 *Perovšek J. «V zaželeni deželi»... S. 52.*
- 427 Ця вказівка стосувалася всіх державних службовців - вчителів, викладачів, суддів, нотаріусів, залізничників, які не були на залізничній службі, поштових чиновників т.д. 18 листопада 1918 р. був виданий указ про звільнення лікарів з військової служби. -
Perovšek J. «V zaželeni deželi»... S. 152.
- 428 Детальніше див.: *Мальшина К. В. Діяльність Національного уряду Словенії з формування збройних сил наприкінці 1918 р. // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2012. Вип. XXXII. С. 336-341.*
- 429 *Švajncar J. J. Slovenska vojska... S. 29.*
- 430 Детальніше про структуру словенського війська див.:
Мальшина К.В. Тернистий шлях... С. 82-85.

- 431 *Seručar Z.* Vojne akcije... S. 28-29.
- 432 *Andrejka V. J.* Razvoj vojaštva... S. 271.
- 433 *Andrejka V. J.* Razvoj vojaštva... S. 275.
- 434 *Andrejka V. J.* Razvoj vojaštva... S. 276.
- 435 *Perovšek J.* V zaželjeni deželi... S. 55.
- 436 *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev...* S. 79.;
Andrejka V. J. Razvoj vojaštva... S. 270.;
Švajncar J. J. Slovenska vojska... S. 111-113, 264-268.
- 437 *Švajncar J. J.* Slovenska vojska... S. 71-72, 109-113;
Seručar Z. Vojne akcije... S. 28.
- 438 *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev...* S. 142, 147.
- 439 *Perovšek J.* «V zaželjeni deželi»... S. 50.
- 440 *Ude L.* Vojaški boji na Koroškem v letu 1918-1919 // *Koroški plebiscit* / Janko Pleterski (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 1970. S. 132-214.
- 441 *Andrejka V. J.* Razvoj vojaštva... S. 275.
- 442 *Hartman B.* Rudolf Maister, general in pesnik. Ljubljana: DZS, 1998. S. 146.
- 443 *Andrejka V. J.* Razvoj vojaštva... S. 271.;
Pišlar M. Obletnica bojev za severno mejo in ustanovitve TO // *Revija slovenska vojska*. 2008. Št. 19. S. 2.
- 444 *Slavič M.* Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki. 2. dop. izd. Murska Sobota: Pomurska založba, 1999. S. 87.
- 445 Так, у передмові до колекції джерел про формування югославської держави Драгослав Янкович і Богдан Крізман оцінюють період з кінця жовтня до кінця листопада 1918 р. як період, коли югославська буржуазія у провінціях колишньої Австро-Угорщини отримала владу в свої руки. - *Građa... Zv. 1.* S. 8. Аналогічно вважає М. Зечевич, який щодо дискусій, які проходили 9 листопада 1918 р. з питання словенського парламенту, говорить, що ті конфлікти клерикалів і лібералів у зв'язку з внутрішніми, часто тривіальними питаннями у Національному уряді і Національній раді (...) відвертали їх увагу від набагато важливіших переговорів у Національному Вічі СХС». –
Zečević M. SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 165.
- 446 *Dolinar F.* Odsotnost... S. 29.
 Автор цієї значущої роботи вважає, що замість того, щоби політики, відповідні за переворот 1918 р., взяли на себе правонаступництво сторічних Краньських Провінційних зборів, збільшених за рахунок провінційних та державних депутатів інших словенських провінцій до Все-словенських національних зборів, у своїй короткозорості та партійних суперечках вважає за краще обійти цю установу. Дуже ймовірно через те, що вони боялися «тіні Шуштершича (клерикалізму) над Краньським Провінційним дворцем». -
Dolinar F. Odsotnost... S. 32.
- 447 *Šišić F.* Documenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919. Zagreb: Matice Hrvatske, 1920. S. 216-217.
- 448 *Kranjec S.* Koroščevo predavanje... S. 224-225.
- 449 *Zečević M.* SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 147-148.
- 450 *Zečević M.* SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 142.
- 451 *M. Jovanović – S. Protiću,* brzojavka št. 2643, «strogo zaupno», na Krf 29. oktobra 1918. // *Građa...* S. 399-400.
- 452 *Zečević M.* SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 144.
- 453 Корошець у своїй розповіді 1925 р. не згадує цієї розмови, -
Zečević M. SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 142.
 Замість цього він наводить їхню спільну з Йовановичем розмову у Берні з французьким послом, який докоряв Корошцю, що «бажання ліквідувати Австрію нерозумно», на що Корошець відповів, що «це не в наших намірах». -
Kranjec S. Koroščevo predavanje... S. 225.
- 454 Конференція також обговорила відносини з Чорногорією, де, мовляв, громадська думка висловилася за приєднання до нової держави.
 Позачергова сесія скупщини там незабаром декоронувала правителя і публічно висловилася за включення у нову державу і 21 грудня у Белграді офіційно проголошено об'єднання Чорногорії з

- Сербією. Цей крок був оголошений неконституційним з боку колишнього чорногорського уряду, який заявив, що таке рішення може бути прийняте лише на черговій сесії скупщини. Колишній уряд також звертає увагу на серйозний тиск, який чинили сербські чиновники. З іншого боку, не менш підозр викликає політика, яку вела чорногорська династія. У своєму проголошенні, прийнятому на мирній конференції, король Нікола повідомив своєму народу, що вони матимуть можливість вільно прийняти рішення щодо форми свого майбутнього уряду. - *Slovinci v očeh imperija. priročniki britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci l. 1919. / Ernest Petrič (ur.). Mengeš, Center za evropsko prihodnost, 2007. S. 90.*
- 455 Женевська конференція передбачала створення спільного уряду з 12 міністрів з місцем засідань у Парижі. Міністрів мали призначити Сербія та Віче, а одне місце зберегти для представника Чорногорії, якщо вони приєднаються до нової держави. Вони погодились, що уряд працюватиме незалежно та керуватиме справами зовнішньої політики, економіки та фінансів, війська та флоту, підготовкою до скликання Конституанти. Спільний уряд мав обрати свого прем'єра та міністра закордонних справ, а на його території Національне Віче та уряд Сербії були повинні мати власні автономні повноваження. - *Zečević M. SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 152.*
- 456 *Slovinci v očeh imperija... S. 89.*
- 457 *Zečević M. SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 152,*
Perovšek J. Slovenska osamosvojitve... S. 73.
- 458 *Slovinci v očeh imperija... S. 104.*
- 459 *Zečević M. SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 150.*
- 460 *Jugoslovanska država ustanovljena // Slovenec. 13.11.1918.*
- 461 Обсягову доповідь про Женевську угоду і текст «Словенець» опублікував тільки 23 та 28 листопада 1918 р.
- 462 Записна книжка Ізидора Цанкара, цит. по: *Zečević M. Slovenska ljudska stranka... S. 158.*
Ізидор Цанкар у своїй записній книжці записав: «Густинич писав зі Швейцарії, що Корошець приїхав туди як переконаний централіст та зараз повертається зовсім інший».
- 463 *Cesar Karl odstopil. – Cesar Viljem pobegnil. – Respublika zmaguje // Slovenec. 12.11.1918.*
- 464 *Jegličev dnevnik... S. 767.*
- 465 *Zapisnik s seje osrednjega odbora Narodnega vijeća SHS, Zagreb, S. Novembra 1918 // Građa... S. 521.*
8 листопада 1918 р. Національне віче CXС послало італійському уряду протест у зв'язку із окупацією югославської території і порту Трієст, Ніколі Пашичу — копію, призначену для сербського уряду, який був повинний діяти якомога швидше і не допустити подальшого вторгнення Італії. - *Građa... S. 514-516.*
- 466 З протоколу неможливо зрозуміти, чи хтось зі словенських членів Національного Віча приймав участь у цьому рішенні, окрім А. Крамера.
Zapisnik s seje osrednjega odbora Narodnega vijeća SHS, Zagreb, 14. novembra 1918 // Građa... S. 555-558, 577-579.
- 467 Все говорить за те, що А. Крамер доповів про це Національному Вічеві.
- 468 *Šišić F. Documenti... S. 268-269.*
- 469 ARS, фонд SI AS 58 Narodni svet za Slovenijo, 1917-1919, f. 4, Dopisi. November 1918. *Zaplsnik seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 19. novembra 1918.*
- 470 *Slovensko ljudstvo s Srbi in Hrvati v skupni državi // Slovenec. 22.11.1918.*
- 471 Пропозицію Далмації оголосив Із. Цанкар. Він нагадав про історично доленосне значення двох питань, найважливіших для словенського народу: «1. чи ми, словенці, й далі хочемо жити своїм власним життям, як плем'я, або ми хочемо, - звичайно, не силою - поступово асимілюватися зі своїми південними родичами; 2. якою має бути структура нашої нової країни». Цанкар підкреслив необхідність збереження словенської етнічної індивідуальності. За його пропозицією прийняли наступну резолюцію: «Спираючись на своє національне право, на принципи Корфського Пакту і на рішення Сабору від 29 жовтня 1918 р., за якими спільна Національна Установча скупщина із вже заздалегідь визначеною кваліфікованою більшістю, повністю гарантованою від будь-якого втручання, винесе остаточне рішення про форму правління, а також внутрішню структуру нашої держави, як основи Рівноправності словенців, хорватів і сербів, вимогою СНП є, щоби нинішній уряд на спільній югославській території відмовився від будь-яких дій, які могли б обмежити право нашого народу вільно приймати рішення у спільній державі.
СНП вимагає, щоби уповноважені представники словенців, хорватів і сербів домовилися підготувати

- Установчу скупщину, тому що для визначення структури нової держави необхідний консенсус, як умова сильної і внутрішньої єдиної держави».
- 472 «Запропонований план уряду Далмації у своїй основі протирічить будь-яким демократичним принципам і ми через це відкидаємо його як неприйнятний. Оскільки було необхідно, щоби вже під час попередніх переговорів були створені спільні для всієї майбутньої держави СХС органи управління, які мають провести підготовку до майбутньої Установчої скупщини, ми вважаємо, що цей тимчасовий державний устрій має бути введено шляхом переговорів і угод уповноважених представників словенців, хорватів й сербів як рівноправних одиниць, і заявляємо, що у цьому сенсі ми готові негайно розпочати переговори». -
- Slovensko ljudstvo s Srbi in Hrvati v skupni državi // Slovenec. 22.11.1918.
- 473 Lončar D. Politično življenje... S. 123.
- 474 O uspehah jugoslovanskih konferenc v Ženevi // Slovenec. 22.11.1918.
- 475 Kranjec S. Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije // Silvo Kranjec. ZČ. 1962. S. 228.
- 476 Як зазначено у протоколі, проти неї виступили Я.Брейць (СНП) і Е. Кристан (ЮСДП), які звернули увагу на наступні важливі застереження: ця пропозиція створює диктатуру однієї особи, яка призначає на посаду і, звичайно, звільняє керівників країни; час, коли збереться Конституанта, повністю невизначений, оскільки поняття того, коли на Балканах встановиться мир і порядок, піддається самовільній інтерпретації Тимчасового уряду. Крім того, обидва висловили побоювання, що у окремих провінціях будуть призначені військові губернатори, і тому вибори в Установчу скупщину можуть проходити під різного роду тиском. Клерикали наполягали, що вони бояться не сербів, не культурної боротьби, але нестерпного абсолютизму.
- І.Тавчар від імені ЮДП доповів висновки керівництва партії від 20 листопада 1918 р. про те, що всі члени ЮДП в уряді мають прийняти пропозицію Далмації.
- Вони підкреслювали, що за своїм мисленням всі республіканці, але план уряду Далмації, який вимагав *тимчасову монархію*, вони підтримують тільки тому, що немає іншого виходу зі складної ситуації, у якій знаходяться словенці, чи то у зв'язку з закордонними справами (вторгнення італійців), чи то всередині держави через недостатність грошей і продуктів харчування.
- Представник ЮСДП передав урядові заяву, яка не містила жодної певної позиції партії щодо пропозиції Далмації, проте підкреслив необхідність якомога швидше встановити єдиний тимчасовий орган і вимагав, щоби югослов'янська держава стала соціальною республікою з найширшим самоуправлінням народу.
- Виступили також робочі з лав ЮДП та партійно невизначені, які 23 листопада 1918 р. в Любляні висунули «заяви душевних працівників» про єдину державу сербів, хорватів і словенців з центральним урядом на чолі. Аналогічну позицію зайняло керівництво ЮСДП. -
- Erjavec F. Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev leta 1921: (Iz spominov) // Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1958. S. 18.
- 477 Zapisnik 20. seje Narodne vlade SHS, Ljubljana, 21. novembra 1918 // Građa... S. 631-633.
- 478 За словами А. Препелюха, керівництво ЮСДП не обговорювало пропозицію Далмації, і заява, яку А. Кристан виказав на засіданні Національного уряду в Любляні 21 листопада, означала його особисту думку. -
- Prepeluh A. Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja. V Ljubljani: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika, 1938. S. 161.
- Але на багаточисельних зборах, які ЮСДП провела 24 листопада 1918 р., прийняли резолюцію Виконавчого комітету партії, яка стосовно шляхів і засобів якомога скорішого югославського об'єднання співпадала з пропозицією уряду Далмації. -
- Lončar D. Politično življenje... S. 124.
- 479 Poročilo D. Simovića vrhovni komandi srbske vojske, Zagreb, 22. novembra 1918 // Građa... S. 635-636.
- Д. Сімович доповідав, що наступного дня, 23 листопада, на пленарному засіданні Національного віча СХС, у якому візьмуть участь посланців всіх інших провінцій, буде оголошено про об'єднання із Сербією і Чорногорією у єдину державу під регентством наслідного принца Олександра, а потім депутати Національного віча СХС поїдуть до Белграда, щоби створити спільний уряд. Він оцінив поведінку А. Корошця та Югославянського комітету закордоном як некоректне і підкреслив, що вони не бажають прийти у Загреб, але прагнуть продовжувати свою роботу. Центральний Комітет НВ СХС вирішив послати А. Корошця та А. Трумбичу телеграфний виклик з-за кордону до Загребу, щоби вони поінформували віче про зовнішньополітичне становище Держави СХС, а якщо вони не можуть дістатися до Загребу, їм треба послати своїх посланців. З віча послали телеграму 20 листопада на адреси Югославянського комітету в Женеві і Парижі. -

- Zapisnik seje osrednjega odbora NV SHS, Zagreb, 20. novembra 1918 // Građa... S. 624.
- 480 На перемовини у Національному вічі СХС до Загребу поїхали найбільш високопоставлені представники СНП: Из. Цанкар, Б. Ремець, Л. Погачник і Ф. Смодей.
- 481 Zapisniki sej osrednjega odbora NV SHS 23. in 24. novembra 1918 // Građa... S. 640-642; 644-646, *Prepeluh A. Pripombe...* S. 156-185.
- 482 Пропозиція, яку, від імені СНП підготували і підписали Л. Погачник, Из. Цанкар і Б. Ремець, була такою: «Оскільки необхідно створити спільний державний орган для спільних інтересів словенців, хорватів і сербів, і оскільки це можна зробити тільки за взаємною згодою вищих органів на цій території, члени ВНП пропонують: Національне віче має обрати уповноважених від словенців, хорватів і сербів, які повинні виключити можливість непрозорості у перемовинах щодо спільного уряду з представниками сербського народу та Королівства Сербії. - Građa... S. 642-643.
- 483 Це «старчевичівці», а також групи навколо газет «Хорват» (*Hrvat*) і «Огляд» (*Obzor*) (Анделінович, Барац, Крнич, Вінтерхальтер, Спінчич, Шурмін)
- 484 *Šišić F. Documenti...* S. 270.
- 485 У цьому їх підтримали хорватсько-сербська депутатська коаліція С. Прибічевича разом зі словенським керівництвом ЮДП, хорватські клерикали (Й. Шимрак), також частково словенські соціалісти, які виклали свої погляди у спільній пропозиції із Соціал-демократичною партією Хорватії та Славонії. - *Šišić F. Documenti...* S. 271-272.
- 486 В. Куковець був прихильником централізму і гегемонії способніших і підкреслив, що у ворот стоять італійці, тому не можна чекати. Так само говорив А. Крамер про те, що італійці пробиваються до Любляни, що вони намагаються зайняти всю Словенію, навіть Штирію, що колишній імператор Карл ще зараз сподівається, що югослов'янська земля буде знову їхньою, і т. д. - Građa... S. 641-642.
- 487 *Slovinci v očeh imperija...* S. 107.
- 488 До делегації із словенських представників обрали А. Корошця (заочно), Из. Цанкара (СНП), А. Крамера (ЮДП) і А. Крістана (ЮСДП). - *Slovinci v očeh imperija...* S. 90.
- 489 Л. Погачник прокоментував: «Ці принципи не повністю відповідають нашим бажанням. Ми повинні бути обережними, щоб цей висновок не заважав роботі Конституанти. Зокрема, було б необхідним на пленарному засіданні Національного Віча розглянути сьогоднішню далекосяжну акцію. Але без поступовості і дисципліни не буде успіхів і ще менше твердих державних основ. Тому я заявляю: Тимчасова постанова негайно потрібна, і наш югослов'янський народ якомога швидше вийде з сьогоднішніх історичних критичних моментів до плідної роботи заради своєї політичної, економічної і культурної величі. Тому від імені Словенської народної партії ми будемо голосувати за запропонований план». - *Zečević M. Slovenska ljudska stranka...* S. 174.
- 490 Про хід засідань і про рішення Національного віча СХС 23 і 24 листопада 1918 р. та про причини такого способу об'єднання детальніше див.: *Čulinović F. Državnopravni razvitak...* S. 105-119.
- 491 *Vesjenjak I. Da se razumemo // Slovenec.* 24.11.1918.
- Весеняк виказав республіканські погляди на устрій держави.
- 492 С. Прибічевич на засіданні центрального комітету НВ СХС 23 листопада 1918 р. підкреслив, що посланці НВ перебувають закордоном, у Парижі, і вони вже в Женеві домовилися з сербським урядом про створення скупної влади, і в кінці повідомлення, на перший погляд між іншим, сербський міністр Нінчич від імені сербського уряду закликає Національне віче СХС, відповідно до спільної угоди, скласти уряд. - Građa... S. 64.
- 493 *Težak položaj // Stovenec.* 26.11.1918.
- 494 Вже під час свого візиту 16 листопада Корошець попросив посла Італії в Парижі Б. Лонгаре, щоби уряд Італії, разом зі своїми «секретарями», надав йому можливість проїхати через Італію на шляху до Загреба. - *Italljanski amhasador v Parizu B. Longare - predsednlku vlade Orlandu. Pariz, 17. novembra 1918. // Građa...* S. 592-593.
- Він був змушений зробити такий крок, тому що зазнав невдачі у сербському посольстві у Парижі та не отримав візи, щоб повернутися на батьківщину, - для себе, для Г. Жерьява та М. Чінгірії, - як він згадував у своїй лекції у 1925 р.
- Сербський уряд зайняв дуже несприятливу позицію щодо Корошця після переговорів у Женеві.

- Корошець і Трумбич були - якщо ми подивимося об'єктивно - єдині особистості, які би завдяки своєму авторитетові у Вічі і своєї присутності у Загребі могли вплинути на подальший перебіг подій. Таким чином, А. Корошцю запобігли повернутися до Загребу до 1 грудня 1918 р.
- А.Корошець тільки завдяки втручання англійської та французької дипломатії здобув візи для подорожі через Італію, де на додаток до затримки виїзду з Парижа — лише 26 листопада - знову зіткнувся з перешкодами. Про подорож через Італію А. Корошець у 1925 р. розповів наступне: «У поїзді у Вероні у нас побрали паспорти. Там ми чекали 2 дні. Ми не знали, що це таке, дзвонили у Рим. Тільки це допомогло. Тоді ми знову отримали паспорти. Нам не дозволили повернутися в Трієст, тільки через Бреннер, Іномост, Бельяк (Філлах) ми прийшли додому». - *Kranjec S. Koroščevo predavanje... S. 228.*
- А. Препелюх (у 1935 р.) зазначав, що повернення А. Корошця з Парижа на батьківщину наприкінці 1918 р. є окреме питання, про що сьогодні не є можливим писати. Це побічно підтверджує слова Корошця (1925 р.). - *Zečević M. Slovenska ljudska stranka... S. 176.*
- ⁴⁹⁵ *Politične novice // Slovenec. 27.11.1918.*
- ⁴⁹⁶ *Prepeluh A. Pripombe... S. 183.*
- ⁴⁹⁷ Про перебування словенської делегації у Загребі 27 листопада писав також «Словенець». *Delegacija v Belgrad // Slovenec. 28.11.1918.*
- ⁴⁹⁸ Це також підтвердив С. Прибічевич у своїй заяві від 25 листопада у НВ СХС, коли він відповів на вимогу Ф. Барця, щоби делегації Н. В. пішли до Белграду, поки не повернулися з Женеви А. Трумбич і А. Корошець. - *Šišić F. Documenti... S. 278.*
- «Словенець» у своєму номері від 29 листопада 1918 навів переговори, які саме 29 листопада почалися у Белграді: «Маємо сказати, що треба очікувати, що переговори йшли тільки з представниками саме сербського народу. Наскільки ми завжди знали, у Белграді знаходилися тільки два міністри з регентом; там ще немає інших депутатів і членів уряду Сербії. А. Корошець і А. Трумбич ще не приїхали. З ким же у цей час будуть проводити переговори?»
- ⁴⁹⁹ Із. Цанкар писав у своєму записнику: 30 листопада ми прибули вранці на конференцію в Белград. Ця інформація вірніша, ніж записав А. Препелюх, коли утверджував, що словенські послы прибули в Белграді 28 листопада ввечері. - *Prepeluh A. Pripombe... S. 183.*
- Слід зазначити, що словенські депутати вже 27 листопада були ввечері в Загребі, але транспортні зв'язки з Белградом були дуже слабкі та нерегулярні, і що вони, як частина депутації Н. В. СХС, що прибули в Белград тільки 28 листопада на 11-у годину, мали чекати в Земуні на перевізку на човні. Перша бесіда депутації Н. В. СХС з регентом Олександром (без словенських делегатів, які, окрім А. Крамера, ще не прибули) пройшла 29 листопада у 10:00 ранку в Белграді. - *Posvetovanja v Belgradu // Slovenec. 29.11.1918.*
- ⁵⁰⁰ Регент Олександр 30 листопада прийняв А. Крамера і розмовляв з ним про умови у Словенії. - *Jugoslavija. Naša stvar pride pred mirovno konferenco // Slovenec. 2.12.1918.*
- ⁵⁰¹ Записна книжка Ізідора Цанкара, цит. по: *Zečević M. Slovenska ljudska stranka... S. 160.*
- З цього приводу — як писав Із. Цанкар — С. Прибічевич заявив, що у адресу не представляється можливим включити права Установчої скупщини, щоби вона прийняла рішення про майбутню форму управління, тому, що Олександр подорожує закордон - якщо (не) приїде туди як майбутній єдиний король, він нічого не зробить. Це, очевидно, були причини того, що клерикальні представники в Белграді розчавили будь-яку ідею про будь-яку «свою власну» політику.
- ⁵⁰² *Šišić F. Documenti... S. 280-281.*
- ⁵⁰³ *Balkovec B. Prva slovenska vlada... S. 19–20.*
- ⁵⁰⁴ Пам'ятки, які священники посилали єпископу Єгличу у 1918-1919 рр., показують страх щодо солдатів, що повернулися з фронту, особливо тих, хто приїхав з російського полону. На основі таких повідомлень, особливо переговорів, які він провів у Загребі з Ф. Барцем і А. Крамаром, а також з полковником М. Прибічевичем, єпископ написав у своєму Щоденнику 22 листопада 1918 р. наступне: А хто приборкає народні маси, які все більш і більш приймають більшовизм; особливо тому, що у нас немає армії ані в Хорватії, ані у Словенії; принаймні, немає дисципліни і солдати незабаром самі підуть додому. Повинна прийти монархія, на чолі якої був би Олександр. - *Jegličev dnevnik... S. 768.*
- ⁵⁰⁵ *Zečević M. Slovenska ljudska stranka... S. 187-189.*
- ⁵⁰⁶ *Perovšek J. Liberalizem in vprašanje slovenstva: Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929.*

- Ljubljana: Modrijan, 1996. S. 113.
- 507 Sporočilo p redsedstva NV SHS v Beogradu 3. decembra 1918 // Građa... S. 683.
- 508 Zečević M. Slovenska ljudska stranka... S. 191.
- 509 Dr. Korošec v Beogradu // Slovenec. 5. 12.1918.
- 510 Zečević M. Slovenska ljudska stranka... S. 191.
- 511 Šišić F. Documenti... S. 283.
- 512 Brzojavka dr. Korošca iz Beograda // Slovenec. 9.12.1918.
- 513 Між двома блоками політичних партій, хорватським та сербським, які були неоднорідні, А.Корошець вже спочатку визначився за сербський блок, оскільки він разом з правлячим домом у той момент був єдиною серед керівних структур нової держави надійною гарантією розвитку. Незважаючи на досвід роботи з Н. Пашичем у пошуках підтримки серед сербських політичних партій (розділених на Радикальну партію і опозиційний блок, що складався з Самостійної радикальної, Прогресивної і Ліберальної партії і групи незалежних радикалів), А.Корошець більш наближався до правлячої Радикальної партії. «Позиції нашої партії тут дуже погані через наші республіканські настрої; нас не вважають корисною, правлячою партією. Я думаю, що рішення про республіку з оглядом на високу політику було не зручно, як для нашої батьківщини, так і для нашої віри. Я намагаюся досягти контакту та підтримки *сербських партій*. Нам хочуть дати міністра сільського господарства, якщо ми приєднаємося до уряду. Проконсультуйтеся і повідомте про ім'я... Професору Ремцю я пишу свою думку про листи до Белграду. На даний момент, буде необхідно, щоби «Словенець» мав телефонні доповіді і першокласного доповідача у Белграді. Як тільки міністерство буде створено, політичний центр буде тут і тут буде треба почати перший день. На мій погляд, був би добрим Ватовець, тому що він знає, як у приємний спосіб залізи кожному у черево, якщо, звичайно, він цього хоче. Ми - об'єднані словенці - запропонуємо міністерству програму щодо Трієсту, Гориції, Істрії, а якщо міністерство це не прийме, я думаю, що наші люди не мають йти у кабінет! Принаймні, ліберали, як кажуть, не підуть! Заради Трієста, Гориції, Істрії «Словенець» має бити у великий барабан? Може бути, він б'є, але я нічого не знаю, тому що тут я не нічого не отримую! Замість д-ра А. Павелича сюди приїхав д-р Петрічич, який в даний час дуже поблажливий. Тому, я тим більше «в деле», тому у дружбі з сербами. Дома між словенцями, я думаю, треба держати єдності, принаймні поки вирішується доля Примор'я. Також Бельяк (Філлах) і Целовець (Клагенфурт) треба захопити, і по всій Каринтії створити військову організацію, тому що словенці в Каринтії не мають достатньо мужності для енергійного наступу. Чи було б добре, якби єпископи привітали регента і виказали сподівання, що він буде опікуном церкви і релігійного життя? Тут чекають такої телеграми і прийняли б це з надзвичайним ентузіазмом. Це не нашкодило би католицьким справам. Якби першим був Єглич, було б ще краще!» - A. Korošec - Iz. Cankaru, Beograd, 10. 12. 1918., цит. по: Zečević M. Slovenska ljudska stranka... S. 194.
- 514 Бюро Національного Віча 6 грудня повідомило, що до вузького комітету обрали наступних 12 політиків: «д-р А.Корошець [словенець], С. Прибічевич, д-р А. Павелич, д - р М. Дрінкович, В. Корач, Шч. Грдич, Х. Сврза, д-р Я. Смодлака, д-р Е. Лукнич, д - р Ф. Барц, д - р А. Крамер [словенець] та д-р Я. Шимрак». - Šišić F. Documenti... S. 284-285.; Najnovije. Ožji odbor Narodnega Veča v Beogradu // Slovenec. 7.12.1918.
- 515 У листі в Париж 11 грудня 1918 р., А.Корошець і С. Прибічевич повідомляли А. Трумбичу, що у спільний уряд мають прийти лідери найсильніших партій з усіх країв держави, що новий кабінет складатиме Н. Пашич як голова, що безумовно необхідно, щоби А. Трумбич був членом цього кабінету, і, як такий, також делегатом на світовому конгресі, на якому усю державу представляли би Пашич, Трумбич і Корошець. A. Korošec in S. Pribicevic - A. Trumblcu, Beograd, 11. decembra 1918 // Građa... S. 716.
- 516 З 12 членів, що були обрані від імені Національного віча СХС на переговори, взяли участь тільки С. Прибічевич, А. Корошець і Я.Смодлака. Про формування першого уряду Королівства СХС детальніше див.: Krizman B. Formiranje prve jugoslavenske vlade i likvidacija Jugoslavenskog odbora: Zbornik // Časopis Istorijaskog Instituta Slav. Brod. Knj. 51. 1967. S. 267-301. Gligorijević B. Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1970. S. 21-26.

- ⁵¹⁷ Труднощі зустрічалися при виборі усіх портфелів. Врешті решт прем'єром нового уряду обрали Н. Пашича, А. Трумбича - міністром закордонних справ, С. Прибічевич - міністром внутрішніх справ. А. Корошцю було надано посаду віце-прем'єр-міністра. - *Zečević M. Slovenska ljudska stranka...* S. 195.
- ⁵¹⁸ *Zečević M. Slovenska ljudska stranka...* S. 198.
- ⁵¹⁹ *Davidović L. Formiranje zajedničke vlade za Kraljevinu SHS // Pravda. Št. 8. 11.04.1938. S. 1.*
Smodlaka J. Sastav prve Jugoslovenske vlade // Nova riječ. Zagreb 1940. S. 73.
- ⁵²⁰ С. Прибічевич пізніше записав, що під час розмови з Олександром у період кризи першого уряду наслідний принц був дуже роздратований і на рахунок Пашича вимовив кілька досить сильних слів, що покорило Прибічевича, бо у той час Пашич у очах сербів із Австро-Угорщини мав високу репутацію. Представник Національного Віча від Далмації Й. Сподлака визначив позицію регента як державний переворот і зажадав, щоби представники Віча залишили переговори і Белград. *Gligorijević B. Demokratska stranka...* S. 24.
- ⁵²¹ Пізніше С. Прибічевич означив свою роль у кризі першого уряду, тобто поступки Олександру, своєю історичною помилкою. *Pribičević S. Diktatura kralja Aleksandra. Beograd: Prosveta, 1952. S. 99.*
- ⁵²² *Zečević M. Slovenska ljudska stranka...* S. 200.
- ⁵²³ *Pred skupno vladu // Slovenec. 15.12.1918.*
- ⁵²⁴ *Живановић М. Ж. Пуковник Апис, Солунски процес 1917. Београд: Српска академија наука, 1955. С. 218.*
- ⁵²⁵ Вже 24 грудня 1918 р. Прибічевич оголосив, що «від сьогодні у виключну компетенцію державного уряду у Белграді переходять відділи: 1) зовнішні справи, 2) оборона та морські справи, 3) державні фінанси, 4) залізниця, пошта і телеграф і телефон, 5) крім того, харчування та відновлення землі, 6) торгівля та ремісничє виробництво, 7) соціальна політика / пільги /, і для цього (*ad hoc*) освіта, 8) відділ з підготовки до установчих зборів та перегляд законів і призначення нових поземельних урядів та відповідних відомств, оскільки попередні вже розпущені». *Sejmi zapisniki Narodne vlade SHS v Ljubljani... Zv. 1. S. 219.*
- ⁵²⁶ *Brejc J. Od prevrata do ustave...* S. 211.
- ⁵²⁷ *Prunk J. Slovenski narodni programi...* S. 46.
- ⁵²⁸ Були звільнені: повірений з продовольства Івана Тавчар, повірений з питань торгівлі та промисловості Карл Триллер, повірений з питань національної оборони Ловро Погачник, повірений фінансів Вікослав Куковець, повірений з питань соціального забезпечення Антон Крістан, повірений з питань громадських робіт та ремесла Володимир Ремець, повірений з транспорту Павел Пестотнік. Повірений з охорони здоров'я Антон Брецьєль подав у відставку ще в листопаді 1918 р., а на його місце голова Йосип Погачник не призначив нового, інакше він був би звільнений.
- ⁵²⁹ ARS, фонд SI AS 94 Deželna vlada za Slovenijo, Poverjenišтво za narodno obrambo, 1918-1921, справа Sejni zapisniki, Seja št. 51.
- ⁵³⁰ *Sejmi zapisniki Narodne vlade SHS v Ljubljani... Zv. 1. S. 295.*
- ⁵³¹ *Demisija narodne vlade sprejeta // Slovenec. 25.01.1919.*
- ⁵³² ARS, фонд SI AS 94 Deželna vlada za Slovenijo, Poverjenišтво za narodno obrambo, 1918-1921, справа Sejni zapisniki, Seja št. 66.
- ⁵³³ ARS, фонд SI AS 94 Deželna vlada za Slovenijo, Poverjenišтво za narodno obrambo, 1918-1921, справа Sejni zapisniki, Seja št. 44.
- ⁵³⁴ Зі створенням командування Дравської дивізії почалася організація югославської армії у провінції Словенія. Були створені військові округи в Любляні (№ 45), в Цельї (№ 46) та Маріборі (№ 47). Оскільки всі місцеві полки були в Каринтії, до Любляни тимчасово прибув 4-й Сербський полк, де вже постійно знаходився 26-й Сербський полк. Той мав свої загони розкидані по італійському та частково західно-каринтійському кордонам.
- ⁵³⁵ *Erjavec F. Slovenci: zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled...* S. 67.
- ⁵³⁶ *Erjavec F. Slovenci: zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled...* S. 67.
- ⁵³⁷ *Zečević M. Slovenska ljudska stranka...* S. 211.
- ⁵³⁸ *Zečević M. Na zgodovinski prelomnici...* S. 187.
- ⁵³⁹ *Zečević M. SLS in jugoslovansko zedinjenje...* S. 224-228.
- ⁵⁴⁰ Я. Брейць головував у Провінційному уряді двічі: з 28 лютого по 6 листопада 1919 р. і з 25 лютого по 14

- грудня 1920 р.
- 541 *Brejc J.* Od prevrata do ustave... S. 212-214;
Perovšek J. Liberalizem... S. 138-140.
- 542 Г. Жерьяв головував з 7 листопада по 25 лютого 1920 р.
- 543 Укази встановили, що голова уряду в Любляні виконує свої обов'язки «під загальним керівництвом міністра внутрішніх справ і під особливим наглядом компетентних міністрів», й повіренство внутрішніх справ «перебуває під верховним наглядом міністра внутрішніх справ, який у своїх внутрішніх інструкціях визначає напрямки та принципи управління і може вимагати роз'яснень». -
Naredba deželne vlade za Slovenijo, s katero se začasno ureja pristojnost...
- 544 Між тим в період з 16 грудня 1920 р. до 26 січня 1921 р. обов'язки голови виконував політично нейтральний декан юридичного факультету Леонід Пітаміць.
- 545 *Zečevič M.* SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 361.
- 546 Всесловенська Народна партія на зборах 6-7 квітня 1920 р. в Любляні перейменувалася у Словенську Народну партію - *Perovšek J.* Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929). Ljubljana: ADS, 1998. S. 73.
- 547 *Zečevič M.* SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 361.
- 548 *Brejc J.* Od prevrata do ustave... S. 214.
- 549 *Мальшина К. В.* Югославізм та словенство: словенські суспільно-політичні погляди на збройні сили крізь призму національного питання (1918-1919 рр.) // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2013. Вип. XXXV. С. 260-265.
- 550 Детальніше див.: *Мальшина К. В.* Діяльність Провінційного уряду Словенії з управління збройними силами на рубежі 1918/1919 рр. // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2012. Вип. XXXIII. С. 226-231.
- 551 *Andrejka V. J.* Razvoj vojaštva... S. 274.
- 552 Ude L. Boj za severno slovensko mejo 1918-1919 / Lojze Ude. Maribor: Založba Obzorja, 1977. 294 s.
- 553 Jugoslavija: iz Prekmurja // Slovenec. 21.12.1918;
Pozdrav prekmurkim Slovencom // Slovenec. 26.01.1919;
Prekmurec, Boljševizem v Prekmurju // Slovenec. 21.06.1919;
Pismo iz Prekmurja // Slovenec. 2.08.1919.
- 554 Ogrski Slovenci proti Madžarom // Slovenec. 16. 12.1918.
- 555 *Skafar I.* Jurišičev pohod v Prekmurje, Kološev letak in vrsteče se «osvoboditve» do resnične osvoboditve 12. avgusta 1919. // ČZN. 1980. Št. 2. S. 409.
Ude L. Boj... S. 264-266, 269-278;
Kokolj M. Prekmurje v prevratnih letih 1918-1919 // Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918-1920. Murska Sobota: Pomurska založba, 1981. S. 87-91;
Slavic M. Naše Prekmurje. S. 200, 247-254;
Slavič M. Prekmurje. Ljubljana: Slovenska kršćansko-socialna zveza, 1921. S. 13.
Slavic M. Narodnost in osvoboditev Prekmurcev // Slovenska krajina: zbornik ob petnajstletnici osvobođenja / Vilko Novak (ur.). Beltinci: Konzorcij, 1935. S. 46-82.
Fujs M. Kako so se Prekmurci pred osemdesetimi leti odločili za Slovenijo // Zgodovina v šoli, 1999. Št. 3-4. S. 37;
Fujs M. Prekmurci v dvajsetem stoletju // Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij: zbornik / Janez Balažic, Metka Fujs (ur.). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2000. S. 67;
Bizjak M. Slovenska vojska... S. 132-133.
- 556 Medžimurje in Prekmurje v naših rokah // Slovenski narod. 2.01.1919.;
Operacije v Prekmurju in Medžimurju // Slovenski narod. 3.01.1919;
Jugoslavija: naši v Prekmurju // Slovenec. 3.01.1919, Prekmurje osvobođeno, Najnovejše: Prekmurje v nevarnosti // Slovenec. 4.01.1919;
Politični pregled: hudi spopadi med Ogrji in Jugoslovani // Naprej. 7.01.1919.
- 557 *Slavic M.* Narodnost... S. 68.
- 558 Детальніше про бойові події грудня 1918 р. - січня 1919 р. див.:
Мальшина К.В. Тернистий шлях... С. 129-136.
- 559 *Lipušček U.* Ave Wilson! ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920. Ljubljana: Sophia, 2003. S. 6–255.
- 560 Про хорватсько-італійський сектор кордону теж йшли запеклі суперечки; особливо це стосувалося району сучасного подвійного міста Сушак-Рієка. Ця територія мала особливу стратегічну цінність і

«Фіумське питання» наприкінці Першої світової війни набуло найвищої напруженості та привернуло увагу наддержав, як наслідок - англо-французькі війська окупували місто у листопаді 1918 р. Держава СХС у листопаді 1918 р. проголосила місто своїм, але місцеві італійці захопили Ріску вересня 1919 р. За Рапалльською угодою 1920 р. тут було організовано штучну Вільну Державу Фіуме, яка мала всього 28 км², з короткою й бурхливою історією. Вже 27 січня 1924 р. Римський договір розпустив Вільну Державу. Місто Фіуме було приєднано до Італії, а Сушак залишився у Королівстві СХС, але з спільним управлінням портовими спорудами.

⁵⁶¹ Детальніше див.: *Мальшина К. В.* Державний кордон Першої Югославії (1918-1924 рр.) та його словенська ділянка: теоретичні підходи // *Історія торгівлі, податків та мита.* 2013. № 2 (9). С. 67-77.; *Мальшина К. В.* Державний кордон... С. 108-117.

⁵⁶² Йован Цвіїч (1865-1927), видатний сербський географ, етнограф і геолог, голова Сербської Королівської Академії та ректор Белградського університету, засновник карстознавства як напрямку в геології та балканістики як особливого наукового напрямку в суспільних науках.

⁵⁶³ *Prepeluh A. Pripombe...* S. 338.

⁵⁶⁴ А.Препелух зізнався, що було невідомо, на чію пропозицію були призначені ці три делегати. Він свідчить, що, безсумнівно, самі серби не обирали Івана Жолгера в якості головного делегата від словенців, він був призначений тільки з ініціативи словенського політикуму, у чому брав участь член Провінційного уряду, ліберал Г. Жерьяв. На думку Препелуха, призначення Жолгера головою словенської частини югослов'янської делегації в Парижі було політичною помилкою. Завдяки цьому призначенню Жолгер, тільки-но член військового кабінету імператора Франца Йосифа I, опинився між делегатів і дипломатів переможних країн Антанти. Особисто він був їм мало відомий, отже, не мав таких особистих знайомих, які були необхідні для цієї роботи.

Його призначення викликало великий опір чехословацької делегації. Коли на одній спільній нараді в Парижі зустрілися делегації Чехословаччини та Королівства СХС, Карел Крамарж Жолгеру показував спину - зневажав.

Навіть італійці в своїй пропаганді успішно скористалися даною обставиною на свою користь і провокували Паризьку громадську думку через пресу, повідомляючи про неохочість до словенської та хорватської делегацій у Парижі. -

Prepeluh A. Pripombe... S. 337-338.

⁵⁶⁵ Vodopivec, Fran (1879-1930). // *Slovenski biografski leksikon.* Режим доступу: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi799425/>

⁵⁶⁶ Серед таких питань, наприклад, були:

- 1) Чи є треба заборонити імпорт зернових за допомогою високих мит?
- 2) Чи підвищиться урожай пшениці за рахунок високого мита?
- 3) Чи є треба заборонити імпорт худоби і деревини за допомогою високих мит?
- 4) Чи підтримаємо скотарство за рахунок високого мита?
- 5) Чи є треба заборонити імпорт різних культур, як квасоля, картопля, ріпа, капуста?
- 6) Чи є треба заборонити імпорт фруктів?
- 7) Чи є треба заборонити імпорт вина за допомогою високих мит?
- 8) Чи ми економічно підтримаємо великі землеволодіння чи середні селянські господарства, які виробляють тільки трохи більше, ніж витрачається на дому?

На конференції з офіційної сторони також порушили питання про те, чи проводиться така торгівельна політика для підтримки володарям підприємств. Запитували, скільки складав дохід індивіда перед війною від окремих секторів економіки в Словенії, Австрії та Угорщині, а саме від сільського господарства і тваринництва, виноградарства, садівництва, від лісового господарства, від промисловості, від торгівлі і комерції і т.д. Без точних даних словенська делегація у Парижі не могла надавати точних відомостей.

Наприклад, Люблянська комісія 29 січня 1919 р. мала скликати нараду в ратуші з питання, під якими умовами можна було б провести індустріалізацію усієї Словенії. «Це лише один з прикладів нашого дилетантства серед багатьох в тій роковій добі нашої політичної боротьби за виживання в цілому». Щодо словенської економіки, словенці мали у своєму розпорядженні тільки деякі ненадійні числа, здобуті із статистичного управління у Відні. Вони розуміли, що відповідати на такі питання могло б тільки постійне наукове дослідження. -

Prepeluh A. Pripombe... S. 340-342.

⁵⁶⁷ Комісія з мирної конференції в Любляні була змушена закликати на засідання людей, яких хтось випадково згадував або читав їх імена в газетах, щоби вони зібрали матеріали з актуальних питань. - *Prepeluh A. Pripombe...* S. 340-341.

- ⁵⁶⁸ *Andelman D. A. A Shattered Peace: Versailles 1919 and the Price We Pay Today. John Wiley & Sons, 2009. P. 221.*
- ⁵⁶⁹ Жолгер «писав і складав розмаїття меморандумів та розяснень наших внутрішніх питань і пропозицій для впливових особистостей на мирній конференції. Кожен з його продуктів був дуже точно й акуратно складений. З рук не давав неповні справи. У цьому відношенні він був винятковою і безцінною людиною. Але, з іншого боку, йому не доставало істотних рис сучасного дипломата, особливо в цей час, коли у Парижі зібрався весь світ, вирішуючи долю багатьох народів, майбутнє нової Європи. У нього було мало особистих зв'язків з вирішальними французькими, англійськими та американськими державними діячами, а з президентом Вільсоном зовсім не було. Несправедливо було б не признати, що людина робила все, щоби отримати добрі особисті стосунки. Але ці зусилля зводило те, що він був колишній міністр Франца Йосифа. У нього були деякі корисні зв'язки з французькою аристократією». - *Prepeluh A. Pripombe... S. 343.*
- ⁵⁷⁰ «Проф. Леонід Пітаміц, Іван Швегель, Богуміл Вошняк, проф. Матія Славич, Густав Грегорін, проф. Ламберт Ерліх, інж. Янко Мачковшек, Отокар Рибар та ін.». - *Erjavec F. Slovenci na mirovni konferenci... S. 4.*
- ⁵⁷¹ Секретар словенської мирної делегації був Б. Старе, експерт з етнічної ситуації у Примор'ї. Для загальних питань політики та через знання людей і ситуації в США був призначений І. Швегель. За словенсько-угорську ділянку відповідав фахівець з проблем Східної Штирії та Прекмур'я М. Славич. За ділянку словенсько-італійського кордону також відповідали професори М. Кос, Д. Пуц. Ф. Зайдль написав три меморандуми з проблем словенсько-італійської демаркації. Фахівцем з проблем Примор'я також був О. Рибар. Л. Ерліх був призначений у делегацію заради його видатного знання ситуації у Каринтії.
- ⁵⁷² *Smodlaka J. Zapisi... S. 120-121.*
- ⁵⁷³ *Erjavec F. Slovenci na mirovni konferenci... S. 4.*
- ⁵⁷⁴ Членами комісії були Шерман Майлз, поручик артилерії Ле Рой Кінг, географічний фахівець американського генерального штабу майор Лоуренс Мартін та професор Колумбійського університету в Нью-Йорку Роберт Дж. Кернер.
- ⁵⁷⁵ *Grafenauer B. Slovenska Koroška v diplomatski igri... S. 316–320;*
Mikuž M. Oris zgodovine Slovencev... S. 83–90.
- ⁵⁷⁶ *Ehrlich L. Pariška mirovna konferenca in Slovenci... S. 84.*
- ⁵⁷⁷ *Prepeluh A. Pripombe k naši prevratni dobi... S. 213.*
- ⁵⁷⁸ *Erjavec F. Slovenci na mirovni konferenci... S. 16.*
- ⁵⁷⁹ *Hribar I. Moji spomini... S. 425.*
- ⁵⁸⁰ Детальніше див.: *Мальшина К. В. Австрійсько-словенський кордон: роль комісії Майлза (січень-лютий 1919 р.) у вирішенні «Каринтійського питання» // Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць. 2012. № 1 (5). Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2012. С. 114-122.*
Мальшина К. В. Основні напрями австрійської політики в Каринтії в період діяльності комісії Майлза (лютий- квітень 1919 р.) // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, (Кіровоград, 15 червня 2012 р.). Кіровоград, 2012. С. 47-50.
Мальшина К. В. Вирішення «Каринтійського питання» на Паризькій мирній конференції: документи та методи // Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві: Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 21-22 березня 2013 р.). К.: ІВІ НАНУ, 2013. С. 125-126.
- ⁵⁸¹ Австрійська влада не дозволила повернутися до своїх будинків близько 150 впливовим словенцям (мери, вчителі, викладачі, священики), які в січні 1919 р. втекли перед вступом австрійських військ. Австрійці використали їхню відсутність в організації бурхливих маніфестацій на користь Австрії після прибуття обстежувальної комісії. Типовий приклад такої поведінки показав Шент Якоб в Рожу, що був відомий як найбільш свідомо словенська община в Каринтії, котра єдина мала словенську школу. Австрійці близько 300–400 маніфестантів возили 3 дні (з 30 січня по 1 лютого) спеціальним поїздом з Бельяка та його околиці в Шент Якоб і назад, щоб перед комісією вони там маніфестували за Австрію.
- ⁵⁸² *Sejni zapisniki Narodne vlade... Zapisnik 54. S. 315.*
- ⁵⁸³ *Pleterski J. O prvinah in značaju plebiscitne odločitve // Koroški plebiscit. S. 220;*
Grafenauer B. Slovenska Koroška... S. 320-322.
- ⁵⁸⁴ *Grafenauer B. Slovenska Koroška... S. 320–322;*
Pleterski J. O prvinah... S. 220.

- ⁵⁸⁵ Наприклад, 10 лютого 1919 р. при голові американської дослідницької комісії у Відні, професорові європейської історії в Гарвардському університеті Арчибальді Кері Куліджі, комісар словенського уряду провінції Каринтія Франц Смодей виказав протест через спосіб роботи комісії Майлза, до чого пізніше приєднався Іван Хрібар, як югославський посол у Празі.
- Голова Національного уряду Словенії Янко Брейць просив втрутитися також Белград. Тому уряд Королівства СХС 12 лютого 1919 р. протестував проти роботи комісії при представникові США в Белграді Доджу й при південно-східній штаб-квартирі французької армії, яка розташовувалася там після угоди про припинення вогню, укладеної 3 листопада 1918 р. у Падуї між Антантою і Верховним головнокомандуванням австро-угорської армії, відповідальним за Каринтію. Обидва протести прийшли 13 лютого до американської делегації в Парижі. Французький протест був зроблений у вигляді вербальної ноти французького міністерства закордонних справ посольству США. Французька сторона зауважувала, що комісія Майлза діє на території французької штаб-квартири, де за таких кроків був би компетентний тільки командувач французької армії генерал Франше д'Еспре.
- ⁵⁸⁶ *Grafenauer B. Slovenska Koroška v diplomatski igri...* S. 323–324.
- ⁵⁸⁷ *Kuhar A. Poglavlje iz tragedije koroških Slovencev...* S. 152.
- ⁵⁸⁸ *Ehrlich L. Pariška mirovna konferenca in Slovenci...* S. 47–79.
- ⁵⁸⁹ *Grafenauer B. Slovenska Koroška v diplomatski igri...* S. 325, 328.
- ⁵⁹⁰ *Grafenauer B. Slovenska Koroška v diplomatski igri...* S. 322, 324.
- ⁵⁹¹ *Ehrlich L. Pariška mirovna konferenca in Slovenci...* S. 91.
- ⁵⁹² *Andrejka V. J. Razvoj vojaštva...* S. 276.
- ⁵⁹³ *Grafenauer B. Slovenska Koroška...* S. 323–324;
Kuhar A. Poglavlje... S. 150–151.
- ⁵⁹⁴ *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005. S. 217.
- ⁵⁹⁵ *Andrejka V. J. Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes // Slovenci v desetletju 1918—1928 / ur. Josip Mal.* Ljubljana: Leonova družba, 1928. S. 277.
- ⁵⁹⁶ *Slovenska novejša zgodovina...* S. 217.
- ⁵⁹⁷ *Ude L. Koroški plebiscit - razprave in članki.* Ljubljana: Slovenska matica, 1970. S. 177-192.
- ⁵⁹⁸ *Ude L. Boj za severno slovensko mejo 1918-1919.* Maribor: Obzorja, 1977.
- ⁵⁹⁹ *Koroški plebiscit: razprave in članki / Janko Pleterški, Lojze Ude, Tone Zorn (ur.).* Ljubljana: Slovenska matica, 1970. S. 200.
- ⁶⁰⁰ *Perovšek J. «V zaželeni deželi»...* S. 124.
- ⁶⁰¹ *Ude L. Boj...* S. 278-279;
Kokolj M. Prekmurje... S. 123-124.
- ⁶⁰² *Debevec P., Pivka F. A. Mariborska letalska stotnija // Kronika slovenskih mest.* 1935. Št. 4. S. 305-308;
Kokolj M. Prekmurje... S. 133-123;
Švajncar J. J., Slovenska vojska... S. 234;
Slavič M. Naše Prekmurje. S. 87-88.
- За свідоцтвом «Словенця» від 4 січня 1919 р. літаки Маріборської льотної сотні розкидали листівки над Прекмур'єм вже напередодні Нового року, 30. in 31 гудня 1918. -
Prekmurje osvobojeno // *Slovenec.* 4.01.1919.
- ⁶⁰³ *Politične vesti: Kako je z ogrskimi Slovenci? // Slovenski narod.* 15.11.1918,
M. R., *Srednjo šolo za Mursko polje! // Slovenski narod.* 24.03.1919;
O prekmurskih Slovencih // Naprej. 7. 12.1918;
P. S., *Ogrski Slovenci // Slovenec.* 7. - 9., 11., 12., 14.03.1919.;
P. S., *Literatura ogrskih Slovencev // Slovenec.* 21.03.1919.
- Основної ідеєю статей, які вийшли у провідних політичних газетах з середини листопада 1918 р. до середини березня 1919 р., була стійкість «прекмурського народу» у збереженні його «католицького і словенського характеру». -
P. S., *Ogrski Slovenci // Slovenec.* 14.03.1919.
- що «з чудовою завзятістю пережив важкі часи внутрішніх бунтів і релігійної боротьби і турецьких нападів», і наполягання на тому, що «ця важлива гілка словенського народу» на основі своєї національної самосвідомості обрала югослов'янську державу. -
Politične vesti: Kako je z ogrskimi Slovenci? // Slovenski narod. 15.11.1918,
O prekmurskih Slovencih // Naprej. 7.12.1918.

- ⁶⁰⁴ Madžarska grozodejstva na Prekmurskem // Slovenski narod. 18.11.1918.;
Neodrešena domovina: preganjanje Slovencev na Prekmurskem // Slovenski narod. 7.03.1919.;
Neodrešena domovina: iz Prekmurja // Slovenski narod. 2.06.1919.;
Prekmurje osvobojeno // Slovenec. 4.01.1919.;
Klic iz Prekmurja // Slovenec. 25.02.1919.,
Madžarska strahovlada v Prekmurju // Slovenec. 23.04.1919.;
Narodni svet za Prekmurje slovenski javnosti! // Slovenec. 17.05.1919.;
Politične novice: vprašanje Prekmurja // Slovenec. 18.05.1919.;
Razno: terorizem v Prekmurju // Naprej. 15.03.1919.
- ⁶⁰⁵ Sejni zapisniki Narodne vlade... Zapisnik 88 z dne 14. aprila 1919. Zv. 2, S. 148.
- ⁶⁰⁶ Прекмурці зібрали близько 500 добровольців і планували зайняти м. Мурська Собота, а потім викликати на допомогу регулярну армію. Це було б достатньою підставою для військового втручання з боку Майстера. -
Ude L. Boj... S. 285;
Kokolj M. Prekmurje... S. 144-147;
Fujs M. Kako so se Prekmurci... S. 38;
Bizjak M. Slovenska vojska... S. 133.
- ⁶⁰⁷ Narodni svet za Prekmurje slovenski javnosti! // Slovenec. 17.05.1919.;
Ude L. Boj... S. 279.
- ⁶⁰⁸ Про дослідження революційних подій у Прекмур'ї за часів Угорської Радянської республіки (21 березня - 1 серпня 1919 р.) і створення Мурської республіки (29 травня — 6 червня 1919 р.):
Titl J. Murska republika 1919. Murska Sobota: Pomurska založba, 1970. S. 5-99;
Kokolj M. Prekmurje... S. 126-144, 148-191.
Fujs M. Kako so se Prekmurci... S. 37-38.
- ⁶⁰⁹ «До Королівства СХС мають відійти ті землі на північ від р.Мура, які лежать у колишній Угорщині, де проживають словенці, щоби таким чином народ визволився з-під іноземного домінування та приєднався до Королівства СХС». -
Za pravico in samoodločbo narodov // Naprej. 13.05.1919.
- ⁶¹⁰ Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919-1921 / Marjeta Adamič (ur.). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980. S. 280-303.
Kyovsky R. Trianonska pogodba in slovensko-ogrska meja // Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918-1920: zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979 / Janko Liška (ur.). Murska Sobota: Pomurska založba, 1981. S. 244-253;
Slavič M. Naše Prekmurje. S. 213-233;
Ehrlich L. Pariška mirovna konferenca... S. 147-155.
- ⁶¹¹ Славич на основі свого великого знання етнічних, мовних, географічних, економічних, політичних та історичних умов у Прекмур'ї справив низку наукових меморандумів, завдяки яким у дипломатичній битві на мирній конференції зробив важливий внесок у рішення Верховної Ради конференції 9 липня 1919 р. віддати Прекмур'є Королівству СХС. -
Slavič M. Naše Prekmurje. S. 93-161.
- ⁶¹² *Raščan S. Vloga diplomacije pri urejanju državnih meja v Prekmurju po 1. Svetovni vojni // Anali PAZU HD. 2016. Št. 2. S. 84-90.*
- ⁶¹³ «Словенець» писав, що національна батьківщина матиме швидко і ефективно подбати, щоби «прекмурці залікували економічні та культурні рани від столітнього рабства і жахливого воєнного режиму». -
Prekmurje osvobojeno // Slovenec. 13.08.1919.;
Prekmurske meje // Slovenec. 14.08.1919;
«Словенський народ» писав, що югославські війська принесли «також цієї покинутої гілці нашого народу так довго і з нетерпінням очікувану свободу». -
Najnovější poročila: osvoboditev Prekmurja; naše čete zavzele Mursko Soboto // Slovenski narod. 13.08.1919,
«Словенський народ» у широкому огляді прекмурців і їхньої історії писав: «Нам здається, що зараз ніби брат повернувся з довгого, довгого шляху до дому. Брат, якого ми не бачили багато, багато років, тільки у пам'яті залишилися риси його обличчя, нас розділяла далека відстань, тільки іноді приходили листи від нього: ознака життя.... Розуміємо, що ми діти однієї матері, затиснемо руки, розкажемо про свої незгоди, поскаржимося на проблеми і розмовлятимемо про майбутнє». -
Nekaj o Prekmurcih // Slovenski narod. 14.08.1919.

- Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev: T. V., Zasedenje Prekmurja // Slovenski narod. 17.08.1919;
Jugoslovanske čete zasedle Prekmurje // Naprej. 13.08.1919,
Zasedenje Prekmurja// Naprej. 14.08.1919.
- ⁶¹⁴ Narodni tabor v Prekmuiju // Slovenski narod. 19.08.1919;
Ljudski tabor v Prekmurju // Slovenec. 19.08.1919;
Kokolj M. Prekmurski Slovenci: od narodne osvoboditve do nacistične okupacije: 1919-1941. Murska Sobota: Pomurska založba, 1984. S. 20.
«Словенський народ» у номері, де доповідав про народний табір у с. Белтинці, передрукував також статтю з року 1873 з газети «Словенський вчитель» (*Slovenski učitelj*) про тодішню освітню та релігійну ситуацію у Прекмур'ї. Стаття підкреслювала: «прекмурці — гілка... кріпкої словенської липи, - люди нашої крові і нашого говору». -
Šole in druge razmere ogrskih Slovencev pred c. 50 leti // Slovenski narod. 19.08.1919.
- ⁶¹⁵ *Fujs M.* Prekmurci... S. 69.
Про подальший соціально-політичний, економічний та культурний розвиток Прекмур'я у Королівстві СХС / Югославії див.:
Kokolj M. Prekmurski Slovenci... S. 21-625.
- ⁶¹⁶ *Raščan S.* Vloga diplomacije... S. 89.
- ⁶¹⁷ *Ehrlich L.* Pariška mirovna konferenca... S. 98–100, 367–378.
- ⁶¹⁸ *Žebot C.* Nemiljiva Slovenija: spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije. Celovec: Mohorjeva družba, 1990. S. 162–164;
Ehrlich L. Pariška mirovna konferenca... S. 98–100, 380–382.
- ⁶¹⁹ *Ehrlich L.* Pariška mirovna konferenca... S. 99.
- ⁶²⁰ Зона А займала більшу частину території плебіситу, зона В — місто Целовець з його околицею на півночі і заході. Мирний договір не говорить про зони А і В, у тексті зони позначені як зони I та II.
- ⁶²¹ Більшість членів комісії пропонувала визначити термін підготовки плебіситу у 3 місяці, й тільки італійська делегація вимагала 6 або 18 місяців. Більшість пропонувала надавати право голосу тим, хто проживав у зоні плебіситу до 1 січня 1905 р., й тільки італійська делегація вимагала прийняти термін з 1 січня 1914 р. і виправдовувала це початком війни. В результаті перемовин, рішення було наступне: по-перше, словенська армія 31 липня 1919 р. залишила Целовець і повернулася в зону А; по-друге, знову ж таки на користь Італії, було остаточно вирішено, що можуть голосувати ті, хто мав постійне проживання в зоні голосування до 1 січня 1912 р. Член комісії Бейкер визнає, що таке рішення було упередженим і несправедливим, оскільки в інших референдумах, призначених Паризькою конференцією, рік був визначений 1900, 1904 або 1905. -
Grafenauer B. Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919: vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na pariški mirovni konferenci // Koroški plebiscit: razprave in članki. Ljubljana: Slovenska matica, 1970. S. 428.
- ⁶²² *Мальшина К.В.* Державний кордон Першої Югославії (1918-1924 рр.) та його словенська ділянка: теоретичні підходи / К.В. Мальшина // Історія торгівлі, податків та мита. 2013. № 2 (9). С. 77.
Югослов'янська делегація на мирній конференції в Парижі діяла в якості делегатів Королівства Сербії в перші чотири-п'ять місяців її роботи (конференція почала роботу 12.01.1919 р.), поки Королівство СХС не було міжнародно визнано. Делегація Королівства СХС офіційно називалася «делегатія сербів, хорватів і словенців на Паризькій мирній конференції». -
Zečević M. SLS in jugoslovansko zedinjenje... S. 216.
Ehrlich L. Mirovna konferenca in Jugoslavija... S. 30;
Kranjec S. Slovenci v Jugoslaviji... S. 67.
- ⁶²³ *Boltik A.* What Kind of Yugoslavia? An Analysis of the 1920 and 1923 Elections (separate paper) / Adam Boltik // European Studies Conference, March 24-25, 2006. Williamsburg, VA: The College of William & Mary Print, 2006. P. 1-10. Режим доступу: <https://www.wm.edu/as/globalstudies/documents/european/boltik.pdf>
- ⁶²⁴ Dajte nam kmalu državno veče! // Slovenec. 30. 1.1919.
- ⁶²⁵ *Rahten A.* Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini: jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919-1929. Ljubljana: ZRC SAZU, 2002. S. 35.
- ⁶²⁶ Детальніше про роботу Тимасового національного представництва пише хорватська дослідниця Неда Енгельсфельд у публікації свого дисертаційного дослідження:
Engelsfeld N. Prvi parlament Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca — Privremeno narodno predstavništvo. Zagreb: Globus, 1989. 279 s.
- ⁶²⁷ *Rahten A.* Slovenska ljudska stranka... S. 33.
- ⁶²⁸ *Repe B.* Zakaj so Slovenci vstopili v Jugoslavijo in zakaj so iz nje odšli? // Jugoslavija v času: devetdeset let od

- nastanka prve jugoslovanske države / Bojan Balkovec (ur.). Ljubljana: ZzFF, 2009. S. 35.
- ⁶²⁹ За адміністративним підпорядкуванням у імперії визначалися три групи країв: німецькі (Австрія, Крайна, Штирія, Трієст), слов'янські (Чехія, Моравія, Галичина, Буковина), угорські (Угорщина, Закарпаття, Хорватія).
- ⁶³⁰ Після придушення революції 1848-1849 рр. та провалу сподівань Прусії на злуку з Австрією, у австрійській імперії запанувала неоабсолютистська система влади, в умовах якої посилювалися прагнення правлячих кіл до централізму і зміцнення позицій німецького елементу в імперії. Завершеного виду політична система імперії придбала у другій половині 1860-х рр., з утворенням дуалістичної Австро-Угорщини. Було створено систему політичних і адміністративних установ та видано низку законодавчих актів, які в основних рисах збереглися до розпаду імперії. До 1907 р. виборча система була куріальною, в основу якої було покладено станово-майновий принцип. Голосували усно і відкрито. Деякі категорії виборців мали право множинного вотуму: одна особа могла голосувати в різних місцях держави, але в будь-якому конкретному населеному пункті можна було подати лише один голос. Крім прямого голосування у вищих трьох куріях, у четвертій курії сільських громад воно було двоступінчастим: громади обирали виборців, які вже обирали депутатів. Ці складнощі примушували словенців добре розбиратися у виборчому законодавстві та привчали до законотворчості. Складній куріальній виборчій системі в Австро-Угорщині було покладено край з прийняттям нового виборчого закону 26 січня 1907 р.
- ⁶³¹ Професор філософії Люблянського університету Р. Рірман у інтерв'ю впливовому консервативному лондонському тижневику «The Economist» вважає, що така політична культура словенців є наслідком її колишнього включення до Австро-Угорської імперії, тому цілком зрозуміло, що Словенія у перехідному процесі успішніше справлялася з проблемами встановлення демократії, ніж у країнах, на чій цінності більш впливали Османська імперія або царська Росія. - Cottrell R. When East meets West // The Economist. 22.11.2003. Режим доступу: <http://www.economist.com/node/2206761>
- ⁶³² Детальніше про виборче законодавство Королівства СХС 1920 р. див.: Мальшина К.В. Тернистий шлях... С. 183-186.
- ⁶³³ Громадянами Королівства СХС вважалися такі, які були на 1 грудня 1918 р. громадяни Королівства Сербії та Королівства Чорногорії, мали на 1 грудня 1918 р. громадянство в Хорватії, Славонії і Далмації, проживання в Боснії і Герцеговині та право на проживання або повноваження в «муніципалітетах або частинах муніципалітетів інших югослов'янських країн, які потрапили під владу Королівства СХС». Останнє стосувалося словенців, які не мали своєї окремої національної адміністративної одиниці в Австрії. Громадяни, які не були громадянами Королівства СХС у вищезгаданому розумінні, отже, не були натуралізовані громадяни Королівства СХС, мали отримати громадянство більш ніж за 10 років. Кандидат мав бути старше 25 років і бути «вмілим у писанні та читанні». - Zakon o volitvah poslancev za ustavodajno skupščino // UL DVS. 15.09.1920. Člen 13, 14
- ⁶³⁴ В останньому абзаці Статті 13 Закону 1922 р. однією з умов для висунування кандидата була вимога, що кандидат «говорить, пише і читає службовою мовою». Закон про вибори 1920 р. не говорить про мову, Закон 1922 р. і обидва закони 1930-х рр. вже говорять про ділову мову. Відовданська та Октройована конституції у Статті 3 узаконили «сербсько-хорватсько-словенську» мову як службову мову. - Zakon o izprembah zakona, po katerem so se izvršile volitve dne 28. novembra 1920 // UL PUS. 26.07.1922. Člen 13.
- ⁶³⁵ Закон визначив також число кандидатів з особливими умовами в кожному виборчому окрузі. «Виборчі округи, де обираються більше ніж чотири депутати на загальних умовах, повинні мати в списках кандидатів також по одному кандидату з цими особливими умовами, кратне числу чотири у кількості депутатів з загальними умовами, що обираються у даному окрузі». - Zakon o volitvah poslancev za ustavodajno skupščino // UL DVS. 15.09.1920. Člen 14.
- ⁶³⁶ Boltik A. What Kind of Yugoslavia?... S. 22.
- ⁶³⁷ Stenografske beleške Začasnega narodnega predstavništva Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. 102. seja, 17. junij 1920. Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1921. Zv. V. S. 30.
- ⁶³⁸ Banac I. The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1984. P. 160.
- ⁶³⁹ Партійні лідери наводили «хорватське природне державне право», яке було визнано угорцями та іншими іноземними правителями в 1102 р, коли хорватські королівства зазнали поразки та були об'єднані під владою Угорщини. -

- Prpa-Jovanović B.* «The Making of Yugoslavia: 1830-1945» *Burn This House: The Making and Unmaking of Yugoslavia.* Durham, North Carolina: Duke University Press, 1997. P. 45.
- 640 Radić S. Цит. по: *Banac I.* The national question... P. 226.
- 641 *Banac I.* The national question... P. 387-389.
- 642 Детальніше див.: *Мальшина К. В.* Словенський політичний католицизм у державотворчих процесах післявоєнного періоду (1918-1923 рр.) // *Гілея.* 2013. Вип. 75. С. 64-67.
- 643 *Mikuž M.* Oris... S. 191.
- 644 *Boj za avtonomijo Slovenijo* // *Slovenec.* 15.09.1920.
- 645 *Gospodarstvo* // *Naprej.* 19.09.1921.
- 646 Цит. за: *Mikuž M.* Oris... S. 191.
- 647 *Mikuž M.* Oris... S. 191.
- 648 *Mikuž M.* Oris... S. 191.
- 649 Далі, програма ЮДП підкреслювала, що просвіта повинна розвиватися по всій країні однаково і за рахунок держави, постійна армія повинна бути обмежена до мінімуму. Її Програма вимагала незалежність і недоторканість чиновників (як способу боротьби проти сербської корупції), а також торгово-промислових палат, які мали обрати «другу палату в парламенті», захист приватної власності, права на працю і обов'язок працювати («механічний» захист 8-годинного робочого дня «призводить до дивно абсурдних наслідків»), аграрну реформу (але також має бути виданий закону проти роздроблення земель. «Сільська сім'я, яка достойно зростає на своїй ділянці землі, є найкраще зерно нації»). Також програма вимагала рівність релігій, поваги до релігійних переконань і підкреслювала, що буде боротися з «клерикалізмом на чолі з керівником у італійському Римі» до тих пір, поки повністю не вижене їх з Югославії. -
- Mikuž M.* Oris... S. 191.
- 650 *Slovenskemu kmetu, slovenskemu ljudstvu!* // *Kmeti list.* 21.10.1920.
- 651 *Mikuž M.* Oris... S. 193.
- 652 N. S. S. Načela in smer dela Narodno socialistične stranke // *Jugoslavija.* Št.23. 25.01.1920. S. 3.
- 653 *Mikuž M.* Oris... S. 191.
- 654 *Mikuž M.* Oris... S. 192.
- 655 *Mikuž M.* Oris... S. 195.
- 656 *Balkovec B.* Zaradi prepričanja... S. 21-36.
- 657 *Boltik A.* What Kind of Yugoslavia?... P. 4.
- 658 *Banac I.* The National Question in Yugoslavia... P. 157, 176, 190, 228, 331, 350, 354, 369.
- 659 *Woodward S.* *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War.* Washington, D. C.: Brookings Institution, 1995. P. 33-34.
- 660 Обзнана Краљевске владе од 29. децембра 1920. // *Политика.* Брой 4/559. 30.12.1920.
- Kaclerović T.* *Obznana (29 decembar 1920).* Beograd: Rad, 1952. S. 69.
- Petranović B.* *Istorija Jugoslavije 1918-1988.* Knj. 1: *Kraljevina Jugoslavija 1914-1941.* Beograd: Nolit, [1989]. S. 111.
- 661 *Mikuž M.* Oris... S. 204.
- 662 *Mikuž M.* Oris... S. 204.
- 663 *Mikuž M.* Oris... S. 205.
- 664 *Mikuž M.* Oris... S. 204.
- 665 *Mikuž M.* Oris... S. 205.
- 666 *Mikuž M.* Oris... S. 209.
- 667 *Mikuž M.* Oris... S. 207.
- 668 *Mikuž M.* Oris... S. 207.
- 669 *Boltik A.* What Kind of Yugoslavia? S. 5.
- 670 Серед цих 35 депутатів були соціал-демократи, САП, республіканці, дисиденти з НРП та особисто А.Трумбич. -
- Banac I.* The national question... P. 403.
- 671 Із 40 словенських депутатів - комуністи (5), соціал-демократи (4) та члени СНП (14), усього 23 були відсутні.
- Націонал-соціалісти (2) та соціал-демократи (3), усього 5, голосували ПРОТИ.

- Усі словенські члени ліберальної ЮДП (3) та САП (9), усього 12, проголосували ЗА Конституцію. - Slovenska novejša zgodovina... S. 246.
- 672 Čulinović F. Državnopravna historija... Knj. 2. S. 264.
- 673 Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev // UL PUS. 27.07.1921.
- 674 Razglas o ustroju pokrajinske uprave za Slovenijo // UL PUS. 10.08.1921.
- Perovšek J. V zaželeni deželi... S. 137-144.
- 675 Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev // UL PUS. 27.07.1921.
- 676 Uredba o razdelitvi države na oblasti // UL PUS. Št. 49. 15.05.1922.
- Zakon o obči upravi // UL PUS. Št. 49. 15.05.1922.
- Zakon o oblastni in sreski samoupravi // UL PUS. Št. 49. 15.05.1922.
- Треба зазначити, що Постанову про муніципальне управління і Постанову про обласне і районне самоуправління законом називають помилково. Це була правова неточність, оскільки згадані правові акти не прийняв парламент (тобто національна скупщина), але вони були від імені короля оголошені і опубліковані урядом.
- 677 Uredba o razdelitvi države na oblasti // UL PUS. Št. 49. 15.05.1922.
- 678 Uredba o razdelitvi države na oblasti... S. 134.
- 679 Vilfan S. Pravna zgodovina... S. 471.
- 680 Uredba o razdelitvi države na oblasti...
- 681 Zakon o obči upravi // UL PUS. Št. 49. 15.05.1922.
- 682 Prpa-Jovanović B. «The Making...». P. 53.
- 683 Автор її був колишній соціал-демократ молодшого покоління Драготин Лончар.
- Autonomistična izjava // Nova revija. Št. 147-152. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994. S. 185.
- 684 Erjavec F. Autonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev leta 1921: (Iz spominov) // Zgodovinski zbornik. Buenos Aires: SKA, 1958. S. 2-30.
- Prunk J. Slovenci in suverenost // Sodobnost. 1989. Št. 1. S. 17.
- 685 СНП отримала тільки 10 мандатів, у той час як унітаристи ЮДП 18, НСП 8, САП одного, КПЮ 6 і ЮСДП 5 мандатів. Результати виборів по всій Словенії значно відрізнялися: СНП здобула сильну позицію з 61% всіх мандатів, НСП отримала 1%, ЮДП 2%, САП 21%, ЮСДП 8% і КПЮ 2%.
- Mikuž M. Oris... S. 202.
- 686 Mikuž M. Oris... S. 203.
- 687 На автономістські позиції перейшли: Націонал-Соціалістична, Словенська Аграрна, Словенська Республіканська партії, «Спілка словенських автономістів» Препелюха-Лончара (ССА), словенська частина керівництва КПЮ і Союз трудячого народу (виборчий блок християнських соціалістів, комуністів і Люблянської крайової фракції Соціалістичної партії Югославії, створений у грудні 1922 р. до муніципальних виборів в Любляні). -
- Prunk J. Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922 // PZDG. 1971-1972. Št. 1-2. S. 226-227;
- Prunk J. Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji // PZDG. 1982. Št. 1-2. S. 120-121;
- У січні 1923 р. ф
- едеративну програму також висунула Соціалістична партія трудячого народу. -
- Perovšek J. Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923 // PNZ. 1994. Št. 2. S. 173-175.
- Perovšek J. Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize // Slovenci in država... S. 121-134.
- Grdina I. Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana // ZČ. 1989. Št. 1. S. 84-86, 88-89.
- 688 Dr. Gregor Žerjav: «Centralizem» // Domovina. Št. 70. 26.06.1920.
- 689 Perovšek J. Liberalizem... S. 252, 253.
- 690 Uvodnik z dne 19. novembra // Jutro. 20.11.1923.
- 691 Dr. Gregor Žerjav: «Naglavni greh klerikalne stranke» // Domovina. Št. 13. 25.03.1926.
- 692 Uvodnik z dne 21. januarja // Jutro. 23.01.1926.
- 693 Perovšek J. Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929). Ljubljana: ADS, 1998. S. 82-83.
- 694 Zečević M. SLS in jugoslovanske zedinjenje... S. 392.
- 695 Ліберальні програми 1923 р. -
- Perovšek J. Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923 // ZČ. 1991. Št. 1. S. 65-83.
- 696 У новому законі збереглися положення по громадянство і десятирічний період після натуралізації.

- Віковий ценз підвищили до 30 років, ввели положення про грамотність. Також однією з умов для висування кандидата записали, що поліцейські, фінансові, лісові та аграрні чиновники повинні залишити свої робочі місця, якщо хотіли би піти у депутати. Закон додав до професорів юридичних факультетів університетських професорів інших фахів, які могли суміщати депутатство та професорство. -
 Zakon o izpremembah zakona, po katerem so se izvršile volitve dne 28. novembra 1920 // UL PUS. 26.07.1922. Člen 15.
- ⁶⁹⁷ *Meštrović M.* The Elections of 1923 in the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes // *Journal of Croatian Studies*. 1960. P. 47-48.
- ⁶⁹⁸ *Meštrović M.* The Elections... P. 48.
- ⁶⁹⁹ *Balkovec B.* Zaradi prepričanja... Št. 2. S. 24.
- ⁷⁰⁰ *Stiplovšek M.* Slovenski parlamentarizem... S. 9.
- ⁷⁰¹ *Prunk J.* Slovenski narodni vzpon... S. 258-261, 263-265, 272-277, 281-286, 290-295.
- ⁷⁰² *Perovšek J., Stiplovšek M.* Prizadevanja... S. 142.
- ⁷⁰³ *Perovšek J., Stiplovšek M.* Prizadevanja... S. 143.
- ⁷⁰⁴ *Perovšek J.* Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923) // *Zgodovinski časopis*. 1984. Št. 1/2. S. 21.
- Grdina I.* Kratka zgodovina... S. 91-95.
- ⁷⁰⁵ *Perovšek J.* Oblikovanje... S. 23-24.
- ⁷⁰⁶ Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929). Ljubljana: ADS, 1998. S. 82-83.
- ⁷⁰⁷ У законодавчі компетенції словенського парламенту входило б визначення відносин між церквою і державою, прав та обов'язків церкви, соціальне та шкільне законодавство, організація політичної та фінансової адміністрації, судової системи. Крім того, під його юрисдикцію підпадали б соціалізація, контроль над виробництвом та споживанням, створення професійних агрономічних, робітничих та ремісничих шкіл, охорона здоров'я, соціальна політика та соціальне забезпечення. -
Perovšek J. Oblikovanje... S. 13-15.
- ⁷⁰⁸ Детальніше див.: *Мальшина К. В.* Національне державотворення у поглядах та політичній діяльності словенського клерикалізму (1918-1929 рр.) // *Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ*. 2013. Вип. XXXVI. С. 264-271.;
Мальшина К. В. Державотворчий ідеал у словенській політичній думці I пол. 1920 - х рр. // *Гуржіївські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 368-370.
- ⁷⁰⁹ Детальніше про дискусію та участь у ній словенських комуністів:
Lukač D. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918-1941. Beograd: Institut za savremenu istoriju: NIP Export-press, 1972. S. 129-192;
Perovšek J. Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923 // *PZDG*. 1978-1979. Št. 1-2. S. 17-43.
Perovšek J. O volji po nacionalni suverenosti. (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923) // *PNZ*. 1993. Št. 1-2. S. 215-220.
Perovšek J. Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov na črnogorsko vprašanje leta 1923 // *PNZ*. 1996. Št. 1-2. S. 7-20.
Perović L. Od centralizma do federalizma: KPJ u nacionalnom pitanju. Zagreb: Globus, 1984. S. 253-340.
Pešić D. Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje (1919-1935). Beograd: «Rad», 1983. S. 82-197.
Pleterski J. Študije... S. 297-303;
Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. (Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ) / Jurij Perovšek, Janko Prunk, Janko Pleterski (ur.). Ljubljana 1990. 435 s.
- ⁷¹⁰ *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923...* S. 72, 352, 354-355.
- ⁷¹¹ *Perovšek J.* V zaželjeni deželi... S. 155.
- ⁷¹² Судоба - *Sudoba* (Sudeti, Donava, Balkan):
 «Без сумніву, це була б припустима економічна спільнота - територія Східних Альп, Карпат, Чорного, Егейського і Адріатичного моря. Дехто називає цю територію Серединною Європою, інші називають Дунайсько-Балканською федерацією, але я називаю коротко «Судоба» (Судети-Дунай-Балкани)... Під Серединною Європою ми розуміємо поняття, яке було створено під час війни відомим німецьким імперіалістом Науманном, і ми правильно представляємо, що це має бути селянсько-робітничая держава, яка б охоплювала сучасну Чехословаччину, Австрію, Угорщину, Югославію, Румунію, Болгарію,

- Грецію та Албанію, грецькі острови в Егейському морі і, можливо, пізніше також Константинополь. На цьому континенті у нас будуть, окрім всіх природних умов для економічного життя, також необхідні для соціалістичної федерації розумові сили для її організації і, перш за все, пролетарська сила захищати територію від нападів західного капіталізму... Така спільнота матиме набагато вищий розумовий і моральний рівень і зовсім іншу перспективу у майбутнє, що нам гарантувало б перемогу над тією жахливою примітивною розділеністю, що ми бачимо сьогодні всюди в нашому політичному житті». - *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923... S. 72, 76.*
- ⁷¹³ *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923... dok. št. 43. S. 352, 354-355.*
- ⁷¹⁴ Ivan Pucelj: «Božič 1928». *Kmeti list*. Št. 51, 19.12.1928.
- ⁷¹⁵ *Perovšek J. Oblikovanje ... S. 20-24.*
- ⁷¹⁶ *Veble A. O narodni in državljanski vzgoji // Peti katoliški shod v Ljubljani 1923. V Ljubljani: Glavni pripravljalni odbor, 1924. S. 174-175.*
Tratnik F. Narodnostni referat // Peti katoliški shod v Ljubljani 1923. V Ljubljani: Glavni pripravljalni odbor, 1924. S. 344-345.
- ⁷¹⁷ *Volilni govor Korošca // Slovenec. 25.11.1924.*
- ⁷¹⁸ *Boj za obstoj in svobodo Slovenije. Ljubljana: Tajništvo Slovenske ljudske stranke, 1924. S. 83-85.*
- ⁷¹⁹ *Slovenskemu narodu! // Slovenec. 7.11.1924.*
- ⁷²⁰ *Po samoupravi k avtonomiji // Slovenec. 27.11.1926.*
- ⁷²¹ *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo. - Št. 49, 15.05.1922.*
- ⁷²² *Prunk J. Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji // PNZ. 1991. Št. 1. S. 53.*
- ⁷²³ *Ratej M. Politika Slovenske ljudske stranke pred sklenitvijo blejskega sporazuma leta 1927 // PNZ. 2005. Št. 2. S. 44.*
- ⁷²⁴ *Ratej M. Slovenski politični katolicizem s posebnim poudarkom na razvoju dogodkov na Štajerskem med leti 1923 in 1929: Doktorska disertacija. Maribor: [M. Ratej], 2004. 303 s.*
- ⁷²⁵ *Izjava dr. Korošca o položaju // Slovenec. 29.03.1925.*
Glorigorjević B. Parlament i političke stranke u Jugoslaviji: 1919-1929. Beograd: Narodna knjiga, 1979. S. 200-201, 203.
- ⁷²⁶ *Jeglič A. B. Dnevnik. (19.07.1925). [S. l.: S. n.], 1934. S. 928.*
- ⁷²⁷ *Ratej M. Slovenski politični katolicizem... S. 158-164.*
- ⁷²⁸ *Korošec, Davidovič, Pribečević pri kralju // Slovenec. 14.12.1926.*
- ⁷²⁹ *Uzunović pri kralju // Slovenec. 22.11.1926.*
- ⁷³⁰ *Na novo delo za avtonomijo Slovenije. [S. l.]: Tajništvo SLS, 1926. 22 s.*
- ⁷³¹ *Slovenska ljudska stranka na braniku svobode in poštenja // Slovenec. 4.01.1927.*
- ⁷³² До Маріборської області також увійшли хорватське Меджимур'є, де два виборчих округи обирали 10 обласних депутатів, а в муніципалітеті Кастав, який був приєднаний до Люблянської області, обирали 1 депутата. - *Stiplovšek M. Slovenski parlamentarizem... S. 80-81.*
- ⁷³³ Для хорватських частин надали додаткові мандати — для Меджимур'я 10 і для Кастава 1. Таким чином, у Люблянську скупщину обрали 53 депутати, тоді як у Маріборську - 64. - *Stiplovšek M. Slovenski parlamentarizem... S. 74-75.*
- ⁷³⁴ У словенських виборчих округах в Люблянську обласну скупщину було обрано 6 політичних партій, в Маріборську — 9.
У Люблянську обласну скупщину було обрано 40 депутатів від СНП, 5 з ліберальної Самостійної Демократичної партії (СДП), 4 з Словенської аграрної партії (САП), по 1 депутату від Націонал-Соціалістичної партії (НСП) та німецької Кочевської селянської партії, пов'язаних з СНП, від передвиборної коаліції Спільки робітничих партій отримав мандат представник Соціалістичної партії Югославії для Словенії (СПЮ), у хорватському Каставі був обраний депутатом кандидат від Хорватської селянської партії (ХСелП).
У Маріборській обласній скупщині СНП представляв 41 депутат, СДП - 4, по 2 від Національної Радикальної партії (НРП) і ХСелП (обрані в Прекмур'ї), з Спільки робітничих партій, однак, були обрані 2 кандидата - від СПЮ та представник ЮСДП. Після відставки двох обласних депутатів ще у 1927 р. депутатами стали 2 члени Політичного та економічного товариства німців у Словенії і представник групи прихильників листа «Єдність», тобто нелегальної Комуністичної партії. У Меджимур'ї було обрано 6 депутатів від ХСелП, 3 від СДП і член Хорватської Народної партії, яка була пов'язана з СНП. *Triumf Slovenske ljudske stranke na celi črti // Slovenec. Št. 18 a, posebna izdaja, 24.01.1927.*

- Krasen napredek SDS v Sloveniji // Jutro. Št. 20, posebna izdaja, 24.01.1927.
- Stiplovšek M.* Slovenski parlamentarizem... S. 107–108.
- 735 *Čulinović F.* Državnopravna historija... Knj. 2. S. 455.
- 736 При створенні Державного комітету (спільного консультативного органу у складі Фінансового комітету Національної скупщини), який був передбачений «Фінансовим законом про бюджет 1927/1928 р. для здійснення контролю за використанням державних фінансів у державній адміністрації», ^{наприклад,} єдиним представником опозиційних партій 20 травня 1927 р. був обраний Франц Смодей, член СНП та скупщинського Югослов'янського клубу. -
Državni odbor izvoljen // Slovenec. 21.05.1927;
Elcsodus celotne opozicije iz finančnega odbora // Jutro. 21.05.1927.
Парламентський Югослов'янський клуб був створений у 1919 р. депутатами від СНП, Буньєвсько-Шокачської групи та Хорватської народної партії. -
Dolenec I. Politični katekizem ali Kaj mora vsak državljani vedeti o politiki? V Ljubljani: Tajništvo SLS, 1920. S. 40.
Engelsfeld N. Prvi parlament... S. 112.
- 737 Poslanec Sušnik pri Vnkičevici // Slovenec. 10.06.1927.;
Razgovori med dr. Korošcem in Vnkičevičem // Slovenec. 14.06.1927.;
Ukaz o rekonstruirani volivni vladi podpisan? // Slovenec. 15.06.1927.;
Ukaz o imenovanju in upokojitvi velikih županov // Jutro. 15.06.1927.;
Dr. Korošec na dvoru // Slovenec. 25.06.1927.;
Odmev blejskih dni po državi // Slovenec. 12.07.1927.
- 738 Prosramatični volivni govor dr. A. Korošca // Slovenec. 5.07.1927.
- 739 Dr. Korošec o takozvanem blejskem paktu // Slovenec. 13.07.1927.
- 740 Velepoltična nedelja na Bledu // Slovenec. 12. 07.1927.
- 741 Kapitulacija in likvidacija SLS // Slovenski narod. 10.07.1927.;
«Pakt prijateljstva» med Vukičevičem in klerikalci; Strah pud volitvami // Jutro. 12.07.1927.;
Presenečeni in razočarani slovenski radikali; Sporazum med SLS in g. Vukičevičem // Slovenski narod. 12.07.1927.;
Odmevi pakta med Korošcem in Vukičevičem // Jutro. 12.07.1927.;
Beograjski odmevi blejskega pakta // Jutro. 13.07.1927.;
SI. S ekspozitura NRS /// Delavska politika. 13.07.1927.;
Popolna kapitulacija dr. Korošca // Kmetski list. 13.07.1927. S. 4.;
Sporazum med Vukičevičem in Korošcem velik državni akt // Slovenec. 14.07.1927.;
Vedno ostrejši odpor proti blejskemu paktu // Slovenski narod. 16.07.1927.;
Pokvarjena gospoda // Kmetski list. 20.07.1927. S. 2.;
Slaba knpčija // Kmetski list. 27.07.1927. S. 1.;
Viikičević-Korošćeva zveza // Kmetski list. 1.08.1927. S. 2.;
Pribičević S. Diktatura... S. 49-52.
Stojadinović M. Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata. Rijeka: Otokar Keršovani, 1970. S. 248-252.
- 742 Klerikalna politična morala ali SI. S v Beogradu // Jutro. 6.08.1927. S. 2.;
Dr. Korošec - srbijanski radikal! // Kmetski list. 28.09.1927. S. 1.;
V Beogradu belo, v Sloveniji črno // Jutro. 24.07.1928. S. 2.;
Igor Rosina, Avtonomija Slovenije in SI. S // Kmetski list. 25.07.1928. S. 2.;
Dvolična vloga dr. Korošca in njegove stranke // Jutro. 17.11.1928. S. 2.;
V Beogradu centralisti, na Hrvatskem avtonomisti // Jutro. 27.12.1928. S. 1.;
Janov obraz klerikalno politiko - Svetozar Pribičević o klerikalnih revizionističnih projektih // Jutro. 28.12.1928. S. 1.;
Perovšek J. Blejski sporazum // Slovonska kronika... S. 324.
Prunk J. Politični profil... S. 38.
- 743 *Vodušek B.* Etika in politična miselnost Slovencev // Križ na gori. 1926-1927. Št. 6-7. S. 105;
Ude L. Značilnost zadnjega volilnega boja in današnji notranjepolitični položaj v svitu borbe za samostojno združeno Slovenijo // Mladina. 1927-1928. Št. 1. S. 20;
Ude L. Revizija ustave // Svobodna mladina. 1928. Št. 6-7. S. 133-134;
Slovenski centrum // Slovenec. 18.08.1927.;
Važen programatičen govor dr. Korošca v Ptuj // Slovenec. 23.08.1927.
- 744 Докладніше див.:

- Mikuž M. Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941 / Metod Mikuž. V Ljubljani: Mladinska knjiga, 1965. S. 358-359;
- Prunk J. Slovenski narodni vzpon: narodna politika (1768-1992) / Janko Prunk. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992. S. 252.
- Stiplovšek M. Slovenski parlamentarizem: 1927-1929 / Miroslav Stiplovšek. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000. S. 174.
- ⁷⁴⁵ Zbor zaupnikov SLS v Ljubljani - programatični volivni govor dr. Korošca // Slovenec. 5.07.1927.;
Anton Korošec, Ljubljanski volivci! // Slovenec. 6.07.1927.;
Klerikalna avtonomija, socialistična samouprava // Delavska politika. 9.07.1927. S. 1.;
Znamenit govor dr. Korošca v Kranju // Slovenec. 2.08.1927.;
Dr. Korošec v Rajlieniirgu // Slovenec. 17.08.1927.;
Revizija ustave // Slovenski gospodar. 18.08.1927. S. 3;
Ljubljani je govorila - govor dr. Korošca // Slovenec. 9.09.1927.;
Ude L. Revizija... S. 133.
Delo zastopnikov Slovenske ljudske stranke. Ljubljana: Tajništvo SLS. S. 3.
Погляди сучасної словенської історіографії на відхід СНП від програми автономії наведені в:
Ratej M. Slovenski politični katolicizem... S. 108-125.
- ⁷⁴⁶ Glavna skupščina zadružne zveze // Domoljub, 21.05.1923. S. 237.;
25-letnica Zadružne zveze v Ljubljani // Slovenec. 8.05. 1925.;
Skupščina glavne Zadružne zveze // Slovenec. 11.04.1926.;
Držimo skupaj! // Domoljub, 15.06.1927. S. 1.;
Kako deluje Zadružna zveza // Domoljub, 30.06.1926. S. 411.;
Naše zadružništvo napreduje // Domoljub, 15.06.1927. S. 378.;
Zadružno gibanje v Sloveniji v letu 1927 // Slovenec. 21.02.1928. S. 6.;
Glavna skupščina Zadružne zveze v Ljubljani // Slovenec. 20.04.1928. S. 5.
- ⁷⁴⁷ Slovenski centrum // Slovenec. 18.08.1927.
Kralj J. Program in taktika ljudske stranke // Socialna misel. Zv. I. Ljubljana: Konzorcij, 1922. S. 13.
Socializacija // Straža. 31.0. 1920. S. 1-2.;
Vera, duhovnik in politika // Slovenski gospodar. 15.04.1920. S. 3-4.;
Delo, mir in red! // Straža. 23.04.1920. S. 1-2.;
Kmet in štrajki // Slovenski gospodar. 29.04.1920. S. 1.;
O sedanjem štrajku // Straža, 30.04.1920. S. 1-2.;
Komunisti - izdajalci domovine // Straža. 17.05.1920. S. 1.;
Revolucija ali evolucija? Sporazum ali nasilje? // Straža. 19.05.1920. S. 1-2.;
Kralj J. Program in taktika ljudske stranke // Socialna misel. 1922. S. 12.
- ⁷⁴⁸ Ljubljana, Maribor, Celje, Ali volijo po istem proporcu // Slovenec. 1.04.1927.;
2. oktobra bodo občinske volitve v Ljubljani // Jutro. 9. 7. 1927. S. 1.;
Nastop SLS v Ljubljani // Slovenec. 14.08.1927. S. 2.;
Ljubljanske občinske volitve // Jutro. 21.08.1927. S. 2.;
Ljubljančani! (volilni proglas) // Slovenec. 11.09.1927. S. 1.;
Veličastna manifestacija Ljubljane — govor dr. Korošca // Slovenec. 1.10.1927. S. 1.;
Ljubljanski volivci; Za slovensko Ljubljano // Slovenec. 2.10.1927. S. 1.;
Gabrovšek F. V začetku volivne borbe // Socialna misel. VI. Ljubljana: Konzorcij, 1927. S. 149.
- ⁷⁴⁹ Klic po dr. Korošcu; SLS in več samostojna // Jutro. 10.02.1928. S. 1.;
Avdijence; Vukičevičeva senzacija // Jutro. 16.02.1928. S. 1.;
Danes dobimo vlado // Slovenec. 17.02.1928. S. 1.;
Dr. Korošec kandidat za ministra // Slovenec. 23.02.1928. S. 1.
- ⁷⁵⁰ Обидва закони і Постанова були опубліковані у
Uredba o razdelitvi države na oblasti // UL PUS. Št. 49. 15.05.1922.
Zakon o obči upravi // UL PUS. Št. 49. 15.05.1922.
Zakon o oblastni in sreski samoupravi // UL PUS. Št. 49. 15.05.1922.
Stiplovšek M. Prizadevanja slovenske ljudske stranke... S. 51-64.
- ⁷⁵¹ У веденні обласного самоуправління були: обласні фінанси, кредитні товариства, будівельні норми і обласні громадські роботи, підтримка промисловості, ремісничих кооперативів, управління обласним майном, сприяння морського рибальства, транспорт, охорона здоров'я, соціальні і гуманітарні установи, розвиток освіти, сприяння економічному і культурному розвитку обласного значення, збір і узагальнення статистичних даних для потреб центрального уряду. -

- Zakon o oblastni in sreski samoupravi // UL PUS. Št. 49. 15.05.1922.
- ⁷⁵² Zakon o oblastni in sreski samoupravi // UL PUS. Št. 49. 15.05.1922.
- ⁷⁵³ *Perovšek J.* Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave // PNZ. 1993. Št. 1–2. S. 24–25.
- ⁷⁵⁴ Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev // UL PUS. Št. 87, 27.07.1921. Členi 95–103.
- ⁷⁵⁵ У Люблянській обласній скупщині заснували депутатські клуби СНП і САП і Прогресивний клуб (СДП і НСП), в Маріборській скупщині, на додаток до клубів СНП і СДП, ще Національно-селянський клуб (ХСелП) і Соціалістичний клуб.
Депутати СНП обох обласних скупщин перед першим сесійним засіданням в Целе, де вони також домовилися про створення «спільної ексекютиви» (виконавчого органу) обох парламентських клубів. Ця ексекютива мала зосередитися на якомога більшій скоординованості роботи тих депутатів, які «спільні для обох обласних скупщин». -
Maribor. Celje. Laško. Ptuj // Slovenec. 23.02.1927. S. 5.
- ⁷⁵⁶ *Začasni poslovnik* // UL PUS. Št. 97. 18.09.1922.
«Тимчасовий правильник» діяв до прийняття постійного «Правильника» у обласних скупщинах.
- ⁷⁵⁷ Маріборська обласна скупщина голосувала за «Правильник» на 3-му засіданні 25. лютого 1927 р. Люблянська обласна скупщина виконала цю задачу в 3-му і 4-му засіданні 28 лютого 1927 р. Від засідань не збереглися стенографічні протоколи, але їхній поступ дуже докладно звітував «Словенець».
- Zasedanje ljubljanske oblastne skupščine // Slovenec. 1.03.1927.
- ⁷⁵⁸ ARS, фонд SI AS 92 Oblastni odbor ljubljanske oblasti, 1881–1929, справа 31, Stenografski zapisniki, 1. seja II. zasedanja ljubljanske oblastne skupščine 5.11.1927.,
ARS, фонд SI AS 93 Oblastni odbor mariborske oblasti, 1927–1929, справа 10, Stenografski zapisniki, 8. seja mariborske oblastne skupščine 21.07.1927.
- ⁷⁵⁹ Після парламентських виборів у листопаді 1927 р. у Селянській Демократичній Коаліції об'єдналися колишні великі супротивники — ХСелП С. Радича і Самостійна Демократична Партія С. Прибічевича. У СДК увійшли також словенські прихильники Прибічевича і Словенська Селянська партія.
Perovšek J. Kmečko demokratska koalicija // Slovenska kronika... S. 326.
- ⁷⁶⁰ ARS, фонд SI AS 92 Oblastni odbor ljubljanske oblasti, 1881–1929, справа 34, Stenografski zapisniki, 53. seja ljubljanskega oblastnega odbora 12.03.1928.
- ⁷⁶¹ Ravnopravnost oblastnih samouprav // Slovenec. 14.05.1927.
- ⁷⁶² У Маріборській обласній скупщині діяли відділи бюджету та фінансів, з обласних розпоряджень та інших пропозицій, з прийняття заяв і звернень, з соціальної політики і охорони здоров'я, з сільського господарства, в Любляні — ще відділи громадських робіт і ремесел і торгівлі.
- ⁷⁶³ *Stiplovšek M.* Slovenski parlamentarizem... S. 141–145.;
Stiplovšek M. Problemi demokracije v delovanju slovenskih oblastnih skupščin 1927–1929 in banskega sveta Dravske banovine 1931–1941 // Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941. Zb. Ljubljana: SAZU, 2007. S. 105–107.
- ⁷⁶⁴ Головою люблянської скупщини був обраний Марко Натлачен, Маріборської — Йосип Лесковар, обидва — члени керівництва СНП.
- ⁷⁶⁵ Uvedba klerikalnega absolutizma in terorja v oblastne samouprave // Jutro. 10.02.1927.
- ⁷⁶⁶ ARS, фонд SI AS 92 Oblastni odbor ljubljanske oblasti, 1881–1929, справа 35, Stenografski zapisniki, 1. seja ljubljanske oblastne skupščine 23.02.1927.,
ARS, фонд SI AS 93 Oblastni odbor mariborske oblasti, 1927–1929, справа 11, Stenografski zapisniki, 1. seja mariborske oblastne skupščine 23.02.1927;
Stiplovšek M. Slovenski parlamentarizem... S. 123–137.
- ⁷⁶⁷ Великим жупаном люблянської області став Фран Водопивець, а маріборської — Фран Шаубах; оприлюднено 26 березня 1927 р.
- ⁷⁶⁸ Велике жупанство Любляни отримало важливі громадські будівлі в Любляні, Краньські електростанції та деякі інші об'єкти, а найважливішим придбанням великого жупанства в Маріборі були санаторії «Рогашка Слатина» та «Добрна».
- ⁷⁶⁹ *Stiplovšek M.* Slovenski parlamentarizem... S. 153, 171–172.
- ⁷⁷⁰ *Poslovnik ljubljanske oblastne skupščine*, sklenjen na skupščinski seji 28. februarja 1927. Ljubljana: samozaožba skupščine, 1927 (v Ljubljani: Jugoslovanska tiskarna). 24 s.
Poslovnik oblastne skupščine mariborske oblasti kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v Mariboru. Maribor: [s. n.], 1927 (v Mariboru: Tiskarna sv. Cirila). 32 s.

- Stiplovšek M.* Slovenski parlamentarizem... dok. št. 3. S. 397–407.
- 771 На V сесії 19 квітня 1927 р. голова М. Натлачен повідомив про позицію Белграда щодо імунітету словенських депутатів, що вони не були досить «зрілими».
 Poročilo predsednika skupščine // *Slovenec*. 20.04.1927. S. 3.;
 Pricetek proračunskega zasedanja ljubljanske oblastne skupščine // *Jutro*. 20.04.1927. S. 2.
- 772 ARS, фонд SI AS 92 Oblastni odbor ljubljanske oblasti, 1881-1929, справа 35, Stenografski zapisniki, 1. Seja ljubljanske oblastne skupščine 23.02.1927;
 ARS, фонд SI AS 93 Oblastni odbor mariborske oblasti, 1927-1929, справа 11, Stenografski zapisniki, 1. seja mariborske oblastne skupščine 23.02.1927.
- 773 *Vilfan S.* Pravna zgodovina... S. 465.
- 774 *Natlačen M.* Oblastne samouprave v Sloveniji // *Slovenci v desetletju 1918-1928...* S. 341.
Slovenec. Št. 74, 2.04.1927.
- 775 Finančni zakon za leto 1927/1928 // *UL LiMO*. Št. 45, 26.04.1928.
- 776 Razne kombinacije innjohova vrednost // *Slovenec*. 22.03.1928.;
 Zopet burna seja Narodne skupščine // *Jutro*. 20.03.1928.
- 777 ARS, фонд SI AS 93 Oblastni odbor mariborske oblasti, 1927-1929, справа 11, Stenografski zapisniki, 1. seja III. zasedanja mariborske oblastne skupščine 5.11.1928.
- 778 *Stiplovšek M.* Prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za izvajanje in razširitev samoupravnih pristojnosti (1927–1929) // *Lex localis*. 2004. Št. 1. S. 17.
- 779 *Stiplovšek M.* Slovenski parlamentarizem... S. 167–168.
- 780 *Mikuž M.* Oris... S. 364;
 Slovenska novejša zgodovina... S. 302–304.
 В уряд спочатку вступив 21 вересня Андрій Госар як міністр соціальної політики, більш важливим був вступ Корошця лютого 1928, коли він здобув одне з найважливіших міністерств, міністерство внутрішніх справ.
- 781 *Stiplovšek M.* Prizadevanja ljubljanske in mariborske oblastne skupščine ter banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje slovenskega parlamentarizma v prvi Jugoslaviji // *ZČ*. 2008. Št. 1–2. S. 161.
- 782 ARS, фонд SI AS 92 Oblastni odbor ljubljanske oblasti, 1881-1929, справа 31, Stenografski zapisniki, 2. seja II. zasedanja ljubljanske oblastne skupščine 14. 12.1927.;
 ARS, фонд SI AS 93 Oblastni odbor mariborske oblasti, 1927-1929, справа 10, Stenografski zapisniki, 2. seja II. zasedanja mariborske oblastne skupščine 19. 12.1927.
- 783 *Dolenc E.* Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1996. S. 250.
- 784 Міністр фінансів схвалив маріборський обласний бюджет тільки з невеликими змінами в розмірі 42,3 млн динарів, люблянський бюджет через нереальне планування державних субсидій знизив на одну десяту і затвердив в розмірі 48 млн динарів. -
 ARS, фонд SI AS 92 Oblastni odbor ljubljanske oblasti, 1881-1929, справа 31, Stenografski zapisniki, 3. seja (19. 12.1927) in 4. Seja (20. 12.1927) II. zasedanja ljubljanske oblastne skupščine;
 ARS, фонд SI AS 93 Oblastni odbor mariborske oblasti, 1927-1929, справа 10, Stenografski zapisniki, 2. seja (19. 12.1927), 3. in 4. seji (21. 12.1927), 5. in 6. seji (22. 12.1927) II. zasedanja mariborske oblastne skupščine.
- 785 Загребський обласний бюджет на 1928 р. склав 55,5 млн динарів, тобто пропорційно, за чисельністю населення (в Загребській області було більше 800 тис жителів, у Люблянській тільки біля 537 тисяч), люблянський обласний бюджет був значно вищим.
Kolar–Dimitrijević Mira. Financijski proračuni samouprave Zagrebačke oblasti za 1927., 1928. i 1929. godinu / *Mira Kolar–Dimitrijević* // *Acta historico – oeconomica*. Vol. 21. Zagreb: Komisija za ekonomsku povijest Društava povjesničara Hrvatske, 1994. S. 89.
Stiplovšek M. Prizadevanja ljubljanske in mariborske oblastne skupščine ter banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje slovenskega parlamentarizma v prvi Jugoslaviji / *Miroslav Stiplovšek* // *Zgodovinski časopis*. 20082. № 1–2. S. 161.
- 786 Uredba o prenosu poslov na oblastne samouprave // *UL LiMO*. Št. 123, 13. 12. 1927.
- 787 Загребський обласний бюджет на 1928 р. склав 55,5 млн динарів, тобто пропорційно, за чисельністю населення (в Загребській області було більше 800 тис жителів, у Люблянській тільки біля 537 тисяч), люблянський обласний бюджет був значно вищим.
Kolar–Dimitrijević M. Financijski proračuni samouprave Zagrebačke oblasti za 1927., 1928. i 1929. godinu // *Acta historico – oeconomica*. Vol. 21. Zagreb: Komisija za ekonomsku povijest Društava povjesničara

- Hrvatske, 1994. S. 89.
- ⁷⁸⁸ ARS, фонд SI AS 92 Oblastni odbor ljubljanske oblasti, 1881-1929, справа 31, Stenografski zapisniki, 7. seja III. zasedanja ljubljanske oblastne skupščine 21.11.1928.
- ⁷⁸⁹ *Dobaja D.* Obravnavanje socialne in zdravstvene problematike na sejah ljubljanske oblastne skupščine v letih 1927-1929 // PNZ. 2008. Št. 1. S. 90.
- ⁷⁹⁰ Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja z dne 3.10.1929 // UL Kr. BUDB. Št. 100, 9.10.1929;
Zakon o banski upravi z dne 7.11.1929 // UL Kr. BUDB. Št. 1, 20.11.1929.
- ⁷⁹¹ Proklamacija Nj. Vel. kralja Aleksandra I. Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovencem! // Slovenec (druga posebna izdaja), 6.01.1929.
- ⁷⁹² Загальна кількість нових приписів у перший рік диктатури наведено за списком, опублікованому у протоколах засідань уряду.
Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929-1931 / Ljubodrag Dimić (ur.). Beograd: Službeni list SRJ: Arhiv Jugoslavije, 2002. S. 353; 365.
- ⁷⁹³ Proklamacija Njegovega veličanstva kralja z dne 6. januarja 1929 in njegov nagovor na ministre. Zakon o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi. Zakon o zaštiti javne varnosti in reda v državi. Zakon o izpremembah in dopolnitvah zakona o tisku z dne 6. avgusta 1925. Zakon o izpremambi zakonov o občinah in oblastnih samoupravah. Zakon o izpremambi in dopolnitvi zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih z dne 17. maja 1922. Zakon o izpremembah in dopolnitvah v zakonu o glavni kontroli z dne 30. maja 1922. Zakon o državnem sodišču za zaščito države. Zakon o postavljanju, premešcanju, prevajanju na drugo dolžnost ali stroko, postavljanju na razpoloženje, upokojevanju in odpušcanju državnih uradnikov. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1929. 47 s.
Zakon o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi // UL LiMO. Št. 4. 11.01.1929.
Zakon o kraljevi oblasti in vrhovni državni upravi // Slovenec. 8.01.1929.
Slovenska novejša zgodovina... S. 321-323.
- ⁷⁹⁴ Список першого складу кабінету Живковича за галузями опубліковано, зокрема, - Nova vlada // Jutro. 7.01.1929.;
Stojkov T. Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935. Beograd: Prosveta, 1969. S. 74-76.
- ⁷⁹⁵ Memoari patrijarha srpskog Gavrila. Beograd: Sfauros, 1990. S. 60.
- ⁷⁹⁶ Компетентність осудження у злочинах політичного характеру, про який згадував Закон, було надано новоствореному Державному суду для захисту держави. Нова судова установа протягом усіх 1930-х рр. служила владі для судового переслідування політичних супротивників, в першу чергу комуністів.
Čulinović F. Jugoslavija između dva rata. 2 zv. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1961. S. 14.
Zakon o državnem sodišču za zaščito državev // UL LiMO, Št. 5, 17.01.1929.;
Zakon o državnem sodišču za zaščito države: Državno sodišče za zaščito države // Jutro. 8.01.1929.
- ⁷⁹⁷ Між іншим, закон заборонив пропаганду сепаратизму і провокації «племінної розділеності» чи «племінної ворожнечі». -
Zakon o zaštiti javne varnosti in reda v državi // UL LiMO. Št. 5, 17.01.1929.;
Zakon o zaštiti javne varnosti in reda v državi // Slovenec. 8.01.1929.
1 березня 1929 р. було доповнено. -
Zakon o izpremambi in dopolnitvi zakona o zaštiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929 // UL LiMO, Št. 25, 14.03.1929.
Dopolnitev zakona o zaštiti javne varnosti // Slovenec. 2.03.1929.
- ⁷⁹⁸ Nova stranka ustanovljena. Včeraj je bil sprejet program Jugoslovenske radikalne kmetske demokracije // Jutro. 16.12.1931.;
Konstituiranje Jugoslovenske nacionalne stranke; Program stranke // Jutro. 21.07.1933.
- ⁷⁹⁹ Novi zakoni // Slovenec(druga posebna izdaja), 6.01.1929.;
Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929-1931 / Ljubodrag Dimić (ur.). Beograd: Službeni list SRJ: Arhiv Jugoslavije, 2002. S. XXXIV-XXXV.
- ⁸⁰⁰ Дравська (за назвою річки Драва), з центром у Любляні, (сучасна Словенія),
Савська (за назвою річки Сава), з центром у Загребі (Славонія та Травунія),
Врбаська (за назвою річки Врбас), з центром у Баня-Луці (північна Боснія),
Приморська з центром у Спліті (Далмація),
Дрінська (за назвою річки Дріна), з центром у Сараєві (південна Боснія та Герцеговина),
Зетська (за назвою річки Зета), з центром у Цетиньє (Чорногорія),

- Дунайська (за назвою річки Дунай), з центром у місті Нови-Сад (Воєводина),
Моравська (за назвою річки Морава), з центром у місті Ніш (центральна Сербія та північно-східне Косово),
Вардарська (за назвою річки Вардар), з центром у місті Скоп'є (Македонія).
- 801 Čulinovič F. Državnopravni razvitak... S. 190.
Čulinovič F. Državnopravna historija... Knj. 2. S. 286.
- 802 Vlada zakonitosti, pravice in enakosti // Slovenec. 8.01.1929.;
Verbum regis // Slovenec. 19.01.1929.
- 803 Uvodnik // Jutro. 8.01.1929.;
Uvodnik // Jutro. 22.01.1929.
- 804 Hrvati z navdušenjem pozdravljajo novi položaj // Slovenec. 8.01.1929.
- 805 Stojkov T. Opozicija... S. 73.
Про реакцію КПЮ на введення диктатури див.:
Pleterski J. Narodi, Jugoslavija, revolucij. Ljubljana: Komunist: Državna založba Slovenije, 1986. S. 230-241.
- 806 Seton-Watson R. W. Pozadina jugoslovenske diktature (Aleksandar, Pašić, Radić, Pribičević). Novi Sad: S. Ćirić, [1967]. S. 19.
- 807 Seton-Watson R. W. Stav veci v Jugoslavii I-IV // Lidove noviny, 21. 10. 1930; 22. 10. 1930; 23. 10. 1930; 24. 10. 1930.
- 808 Seton-Watson R. W. Stav veci v Jugoslavii III // Lidove noviny. 23.10.1930.
- 809 Stojkov T. Opozicija... S. 106-107.
- 810 Pribičević S. Diktatura... S. 138-140.
- 811 Pribičević S. La dictature du roi Alexandre. Paris: Pierre Bossuet, cop. 1933. 324 s.
Див. рецензію М. Мікужа на переклад, виданий у 1952 р. у Белграді:
Mikuž M. Svetozar Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra // Zgodovinski časopis. 1954. Št. 1-4. S. 300-306.
- 812 Газета зберігається у Архіві Сербії і Чорногорії (ASCG), у фонді 84 «Збірка Хінко Кризман».
- 813 Текст резолюції написав Анте Трумбич.
- 814 Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi: Ljubljanske punktacije // Jutro. 11.01.1933.
- 815 Kranjec S. Slovenci v Jugoslaviji... S. 99, 102.
- 816 O nacionalizmu // Slovenec. 1.03.1933
Tvorec našega edinstva // Slovenec. 13.10.1934.
Udaren govor ministra dr. Kreka v Belgradu. «Narod je nosilec političnih režimov» // Ponedeljski Slovenec. Št. 9. 2.03.1936.
Dr. A. Korošec slovenski mladini // Ponedeljski Slovenec. Št. 56. 8.03.1940.
Novo vodstvo JRZ v Sloveniji // Ponedeljski Slovenec. Št. 291. 18. 12.1940.
- 817 Ta skupnost naj ostane // Slovenec. 10.10.1934.
- 818 Kremenšek S. Slovensko študentovsko gibanje 1919-1941. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972. S. 144-147, 245-254, 337-341.
Vidovič-Miklavčič A. Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929-1941 v jugoslovanskem delu Slovenije. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994. S. 6, 23, 28, 30-33, 207, 210, 219-222, 224, 227, 239-240, 244-245.
- 819 „Na potu v lepšo bodočnost Jugoslavije»: Iz izjave vodilnega liberalnega politika tridesetih let dr. Alberta Kramerja beograjskemu listu „Vreme» iz dne 5. oktobra 1929 // Jutro. 6.10.1929.
- 820 Živela kraljevina Jugoslavija! // Jutro. 4.10.1929.
- 821 Uvodnik z dne 8. Oktobra // Jutro. 9.10.1929.
- 822 Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi // Jutro. 11.01.1933.
Детальніше про вміст «Люблянських пунктацій» див.:
Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja // Jutro. 8.01.1933.
Separatistične punktacije // Jutro. 10.01.1933.;
Separatistične punktacije in severna meja // Jutro. 29.01.1933.
- 823 Slovenci ogorčeno zavračajo...
- 824 Slovenci ogorčeno zavračajo...
- 825 Slovenci svojemu kralju // Jutro. 26.01.1933.
- 826 Slovenci tostran in onstran mej // Jutro. 13.01.1933.

- 827 Ogroženo slovenstvo // Jutro. 17.01.1933.
- 828 Slovenci ogorčeno zavračajo...
- 829 Nov duh v naši politiki // Jutro. 13.11.1931.
- 830 Beseda jugoslovenskih nacionalistov // Jutro. 22.08.1935.
- 831 Novo razdobje v nacionalni politiki // Jutro. 5.07.1936.
- 832 Детально про діяльність ліберально-унітаристсько орієнтованих культурних і наукових працівників, створення національно-демократичних груп у середині 1930'х років, про їхній подальший національно-політичний та політичний розвиток та занепад див.:
Rus J. A. Pričevanja in spomini: o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji. Ljubljana: Borec, 1989. 396, [16] s.
Perovšek J. Oris življenja in dela Josipa Rusa // *Rus J. A. Pričevanja...* S. 11-14.
Perovšek J. Lončarjevi narodni in idejnopolični pogledi v času med svetovnimima vojnima // *Glasnik Slovenske matice.* 1994. Št. 1-2. S. 51—52.
Prunk J. Kulturnopolitični profil revije Sodobnost v letih 1933-1941 // *Sodobnost.* 1990. Št. 8-9. S. 866-867.
- 833 Детальніше див.: *Prunk J. Slovenski narodni vzpon...* S. 259—260.
- 834 Про державотворчі думки І. Приятеля, Я. Відмара та Л. Уде детальніше див.:
Prijatelj I. Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848-1857. V Ljubljani: Slavistično društvo, 1937. 134 s.
Prijatelj I. Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60-ih in 70-ih let // *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede.* 1928. S. 57—138.
Prijatelj I. Kulturna in politična zgodovina Slovencev: 1848-1895 / Anton Ocvirk (ur.). Zv. 1-5. V Ljubljani: Akademska založba, 1938-1940.
Vidmar J. Kulturni problem slovenstva. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1932. 93 s.
Ude L. Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor: Obzorja, 1972. 390 s.
- 835 ARS, фонд SI AS 92 Oblastni odbor ljubljanske oblasti, 1881-1929, справа 33, Stenogramski zapisniki, 12. seja II. zasedanja skupšine ljubljanske oblasti 29.10.1928.
- 836 Територія Дравської бановини охоплювала словенські землі від північного державного кордону з Італією, Австрією та Угорщиною до східного та південного кордонів районів Лендава, Лютомер, Птуй, Шмарьє, Брежице, Кршко, Ново место, Кочевьє і Чабар. -
Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja z dne 3.10.1929 // *UL Kr. BUDB.* Št. 100. 9.10.1929.
Zakon o banski upravi z dne 7.11.1929 // *Službeni list Kr. BUDB.* Št. 1. 20.11.1929.
- 837 *Zakon Št. 339* // *SL Kr. BUDB.* Št. 53.10.09.1931.
- 838 *Vilfan S. Pravna zgodovina...* S. 428.
- 839 *Vodopivec P. Od Pohlinove...* S. 218.
- 840 *Grafenauer B. Lokalna samouprava na Slovenskem. Teritorialno-organizacijske strukture.* Maribor: Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, 2000. S. 198.
- 841 En narod - eno narodno čustvovanje // *Jugoslovan.* Št. 27. 5.07.1930.
- 842 Preprečeni računi temnih elementov // *Jugoslovan.* Št. 29. 8.07.1930.
- 843 Порівняно з повноваженнями органів місцевого самоврядування у «Правильнику» у якості нового завдання банської ради була також записана фінансова підтримка нової державної організації фізичної культури «Сокіл Королівства Югославія», створеної наприкінці 1929 р.
Pavlin T. Ustanavljanje Sokola Kraljevine Jugoslavije // *PNZ.* 2002. Št. 1. Št. 62—66.
- 844 *Pravilnik o organizaciji in delovanju banskih svetov* // *SL Kr. BUDB.* Št. 19. 20.08.1930.
 Завірена копія примірника сербохорватською зберігається у Архіві Республіки Словенія.
- 845 Циркуляр міністра внутрішніх справ яка була послана бану Дравської бановини особисто 8 січня 1931 р.
- 846 *Stiplovšek M. Banski svet Dravske banovine 1930-1935.* Ljubljana: ZRI FF, 2006. S. 108.
- 847 *Pelikan E. Anton Korošec odstopi »iz zdravstvenih razlogov«* // *Slovenska kronika...* S. 356.
- 848 Душан Сернець був баном у 1929-1930 рр. Всі округи і міста (з кількістю жителів 3000 чол.) мали право на 1 представника у банській раді, кількість радників виросло до 4 для міст з більш ніж 50000 жителів.
UL Kr. BUDB. Št. 45. 31.03.1930.
 Призначення та звільнення радників міністр мав опублікувати у офіційному бюлетені. Міністр опублікував склад першої банської ради провінції Драва з 40 депутатів. -
SL Kr. BUDB. Št. 15. 30.07.1930.

- Після 1933 р. кількість банських радників зростає до 50. Що стосується представництва, міста отримали привілей: вони обирали 1 радника на 3000 жителів, у той час як у округах — 1 на 10000 жителів.
- 849 *Stiplovšek M. Banski svet Dravske banovine 1930-1935... S. 322–326.*
- 850 En narod – eno narodno iustvovanje // *Jugoslovan. Št. 27.05.07.1930.*
- 851 ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, діло 1, Stenografski zapisniki, 3. seja banskega sveta 22.01.1931.
- 852 Novi člani banovinskega sveta // *Slovenec. Št. 279. 8.12.1931. S. 4.*
- 853 SL Kr. BUDB. Št. 77. 5.12.1931.
- 854 *Stiplovšek M. Banski svet Dravske banovine 1930-1935... S. 114–115, 315.*
- 855 *Stiplovšek M. Prizadevanja Rudolfa Golouha in Albina Prepeluha za udejanjenje banovinske in občinske samouprave v banskem svetu Dravske banovine 1933-1935 // PNZ. 2010. Št. 1. S. 57-75.*
- 856 *Stiplovšek M. Banski svet... S. 255.*
- На додаток до загального бюджету бан формував також спеціальний бюджет на 38 бановинських компаній і установ, які на 1932/33 рік запланували дохід у розмірі 38 мільйонів динарів.
- 857 Для більш детальної інформації див:
Stiplovšek M. Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacijo uprave ter razširitev svojih pristojnosti l. 1933// Zgodovinski časopis. 2001. Št. 2. S. 231–253.
- 858 Zasedanje banovinskega sveta // *Slovenec. 5.09.1933.*
- «Словенець» (5 вересня 1933 р.) зазначив, що у клубі ЮНП перебувають «майже всі» члени банської ради. Зі списку членів бановинського комітету ЮРСД у середині 1932 р. видно, що тільки 4 банських радники не були її членами. Оскільки Штефан Літроп 5 лютого 1933 р. був звільнений, у раду був призначений Йосип Лавтіжар, як носій списку ЮНП на муніципальних виборах у жовтні 1933 р., також у час позачергової сесії восени 1933 р. ще тільки банські радники Альбін Препелюх, представник міста Любляна, і Рудольф Голоух, що представляв місто Марібор, перебували поза партійною приналежністю.
- 859 Banovinski klub zaseda // *Slovenec. 16.02.1933.*
- 860 *Stiplovšek M. Prizadevanja banskega sveta... S. 238.*
- 861 *Stiplovšek M. Banski svet Dravske banovine 1930-1935... S. 255, 276.*
- 862 *Stiplovšek M. Banski svet Dravske banovine 1930-1935... S. 255.*
- Банські радники досягли скромного збільшення бановинських фінансів лише шляхом створення нового благодійного фонду для вирішення соціальних проблем.
- 863 ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 6, Stenografski zapisniki, 5. seja V. rednega zasedanja Banskega sveta 9.02.1934.
- 864 Ліберальний прорежимний «Ранок» у статті *»Представництво Словенії рішуче відкидає сепаратизм«* підкреслив особливе місце банської ради у обсяговій офіційній кампанії за осудження «Словенської декларації».
- Predstavništvo Slovenije odločno zavrača separatizem // *Jutro. 15.02.1933.*
- 865 ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 4, Stenografski zapisniki, 1. seja III. zasedanja Banskega sveta 15.02.1933.;
- Otvoritvena seja Banskega sveta // *Jutro. 16.02.1933.*
- 866 Резолюцію про необхідність «деконцентрації», тобто передання повноважень на бановини і, особливо, фінансових ресурсів для виконання їхніх обов'язків банські радники прийняли на 4-му засіданні III. сесії банської ради 25. лютого 1933 р.
- ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 4, Stenografski zapisniki, 4. seja III. zasedanja Banskega sveta 15.02.1933.
- 867 Razprava o novem banovinskem proračunu // *Jutro. 24.02.1933.*
- 868 ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 5, Stenografski zapisniki finančnega odbora Banskega sveta, 1. seja 15.02.1933.
- 869 ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 4, Stenografski zapisniki, 4. Seja III. zasedanja Banskega sveta 25.02.1933.
- 870 Кулук - примусова, найважча праця (серб.). Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књ. 1. Београд: Ин-т за српскохрватски језик, 1959. С. 158.
- 871 ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 7, Uradni zapisniki, 7. seja V. rednega zasedanja 12.02.1934.
- 872 Виступ А. Препелюха у цілому опублікував «Селянський лист» 20 лютого 1935 р., і, таким чином, продемонстрував свою згоду його відкиданням постанови про полювання.

- O lovskem zakonu in sadjarjih // Kmetiski list. Št. 8. 20.02.1935.
- ⁸⁷² ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 9, Uradni zapisniki, 9. seja (13.02.1935) in 10. seja (14.02.1935) VI. zasedanja Banskega sveta.
- ⁸⁷³ ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 9, Uradni zapisniki, 9. seja (13.02.1935) in 10. seja (14.02.1935) VI. zasedanja Banskega sveta.
«Ранок» знову не зробив жодної згадки про ускладнення при прийнятті бюджету бановини через антиурядові заяви. У статті згадується тільки голосування бюджету-у Банській раді. -
Zaključna razprava o volilnem zakonu // Jutro. 14.02.1935.
«Словенець» використав хід обговорення бюджету для висунення вимоги, щоби нарешті було створено національне представництво з обраною бановинською радою, яке матиме найважливіші парламентські функції з вирішуючим висновком про бюджет. -
Vlada tudi odklonila dr. Kešeljevičev predlog // Slovenec. 8.02.1935.
- ⁸⁷⁴ Міністр фінансів при підтвердженні загального бюджету бановини щороку знижав, тому бюджет за 1931/32 рік склав 116,4 млн динарів, а за 1934/35 рік - тільки 85,2 млн динарів. -
Stiplovšek M. Banski svet Dravske banovine 1930-1935... S. 255.
- ⁸⁷⁵ ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 9, Uradni zapisniki, 1. seja VI. zasedanja BS 4.02.1935.
- ⁸⁷⁶ «Ранок» у своїй доповіді про засідання ради зовсім не згадав про ці вимоги Гореньяка.
Potrebe našega podeželja // Jutro. 7.02.1935.
- ⁸⁷⁷ SL Kr. BUDB. Št. 35. 29.04.1933.
Про новий закон про муніципалітети докладно вивчив Б. Графенауер:
Grafenauer B. Lokalna samouprava... S. 212-221.
- ⁸⁷⁸ Цілі та методи роботи «Жупанського союзу» були опубліковані у газеті «Словенський господар» у листопаді 1921 р. 7 вересня 1931 р. Люблянський муніципалітет організував I Конгрес міст і ринків Дравської бановини, де представники словенських міст і ринків обговорювали ситуацію і роботу, яку від великих муніципальних общин вимагали новий державний устрій і нове законодавство, прийняте після видання Октройованої конституції. На з'їзді вирішили створити «Союз міст і ринків Дравської бановини», в якій жупани великих словенських муніципалітетів об'єдналися окремо. У червні 1932 р. союз великих жупанів увійшов у «Жупанський союз» у якості відділу. Головою союзу жупанів був обраний жупан Камніка Фердинанд Новак, член «старої» СНП. Секретарем союзу був Дінко Пуц, ліберал з лав ЮНП. -
Organizacija slovenskih županov // Slovenski Gospodar. 3.11.1921. S. 1-2.
- ⁸⁷⁹ Дискусії про нові муніципалітети детально розглянув Й. Жонтар:
Žontar J. Občine v Sloveniji v letih 1918 do 1941 // Vilfanov zbornik: pravo, zgodovina, narod / Vincenc Rajšp (ur). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1999. S. 606-607.
- ⁸⁸⁰ Verska svečanost v Ljubljani // Jutro. 31.07.1933.
- ⁸⁸¹ На думку «Словенця», «єдиний, досі в такій кількості ніколи не проявлений виступ словенців», що вони хочуть... захистити себе як народ». У своєму коментарі газета також зазначила, що маніфестація відбулася в той час, коли народ Словенії «більш ніж будь-коли, переживає... важку годину свого життя... Словенський народ переживає важкий економічний момент, страждає від господарської кризи, над нашим народом керують криві апостоли, які пропонують йому хибні рішення,... приходять отруйники нашої національної волі до життя».
Slovensko ljudstvo se je zbralo okrog križa // Slovenec. 1.08.1933.
- ⁸⁸² Žontar J. Občine v Sloveniji... S. 607.
- ⁸⁸³ Srškić je bil v Rogaški Slatini na daljšem dopustu // Jutro. Št 108. 25.08.1933.
- ⁸⁸⁴ Minister dr. Kramer o občinskih volitvah // Jutro. 10.09.1933.
- ⁸⁸⁵ SL Kr. BUDB. Št. 73. 12.09.1933.
- ⁸⁸⁶ Після муніципальних виборів провели перегляд комасаций, змін кордонів та назв муніципалітетів, визначили їхні головні міста та вирішили збільшити число муніципалітетів до 377. -
Žontar J. Občine v Sloveniji... S. 609-613.
У бановині Драва за постановою про злиття муніципалітетів відповідно до закону, що вони повинні мати кожен 3000 жителів, їхнє число скоротилося на третину, з 1072 до 362 муніципалітетів, що стало самим радикальним переустроєм серед усіх бановин країни. -
Grafenauer B. Lokalna samouprava... S. 230-237.
- ⁸⁸⁷ Радники почали опиратися самій необхідності постанови про муніципальні вибори. Серед підстав вони вказували на задовільну роботу існуючих муніципальних органів. Також вони вказували впевненість, що

- комасацію не буде проведено відповідно до потреб населення, що також призведе до проблем з виборами. -
Žontar J. Občine v Sloveniji... S. 604-613.
- 888 «Ранок» у своїй доповіді про засідання згадав лише про критику Препелюха про комасацію муніципалітетів, але залишив поза увагою всі подальші важливі дебати, які не відповідали режимній політиці.
Splošna debata // Jutro. 5.09.1933.
- 889 *Banovinska uredba o izvedbi občinskih volitev // Jutro. 5.09.1933.*
- 890 *SL Kr. BUDB. Št. 73. 12.09.1933.*
- 891 *Za občinske volitve: Zakon o volilnih imenikih; Zakon o občinah; Uredba o sestavi kandidatnih list. V Ljubljani: Jugoslovanska tiskarna, 1933. 84 s.*
- 892 *Nasa občina - naša prva skrb // Slovenec. 7.09.1933.*
- 893 *Občinske volitve // Jutro. 17.09.1933.*
- 894 *Odgovorite z kreplekim odporom! // Jutro. 6.10.1933.*
- 895 *Porabite zadni dni! // Jutro. 12.10.1933.*
- 896 *Stiplovšek M. Razširitev delovanja banskega sveta Dravske banovine na uredbodajno področje leta 1933 in njegova stališča do občinskih volitev // ČZN. 2004. Št. 2-3. S. 453.*
- 897 Якби не було всіх цих протизаконностей і насильства, за оцінкою самої опозиції було би обрано 70% їхніх списків кандидатів і найменш 10% компромісних списків, на яких більшість була від опозиції. Приклади порушення виборчих законів та незаконні акції докладно описав Ю. Гащпарич. -
Gašparič J. Občinske volitve v Dravski banovini 15. oktobra 1933 in nekdanja Slovensku ljudska stranka // ZČ. 2004. Št 1-2. S. 47-67.
- 898 *Gašparič J. SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929-1935. Ljubljana: Modrijan, 2007. S. 201.*
 Щодо «нерівностей і незаконностей» «стара» СНП справила всеосяжну доповідь під заголовком «Муніципальні вибори у Дравській бановині».
- 899 Згідно з офіційним повідомленням, у 369 муніципалітетах Словенії опозиція пропонувала 243 списки кандидатів, що складає близько 30% від усіх списків опозиції у цілій країні. Навіть за кількістю отриманих голосів, опозиція у Словенії стала найуспішнішою у порівнянні з іншими бановинами. За списки ЮНП проголосували 66,8%, а за опозицію 25,7% виборців.
 Для ілюстрації значних успіхів опозиції у Словенії зазначимо, що ЮМО – друга найуспішніша опозиційна партія у Югославії, виграла у Дринській бановині (Боснія) 12% голосів і 8,5% муніципальних адміністрацій, ще меншого успіху вона досягла у Врбаській бановині.
 ЮНП за голосами, отриманими у Дравській бановині, була на останньому місці в державі, оскільки в середньому отримала 90,7% голосів по всій країні, а у Вардарській бановині (Македонія) навіть 97,4%.
 До того ж, опозиція у бановинах Сава і Примор'є бойкотувала голосування, там була зареєстрована найнижча явка на вибори в країні (близько 55%). -
Minister dr. Kramer o občinskih volitvah // Jutro. 1.10.1933.
- 900 *Stiplovšek M. Banski svet Dravske banovine 1930-1935... S. 223–226.*
- 901 *ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 6, Stenografski zapisniki, 10. seja V. rednega zasedanja BS 15.02.1934.*
- 902 *53 ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 7, Uradni zapisniki, 9. Seja (14.02.1934) in 10. Seja (15.02.1934) V. zasedanja Banskega sveta.*
- 903 *ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 6, Stenografski zapisniki, 7. seja V. rednega zasedanja Banskega sveta 12.02.1934.*
- 904 *Stiplovšek M. Razširitev delovanja... S. 455.*
- 905 *Radikalna zajednica prijavljena // Slovenec. 20.08.1935.*
- 906 *Kranjec S. Kronološki pregled zadnjega desetletja // Spominski zbornik Slovenije. S. 102-103.*
- 907 *Občinski uslužbenci v varstvo svojih koristi // Jutro. 22.11.1932.*
- 908 *Izkava kraljeve vlade. Pomiritev na znotraj // Slovenec. 5.07.1935.*
- 909 *Pravilnik o organizaciji in delovanju banskih svetov // SL Kr. BUDB. Št. 19. 20.08.1930.*
- 910 *Мальшина К. В. Дінко Пуц та його час: словенська політика за часів Першої Югославії крізь призму діяльності жупана і бана (1918-1935 pp.) // Наукові записки Тернопільського НПУ. Серія: Історія. 2016. Вип. 2., Ч. 1. С. 123-130.*
 Д. Пуц на початку 1935 р. замінив Д. Марушича, який пішов міністром соціальної політики до уряду Боголюбів Євтича. Після уходу у відставку Д. Пуц віддалився від політичного життя і присвятив себе

- видавничій та адвокатській діяльності.
- ⁹¹¹ Марко Натлачен залишався на посаді бана до кінця Першої Югославії, офіційно до 17 квітня 1941 р., а неофіційно, в народі Натлачена вважали Баном до його смерті від рук комуністичного підпілля у 1942 р. Його помічником став Станко Майцен, також з лав СНП.
- ⁹¹² SL Kr. BUDB. Št. 100. 14.12.1935.
На посаді банського радника залишився тільки Іван Сайович, як представник Кочев'я. Увагу було треба приділити рішенню групи словенських радикалів, які до самої зміни уряду співпрацювали у ЮНП, і тому вирішили лояльно співпрацювати з А. Корошцем. - Sloveniski radikali // Slovenec. 7.07.1935.
З лав старої Національної радикальної партії банськими радниками стали Володимир Равніхар (Любляна) та Рудольф Равнік (Марибор). Це призначення було, ймовірно, у зв'язку зі скаргою словенських радикалів у центральному керівництві партії у Белграді, що СНП не бере їх до уваги при формуванні бановинської організації ЮПС. Равніхар у своїх мемуарах підкреслював, що він не став членом ЮПС. - Ravnihar V. Mojega življenja pot / Janez Cvirn (ur.). Ljubljana: OzZ FF, 1997. S. 239-241.
Стојков Т. Влада Др. Милана Стојадиновића (1935-1937). Београд: Институт за савремену историју, 1985. С. 78.
- ⁹¹³ Beseda jugoslovenskih nacionalistov // Jutro. 22.08.1935.
- ⁹¹⁴ Prunk J. Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji // Slovenci in država / Bogo Grafenauer (ur.). Ljubljana: INZ SAZU, 1995. S. 140.
Юрій Перовшек відзначив, що у 1935-1937 рр. позицію словенської частини ЮПС щодо автономії було «майже забуто», і що партія в основному тільки задовольнялася вимогами принципу рівноправності словенців, сербів і хорватів.
Perovšek J. Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih // Slovenska trideseta leta: simpozij 1995 / Peter Vodopivec (ur.). — V Ljubljani: Slovenska matica, 1997. S. 24.
- ⁹¹⁵ V znamenju pomirjenja duhov // Slovenec. Št. 143. 26.06.1935.;
Mi smo dobri Jugoslovani in ostanemo dobri Slovenci // Ponedeljski Slovenec. Št. 23. 8.06.1936. S. 1.;
Po sprejetju konkordata // Slovenec. 25.07.1937.
- ⁹¹⁶ ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 13, Stenografski zapisniki, 6. seja X. zasedanja Banskega sveta 18.02.1939.
- ⁹¹⁷ Фонд Банської Ради № 77 у Архіву РС містить 16 мап, його детальний опис є у інвентарі, який склав Володимир Колоша у 1980 р. У фонді знаходяться стенографічні та офіційні протоколи усіх 81 засідань з 11 звичайних та 2 надзвичайних сесій.
Kološa V. Banski svet Dravske banovine 1931-1941. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980. 117 s.
- ⁹¹⁸ «Словенець» також критикував несправедливий розподіл державних дотацій по бановинах, з чого було виключено Дравську бановину, яка мала повністю сама своїми власними коштами дбати про покриття усіх своїх потреб. - Pred zasedanjem banovinskega sveta // Slovenec. 16.02.1936.
- ⁹¹⁹ Для наочності можна навести дані, зібрані до сесії банської ради 1935 р.: у період розширення економічної кризи (1931-1934 рр.), який супроводжувався зміцненням диктатури, щорічні бюджети бановини та окремих підприємств скоротилися майже на чверть. На піку економічної кризи бановинські бюджети здебільшого не реалізувалися. Проте, бюджет на 1935/36 фінансовий рік вперше почав скромно зростати і піднялися до 92 млн динарів, а разом з прибутками підприємств і установ та Благодійного Фонду фактично склав більше 125 млн динарів, що стало гарною відправною точкою для збільшення бюджетів у другій пол. 1930-х років.
ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 8, Stenografski zapisniki, 1. seja VI. rednega zasedanja Banskega sveta 4.02.1935.
- ⁹²⁰ Murko V. Državne in samoupravne finance v Dravski banovini v l. 1918-1938 // Spominski zbornik Slovenije... S. 472.
- ⁹²¹ У новій економічній і політичній ситуації бановинські фінанси з суми близько 130 млн динарів у 1936/37 фінансовому році протягом наступних трьох років вирости більш ніж до 200 млн динарів. Для фінансування громадських робіт, зокрема дорожньої та електричної мережі, а також для поліпшення ситуації в галузі охорони здоров'я та соціальної діяльності використовувалися більш великі позики. Бановина значно збільшила допомогу всім типам навчальних та культурних установ. - Stiplovšek M. Banski svet Dravske banovine 1930-1935... S. 275-290.
- ⁹²² ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 10, Stenografski zapisniki, 1. seja VII.

rednega zasedanja Banskega sveta 12.02.1936.

Як цікавий факт, зазначимо, що його рішення не наведено у офіційному протоколі.

- ⁹²³ ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 10, Stenografski zapisniki, 6. seja VII. rednega zasedanja Banskega sveta 22.02.1936.

На засіданні в 1937 р. рада проголосувала за 22 резолюцій, серед яких особливо важливими були вимоги до уряду щодо фінансових механізмів для розширення державної лікарні в Любляні, розширення і покращення словенського університету і створення Словенської академії наук і мистецтв.

- ⁹²⁴ Цікавий коментар надав до цього «Словенець», який зазначив, що банська рада має тільки консультативну роль у прийнятті бюджету, але вона «показала стільки наснаги і турботи про потреби нашого народу, що деякі люди помилково назвали її словенським парламентом», хоча зі справжнім «демократичним парламентом» вона має «спільне тільки перше слово «говорити, спілкуватися - *parlare*». У світлі її консультативних повноважень, на думку «Словенця», виникало питання про її необхідність. -

Banovi svetovalci // Slovenec. 25.02.1936.

- ⁹²⁵ ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 10, Stenografski zapisniki, 3. seja VII. zasedanja Banskega sveta 19.02.1936.

- ⁹²⁶ «Словенець» 20 лютого 1936 р. прокоментував: «Ми не являємо собою творіння Югославії ані як іноземна національна меншина, тому що ми споріднені з сербами і хорватами, ані як найменша частина якогось в примарній уяві існуючого югославського народу, *ми є словенський народ, який, незалежно від того, наскільки він малий, з обома братськими народами в цілому повністю рівноправний*, і ніхто не має права потребувати від нього асимілюватися з чисельно переважаючими народами на шкоду собі і жертвувати своєю власною мовою, культурою та світоглядом, а також своїми природними і моральними особливостями. Співпрацю з ЮРС ми прийняли тому, що він поставив перед собою мету демократичного правління на підґрунті *необмеженої повної рівноправності словенців, сербів і хорватів*, що неможливо інакше, ніж *при самоврядному народному управлінні*». -

Naš protest // Slovenec. 20.02.1936.

- ⁹²⁷ На статтю «Словенця» про те, що міністр освіти у зв'язку з підручниками застосував закон від 1932 р., різко відреагував Ранок в статті «Помилка чи фальсифікат». У статті написано, що закон про підручники виданий вже у вересні 1929 р., і підкреслено, що його положення стосовно уніфікації та монополізації «не здійснювалося усі роки, поки партія брала участь в уряді ЮНП», а вводиться тільки зараз, коли партія більше не впливає на функціонування уряду. Стаття «Словенця» на річницю випуску закону описується як вигадка або підrobка, «просто щоби перекласти провину» на ЮНП.

Peti dan zasedanja // Slovenec. 22.02.1936

Napaka ali falsifikat // Jutro. 23.02.1936.

- ⁹²⁸ Державна прокуратура оповістила про конфіскацію Люблянське управління поліції для того, щоб вони конфіскували всі копії, а також Міністерство юстиції в Белграді. Тим не менш, фонд Верховного державного суду APC зберігає копії.

- ⁹²⁹ Примірник у бібліотеці Інституту новітньої історії САНМ позначений значком конфіскації.

Naš protest // Slovenec. 20.02.1936.

- ⁹³⁰ Banovi svetovalci // Slovenec. 25.02.1936.

- ⁹³¹ *Smodej F.* Mi smo dobri Jugoslovani in ostanemo dobri Slovenci // Ponedeljski Slovenec. Št. 23. 8.07.1936. S. 2.

- ⁹³² *Prunk J.* Slovenski narodni vzpon... S. 278-279.

- ⁹³³ Міністр і віце-голова дравського бановинського комітету ЮРС Миха Крек на першому з'їзді ЮРС спеціально відкинув звинувачення, що СНП веде двоїсту політику, тобто «говорить у Белграді та сербських містах в строгому тоні і інших нюансах, ніж по наших словенських селах». Цікавий той факт, що у своєму виступі він не торкнувся питання про самоврядування, але підкреслив тільки одне велике народне прагнення — щоби словенці залишилися «частиною великої і сильної Югославії».

Ustanovni državni kongres JRZ // Slovenec. 2.06.1936.

- ⁹³⁴ ARS, фонд SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930-1941, справа 11, Stenografski zapisniki, 1. seja VIII. zasedanja Banskega sveta 15.02.1937.

- ⁹³⁵ Рада тоді запланувала будівництво університетської бібліотеки, розширення університету Любляни (відкриття медичного та технічного факультетів) і створення Словенської академії наук і мистецтв. Як вказав запрошений на засідання люблянський жупан Юро Адлешич, «створення такої установи, рівноправної академіям у Белграді та Загребі, є потрібна справа, яку не можна більше відкладати». Кошти на створення Академії наук і мистецтв в Любляні та на нові будівлі університету були

- забезпечені державним бюджетом на 1938/39 фінансовий рік. -
Nov duh prosvetne uprave // Slovenec. 17.03.1938.
- ⁹³⁶ *Stiplovšek M.* Slovenski parlamentarizem... S. 339-345.
- ⁹³⁷ За переписом 1921 р. у Королівстві СХС 46,6% населення було православної віри, католицької - 39,4% і мусульманської 11,2%. -
Radenković Đ. Pašić i Jugoslavija. Beograd: Službeni list SRJ, 1999. S. 35.
- ⁹³⁸ На Корфу релігійне питання обговорювалося на чотирьох засіданнях, і більшість учасників погодилися з визначенням необхідності релігійної свободи та рівноправності у майбутній спільній державі. Але далі, ніж обговорення принципового положення, на Корфу не пішли. Корфська декларація передбачала сучасну концепцію громадянської релігії, яка повинна була забезпечити стабільні міжконфесійні відносини.
- ⁹³⁹ *Miljuš B.* Sporazum 1939 godine. Windsor, Ontario: Avala, 1957. S. 13-14.
- ⁹⁴⁰ *Pantić D.* Srpska pravoslavna crkva... S. 52.
Grivec F. Pravoslavje... S. 92.
- ⁹⁴¹ *Kušej G.* O razmerju med državo in veroizpovedmi po jugoslovanski verski zakonodaji. Ljubljana: T. Slovenija, 1937. S. 14.
- ⁹⁴² *Miljuš B.* Sporazum 1939 godine... S. 22.
- ⁹⁴³ *Stanković Đ. Đ. Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje.* 2 zv. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1985. S. 139-140.
- ⁹⁴⁴ Г. Мітханс вважає, що однією з найбільших помилок в політиці Ватикану була його «засліпленість» страхом перед комунізмом, отже, потурання «меншому злу», - зокрема, фашизму в Італії, і, у меншій мірі, нацизму у Німеччині (наприклад, у енцикліці Папи Пія XI «З великою стурбованістю» (Mit brennender Sorge, 14 березня 1937 р.). -
Mithans G. Sklepanje jugoslovanskega konkordata... S. 120-151.
- ⁹⁴⁵ І. Мужич у останньому посиляється на мемуари Шарля Луазо, радника короля і одного з найбільших фахівців з питання Конкордату. -
Mužić I. Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Split: Crkva u svijetu, 1978. S. 72.
- ⁹⁴⁶ Детальніше див.: *Мальшина К. В.* Національно-політичне підґрунтя Конкордату Королівства СХС з Католицькою Церквою крізь призму словенської політики (1918-1929) // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2015. Вип. XLIV (2). С. 62-70.
- ⁹⁴⁷ «Канцельпараграф» (пункт 7 Статті 12 конституції) забороняв релігійним представникам діяти на користь своїх партій за допомогою релігійних богослужінь, статей релігійного характеру або іншим чином у виконанні своїх професійних обов'язків. -
Zečević M. Slovenska ljudska stranka... S. 363.
- ⁹⁴⁸ *Cemović M.* Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije. [Beograd: S. n.], 1937. S. 12.
- ⁹⁴⁹ Kancelparagraf // Slovenec. 12.06.1920.
- ⁹⁵⁰ Близький соратник Корошця Станко Майцен, наприклад, у своїх спогадах писав, що Корошець мав друзів у всіх частинах країни, як серед євреїв, так і серед белградської православної ієрархії.
Majcen S. Moji spomini na dr. Antona Korošca // Majcen S. Zbrano delo / Goran Schmidt (ur.). Knj. 4: Nezbrana proza in rokopisi. Ljubljana: DZS, 1996. 608 s.
- ⁹⁵¹ *Grivec F.* Pravoslavje... S. 88.;
- ⁹⁵² *Pantić D.* Srpska pravoslavna crkva... S. 54.
Детальніше див.:
Мальшина К. В. Роль словенської народної партії в укладенні Конкордату та Конкордатська криза (1930-1937 рр.) // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2016. Вип. XLVI. С. 384-391.
- ⁹⁵³ *Pirjevec J.* Vatikanski arhivi // Problemi demokracije na Slovenskem... S. 21.
- ⁹⁵⁴ Детальніше див.: *Мальшина К. В.* Національно-політичне підґрунтя Конкордату Королівства СХС з Католицькою Церквою крізь призму словенської політики (1918-1929) / К. В. Мальшина // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2015. Вип. XLIV (2). С. 62-70.
- ⁹⁵⁵ Наприклад, М. Іліч стверджував, що принцип релігійної рівноправності порушується в силу самого факту, що конкордат був укладений, і що держава не врегулювала своє ставлення до РКЦ будь-яким спеціальним законом, як це було зроблено стосовно інших визнаних конфесій. -
Jovanović M. I opet o konkordatu / Platon, episkop. Karlovci: [b. i.], 1937. S. 32.
- ⁹⁵⁶ Протести викликали 7 статей проекту: Стаття 12 про ордени та конгрегації, де йшлося про необмежене відкриття монастирів; Стаття 28 про релігійні школи, де проблемою було свобода відкриття шкіл, де

- виховували би учнів у католицькому дусі; Стаття 32 про шлюби - щодо цивільних наслідків шлюбів, вінчаних РКЦ, а також влаштування релігійно змішаних шлюбів так, щоби діти виховувалися тільки у римо-католицькій вірі; Стаття 34 про вступ католицьких священників до югославського "Соколу" — державного фізкультурного товариства; і, звичайно, додана Стаття 8, яка забороняла духовенству роботу у політичних партіях і за принципом паритету передбачала подібну заборону для духовенства всіх інших визнаних релігій; сюди можна додати також Статтю 27, у якій говорилося, що у школах, де більшість учнів — католики, вчителі також мали бути католики.
- ⁹⁵⁷ *Kušej R.* Konkordat: ustava in verska ravnopravnost/ Rado Kušej. Ljubljana: Blasnik, 1937. 73 s.
- ⁹⁵⁸ *Pravoslavlje i konkordat: kritički osvrt na poslednje događaje.* Beograd: samozaložba, 1935. 84 s.
- Jovanović M.* Primedbe i prigovori na projekat Konkordata između naše države i Vatikana: parafrano 25. VII.1935 god / Platon, episkop. U Srem. Karlovcima: [b. i.], 1936. 64 s.
- Jovanović M.* I opet o konkordatu...
- Konkordat i kritika konkordata. Beograd: t. «Privredni pregled», 1937. 104 s.
- Kušej R.* Konkordat...
- Veraja F.* Nikola Moscatello: savjetnik jugoslavenskog poslanstva pri Svetoj stolici: »Uspomene» u svjetlu dokumenata: doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922.-1946.). Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima; Split: Crkva u svijetu, 2014. 424, XVI s.
- ⁹⁵⁹ Н. Москателло писав Е. Беседняку: «Я отримав брошури проти конкордату. Людину відразу охоплює сум та смуток, коли вона бачить стільки невігластва, стільки ненависті. Це показує, що ці люди відкрили конституцію Католицької Церкви, але про її історію, як й про загальну історію, не мають жодного поняття. Їхні аргументи нічого не варті, і людина запитує себе, чи вони дійсно юристи!». -
- Mithans G.* Sklepanje jugoslovanskega konkordata... S. 136.
- ⁹⁶⁰ *Simić S.* Jugoslavija i Vatikan... S. 102.
- ⁹⁶¹ *Krošelj J.* Borba za konkordat in dr. Korošec // Zbornik Svobodne Slovenije 1966. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1966. S. 190.
- ⁹⁶² *Pantić D.* Srpska pravoslavna crkva... S. 137–140.
- ⁹⁶³ *Pantić D.* Srpska pravoslavna crkva... S. 144.
- ⁹⁶⁴ *Manojlović-Pintar O.* Još jednom o konkordatskoj krizi // Tokovi istorije, 2006. Št. 1–2. S. 161,169.
- ⁹⁶⁵ *Živojinović D. R., Lučić D. V.* Varvarstvo... S. 441–468.
- ⁹⁶⁶ *Пауновић С.* Крвава православна литија у Београду. Београд: S. n., 1937. 20 с.;
- Крвава литија; istina o događajima kod Saborne crkve. Beograd: S. n., 1937. 80 s.
- ⁹⁶⁷ Konkordat pred skupšćino // Slovenec. 20.07.1937.
- Успішне голосування у скупщині «Словенець» описав як потрібну перемогу: перемогу югославського патріотизму, перемогу югославської державної думки над «племінним сепаратизмом і гегемонізмом, а також великою політичною перемогою ЮРС. -
- Umrli je patriarh Varnava // Slovenec. 25.07.1937.
- ⁹⁶⁸ Священний Синод СПЦ 1 серпня 1937 р. наказав архієреям, що кожного депутата чи сенатора з лав православного духовенства та голосував за конкордат, мали негайно притягнути до церковного суду; кожного православного депутата чи сенатора, який проголосує за конкордат, піддати анафемі та наказати місцевому духовенству, щоби жодна хрещена людина під будь-яким приводом не входила у його будинок без письмового дозволу і благословення компетентного архієрея. Депутати-православні, які голосували за конкордат, зіткнулися з опором особливо в домашньому середовищі (поза Белградом), наприклад, у СПЦ не бажали їх вінчати. Відразу після голосування у скупщині їм також порадили залишити Белград. -
- Krošelj J.* Borba za konkordat... S. 191, 193.
- ⁹⁶⁹ Поширювалися чутки, що патріарх помер від горя, чи що його навіть отруїли. -
- Krošelj J.* Borba za konkordat... S. 193.
- ⁹⁷⁰ Konkordat sprejet. Za: 167 — proti:129 // Slovenec. 24.07.1937;
- Kokordat v skupšćini sprejet // Jutro. 24. 7.1937.
- ⁹⁷¹ *Mithans G.* Sklepanje jugoslovanskega konkordata in konkordatska kriza leta 1937 / Gašper Mithans // ZČ. 2011. Št. 1-2. S. 142.
- ⁹⁷² *Živojinović D. R., Lučić D. V.* Varvarstvo... S. 484.
- ⁹⁷³ Ideolog JRZ za depolitizaciju crkve; Govorice o Konkordatu // Jutro. 14.08.1937.
- ⁹⁷⁴ *Ratej M.* Odenki... S. 44.
- ⁹⁷⁵ *Smith Pavelić A.* Dr. Ante Trumbić. München: Knjžnica HR, 1959. S. 306-307.

- 976 *Smith Pavelić A.* Dr. Ante Trumbić... S. 126.
- 977 Klerikalci kot slugi Vatikana // Jutro. 16.02.1926.
- 978 Від цього, як писав Голець, його відрадив маріборський журналіст Франц Храстель, він йому переказав живий анекдот з Белграду: таксист йому розповів про якогось Конкордата в Римі, хто хоче захопити уряд у свої руки та покатоличити всіх православних. -
Dr. Anton Korošec in Tiskarna sv. Cirila v Mariboru // Zbornik Svobodne Slovenije 1971-1972. Buenos Aires. S. 286.
- 979 *Pirjevec J.* Vatikanski arhivi // Problemi demokracije na Slovenskem... S. 306.
Stojadinović M. M. Ni rat ni pakt. Buenos Aires, 1963. S. 487-489.
Majcen S. Moji spomini... S. 27.
- 980 Після відмови від ратифікації Конкордату 8 лютого 1938 р. було оголошено дві амністії - з боку держави для всіх накладених покарань і незавершених кримінальних справ, що стосувалися проекту конкордату, і з боку архієрейських зборів СПЦ, які усунули всі покарання депутатів, які у скупщині голосували за Конкордат. -
Pravoslavni arhijerejski zbor in Konkordat // Slovenec. 9.02.1938.
- 981 *Falina M.* Between «clerical Fascism» and Political orthodoxy // «Clerical Fascism» in Interwar Europe. London, N. Y.: Routledge, 2008. S. 40.
- 982 Не дивлячись на диктаторські реформування в політичному житті Югославії, у 1930-ті роки традиційно використовували здебільшого колишні найменування партій та організацій, що зберіглося також в балканській історіографії.
- 983 Про політичну роботу зі створення бановини Хорватії у 1939 р. див.:
Čulinović F. Jugoslavija... Kn. II. S. 134-136, 140, 148;
Mikuž M. Oris... S. 506-511;
Boban L. Sporazum Cvetković-Maček. Beograd: S. n., 1965. S. 120-192.;
Силкин А. А. Внутриполитические предпосылки заключения Соглашения Цветкович — Мачек и формирования Бановины Хорватия (1934—1939 годы) // Человек на Балканах: Власть и общество: опыт взаимодействия (конец XIX — начало XX в.): Сб. ст. СПб.: Алетейя, 2009. С. 233-245.
- 984 *Perovšek J.* Slovenci in Jugoslavija... S. 28.
- 985 *Čulinović F.* Državnopravna historija... Kn. II. S. 298.;
Čulinović F. Državnopravni razvitak... S. 204-207.
Про правові аспекти створення бановини Хорватії див. також:
Boban L. Sporazum Cvetković-Maček. S. 193-217.
- 986 Бановина Хорватія складалася з колишніх Савської та Приморської бановини (тобто Хорватії з Славонією), Меджимур'я, Далмації до Неума (але без півострова Пельєшац), а також центральної і західної частини Герцеговини. Крім того, в бановину увійшла південна решта Далмації до Которської бухти з півостровом Пельєшац і островом Млет (район Дубровника), середня Боснія (округи Травник і Фойница), північно-східна Боснія (округи Брчко, Градацац і Дервента) і частина Срема (округи Шид та Лок).
- 987 Повноваження бановини Хорватії охоплювали сільське господарство, торгівлю та промисловість, лісове господарство, шахти, будівництво, соціальну політику, охорону здоров'я, фізкультуру, системи правосуддя, освіти, внутрішніх справ і всі питання, які до цього вже входили в юрисдикцію конституційних бановин.
- 988 Uredba o Banovini Hrvatskoj // Službene novine Kraljevine Jugoslavije. 26.08.1939. Broj 194-A-LXVIII. S. 509.
- 989 Nova vlada je prisegla // Slovenec. 27.08.1939.
Čulinović F. Državnopravni razvitak. S. 202.;
Mikuž M. Oris... S. 511.
- 990 *Čulinović F.* Državnopravni razvitak. S. 204, 205.
- 991 Sporazum in Slovenci // Slovenec. 30.08.1939.
- 992 Uredba o proširenju propisa uredbe o banovini Hrvatskoj na ostale banovine // Službene novine Kraljevine Jugoslavije. 26.08.1939. Broj 194-A-LXVIII. S. 510.
- 993 У комісію було призначено міністра без портфеля Михайло Константиновича, та словенців - міністра будівництва Міху Крека та помічника бана Дравської бановини д-ра Станко Майцена. -
Komisija za prenos kompetenc na banovino Slovenijo // Slovenec. 15.09.1939.;

- Naša poročila po polnoči. Komisija za prenos poslov na banovine // Jutro. 5.09.1939.
- 994 Komisija za prenos kompetenc na banovino Slovenijo // Slovenec. 15.09.1939.;
Naša poročila po polnoči. Komisija za prenos poslov na banovine // Jutro. 15.09.1939.
- Zečević M.* Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918-1940 // PNZ. 1991. Št. 1: Življenje in delo dr. Antona Korošca. Razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990. S. 72.
- 995 Za prenos kompetenc na slovensko Banovino // Slovenec. 12.09.1939.,
Banovina Slovenije stopa v ospredje // Slovenec. 15.09.1939.
- 996 Dr. A. Korošec slovenski mladini // Slovenec. 8.03.1940.
- 997 Dva pomembna shoda ministra dr. Kreka // Slovenec. 23.04.1940.
- 998 Vprašanje avtonomne Slovenije odloženo // Jutro. 25.04.1940.
- 999 Minister dr. Krek o našem zunanje-političnem položaju // Slovenec. 9.05.1940.
- 1000 Mogočen shod naše stranke v Mariboru // Slovenec. 7.05.1940.
M. Krek v той же час акцентував на тому, як насправді є терміновим та необхідним устрій нашої автономної бановини для внутрішньої консолідації Югославії.
Dr. Krek odgovarja Jutru // Slovenec. 27.04.1940.
- 1001 Veličasten kmečko-delavski tabor v Soboti // Slovenec. 7.05.1940.
- 1002 Obletnica blejskega sporazuma // Slovenec. 25.08.1940.
- 1003 Novo vodstvo JRZ v Sloveniji // Slovenec. 18.12.1940.
- 1004 Smernice našega političnega vodstva. Načelni govor predsednika dr. Frana Kulovca v Celju // Slovenec. 4.02.1941.
- 1005 Celjski govor dr. Kulovca // Slovenec. 4.02.1941.
- 1006 Dr. Kulovčev govor o vprašanjih naše politike // Slovenec. 18.02.1941.
- 1007 Vlada sporazuma hoče dostojanstveno ohraniti naš mir // Slovenec. 4.03.1941.
- 1008 Naša pot // Slovenec. 16.03.1941.
- 1009 Naša pot // Slovenec. 16.03.1941.
- 1010 *Mikuž M.* Oris... S. 527, 531-532, 536-537.
- 1011 *Pleterski J.* Narodi... S. 275.
- 1012 *Pleterski J.* Študije... S. 379-380.
- 1013 КПСловенії організувала СТНС, в який був перейменований «старий» Селянсько-робітничий рух, у якості особливої форми руху Народного фронту. -
Perovšek J. Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje v tridesetih letih // PNZ. 2010. Št. 2. S. 62.
Детальніше про СТНС та його розвиток див.:
Nedog-Urbanič A. Ljudskofrontno gibanje... S. 143-231.
- 1014 Брошуру підготували Мірко Кошир і Едвард Кардель. -
Nedog-Urbanič A. Ljudskofrontno gibanje... S. 147-148.
Про збирання підписів під програмною брошурою «Що ми хочемо?» див.:
Kreft I. Spori in sporadi v spominih in dokumentih. Maribor: Obzorja, 1981. Knj. 1. S. 370-371.
- 1015 В Державна конференція КПЮ проходила 19-23 жовтня 1940 р. в Дубраві під Загребом. –
Peta zemaljska konferencija KPJ: (19-23. oktobar 1940) (hrvaški, srbski). Beograd: Komunist, 1980. S. 239.
- 1016 Zapisnik sa pete konferencije KPJ... S. 204.
- 1017 Zapisnik sa pete konferencije KPJ... S. 212.
Perovšek J. Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje... S. 63.
- 1018 *Perovšek J.* Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje... S. 64.
- 1019 ЮНП перетворилася з загально-державної Югославської радикальної селянської демократичної партії (Jugoslovanska radikalna kmetska demokracija, JRKD - ЮРСДП), єдиної політичної організації, яка була дозволена в рамках режиму диктатури. Заснували її 1 травня 1932 р. Головою тимчасового комітету ЮРСДП став колишній прем'єр-міністр та прибічник старої НРС Нікола Узунович.
Čulinović F. Jugoslavija... Zv. II. S. 37-39.;
Na delo za novo vsedržavno stranko! // Jutro. 18. 12.1931.
Prebivalstvu Jugoslavije! // Jutro. 5.05.1932.
Banovinski zbor JRKD // Jutro. 5.06.1932.
Ministra dr. Kramer in Pucelj o političnem položaju v državi in Sloveniji // Jutro. 7.06.1932.
Prvi kongres vsedržavne stranke // Jutro. 20.07.1933.
Konstituiranje Jugoslovenske nacionalne stranke // Jutro. 21.07.1933.

- Po kongresu // Jutro. 23.07.1933.
- 1020 *Boban L. Sporazum Cvetković-Maček...* S. 255-256.
- 1021 *Boban L. Sporazum Cvetković-Maček...* S. 256.
- 1022 Stališče in pogledi // Jutro. 19.09.1939.
Про критичні погляди ЮНП на окремі положення угоди Цветковича-Мачка та на створення бановини Хорватії див.:
Boban L. Sporazum Cvetković-Maček... S. 256-257.
- 1023 *Boban L. Sporazum Cvetković-Maček...* S. 256.
- 1024 *Boban L. Sporazum Cvetković-Maček...* S. 257.
- 1025 Nič slepomišenja // Jutro. 8.11.1939.
- 1026 V čem je razlika // Jutro. 19.01.1940.;
Po starih metodah // Jutro. 25.04.1940.
- 1027 Naš položaj. Prim. // Jutro. 19.11.1939.;
Strnjen in odločen narod // Jutro. 28.04.1940.;
Novo leto // Jutro. 1. 1.1941.;
H govoru ministra dr. Kulovca // Jutro. 6.02.1941.
- 1028 Prebujena življenska sila našega naroda // Jutro. 24.11.1940.;
Duh narodne skupnosti // Jutro. 2.06.1940.
- 1029 Romantika in realnost // Jutro. 14.10.1939.
- 1030 Nič slepomišenja // Jutro. 8.11.1939.
Naš položaj // Jutro. 19.11.1939.
Dvajsetletnica naše univerze // Jutro. 2.12.1939.
Naloge v usodnih dneh // Jutro. 14.04.1940.
Strnjen in odločen narod // Jutro. 28.04.1940.
Duh narodne skupnosti // Jutro. 2.06.1940.;
Novo leto // Jutro. 1.01.1941.
Smernice nacionalne politike v Sloveniji // Jutro. 11.02.1941.
- 1031 Sporazum // Jutro. 26.08.1939.
- 1032 Sporazum // Jutro. 26.08.1939.
ЮНП замість вислову «рівноправність словенців, хорватів і сербів» використовувала «рівноправність усіх частин нашого народу».
Po starih metodah // Jutro. 25.04.1940.
- 1033 H govoru ministra dr. Kulovca // Jutro. 6.02.1941.
- 1034 Таку позицію у відомому ліберальному культурно-соціальному журналі «Думка і праця» висловив Ч. Нагоде, ліберальний політик, доктор географічних наук і інженер-будівельник. - *Nagode Č. Naravne osnove smotrne upravne ureditve naše države // Misel in delo. 1939. Št. 11-12. S. 349.*
- 1035 Мається на увазі втрату словенських територій — міста Триєст, всього Примор'я та півострова Істрії за Рапалльським договором від 11 грудня 1920 р. -
Nekaj problemov naše domače politike // Jutro. 10.03.1940.
- 1036 Nezdrava taktika // Jutro. 31.10.1939.;
Nič slepomišenja // Jutro. 8.11.1939.
- 1037 ЮНП не мала сумнівів у створенні автономної словенської одиниці у Югославії. -
Nezdrava taktika // Jutro. 31.10.1939.;
Nič slepomišenja // Jutro. 8.11.1939.;
Nezadosten odgovor // Jutro. 14.11.1939.;
V novem letu // Jutro. 6.01.1940.;
Razčiščevanje // Jutro. 18.01.1940.;
Nekaj problemov naše domače politike // Jutro. 10.03.1940.
- 1038 V soj jugoslovenstva! // Jutro. 7.04.1940.
«У життєвих інтересах нашого словенського роду не розривати... економічні зв'язки з іншими частинами держави і нації, але налаштувати їх таким чином, щоби Словенія мала можливість розвиватися в повній відповідності з іншими частинами Югославії». -
Nič slepomišenja // Jutro. 8.11.1939.
- 1039 Це було б можливо тільки, «коли в країні застосовуються єдині принципи навантаження, коли у

- нас... однаково оподатковані основні об'єкти сільського і особливо промислового виробництва, коли головні податки... однакові по всій державі, коли зайнятість робітника, ремісника, чиновника з будь-якої частини країни на однакових умовах можлива по всій Югославії». В контексті єдиного економічного простору ЮНП вказувала на фінансові та економічні проблеми. Вони задавалися питанням, «чи треба словенцям виступати за те, щоби в майбутній бановині ми були фінансово незалежні, тобто, що ми не тільки збиратимемо загальні податки, але й виключно самі визначатимемо характер, спосіб, кількість оподаткування на території бановини і крім нас, звичайно, те ж саме для себе будуть робити інші бановини?»
- Цього партія не підтримувала, тому що «це призведе до нових відносин бановин до державного союзу в формі узгоджених внесків у спільні витрати, оскільки вони не покриваються доходами від митниці та торгівельної монополії», і, «неминуче, до структурної трансформації нашого до цього часу надійно пов'язаного економічного союзу». -
- Nezadosten odgovor // Jutro. 14.11.1939.
- 1040 ЮНП попереджала, що «у такій господарській автаркції,... само собою зрозуміло, бановини з широким самоврядуванням... не зможуть бути задоволені тільки автономією стосовно прямих податків». -
- Nič slepomišnja // Jutro. 8.11.1939.
- 1041 Nezdrava taktika. Prim. // Jutro. 31.10.1939.;
- Nič slepomišnja // Jutro. 8.11.1939.;
- Smernice nacionalne politike v Sloveniji // Jutro. 11.02.1941.
- 1042 Volitve v ospredju // Jutro. 26.11.1939.
- 1043 Nekaj problemov naše domače politike // Jutro. 10.03.1940.
- 1044 Smernice nacionalne politike v Sloveniji // Jutro. 11.02.1941.
- 1045 Детальніше див.: *Мальшина К. В.* Питання бановини Словенії у поглядах словенського політикуму (1937-1940 pp.) // Гуржіївські історичні читання. 2014-2015. Вип. 8-9. С. 213-219.
- 1046 Резолюція була підтримана підписами 41 члену банської ради. -
- Novak F.* Gospod ban! 6. seja – 17.II.1940. / Resolucija Ferdinanda Novaka za Banovino Slovenijo 17. februar 1940 // *Šmid G.* Resolucija Ferdinanda Novaka za Banovino Slovenijo [Elektronski vir] / Gašper Šmid (pripr.) // Arhivalija meseca. 2012, marec. Режим доступу: http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podrocja/rastavna_dejavnost/arhivalije_meseca/arhivalija_meseca_marec_2012/
- 1047 Брошура складається з чотирьох розділів: I. Угода [Цветковича-Мачка] та словенці; II. Фінансово-економічний бік питання про бановину Словенію; III. Примітки до питання про нову систему державних та бановинських фінансів; IV. Деякі загальні рекомендації щодо складу, організації та робота бановинських зборів Словенії. -
- Gosar A.* Banovina Slovenija: politična, finančna in gospodarska vprašanja. Ljubljana: Dejanje, 1940. 39 s.
- 1048 *Veble A.* Gosar Andrej, Banovina Slovenija. Politična, finančna in gospodarska vprašanja. Ljubljana 1940. Založilo »Dejanje« - V. 8°. 40 s. // ČZN. 1939. Št. 3-4. S. 235.
- 1049 Детальніше див.: *Мальшина К. В., Волобуєв В. В.* Бановина Словенія: нездійснена мрія про словенську автономію у Першій Югославії (1939-1940 pp.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 24. С. 163-169.
- 1050 *Godeša B., Dolenc E.* Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina. Ljubljana: Nova revija, 1999. S. 150.
- 1051 *Gašparič J.* SLS pod kraljevo diktaturo... S. 245.
- 1052 *Griesser-Pečar T.* Razdvojeni narod. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004. S. 24.
- 1053 *Griesser-Pečar T.* Razdvojeni narod... S. 25.
- 1054 *Vodušek Starič J.* Liberalni patriotizem in intrasigence l. 1941. // PNZ. 2001. Št. 2: Slovenci in leto 1941. S. 63.
- 1055 *Vodopivec P.* Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte // PNZ. 2001. Št. 2: Slovenci in leto 1941. S. 31-42.
- 1056 *Kreft L.* Komunisti in neinstitucionalna levica // Slovenska trideseta leta. Ljubljana: Slovenska matica 1997. S. 88-96.
- 1057 *Godeša B.* Polemika med Dušanom Kermavnerjem in Lojzetom Udetom v letih 1939-1941 // Med politiko in zgodovino. Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903-1975). Ljubljana: SAZU-ZZDS 2005. S. 131-138.
- 1058 Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji / Tone Ferenc (ur.). Zv. 2. Ljubljana: IZDG, 1964. Dok. 98.
- 1059 *Vidovič-Miklavčič A.* Idejnopolitični značaj SLS od leta 1935 do začetka vojne leta 1941 // PNZ. 2001. Št. 2:

- Slovenci in leto 1941. S. 48.
- 1060 *Grafenauer B.* Diferenciacija in grupiranje političnih tokov v slovenskem političnem življenju od 1935-1940 // Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik / Ferdo Gestrin (ur.). Ljubljana: SAZU, 1991. S. 7-20.
- 1061 *Pelikan E.* Vsi antikomunisti... S. 273-283.
- 1062 *Vidovič-Miklavčič A.* Idejnopolitični značaj SLS... S. 50.
- 1063 *Kregar T.* Slovenci in Slovaki med centralizmom in avtonomijo 1918-1938 (1941): doktorska disertacija. V Ljubljani: OzZ FF, 2007. 656 s.
- 1064 Pomen 18. januarja 1939 za Sloake (Izjava podpredsednika češkoslovaške vlade ministra K. Sidorja za «Slovenca») // Slovenec. 20.01.1939.
- 1065 Корошець познайомився з Тисо ще за часів Першої світової війни, коли Тисо був вікарієм в Маріборі, де він захоплювався досягненнями словенського католицького руху в економічній сфері та мав намір перенести це на словацькі терени.
Letz R. Vjvin slovenskeho narodného povedomia u Jožefu Tisu do roku 1918 // Pokus o politicky a osobny profil Jožefu Tisu: Zbornik materialov z vedeckeho sympözia Casta-Papiernička, 5. -7. maja 1992. Bratislava: SAP, 1992. S. 53.
- 1066 Вже влітку дійшло до серйозної полеміки між газетами «Словенець» та «Ранок» про характеристику та значення ситуації у Чехословаччині.
»Jutro« je Sloake likvidiralo // Slovenec. 10.06.1938.
V svoji pravi podobi // Slovenec. 15.06.1938.
- 1067 Z debelimi črkami // Jutro. 21.01.1939.
- 1068 Nad čim se »Jutro« razburja // Slovenec. 22.01.1939.
- 1069 *Godeša B.* Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. Ljubljana: INZ, 2006. S. 236.
- 1070 *Gašpar T. J.* Velký rok 1939, komentáre k vzniku slovenského štátu. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1939. 229 s.
- 1071 *Godeša B.* SLS in vprašanje... S. 236-237.
- 1072 *Godeša B.* SLS in vprašanje... S. 233-235.
- 1073 *Gašparič J.* Finis Austriae et Hungariae (Razpad Habsburške monarhije in oblikovanje nasledstvenih držav - Republike Češkoslovaške in Kraljevine SHS) Gašparič // PNZ. 2002. Št. 3. S. 37-47.
- 1074 *Godeša B.* Tisova Slovaška »priljubljeni sen slovenskega klerofašizma«? // ZČ. 2004. Št. 1-2. S. 69-80.
- 1075 *Godeša B.* SLS in vprašanje... S. 236.
- 1076 *Boban L.* Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941: iz povijesti hrvatskog pitanja. Zv. II. Zagreb: Liber, 1974. S. 367.
- 1077 При розвитку контактів з профашистськими групами, звичайно, не йшлося тільки про ідеологічні міркування, у підґрунті були суто прагматичні прагнення, а саме спроба А. Корошця повалити уряд.
Dolenc E. Zmaga ali poraz?: marginalije h Korošcevi antisemitski uredbi leta 1940 // Stiplovškov zbornik / Dušan Nečak (ur.). Ljubljana: OzZ FF, 2005. S. 199-210.
- 1078 *Godeša B.* Korošec in Jugoslavija na začetku druge svetovne vojne // ČZN. 2006. Št. 2-3. S. 107-108.
- Grdina I.* Anton Korošec na večer življenja // ČZN. 2006. Št. 2-3. S. 228-230.
- 1079 *Konstantinović M.* Politika sporazuma: dnevničke beleške 1939-1941: londonske beleške 1944-1945. Novi Sad: Agencija «Mir», 1998. S. 252.
- 1080 *Konstantinović M.* Politika sporazuma... S. 252-253.
- 1081 *Boban L.* Maček i politika... S. 298.
- 1082 Голова виконавчого комітету — Франц Куловець, замісник голови — Франц Сной, секретар - Міха Крек, скарбник - Марко Краньєць, останній зайняв вакантну посаду після переходу Ф. Куловця до уряду. -
Novo vodstvo JRZ v Sloveniji // Slovenec. 18.12.1940.
- 1083 Naša pot // Slovenec. 16.03.1941.
- 1084 Особиста безперервність була створена за участю восьми міністрів попереднього уряду у новому кабінеті.
Владо Мачек - віце-прем'єр-міністр. Хорватську селянську партію (ХСелП) також представляли Юрай Шутей, Баріша Смольян, Іван Андрес та Йосип Торбар. Словенську народну партію (СНП) представляли її керівники, Фран Куловець та Міха Крек, Боснійсько-Герцеговинські мусульмани, організовані у Югославську мусульманську організацію (ЮМО), після смерті давнього лідера

- Мехмеда Спаха, представляв їхній новий лідер Джафер Куленович.
Об'єднану опозицію представляли Мілан Грол та Демократична партія Марковича. Радикали (Національна радикальна партія - НРС) були представлені Мілошем Трифуновичем, Божидаром Марковичем і Момчилом Нінчичем, а також «землеробами» Міланом Гавриловичем і Бранко Кубриловичем. Політичний варіант Самостійної демократичної партії (СДС) представляли Срджан Будісавлевич та Сава Косанович, Югославську національну партію (ЮНС) - Мілош Банянін та Боголюб Єфтич.
- Крім того, в уряді були також відомі інтелектуали, такі як президент сербського клубу, Слободан Йованович і незалежні політики, такі як Марко Дакович.
- Інтереси армії представляли генерал Петар Ілич та, звичайно, сам Сімович.
- 1085 *Boban L. Maček i politika...* S. 386-436.
- 1086 *Zakrajšek K. Ko smo šli v morje bridkosti.* Washington, D. C.: [s. n.], 1942. Pp. 72-73.
- 1087 *Vidovič-Miklavčič A. Mladina...* S. 274.
- 1088 *Đilas M. Memoir of a Revolutionary.* New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973. S. 352-361.
- 1089 *Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929-1931 / Ljubodrag Dimić (ur.).* Beograd: Službeni list SRJ: Arhiv Jugoslavije, 2002. S. 14-17.
- 1090 лат. *Xmo має час, має життя.*
Hoptner J. B. Jugoslavija u krizi 1934-1941. Rijeka: Otokar Keršovani, 1973. S. 222.;
- Boban L. Maček i politika...* S. 373.
- 1091 NJ. Vel. Kralj Peter II na prestolu. Vlada narodne koncentracije // *Slovenec*. 28.03.1941.
- 1092 Докладніше див.: *Vidovič-Miklavčič A. Mladina...* S. 231-233.
- 1093 Доповідали два депутати: Мілош Старе, який приїхав з Белграду, і підприємець Іван Авсенек, що повернувся із Загребу. -
Škerl F. Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941 // ZČ. 1967. S. 72-73, 80-85.
- 1094 *Škerl F. Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja // ZČ.* 1951. Št. 1-2. S. 14.;
- Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod...* S. 53-54.
- 1095 *Škerl F. Prispevki k zgodovini...* S. 81.;
- Kuhar A. Beg iz Beograda aprila 1941.* Ljubljana; Washington (D. C.): Studia Slovenica, 1998. S. 11-13.;
- Arnež J. A. SLS: Slovenian people's party: 1941-1945 /.* Ljubljana; Washington: Studia Slovenica, 2002. S. 32.
- 1096 *Saje F. Zločin nad domovino.* Knj. 1: Belogardizem. 2. dopoln. izd. V Ljubljani: Ljudska pravica, 1952. S. 26.
- 1097 Voditelj dr. Kulovec - prvi padel v boju za svobodo // *Slovenski dom*. Št. 79. 7.04.1941.
- Vidovič-Miklavčič A. Idejnopolični značaj SLS...* S. 54.
- 1098 *Ahčin I. Spomini na začetek naše tragedije // Koledar Svobodne Slovenije (1951).* Buenos Aires 1951. S. 132.
- 1099 *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod...* S. 54.
- 1100 *Naša pot // Slovenec.* 16.03.1941.
- 1101 У цьому сенсі виключну думку представляє Томаж Ілешич, який наполягає на тому, що ініціативу для створення Національної ради подали словенські ліберали:
Ivešić T. Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno // ČZN. 2013. Št. 1. S. 83-118.
- 1102 *Ahčin I. Spomini na začetek...*
- 1103 Ця проблематика детальніше представлена у монографії Бояна Годеші: -
Godeša B. Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011. 349 s.
- 1104 *Godeša B. Okupacija kot prelomnica...* S. 100-101.
- 1105 *Snoj F. Spomini...* // *Delo*. Št. 88. 16.04.1998.
- 1106 *Snoj F. Spomini...* // *Delo*. Št. 88. 16.04.1998.
- 1107 *Godeša B. Slovensko nacionalno vprašanje...*
- 1108 *Kuhar A. Beg...* P. 16.
- 1109 *Kuhar A. Beg...* P. 23.
- 1110 Коли Ф. Куловець в останній раз зустрічався з німецьким журналістом, він сказав: «Ми зараз у такому становищі, що у нас немає більше контактів з урядом Німеччини, ми не можемо з ним спілкуватися, і що єдиний зв'язок, який досі існує, це зв'язок між міністром будівництва і німецьким журналістом». -

- Kuhar A. Beg... P. 20.
- 1111 Ahčin I. Spomini na začetek ... S. 132.
- 1112 Arnež J. A. SLS: Slovenska ljudska stranka... S. 35.
- 1113 Цит. по: Godeša B. Okupacija kot prelomnica v organiziranju slovenskih političnih subjektov – o »zgodovinski« vlogi Narodnega sveta za Slovenijo // Archivi. 2017. Zv. 57. Št. 2. S. 99.
- 1114 Jurčec R. Skozi luči in sence 1918-1958. Del. 3. Buenos Aires: Baraga S. r. l., 1969.
- 1115 Arnež J. A. SLS: Slovenska ljudska stranka... S. 376.
- 1116 Книга «Коли ми вийшли в море туги» була опублікована в 1942 р. у США. - Zakrajšek K. Ko smo šli v morje bridkosti. P. 50.
- 1117 Думку, що рішення від 30 березня 1941 р. в СНП потім обійшли, висловлює також Стане Гранда: Granda S. Mala zgodovina Slovenije. Celje: Mohorjeva družba, 2008. S. 269-270.
- 1118 Jeločnik N. Stalinistična revolucija na Slovenskem: 1941-1945. Del 1. Rim: samozaložba; V Celovcu: Mohorjeva tiskarna, 1984. S. 106, op. 18.
- 1119 Saje F. Zločin nad domovino...
- 1120 Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 63.
- 1121 Čulinović F. Okupatorska podjela Jugoslavije. Zagreb; Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970. S. 137-138.
- 1122 Natlačen M. Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941 / uvod. Boris Mlakar // PNZ. 2001. Št. 1. S. 121.
- 1123 Звіт М. Натлачена було б слід розуміти як свого роду захист. Документ існує в двох версіях, сербохорватською (поганий переклад) і словенською. Він не датований, але, оскільки він також включає в себе заходи в вересні місяці, ми можемо припустити, що документ було написано до цього. Про те, як він був відправлений до Лондона, невідомо нічого, можливо, через Ватикан. Словенський текст доступний у двох архівах.
- 1124 Vauhnik V. Nevidna fronta: spomini. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1965. S. 192-193.
- В. Ваухнік до війни був останній югославський військовий аташе в Берліні. Під час війни він працював в Любляні на англійську розвідувальну службу. Під прізвиськом BBZ (Berliner Bürsen-Zeitung) він посилав військові звіти у Лондон. Коли у 1944 р. організацію було розкрито, він вчасно втік до Швейцарії через Триєст. Він був надзвичайно добре поінформований. Також це він був перший, хто послав повідомлення з Берліна в Белград про підготовку нападу з боку Німеччини.
- 1125 У Нідерландах і Бельгії в цьому відношенні провели багато заходів. Там теж були впевнені, що в разі окупації було треба зберегти цивільні органи управління, щоби плутанина і відсутність керівництва не вплинула на суспільство.
- Голландці в запечатаному конверті, упакованому в одному з ящиків, зберігали інструкції на випадок війни. Там міністрам було наказано покинути країну, а державним секретарям та посадовим особам залишитися на своїх місцях. Вони були повинні зв'язатися з окупаторською владою, з тим щоб зберегти хоча б мінімальний порядок у районах, за які вони несли відповідальність. У Бельгії після 1937 р. було створено навіть «Службову книгу громадянської мобілізації», у якій разом з Гаазькою конвенцією від 1907 р. також згадується Закон 1935 р. За цим Законом, чиновники в разі вторгнення залишалися на своїх місцях і не сміли чинити опір.
- 1126 Міха Крек та Франце Сной (замість Ф. Куловця, який загинув під час бомбардування).
- 1127 Škerl F. Prispevki k zgodovini... S. 72.
- 1128 Ahčin I. Spomini na začetek ... S. 132.
- 1129 Національна рада Словенії була остаточно сформована у наступному складі: Голова д-р. Марко Натлачен, бан Дравської бановини (СНП); члени: др. Юро Адлешіч, жупан м. Любляна (СНП), д-р. Іван Ахчін, головний редактор «Словенця» (СНП), д-р. Дарко Черній, адвокат у Любляні (СДП), д-р. Андрій Госар, колишній міністр, професор університету (СНП), Марко Краньєць, колишній депутат Національної скупщини від Марібору (СНП), Станко Лікар, секретар Окружної інспекції праці у Любляні (СПЮ), пізніше його замінив Йосіп Петейн, секретар Окружної інспекції праці в Маріборі (СПЮ); д-р. Динко Пуц, колишній бан Дравської бановини та колишній жупан Любляни (НРП), його заступником був д-р. Янко Кьостль; Іван Пуцель, міністр у відставці (ЮНП), були його замісниками д-р. Алоїзій Залокар і д-р. Мар'ян Заєць; і Мілош Старе, колишній депутат Національної скупщини та адвокат у Любляні (СНП).
- Склад Національної ради свідчить про повне домінування СНП. В ній було 6 її членів, а від інших партій було лише по 1 представнику. Кандидатом у лідери також був доктор філософії Андрій Госар, якого, за словами Сноя, у свій час підтримував Ф. Куловець. Але в партії не було

- достатнього консенсусу, і під час війни він відокремився від лінії партії та заснував свою власну християнсько-соціалістичну фракцію. -
Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 22.
- 1130 *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 59.*
- 1131 У збірці Франца Сайє зберігається повне оповідання Дарко Чернея про події, де він, між іншим, повідомляє про пропозицію КПС видати листівку з закликом до зброї і щоб членом ради також став 1 комуніст. Цю пропозицію Черней представив на засіданні Національної ради та подав листівку як доказ. Але «вони прочитали листівку та перелякалися (наприклад, Іван Ахчін), і всі висловилися проти вступу комуністів у Національну раду». -
Godeša B. Okupacija kot prelomnica... S. 96.
- 1132 *Saje F. Zločin nad domovino... S. 26.*
- 1133 *Godeša B. Okupacija kot prelomnica... S. 18.*
- Natlačen M. Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju... S. 123.*
- 1134 Борис Кідрич у статті «*Наклеп і підбурювання ворогів нашої партії*» у травні 1942 р. писав: «Біла гвардія розповсюджує усно та письмово, що КПС у квітні 1941 р. закликала до дезертирства. Справді, КПС організувала добровольців, яких їй довелося закликати на захист нелегально, оскільки партії це не дозволили Натлачен та Національна рада, і що вона була в перших лавах захисту, тоді як сьогоднішні білогвардійці вже поводитися як капітулянти і п'ята колона». -
Kidrič B. Obrekovanja in podtikanja sovražnikov naše partije. Delo, maj 1942. // Dokumenti ljudske revolucije... Knj. 2. S. 23.
- 1135 Франце Бучар (1923 - 2015) — свідок подій, учасник партизанського руху, провідний політичний діяч Словенії у 1989-2015 рр.
Bučar F. Usodne odločitve. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, 1989. S. 75.
- 1136 На думку І. Грдіни, рішення про відмову КПС брати участь у Національній раді мало довгострокові негативні наслідки для розвитку подій у Словенії. -
Grdina I. Usodne odločitve slovenskih politikov in intelektualcev // Slovenska kultura v vojnem času / Peter Vodopivec, Drago Jančar, Katja Kleindienst (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 2005. S. 22.
- 1137 На думку Б. Годеші, подальший хід подій показав, що через відмову від співпраці з словенськими комуністами було втрачено унікальну можливість «встановити загальнонаціональну політичну концентрацію». -
Godeša B. Okupacija kot prelomnica... S. 91.
- 1138 Йосип Рус, представник «Соколу» в організації опору, згадував про події: «Невдовзі після повернення з Нового Места, де був центр збору добровольців, Борис Кідрич поговорив зі мною і запропонував створити всенародну політичну організацію з назвою ВФ (Визвольний Фронт — *OF, Osvobodiljna Fronta*), в якій не будуть брати участь визнані політичні партії. Отже, без всіх тих партій, які були присутні на нараді, яку негайно скликав Натлачен 6 квітня. За цими подіями відбулося заснування ВФ на віллі Відмара у Рожній долині (район Любляни)». -
Rus J. A. Pričevanja... S. 294.
- 1139 *Fajfar T. Odločitev. Spomini in partizanski dnevnik. 2. dop. izd. Ljubljana: Borec, 1981. S. 142.*
- 1140 *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 57.*
- 1141 *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 60.*
- 1142 У пізнішій доповіді словенському міністрові в екзилі М. Креку М. Натлачен надав кілька конкретних прикладів запобігання руйнуванню будівель, показуючи абсурдність таких заходів, особливо, коли оборони країни більше не існувало. Наприклад, у Целї мали наказ підірвати міст, через що зруйнувало би водовод; все місто залишилося би без води. Особливо фатальним було би виконання наказу підірвати склад боєприпасів в Целї. Бан побоювався, що це знищило би усе місто. Автомобільно-залізничний міст через річку Сава у Чернучах (передмістя Любляни) бан врятував тільки з великими зусиллями. Коли вже нічого не допомагало, бан пригрозив офіцерові наказом поліції заарештувати його на місці. -
Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 60.
- 1143 *Vodušek Starič J. »Dosje« Mačkovšek. Ljubljana: ADS, 1994. S. 7-8.*
- 1144 *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 27.*
- 1145 Франція 22 червня 1940 р. за перемир'ям у Компьені була розділена на окуповану і незайняту частини, але вже 18 червня 1940 р. у Лондоні було створено «Тимчасовий Національний комітет Вільної Франції» під керівництвом Шарля де Голля.

- 1146 *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 59.*
- 1147 *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 29.*
- 1148 *Debeljak T. Zgodovinska osnova narodno osvobodilne borbe v Sloveniji // Zbornik Svobodne Slovenije. 1951. Št. 1. S. 95-126.*
- 1149 Так, наприклад, у Новому Месті, Шент Руперті, Мирні, Відемі при Добреполі, на Рібнішкому полі, а у Требному були сутички з італійцями. Під час однієї з цих демонстрацій 1 травня в Словенії загинули 3 людини, 2 травня загинули 7 і поранено 8 осіб. -
Jeločnik N. Stalinistična revolucija... S. 121, 124.
- 1150 *Bjelajac M., Trifunović P. Između vojske i politike. Biografija generala Dušana Trifunovića (1880–1942). Beograd: INIS – Narodni Muzej Kruševac, 1997. S. 229.*
- 1151 *Bjelajac M. S. General Dragiša Pandurović. Život i svedočenja. Beograd: INIS, 2007. S. 128-129.*
- 1152 *Godeša B. Okupacija kot prelomnica... S. 107.*
- 1153 *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 60-61.*
- 1154 *Godeša B. Čas odločitev... S. 200-201.*
- 1155 *Saje F. Zločin nad domovino... S. 21.*
- 1156 *Ahčin I. Spomini na začetek... S. 132.*
Це також підтверджує Драгіша Пандурович, який на засіданні у Заградці повторив слова М. Натлачена: » Я хочу підкреслити, що Словенія не хоче відокремитися від Югославії, але з іншого боку, не має жодних шансів в даний час існувати в якості її складової частини. Тому було створено Національну раду з завданням представляти всі адміністративні та інші органи югославської держави і управляти усіма справами... » -
Godeša B. Odnos SLS do vprašanja rešitve državnopravnega položaja Slovenije po napadu sil osi na Jugoslavijo // PNZ. 2001. Št. 2: Slovenci in leto 1941. S. 80.
- 1157 *M. Mikuž* вважав, що рада вела політику, зрадницьку до Югославії, у його інтерпретації саме до народу Югославії, а не до її уряду. Подібну думку має Франце Шкерль:
Mikuž M. Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Zv. 1. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1960. S. 51.;
Škerl F. Politični tokovi... S. 21.
Т. Гріссер-Печар, у свою чергу, вважає, що, оскільки Національна рада вирішила не проголошувати Незалежну Словенську Державу, а тільки тимчасово перебрати на себе функції уряду, отже, рада не виходила з того факту, що Югославія розвалилася - навпаки. Саме це відповідало основній позиції консервативних буржуазних партій в Словенії щодо правової спадкоємності Королівства Югославії. Рада продовжувала визнавати центральний уряд у екзилі. -
Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 62.
Цей факт дуже важливий, тому що позиція консервативної сторони в цьому пункті різко відрізнялася від думки комуністів, які заперечували будь-яку спадкоємність. В їхніх очах, король і уряд покинули країну в біді, і тим самим втратили будь-яке право на визнання в якості керівництва ще існуючої держави, і монархія також припинила своє існування. -
Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 62.
Цьому, звичайно, пізніше протирічила угода Тіто з урядом Шубашича у екзилі. За цією угодою партизанський маршал *de facto* спочатку визнав подальше існування Королівства, однак народів було надано право приймати рішення про подальшу форму держави. Угода була для Тіто явно тактичним засобом для того, щоб заспокоїти союзників, і він також отримав владу по всій Югославії.
Зі свого боку, можемо зазначити, що визнання існування Югославії відрізнялося від ідеї Куловця про проголошення незалежної держави Словенії, але у дійсності цей пункт було заплановано тільки у разі повної окупації і рада ще вичікувала. Згідно з доповіддю Натлачена, надісланою у Лондон, Національна рада збиралася щодня, проте вона діяла пасивно, тому що її передбачувана історична роль, для якої вона була взагалі встановлена, на той час не могла бути виконана. Національна рада стежила за ситуацією і готувала підґрунтя на очікуваний момент, тобто кінець військових операцій.
- 1158 Це свідомство з запису у щоденнику Марьяна Зайця, який був призначений штабним кур'єром до дивізії генерала Драгіши Пандуровича і був присутній під час переговорів посланців Національної ради («д-р Кравіна, Мілош Старе, Марко Краньць, д-р Андрей Госар і ще деякі з них») та Військового командування в ніч з 10 на 11 квітня 1941 р. у містечку Заградець. -
Saje F. Zločin nad domovino. Knj. 1: Belogardizem. 2. dopoln. izd. V Ljubljani: Ljudska pravica, 1952. S. 20.
- 1159 *Bjelajac M., Trifunović P. Između vojske i politike. Biografija generala Dušana Trifunovića (1880–1942)/ Beograd: INIS – Narodni Muzej Kruševac, 1997. S. 239-243.*

- 1160 «Для того, щоб хтось не намагався заплутати нашу армію, наказую всім офіцерам, які перебувають на військовій службі на території Дравської бановини безумовно до подальших розпоряджень тримати свої підрозділи в рамках існуючих утворень в порядку і дисципліні. Я закликаю всіх солдатів залишатися на своїх місцях, слідувати інструкціям офіцерів до подальших розпоряджень». - Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 62-63.
- 1161 Цю організацію не слід плутати зі створеним пізніше, 29 травня 1941 р. нелегальним Словенським Легіоном, який діяв у 1941-1943 рр.
Підготовка до організації нелегальних груп для боротьби з окупаторами розпочалася під керівництвом Рудольфа Смершу наприкінці квітня 1941 р. 29 травня 1941 р. в Любляні створили Словенський легіон на багатопартійному засіданні (12 делегатів СНП, молодіжної Югославської радикальної групи, Союзу кооперативних робітників, Союзу об'єднаних робітників, Союзу хлопчачих відділів та Селянського Союзу. Програма: збір зброї та всеосяжна підготовка до опору окупантам, збір військової інформації для армії союзників та розповсюдження союзної пропаганди. 5000 членів. Головою легіону був Р. Смершу, а в жовтні 1943 р. його замінив Мірко Бітенкць. Після капітуляції Італії легіонери пішли до домобранських загонів, деякі залишилися на нелегальному положенні та приєдналися до Словенської Народної Армії (частини «Югославської армії на батьківщині» Д. Михайловича).
- 1162 Godeša B. Okupacija kot prelomnica... S. 107.
- 1163 Natlačen M. Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju... S. 129.
- 1164 Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 64.
- 1165 Žajdela I. Partijska zgodovina ne počiva: Ilustrirana zgodovina Slovencev // Nova revija: mesečnik za kulturo. 2000. Št. 221/222. S. 59.
- 1166 Посланцями до Целя були члени Національної ради (всі від СНП): М. Натлачен, І. Пуцель, А. Госар і народний депутат, священик Марко Краньць.
- 1167 Natlačen M. Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju... S. 135.
- 1168 Mikuž M. Pregled... S. 51.
М. Мікуж демонструє розуміння поїздки у Целе, але, звичайно, витлумачив як таке, що представники Національної ради Словенії мали намір приєднатися до Троїстого пакту. Проте, у світлі всього того, що можна знайти про зусилля членів Національної ради, таке тлумачення не має жодних підстав.
- 1169 Prevod poročila nemškega odpravnika poslov v Beogradu 5. aprila 1941 zunanjemu uradu v Berlin o usodi Slovenije v sodelovanju z Nemčijo // Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodnem spominu: Slovenski zbornik 2007 / Janez Stanovnik, Slavko Grčar, Hardvik Pirnovar (ur.). Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007. S. 348-349.
- 1170 Godeša B. Čas odločitev... S. 200-215.
- 1171 Natlačen M. Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju... S. 132-134.
- 1172 Цит. по: Godeša B. Okupacija kot prelomnica... S. 108.
- 1173 Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rucenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1946. S. 101.
- 1174 Цит. по: Godeša B. Okupacija kot prelomnica... S. 108.
- 1175 Prevod poročila nemškega odpravnika... S. 348-349.
Детальніше про проблематику див.:
Godeša B. Čas odločitev... S. 189-263.
- 1176 Plut-Pregelj L., Kranjc G., Lazarevič Ž., Rogel C. Historical dictionary of Slovenia. 3rd ed. Plymouth: Rowman & Littlefield, 2018. Pp. 385-386.
- 1177 Словенський Альянс за Національне Визволення (*Slovenska Zaveza za narodno osvoboditev, SZ*) було створено 30 березня 1942 р., він діяв у 1942-1943 р., як спадкоємець Національної ради 1941 р. - Plut-Pregelj L., Kranjc G., Lazarevič Ž., Rogel C. Historical dictionary... P. 385.
Він об'єднав членів СНП та Югославської Національної партії, а також членів менших ліберальних, соціалістичних партій та представників центру. -
Kechriotis V., Górný M., Ersoy A. Modernism: The Creation of Nation-States (Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe) / ed. Vangelis Kechriotis, Maciej Górný, Ahmet Ersoy. Budapest: Central European Un-ty Press, 2009. P. 477.
Альянс було започатковано як протидію Визвольному Фронтові, чия Служба безпеки та розвідки (Varnostnoobveščevalna služba, VOS) займалася ліквідаціями видних довоєнних діячів, як колаборантів та зрадників. -
Kranjc G. J. To Walk with the Devil: Slovene Collaboration and Axis Occupation, 1941-1945. Toronto: Un-ty

- of Toronto Press, 2013. S. 112-113.
- Він функціонував як надпартійна організація, яка офіційно представляла словенців до капитуляції Італії 8 вересня 1943 р., коли КПС закликали приєднатися, але у той час це вже була утопічна ідея. - *Mlakar B. Civil War in Slovenia after WW II // The South Slav Journal. 2009. Vol. 28, № ¾. P. 73.*
- Програмою Альянсу було визволення Словенії (на відміну від АВНВ, який мав за мету всю Югославію), та проведення радикальних соціально-економічних реформ. Погляди на устрій майбутньої держави всередині Альянсу дуже різнилися — від реставрації королівства до демократичної республіки. - *Plut-Pregelj L., Kranjc G., Lazarevič Ž., Rogel C. Historical dictionary... P. 118, 473.*
- У вересні 1944 р., після укладення угоди між АВНВЮ та урядом у екзилі (відомої як угода Тіто-Шубашича), ця група сформувала новий нелегальний орган - Національний комітет (Narodni Odbor, NO), який складався з 7 членів СНП, 5 лібералів та 1 соціал-демократа. Завданням організації було координувати дії з партизанським рухом. - *Gow J., Carmichael C. Slovenia and the Slovenes: a small state in the new Europe. London: Hurst & Co, 2000. P. 48.*
- Програму Національного комітету викладено у збірці есеїв видатних політиків міжвоєнного періоду, що опинилися у еміграції у 1941 р., за редакцією члена Квітневої Національної ради Мілоша Старе. - *Narodni odbor za Slovenijo: namen naše narodne politike / Miloš Stare (ur.). Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1980.*
- 1178 «18 квітня ввечері, бан д-р Марко Натлачен, д-р Юре Адлешич, д-р Андрій Госар і Іван Пуцель передали листа на адресу Муссоліні, в якому, зокрема, висловили бажання, щоби усі словенські території були об'єднані в одну політичну і адміністративну одиницю під рукою італійців. Як уже згадувалося, той же самий лист вони спочатку представили німцям, але з тих пір вже стало відомо про німецьке поводження в окупованих районах». - *Saje F. Zločin nad domovino... Knj. 1. S. 36.*
- 1179 Підписанти меморандуму були Натлачен, Госар, жупан Адлешич та Іван Пуцель, але вже не від імені Національної ради Словенії. *Godeša B. Čas odločitev... S. 224.*
- 1180 Цит. по: *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 68.*
- 1181 Цит. по: *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 67-68.*
- 1182 У проголошенні дуче, опублікованому 27 квітня, зокрема, говорилося: «На території колишнього Королівства Югославії, зайнятій італійською армією, судову владу виконують місцеві судові органи... згідно місцевих правил. Судові рішення і нотаріальні акти повинні починатися зі словами: «На підставі повноважень, наданих Верховним командуванням італійської армії...». *Šnuderl M. Zgodovina ljudske oblasti: [zapiski in gradivo za predavanja na pravni fakulteti univerze v Ljubljani v študijskem letu 1948/1949 kot učni pripomoček za slušatelje prava]. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950. S. 128.*
- 1183 *Consulta* - рада. - *Nova ustava za Ljubljansko pokrajino // Slovenec. 4.05.1941.*
- 1184 *Eksc. Grazioli imenovan za Visokega Komisarja // Slovenec. 22.05.1941.*
- 1185 Прийшли Андрій Госар, жупан Любляни Юре Адлешич, колишній міністр Іван Пуцель, Алоїзій Залокар і Вінко Врхунець. *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 69.*
- 1186 *Slovensko ljudstvo izreka zahvalo in vdanost Duceju // Slovenec. 6.05.1941.*
- 1187 Цит. по: *Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 70.*
- 1189 У той же день Натлачен повідомив виконкомові своєї партії про події навколо Національної ради і про всі свої заходи після заборони на діяльність ради; а також про переговори з Граціолі. Потім він заявив, що увійде у Консульту тільки за згодою партії. Комітет на це погодився. - *Nova ustava za Ljubljansko pokrajino // Slovenec. 4.05.1941.*
- 1190 Призначені були: колишній бан і адвокат д-р Марко Натлачен, поміщик Іван Пуцель, ректор Університету Любляни монс. Матія Славич, віце-президент Асоціації промисловців Франц Хайнрихер, генеральний директор Господарського банку і президент Асоціації банків і страхових компаній д-р Іван Слокар, президент Торгової Палати Карел Кавка, д-р Мілко Піркмайер, генеральний секретар Палати сільського господарства д-р Йосип Лаврич, президент Торгово-промислової палати Альбін Смерколь, президент працівників торгівлі д-р Йосип Басай, представник працівників торгівлі Алоїз Сітар, представник банківських працівників д-р Владімир Валенчич, представник працівників промисловості Рудольф Крушець і представник працівників сільського господарства Карел Рогіна. -

- Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 74.
- 1191 Офіційна комуністична інтерпретація, яка представлена у югославській історіографії, визначала Консульта як перший прояв співпраці з ворогом, що було заборонено відповідно до міжнародного права. Пізніше прем'єр-міністр Словенії Міха Марінко на II конгресі КПС у 1948 р. говорив, що Консульта була італійською вигаданкою, з допомогою якої вони намагалися використовувати «місцеву реакцію» для утвердженні своєї влади. –
Marinko M., Kavčič S. Politično poročilo / Organizacijsko poročilo: na II. kongresu KPS. V Ljubljani: Sankarjeva založba, 1949. S. 67.
 На відміну від комуністів, консервативна сторона була переконана, що участь в таких установах, як Консульта, діяла у відповідності до міжнародного права і патріотичної моралі.
- 1192 Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 74.
- 1193 Причина, чому Національна рада вирішила, щоби бан зібрався до Риму на прийом до Муссоліні та до Папи - як він писав у доповіді в Лондон - було переслідування словенців на окупованих німцями територіях. Італійці в той час ще поводитися зі словенцями помірно добре. Бан хотів просити Муссоліні і Папу про посередництво. Для цього 18 травня вони з Л. Ерліхом написали свого роду петицію під назвою «*Мучеництво словенства*» (*Mučeništvo slovenstva*). У ній він описав звірства у німецькій зоні окупації і обґрунтував це об'єктивними доказами. Цю петицію Натлачен надіслав через секретні канали до Риму. Звідти патер К. Закрайшек поширив її по всій Північній Америці, а звідти також у Південній Америці. –
LaFarge J. S. J. Martyrdom of Slovenia. New York: The America Press, 1941. 23 p. (3 - є видання – August 30, 1941; February 28, 1942; March 7, 1942.)
 Патер також опублікував текст словенською у своїй книзі «*Коли ми йшли через море туги*». –
Natlačen M. Tragedija slovenskega naroda // Zakrajšek K. Ko smo šli v morje bridkosti. Pp. 178-201. Zakrajšek K. Ko smo šli v morje bridkosti. 11-207 p.
Novak B. C. Adamic and Yugoslavia during World War II: the Slovene Catholic response // Dve domovini: razprave o izseljenstvu. 1994. Št. 5. S. 63-84.
 Суть доповіді була такою: «*Все, що сталося з 6 квітня 1941 р. по сьогоднішній день (18 травня) на словенській землі, окупованій німецькими військами і під німецькою цивільною адміністрацією, більше не є простим пограбуванням населення, але служить лише одній меті: словенці будуть стерті з лиця землі*». –
Debelfak T. Zgodovinska osnova... Št. 1. S. 118-119.
 Цікаво, що ця доповідь у словенській історіографії навіть сьогодні не грає ролі, ймовірно, тому що буде важко наполягати на твердженні про незаконний та аморальний колабораціонізм Натлачена, якщо його зусилля зі спасіння переслідуваних словенців і його дипломатична боротьба проти окупаційних звірств стали би широко відомі громадськості. Вперше на це вказала словенська дослідниця Т. Гріссер-Печар. –
 Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 73.
- 1194 Цит. по: Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 76.
- 1195 Zamenjava dinarjev v italjanske lire // Slovenec. 19.06.1941.
- 1196 Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 72.
- 1197 Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 79.
- 1198 Письмо Івана Пуцля від 17.09.1941 р. перевела та опублікувала Т. Гріссер-Печар. –
 Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 79.
- 1199 Мабуть, листів не було достатньо. Граціолі намагався ще раз поговорити хоча б з І. Пуцлем. 19 вересня 1941 р. він послав йому телеграму на двох мовах. Як видно з нового листа Пуцля до Граціолі від 24 вересня, розмова відбулася 22 вересня. Лист він вважав за необхідне, враховуючи, що розмова йшла італійською, і переклад був необхідний для правильного розуміння. Переписка свідчить про особисту образу Граціолі та не чіпає питань, що призвели до відставки обох політичних лідерів з Консульти.
 Письмо бана Натлачена від 18.09.1941 р. перевела та частково опублікувала Т. Гріссер-Печар. –
 Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 80.
- 1200 *Saje F. Zločin nad domovino... 2. dopoln. izd. Knj. 1.S. 46-49.*
- 1201 Комуністична служба безпеки та розвідки пізніше, в жовтні 1942 р., ліквідувала Натлачена як зрадника. Про ліквідацію бана Натлачена див.:
Velikonja T. Umor bana Marka Natlačena // Nova Slovenska zaveza. 1994. Št. 14. S. 45-52.; Št. 17. S. 26-27. Griesser-Pečar T. Razdvojeni narod... S. 387-389.

-
- Nežmah B.* Simbolični grob. Anton Natlačen sin bana Natlačena // *Mladina*. 15.06. 2005. S. 1-3.
- Razgovor o pripravah in akciji na Natlačena dr. Marka 13.10.1942 // *Žižek S.* Kdo je uprizoril 13. oktober 1942. Nova Slovenska zaveza. 2007. Št. 66.
- Smolik M.* Marko Natlačen in njegov sin Stanislav // *Nova Slovenska zaveza*. 1.06.2011.
- Mezeg D.* Pred 74 leti so komunistični morilci zahrbtno pokončali slovenskega bana Marka Natlačena // *Nova24RV*. si – 14.10.2016. Режим доступа: <http://nova24tv.si/slovenija/ljudje/komunisticni-morilci-zahrbtno-poko...>
- ¹²⁰² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji / Tone Ferenc (ur.). Zv. 1. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962. Knj. 1. S. 124, op. 3.
- ¹²⁰³ *Gašparič J.* SLS pod kraljevo diktaturo. S. 245.
- ¹²⁰⁴ *Godeša B., Dolenc E.* Izgubljeni spomin... S. 150.
- ¹²⁰⁵ *Vodopivec P.* Od Pohlinove slovnice... S. 224-237.
- ¹²⁰⁶ *Vodušek Starič J.* Liberalni patriotizem... S. 63.
- ¹²⁰⁷ *Godeša B.* Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1995. S. 46-52.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, Ljubljana

Fond SI AS 58 Narodni svet za Slovenijo, 1917–1919. Popis 1.

1. Škatlja 4. «Dopisi. November 1918».

Fond SI AS 77 Banski svet Dravske banovine, 1930–1941. Popis 1.

2. Škatlja 1. «Stenograf ski zapisniki – originali (pretipkani) prvega rednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani 1931».
3. Škatlja 2. «Stenografski zapisniki (pretipkani) drugega rednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani 1932».
4. Škatlja 3. «Uradni zapisniki (povzetki stenografskih zapisnikov) drugega rednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani s prilogami».
5. Škatlja 4. «Stenografski zapisniki (pretipkani) tretjega rednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani 1933».
6. Škatlja 6. «Stenografski zapisniki (pretipkani) četrtega izrednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani 1933».
7. Škatlja 7. «Uradni zapisniki (povzetki stenografskih zapisnikov) petega rednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani s prilogami».
8. Škatlja 8. «Stenografski zapisniki (pretipkani) šestega rednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani 1935».
9. Škatlja 9. «Uradni zapisniki (povzetki stenografskih zapisnikov) šestega rednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani s prilogami».
10. Škatlja 10. «Stenografski zapisniki (pretipkani) sedmega rednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani 1936».
11. Škatlja 11. «Stenografski zapisniki (pretipkani) osmega rednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani 1937».
12. Škatlja 13. «Stenografski zapisniki (pretipkani) desetega rednega zasedanja Banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani 1939».

Fond SI AS 92 Oblastni odbor ljubljanske oblasti, 1881–1929. Popis 1.

13. Škatlja 31. «Zapisniki zasedanj skupščine ljubljanske oblasti 1927/28».
14. Škatlja 34. «Zapisniki zasedanj skupščine ljubljanske oblasti».
15. Škatlja 35. «Oblastna skupščina, Razno, 1927».

Fond SI AS 93 Oblastni odbor mariborske oblasti, 1927–1929. Popis 1.

16. Škatlja 10. «Skupščinski Stenografični zapisnik. 1927–1928».
17. Škatlja 11. «Skupščinski redni sejni zapisniki. 1928. T/4».

Fond SI AS 94 Deželna vlada za Slovenijo, Poverjeništvo za narodno obrambo, 1918–1921. Popis 1.

18. Škatlja 2. «Centralni urad narodne obrane».

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА МАТЕРІАЛИ

Газети:

19. *Autonomist* (Ljubljana) 11.04.1921. – 31.10.1924.
20. *Avgust Jenko*: glasilo Jugoslovanske nacionalistične mladine (Ljubljana) 9.10.1940. – 9.03.1941.
21. *Domoljub*: slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo (Ljubljana), додатне видання до „*Slovenca*” 5.07.1888. – 1.11.1944.
22. *Delavska politika* (Maribor) 01.01.1926. – 05.04.1941.
23. *Domovina* (Ljubljana) 01.02.1918. – 25.04.1941.
24. *Enotnost* (Ljubljana) 20.08.1926. – 8.03.1929.
25. *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba* (Zagreb) 1918.
26. *Hrvatska država*: glasilo za narodno ujedinjenje (Zagreb) 4.09.1917. – 23.12.1918.
27. *Hrvatska rijec*: glasilo Hrvatske ujedinjene samostalne stranke (Zagreb) 1.01.1916. – 30.12.1918.
28. *Hrvatske novine* (Pula) 1915 –.
29. *Hrvatske novine*: list Vojvođanske pučke stranke (Subotica). 5.01.1924. – 2.11.1929.
30. *Ilustrirani Slovenec* (Ljubljana) додатне видання до „*Slovenca*”, 1.01.1925. – 26.06.1932.
31. *Jugoslavija* (Ljubljana) 15.12.1918. – 31.12.1922.
32. *Jugoslovan* (Ljubljana) 10.11.1917. – 13.07.1918.; 1.06.1930 – 21.11.1931.
33. *Kmetiski list*: glasilo Samostojne kmetijske stranke za Slovenijo (Ljubljana) 17.07.1919. – 2.04.1941.
34. *Kmetovalec*: gospodarski list s podobami (Ljubljana) 01.03.1884 – 30.06.1944.
35. *Koroški Slovenec*: list za politiko, gospodarstvo in prosveto (Wien; Klagenfurt) 23.03.1921 – 2.04.1941.
36. *Lidovů noviny* (Praha) 1893–1939, 1945–1948, 1987–
37. *Ljubljanski škofijski list* (Ljubljana) 6.09.1875. – 25.01.1945.
38. *Mladina* (Ljubljana) 12.1924. – 30.11.1927.
39. *Murska straža* (Radgona) 14.04.1919 – 05.06.1924.
40. *Naprej*: glasilo JSDS, (Ljubljana, Celje, Krško) 02.01.1863 – 02.06.1928.
41. *Naša moč*: strokovni glasnik Jugoslovanske strokovne zveze (Ljubljana) 07.12.1905 – 27.11.1921, пізніше виходила як:
42. *Pravica* 1922–1927,
43. *Delavska pravica* 1.06.1928. – 04.04.1941.
44. *Narodna potitika*: glasilo Seniorata Hrvatske pučke stranke (Zagreb) 17.11.1918. – 28.07.1929.
45. *Nova doba* (Celje) 04.01.1919. – 4.04.1941.
46. *Nova pravda* (Maribor–Ljubljana) 03.04.1920. – 03.12.1927.
47. *Piccolo (Il Piccolo)* (Trieste) 29.12.1881. – fondato da Teodoro Mayer,
48. *Politika* (Beograd) 25.01.1904. – 6.04.1941, 28.10.1944 –
49. *Ponedeljski Slovenec* (Ljubljana) додатне видання до „*Slovenca*”, 1928 – 1939.

50. *Resnica* (Ljubljana) 22.12.1917. – 2.11.1918.
51. *Slovenec*: političen list za slovenski narod (Ljubljana) 1873–1945.
52. *Slovenija* (Ljubljana) 22.07.1932. – 1.04.1941.
53. *Slovenske novice* (Ljubljana) 13.10.1916. – 23.04.1920.
54. *Slovenski dom* (Ljubljana) 28.12.1935. – 28.04.1945.
55. *Slovenski list*: organo de la Colectividad Yugooslava (Buenos Aires) 1930 –
56. *Slovenski narod*: politični časopis (Ljubljana) 02.04.1868. – 30.06.1943.
57. *Slovenski poročevalec* (Ljubljana) 07.1938. – 30.11.1945.
58. *Slovenski republikanec* (Ljubljana) 14.11.1924. – 26.06.1925.
59. *Službeni list Kraljevske banske uprave* dravske banovine (Ljubljana) 13.05.1930. – 12.04.1941.
60. *Službeni list banske uprave* Dravske banovine (Ljubljana) 16.04. – 17.04.1941.
61. *Službeni list kr. civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje* = *Bollettino ufficiale del R. Commissariato civile per i territori sloveni occupati* (Ljubljana) 23.04. – 3.05.1941.
62. *Službeni list za Ljubljansko pokrajino* = *Bollettino ufficiale per la provincia di Lubiana* (Ljubljana) 7.05.1941. – 31.12.1941.
63. *Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca* (Beograd) 12.01.1919. – 06.01.1929.
64. *Straža* (Maribor) 2.01.1909. – 31.03.1926.
65. *Uradni list Narodne vlade* SHS v Ljubljani (Ljubljana) (UL NV SHS) 4.11.1918. – 30.01.1919.
66. *Uradni list Deželne vlade* za Slovenijo (Ljubljana) (UL DVS). 1.02.1919. – 8.08.1921.
67. *Uradni list Kraljevske banske uprave* dravske banovine (Ljubljana) 7. 10. 1929. – 3.05.1930.
68. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti* (Ljubljana) 1924. – 4.10.1929.
69. *Uradni list Pokrajinske uprave* za Slovenijo (Ljubljana) (UL PUS) 10.08.1921. – 31.12.1923.
70. *Večernik* (Ljubljana) 03.12.1939. – 31.01.1940.

Журнали:

71. *Arhiv za pravne i društvene nauke*: izdanje Saveza udruženja pravnika Jugoslavije (Beograd) 1906–1947.
72. *Čas* (Ljubljana) 1907–1942.
73. *Dom in svet* (Ljubljana) 1888 – 1944.
74. *Jugoslovenska demokratska liga* (Pariz) 1919.
75. *Ljubljanski zvon* (Ljubljana) 1881 – 1941.
76. *Misel in delo* (Ljubljana) 1934 – 1941.
77. *Novi čas* (Ljubljana) 1921 – 1922.
78. *Nova Evropa*: znanstveni skup (Zagreb) 1920–1941.
79. *Novi život* (Beograd) 1920–1928.
80. *Socijalna misel* (Ljubljana) 1922–1927.
81. *Življenje in svet*: ilustrirana revija za poljudno znanstvo, leposlovje in javno vprašanje (Ljubljana) 1927 – 1939.

Збірки архівних матеріалів:

82. *Екмечић М.* (уред.). Стварање Југославије: 1790–1918 / Милан Екмечић (уред.). Књ. 1–2. Београд: Просвета, 1989.
83. Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1917 гг. Серия III: 1914–1917. Т. VII, Ч. II. [14 января – 23 мая 1915 г.] М.–Л.: Гос. соц.- экон. изд-во, 1936. XX, 535 с.
84. Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. М.: Госполитиздат, 1952. 470 с.
85. Словения: Путь к самостоятельности. Документы / Под ред. Е.Ю.Гуськовой. М.: Индрик, 2001. 548 с.
86. Aprilski rat 1941. godine: Zbornik dokumenta / Gvozdernović Dušan; Fabijan Trgo (Hg.) (ur.). Kn. I-II. Beograd: Vojnoistorijskog institut, 1969–1987.
87. *Avramovski Ž.* Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: 1921–1938 / Živko Avramovski. Knj. I–III. Beograd: Arhiv Jugoslavije, Jugoslovenska knjiga, 1986–1996.
88. Documenti inediti dell'Archivio Angelo Tasca: la rinascita del socialismo italiano e la lotta contro il fascismo, 1934–1939 / Angelo Tasca; Stefano Merli (ed.). Milano: G. Feltrinelli, impr., 1963. 315 p.
89. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji / Tone Ferenc (ur.). Zv. 1–7. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1962–1989.
90. Dokumenti o komunističnem gibanju na Slovenskem v letih 1919–1921 / Klopčič F., Nedog-Urbanič A. (ur.). Zv. 1–2. Ljubljana: RSS, 1967.
91. Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.–1919. / Ferdo Šišić (ur.). Zagreb: Matica Hrvatska, 1920. 329, VI s.
92. Dokumenti slovenstva / Jože Žontar (ur.). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994. 375 s.
93. Documents on German Foreign Policy: 1918–1945: from the archives of the German foreign ministry. 1918–1945. Series D (1937–1945) / Raymond James Sontag (ed.). London: His Majesty's Stationery Office, 1949–
94. Documents on the Carinthian question. Beograd: Ministry for foreign affairs of the FPRY, 1948. 215 s.
95. Duhovniki za rešetkami: poročila škofu o poletu 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih. Ljubljana: ADS, 2006. 142 s.
96. *Giannini A.* (ed.) Documenti per la storia dei rapporti fra l'Italia e la Jugoslavia. Roma: Istituto per l'Europa orientale, 1934. 463 s.
97. Građa o stvaranju jugoslovenske države: (I.I. 20.XII. 1918) / D. Janković, B. Krizman (ur.). Zv. 1–2. Beograd: Institut društvenih nauka, 1964. XL, 818 s.
98. I documenti diplomatici italiani. I–IX series: 1918–1943. Roma: Ministero degli affari esteri. Commissione per la Pubblicazione dei Documenti diplomatici MCMLIV–MCMLIX.
99. Iz arhivov slovenske politične policije: [UDBA, OZNA, VOS] / Jože Pučnik (ur.). Ljubljana: Veda, 2002. 519 s.
100. Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije. T. 2: Kongresi i zemaljske

- konferencije KPJ: 1919–1937 / Moša Pijade (ur.). Beograd: Istorijsko odeljenje CK KP Jugoslavije, 1949. 497 s.
101. Jugoslavija 1918–1984. Tematska zbirka dokumenata / M. Zečević, B. Petranović (ur.). 2. izd. Beograd:Rad, 1985. 1144 s.
 102. Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata / M. Zečević, B. Petranović (ur.). 2. izd. Beograd:Rad, 1988. 1445 s.
 103. Jugoslovani v Oktobru: Zbornik spominov udeležencev oktobrske revolucije in državljanske vojne v Rusiji (1917–1921) / France Klopčič (ur.). V Ljubljani: Borec, 1969. 788 s.
 104. Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata / Branko Petranović, Momčilo Zečević (ur.). Zv. 1–2. Beograd: Prosveta, 1987.
 105. *Konstantinović M.* Politika sporazuma: dnevničke beleške 1939–1941: londonske beleške 1944–1945 / Mihailo Konstantinović (ur.). Novi Sad: Agencija "Mir", 1998. 663, [2] s.
 106. Krfska konferencija: beleške sa sednica vlade Kraljevine Srbije i predstavnika jugoslovenskog odbora održanih na Krfu 1917 godine, na kojima je donesena Krfska deklaracija. Beograd: Štamparija "Skerlić", 1924. 162 p.
 107. *Merli S.* Documenti inediti dell'Archivio Angelo Tasca: la rinascita del socialismo italiano e la lotta contro il fascismo, 1934–1939 / A. Tasca; S. Merli (ed.). Milano: G. Feltrinelli, impr., 1963. 315 p.
 108. *Mercati A.* (ed.). Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili. Vol. II.: 1915–1954. Vatican, Tipografia Poliglota, 1954. 328 p.
 109. Mimo odprtih vrat: izbrani dokumenti o dejavnosti okupatorjevih sodelavcev na Slovenskem / Božo Repe (ur.). Ljubljana: Borec, 1988. 228 s.
 110. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918–1919: izabrani dokumenti / Marina Štambuk-Škalić, Zlatko Matijević (prired.). Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008. 639 s.
 111. Oktobar u Jugoslaviji 1918–1945: Izbor dokumenata o godišnjicama Oktobra. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1967. 815 s.
 112. *Paulová M.* Jugoslavenski odbor: (povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914–1918) / Milada Paulová. Zagreb: Prosvjetna nakladna zadruga, 1925. XXIII, 603 s.
 113. *Paulová M.* Tajná diplomatická hra o Jihoslovany a světové války: Úřední listy bar. C. Hoetzendorfa, hr. Tiszy, bar. Buriana, hr. Clama-Martinice, gen. pluk. Rhemena, gen. pluk. Sarkotiče a j. / Milada Paulová. Praha: Vesmír, 1923. 187 s.
 114. *Paulová M.* Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918 / Milada Paulová. Praha: Academia, 1968. 626 s.
 115. Peta zemaljska konferencija KPJ: (19–23. oktobar 1940) /(hrvaški, srbski). Beograd: Komunist, 1980. XXIV, 631 s.
 116. Peti katoliški shod v Ljubljani 1923. V Ljubljani: Glavni pripravljalni odbor, 1924. VI, 386 s.
 117. Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917: poročili vojaške in vladne komisije / Janko Pleterski (ur.). Zv. 1–2. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1980–1982.

118. Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rūsenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1946. 202 s.
119. Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929). Ljubljana: Arhivsko društvo, 1998. 208 s.
120. *Prunk J.* Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945 / Janko Prunk. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 147–278.
121. Rad Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Zv. 1–4. Beograd: Ustavotvorna skupština Kraljevine SHS, 1921.
122. Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. (Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ) / Jurij Perovšek (ur.). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1990. 435 s.
123. Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo: 1918–1921 / Peter Ribnikar (ur.). Zv. 1-3. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998–2002.
124. Skriti dokumenti Ivana Pucija / Tomaž Ivešić (pripr.) // Dileme. 2017. S. 213–246.
125. Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine / Josip Mal (ur.). Ljubljana: Leonova družba, 1928. 776 s.
126. Slovenci v očeh imperija. priročniki britanskih diplomatov na pariški mirovni konferenci l.1919. / Ernest Petrič (ur.). Mengeš, Center za evropsko prihodnost, 2007. 530 s.
127. Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. 5 zv. Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1919–1921.
128. Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. 2 zv. Beograd, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1920–1921.
129. 60 let Mestnega arhiva Ljubljanskega / Sergij Vilfan (ur.). Ljubljana: Mestni arhiv Ljubljanski, 1959. 219 s.
130. *Šišić F.* Documenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919 / Ferdo Šišić. Zagreb: Matice Hrvatske, 1920. 329 s.
131. *Šišić F.* Jugoslovenska misao: istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja od 1790–1918 / Ferdo Šišić. Beograd: Balkanski institut, 1937. 279 s.
132. Tito – Churchill, strogo tajno / Dušan Biber (ur.). Beograd: Zagreb: Arhiv Jugoslavije – Globus, 1981. xlvii, 589 p.
133. *Terzić V.* Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza / Velimir Terzić. Kn. 1–2. Beograd: Partizanska knjiga, 1982–1984.
134. Trenta anni di vita e lotte del Partito comunista italiano: Come si costituì il Partito comunista italiano // Quaderni della Rinascita. Rim: Istituto Poligrafico dello Stato, 1952. 260 pg.
135. Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921 / Marjeta Adamič (ur.). Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980. 564 s.
136. Yugoslavia / chapters by Griffith Taylor; edited by Robert J. Kerner. Berkeley; Los Angeles: University of California press, 1949. 558 p.
137. Yugoslavia Political Diaries 1918–1965 / R.L. Jarman (ed.). 4 vol. [Slough]: Archive ed., 1997.

138. Yugoslavia Through Documents: From Its Creation to Its Dissolution / Snežana Trifunovska (ed.). Pt. 1. Dordrecht: Springer, 1994. 1104 p.
139. Yugoslavia Through Documents: From Its Creation to Its Dissolution / Snežana Trifunovska (ed.). Pt.II. Dordrecht: Nijhoff-Brill, 1999. 1396 p.
140. Zapisnici sa sednica delegacije kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920 / Bogdan Krizman, Bogumil Hrabak (ur.). Beograd: Institut društvenih nauka, 1960. 427 s.
141. Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929–1931 / L. Dimić (ur.). Beograd: Službeni list SRJ: Arhiv Jugoslavije, 2002. 412 s.
142. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov / Jože Novak in Jože Čertalič (ur.). Del 6: Borbe v Sloveniji 1941–1944. Knj. 1–17. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1952–1981.
143. Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1869–1945. Del I. Zv. I–II. Ljubljana, 1964–1965.
144. Zbornik Jugoslavije i njenih banovina, gradova, srezova i opština: Saobraćajni uslovi. Beograd 1931, 125 s.
145. Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije. Tom 5: Socialistično gibanje v Sloveniji: 1869-1920 / Moša Pijade (ur.). Beograd: Zgodovinski oddelek CK KP Jugoslavije, 1951. VI, 512 s.
146. Ženevska konferencija o jugoslovenskom ujedinjenju: događaji, dokumenta i komentari / Milan Grol (ur.). Genève: Courrier Serbe, 1918. 80 s.
147. *Živojinović D. R.* Vatikan, Srbija i stvarjanje jugoslovenske države 1914–1920 / Dragoljub R. Živojinović. Beograd: Nolit, 1980. 418 s.
148. *Živojinović D. R., Lučić D.V.* Varvarstvo u ime Hristovo: prilozi za Magnum Crimen / Dragoljub R. Živojinović, Dejan V. Lučić. Beograd: Nova knjiga, 1988. 913 s.
149. *Žutić N.* Kraljevina Jugoslavija i Vatikan: odnos jugoslovenske države i rimske crkve: 1918–1935 / Nikola Žutić. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1994. VIII, 467 s.

Конституції, закони, постанови, угоди, статистика

150. Обзнана Краљевске владе од 29. децембра 1920. // Политика. Број 4.559. 30. децембра 1920.
151. Краљевина Југославија. Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год. Сарајево: Обшта државна статистика, 1932. 467 с.
152. Устав Краљевине СХС ов 28. јуна, 1921. год. Београд: Књижарница Геце Кона, 1921. 48 с.
153. Chicaška izjava 29. junija 1917 // Krfska deklaracija in demokracija. Chicago, Ill.: Slovensko republikansko združenje, 1917. S. 15-16.
154. Finančni zakon za leto 1927/1928 // UL LiMO. Št. 45 / 26.4. 1927. S. 277.
155. Geneva Declaration – 9 November 1918 // Yugoslavia Through Documents: From Its Creation to Its Dissolution / Snežana Trifunovska (ed.). Nijhoff: Springer Netherlands; 1994. 1104 p. P.149–150.
156. Krajevni leksikon dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine. Ljubljana: ZzTPS, 1937.

- 715 s., [24] f. pril. s topografskimi kartami.
157. Kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine // Vestnik prosvetne zveze. 1941. Št. 3. S. 53–54.
 158. Kronika državne oblastne uprave v Mariboru. Uradno izvestje: velikega župana mariborske oblasti za leta 1923–1926. V Mariboru: Veliki župan mariborske oblasti, 1927. 87 s.
 159. Le Traité de Versailles: Texte définitif du Traité de Paix remis aux plénipotentiaires allemands le 16 juin 1919. Paris: Journal "Bonsoir", 1919. 100 s.
 160. Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani // UL NV SHS. Št. 11. 21.11.1918.
 161. Naredba deželne vlade za Slovenijo, s katero se začasno ureja pristojnost in ustroj predsedništva deželne vlade za Slovenijo // UL DVS. 21.02.1920.
 162. Naredba deželne vlade za Slovenijo, s katero se začasno ureja pristojnost poverjenišтва za notranje zadeve // UL DVS. 21.02.1920.
 163. Naredba poverjenišтва za narodno obrambo // UL NV SHS. 6.11.1918.
 164. Naredba poverjenišтва za notranje zadeve // UL NV SHS. 9.11.1918.
 165. Naredba poverjenišтва za notranje zadeve o prosti kolportaži // UL NV SHS. 28.11.1918.
 166. Naredba Narodne vlade SHS v Ljubljani. UL NV SHS. 9.11.1918.
 167. Naredba predsedništva Narodne vlade SHS v Ljubljani // UL NV SHS. 23.11.1918.
 168. Naredba poverjenišтва za pravosodstvo // UL NV SHS. 4.11.1918.
 169. Nova kraljevska beseda kralja Aleksandra // Slovenec. Št. 22. 26.01.1929. S. 2.
 170. Nova ustava za Ljubljansko pokrajino // Slovenec. Št. 104a. 4.05.1941. S. 1.
 171. Novak F. Gospod ban! 6. seja – 17.II.1940. Resolucija Ferdinanda Novaka za Banovino Slovenijo 17. februar 1940 // Šmid G. Resolucija Ferdinanda Novaka za Banovino Slovenijo [Elektronski vir] / Gašper Šmid (pripr.) // Arhivalija meseca. 2012, marec. Режим доступа: http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/arhivalije_meseca/arhivalija_meseca_marec_2012/
 172. Okrožnica Pija XI. Divini redemptoris o brezbožnem komunizmu / Aleš Ušeničnik: Prevod, pripombe in pojasnila. Domžale-Groblje: Misijonska tiskarna, 1937. 100 s.
 173. Okrožnica Pija XI. Quadragesimo anno: o obnovi družbenega reda / Aleš Ušeničnik: Prevod in razlaga. 3. izdaja. Domžale-Groblje: Misijonska tiskarna, 1940. 287 s.
 174. Opsta državna uprava. Banovine. Srezovi, opstine i gradovi: Sastav, statlstika i šematizam svih drzavnih ustanova / sestavil Viktor Manakin. Almananah Kraljevine Jugoslavije. Zagreb. 1932. Št. VI. 448 s.
 175. Popis stanovništva: 1931: Dravska banovina. Beograd: s.n., 1945. 32 s.
 176. Poslovník kraljevske banske uprave Dravske banovine. V Ljubljani: Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1931. 56 s.
 177. Poslovník ljubljanske oblastne skupščine, sklenjen na skupščinski seji 28. februarja 1927. Ljubljana: S.l., 1927. 12 s.
 178. Poslovník oblastne skupščine mariborske oblasti kraljevine Srbov, Hrvatov in

- Slovencev v Mariboru. Maribor: S.l., 1927. 14 s.
179. Poslovník za občá upravna oblastva / [izdalo] Ministrstvo notranjih poslov. Ljubljana: Kraljevska banska uprava Dravske banovine, [1931]. 50 s.[8] f.
 180. Pravilnik o organizaciji in delovanju banskih svetov // SL Kr. BUDB. Št. 19. 20.08. 1930.
 181. Program nove vlade // Slovenec. Št. 16. 19. 1. 1929. S. 1.
 182. Proklamacija Njegovega veličanstva kralja z dne 6. januarja 1929 in njegov nagovor na ministre. Zakon o kraljevski oblasti in o vrhovni državni upravi. Zakon o zaštiti javne varnosti in reda v državi. Zakon o izpremembah in dopolnitvah zakona o tisku z dne 6. avgusta 1925. Zakon o izpremembi zakonov o občinah in oblastnih samoupravah. Zakon o izpremembi in dopolnitvi zakona o državnem svetu in upravnih sodiščih z dne 17. maja 1922. Zakon o izpremembah in dopolnitvah v zakonu o glavni kontroli z dne 30. maja 1922. Zakon o državnem sodišču za zaščito države. Zakon o postavljanju, premeščanju, prevajanju na drugo dolžnost ali stroko, postavljanju na razpoloženje, upokojevanju in odpuščanju državnih uradnikov. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1929 (v Ljubljani: Delniška tiskarna). 47 s.
 183. *Protić S.M.* Privremeni poslovnik za Ustavotvornu Skupštinu / po predlogu Stojana M. Protića. Beograd: Pantić i drug., 1921. 32 s.
 184. *Protić S.M.* Oko Ustava: kritika i polemika / Stojan M. Protić. Beograd: G. Kon, 1921. 93 s.
 185. *Protić S.M.* Uoči Ustavotvorne Skupštine / Stojan M. Protić. Beograd: G. Kon, 1920. 85 s.
 186. *Protić S.M.* Tri dokumenta ili Jedan list iz istorije naših dana / Stojan M. Protić. Beograd: G. Kon, 1921. 28 s.
 187. Resolucija kulturnega odseka Narodnega sveta v Ljubljani // *Erjavec F.* Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev // *Zgodovinski zbornik* 1958. Slovenska kulturna akcija. Buenos Aires, 1958. S. 24.
 188. Resolucija kulturnega odseka Narodnega sveta v Ljubljani // *Prunk J.* Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 191–192.
 189. Saopštenje o osnivanju Narodnog veća (Narodni svet) u Ljubljani // Građa o stvaranju jugoslovenske države: (1.I. 20.XII. 1918) / Janković D., Krizman B. (ur.). Beograd: Institut društvenih nauka, 1964. Zv. I. S. 256–257.
 190. Sedar K. Bogojinska resolucija // *ZČ.* 2010. Št. 3–4. S. 437.
 191. Spezialortsrepertorium für das Österreichisch-Illyrische Küstenland: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. VII. / Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission. Wien: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1918. 142 s.
 192. Spezialortsrepertorium von Kärnten: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. V. / Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission. Wien: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1918. 121 s.
 193. Spezialortsrepertorium von Krain: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. VI. / Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission. Wien: Verlag der Deutschösterreichischen

- Staatsdruckerei, 1919. 156 s.
194. Spezialortsrepertorium von Steiermark: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. IV. / Herausgegeben von der K. K. Statistischen Zentralkommission. Wien: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1917. 239 s.
 195. Spisak narodnih poslanika Privremenog narodnog predstavništva Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca za 1919/20. godinu. Beograd: b. i., 1919. 16 s.
 196. Splosni pregled Dravske banovine: Glavni statistični podatki. Upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 / Državni statistični urad v Zagrebu. Ljubljana: Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1939. 256 s.
 197. Sporazum Cvetković–Maček // Jutro. Leto XX. Št. 198. 26. 8. 1939. S. 1.
 198. Sporazum Cvetković–Maček // Temelji i ciljevi kraljevine Jugoslavija. Dokumenti / srbski (cirilica). Beograd: [K. M. Bojković], 1940. S. 22–24.
 199. Splošni pregled Dravske banovine: glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma / Državni statistični urad v Zagrebu. Ljubljana: Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1939. 256 s.
 200. Uredba in pravilnik glede banovinskega proračuna Dravske banovine za leto 1934./1935.; Uredba in pravilnik glede "Bednostnega sklada" za leto 1934./1935. V Ljubljani: Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1934. 35 s.
 201. Uredba o Banovini Hrvatskoj // Službene novine Kraljevine Jugoslavije. 26. 08. 1939. Broj 194-A-LXVIII. S. 509.
 202. Uredba o načinu poslovanja, pravicah in dolžnostih državnega odbora in o načinu, uporabljanju in izvrševanju ukrepov, predlaganih z.i. izvajanje varčevanja v državni upravi // UL LiMO. Št. 56 / 21.05. 1927. S. 545–346.
 203. Uredba o prenosu poslov na oblastne samouprave // UL LiMO. Št. 123. 13. 12. 1927.
 204. Uredba o proširenju propisa uredbe o banovini Hrvatskoj na ostale banovine // Službene novine Kraljevine Jugoslavije. 26. 8. 1939. Broj 194-A-LXVIII. S. 510.
 205. Uredba o razdelitvi države na oblasti // UL PUS. Št. 49, 15.05. 1922.
 206. Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – Vidovdanski ustav (1921). [http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20kraljevine%20SHS_Vidovdanski%20ustav%20\(1921\).pdf](http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20kraljevine%20SHS_Vidovdanski%20ustav%20(1921).pdf)
 207. Ustav kraljevine Jugoslavije / srbski (latinica) // Zbirka zakona. 1931. Zv. 45. Beograd: G.Kona; Privrednik, 1931. 57 s.
 208. Ustav Kraljevine Jugoslavije: obnarodovan u «Službenim Novinama» 3. septembra 1931 / (hrvaški). Zagreb: Kugli, 1931. 29 s.
 209. Ustav kraljevine Jugoslavije / srbski (latinica) // Zbirka zakona. 1931. Zv. 45. Beograd: G.Kona; Privrednik, 1931. 57 s.
 210. Ustav kraljevine Jugoslavije. Spomenica 10-godišnjice vladanja Nj. Vel. Aleksandra I. kralja Jugoslavije. 1921 –1931 / (hrvaški). Zagreb: ["merkantile"], 1931. 8°
 211. Ustava Kraljevine Jugoslavije // SL kr. BUDB. Št. 53. 10.09. 1931.
 212. Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev // UL PUS. Št. 87. 27.07. 1921.

213. Ustavi i vlade kneževine Srbije, kraljevine Srbije, kraljevine SHS i kraljevine Jugoslavije (1835–1941) / Dušan Mrdenović (ur.). Beograd: Nova knjiga, 1988. 291 s.
214. Ustavni predlog Jugoslovanskega kluba // Hohnjec J. O ustavi naše države // Slovenci v desetletju 1918–1928. Ljubljana 1928. S. 325–338.
215. Verbum regis // Slovenec. Št. 16. 19.01. 1929. S. 1.
216. Volilni red za Ustavotvorno Skupščino Kraljevine SHS / Štefan Sagadin (ur.). V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1920. 98 s.
217. Začasni poslovnik // UL PUS. Št. 97. 18.09. 1922.
218. Zakon o banski upravi z dne 7. 11. 1929 // UL Kr. BUDB. Št. 1. 20.11.1929.
219. Zakon o državnem sodišču za zaščito državev // UL LiMO, 5/1929.
220. Zakon o državnem sodišču za zaščito države: Državno sodišče za zaščito države // Jutro. 8.01. 1929.
221. Zakon o izpremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929 // UL LiMO, 25/1929.
222. Zakon o izpremembah zakona, po katerem so se izvršile volitve dne 28. novembra 1920: Mi Aleksander I., po milosti... potrjujemo // Volilni red za ustavotvorno skupščino. V Ljubljani: Delniška tiskarna, 1922. 12 s.
223. Zakon o izpremembah zakona, po katerem so se izvršile volitve dne 28. novembra 1920 // UL PUS. 26. 7. 1922.
224. Zakon o kraljevi oblasti in vrhovni državni upravi z dne 6. januarja 1929 // Slovenec, 8.01. 1929.
225. Zakon o občem upravnem postopku; Zakon o banski upravi; Pravilnik o organizaciji in delu banskih svetov / [prevod Rudolf Andrejka]. V Ljubljani: Merkur, 1931. 131 s.
226. Zakon o občni upravi // Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo. št. 49, 15. 05. 1922.
227. Zakon o oblastni in sreski samoupravi // UL PUS. Št. 49, 15. 5. 1922.
228. Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja z dne 3.10. 1929 // Uradni list dravske banovine. Št. 100. 9.10. 1929. Zakon Št. 399.
229. Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja; Zakon o banski upravi; Zakon o praznikih // Zbirka zakonov. Sn. 37. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1930. 58 s.
230. Zakon o volilnih imenikih // Zakoni in uredbe. Zvezek XII. Ljubljana: Merkur, 1931. 14 s.
231. Zakon o volilnih imenikih s spremembami in dodatki. Ljubljana: Merkur, 1938. 34 s.
232. Zakon o volilnih imenikih z izpremembami in dodatki; Zakon o volitvah narodnih poslancev z izpremembami in dodatki, tolmačenji itd. / Pohar Robert (prired.). V Ljubljani: Merkur, 1935. 70 s.
233. Zakon o volitvah narodnih poslancev za Narodno skupščino z dne 10. septembra 1931 // Uradni list Dravske banovine. 13. 09. 1931. 14 s.
234. Zakon o izpremembah in dopolnitvah zakona o volitvah narodnih poslancev za Narodno skupščino z dne 10. septembra 1931 z izpremembami in dopolnitvami z dne 26. septembra 1931 // Zakoni in uredbe. XII. Zvezek. Ljubljana: Merkur,

1931. 24 s.
235. Zakon o izpremembah in dopolnitvah zakona o volitvah narodnih poslancev za narodno skupščino z dne 10. septembra 1931 z izpremembami in dopolnitvami z dne 26. septembra 1931 // SL Kr. BUDB. 1933. Br. 38.
236. Zakon o volitvi narodnih poslancev s spremembami in dodatki, tolmačenji itd. Ljubljana: Merkur, 1938. 4 s.
237. Zakon o volitvah poslancev za ustavodajno skupščino // UL DVS. 15. 09. 1920. 4 s.
238. Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi // UL LiMO. 5/1929.
239. Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi // Slovenec. 8. 01. 1929.
240. Zapisnik sa sednice Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS na kojoj je prihvaćen zajednički predlog sedmorice članova Vijeća i naputak na delegate koji će ići u Beograd // Građa o stvaranju jugoslovenske države: (1.I. – 20.XII. 1918) / Dragoslav Janković, Bogdan Krizman (ur.). Zv. 2. Beograd: Institut društvenih nauka, 1964. S. 646.

Документи і матеріали:

241. Густинчич Д. Национальное движение словенцев накануне и в период войны 1914–1918 гг. / Драготин Густинчич // Историк-марксист. 1941. № 5. С.82–91.
242. Миленковић П. Историја грађења железница и железничка политика код нас (1850–1935) / Петар Миленковић. Београд: Министарство саобраћаја КЈ, 1936. 91 s.
243. Пауновић С. Крвава православна литија у Београду / С. Пауновић. Београд: s. n., 1937. 20 c.
244. Andrejka V.J. Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes / Viktor Anrejka // Slovenci v desetletju 1918–1928 / Josip Mal (ur.). Ljubljana: Leonova družba, 1928. S. 269–295.
245. Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva: (1390–1930) / Viktor Novak (ur.). Beograd: Državna štamparija, 1930. 931 s.
246. Arhiv za zgodovino in narodopisje III / Fran Kovačič (ur.) // ČZN. 1932. S. 97–220.
247. Bjelajac M., Trifunović P. Između vojske i politike. Biografija generala Dušana Trifunovića (1880–1942) / Mile Bjelajac, Predrag Trifunović. Beograd: INIS – Narodni Muzej Kruševac, 1997. 339 s.
248. Bjelajac M. S. General Dragiša Pandurović. Život i svedočenja / Mile Bjelajac. Beograd: INIS, 2007. 511 s.
249. Bićanić R. Ekonomska podloga hrvatskog pitanja / Rudolf Bićanić. Zagreb: Maček, 1938.
250. Binter B., Štrukelj V. Zgodovina Jugoslovanov: za četrti razred srednjih šol / Bogdan Binter, Vojteh Štrukelj. Ljubljana: Jugoslovansko profesorsko društvo, 1938. 180 s.
251. Bister F. J. Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju: življenje in delo: 1872–1918 / Feliks Bister. Ljubljana: Slovenska matica, 1992. 295 s.
252. Bizilj L. Cerkev v policijskih arhivih / Ljerka Bizilj. Ljubljana: Samozaložba,

1991. 165 p.
253. *Bogataj L.* Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave / Lovro Bogataj // *Slovenci v desetletju 1918–1928* / Josip Mal (ur.). Ljubljana: Leonova družba, 1928. S. 374–379.
 254. *Boj za obstoj in svobodo Slovenije.* Ljubljana: Tajništvo Slovenske ljudske stranke, 1924. 85 s.
 255. *Cemović M.* Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije / Marko P. Cemović. [Beograd: s. n.], 1937. 32 s.
 256. *Cvijić J.* Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje: osnove antropogeografije / Jovan Cvijić. Knj. 1. Zagreb: Hrvatski štamparski zavod, 1922.
 257. *Cvijić J.* Geografski i kulturni položaj Srbije / Jovan Cvijić. Sarajevo: I.Đ.Đurđević, 1914. 31 s.
 258. *Cvijić J.* Granice i sklop naše zemlje / Jovan Cvijić // Jovan Cvijić. Cvijićeva knjiga. Beograd: Štamp. Sv. Sava, 1927. S. 1–23.
 259. *Cvijić J.* Severna granica južnih Slovena / Jovan Cvijić // Cvijić J. Govori i članci. Kn. II. Beograd: Napredak, 1921. S. 155–167.
 260. *Čermelj L.* Med prvim in drugim tržaškim procesom / Lavo Čermelj. Ljubljana: Slovenska matica, 1972. 241 s.
 261. *Čermelj L.* Slovenci in Hrvatje pod Italijo: demografska študija po povojni uradni statistiki / Lavo Čermelj. Ljubljana: "Nasta", 1938. 51 s.
 262. Čigav je Balkan // *Misel in delo: Kulturna in socialna revija*, VI. 1940. Št. 2–3. S. 25–28.
 263. *Čorović V.* Rasa in vera v srbski prošlosti / Vladimir Corović. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1921. 29 s.
 264. *Davidović L.* Formiranje zajedničke vlade za Kraljevinu SHS / L. Davodivić // *Pravda*. 8.–11.04.1938. S. 1–2.
 265. *Debeljak T.* Zgodovinska osnova narodno osvobodilne borbe v Sloveniji / Tine Debeljak // *Zbornik Svobodne Slovenije*. 1951. Št. 1. S. 95–126.
 266. *Debevec P., Pivka F.A.* Mariborska letalska stotnija / Pavel Debevec, Franjo A. Pivka // *Kronika slovenskih mest*. 1935. Št. 4. S. 304–312.
 267. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine. Zv. 1–3. Beograd, Opšta državna statistika, 1938.
 268. *Delo zastopnikov Slovenske ljudske stranke.* Ljubljana: Tajništvo SLS, 1928. 69 s.
 269. *Dolenc M.* Pravna zgodovina za slovensko ozemlje. Ljubljana: Akademsko založba, 1935. XV, 559 s.
 270. *Dolenec I.* Politični katekizem ali Kaj mora vsak državljan vedeti o politiki?. V Ljubljani: Tajništvo SLS, 1920. 96 s.
 271. *Dolinar F.* Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918 / Franjo Dolinar // *Zrenja in uvidi: Zbirka*. Št. II. Buenos Aires: Sij, 1971. 47 s.
 272. *Ehrlich L.* Mirovna konferenca in Jugoslavija / Lambert Erlich // *Koledar Družbe sv. Mohorja: za navadno leto 1922*. Prevalje: Družba sv. Mohorja, 1921. S. 17–42.
 273. *Ehrlich L.* Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20 / Lambert Erlich //

- Acta ecclesiastica Sloveniae. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze, 2002. Št. 24. S. 15–640.
274. *Erjavec F.* Slovenci: zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled / Fran Erjavec. V Ljubljani: Jugoslovanska knjigarna, 1923. 259 s.
 275. *Freyer H.* Alphabetisches Verzeichniß aller Ortschafts- und Schlusser-Namen des Herzogthums Krain in Deutsch und Krainischer Sprache, nebst der Decanats- und Pfarr-Eintheilung, in welcher die Ortschaft liegt, sammt Angabe der Entfernung derselben vom Curat-Orte als Commentar zur Special-Karte des Herzogthums Krains / Heinrich Freyer. Ljubljana: Druck von Josef Blasnik, 1846.
 276. *Gabrovšek F.* V začetku volivne borbe / Franc Gabrovšek // Socialna misel. VI. Ljubljana: Konzorcij, 1927. 68 s.
 277. *Gašpar T.J.* Veľký rok, komentáre k vzniku slovenského štátu / Tido J. Gašpar. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1939. 229 s.
 278. *Gangl E. L.* Sokolstvo in javno življenje / Engelbert L. Gangl // Jutro. Št. 16a. 21.01.1940. S. 1.
 279. *Gelfand L.E.* The Inquiry, American Preparation for Peace 1917–1919 / Lawrence E. Gelfand. New Haven, Yale un-ty press, 1963. P. 320. xiv, 387 p.
 280. *Gosar A.* Banovina Slovenija: politična, finančna in gospodarska vprašanja / Andrej Gosar. Ljubljana: Dejanje, 1940. 39 s.
 281. *Gosar A.* Finančna in gospodarska stran vprašanja o slovenski banovini / Andrej Gosar // Dejanje: revija za kulturo, gospodarstvo in politiko. 1939. Št. 9. S. 349–368.
 282. Govor ministra A. Kramerja: o splošnem političnem položaju // Slovenski narod. 12. 12. 1918.
 283. *Gradnik A.* Italijanska lirika (slovenski prevodi) / A. Gradnik. Ljubljana: Umetniška propaganda, 1940. XVIII, 391 s.
 284. *Grivec F.* Pravoslavje / Fran Grivec. Ljubljana: Apostolstvo sv. Cirila in Metoda, 1918. 117 s.
 285. I comunisti e le elezioni ieri e oggi. Milano: Movimento Operaio, 1957. 46 pg.
 286. *Ilić M.* Pred konkordatom: povodom zakonskog predloga upućenog Narodnoj skupštini / Mihailo Ilić. Beograd: A. M. Popović, 1937. 38 s.
 287. *In der Maur G.* Die Jugoslawen einst und jetzt / Gilbert in der Maur. Band 1 und 2. Wien: Wirtschaft und Kultur Payer & Co., 1936-1938.
 288. *Isac I.-N.* The United States of Greater Austria – a step towards European Union? / I.-N. Isac // Europe as viewed from the margins. An East-Central European perspective during the long 19th Century / Silviu Miloiu, Ion Stanciu (ed.). Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2007. P. 184–185.
 289. *Jareb J.* LeRoy King's reports from Croatia March to May 1919 // Journal of Croatian studies. 1960. Vol. I. S. 75–168.
 290. *Jovanović M.* I opet o konkordatu / Platon, episkop. Karlovci: [b. i.], 1937. 77 s.
 291. Jubilarna knjiga Državnih Železnica Kraljevine Jugoslavije: 1919–1929 / Boško Bogdanović (ur.). Beograd: Državne Železnice, 1929. 506, CLXVIII s.
 292. JRZ. Dejanja govore: Tri leta dela za državo in za Slovenijo [1935–1938]. V

- Ljubljani: Banovinsko tajništvo JRZ, [1938?]. 56 s.
293. *Jugoslavicus*. Borba Slovenaca za Jugoslaviju: (An. Krek, An. Korošec i drugovi u austrijskom parlamentu) / napisao jugoslavikus. Beograd: [s.n.], 1934. 76 s.
 294. Jugoslavija na tehničkom polju: 1919–1929 / Rajko Kušević (ur.). Zagreb: Udruženje jugoslavenskih inženjera i arhitekta, 1930. 287 s.
 295. *Kaclerović T.* Obznana (29 decembar 1920): Prilozi za istoriju sindikalnog pokreta Jugoslavije / Triša Kaclerović. Beograd: Rad, 1952. 80 s.
 296. Kaj hočemo? // Slovenska politika. Št.1. Nov. 1939. 7 s.
 297. Kaj hočemo? // Prispevki za zgodjvino delavskega gibanja. 1983. S. 155–165.
 298. Kamniška izjava JSZ // Delavska pravica. 8.09. 1938.
 299. Kamniška izjava JSZ // Prunk J. Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Ljubljana 1978, S. 169.
 300. *Koblar F.* Slovenska književnost v zadnjih desetih letih / France Koblar // Stovenci v desetletju 1918–1928 / Josip Mal (ur.). Ljubljana: Leonova družba, 1928. S. 644–646.
 301. Konkordat i kritika konkordata. – Beograd: t. "Privredni pregled", 1937. 104 s.
 302. *Korošec A.* Dr. A. Korošec slovenski mladini / Anton Korošec // Slovenec. Št. 56. 8.03. 1940. S. 1.
 303. *Korošec A.* Odnos između katoličke crkve i države / Anton Korošec // Nova Evropa. 1923. Št. 1. S. 21–23.
 304. *Korošec A.* Postanek Jugoslavije / Anton Korošec // Kranjec S. Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije 16. Oktobra 1925. // Zgodovinski časopis. 1962. S. 219–229.
 305. *Korošec A.* Slovenacka pučka (ljudska) stranka / Anton Korošec // Nova Evropa. 1923. Št. 7. S. 217–218.
 306. *Kostić L.* Komentar ustava kraljevine Jugoslavije od 3 septembra 1931: (Jugoslovensko ustavno pravo) / Laza M. Kostić. Beograd: Izdavačko i knjižarsko preduzeće G. Kon, 1934. 298 s.
 307. *Kovačič F.* Slovenska Štajerska in Prekmurje: zgodovinski opis / Fran Kovačič. Ljubljana: Matica Slovenska, 1926. 418 s.
 308. *Kralj J.* Nekaj osnovnih misli o državi / Janko Kralj // Križ na gori. 1925–1926. Št. 5–6. S. 89.
 309. *Kralj J.* Program in taktika ljudske stranke / Janko Kralj // Socialna misel. Zv. I. Ljubljana: Konzorcij, 1922. S. 12–14.
 310. *Kramer A.* Govor ministra A. Kramerja: o splošnem političnem položaju / Albert Kramer // *Stovenski narod*. 12.12.1918.
 311. *Krek J.E.* Za narodno zedinjenje / Janez Evangelist Krek // Hrvatska država. 4.09. 1917.
 312. *Krek J.E.* Za narodno zedinjenje / Janez Evangelist Krek // Pleterski J. Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. Ljubljana: Slovenska matica, 1971. S. 295–296.
 313. *Krek J.E.* Za narodno zedinjenje / Janez Evangelist Krek // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 177–181.
 314. *Kristan E.* Narodno vprašanje in Slovenci / Etbin Kristan // Knjižnica Čas.

- "Naprej" v Ljubljani. Št. 11. V Ljubljani: Delavska Tiskovna Družba, 1908. 47 s.
315. *Krizman B.* Predavanje dr. Antona Korošca o postanku Jugoslavije / Bogdan Krizman // Historijski Pregled V. 1959. Br.1. S. 64.
 316. *Krizman B.* Zapisnici središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu / Bogdan Krizman // Starine. 1958. S. 331–386.
 317. *Krizman B.* Zapisnici središnjeg odbora "Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba" u Zagrebu / Bogdan Krizman. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti // Starine. 1958. Knj. 48. S. 331–386.
 318. *Krizman B.* Diplomatska prepiska predstavnika Kraljevine SHS na Pariškoj mirovnoj konferenciji (15.I.1919–20.VI.1919) / Bogdan Krizman // Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine, 11/1962. S. 341–342.
 319. *Krošelj J.* Borba za konkordat in dr. Korošec / Janko Krošelj // Zbornik Svobodne Slovenije 1966. Buenos Aires: Svobodna slovenija, 1966. S. 181–202.
 320. Krvava litija: istina o događajima kod Saborne crkve. Beograd: s. n., 1937. 80 s.
 321. *Kušej G.* O razmerju med državo in veroizpovedmi po jugoslovanski verski zakonodaji / Gorazd Kušej. Ljubljana: T. Slovenija, 1937. 34 s.
 322. *Kušej R.* Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v Kraljevini SHS / Rado Kušej. Ljubljana: Založba juridične fakultete, 1927. XVI, 695 s.
 323. *Kušej R.* Konkordat: ustava in verska ravnopravnost / Rado Kušej. Ljubljana: Blasnik, 1937. 73 s.
 324. *Kušej R.* Verska anketa u Beogradu i njeni zaključci / Rado Kušej. Ljubljana: R. Kušej, 1922. 48 s.
 325. *Lončar D.* Politično življenje Slovencev: (od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta) / Dragotin Lončar. 2. izd. V Ljubljani: Slovenska Matica, 1921. 177 s.
 326. *Lončar D.* Politika in zgodovina: nekoliko odgovorov na dnevna vprašanja / Dragotin Lončar. V Ljubljani: J. Blasnika nasledniki, 1923. 154 s.
 327. *Loncar D.* The Slovenes: a social history (from the earliest times to 1910) / Dragotin Lončar / Eng. transl. of ed. 1911 by Klančar A.J. Cleveland: American Jugoslave printing and publishing Co., 1939. 77 p.
 328. *Lovrić B.* Katolička Crkva u Srbiji: pod zaštitom A.U.Monarhije / Bruno Lovrić. U Nišu: Sv. Car Konstantin, 1930. 68 s.
 329. *Marinko M., Kavčič S.* Politično poročilo / Organizacijsko poročilo: na II. kongresu KPS / Miha Marinko, Stane Kavčič. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1949. 165 s.
 330. *Marušić D.* Jugoslovanski mladini! / Drago Marušić // Zvonček. Št.2. 18.10.1934. S. 40–43.
 331. *Melik A.* Jugoslavija. Zemljepisni, statistični in gospodarski pregled / Anton Melik. I. Del. 2. izd. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1924. 427 s.
 332. *Melik A., Orožen J.* Zgodovina Jugoslovanov za nižje razrede srednjih šol. Zv. 1-2. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928-1929.
 333. Na novo delo za avtonomijo Slovenije. [S. l.]: Tajništvo SLS, 1926. 22 s.
 334. „Na potu v lepšo bodočnost Jugoslavije”: Iz izjave vodilnega liberalnega politika tridesetih let dr. Alberta Kramerja beograjskemu listu „Vreme” iz dne 5.

- oktobra 1929 // Jutro. 6.10.1929.
335. Nacionalni socialni programi pri Slovencih: razstava Arhiva SR Slovenije / Kos J., Umek E. (ur.). Lj.: Arhiv SR Slovenije, 1975. 91 p.
 336. Načela politična, gospodarska, socialna. Sprejeta kot osnova delovnega programa na seji banovinskega odbora OJNS v Ljubljani 5.sept. 1940.: Okrožnica 1940/41. / Omladina Jugoslavenske Nacionalne Stranke. Ljubljana: [Nar. Tisk.], 1940. 70 s.
 337. *Nagode Č.* Naravne osnove smotrne upravne ureditve naše države / Črtomir Nagode // Misel in delo. 1939. Št.11–12. S. 349–364.
 338. Narodni odbor za Slovenijo: namen naše narodne politike / Miloš Stare (ur.). Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1980. 61 s.
 339. *Natlačen M.* Banovinske samouprave v okviru ustave od 3. septembra 1931 / Marko Natlačen // Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije / Jože Lavrič (ur.). Ljubljana: Jubilej, 1939. S. 129–134.
 340. *Natlačen M.* Oblastne samouprave v Sloveniji / Marko Natlačen // Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine / Josip Mal (ur.). Ljubljana: Leonova družba, 1928. S. 339–357.
 341. „Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi": Ljubljanske punktacije // Jutro. Št. 9. 11.1.1933.
 342. *Ogris A.* Politične stranke / Albin Ogris. V Ljubljani: samozal., 1926. 270 s.
 343. *Orožen J.* Zgodovina najnovejše dobe (1815-1920) za VIII. razred srednjih šol / Janko Orožen. Ljubljana: Tiskarna Merkar, 1933. 198 s.
 344. *Pečjak R., Baukart J.* Zgodovina za četrti razred meščanskih šol : življenje Slovanov v novem veku / Rudolf Pečjak, Jan Baukart. V Ljubljani: Jugoslovanska knjigarna, 1939. 191 s.
 345. *Perovšek J.* Srečanje dr. Antona Korošca in ing. Dragotina Gustinčiča novembra 1918 v Ženevi / Jurij Perovšek // Prispevki za novejšo zgodovino. 2010. Št. 1. S. 189–192.
 346. *Pirkmajer O.* Zakon o državljanstvu z razlago: uredba za izvrševanje zakona / Otmar Pirkmajer. Maribor: samozaložba, 1929.
 347. *Pivec M.* Programi političnih strank in statistika volitev / Melita Pivec // Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine / Josip Mal (ur.). Ljubljana: Leonova družba, 1928. S. 357–373.
 348. *Popovici A.C.* Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn / Aurel Constantin Popovici. Leipzig, 1906. 308 f.
 349. Pravoslavlje i konkordat: kritički osvrt na poslednje događaje. Beograd: samozaložba, 1935. 84 s.
 350. Predlogi Jugoslovanskega kluba // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 192-195.
 351. *Prepeluh A.* Ideja ali dogma / Albin Prepeluh. Naprej, 22.09. 1917.
 352. *Prepeluh A.* Ideja ali dogma / Albin Prepeluh // Zgodovinski arhiv KpJ. Tom 5. Beograd: CK KPJ, 1951. S. 290–291.
 353. *Prepeluh A.* Ideja ali dogma / Albin Prepeluh // Prunk J. Slovenski narodni

- programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 182–185.
354. *Prepeluh A.* Naš veliki socijalni problem agrarna reforma / Albin Prepeluh. Ljubljana: Zveza slovenskih agrarnih interesentov, 1933. 135 s.
 355. Prevod poročila nemškega odpravnika poslov v Beogradu 5. aprila 1941 zunanjemu uradu v Berlin o usodi Slovenije v sodelovanju z Nemčijo // Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodnem spominu: Slovenski zbornik 2007 / Janez Stanovnik, Slavko Grčar, Hardvik Pirnovar (ur.). Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007. S. 348–349.
 356. *Prijatelj I.* Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857 / Ivan Prijatelj. V Ljubljani: Slavistično društvo, 1937. 134 s., [1] f.
 357. *Prijatelj I.* Iz naroda za narod! / Ivan Prijatelj // I. shod narodno-radikalnega dijaštva od 5. do 8. kimavca 1905 / Gregor Žerjav (ur.). V Trstu; V Ljubljani: Prosveta-Omladina, 1905. 136 s.
 358. *Prijatelj I.* Kulturna in politična zgodovina Slovencev: 1848–1895 / Ivan Prijatelj // Anton Ocvirk (ur.). Zv. 1–5. V Ljubljani: Akademsko založba, 1938–1940.
 359. *Prijatelj I.* Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60-ih in 70-ih let / Ivan Prijatelj // Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede. 1928. S. 57–138.
 360. Program Jugoslavske Radikalne zajednice // Slovenec. Št. 189. 20.8. 1935.
 361. Punktacije Slovenske ljudske stranke // Il Piccolo. 3.01. 1933.
 362. Punktacije Slovenske ljudske stranke // Jutro. 11. 01. 1933.
 363. Razglas o ustroju pokrajinske uprave za Slovenijo // UL PUS, 10.08. 1921.
 364. Razgovor o pripravah in akciji na Natlačen dr. Marka 13.10.1942 // Žižek S. Kdo je uprizoril 13. oktober 1942. Nova Slovenska zaveza. 2007. Št. 66. S. 45.
 365. Resolucija banovinskega vodstva JRKD // Jutro. 8.01.1933. S. 1.
 366. Resolucija banovinskega vodstva JRKD // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 222–223.
 367. *Sagadin Š.* Naš sadašnji ustavni položaj / Štefan Sagadin. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1920. 77 s.
 368. *Salvemini G.* Italy and the Southern Slavs / Gaetano Salvemini // The Quarterly Review. ' Vol. 231. January 1918. Pp.11–12.
 369. *Simić S.* Jugoslavija i Vatikan / Sima Simić. Zagreb: [s. n.], 1937. 202 s.
 370. *Slavič M.* Narodnost in osvoboditev Prekmurcev / Matija Slavič // Slovenska krajina: zbornik ob petnajstletnici osvobojenja / Vilko Novak (ur.). Beltinci: Konzorcij, 1935. 133 s., XIII f.
 371. *Slavič M.* Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki / Matija Slavič. 2. dop. izd. Murska Sobota: Pomurska založba, 1999. 348 s.
 372. *Slavič M.* Prekmurje / Matija Slavič. Ljubljana: Slovenska krščansko-socialna zveza, 1921. 131 s.
 373. Slovenskim volivcem za 11. september 1927. Ljubljana: Tajništvo SLS, 1927. 63 s.
 374. Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine / Josip Mal (ur.). Ljubljana: Leonova družba, 1928. 776 s.
 375. Slovenci v očeh imperija. priročniki britanskih diplomatov na pariški mirovni

- konferenci l.1919. / Ernest Petrič (ur.). Mengeš, Center za evropsko prihodnost, 2007. 530 s.
376. Slovenska Deklaracija // Prunk J. Slovenski narodni programi. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. S. 221.
377. Slovenska zemlja: opis slovenskih pokrajin v prirodoznanskem, statistiskem, kulturnem in zgodovinskem obziru. 7 v. Ljubljana: Matica slovenska, 1892–1926.
378. *Smodej F.* Mi smo dobri Jugoslovani in ostanemo dobri Slovenci / Franc Smodej // Ponedeljski Slovenec. Št. 23. 8. 7. 1936. S.2.
379. *Smodlaka J.* Sastav prve Jugoslovenske vlade / Josip Smodlaka // Nova riječ. Zagreb 1940. S. 65–75.
380. Sodite po delih!: Kažipot slovenskim volilcem v boju za slovensko samostojnost. Ljubljana: samozal., 1923. 76 s.
381. *Šmid G.* Resolucija Ferdinanda Novaka za Banovino Slovenijo / Gašper Šmid // Arhivalija meseca. 2012, marec. Режим доступа: http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/arhivalije_meseca/arhivalija_meseca_marec_2012/
382. Temeljni nauk »Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev« // Avtonomist. 24.10.1924. Št. 44. S. 2–3.
383. Temeljni nauk »Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev« / Albin Prepeluh, Dragotin Lončar (pripr.). V Ljubljani: J. Blasnika Nasl., 1925. 4 s.
384. *Togliatti P.* La formazione del gruppo dirigente del Partito Comunista Italiano nel 1923–1924 / Palmiro Togliatti. Roma: Editori riuniti, 1962. 380 p.
385. *Togliatti P.* Trent'anni di vita e lotte del Partito Comunista Italiano / Palmiro Togliatti // Quaderni della Rinascita. Vol. II. Roma: Istituto Poligrafico, 1952. Pp. 195–263.
386. *Toš N.* Vrednote na prehodu II.: Slovensko javno mnenje 1990–1998: ponovljena vprašanja iz sklopa politbarometer / Niko Toš (ur.). Ljubljana: IDV CJMMK, 1999. XX, 939 s.
387. *Tratnik F.* Narodnostni referat / Fran Tratnik // Peti katoliški shod v Ljubljani 1923. V Ljubljani: Glavni pripravljalni odbor, 1924. S. 344–345.
388. *Trček P.* Unec, Rakek in Dravska banovina skozi besedo Štacnarja / Petra Trček // Notranjsko-kraške novice. 2009. Št. 22 (11 december). S. 9.
389. *Trumbić A.* Izabrani politički spisi / Anton Trumbić. Zagreb: Narodne novine, 1998. 298 s.
390. *Tuma H.* Jugoslovanska ideja in Slovenci / Henrik Tuma. V Gorici: Goriška Tiskarna, 1907. 48 s.
391. *Ude L.* Borba za priznanje slovenskega naroda v Kraljevini SHS in Slovenci izven njenih meja / Lojze Ude // Svobodna mladina. 1928. Št. 1—2. S. 13–17.
392. *Ude L.* Revizija ustave / Lojze Ude // Svobodna mladina. 1928. Št. 6–7. S. 133–134.
393. *Ude L.* Slovenci in jugoslovanska skupnost / Lojze Ude. Maribor: Obzorja, 1972. 390 s.
394. *Ude L.* Značilnost zadnjega volilnega boja in današnji notranjepolitični položaj v svitu borbe za samostojno združeno Slovenijo / Lojze Ude // Mladina. 1927–1928. Št. 1. S. 20.

395. *Veble A.* O narodni in državljanski vzgoji / Andrej Veble // Peti katoliški shod v Ljubljani 1923. V Ljubljani: Glavni pripravljalni odbor, 1924. S. 174–175.
396. *Vidmar J.* Kulturni problem slovenstva / Josip Vidmar. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1932. 93 s.
397. *Vidmar J.* O slovenstvu i jugoslavenstvu / Josip Vidmar. Zagreb: Globus, 1986. 493 s.
398. *Vojinović P.* Istine i zablude o srpstvu, jugoslovenstvu i slovenstvu / Perko Vojinović. Beograd: Rad, 1999. 240 s.
399. *Vodušek B.* Etika in politična miselnost Slovencev / Božo Vodušek // Križ na gori. 1926–1927. Št. 6–7. S. 103–109.
400. *Vošnjak B.* A chapter of the old Slovenian democracy / Bogumil Vošnjak. London: J. Murray, 1917. 24 s.
401. *Vošnjak B.* Jugoslav nationalism: Three lectures / Bogumil Vošnjak. London: Polsue, 1916.
402. *Vošnjak B.* Pobeda Jugoslavije: nacionalne misli i predlozi / Bogumil Vošnjak. Beograd: Sveslovenska knjižara, 1929. 129 s.
403. *Vošnjak B.* Poglavje o stari slovenski demokraciji / Bogumil Vošnjak. V Ljubljani: Zvezna tiskarna, 1919. 17 s.
404. *Vrčinac J.* Rad i zaključci Prve, Druge in Treće konferencije KPJ / Julijana Vrčinac // Istorija XX. Veka: Zbornik radova I. Beograd, 1959. S. 236–284.
405. *Žerjav G.* Jugoslovanski dijaški kongres / Gregor Žerjav // Omladina. 1904/5. Št. 6. S.83–84; Omladina. 1904/5. Št. 7. S.100–102.
406. *Žerjav G.* Jugoslovansko kraljestvo v okviru habsburške monarhije / Gregor Žerjav // Naš list. Kamnik, 1908. Št. 50–51. 12. in 19. december. S. 49–50.

Меморандуми для делегациі на Паризьку мирну конференцію:

407. *Brezigar M., Erlich L., Žolger I., Županič N.* La Carinthie: La question du Prekmurje, de la Styrie et de la Carinthie / Milko Brezigar, Lambert Erlich, Ivan žolger, Niko Županič. Paris: [Impr. "Graphique"], 1919. 47 p.
408. *Ehrlich L.* La Carinthie. Develloppement historique des frontieres germano-slovenes / Lambert Erlich. Lioubliana 1919. 17 p.
409. *Ehrlich L.* L'effondrement de la nation slovene / Lambert Erlich. Paris: Journal des Debats 1919. 17 p.
410. *Kos M.* La formation historique des limites linguistiques Italo – Slovenes / Milko Kos. Lioubliana: [s. n.], 1919. 10 p.
411. *Kovačič F.* La Styrie: La question du Prekmurje, de la Styrie et de la Carinthie / Franc Kovačič. Paris: [Impr. "Graphique"], 1919. 23 p.
412. L'importance economique-politique de Trieste. Lioubliana: Narodni svet v Ljubljani, Odsek za okupirano ozemlje, 1919. 3 f.
413. L'Istrie terre Yougoslave. Un memorial du Conseil national Yougoslave pour L'Istrie meridionale (Spisano v Pulju, 20. novembra 1918). Ljubljana: [s. n.], 1919. 13 p.
414. *Lukas P.* La Yougoslavie Économique / Philippe Lukas // Le Littoral Yougoslave de l'Adriatique / Milan Rojc (reg.). Zagreb: Imprimerie provinciale, 1919. P.49–72.

415. *Primorač V.* La question Yougoslave: Étude historique, économique et sociale / Vouk Primorač. Paris: Société "Yougoslavia", 1918. 302 p.
416. *Protić S. M.* Exposé du Président du Conseil, M. Protić. fait à Belgrade devant la Représentation Nationale du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. Le 22 Mars 1919 / Stojan M. Protić. Paris: Comité Yougoslave, [1919]. 4°.
417. *Puc D.* La province de Gorice une terre Yougoslave / Dinko Puc. Lioubliana: Narodni svet v Ljubljani, Odsek za okupirano ozemlje, 1919. 14 p.
418. *Rojc M., Gavazzi A.* Les Nationalités sur le Littoral Yougoslave / Milan Rojc, Arthur Gavazzi // Le Littoral Yougoslave de l'Adriatique / Milan Rojc (reg.). Zagreb: Imprimerie provinciale, 1919. P. 1–14.
419. *Ribař O.* Memorandum présenté par les Slovenes du pays de Gorice au Conseil national de Ljubljana / Otokar Ribař. Lioubliana: Narodni svet v Ljubljani, Odsek za okupirano ozemlje, 1919. 7 f.
420. *Seidl F.* La Ligne de partage des eaux au Carse / Ferdinand Seidl. Ligne de démarcation. Lioubliana: [s. n.], 1919. 4 f.
421. *Slavič M.* Slavič M. La question du Prekmurje, de la Styrie et de la Carinthie 1919. De la Statistique du Prekmurje / étudiée et présentée par Matija Slavic. Paris, [Impr. "Graphique"] 1919. 23 p.
422. *Slavic M.* La question du Prekmurje / étudiée et présentée par M. Slavic. Paris: Imprimerie "Graphique", 1919. 19, [1] p.
423. *Šišić F.* Aperçu de l'Histoire du Littoral Oriental de l'Adriatique / Ferdo Šišić // Le Littoral Yougoslave de l'Adriatique / Milan Rojc (reg.). Zagreb: Imprimerie provinciale, 1919. P. 15–28.
424. *Vodnik B.* La Civilisation Yougoslave sur l'Adriatique / Branko Vodnik // Le Littoral Yougoslave de l'Adriatique / Milan Rojc (reg.). Zagreb: Imprimerie provinciale, 1919. P. 29–48.

Мемуари

425. *Будисављевић С.* Stvaranje države Srba Hrvata i Slovenaca: povodom četrdesetogodišnjice jugoslovenskog ujedinjenja / Srđan Budisavljević. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1958. 192 s.
426. *Adamič L.* My native land / by Louis Adamic. N.Y.; London: Harper&Brothers, 1943. 507 p.
427. *Adamič L.* The eagle and the roots / by Louis Adamic. Garden City (N.Y.): Doubleday & Co., 1952. 531 s.
428. *Adamič L.* The native's return: an American immigrant visits Yugoslavia and discovers his old country / by Louis Adamic. New York; London: Harper&Brothers, 1934. 357 p.
429. *Ahčin I.* Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Ahčina / Ivan Ahčin // Bojan Godeša, Ervin Dolenc (ur.). Ljubljana: Nova revija, 1999. 254 s.
430. *Ahčin I.* Komunizem: največja nevarnost naše dobe / Ivan Ahčin. V Ljubljani: Zveza fantovskih odsekov, 1939. 151 s.
431. *Ahčin I.* Spomini na začetek naše tragedije / Ivan Ahčin // *Koledar Svobodne Slovenije 1951*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1951. S. 129–136.
432. *Arnež J. A.* Ciril Žebot in njegov politični nastop / Janez A. Arnež. Ljubljana;

- Washington, D.C.: Studia slovenica, 2006. 517 s.
433. *Arnez J.A.* Slovenia in european affairs. Reflections on Slovenian political history / Janez A. Arnež. N.Y.: League of CSA; Celovec–Klafenfurt printed, 1958. 204 p.
 434. *Arnež J.A.* Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji 1945–1949 / Janez A. Arnež. Ljubljana; Washington: Studia Slovenica, 1999. 350 p.
 435. *Arnež J.A.* SLS: Slovenska ljudska stranka: 1941–1945 / Janez A. Arnež. Ljubljana; Washington: Studia Slovenica, 2002. 464, [13] s.
 436. *Bevc L.* Liberal forces in 20th century Yugoslavia: memoirs of Ladislav Bevc. N.Y.; Oxford: Peter Lang, 2007. 374 p.
 437. *Bevc L.* Memoirs of a Yugoslav liberal / Ladislav Bevc. Lj: Založništvo Jutro, 2006. 369 p.
 438. *Bevc V.* American diplomacz and Slovenes / Vlado Bevc // The South Slav Journal. 2009. Vol. 28. Pp. 3–22.
 439. *Brejc J.* Od prevrata do ustave / Janko Brejc // Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine / Josip Mal (ur.). Ljubljana: Leonova družba, 1928. S. 160–214.
 440. *Breznik J.* Spomini Josipa Breznika: od konca 19. stoletja do 2. svetovne vojne / Josip Breznik; Aida Škoro Babič (ur.). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2014. 276 p.
 441. *Bučar F.* Usodne odločitve / France Bučar. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, 1989. 222 s.
 442. *Corsellis J., Ferrar M.* Slovenia 1945: Memories of Death and Survival after World War II / John Corsellis, Marcus Ferrar. London–N.Y.: I.B.Tauris, 2005. 276 p.
 443. *Dolenec I.* Moja rast / Ivan Dolenec. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1973. 244 s.
 444. Domovina, kje si?: Zbornik ob stoletnici rojstva Alberta Rejca (1899–1976). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1998. 284 s.
 445. Dvajseta godina kulturnog i privrednog razvitka Kraljevine Jugoslavije / S. Djurdjevic (ur.). Beograd: Minerva, 1938. 171 s.
 446. *Đilas M.* Memoir of a Revolutionary / Milan Đilas. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973. 402 s.
 447. Dr. Anton Korošec in Tiskarna sv. Cirila v Mariboru // Zbornik Svobodne Slovenije 1971–1972. Buenos Aires. S. 280–287.
 448. *Eiletz M.* Moje domobranstvo in pregnanstvo / Marijan Eiletz. Celje: Mohorjeva družba, 2000. 254 s.
 449. *Erjavec F.* Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev leta 1921: (Iz spominov) / Fran Erjavec // Zgodovinski zbornik / Marjan Marolt (ur.). Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1958. S. 2–30.
 450. *Erjavec F.* Slovenci na mirovni konferenci l. 1919–1920: (pregled) / Fran Erjavec. S. l.: s. n., 1958. 25 f.
 451. *Fajfar T.* Odločitev. Spomini in partizanski dnevnik / Tone Fajfar. 2. dop. Izd. Ljubljana: Borec, 1981. 554 s.
 452. *Golouh R.* Pol stoletja spominov: panorama političnih bojov slovenskega naroda

- / Rudolf Golouh. Ljubljana: IZDG, 1966. 424 s.
453. *Grafenauer F.* Moja leta / Franc Grafenauer // Svoboda. 1950. Št. 2, 4–9; 1951. Št. 1–12; 1952. Št. 2.
454. *Gregorič D.* Samomor Jugoslavije / Danilo Gregorič. Ljubljana: Luč, 1945. 173 s.
455. *Hribar I.* Moji spomini / Ivan Hribar. 4 zv. Ljubljana: [s. n.], 1929–1933.
456. Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja / Blaž Otrin, Marija Čipić Rehar (ur.). Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2015. IX, 1131 s.
457. Jegličev dnevnik / Anton Bonaventura Jeglič. [S. l.: s. n.], 1934. 8⁰.
458. *Jelinčič Z.* Pod rdečim svinčnikom: pisma Zorka Jelinčiča iz ječe / Zorko Jelinčič; Rovšček Jarko (ur.). Gorica: Sklad Dorče Sardoč, 2005. 309 s.
459. *Jelinčič Z.* Pod svinčenim nebom: spomini tigrovskega voditelja / Zorko Jelinčič. Gorica: Goriška mohorjeva družba, 1994. 248 s.
460. Jelinčič Zorko – nad prezrtjem in mitom / Rovšček Jarko (ur.). Gorica: Dorče Sardoč, 2000. 309 s.
461. *Jeločnik N.* Stalinistična revolucija na Slovenskem: 1941–1945 / Stane Kos. Del 1–2. Rim: samozaložba; V Celovcu: Mohorjeva tiskarna, 1984, 1991.
462. *Jerič J.* Narodni svet / Josip Jerič // Slovenci v desetletju 1918–1928: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine / Josip Mal (ur.). Ljubljana: Leonova družba, 1928. S. 144–159.
463. Jugoslovani v Oktobru: Zbornik spominov udeležencev oktobrske revolucije in državljanske vojne v Rusiji (1917–1921) / France Klopčič (ur.). V Ljubljani: Borec, 1969. 788 s.
464. *Jurčec R.* Skozi luči in sence 1918–1958 / Ruda Jurčec. Del. 1–3. Buenos Aires: Baraga s.r.l., 1964–1969.
465. *Kardelj E.* Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije: 1944–1957: spomini / Edvard Kardelj; Franček Šafar (ur.). Ljubljana: Državna založba Slovenije; Beograd: Radnička štampa, 1980. 65 s.
466. *Kranjec S.* Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije / Silvo Kranjec // Zgodovinski šasopis. 1962. S. 218–229.
467. *Kranjec S.* Kronološki pregled zadnjega desetletja / Silvo Kranjec // Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana: Jubilej, 1939. S. 100–108.
468. *Kranjec S.* Slovenci na poti v Jugoslavijo / Silvo Kranjec. Ljubljana: [s. n.], 1939. 77 s.
469. *Kranjec S.* Slovenci v Jugoslaviji / Silvo Kranjec // Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana: Jubilej, 1939. S. 66–100.
470. *Kreft I.* Spori in spopadi v spominih in dokumentih / Ivan Kreft. Maribor: Obzorja, 1981. Knj. 1. 486 s.
471. *Kuhar A.* Naše izseljensko vprašanje / Alojzij Kuhar // Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije / Jože Lavrič, Josip Mal, France Stele (ur.). Ljubljana: Jubilej, 1939. S. 524–536.
472. *Kuhar A.* Beg iz Beograda aprila 1941. / Alojzij Kuhar. Ljubljana; Washington (D. C.): Studia Slovenica, 1998. 117 s.

473. *Kuhar A.* Poglavje iz tragedije koroških Slovencev / Alojzij Kuhar // Zbornik-koledar svobodne Slovenije 1955. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1955. S. 47–79.
474. *Kuhar A.* Poglavje iz tragedije koroških Slovencev / Alojzij Kuhar // Svobodna Slovenija: Zbornik-koledar (1956). Toronto: Svobodna Slovenija, 1956. S. 47–79.
475. *Kuhar A.* Poglavje iz tragedije koroških Slovencev / Alojzij Kuhar // Zbornik o dr. Alojziju Kuharju / Tone Sušnik (ed.). Kotlje, 1993. P. 94–155.
476. *Kuhar A.L.* The conversion of the Slovenes and the German-Slav ethnic boundary in the Eastern Alps / Alojzij Kuhar. N.Y.: League of C.S.A, 1959. 231 p.
477. *Lah I.* V borbi za Jugoslavijo / Ivan Lah. Del I–II. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1928–1929.
478. *Lajovic D.S.* Med svobodo in rdečo zvezdo / Dušan S. Lajovic. Ljubljana: Obzorja, 2003. 347 s.
479. *Majcen S.* Moji spomini na dr. Antona Korošca / Stanko Majcen // Majcen S. Zbrano delo / Goran Schmidt (ur.). Knj. 4: Nezbrana proza in rokopisi. Ljubljana: DZS, 1996. 608 s.
480. *Malgaj F.* Vojni spomini 1914–1919 / Franjo Malgaj; Marijan F. Kranjc (ur.). Maribor: Pro-Andy, 2009.
481. *Mandić A.* Fragmenti za historiju ujedinjenja: Povodom 40-godišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora / Ante Mandić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956. 262 s.
482. *Matičič I.* Skozi plamene prve svetovne vojne: po neskončni poti s slovenskim planinskim polkom / Ivan Matičič. Ljubljana: Borec, 1966. 398 s.
483. Memoari patrijarha srpskog Gavрила. Beograd: Sfairos, 1990. XI, 390 s.
484. *Meršol M.* Smrt ameriskega plemiča / Mitja Meršol // Delo. Št. 294. 19.12.1992.
485. *Meštrović I.* Uspomene na političke ljude i događaje / Ivan Meštrović. Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije, 1961. 417 s.
486. *Milenković P.* Istorija građenja železnica i železnička politika kod nas (1850–1935) / Petar Milenković. Beograd: Ministarstvo saobraćaja KJ, 1936. 464 s.
487. *Miljuš B.* Sporazum 1939 godine / Branko Miljuš. Windsor, Ontario: Avala, 1957. 32 p.
488. *Murko M.* Spomini / Matija Murko. V Ljubljani: Slovenska matica, 1951. 312 s.
489. *Murko S.* Pot do svobode dolga štiri leta / Stanko Murko. [S. l.]: samozal., 2002. 143 s.
490. *Murko V.* Državne in samoupravne finance v Dravski banovini v l. 1918–1938 / Vladimir Murko // Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije / Jože Lavrič, Josip Mal, France Stele (ur.). Ljubljana: Jubilej, 1939. S. 473–482.
491. Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodnem spominu: Slovenski zbornik 2007 / Janez Stanovnik, Slavko Grčar, Hardvik Pirnovar (ur.). Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007.
492. *Natlačen M.* Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941 / Marko Natlačen // Prispevki za novejšo zgodovino. 2001. Št. 1. S. 121–147.

493. Nikola Pašić u anegdotama // Sabrao Milovan Vitezović. Beograd: Službeni glasnik, 2002. 168 s.
494. *Novak V.* Prekmurska duhovščina in borba za osvoboditev / Vilko Novak // Stopinje 1980. Murska Sobota. S. 21–36.
495. *Ogris A.* Borba za jugoslovensko državo: načrt zgodovine in delovanja jugoslovenskega odbora v Londonu za časa svetovne vojn / Albin Ogris. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1921. 98 s.
496. *Pernišek F.* Moj begunski dnevnik: 1945–1949 / Franjo Pernišek. Ljubljana: Studia Slovenica, 2007. 245 p.
497. *Pichlík K.* Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni / Karel Pichlík. V Ljubljani: Borec, 1968. 189 s.
498. *Pislar Fernandez M.* Slovenci v železni Loreni (1919–1939) skozi družinske pripovedi / Marie Pislar Fernandez. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2004. 344 s.
499. *Pivko L.* Proti Avstriji: slike iz borbe Jugoslovanov na italijanski fronti proti Avstriji. V Mariboru: Klub dobrovoljcev, 1923. 64 s.
500. *Pivko L.* Proti Avstriji: 1914–1918 / Ljudevit Pivko. Avstrijske ječe / Ljudmila Pivkova; Vladimir Pivko (ur.). 2a izd. Maribor: Obzorja, 1991. 709 s.
501. *Prepeluh A.* Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja / Albin Prepeluh. V Ljubljani: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika, 1938. 562 s.
502. *Pribičević S.* La dictature du roi Alexandre / Svetozar Pribitchévitch. Paris: Pierre Bossuet, 1933. 324 s.
503. *Pribičević S.* Diktatura kralja Aleksandra / Svetozar Pribičević. Beograd: Prosveta, 1952. XXXVIII, 342 s.
504. *Ravnihar V.* Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimirja Ravniharja / Janez Cvirn, Vasilij Melik, Dušan Nećak (ur.). Ljubljana: Ozz FF, 1997. 290 s.
505. *Regent I.* Poglavlja iz boja za socializem / Ivan Regent. Del I–III. Ljubljana: Cankarjeva založba: Ljudska pravica, 1958–1961.
506. *Regent I.* Spomini / Ivan Regent. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1967. 343 s.
507. *Ribar I.* Iz moje političke suradnje, 1901–1963 / Ivan Ribar. Zagreb: Naprijed, 1965. 324 s.
508. *Ribar I.* Stara i nova Jugoslavija / Ivan Ribar // Arhiv za pravne i društvene nauke. Volumen 32. Broj 1–2. Beograd: Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, 1945. S. 4–18.
509. *Ribar I.* Stara Jugoslavija i komunizam, zakoni, sudovi, zatvori i logori u staroj Jugoslaviji protiv komunista / Ivan Ribar. Zagreb: Stvarnost, 1967. 245 s.
510. *Ribar I.* Ustavotvorna skupstina Srba, Hrvata i Slovenaca, (1920–1921 godine) / Ivan Ribar // Arhiv za pravne i društvene nauke. Volumen 32. Broj 3–4–5. Beograd: Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, 1945. S. 133–143.
511. *Rus J.A.* Pričevanja in spomini: o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji / Josip Andrej Rus. Ljubljana: Borec, 1989 (v Ljubljani: Mladinska knjiga). 396, [16] s.
512. *Saje F.* Zločin nad domovino / Franček Saje. Knj. 1: Belogardizem. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1951. XVI, 818 s.
513. *Seton–Watson R.W.* i Jugoslaveni 1906–1941 / Ljubo Boban (ur.). Knjiga II:

- 1918–1941, Zagreb, London, 1976.
514. *Seton-Watson R. W.* Pozadina jugoslovenske diktature (Aleksandar, Pašić, Radić, Pribićević) / Robert William Seton-Watson. Novi Sad: S. Ćirić, [1967]. 29 s.
 515. *Seton-Watson H., Seton-Watson C.* The making of a new Europe: R.W. Seton-Watson and the last years of Austria-Hungary / H. Seton-Watson, C. Seton-Watson. Seattle: Un-ty of Washington Press, 1981. 458 p.
 516. *Sforza C.* Fifty years of war and diplomacy in the Balkans: Pashich and the Union of the Yugoslavs / Carlo Sforza. N.Y.: Columbia University Press, 1940. 195 p.
 517. *Sforza C.* Makers of Modern Europe. Portraits and personal impressions and recollections, etc. / Carlo Sforza. Indianapolis: Bobbs-Merrill Co., 1930. 420 p.
 518. *Smiljanić D.* Sečanja na jednu diktaturu / Dragoslav Smiljanić. Beograd: Rad, 1955. 211 s.
 519. *Smodlaka J.* Zapisi D-ra Josipa Smodlake / Josip Smodlaka; Marko Kostrenčić (ur.). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1972. 141 s.
 520. *Snoj F.* Spomini člana emigrantske vlade / Franc Snaj // Delo. Št. 88–125. 16.IV.–2.VI.1998.
 521. Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije / Jože Lavrič, Josip Mal, France Stele (ur.). Ljubljana: Jubilej, 1939. 703 s.
 522. *Steed H.W.* Through thirty years, 1892–1922: A personal Narrative / Henry Wickham Steed. 2 vols. London: William Heinemann, 1924.
 523. *Stojadinović M. M.* Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata / Milan M. Stojadinović. Buenos Aires: El Economista, 1963. VIII, 760 s.
 524. *Stojadinović M.* Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata / Milan M. Stojadinović. Rijeka: Otokar Keršovani, 1970. XXXVI, 679 s.
 525. *Šepić D.* Pisma i memorandumima Frana Supila (1914–1917) / Dragovan Šepić. Beograd: Naučno delo, 1967. 224 s.
 526. *Škerbec M.* Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja / Matija Škerbec. Del I–II. Cleveland (Ohio): samozal., 1956–1957.
 527. *Šuklje F.* Iz mojih spominov / Franjo Šuklje. Del 1–3. V Ljubljani: Katoliško tiskovno društvo, 1926–1929.
 528. *Šuklje F.* Sodobniki: mali in veliki / Franjo Šuklje. Ljubljana: Satura, 1933. 344, [16] s.
 529. *Šuklje F.* Sodobniki, mali in veliki: III. del spominov / Franjo Šuklje; Andrej Rahten (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 2010. 445 s.
 530. *Šušteršič I.* Moj odgovor / Ivan Šušteršič. [Volders na Tirolskem]: samozal., 1922. 211 s.
 531. *Tomšič I.* Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenski državnosti / Ivan Tomšič // Naši razgledi. Št. 21. 7.11.1969. S. 625–626.
 532. *Trček P.* Unec, Rakek in Dravska banovina skozi besedo Štancarja / Alojz Štancar, Petra Trček // Notranjsko-kraške novice. 2009. Št. 22 (11 december). S. 9.
 533. *Trstenjak D.* Uprava v Sloveniji / Dragotin Trstenjak // Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije / Jože Lavrič, Josip Mal, France

- Stele (ur.). Ljubljana: Jubilej, 1939. S. 109–129.
534. *Trunk J.M.* Spomini / Jurij Matej Trunk. V Celju: Tiskarna Družbe sv. Mohorja, 1950. 195 s.
535. *Tuma H.* Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi / Henrik Tuma. Ljubljana: Tuma, 1997. 508 s.
536. *Ude L.* Slovenci in jugoslovanska skupnost / Lojze Ude. Maribor: Obzorja, 1972. 390 s.
537. *Vauhnik V.* Nevidna fronta: spomini / Vladimir Vauhnik. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1965. 445 s.
538. *Veraja F.* Nikola Moscatello: savjetnik jugoslavenkog poslanstva pri Svetoj stolici: "Uspomene" u svjetlu dokumenata: doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922.–1946.) / Nikola Moscatello. Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima; Split: Crkva u svijetu, 2014. 424, XVI s.
539. *Vošnjak B.* Jugoslovenski odbor: (1915–1918): (povodom 25-godišnjice osnivanja) / Bogumil Vosnjak. Beograd: Štamparija Beletra, 1940. 45 s.
540. *Vošnjak B.* Tri Jugoslavije: (Jugoslavija v emigraciji – Jugoslavija v stvarnosti – Jugoslavija bodočnosti) / Bogumil Vosnjak. V Ljubljani: Narodna tiskarna, 1939. 23 s.
541. *Vošnjak B.* U borbi za ujedinjenu narodnu državu: utisci i opažanja iz dobe svetskog rata i stvaranja naše države / Bogumil Vosnjak. Ljubljana: Tiskovne zadruge, 1928. XII, 410 s.
542. *Vošnjak J.* Spomini / Josip Vošnjak. Zv. 1–2. Ljubljana: Slovenska Matica, 1905–1906.
543. *Zakrajšek K.* Ko smo šli v morje bridkosti / Kazimir Zakrajšek. Washington, D. C.: [s. n.], 1942. vii, [2], 11–207 p.
544. *Žakelj A.* Beg v neznano: zapiski 1945–1949 / Anton Žakelj. Ljubljana: Studia slovenica, 2008. 246 s.
545. *Žebot C.* Neminljiva Slovenija: spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije/ Ciril Žebot. Celovec: Mohorjeva družba, 1990. 501 s.
546. *Žerjav G.* Ženevski pakt / Gregor Žerjav // Misel in delo. 1936. Št. 3. S. 92–100.
547. *Žerjav G.* Ženevski pakt ali 1. december? / Gregor Žerjav // Življenje in svet. 1928. Št. 22. S. 674–676.

ЛІТЕРАТУРА

Монографії:

548. Балканский узел или Россия и «югославский фактор» в контексте политики великих держав на Балканах в XX веке. М.: Звонница-МГ, 2005. 429 с.
549. *Варшавчик М.Я.* Джерелознавство історії України / Ред. М.Я. Варшавчик та ін. К.: [Б. в.], 1998. 212 с.
550. Власть и общество: непростые взаимоотношения (Страны Центральной и Юго-Восточной Европы в XX веке). М.: Институт славяноведения РАН, 2008. 448 с.
551. *Воронов В. І.* Джерелознавство історії України: Курс лекцій / В.І. Воронов. Д.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2003. 336 с.

552. Восточная Европа после Версаля / Отв.ред. И.И. Костюшко. СПб.: Алетейя, 2007. 244 с.
553. Вульф Л. Изобретая Восточную Европу: Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения/ Ларри Вульф. М.: Новое литературное обозрение 2003. 567 с.
554. Григорьева И.В. Источниковедение новой и новейшей истории стран Европы и Америки: учеб. пособие / И.В. Григорьева. М.: ИНФРА-М. 2017. 287 с.
555. До и после Версаля: Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. М.: «Индрик», 2009. 432 с.
556. Довгопол В.М., Литвиненко М.А., Лях Р.Д. Джерелознавство історії УРСР / В.М. Довгопол М.А. Литвиненко, Р.Д. Лях. К.: Вища шк., 1986. 239 с.
557. Живановић М. Ж. Пуковник Апис, Солунски процес 1917 / Милан Ж. Живановић. Београд: Српска академија наука, 1955. 755 с.
558. Зечевић М. На историјској прекретници. Словенци у политици југословенске државе 1918–1929 / Момчило Зечевић. Књ. 1. Београд: Просвета, 1985. 448 с.
559. Зечевић М. Прошлост и време: из историје Југославије / Момчило Зечевић. Београд: Просвета, 2003. 582 с.
560. Зечевић М. Словенска људска странка и југословенско уједињење 1918–1921 / Момчило Зечевић. Београд: Институт за савремену историју, 1973. 515 с.
561. Зечевић М., Петрановић Б. Агонија две Југославије / Момчило Зечевић, Борис Петрановић. Sabac: Zaslou, 1991. 386 с.
562. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф., Корольов Б. І., Палієнко М. Г. Історичне джерелознавство / Я. С. Калакура і др. Гол. ред. С. В. Головка. К.: Либідь, 2002. 488 с.
563. Кирилина Л.А., Пилько Н.С., Чуркина И.В. История Словении / Л.А. Кирилина і др. СПб.: Алетейя, 2011. 479 с.
564. Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории / А. С. Лаппо-Данилевский. М.: Территория будущего, 2006. 472 с.
565. Макарчук С. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій / Степан Макарчук. Львів: Світ, 1999. 352 с.
566. Мальшина К.В. Тернистий шлях словенського державотворення / К.В. Мальшина. Запоріжжя: ІУАД НАНУ, 2018. 552 с.
567. Нации и национализм / Б.Андерсон, О.Бауэр, М.Хрох и др. М.: Праксис, 2002. 416 с.
568. Первая мировая война и судьбы народов Центральной и Юго-Восточной Европы: Очерки истории. М.: Институт славяноведения РАН, 2015. 680 с.
569. Пронштейн А.П. Методика исторического исследования / А.П. Пронштейн. Ростов: Изд-во Ростовского ун-та, 1971. 468 с.
570. Русина Ю. А. Источниковедение новейшей истории России / Ю. А. Русина. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. 236 с.
571. Саган Г. В. Югослов'яни у ХХ ст.: громадські та культурні зв'язки з

- Україною / Г. В. Саган. К.: Київ. Ун-т ім. Б. Гринченка, 2012. 568 с.
572. Сауд Э.В. Ориентализм. Западные концепции Востока. СПб: Русский миръ, 2006. 639 с.
573. Стојков Т. Влада Др. Милана Стојадиновића (1935–1937). Београд: Ин-т за савремену историју, 1985. 231 с.
574. Чуркина И.В. Словенское национально-освободительное движение в XIX в. и Россия / И. В. Чуркина. М.: Наука, 1978. 392 с.
575. Шијаковић Б. Критика балканистичког дискурса: Прилог феноменологији "другости" Балкана / Богољуб Шијаковић. Никшић: Јасен, 2000. 65 с.
576. Шнирельман В.А. Быть аланами. Интеллектуалы и политика на Северном Кавказе в XX в. / Ред. И. Калинин. М.: Новое литературное обозрение, 2006. 696 с.
577. Югославия в XX веке: Очерки политической истории / К. В. Никифоров (отв. ред.). М.: «Индрик», 2011. 888 с.
578. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. К.: Критика, 2007. 375 с.
579. Andelman D. A. A Shattered Peace: Versailles 1919 and the Price We Pay Today / David A. Andelman. John Wiley & Sons, 2009. 336 p.
580. Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma / Barbara Vogrinec (ur.). Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2005. 357 s.
581. Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas / Dušan Nečak (ur.). Ljubljana: OzZ FF, 1997. 262 s.
582. Balkovec B. Prva slovenska vlada 1918–1921 / Bojan Balkovec. Ljubljana: INZ, 1992. 191 s.
583. Balkovec B. "Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša": volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi / Bojan Balkovec. Ljubljana: ZZDS, 2011. 324 s.
584. Banac I. Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika / Ivo Banac. Zagreb: Globus, 1988. 420 s.
585. Banac I. The national question in Yugoslavia: Origins, history, politics / Ivo Banac. Ithaca; N.Y.: Cornell University Press, 1984. 452p.
586. Bennett C. Yugoslavia's Bloody Collapse – Causes, Course and Consequences / Christopher Bennett. New York: New York Un-ty Press, 1995. 272 pp.
587. Bernik V. Slovenska vojaška zgodovina / Valerija B. Bernik. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, 2005. 94 s.
588. Between the House of Habsburg and Tito: a look at the Slovenian past 1861–1980 / Jurij Perovšek, Bojan Godeša (ed.). Ljubljana: INZ, 2016. 288 s.
589. Biber D. Tito-Churchill strogo tajno / Dušan Biber. Zagreb: Globus, 1981. XLIII, 589 s.
590. Biby I., Huszár T., Szűcs J. Regije evropske povijesti / István Biby, Tibor Huszár, Jenő Szűcs. Zagreb: Naprijed, 1995. 228, [24] s.
591. Bili So Uporni: zaprti, pregnani, obešeni, ustreljeni na suženskem delu: Vodnik po koncentracijskih taboriščih in zaporih / Milan Filipčič (ur.). Škofja Loka: SOZD Alpetour, 1980. 175 s.
592. Boban L. Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941: iz povijesti hrvatskog pitanja / Ljubo Boban. Zv. 1–2. Zagreb: Liber, 1974.

593. *Boban L.* Sporazum Cvetković–Maček / Ljubo Boban. Beograd: s.n., 1965. 435 s.
594. *Božič B.* Oris zgodovine Slovencev / Branko Božič. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980. 191 s.
595. *Burn This House: The Making and Unmaking of Yugoslavia* / Jasminka Udovicki, James Ridgeway (eds). Durham, North Carolina: Duke University Press, 1997. 337 p.
596. *Clerical Fascism in Interwar Europe* / Matthew Feldman, Marius Turda, Tudor Georgescu. London–New York: Routledge, 2008. xviii, 246 pp.
597. *Cox J. K.* Slovenia: Evolving loyalties. N.Y.: Routledge, 2005. 215 p.
598. *Čulinović F.* Državnopravna historija jugoslavenkih zemalja XIX. i XX. vijeka / Ferdo Čulinović. Knj. 1–2. Zagreb: Školska knjiga, 1953–1961.
599. *Čulinović F.* Državnopravni razvitak Jugoslavije / Ferdo Čulinović. Zagreb: Pravni fakultet, 1981. XVI, 306 s.
600. *Čulinović F.* Jugoslavija između dva rata / Ferdo Čulinović. Zv. 1–2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1961.
601. *Čulinović F.* Slom stare Jugoslavije / Ferdo Čulinović. Zagreb: Školska knjiga, 1958. 366 s.
602. *Čulinović F.* Okupatorska podjela Jugoslavije / Ferdo Čulinović. Zagreb; Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970. 688, [34] s.
603. *Čulinović F.* Stvaranje nove jugoslavenske države / Ferdo Čulinović. Zagreb: Školska knjiga, 1959. 327 s.
604. *Dobrovojević I.* Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra: 1929–1935 / Ivana Dobrovojević. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006. 370 s.
605. *Dolenc E.* Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929 / Ervin Dolenc. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1996. 405 s.
606. *Dolenc E.* Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnim vojnama / Ervin Dolenc. Ljubljana: INZ, 2010. 336 s.
607. *Dolenc E., Godeša B., Gabrič A.* Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji / Ervin Dolenc, Bojan Godeša, Aleš Gabrič. Ljubljana: Modrijan, 1999. 199 s.
608. *Dolinar F.* Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918 / Franjo Dolinar // *Zrenja in uvidi II.* Buenos Aires: Sij, 1971. 47 s.
609. *Dragnich A.N.* The First Yugoslavia: Search for a Viable Political System / Alex N. Dragnich. Stanford, CA: Stanford Un-ty, Hoover Institution Press, 1983. 192 p.
610. *Dr. Andrej Gosar (1887–1970)* / Jure Gašparič, Alenka Veber (ur.). Celje: Mohorjeva družba, 2015. 514 s.
611. *Đokić D.* Nedostižni kompromis: srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji / Dejan Đokić. Beograd: Fabrika knjiga, 2010. 366 s.
612. *Engelsfeld N.* Prvi parlament Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo / Neda Engelsfeld. Zagreb: Pravni fakultet Sveucilista u Zagrebu, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1989. 279 s.
613. *Ekmečić M.* Srbi na istorijskom raskršću / Milorad Ekmečić. Beograd: Srpska književna zadruha, 1999. XIX, 482 s.

614. Ehrlichov simpozij v Rimu / Edo Škulj (ur.). Celje: Mohorjeva družba, 2002. 376 s.
615. Europe as viewed from the margins. An East-Central European perspective during the long 19th Century / Silviu Miloiu, Ion Stanciu (eds.). Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2007. 149 p.
616. Ferencjev zbornik / Zdenko Čepič, Damijan Guštin (ur.). Ljubljana: INZ, 1997. 461, [26] s.
617. *Fras M.* Delovanje Jugoslovanske radikalne zajednice v Sloveniji v letih 1935–1939 s posebnim poudarkom na razvoju dogodkov na Štajerskem / Maksimiljan Fras. Maribor: OzZ FF [M. Fras], 2008. 306 f.
618. *Filipič F.* Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939 / France Filipič. Zv. 1–2. Ljubljana: Borec, 1981.
619. *Gašparič J.* Izza parlamenta: zakulisje jugoslovanske skupščine 1919–1941 / Jure Gašparič. Ljubljana: Modrijan, 2015. 222 s.
620. *Gašparič J.* SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935 / Jure Gašparič. Ljubljana: Modrijan, 2007. 303 s.
621. *Gestrin F., Melik V.* Slovenska zgodovina: od konca 18. stoletja do 1918 / Ferdo Gestrin, Vasilij Melik. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966. 358 s.
622. Gestrinov zbornik / Darja Mihelič (ur.). Ljubljana: ZRC (ZRC SAZU), 1999. 597 s.
623. *Gligorijević B.* Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca / Branislav Gligorijević. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1970. VIII, 620 s.
624. *Gligorijević B.* Kralj Aleksandar Karađorđević: U evropskoj politici / Branislav Gligorijević. Knj. 1–3. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002.
625. *Gligorijević B.* Parlament i političke stranke u Jugoslaviji: 1919–1929 / Branislav Gligorijević. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979. 420 s.
626. *Godeša B.* Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije / Bojan Godeša. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011. 349 s.
627. *Godeša B.* Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom / Bojan Godeša. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1995. 467 s.
628. *Godeša B.* Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno / Bojan Godeša. Ljubljana: INZ, 2006. 416 s.
629. *Gow J., Carmichael C.* Slovenia and the Slovenes: a small state in the new Europe / Cathie Carmichael, James Gow. London: Hurst & Co, 2000. 282 p.
630. *Grafenauer B.* Lokalna samouprava na Slovenskem. Teritorialno-organizacijske strukture / Bogo Grafenauer. Maribor: Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, 2000. 495 s.
631. Grafenauerjev zbornik / Vincenc Rajšp (ur.). Ljubljana: SAZU, 1996. 703 s.
632. *Granda S.* Mala zgodovina Slovenije / Stane Granda. Celje: Mohorjeva družba, 2008. 318 s.
633. *Grdina I.* Ivan Hribar: "jedini resnični radikalec slovenski" / Igor Grdina. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010. 139 s.

634. *Grdina I.* Knjiga o Malgaju / Igor Grdina. Ravne na Koroškem: Koroško domoljubno društvo Franjo Malgaj, 2016. 155 s.
635. *Grdina I.* Med dolžnostjo spomina in razkošjem pozabe: kulturnozgodovinske študije / Igor Grdina. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2006. 342 s.
636. *Grdina I.* Preroki, doktrinarji, epigoni : idejni boji na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja / Igor Grdina. Ljubljana: ICK, 2005. 214 s.
637. *Griesser-Pečar T.* Razdvojeni narod / Tamara Griesser-Pečar. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004. 555 s.
638. *Gruchmann L.* Nationalsozialistische Großraumordnung. Die Konstruktion einer „deutschen Monroe-Doktrin“ / Lothar Gruchmann. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1962. 166 S.
639. *Hartman B.* Rudolf Maister, general in pesnik / Bruno Hartman. Ljubljana: DZS, 1998. 132 s.
640. *Hočevár T.* The Structure of the Slovenian Economy, 1848–1963 / Tone Hočevár. N. Y.: Studia Slovenica, 1965. 277 s.
641. *Hoptner J.B.* Jugoslavija u krizi 1934–1941 / Jacob B. Hoptner. Rijeka: Otokar Keršovani, 1973. 311 s.
642. Hribarjev zbornik / Igor Grdina (ur.). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010. 170 s.
643. *Hyde-Price A.* The International Politics of East Central Europe/ Adrian Hyde-Price. Manchester; New York 1996. 320 p.
644. Independent Slovenia: origins, movements, prospects / Benderly J., Kraft E. (eds.). Basingstoke: McMillan, 1994. 262 p.
645. Intelektualci i rat 1939.–1947.: zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012. Zagreb: FF press, 2013. VII, 584 s.
646. Intellectuals in Diaspora / Irena Gantar Godina (ur.). Ljubljana: Založba ZRC, 1999. 248 p.
647. Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1985. Zv. 17. Szombathely: Vas Megyei Önkormányzati Hivatal művelődési és sport titkársága, 1992. 486 s.
648. *Ivanetič K.* Socialna politika med obema vojnama v Sloveniji / Kaja Ivanetič. Ljubljana: OzZ FF [K. Ivanetič], 2012. 36 f.
649. *Janković D.* Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine / Dragoslav Janković. Beograd: "Savremena administracija", 1967. 517 s.
650. *Janković D.* Srbija i jugoslovensko pitanje 1914–1915. godine / Dragoslav Janković. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1973. 574 s.
651. *Jeza F.* (ur.) Akcija: zbornik za družbena vprašanja / Franc Jeza. Trst: samozaložba, 1981. 116 s.
652. *Jeza F.* (ur.) Alternativa: zbornik za družbena vprašanja / Franc Jeza. Trst: samozaložba, 1978. 116 s.
653. *Jeza F.* (ur.) Demokracija: zbornik za družbena vprašanja / Franc Jeza. Trst: samozaložba, 1980. 116 s.
654. *Jeza F.* (ur.) Iniciativa: zbornik za družbena vprašanja / Franc Jeza. Trst: samozaložba, 1979. 116 s.
655. *Jeza F.* (ur.) Neodvisna Slovenija: zbornik za družbena vprašanja / Franc Jeza.

- Trst: samozaložba, 1983. 116 s.
656. *Jeza F.* Nova tlaka slovenskega naroda: študija o gospodarskem položaju Slovencev v Jugoslaviji / Franc Jeza. Trst: samozaložba, 1959. 116 s.
657. *Jovanović N.* Politički sukobi u Jugoslaviji 1925 – 1928 / Nadežda Jovanović. Beograd: Rad, 1974. 380 s.
658. Jugoslavija v času: devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države / Bojan Balkovec (ur.). Ljubljana: Znanstvena založba FF, 2009. 315 s.
659. *Käser K.* Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833-1980): II / Karl Käser. Graz: Institut für Geschichte der Universität Graz, 1982. 573 s.
660. *Käser K.* Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft / Karl Käser. Wien-Köln: Böhlau, 1990. 412 S.
661. *Kebe D., Šiško A.* Peter Kozler in Zemljovid slovenske dežele / Dimitrij Kebe, Andrej Šiško. Ljubljana: Amalietti & Amalietti, 2013. 199 s.
662. *Klemenčič M.* Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne / Matjaž Klemenčič. Maribor: Založba Obzorja, 1987. 326 s.
663. *Klopčič F.* Kritično o slovenskem zgodovinopisju / France Klopčič. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977. 518 s.
664. Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955: / Zdenko Cepič (ur.). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1995. 111 s.
665. *Kolarić J.* Ekumenska trilogija: istočni kršćani: pravoslavni: protestanti / Juraj Kolarić. Zagreb: Prometej, 2005. 1430 s.
666. *Kološa V.* Banski svet Dravske banovine 1931–1941 / Vladimir Kološa. Ljubljana: Arhiv SRS, 1980. 117 s.
667. Koroški plebiscit: razprave in članki / Janko Pleterski, Lojze Ude, Tone Zorn (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 1970. 562 s.
668. *Kranjc G. J.* To Walk with the Devil: Slovene Collaboration and Axis Occupation, 1941–1945 / Gregor J. Kranjc. Toronto: Un-ty of Toronto Press, 2013. 344 p.
669. *Kremenšek S.* Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941 / Slavko Kremenšek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972. 459, [92] s.
670. *Krizman B.* Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države / Bogdan Krizman. Zagreb: Školska knjiga, 1977. 289 s.
671. *Krleža M.* Deset krvavih let in drugi politični eseji / Miroslav Krleža. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962. 465 s.
672. *Lacroix-Riz A.* Vatikan, Evropa i rajh: od Prvog svetskog rata do hladnog rata / Annie Lacroix-Riz. Beograd: Službeni glasnik, 2006. 647 s.
673. *Lampe J.R., Jackson M.R.* Balkan Economic History, 1550–1950: from imperial borderlands to developing nations / John R. Lampe, Marvin R. Jackson. Bloomington: Indiana Un-ty Press, 1982. XVIII, 728 s.
674. *Lipušček U.* Ave Wilson: ZDA in prekrjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920 / Urban Lipušček. Ljubljana: Sophia, 2003. VI, 395 s.
675. *Lubej-Drejče F.* Odločitve: boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem: ob 40. letnici procesa na Taboru. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980. 348 s.

676. *Lukač D.* Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941 / Dušan Lukač. Beograd: Institut za savremenu istoriju: NIP Export-press, 1972. 421 s.
677. *Mal J.* Zgodovina slovenskega naroda / Josip Mal. Tom 2: Najnovejša doba. Celje: Družba Sv. Mohorja, 1928. 1080 s.
678. *Mal J.* Osnove ustoličevanja Karantanskega kneza / Josip Mal. Ljubljana: Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 1942. 62 s.
679. *Mal J.* Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen / Josip Mal. Ljubljana: Nova založba, 1939. 174 s.
680. *Mal J.* Zgodovina slovenskega naroda: najnovejša doba / Josip Mal. Celje: Mohorjeva družba, 1929. 760 s.
681. *Mal J., Gruden J.* Zgodovina slovenskega naroda: najnovejša doba, / Josip Mal, Josip Gruden. Tom 2. V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1928. 1213 s.
682. Malov zbornik / Bojan Čas (ur.). Ljubljana: ZRC SAZU, 1996. 76 s.
683. *Marjanović M.* Londonski ugovor iz godine 1915.: Prilog povijesti borbe za Jadran 1914–1917 / Milan Marjanović. Zagreb: JAZU, 1960. XVI, 469 s.
684. *Marušič B.* Mejačevi iz Komende: slovenska družina v dogajanjih vojne in miru / Branko Marušič. Ljubljana: ZZDS, 2009. 220 s.
685. *Marušič B.* Sto slovenskih politikov / Branko Marušič. Ljubljana: Prešernova družba, 2002. 226 s.
686. Med politiko in zgodovino: življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975) / Aleksander Žižek, Jurij Perovšek (ur.). Ljubljana: SAZU, 2005. 208 s.
687. Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik / Sašo Jerše (ur.). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2006. XLIII, 749 s.
688. Meje v jugovzhodni Evropi: Kultura in politika od XVIII. do XXI. Stoletja / Dušan Nečak (ur.). Ljubljana: OzZ FF, 2004. 207 s.
689. *Melik V.* Slovenci 1848–1918: razprave in članki / Vasilij Melik. Maribor: Litera, 2002. 766 s.
690. Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje / Vincenc Rajšp (ur.). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2001. 1124 s.
691. *Mikuž M.* Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941 / Metod Mikuž. V Ljubljani: Mladinska knjiga, 1965. 555, [31] s.
692. *Mikuž M.* Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji / Metod Mikuž. Zv. 1–5. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1960–1973.
693. Mikužev zbornik / Zdenko Čepič (ur.). Ljubljana: OZ FF, 1999. 430 s.
694. Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino: zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj, 19.–21. oktober 2006 / Mitja Ferenc (ur.). Ljubljana: Zveza ZDS, 2006. 369 s.
695. Modernism: The Creation of Nation-States (Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe) / Vangelis Kechriotis (ed.). Budapest: Central European University Press, 2009. 500 pp.
696. *Mrzlikar N.* Vloga časnika Slovenec v slovenskem političnem in družbenem razvoju / Nina Mrzlikar. Ljubljana: [N. Mrzlikar], 2002. 66 f.
697. *Mužić I.* Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji / Ivan Mužić. Split: Crkva u svijetu, 1978. 248 s.
698. *Nedog-Urbančič A.* Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji: od leta 1935 do 1941 /

- Alenka Nedog. Ljubljana: Borec, 1978. 305, [40] s.
699. *Novak B.C.* Trieste 1941–1954: The Ethnic, Political and Ideological Struggle / Bogdan C. Novak. Chicago: University of Chicago Press, 1970. xx, 526 p.
700. *Novak B.C.* Trieste 1941–1954. La lotta politica, etnica e ideologica / Bogdan C. Novak. Milan: U. Mursia & C., 1973. 476 p.; 2a ed. Milano: Mursia, 1996. 476 p.
701. *Novak V.* Magnum crimen: pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj / Viktor Novak. 1. izd. Zagreb: [s.n.], 1948. XVI, 1119 s.
702. Od držav na Slovenskem do slovenske države / Ivan Kordiš (ur.). Kočevje: Pokrajinski muzej, 2004. 308 s.
703. Oris kronologie delavskega gibanja na Slovenskem. 1867–1968 / IZDG. Ljubljana: Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije, 1969. 192 s.
704. *Parker G.* Western geopolitical Thought in the Twentieth Century / Geoffrey Parker. London & Sydney: Routledge, 2014. 212 p.
705. *Pelikan E.* Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem / Egon Pelikan. Maribor: Obzorja, 1997. 152 s.
706. *Pelikan E.* Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac / Egon Pelikan. Ljubljana: Nova revija, 2002. 776 s.
707. *Pelikan E.* Tone Kralj in prostor meje / Egon Pelikan. Ljubljana, Cankarjeva založba, 2016. 240 s.
708. *Perović L.* Od centralizma do federalizma: KPJ u nacionalnom pitanju / Latinka Perović. Zagreb: Globus, 1984. 383 s.
709. *Perovšek J.* Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929 / Jurij Perovšek. Ljubljana: Modrijan, 1996. 296 s.
710. *Perovšek J.* Na poti v moderno: poglavlja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja / Jurij Perovšek. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005. 285 s.
711. *Perovšek J.* O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji / Jurij Perovšek. Ljubljana: INZ, 2013. 320 s.
712. *Perovšek J.* Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929) / Jurij Perovšek. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998. 208 s.
713. *Perovšek J.* Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923: dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ / Jurij Perovšek. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1990. 435 s.
714. *Perovšek J.* Samoodločba in federacija, Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941 / Jurij Perovšek. Ljubljana: INZ, 2012. 336 s.
715. *Perovšek J.* Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov / Jurij Perovšek. Ljubljana: Modrijan, 1998. 191 s.
716. *Perovšek J.* “V zaželeni deželi”: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo: 1918–1941 / Jurij Perovšek. Ljubljana: INZ SAZU, 2009. 314 s.
717. *Petranović B.* Istorija Jugoslavije 1918–1988 / Branko Petranović. Knj. 1–3. Beograd: Nolit, [1989].

718. *Pešić D.* Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje (1919–1935) / Desanka Pešić. Beograd: "Rad", 1983. 289 s.
719. *Pirjevec J.* Jugoslavija 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije / Jože Pirjevec. Koper: Lipa, 1995. 461 s.
720. *Pirjevec J.* Serbi, Croati, Sloveni: storia di tre nazioni Jugoslavije / Jože Pirjevec. Bologna: Il Mulino, 1995. 193 p.
721. *Pleterski J.* Avstrija in njeni Slovenci: 1945–1976 / Janko Pleterski. Ljubljana: INV SAZU, 2000. 263 s.
722. *Pleterski J.* Dr. Ivan Šušteršič, 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma / Janko Pleterski. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1998. 500 s.
723. *Pleterski J.* Narodi, Jugoslavija, revolucija / Janko Pleterski. Ljubljana: Komunist: Državna založba Slovenije, 1986. 426, [32] s.
724. *Pleterski J.* Narodna in politična zavest na Koroškem 1848–1914 / Janko Pleterski. Ljubljana: Slovenska matica, 1965. 485 s.
725. *Pleterski J.* Narodna in politična zavest na Koroškem: Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914 / Janko Pleterski. Ljubljana: Slovenska matica, 1965. 485 s.
726. *Pleterski J.* Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918 / Janko Pleterski. Ljubljana: Slovenska matica, 1971. 323 s.
727. *Pleterski J.* Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju / Janko Pleterski. Maribor: Obzorja, 1981. 437 s.
728. *Pleterski J., Božič B.* Delavsko gibanje in Zveza komunistov Jugoslavije / Janko Pleterski, Branko Božič. Maribor: Obzorja, 1984. 294 s.
729. *Pleterski J., Božič B.* Politična in socialna zgodovina Jugoslavije / Janko Pleterski, Branko Božič. Maribor: Obzorja, 1975. 182 s.
730. *Plut-Pregelj L., Rogel C.* Historical dictionary of Slovenia / Leopoldina Plut-Pregelj, Carole Rogel. 1st ed. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 1996. xxvii, 345 pp.
731. *Plut-Pregelj L., Rogel C.* Historical dictionary of Slovenia / Leopoldina Plut-Pregelj, Carole Rogel. 2nd ed. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2007. LIV, 561 pp.
732. *Plut-Pregelj L., Rogel C.* The A to Z of Slovenia / Leopoldina Plut-Pregelj, Carole Rogel. Plymouth: Rowman & Littlefield, 2010. 561 pp.
733. *Plut-Pregelj L., Kranjc G., Lazarević Ž., Rogel C.* Historical dictionary of Slovenia / Leopoldina Plut-Pregelj, Gregor Kranjc, Žarko Lazarević, Carole Rogel. 3rd ed. Plymouth: Rowman & Littlefield, 2018. 744 pp.
734. *Pozzi H.* Black Hand over Europe / Henri Pozzi. London: The Fransis Mott company, 1935. xxii, 273 p.
735. *Požar P.* Hrvatska pravoslavna crkva: u prošlosti i budućnosti / Petar Požar. Zagreb: Pavičić, 1996. 421 s.
736. *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanost* / Janja Žitnik Serafin (ur.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2014. 264 s.
737. *Pomembne slovenske osebnosti 20. stoletja: zbornik* / Mednarodni znanstveni simpozij, Maribor, 23.–25. november 2010; Mateja Matjašič Friš (ur.). Maribor: Knjižni studio. 68 s.

738. Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij: zbornik referatov z Znanstvene konference ob 80. obletnici priključitve Prekmurja k Sloveniji, Murska Sobota, 9.-11. september 1999 / Janez Balažic, Metka Fujs (ur.). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2000. 279 s.
739. Prenova Evrope: Prispevki za slovenski nacionalni program II / Tine Hribar (ur.). Ljubljana: SAZU, 2017. 236 s.
740. Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941: Zb. prispevkov na simpoziju 7-8. decembra 2006 / Jože Pirjevec, Janko Pleterski (ur.). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007. 366 s.
741. *Prunk J.* A brief history of Slovenia: historical background of the Republic of Slovenia / Janko Prunk. Ljubljana: Založba Mihelač, 1994. 85 p.
742. *Prunk J.* Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945 / Janko Prunk. Ljubljana: Društvo 2000, 1987. 284 s.
743. *Prunk J.* Slovenski narodni vzpon: narodna politika (1768–1992) / Janko Prunk. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992. 455 s.
744. *Prunk J., Toplak C., Hočevan M.* Parlamentarna izkušnja Slovencev 1848–2004 / Janko Prunk, Cirilo Toplak, Marjeta Hočevan. 2. izd. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006. 379 s.
745. *Rahten A.* Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini: jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929 / Andrej Rahten. Ljubljana: ZRC SAZU, 2002. 168 s.
746. *Regent I., Kreft I.* Progresivna preusmeritev političnega življenja med vojnami v Sloveniji in Trstu / Ivan Regent, Ivan Kreft. Murska Sobota: Pomurska založba, 1962. 235 s.
747. *Regent I., Pleterski J., Kreft I.* Progresivna Slovenija, Trst in Koroška / Ivan Regent, Janko Pleterski, Ivan Kreft. Murska Sobota: Pomurska založba, 1964. 355 s.
748. Resnica vas bo osvobodila: Škof. dr. Gregorij Rožman in njegov čas: Zbornik IV. Forum za dialog med vero in kulturo, Lovran, 2008 / Milan Knep (ur.). Ljubljana: Družina, 2008. 136 s.
749. Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918-1920: zbornik razprav s simpozija v Radencih 27.-29. maja 1979 / Janko Liška (ur.). [Murska Sobota]: Pomurska založba, 1981. 372 s.
750. *Rothschild J.* East Central Europe Between the Two World Wars Joseph Rothschild. Seattle; London: Un-ty of Washington Press, 1974. XVII, 420 s.
751. *Rumpier H., Hussarek M.* Nationalitäten und Nationalitätenpolitik in Österreich im Sommer des Jahres 1918 / Helmut Rumpier, Max Hussarek. Graz, Köln: Verlag Böhlau, 1965. 118 s.
752. *Russet B., Starr H.* World Politics. The Menu for Choise / Bruce Russett, Harvey Starr. 4th ed. New York: W.H. Freeman, 1992. xiv, 565 p.
753. *Seručar Z.* Vojne akcije u Koruškoj 1918/19.godine: kratak pregled / Zdravko Seručar. Beograd: Vojnoistorijski institut I.A., 1950. 69 s.
754. *Simčič T.* Andrej Gosar, krščanstvo in socialno gibanje / Tomaž Simčič. V Ljubljani: Slovenec, 1992. 154 s.
755. *Simoniti V.* Fanfare nasilja / Vasko Simoniti. V Ljubljani: Slovenska matica,

2003. 387 s.
756. Slovenci in leto 1941: znanstveni posvet 60 let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem: Ljubljana, 11-12. april 2001 / Zdenko Čepič (ur.) // PNZ. 2001. Št. 2. Ljubljana: INZ SAZU, 2001. 302 s.
 757. Slovenci skozi čas: Kronika slovenske zgodovine / Jaro Mihelač (ur.). Ljubljana: Mihelač, 1998. 519 s.
 758. Slovenci v Evropi: (o nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo) / Peter Vodopivec (ur.). Ljubljana: OzZ FF, 2002. 292 s.
 759. Slovenija od prve svetovne vojne do koroškega plebiscita in Rapalla / Nataša Urbanc (ur.). Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine, 2000. 126 s.
 760. Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti / Stane Granda (ur.). Ljubljana: ZZDS, 1998. 352 s.
 761. Slovenska kronika XX. stoletja / Marjan Drnovšek (ur.). Zv. 1–2. Ljubljana: Nova revija, 1995–1996.
 762. Slovenska kronika XX. stoletja / Marjan Drnovšek, Drago Bajt (ur.). Zv. 1–2. Ljubljana: Nova revija, 2005.
 763. Slovenska kultura v vojnem času / Peter Vodopivec, Drago Jančar, Katja Kleindienst (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 2005. 207 s.
 764. Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992 / Jasna Fischer (ur.). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005. 1509 s.
 765. Slovenska osamosvojitev 1991: pričevanja in analize: zbornik / Jurij Perovšek (ur.). Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije: ZZDS, 2002. 385 s.
 766. Slovenska trideseta leta: simpozij 1995 / Vodopivec P., Mahnič J. (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 1997. 252 s.
 767. Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918: narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem: (simpozij 1998) / Peter Vodopivec (ur.). V Ljubljani: Slovenska matica, 2000. 169 s.
 768. Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja: zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani / Ferdo Gestrin (ur.). Ljubljana: SAZU, 1991. 303 s.
 769. Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj / Bogo Grafenauer, Janko Prunk (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 1987. 225 s.
 770. Slovensko Primorje in Istra: boj za svobodo skozi stoletja / Ivan Regent (ur.). Beograd: RAD, 1953. VI, 662 s.
 771. Small states and the security challenge in the new Europe / Werner Bauwens (ed.). London; Washington: Brassey's, 1996. XXIII, 247 s.
 772. Small States in Europe: Challenges and Opportunities / Robert Steinmetz (ed.). Ashgate: Aldershot, 2010. 248 p.
 773. *Stanković Đ.Đ.* Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje / Đorđe Đ. Stanković. Zv. 1–2. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1985.
 774. *Stefanović M.* Zbor Dimitrija Ljotića 1934–1945 / Mladen Stefanović. Beograd: Narodna knjiga, 1984. 360 s.
 775. *Stiplovšek M.* Banski svet Dravske banovine 1930–1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih

- dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine / Miroslav Stiplovšek. Ljubljana: ZRI FF, 2006. 343 s.
776. *Stiplovšek M.* Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem, Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868–1945) / Miroslav Stiplovšek. Maribor: Obzorja, 1989. 317 s.
777. *Stiplovšek M.* Slovenski parlamentarizem: 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma / Miroslav Stiplovšek. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 2000. 497 s.
778. *Stiplovškov zbornik* / Dušan Nečak (ur.). Ljubljana: OzZ FF, 2005. 488 s.
779. *Stojkov T.* Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935 / Todor Stojkov. Beograd: Prosveta, 1969. 356 s.
780. Stvaranje jugoslovenske države 1918.: Zb. radova podnetih na naučnom skupu u Iloku od 16. do 19. maja 1979 / Nikola B. Popović (ur.). Beograd: Institut za savremenu istoriju IRO »Narodna knjiga«, 1983. 529 s.
781. Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine / Vasa Čubrilović (ur.). Beograd: Naučna knjiga, 1989. xlii, 483 s.
782. Successful Negotiation, Trieste 1954: An Appraisal by the Five Participants / John Creighton Campbell (ed.). Princeton: Princeton University Press, 1976. 194 p.
783. *Šarac N.* Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine / Nedim Šarac. Sarajevo: Svjetlost, 1975. 315 s.
784. *Šavli J.* Slovenska državna misel / Jožef Šavli. Bilje: Studio Ro-Humar, 2010. 95 s.
785. *Šepić D.* Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918 / Dragovan Šepić. Zagreb: Školska knjiga, 1970. IX, 431 s.
786. *Šmid G.* Uprava Dravske banovine: 1929–1941 / Gašper Šmid. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003. 148 s.
787. *Šnuderl M.* Zgodovina ljudske oblasti / Makso Šnuderl. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950. 396 s.
788. *Švajncer J.J.* Slovenska vojska 1918–1919 / Janez J. Švajncer. V Ljubljani: Prešernova družba, 1990. 332, [48] s.
789. The case of Slovenia / Niko Grafenauer (ed.). Ljubljana: Nova revija, 1991. 228 p.
790. The land between: a history of Slovenia / Oto Luthar (ed.). Frankfurt; Oxford: Peter Lang, 2008. 560 p.
791. The Regions and the New Europe (Patterns in core and periphery development). Manchester; New York: Manchester Un-ty Press, 1995. 531 p.
792. *Titl J.* Murska republika 1919 / Julij Titl. Murska Sobota: Pomurska založba, 1970. 148 s.
793. *Todorova M.N.* Imagining the Balkans / Maria Todorova. N.Y.; Oxford: Oxford Un-ty Press, 1997. 257 p.
794. *Trojarjev zbornik* / Danijela Trškan (ur.). Ljubljana: Založba Filozofske fakultete, 2011. 525 s.
795. *Ude L.* Boj za severno slovensko mejo 1918–1919 / Lojze Ude. Maribor:

- Založba Obzorja, 1977. 294 s.
796. Usode prve svetovne vojne / Mateja Ratej (ur.). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2015. 120 s.
 797. *Valiani L.* The end of Austria-Hungary / Leo Valiani. London: Secker & Warburg, 1973. XIII, 474 s.
 798. *Vasić M.* Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941 / Miroljub Vasić. Beograd: Narodna knjiga, 1977. 710 s.
 799. *Vidovič-Miklavčič A.* Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije / Anka Vidovič-Miklavčič. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994. 265 s.
 800. Vjerske zajednice u Jugoslaviji / Zlatko Frid (ur.). Zagreb: Binoza, 1970. 162 s.
 801. *Vilfan S.* Pravna zgodovina Slovencev / Sergij Vilfan. Ljubljana: Slovenska matica, 1996. 463 s.
 802. Vilfanov zbornik: pravo, zgodovina, narod / Vincenc Rajšp (ur.). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1999. 713 s.
 803. *Vinaver V.* Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski "satelit") / Vuk Vinaver. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985. 482 s.
 804. *Vinaver V.* Jugoslavija i Mađarska: 1918-1933 / Vuk Vinaver. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1971. 574 s.
 805. *Vodopivec P.* Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. st. do konca 20. st. / Peter Vodopivec. Ljubljana: Modrijan, 2006. 630 s.
 806. *Vodušek Starič J.* »Dosje« Mačkovšek / Jera Vodušek Starič. Ljubljana: ADS, 1994. 236 s.
 807. *Vojinović P.* Istine i zablude o srpstvu, jugoslovenstvu i slovenstvu / Perko Vojinović. Beograd: Rad, 1999. 233 s.
 808. Vstala, Primorska, si v novem življenju / Branko Marušič (ur.). Nova Gorica: Goriški muzej, 2011. 243 s.
 809. *Woodward S.L.* Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War / Susan L. Woodward. Washington, D.C.: Brookings Institution, 1995. 536 p.
 810. Yugoslavia / Griffith Taylor; Robert J. Kerner (eds.). Berkeley; Los Angeles: Un-ty of California press, 1949. 558 p.
 811. Yugoslavia and its historians: understanding the Balkan wars of the 1990s / Norman M. Naimark (ed.). Stanford (Calif.): Stanford Un-ty Press, 2003. 275 s.
 812. Yugoslavism: Histories of a failed idea, 1918–1992 / Dejan Djokić (ed.). London: Hurst, 2003. 356 p.
 813. Za konfederalno Slovenijo: zbornik / Ciril Ribičič (ur.). Ljubljana: Domus, 1990. 153 s.
 814. Zbornik Milice Kacin Wohinz / Zdenko Čepič (ur.). PNZ. 2000. Št. 1. 367 s.
 815. Zbornik Janka Pleterskega / Oto Luthar, Jurij Perovšek (ur.). Ljubljana: Založba ZRC, 2003. 666 s.
 816. *Zečevič M.* Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske

- države 1918-1929 / Momčilo Zečevič. Knj. I. Maribor: Obzorja, 1986. 281 s.
817. *Zečevič M.* Slovenska ljudska stranka in jugoslovanske zedinjenje 1917-1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave / Momčilo Zečevič. Maribor: Založba Obzorja, 1977. 425 s.
818. *Zwitter F.* O slovenskem narodnem vprašanju / Fran Zwitter. Ljubljana: Slovenska matica, 1990. 502 s.
819. Zwitterov zbornik: ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988) / Peter Štih (ur.). Ljubljana: OzZ FF, 2006. 95 s.
820. Življenje in delo dr. Antona Korošca: Razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990 / Zdenko Čepič (ur.) // PNZ. 1991. Št.1. Ljubljana: INZ, 1991. 152 s.

Статті:

821. *Густинчич Д.* Национальное движение словенцев накануне и в период войны 1914–1918 гг. / Драготин Густинчич // Историк-марксист. 1941. № 5. С. 82-91.
822. *Завалишина Н.Ю.* Молодежные движения в югославских землях в начале XX в. / Н.Ю. Завалишина // Славяноведение. 1997. № 5. С. 3–8.
823. *Кеберле Н. Г.* Моделювання динамічних предметних областей в онтологіях / Н.Г. Кеберле // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. 2009. Вип. 3 (21). С. 121-127.
824. *Леньо П. Ю.* Образ "Іншого" та формування колективних ідентичностей у Європі / П. Ю. Леньо // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Історія. 2013. Вип. 2. С. 186–187. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuust_2013_2_31.
825. *Мальшина К.В.* Австрійсько-словенський кордон: роль комісії Майлза (січень-лютий 1919 р.) у вирішенні “Каринтійського питання” / К.В. Мальшина // Історія торгівлі, податків та мита. 2012. № 1 (5). С. 114–122.
826. *Мальшина К.В.* Вирішення “Каринтійського питання” на Паризькій мирній конференції: документи та методи / К.В. Мальшина // Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві: Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 21–22 березня 2013 р.). К.: ІВІ НАНУ, 2013. С. 125–126.
827. *Мальшина К.В.* Державний кордон Першої Югославії (1918–1924 рр.) та його словенська ділянка: теоретичні підходи / К.В. Мальшина // Історія торгівлі, податків та мита. 2014. № 2 (9). С. 67–77.
828. *Мальшина К.В.* Діяльність Національного уряду Словенії з формування збройних сил наприкінці 1918 р. / К.В. Мальшина // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2012. Вип. XXXII. С. 336–341.
829. *Мальшина К.В.* Діяльність Провінційного уряду Словенії з управління збройними силами на рубежі 1918/1919 рр. / К.В. Мальшина // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2012. Вип. XXXIII. С. 226-231.
830. *Мальшина К.В.* Національне державотворення у поглядах та політичній діяльності словенського клерикалізму (1918–1929 рр.) / К.В. Мальшина //

- Наукові праці іст. ф – ту ЗНУ. 2013. Вип. XXXVI. С. 264–271.
831. *Мальшина К.В.* Особливості міжнародного становища Словенії у складі Держави СХС (жовтень-листопад 1918 р.) / К.В. Мальшина // Актуальні проблеми міжнародних відносин і зовнішньої політики країн світу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 13–14 жовтня 2011 р.). Луцьк: Вид-во ВНУ, 2011. С.293–296.
 832. *Мальшина К.В.* Основні напрями австрійської політики в Карінтії в період діяльності комісії Майлза (лютий- квітень 1919 р.) / К.В. Мальшина // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кіровоград, 15 червня 2012 р.). Кіровоград, 2012. С. 47–50.
 833. *Мальшина К.В.* Питання бановини Словенії у поглядах словенського політикуму (1937–1940 рр.) / К.В. Мальшина // Гуржіївські історичні читання. 2014–2015. Вип. 8–9. С. 213–219.
 834. *Мальшина К.В.* Югославізм та словенство: словенські суспільно-політичні погляди на збройні сили крізь призму національного питання (1918–1919 рр.) / К.В. Мальшина // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2013. Вип. XXXV. С. 260–265.
 835. *Мальшина К.В.* Національно-політичне підґрунтя Конкордату Королівства СХС з Католицькою Церквою крізь призму словенської політики (1918–1929 рр.) / К.В. Мальшина // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2015. Вип. XLIV (2). С. 62–70.
 836. *Мальшина К.В.* Роль словенської народної партії в укладенні Конкордату та Конкордатська криза (1930–1937 рр.) / К.В. Мальшина // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2016. Вип. XLVI. С. 384–391.
 837. *Мальшина К.В.* Словенські шкільні підручники 1920-х – I половини 1940 – х рр. про історію південних слов'ян у міжвоєнний період / К.В. Мальшина / К.В. Мальшина // Наукові праці іст. ф-ту ЗНУ. 2014. Вип. XXXX. С. 261–268.
 838. *Мальшина К.В., Волобуєв В.В.* Бановина Словенія: нездійснена мрія про словенську автономію у Першій Югославії (1939–1940 рр.) / К.В. Мальшина // Наукові записки НУ "Острозька академія". Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 24. С. 163–169.
 839. *Мальшина К., Сінкевич Є., Перовшек Ю.* Українська та словенська національні ідеї у XX ст.: порівняльний аналіз / К.В. Мальшина, Є.Г. Сінкевич, Ю. Перовшек // Український історичний журнал. 2015. № 4. С. 127–138.
 840. *Нестеров А.Г.* Австро-Венгрия как интеграционный проект: опыт для Центрально-Восточной Европы XXI в. / А.Г. Нестеров // Европа в меняющемся мире-2012.: Сб. ст. Екатеринбург: Изд-во УрФУ, 2013. С. 67–72.
 841. *Пилько Н.С.* Антон Корошец / Н.С. Пилько // До и после Версаля: Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе. М.: «Индрик», 2009. С. 82–97.
 842. *Пилько Н.С.* Словенская политическая жизнь в 20-е – 30-е гг. XX века:

- противостояние власти и общества / Н.С. Пилько // *Власть и общество: непростые взаимоотношения* (Страны Центральной и Юго-Восточной Европы в XX веке). М.: Институт славяноведения РАН, 2008. С. 133–159.
843. Пилько Н.С. Словенцы в югославской политической жизни в 20–30-е гг. XX в. / Н.С. Пилько // *Славянский альманах*. 2015. № 1–2. С. 68–80.
844. Пилько Н.С. Роль личности в истории: Рудольф Майстер / Н.С. Пилько // *Первая мировая война и судьбы народов Центральной и Юго-Восточной Европы: Очерки истории*. М.: Институт славяноведения РАН, 2015. С. 489–503.
845. Писаревский А.Ю. Антон Корошец / А.Ю. Писаревский // *Вопросы истории*. 2005. № 10. С. 36–52.
846. Сальков А. П. Проблема Юлийской Крайны (Венеции-Джулии) в советской международной политике (1918–1945 гг.) / А. П. Сальков // *Российские и славянские исследования*. 2009. Вып. 4. С. 9–30.
847. Сень Д.В. 147 / Д.В. Сень // *Быть аланами. Интеллектуалы и политика на Северном Кавказе в XX в.* / Ред. И. Калинин. М.: Новое литературное обозрение, 2006. С. 30–31.
848. Силкин А.А. Внутриполитические предпосылки заключения Соглашения Цветкович – Мачек и формирования Бановины Хорватия (1934–1939 годы) / А.А. Силкин // *Человек на Балканах: Власть и общество: опыт взаимодействия (кон. XIX – нач. XX в.)*: Сб. ст. СПб.: Алетеия, 2009. С. 233–245.
849. Ставицька О. В., Головка В. М. Формування геоісторичного простору Європейського Союзу в контексті теорії ментальних карт / О. В. Ставицька, В. М. Головка // *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. 2010. № 4. С. 173–185.
850. Aleksić V. Ameriška tehniška misija v Kraljevini SHS 1919–1920 / Vesna Aleksić // *PNZ*. 2008. Št.1. S. 29–43.
851. Anderson D. Collapse of Yugoslavia: background and summary / David Anderson // *Research paper of Department of the Parliamentary Library*. 1995–1996. No.14. v, 36 p.
852. Atkins G. A. Great Powers and Yugoslav wars of secession / Glenn A. Atkins // *The South Slav Journal*. 2009. Vol. 28. Pp. 31–43.
853. Balkovec B. Gradivo Narodnega vijeca Slovenaca, Hrvata i Srba v Hrvaskem drzavnem arhivu v Zagrebu // *Arhivi*. 2000. Št. 2. S. 165–167.
854. Balkovec B. Izborna zakonodavstvo prve jugoslavske države (1918. 1941.) // Bojan Balkovec // *Časopis za suvremenu povijest*. 2016. Br. 1. S. 197–216.
855. Balkovec B. Narodna vlada SHS med Ljubljano, Zagrebom in Beogradom // Bojan Balkovec // *Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918:* / Peter Vodopivec (ur.). V Ljubljani: Slovenska matica, 2000. S. 31–37.
856. Balkovec B. »Naše prve« // Bojan Balkovec // *Stiplovškov zbornik*. Ljubljana: INZ, 2005. S. 267–276.
857. Balkovec B. Zaradi prepričanja ali koristi? Prestopi kandidatov na starojugoslovanskih volitvah // Bojan Balkovec // *PNZ*. 2000. Št. 2. S. 21–36.
858. Biber D. Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini v Jugoslaviji v letih

- 1933–1945 / Dušan Bibe // PNZ. 1995. Št. 1–2. S. 97–102.
859. *Biber D.* Britanski, nemski in ameriski diplomati o Slovencih in dr. Antonu Koroscu / Dušan Bibe // Zivljenje in delo dr. Antona Korošca: Razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990 // PNZ. 1991. Št. 1. S. 131–143.
860. *Biber D.* Viri za sodobno zgodovino Slovencev izven SR Slovenije / Dušan Bibe // Arhivi. 1978. Št. 1. S. 35–36.
861. *Blagojević A., Radonić B.* O ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931. / Anita Blagojević, Branka Radonić // Pravni vjesnik. 2012. Br. 1. S. 123–143.
862. *Boltik A.* What Kind of Yugoslavia? An Analysis of the 1920 and 1923 Elections (separate paper) / Adam Boltik // European Studies Conference, March 24–25, 2006. Williamsburg, VA: The College of William & Mary Print, 2006. Pp.1–10. Режим доступа: <https://www.wm.edu/as/globalstudies/documents/european/boltik.pdf>
863. *Dobaja D.* Obravnavanje socialne in zdravstvene problematike na sejah ljubljanske oblastne skupščine v letih 1927–1929 / Dunja Dobaja // PNZ. 2008. Št. 1. S. 69–90.
864. *Dolenc E.* Zmaga ali poraz?: marginalije h Koroščevi antisemitski uredbi leta 1940 / Ervin Dolenc // Stiplovškov zbornik / Dušan Nečak (ur.). Ljubljana: OzZ FF, 2005. S. 199–210.
865. *Filipič F.* Dr. Anton Korošec in marksisti / France Filipič // PNZ. 1993. Št. 1. S. 83–108.
866. *Filipič F.* Povezava nacionalnega in socialnega v dokumentih pokrajinskih konferenc komunistične partije v Sloveniji med leti 1920 – 1941 / France Filipič // PZDG. 1982. Št. 1–2. S. 85–99.
867. *Fujs M.* Kako so se Prekmurci pred osemdesetimi leti odločili za Slovenijo / Metka Fujs // Zgodovina v šoli. 1999. Št. 3–4. S. 36–39.
868. *Gašić R.* Struggling with Yugoslavism in the First Yugoslavia: The Belgrade Elite and the Public Debate / Ranka Gašić // East Central Europe. 2015. Vol. 42. Issue 1. Pp. 29–47.
869. *Gašparič J.* Finis Austriae et Hungariae (Razpad Habsburške monarhije in oblikovanje nasledstvenih držav – Republike Češkoslovaške in Kraljevine SHS) / Jure Gašparič // PNZ. 2002. Št. 3. S. 37–47.
870. *Glynn P.* The swelling democratic tide / Peter Glynn // Times Literary Supplement. April 11, 1997. Pp. 10–11.
871. *Godeša B.* Fašizem, klerofašizem, obmejni fašizem in Slovenci / Bojan Godeša // Acta Histriae. 2016. Št. 4. S. 767–786.
872. *Godeša B.* Katoliški tabor in iskanje družbenega modela na predvečer okupacije / Bojan Godeša // Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941. Ljubljana: SAZU, 2007. S. 341–353.
873. *Godeša B.* Korošec in Jugoslavija na začetku druge svetovne vojne / Bojan Godeša // ČZN. 2006. Št. 2–3. S. 104–113.
874. *Godeša B.* Odnos SLS do vprašanja rešitve državnopravnega položaja Slovenije po napadu sil osi na Jugoslavijo / Bojan Godeša // Prispevki za novejšo zgodovino. 2001. Št. 2: *Slovenci in leto 1941*. S. 77–104.
875. *Godeša B.* Okupacija kot prelomnica v organiziranju slovenskih političnih

- subjektov – o »zgodovinski« vlogi Narodnega sveta za Slovenijo / Bojan Godeša // Arhivi. 2017. Zv. 57. Št. 2. S. 91–110.
876. *Godeša B.* Polemika med Dušanom Kermavnerjem in Lojzetom Udetom v letih 1939–1941 / Bojan Godeša // Med politiko in zgodovino. Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975). Ljubljana: SAZU–ZZDS, 2005. S. 131–138.
877. *Godeša B.* Tisova Slovaška »priljubljeni sen slovenskega klerofašizma«? / Bojan Godeša // ZČ. 2004. Št. 1–2. S. 69–80.
878. *Grafenauer B.* Janko Pleterški – sedemdesetletnik / Bogo Grafenauer // ZČ. 1993. Št. 1. S. 131–133.
879. *Grafenauer B.* Migracije v jugoslovanskih deželah od 15. do 18. stoletja in njihov pomen za nadaljni narodnostni razvoj / Bogo Grafenauer // ZČ. 1991. Št. 2. S. 203–209.
880. *Grafenauer B.* Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919: vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na pariški mirovni konferenci / Bogo Grafenauer // Koroški plebiscit: razprave in članki. Ljubljana: Slovenska matica, 1970. S. 295–434.
881. *Grdina I.* Anton Korošec na večer življenja/ Igor Grdina // ČZN 2006. Št. 2–3. S. 221–232.
882. *Grdina I.* Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana/ Igor Grdina // ZČ. 1989. Št. 1. S. 77–95.
883. *Grdina I.* Mihailo Konstantinović. Politika sporazuma. Dnevniške beleške 1939–1941. Londonske beleške 1944–1945. Novi Sad 1998/ Igor Grdina // ZČ. 1999. Št. 2. S. 286–290.
884. *Guštin D.* Dve antantni vojski na Slovenskem leta 1918 / Damijan Guštin // Stiplovškov zbornik / Dušan Nečak (ur.). Ljubljana: OzZ FF, 2005. S. 73–88.
885. *Ingrao C.W.* Gow James, Carmichael Cathie. Slovenia and the Slovenes: A Small State and the New Europe. Bloomington: Indiana University Press, 2000. / Charles W. Ingrao // Austrian history yearbook. 2002. Vol. 33. Pp. 234–255.
886. *Ivešić T.* Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno / Tomaž Ivešić // ČZN. 2013. Št. 1. S. 83–118.
887. *Janković D.* Družbeni i politički odnosi u Kratjevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uочи stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavie (komunista) 1. XII. 1918–20. IV. 1919 / Dragoslav Janković // Istorija XX veka. Zbornik radova I. Beograd: Kultura, 1959. S. 7–152.
888. *Jeraj M., Melik J.* Slovenija in Slovenci v britanskem arhivu – malo drugace / Mateja Jeraj, Jelka Melik // Arhivi. 2005. Št. 2. S. 395–403.
889. *Kacin-Wohinz M.* O objavljanju virov za zgodovino Julijske Krajine pod Italijo (1918–1941) / Milica Kacin-Wohinz // PZDG, 1968, št. 1–2. S. 365–369.
890. *Kavrečič P., Koderman M.* Slovenski izseljenci in turistični obisk Dravske banovine s posebnim poudarkom na poročanju Izseljeniškega vestnika / Petra Kavrečič, Miha Koderman // Annales: anali za istrske in mediteranske študije, Series historia et sociologia. 2014. Št. 1. S. 77–94.
891. *Kermavner D.* Albin Prepeluh – Abditus: njegov idejni razvoj in delo / Dušan Kermavner // Prepeluh A. Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja. V Ljubljani: Založba univerzitetne tiskarne J. Blasnika,

1938. S. 295–562.
892. *Kermavner D.* O komunistih in socialistih v dvajsetih letih / Dušan Kermavner // PZDG. 1968–1969. Št. 1–2. S. 267–293.
893. *Kermauner D.* Severna Slovenija v zrcalu R. Golouha: (koroške zadeve leta 1919 in delavsko gibanje od volitev leta 1920 do let 1923/24) / Dušan Kermavner // ČZN. 1967. S. 287–313.
894. *Klemenčič M.* Pregled stališč in delovanja slovenskih izseljencev v ZDA v zvezi z Jugoslovansko idejo od leta 1914 do leta 1992 / Matjaž Klemenčič // ČZN. 1994. Št. 1. S. 55–65.
895. *Klemenčič M.* Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine / Matjaž Klemenčič // ZČ. 1998. Št. 2. S. 175–193.
896. *Klopčič F.* Slovenska socialna demokracija in makedonsko vprašanje pred prvo svetovno vojno / France Klopčič // PZDG. 1971. Št. 1–2. S. 281–294.
897. *Kokolj M.* Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919 / Miroslav Kokolj // Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920. Murska Sobota: Pomurska založba, 1981. S. 53–205.
898. *Kolar–Dimitrijević M.* Financijski proračuni samouprave Zagrebačke oblasti za 1927., 1928. i 1929. godinu / Mira Kolar–Dimitrijević // Acta historico – oeconomica. Vol. 21. Zagreb: Komisija za ekonomsku povijest Društava povjesničara Hrvatske, 1994. S. 85–102.
899. *Kos J.* Slovenstvo in država / Janko Kos // Demokracija. 13.11.2016.
900. *Kranjec S.* Dr. Josip Mal – osemdesetletnik / Silvo Kranjec // Kronika (Ljubljana). 1965. Št. 2. S. 101–102.
901. *Krizman B.* Djelatnost američke misije Arčibolda Kulidža u južnoslavenskim zemljama bivše Austro-Ugarske (1919) / Bogdan Krizman // Istorijски glasnik. 1962. Št. 1–4. S. 111–146.
902. *Krizman B.* Formiranje prve jugoslovenske vlade i likvidacija Jugoslovenskog odbora / Bogdan Krizman // Zbornik Istorijskog tnstituta Slavonije. Knj. 5. Slavonski brod: 1967. S. 267–301.
903. *Krizman B.* "Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine. Grada o vanjskoj politici Predsjedništva Narodnog Vijeća SHS od 29. X. do 1. XII. 1918)" / Bogdan Krizman // Anali Jadranskog instituta. Svezak I. Zagreb, 1956. S. 83–116.
904. *Krizman B.* Predstavници predsjedništva »Narodnog vijeća SHS« u Budimpešti, Beču i Pragu 1918 / Bogdan Krizman // Historijски zbornik. 1957. Št. 1–4. S. 23–43.
905. *Kyovsky R.* Trianonska pogodba in slovensko-ogrška meja / Rudy Kyovsky // Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920 / Janko Liška (ur.). [Murska Sobota]: Pomurska založba, 1981. S. 236–259.
906. *Lampe J.R.* Imperial Borderlands or Capitalist Periphery? Redefining Balkan Backwardness, 1520–1914 / John R. Lampe // The Origins of Backwardness in Eastern Europe / Economics and Politics from the Middle Ages Until the Early Twentieth Century. Berkely–Los Angeles–London 1989. Pp. 177–209.
907. *Lehman J. G.* An Introduction to the Overton Window of Political Possibility / J. G. Lehman // Mackinac Center for Public Policy Journal online. April 8, 2010.

- Режим доступу: <https://www.mackinac.org/12481>.
908. *Lengel-Krizman N.* Numerus clausus – jesen 1940 / Narcisa Lengel-Krizman // Časopis za suvremenu povijest. 2006. št. 3. S. 1007–1012.
 909. *Letz R.* Vjvin slovenskeho narodného povedomia u Jožefu Tisu do roku 1918 / Robert Letz // Pokus o politický a osobný profil Jožefu Tisu: Zb. materialov z vedeckeho sympozia Casta-Papiernička, 5.–7.05.1992. Bratislava: SAP, 1992. S. 53.
 910. *Lukač D.* Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941 / Dušan Lukač. Beograd: Institut za savremenu istoriju: NIP Export-press, 1972. 421 s.
 911. *Mal J.* Die Eigenart des karantanischen Herzogtums / Josip Mal // Südostforschungen. München: R. Oldenbourg, 1961. S. 33–74.
 912. *Mal J.* Ist das Edlingerproblem wirklich unlösbar / Josip Mal // Südostforschungen. München: R. Oldenbourg, 1963. S. 140–178.
 913. *Mal J.* Rota – staroslovenska prisega / Josip Mal // Glasnik muzejskega društva za Slovenijo. Ljubljana: [s. n.], 1941. S. 58–64.
 914. *Mal J.* Schwabenspiegel in koroško ustoličenje / Josip Mal // Glasnik muzejskega društva za Slovenijo. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1938. S. 109–132.
 915. *Mal J.* Slovenska Karantanija in srednjeveška nemška država / Josip Mal // Razprave SAZU. Ljubljana: SAZU, 1953. S. 105–137.
 916. *Melik A.* Albin Prepeluh, Naš veliki socijalni problem – agrarna reforma. Založila "Zveza slovenskih agrarnih interesentov" v Ljubljani / Anton Melik. Ljubljana 1933. Strani 136 // Geografski vestnik. 1934. S. 189–190.
 917. *Melik V.* Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991 / Vasilij Melik // Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti: mednarodni znanstveni simpozij, Maribor, 16.–17. april 1998. Ljubljana: ZzdS, 1998. S. 15–20.
 918. *Melik V.* Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje / Vasilij Melik // PZDG. 1982. Št. 1/2. S. 19–24.
 919. *Meštrović M.* The Elections of 1923 in the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes / Matthew Meštrović // Journal of Croatian Studies. New York: Croatian Academy of America, 1960. P. 44–52.
 920. *Mezeg D.* Pred 74 leti so komunistični morilci zahrbtno pokončili slovenskega bana Marka Natlačena / Domen Mezeg // Nova24RV.si. 14.10.2016. Режим доступу: <http://nova24tv.si/slovenija/ljudje/komunisticni-morilci-zahrbtno-pokoncali-slovenskega-bana-marka-natlacna/>
 921. *Mirčič R.* Arhivska grada centralnih institucija kraljevine Jugoslavije 1918–1941 / Radmila Mirčič // Arhivist. 1971. Št. 1–2. S. 80–90.
 922. *Mlakar B.* Civil War in Slovenia after WW II / Boris Mlakar // The South Slav Journal. 2009. Vol. 28, No 5. Pp. 62–88.
 923. *Moritsch A.* Koroški plebiscit / Andreas Moritsch // Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 1998. S. 267–270.
 924. *Nežmah B.* Simbolični grob. Anton Natlačen sin bana Natlačena / Bernard Nežmah // Mladina. 15.06.2005. S. 1–3.
 925. *Novak B.C.* Adamic and Yugoslavia during World War II: the Slovene Catholic response / Bogdan C. Novak // Dve domovini: razprave o izseljenstvu. 1994.

- Št. 5. S. 63 – 84.
926. Osnovna šola Dr. Jožeta Pučnika Črešnjevec // Zgodovina šole. Режим доступу: http://www.Cressevec.si/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=6&Itemid=21
 927. Pavlin T. Ustanavljanje Sokola Kraljevine Jugoslavije / Tomaž Pavlin // PNZ. 2002. Št. 1. Št. 62–66.
 928. Pelikan E. Anton Mahnič – fundamentalizem in avtonomija / Egon Pelikan // Annales, Ser. History & Sociology. 2006. Št. 1. S. 7–14.
 929. Penič L. General Rudolf Maister in boj za slovensko severno mejo v letih 1918–1920 / Lojze Penič // Skozi čas: Zbornik Muzeja narodne osvoboditve. Maribor, 2005. S. 25–38.
 930. Penič L. Boj za slovensko severno mejo v letih 1918–1919 na Štajerskem in Koroškem / Lojze Penič // Znamenje: revija za teološka, družbena in kulturna vprašanja. 2007. Št. 5/6. S. 94–98.
 931. Perovšek J. Dravska banovina in banski svet / Jurij Perovšek // Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. S. 327–332.
 932. Perovšek J. Država SHS, to se pravi Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, točneje vrh države v Zagrebu: Diskusija / Jurij Perovšek // Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti / Stane Granda (ur.). Ljubljana: ZZDS, 1998. S. 336.
 933. Perovšek J. Državnopravni in upravopolitični razvoj Slovenije v letih 1918–1921 / Jurij Perovšek // Slovenija od prve svetovne vojne do koroškega plebiscita in Rapalla. Ljubljana, 2000. S. 9–20.
 934. Perovšek J. Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva / Jurij Perovšek // ZČ. 1997. Št. 4. S. 529–554.
 935. Perovšek J. Jugoslovanska nacionalna stranka in vprašanje slovenske banovine 1939–1941 / Jurij Perovšek // PNZ. 2002. Št. 3. S. 49–60.
 936. Perovšek J. Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru 1918 / Jurij Perovšek // PNZ. 1988. Št. 1–2. S. 41–61.
 937. Perovšek J. Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja / Jurij Perovšek // PNZ. 1999. Št. 2. S. 7–24.
 938. Perovšek J. Jugoslavija – pričakovanja in realnost / Jurij Perovšek // Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti. S. 234–256.
 939. Perovšek J. Lončarjevi narodni in idejnopolični pogledi v času med svetovnima vojnama / Jurij Perovšek // Glasnik Slovenske matice. 1994. Št. 1–2. S. 42–54.
 940. Perovšek J. Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923 // ZČ. 1991. Št. 1. S. 65–83.
 941. Perovšek J. O volji po nacionalni suverenosti. (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923) / Jurij Perovšek // PNZ. 1993. Št. 1–2. S. 215–220.
 942. Perovšek J. Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923) // ZČ. 1984. Št. 1/2. S. 5–27.
 943. Perovšek J. Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918 / Jurij Perovšek

- // PZDG. 1985. Št. 3. S. 49–75.
944. *Perovšek J.* Oris življenja in dela Josipa Rusa / Jurij Perovšek // Rus J.A. Pričevanja in spomini: o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji. Ljubljana: Borec, 1989. S. 5–26.
 945. *Perovšek J.* Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov na črnogorsko vprašanje leta 1923 / Jurij Perovšek // PNZ. 1996. Št. 1–2. S. 7–20.
 946. *Perovšek J.* Slovenci in jugoslovanska skupnost 1918–1941 / Jurij Perovšek // ZČ. 2005. Št. 3/4. S. 449–460.
 947. *Perovšek J.* Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923 / Jurij Perovšek // PNZ. 1994. Št. 2. S. 169–175.
 948. *Perovšek J.* Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje v tridesetih letih / Jurij Perovšek // PNZ. 2010. Št. 2. S. 5–66.
 949. *Perovšek J.* Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923 / Jurij Perovšek // PZDG. 1978–1979. Št. 1–2. S. 17–43.
 950. *Perovšek J.* Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave / Jurij Perovšek // PNZ. 1993. Št. 1–2. S. 17–26.
 951. *Petrović D.* Fondovi vrhovne državne uprave i neki problemi strucnog rada sa njima / D. Petrović // Arhivist. 1959. Zv. 3–4. S. 31–43.
 952. *Petrović M.* Konkordat kao osnov za regulisanje položaja Rimokatoličke crkve u Kraljevini SHS / Mirko Petrović // Dijalog povjesničara – istoričara 4. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2000. S. 433–448.
 953. *Pirjevec J.* Vatikanski arhivi / Jože Pirjevec // Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941. Ljubljana: SAZU, 2007. S. 305–317.
 954. *Pišlar M.* Obletnica bojev za severno mejo in ustanovitve TO / Marko Pišlar // Revija slovenska vojska. 2008. Št. 19. S. 2.
 955. *Pleterski J.* Politični profil koroškega časopisa "Mir" (1882–1920) / Janko Pleterski // ZČ. 1956–1957. S. 183–216.
 956. *Pleterski J.* Politika „novog kursa“, jadranski kompromis i Slovenci / Janko Pleterski // Jugoslovanski istorijski časopis. 1975. Št. 3/4. 88 s.
 957. *Pleterski J.* Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno / Janko Pleterski // ZČ. 1970. S. 177–189.
 958. *Pleterski J.* Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje / Janko Pleterski // ZČ. 1968. Št. 3/4. S. 169–184.
 959. *Podgoršek N.* Hrvatska Stranka prava in njen odnos do Slovencev v devetdesetih letih 19. stoletja / Nataša Podgoršek // ZČ. 2005. Št. 3/4. S. 427–445.
 960. Posvetovanje o problemih zgodovinopisja novejšje slovenske zgodovine in nalogah Instituta za zgodovino delavskega gibanja // PZDG. 1970. Št. 1–2. S. 147–301.
 961. *Polič Z.* Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda / Zoran Polič // Vodnik. Št. 7–10. Ljubljana: Polet, 1952. S. 35–42.
 962. *Prpa-Jovanović B.* "The Making of Yugoslavia: 1830–1945" / Branka Prpa-Jovanović // Burn This House: The Making and Unmaking of Yugoslavia / Jasminka Udovicki, James Ridgeway (eds). Durham, North Carolina: Duke University Press, 1997. 337 p.
 963. *Prunk J.* Kulturnopolitični profil revije Sodobnost v letih 1933–1941 / Janko

- Prunk // *Sodobnost*. 1990. Št. 8–9. S. 866–869.
964. *Prunk J.* Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji / Janko Prunk // *PZDG*. 1982. Št. 1. S. 130–131.
965. *Prunk J.* Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji / Janko Prunk // *PNZ*. 1991. Št. 1. S. 35–54.
966. *Prunk J.* Slovenci in suverenost / Janko Prunk // *Sodobnost*. 1989. Št. 1. S. 15–20.
967. *Prunk J.* Škof Jeglič – politik: Del I–II. / Janko Prunk // *Kronika*. 1971. Št. 1. S. 30–42; Št. 3. S. 169–177.
968. *Prunk J.* Usodni november 1918. / Janko Prunk // *Nova revija*. 1991. Št. 111/112. S. 1106–1112.
969. *Prunk J.* Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922 / Janko Prunk // *PZDG*. 1971–1972. Št. 1–2. S. 226–227.
970. *Rahten A.* Avstromarksistični pogledi na jugoslovansko vprašanje / Andrej Rahten // *PILAR – Croatian Journal of Social Sciences and Humanities*. 2009. Št. 1/2. S. 123–132.
971. *Rahten A.* Trialistične zamisli slovenskih in hrvaških politikov v letih pred prvo svetovno vojno / Andrej Rahten // *PNZ*. 1999. Št. 2. S. 65–74.
972. *Raščan S.* Vloga diplomacije pri urejanju državnih meja v Prekmurju po 1. svetovni vojni / S. Raščan // *Anali PAZU HD*. 2016. Št. 2. S. 84–90.
973. *Ratej M.* Odenki politizacije Rimskokatoliške in Srbske pravoslavne cerkve pri Slovenski ljudski in Narodni radikalni stranki med svetovnima vojnama / Mateja Ratej // *PNZ*. 2008. Št. 2. S. 35–52.
974. *Ratej M.* Politika Slovenske ljudske stranke pred sklenitvijo blejskega sporazuma leta 1927 / Mateja Ratej // *PNZ*. 2005. Št. 2. S. 43–58.
975. *Ribnikar P.* Naredba o prehodni upravi v Sloveniji iz leta 1918 in njen pomen za Slovenijo / Peter Ribnikar // *Arhivi*. 2003. Št. 1. S. 119–128.
976. *Ribnikar P.* Narodna vlada SHS v Ljubljani in Deželne vlade za Slovenijo 1918–1921 / Peter Ribnikar // *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*. 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919 / P. Ribnikar (ur.). Ljubljana: ARS, 1998. S. 9–50.
977. *Rozman F.* Anton Korošec – urednik Slovenskega gospodarja / Franc Rozman // *ČZN*. 2006. Št. 2/3. S. 161–170.
978. *Simoniti I.* Svet po 1990. letu / Vasko Simoniti // Russett B., Starr H. *Svetovna politika – izbira možnosti*. Ljubljana 1996. S. 9–60.
979. *Simoniti V.* Historične konstante na tleh bivše Jugoslavije in oblikovanje multinacionalne države / Vasko Simoniti // *Anthropos*. 1994. Št. 4–6.
980. *Skerovic N.* Stanje arhivske službe u NR Srbiji / N. Skerovic // *Arhivist*. 1951. Zv. 1. S. 23–28.
981. *Smolik M.* Marko Natlačen in njegov sin Stanislav / Marijan Smolik // *Nova Slovenska zaveza*. 1.06.2011.
982. *Stiplovšek M.* Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929–1941 / Miro Stiplovšek // *Arhivi*. 1996. št. 1–2. S. 39–51.
983. *Stiplovšek M.* Gradivo za zgodovino Slovencev med dvema vojnama v jugoslovanskih arhivih zunaj Slovenije / Miro Stiplovšek // *Arhivi*. 1978. Št. 1.

- S. 32–35.
984. *Stiplovšek M.* O objavljanju virov za zgodovino Slovencev v okviru stare Jugoslavije (1918–1941) / Miro Stiplovšek / PZDG. 1970. Št.1–2. S. 303–312.
 985. *Stiplovšek M.* Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacijo uprave ter razširitev svojih pristojnosti l. 1933/ Miro Stiplovšek // ZČ. 2001. Št. 2. S. 231–253.
 986. *Stiplovšek M.* Prizadevanja ljubljanske in mariborske oblastne skupščine ter banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje slovenskega parlamentarizma v prvi Jugoslaviji / Miro Stiplovšek // ZČ. 2008. Št. 1–2. S. 151–176.
 987. *Stiplovšek M.* Prizadevanja Rudolfa Golouha in Albina Prepeluha za udejanjenje banovinske in občinske samouprave v banskem svetu Dravske banovine 1933–1935 / Miro Stiplovšek // PNZ. 2010. Št.1. S. 57–75.
 988. *Stiplovšek M.* Prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za izvajanje in razširitev samoupravnih pristojnosti (1927–1929) / Miro Stiplovšek // Lex localis: revija za lokalno samoupravo. 2004. Št. 1. S. 1–19.
 989. *Stiplovšek M.* Razširitev delovanja banskega sveta Dravske banovine na uredbodajno področje leta 1933 in njegova stališča do občinskih volitev / Miro Stiplovšek// ČZN. 2004. Št. 2–3. S. 443–456.
 990. *Stiplovšek M.* Uspešno delovanje samouprave mariborske oblasti (1927–1929) in prizadevanja za avtonomijo Slovenije v banskem svetu Dravske banovine v drugi polovici tridesetih let / Miro Stiplovšek // ČZN. 2012. Zv. 1. S. 31–65.
 991. *Škafar I.* Jurišičev pohod v Prekmurje, Kološev letak in vrsteče se »osvoboditve« do resnične osvoboditve 12. avgusta 1919. / Ivan Škafar // ČZN. 1980. Št. 2. S. 403–410.
 992. *Škerl F.* Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja // ZČ. 1951. Št. 1–2. S. 7–86.
 993. *Škerl F.* Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941. / France Škerl // ZČ. 1967. S. 69–198.
 994. *Škerl F.* Stražarji in mladci. Polemika: Vanda Rangus št.264 (14.XI.1992) s. 33 / France Škerl // Delo. Št.255 (4.XI.1992) – Št.259 (9.XI.1992).
 995. *Šorn J.* Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnoma / Jože Šorn // Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino. 1959. Zv. 1. S. 10–21.
 996. *Šorn J.* Vladislav Fabjančič / Jože Šorn // ZČ. 1950. Št. 1–4. S. 220–222.
 997. *Teple B.* Fran Kovačič in Matija Slavič – njuno delo za Prekmurje / Bogo Teple // Panonski zbornik, 1966. Murska Sobota: Pomurska založba, 1966. S. 310–321.
 998. *Ude L.* Boj za Maribor in štajersko Podravje l. 1918/19 / Lojze Ude // ZČ. 1961. S. 65–156.
 999. *Ude L.* Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi / Lojze Ude // ZČ. 1968. Št.3/4. S. 185–205.
 1000. *Veble A.* Gosar Andrej, Banovina Slovenija. Politična, finančna in gospodarska vprašanja. Ljubljana 1940. Založilo »Dejanje«- V.8°. 40 s. / Andrej Veble // ČZN. 1939. Št. 3–4. S. 235.
 1001. *Velikonja M.* Slovenia's Yugoslav Century / M. Velikonja // Yugoslavism: Histories of a failed idea, 1918–1992 / Dejan Djokić (ed.). London: Hurst, 2003. Pp. 84–99.

1002. *Velikonja T.* Umor bana Marka Natlačena / T. Velikonja // Revija NSZaveza. 1994. Št. 14. S. 45–52.; Št. 17. S. 26–27.
1003. *Vodopivec P.* Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte / Peter Vodopivec // PNZ. 2001. Št. 2: *Slovenci in leto 1941*. S. 31–42.
1004. *Vodopivec P.* Slovenes and Yugoslavia 1918–1991 / Peter Vodopivec // Eastern European Societies and Politics. Vol. 6, No 3. Berkeley, California: Berkeley Un-ty Press, 1992. Pp. 220–241.
1005. *Vodušek Starič J.* Liberalni patriotizem in intrasigenca l. 1941. / Jera Vodušek Starič // PNZ. 2001. Št. 2: *Slovenci in leto 1941*. S. 59–76.
1006. *Voje I.* Migracijski procesi v slovenskem prostoru v turškem obdobju (16. do 18. stoletje) / Ignacij Voje // ZČ. 1992. Št. 3. S. 323–333.
1007. *Vovko A.* Stališča Straže v viharju do nekaterih sodobnih vprašanj / Andrej Vovko // Ehrlichov simpozij v Rimu / Edo Škulj (ur.). Celje: Mohorjeva družba, 2002. S. 221–233.
1008. *Vrbnjak V.* Matija Slavič in njegovo delo za Prekmurje / V. Vrbnjak // Slavič M. Naše Prekmurje. Murska Sobota: Pomurska založba, 1999. S. 315–348.
1009. *Zečevič M.* Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918-1940 / Momčilo Zečevič // PNZ. 1991. Št. 1: *Življenje in delo dr. Antona Korošca*. Razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990. S. 72.
1010. *Zigmund M.* Istorijat arhivskog fonda »Delegacija Kraljevine SHS na Konferenciji mira 1919–1920«, njegovo sredjivanje i rekonstrukcija / M. Zigmund // Arhivis. 1968. Zv. 1–2. S. 118–129.
1011. *Zorn T.* Nejugoslovanski Nemci v Dravski banovini leta 1931. Ljubljana: ZDzS, 1971 // Kronika. Št. 2. 1971. S. 88–92.
1012. *Zorn T.* Viri za zgodovino koroških Slovencev 1920–1938 (1941) / Tone Zorn // PZDG. 1970. Št. 1–2. S. 313–318.
1013. *Zver M.* O "pozabljeni" politični teoriji dr. Albina Ogrisa / Milan Zver // Eseji. 1988. Št. 6. S. 62–65.
1014. *Žajdela I.* Partijska zgodovina ne počiva: Ilustrirana zgodovina Slovencev / Ivo Žajdela // Nova revija: mesečnik za kulturo. 2000. Št. 221/222. S. 57–76.
1015. *Žontar J.* Arhivski viri za zgodovino Slovencev med leti 1918 in 1941 / Jože Žontar // PZDG. 1970. Št. 1–2. S. 259–283.
1016. *Žontar J.* Občine v Sloveniji v letih 1918 do 1941 / Jože Žontar // Vilfanov zbornik: pravo, zgodovina, narod / Vincenc Rajšp (ur.). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1999. S. 606–607.
1017. *Žontar J.* Vloga društva pri prenovi arhivske dejavnosti / Jože Žontar // Arhivi. 2004. Št. 1. S. 33–41.
1018. *Županc M.* Ekonomska misel Andreja Gosarja / Marko Županc // ZČ. 1999. Št. 4. S. 553–575.

Картографічні та образотворчі матеріали:

1019. *Brodnik V.* Slovenci v Kraljevini Jugoslaviji – Dravska banovina [Kartografsko gradivo] / Vilma Brodnik. [Ljubljana]: Kartografija, 2010. 1 stenski zemljevid.
1020. *Cvijić J.* Karta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca [Kartografsko gradivo] / Jovan Cvijić. Beograd: Dj. Josimović, [ca. 1920]. 1 zemljevid.

1021. *Čermelj L.* Julijska krajina in Zadrška pokrajina: imenoslovje in politično-upravna razdelitev / Lavo Čermelj. V Ljubljani: Narodna tiskarna, 1941. 94 s.; 1 zemljevid.
1022. *Čermelj L.* Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina: imenoslovje in politično-upravna razdelitev / Lavo Čermelj. V Beogradu: Slovensko kulturno-prosvetno društvo "France Rozman", 1945. 72 s.; 1 zemljevid.
1023. *Dobida K.* Hinko Smrekar – umetnik borec / K. Dobida // <http://vinilija.blogspot.si/2015/02/hinko-smrekar.html>
1024. *Drnovšek M.* Ljubljana na starih fotografijah / Marjan Drnovšek. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1985. 148 s.
1025. *Gabrič A.* Dravska banovina med l. 1929 in 1941 [Kartografsko gradivo] / Aleš Gabrič // Slovenski zgodovinski atlas. Ljubljana: Nova revija. S. 170.
1026. *Habič M.* Prestolnica Ljubljana: nekoc in danes / Marko Habič, Blazenka First, Marjan Drnovšek. Ljubljana: DZS, 1997. 327 s.
1027. Jubilarna knjiga Državnih Železnica Kraljevine Jugoslavije: 1919–1929 / Boško Bogdanović (gl. ur.). Beograd: [Državne Železnice], 1929. 506, CLXVIII s.
1028. *Kopriva S.* Ljubljana skozi čas: ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih / Silvester Kopriva. Ljubljana: Borec, 1989. 287 s.
1029. *Lukan W.* Pozdrav iz Ljubljane. Mesto na starih razglednicah / Walter Lukan, Vasilij Melik, Peter Vodopivec, Olga Janša-Zorn, Marijan Drnovšek, Janez Kajzer; Marjan Krušič (ur.). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985. 192 s.
1030. *Pavlin M.* Ljubljana 1941: pričevanja fotoreporterja / Miran Pavlin. Ljubljana: Modrijan, 2004. 262 s.
1031. Pregled občin Dravske banovine [Kartografsko gradivo] [Ca. 1:781.000]: po stanju 1.VII.1940. S. l.: s. n., 1976. 1 zemljevid.
1032. Sadni izbor za Dravsko banovino. . Ljubljana: Učiteljska Tiskarna, 1932. 1 zemljevid: Dravska banovina.
1033. *Selan I.* Pregled upravne razdelitve v Dravski banovini [Kartografsko gradivo] / Ivan Selan. S. l.: s. n., 1930. 1 zemljevid.
1034. *Sienčnik L., Grafenauer B.* Slovenska Koroška: seznam krajev in politično-upravna razdelitev / Luka Sienčnik, Bogo Grafenauer. Ljubljana: Znanstveni inštitut, 1945. 67 s., + 1 zemljevid.
1035. *Slavič M.* Prekmurje /S karto./ / Matija Slavič. Ljubljana: Slovenska krščansko-socialna zveza, 1921. 131 s., grafični prikazi.
1036. *Stopar I.* Sprehodi po stari Ljubljani: kulturnozgodovinski vodnik / Ivan Stopar. Ljubljana: Marketing 013 ZTP, 1992. 240 s.
1037. *Valenčič V., Traven R.* Ljubljanske ulice / Vlado Valenčič, Rezka Traven. Ljubljana: Geodetska uprava Skupščine mesta, 1980. 153 s.
1038. *Vraničar I.* Izgubljeni pogledi: Ljubljana nekoč in danes / Ivo Vraničar. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije: Modrijan, 2006. 221 s.
1039. Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1869–1945. Del I. Zv. I–II. Ljubljana, 1964–1965.

1040. Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century 1st Edition / Wojciech Roszkowski, Jan Kofman (eds.). Routledge, 2008. 1208 p.
1041. Encyclopaedia Britannica. Chicago, Chicago Un-ty Press, 1974–1985. Vol. 1–32. // Режим доступу: <https://www.britannica.com/>
1042. Enciklopedija Slovenije. Zv. 1–9. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983–1995.
1043. Novi Slovenski biografski leksikon / Barbara Šterbenc Svetina (glav. ur.). Zv. 1–2. Ljubljana: Založba ZRC, 2013–2017.
1044. Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon / Tončka Stanonik, Lan Brenk (ur.). Zv. 1–2. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
1045. Slovar slovenskega knjižnega jezika. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU // Режим доступу: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sckj_testa&expression=jugoslovanstvo&hs=1
1046. Slovenska akademija znanosti in umetnosti ob 60-letnici: Biografski zbornik / Janez Orešnik [glav. ur.]. Ljubljana: SAZU, 1998. 441 s.
1047. Slovenski biografski leksikon. 4 zv. V Ljubljani: Zadružna gospodarska banka, 1925–1991.
1048. Slovenski biografski leksikon 1925–1991: Elektronska izdaja. Ljubljana: SAZU, 2009. // Режим доступу: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi898500/>

Автореферети дисертацій та дисертацій

1049. *Легенькова Е.А.* Югославянская идея в контексте словенской национальной политики: Словенско-хорватское сближение (60-е годы XIX в. – 1914 г.) тема диссертации и автореферата по ВАК 07.00.03, к.и.н. / Е. А. Легенькова. Москва: МГУ, 2002. 24 с.
1050. *Kregar T.* Slovenci in Slovaki med centralizmom in avtonomijo 1918-1938 (1941): doktorska disertacija / Tone Kregar. V Ljubljani: OzZ FF, 2007. 656 s.
1051. *Pantić D.* Srpska pravoslavna crkva u Kraljevini Jugoslaviji 1929–1941 s obzirom na pravni položaj, političku ulogu i međuvjerske odnose: doktorska disertacija / D. Pantić. Beograd: [D. Pantić], 1987. 313 f.
1052. *Pavlin T.* Razvoj sokolstva v Sloveniji med leti 1929–1941: Doktorska disertacija / Tomaž Pavlin. Ljubljana: [T. Pavlin], 2000. 480 f.
1053. *Ratej M.* Slovenski politični katolicizem s posebnim poudarkom na razvoju dogodkov na Štajerskem med leti 1923 in 1929: Doktorska disertacija / Mateja Ratej. Maribor: [M. Ratej], 2004. 303 s.
1054. *Šmid G.* Dravska banovina v drugi polovici tridesetih let in vpliv Slovencev v Kraljevini Jugoslaviji (1935–1941): Doktorska disertacija / Gašper Šmid. Maribor: FF, OzZ, Univerza v Mariboru, 2018. 275 s.

ДОДАТКИ

Додаток 1. РЕЗОЛЮЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІЧА СХС у Загребі та РОЗПОРЯДЖЕННЯ делегатам до Белграду, 23 листопада 1918 р.

Національне Віче СХС, відповідно до своїх попередніх рішень та на підставі заяви уряду Королівства Сербія, проголошує об'єднання держави словенців, хорватів та сербів, сформованої на цілій нпорушеній югослов'янській території колишньої австро-угорської монархії, з Королівством Сербія і Чорногорія у єдину державу сербів, хорватів та словенців, і призначає комітет з двадцяти восьми членів, який матиме всі повноваження, щоби за угодою з урядом Королівства Сербія та представниками всіх партій у Сербії та Чорногорії без зволікань проведе організацію єдиної держави відповідно до супроводжуючих вказівок, а відповідні висновки ратифікуватиме на своїй першій сесії Державна рада, яка, крім представників Королівства Сербія та Чорногорії, складатиметься з усіх членів нинішнього Національного Віча в Загребі та представників Югослов'янського комітету.

У комітет, відповідальний за виконання вищевказаних завдань, призначатуються:

д-р. Барац Фран, д-р. Цанкар Ізідор [словенець], д-р. Чабраїч Лука, д-р. Дрінкович Мате, Гржич Штепан, д-р. Храсниця Халід, Корач Вітомир, д-р. Корошець Антон [словенець], д-р. Крамер Альберт [словенець], Крістан Антун [словенець], д – р. Лагінья Матко, д-р. Лоркович Іван, д-р. Лукініч Едо, д-р. Любибратіч Саво, д-р. Палечек Іван, д-р. Павеліч Анте, д-р. Петрічич Живко, д-р. Попович Душан, Прібічевич Светозар, Радіч Степан, д-р. Смодлака Йожо, Стаїч Васо, д – р. Сунарич Йожо, Сврзо Хамід, д-р. Сімрак Янко, Сола Воїслав, д-р. Трешич Павічич Анте та д-р. Трумбіч Анте.

У разі відсутності кожен член комітету має право призначити свого заступника членам шляхом письмового дозволу.

Вказівки Національного Віча делегації, яка їде до Белграду:

1. Устрій нової держави має право остаточно визначити лише генеральна національна скупщина об'єданого народу сербів, хорватів та словенців двома третинами більшості. Конституанта повиненна бути скликана не пізніше, ніж через шість місяців після укладення миру. Згідно із законом, Конституанта залишає за собою право прийняти Конституцію, особливо з точки зору форми

держави (республіка чи монархія), внутрішньої державної структури та основних прав громадян; включаючи державний прапор та місце центру державного управління та інших державних вищих органів.

2. До початку роботи Конституанти тимчасову законодавчу владу отримує "Національна рада", у яку входять усі члени "Народного Віча" в Загребі, крім них п'ять членів "Югослов'янського комітету" в Лондоні; співрозмірна кількість представників Королівства Сербія, призначених Національною скупщиною за погодженням з тамтешніми політичними партіями; і співрозмірна кількість представників Чорногорії, призначених тамтешньою Національною скупщиною.

3. Державна рада сербів, хорватів та словенців на першій сесії приймає тимчасовий державний і морський прапор.

4. Правлячу владу у час до рішення Конституанти виконуватиме король Сербії, зокрема престолонаслідок Олександр як регента держави сербів, хорватів та словенців. ***Регент не несе відповідальності перед "Державною Радою", перед якою присягатиме.*** Відповідно до принципів парламентського правління, він призначить уряд, який користуватиметься довірою "Державної ради". Регент має право законодавчої ініціативи та санкцій. "Державна рада" може відкласти свою роботу лише на підставі власного рішення, але не може розпуститися до початку роботи Конституанти.

5. Тимчасове місце державного уряду та "Державної ради" визначатиметься за взаємною згодою.

6. Державна рада повинна провести вибори до Конституанти та негайно її скликати. Порядок виборів до Конституанти визначає Державна рада на основі загального, рівного, пропорційного та таємного голосування, яке також належить представникам меншин.

7. Державний уряд, підзвітний Державній раді та відповідаючий за управління державними справами, складатиметься з прем'єр-міністра та міністрів усіх гілок державної адміністрації, а також з семи державних секретарів, які матимуть своє місце і голос на раді міністрів, а також по одному Державному секретареві від Сербії, Хорватії та Словенії, Боснії та Герцеговини, Славонії, Далмації, Чорногорії, а також Бачки, Баната та Бараньї. Державні секретарі повинні представляти інтереси своїх країн, однак мають – при поданні державному урядові пропозицій від провінційних урядів, – забезпечити, щоб вони не порушували закони та не завдавали шкоди інтересам держави.

8. Зовнішні, військові та морські справи, державні фінанси, пошта та комунікації вилучаються зі сфери управління провінційних урядів і входять виключно до компетенції державного уряду. Провінційні уряди керують іншими справами автономно, під керівництвом та наглядом державного уряду.

9. Державний уряд здійснює контроль за автономною діяльністю уряду провінції або, за згодою з партіями відповідних провінцій, будуть скликані провінційні ради; якщо угоду не буде досягнуто, Державна рада прийме рішення щодо цього. На чолі урядів провінцій стоять представники – у Загребі на чолі провінційного уряду стоїть *бан* – яких призначає правитель, зокрема, регент за пропозицією провінційних зборів, або провінційних рад.

10. Державний уряд виділяє провінційним урядам необхідні фінансові ресурси з державного бюджету, затвердженого Державною радою.

11. Всі існуючі закони та постанови, а також організація судів, існуючий склад адміністрації та нинішні органи місцевого самоврядування залишаються дієві.

Переклад за:

Zapisnik sa sednice Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS na kojoj je prihvaćen zajednički predlog sedmorice članova Vijeća i naputak na delegate koji će ići u Beograd // Građa o stvaranju jugoslovenske države: (1.I. – 20.XII. 1918) / Dragoslav Janković, Bogdan Krizman (ur.). Zv. 2. Beograd: Institut društvenih nauka, 1964. S. 646 v opombi.

Додаток 2. ДЕКЛАРАЦІЯ ЖЕНЕВСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ, 9 листопада 1918 р.

Спільними зусиллями союзницьких народів та Сполучених Штатів Америки та силою народу сербів, хорватів та словенців усі насильницькі перешкоди для їхнього об'єднання були зруйновані на полях битв і на морі. Представники уряду Королівства Сербія та парламентських політичних груп, представники Національного Віча у Загребі та представники Югослов'янського комітету в Лондоні, які зібралися в місті Женева, місті свободи, із задоволенням урочисто, одноставно та на весь світ проголошують своє об'єднання у державу сербів, хорвати і словенців, чорногорський народ, який розкрив руки у братських обіймах, безперечно вітатиме і приєднатиметься до цієї дії, яка завжди була його найвищий ідеал.

Цього дня, і з цією дією з'являється нова держава, яка стане неподільною державною цілістю та членом товариства вільних націй. Колишні кордони, які нас розділяли, зникли.

У всіх проявах права, влади та волевиявлення за кордоном ця державна одиниця буде представлена спільним міністерством [урядом] сербів, хорватів та словенців, яке будуть представляти органи, спеціально встановлені для цієї мети і в цьому дусі. Громадськість поінформована про склад цього уряду. Згодом ми представимо порядок денний цього уряду, оскільки на підгунті взаємного визнання всіх національних факторів і органів та проголошеної одноставності стосовно його цілей та методів роботи вже прокладено шлях для громадської, загальної та спільної роботи нової держави.

Уряд Королівства Сербія та Національне Віче у Загребі будуть далі продовжувати роботу, кожен в рамках своєї внутрішньої судової та територіальної межі і послідовним чином, доки всі громадяни загальним, рівноправним і таємним голосуванням не оберуть Велику національну скупщину об'єднаних сербів, хорватів та словенців (Конституанту), яка визначить устрій держави за конституцією. Ця конституція буде основою всього державного життя, початок і кінець всієї влади та всіх прав, які, в демократичному дусі, влаштуватимуть усе державне життя.

Державні кордони з сусідніми країнами будуть визначатися відповідно до принципу національності та вшанування права кожного народу на самовизначення. У непорушній довірі і непереборній вірі нашого народу у своє право та принцип справедливості, оголошений його союзниками і прийнятий суспільною свідомістю усього цивілізованого світу – лежить та порука.

Серби, хорвати та словенці!

Наші довголітні мрії збулися. Ми об'єднані у свободі. Ми святкуємо великі дні найбільшого національного щастя та радості та бережемо порядок. Бо немає сильної держави без порядку. Тільки сильна держава може в належний час забезпечувати добробут громадян та виконувати свої обов'язки і свою місію, турбуючись про загальний прогрес суспільства, добробут хворих, сімей потерпілих та інвалідів.

Давайте поважати пам'ять всіх бійців, які пали за наші національні та людські ідеали. Давай поклонимось і вшануємо пам'ять про історичні досягнення нашої армії і дамо майбутнім поколінням нашу вдячність у щасті, яке ми відчуваємо до шляхетних союзників, з якими ми здубули перемогу для всього світу.

Югослов'яни!

Нехай наша прекрасна, дорога молода вітчизна живе у честі та славі серед інших народів!

Президент Національного Віча

ДР. АНТОН КОРОШЕЦЬ,

Прем'єр-міністр Сербії,

НІКОЛА ПАШИЧ,

Президент югослов'янського комітету в Лондоні,

ДР. АНТЕ ТРУМБИЧ

Переклад за:

Građa o stvaranju jugoslovenske države: (1.I. – 20.XII. 1918) / Dragoslav Janković, Bogdan Krizman (ur.). Zv. 2. Beograd: Institut društvenih nauka, 1964. S. 526-527.

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

DU ROYAUME DE SERBIE

34/19

6

1917

Декларација (Изјава)

На конференцији ратова, прошле коалици-
оној и садашњег кабинета Краљевине Србије
и представника југословенског Одбора са седи-
штем у Лондону, који су до сада паралелно ра-
дили, а у присуству и уз сарадњу и Председника
Народне Скупштине, пометен су листи о свима-
њацима, која су скрозата са будућим заједни-
чким државним животом Срби, Хрвата и Словена-
ца.

Срећни смо, што и овом приликом поново
наставаљају, да је међу ратовима Конференције
и овога пута блага редодушност у свима тла-
њима будуће заједничког државног живота.

Пре свега, представници Срби, Хрвата, Слове-
наца ратова и тајој судбини наглашавају, да је ова-
јам проимети народ један и исти, до крви, до јези-
ку, говора и писма, и осећајима свога једин-
ства, до конституција и целих територија, на
којој неопознато живи, и до заједничким живо-
тним интересима свога националног окупљања
и свесротног развојака свим моралним и мате-
ријалним животом.

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

DU ROYAUME DE SERBIE

16

1917

№. И Устав и други закони који буде донела Устав-
носна Скупштина, саопштују у живот кад их Краљ
саопштинише.

Тако уједињени народ Срба, Хрвата и Слове-
наца састављао би државу која би бројала око
12 милиона држављана Она би била гаранција
народне независности и свесротног народног кул-
турног напретка, јак београдски територијалног
надзирања, перманентног савезника свим оних кул-
турних народа и држава који су истински при-
знају право и слободу народа и признају међу-
народне правде, и устојан план тове међуна-
родне заједнице.

Дато на Крају, 7 јула 1917. године.

Председник
Југословенског Одбора,
Др. Тито Струмица

Председник
Министарског Савета,
Министар Иностраних Дела
Краљевине Србије
Кин. П. Пашић

Додаток 3. Обзнана (Повідомлення) Королівського уряду від 29. грудня 1920.

Зі всієї країни та з надійних джерел, державні органи мають інформацію, що підривні та реакційні елементи планують у ці дні напад на державу, її устрій і соціальний порядок із метою, щоби за російським більшовицьким прикладом порушити все, що сьогодні існує через закони, установи і власність, державні та приватні, і замість цього все встановити, як у Росії, уряд, декілька людей, які распоряджуються життям, свободою і власністю громадян, а державу нашу відкрити для вторгнення іноземців. Вони називають це диктатурою пролетаріату. І оскільки вони вважають нашу державу лише одним сектором на фронті в боротьбі, яку більшовики ведуть проти решти світу – вони будуть в цьому секторі вести війну проти світового капіталізму, щоби порушити все і всюди в усьому світі, все, що до сьогоднішнього дня створили дух, наснага та робота людства.

Наша земля мала б, відповідно до їхніх задумів, знову потонути у крові, знову увійти, як і у Росії, у внутрішню громадянську боротьбу, міжнародні війни і грабежі продовольства і худоби по селах і іншій власності по містах.

До комуністичного руху приєдналися відкриті та таємні вороги нашої землі та народу. Переможені у війні, дивляться, як би помститися після війни, увергнути всі землі у белади і підтримувати це безладдя зсередини і ззовні. Деякі з них, хоча розбагатіли від війни, вступають у комуністичну партію, інші дають гроші газетам, які пишуть неправду і викликають у народі невдоволення, треті підтримують зв'язок із закордоном і фінансовими фондами і придбають закордоном бомби, вибухові речовини і зброю, четверті всім і усіляким чином запобігають працювати на будь-якій роботі у країні та на п'яний голос без доказів оббрехали всіх державних службовців та їхню роботу. Все, щоби країна заплуталася, а громадяни стали байдужі та обурені на державу.

Кілька сотень людей, яким платять з секретних фондів, йдуть з міста у місто, зі зборів на збори, з возу на віз, з кав'ярні у кав'ярню, з шинку до шинку, нічого не роблячи, каламутять громадський спокій і вбивають віру громадян у державу та її майбутнє. Сьогодні це робить одна людина, завтра інша, те ж саме післязавтра третій і т.д. один за іншим, щоб спровокувати недовіру в те, що стабільність усього суспільства та держави справді закінчилася. Найбільш передові серед баламутів і агентів пропаганди ті партії, які під личиною робітників втягують робітника у робочі організації, де їх дратують та оманують. Своїх агентів вони влаштовують на державну службу, для шпигунської роботи. Багато в іншому випадку хороших громадян і чиновників стали жертвами їхньої пропаганди, у школах і установах мистецтва школяри і молодь, серед вчителів, наприклад, захопилися цими ідеями і не розуміють усіх наслідків, які послідуватимуть з такої підривної роботи, називаючи себе комуністами і інших втягуючи у зло.

Вони намагаються поширювати свою отруйну пропаганду серед армії і жандармерії, щоби, як і у Росії, самі вояки та поліцейські пропагували серед інших і вони згубили би порядок, і влаштували замість армії Червону Армію і Червону гвардію, що продовжується і сьогодні, коли весь світ заспокоюється після воєн громадянських і міжнародних.

Це захворювання більшовиків, яке зветься комунізм, зламало тільки Росію. На кілька тижнів воно перемогло в Угорщині, але там воно пройшло, сіючи хаос і смерть тільки для тих, хто хотів диктатуру. В іншому випадку, Америка, Англія, Франція, Німеччина та інші влаштовані і багаті країни придушити його в самому початку, подекуди досить легко, а подекуди криваво. Чехо-Словацька держава в ці дні була повинна зробити те ж саме.

І наша держава не повинна дозволити пролиття крові. Її було пролито занадто. Люди шукають миру, щоб вилікувати свої рани і забути страждання. Оскільки підривні елементи обрали ці дні, коли Велика Національна Скупщина починає улаштування держави, щоби почати страйки з загальним припиненням роботи, які потім перетворюватимуться на безлад, криваві сутички та розбрат. Уряд вирішив поставити державну владу на службу свободи та порядку.

Тому міністерська рада

Наређује (Наказує):

1. Що до прийняття Конституції забороняється будь-яка комуністична та інша руйнівна пропаганда, призупиняються їхні організації, закриваються їхні збори, забороняються їхні газети та весь інший друк, які каламутили би мир і спокій держави, проповідували, виправдовували би або хвалили диктатуру, революцію чи будь-який вид насильства. Негайно мають припинитися всі заклики до загального страйку, і всі, хто їх чинив усно або письмово, будуть ув'язнені на місяць.

2. Забороняються усі друковані матеріали, що применшують важливість цих заходів, призначених для забезпечення свободи, порядку та власності. Само собою розуміється, що залишається недоторканою свобода публічної мови та друку, якщо вони не ображають Державу і не викликають публічної деморалізації.

3. У будь-якому випадку безладу руйнівного характеру повинні бути застосовані жорсткі заходи проти лідерів та моральних підривників, чи вони були там чи зробили собі штучні алібі.

4. Оголошується обов'язкова реєстрація зброї. Той, хто не зареєструє вогнепальну зброю та вибухові речовини, буде покараний на 3 місяці

позбавлення волі з примусовою працею.

5. Всі прояви жалюгідного та захоплюючого характеру заборонені протягом роботи Конституційної Асамблеї в Белграді. Весь військовий персонал буде переданий до військового суду, який представлятиме збройний опір органам державної безпеки.

6. З нашої країни висилаються всі іноземці, які приєдналися до баламутів і допомагали їм.

7. З державної служби звільнюються всі посадові особи вищі і нижчі, які продовжують пропаганду більшовизму в нашій країні, а також припиняється допомога у навчанні (стипендія) всім студентам комуністам.

У Белграді, 29 грудня 1920 р. Л.Б. (Ю. Б.) № 29282

Голова Ради міністрів та Міністр закордонних справ
МІЛЕНКО Р. ВЕСНІЧ, с.р.

Переклад за:

Политика, №. 4559 у четвер 30. грудня 1920 р., заголовна сторінка.

**Додаток 4. СЛОВЕНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ,
або «ЛЮБЛЯНСЬКІ ПУНКТАЦІЇ» / (Ljubljanske punktacije)**

1. Основна наша словенська вимога – щоби словенська нація, зараз розділена між 4 країнами (Югославія, Італія, Австрія та Угорщина) – об'єдналася в один єдиний політичний континент, тому що це єдиний спосіб забезпечити наше існування і всебічний прогрес.

2. Задача найбільшої частини словенського народу, який живе в Югославії, полягає в тому, щоби його політики завжди мали цей ідеал перед очима, поки його не досягнуть.

3. Таким чином, словенський народ має отримати таку незалежність в югославській державі, щоби вона постійно була приваблюючою силою для словенців, які живуть в інших країнах:

а) повинна бути захищена його національна ідентичність, його ім'я, його прапор, його етнічна компактність, його розпорядження власними фінансовими активами, його культурна та політична свобода;

б) повинні бути забезпечені суворим соціальним законодавством життєві інтереси і розвиток усіх необхідних і корисних прошарків, особливо селянського та робітничого.

4. Для цього необхідно, щоби словенці, хорвати і серби у вільному договорі і на основі демократії склали югославську державу з рівноправних одиниць, однією з яких має бути Словенія.

5. Також рішення Селянсько-Демократичної коаліції і Радикальної партії вимагають такий устрій. Ми, словенці, до них приєднуємося, і ми хочемо, щоби при цьому співпрацювали всі партії і фракції – вдома і в країні – хто прагне до такого устрою держави.

Любляна, 31 грудня 1932 р.

По Словенії розповсюджувалося у вигляді листівок.
Опубліковано вперше: *Il Piccolo (Trst)*. – 31.12.1932.

Переклад за:

Nihče se ne sme igrati z življenskimi narodnimi interesi // Jutro: dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko. Letnik 14. Št. 9. 11.01.1933. S. 1.

Додаток 5. РЕЗОЛЮЦІЯ ФЕРДИНАНДА НОВАКА, 17 листопада 1940 р.

6-е засідання — 17.11.1940, Новак Фердинанд

Пане Бане!

Перед тим, як Ви закінчите засідання банської ради, дозвольте мені від імені всіх її членів сказати кілька коротких слів.

Як завжди, під Вашим керівництвом, в цьому році також дебати про бюджет закінчилися під знаком взаємної довіри і загальної волі працювати на максимальну користь потреб словенського народу та словенської батьківщині. З вашого боку, пане Бане, і з боку ваших підлеглих ми знайшли повне розуміння всіх наших прагнень, а також готовність в межах можливостей їх реалізувати; з нашого боку, — хоча ми не були обрані від народу, але призначені за довіри відповідальних осіб — Ви могли, пане Бане, зрозуміти, що ми знаємо про свою відповідальність перед народом, і що ми, як ваші радники, по совісті й з усім нашим знанням зробили все, що нам наказують посади, які ми займаємо. Нехай цей бюджет, який був розроблений у теплій та дружній атмосфері, яка весь час панувала в залі, отримає схвалення центру зверху та сприятиме подальшому прогресу і процвітання дравської бановіни.

Пане Бане!

Вже наприкінці минулого обговорення бюджету з цього місця я висловив думку всіх членів цієї палати, які поділяє, — я можу з упевненістю сказати, — весь словенський народ, що бановінське самоврядування в його нинішньому вигляді не є достатнім, що воно перешкоджає природному розвитку і прогресу дравської бановіни і гальмує консолідацію умов в країні. Виходячи з цих даних, я подав вимогу про те, щоби конституційні положення про самоврядування здійснювалися в повному обсязі й надавали народу можливість через використання своїх вільно обраних представників самому вирішувати всі питання, які безпосередньо торкаються його культурного, економічного та соціального життя. Я радий відзначити, що в країні згодилося те, що наблизило це давнє прагнення словенського народу до його реалізації.

Зі щасливим вирішенням хорватського питання, що отримало форму і зміст у створенні автономної бановіни Хорватії, питання про створення автономної бановіни Словенії стало таким злбоденним, що не дозволяє відкладення. Цю нашу вимогу ми покладаємо на принцип рівноправності, який є найнадійнішою основою для задоволеного державного життя, і, на наше глибоке переконання, це не тільки йде на користь нашій власній словенській батьківщині, але й на творчий начин сприяє подальшій консолідації та покращенню милого для всіх нас Королівства Югославія. Ми, словенці, незліченну кількість разів давали недвodomні докази непохитної прихильності до своєї національної держави та свою лояльність до правлячої династії; ми не оглядаємося ані на північ, ані на захід, але ми хочемо тут на своїй рідній землі як вільний народ під яскравою Карагеоргієвою зіркою побудувати основи свого духовного і матеріального процвітання.

Чим вільніше і щасливіше буде словенський народ, тим тіснішими будуть його зв'язки з державою, і ще сильнішими і безпечнішими будуть наші північно-західні державні рубежі. Вільна, у всіх сферах процвітаюча Словенія в рамках справедливої, гармонійної, непереможної і неподільної Югославії – це заклик словенського народу нинішньої доби, коли за межами наших національних кордонів загрозливі бурі потрясають світ.

Ми твердо віримо в мудрість піднесеного державного рульового Його Королівської Високості, Князя Намісника Павла, в державну далекоглядність нашого лідера д-ра Антона Корошця і всіх інших керівників, які несуть відповідальність за управління державою, що вони, не вагаючись, зроблять все, щоби з нашого спільного дому видалити останні суперечки і непорозуміння, і назавжди покласти основу нового, щасливого життя. У цій впевненості, щоб висловити своє бажання і надію, що сесія банської ради цього року за його нинішньою повісткою є останнім. Без страху ми виступимо перед словенським народом, який має за своєю власною волею вирішити, кого з нас він вважає гідним представляти його в майбутньому словенському парламенті.

Пане Бане!

Від імені всіх членів банської ради просимо прийняти нашу глибоку подяку за Вашу бесперервну і самовіддану працю, а також за відмінне й товариське керівництво сесією цього року. Нашу вдячність і визнання також просимо передати також всім працівникам королівського банського управління, які у важких життєвих умовах виконують свою відповідальну роботу з неослабною уважністю, жертвенністю і відданістю справі. Ми бажаємо, щоб цей поважний Банський палац ще довгий час залишався тереном Вашої роботи, чиї плоди так благодатно впливають на всю словенську батьківщину.

Нехай Вас, пане Бане, також в ваших майбутніх починаннях постійно й повсюди береже Бог і супроводжує героїчна вдача!

Переклад за:

Šmid G. Resolucija Ferdinanda Novaka za Banovino Slovenijo // Arhivalija meseca. 2012, marec. Режим доступу: http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/arhivalije_meseca/arhivalija_meseca_marec_2012/

Додаток 6. ТАБЛИЦІ ВИБОРІВ І ГОЛОСУВАНЬ

Вибори у Конституанту 28 листопада 1920 р.

По всій державі з 2 480 623 зареєстрованих виборців
голосувало 1.607 265.

Головні партії отримали:

ЮДП – 92 мандати, НРП – 81, КПЮ – 59, ХРСелП – 50 мандатів.

З 215 148 зареєстрованих словенських виборців
голосувало 185 254 (73 %).

Кількість депутатських мандатів **(38)** були розподілені таким чином:

Таблиця 1.

Розподіл голосів і мандатів на виборах до Конституанти 1920 р.

клерикали: 14

СНП отримала 57,174 голосів (36,1 %) і 14 мандатів

ліберали: 13

САП отримала 33,577 голосів (21,2 %) і 8 мандатів

ЮДП отримала 12,328 голосів (7,7 %) і 3 мандати

НСП отримала 6187 голосів (3,9 %) і 2 мандати

Прекмурська господарська партія отримала 1908 голосів
(тільки у Прекмур'ї) та 0 мандатів

марксистки: 11

ЮСДП марксистки 30,675 голосів (19,3 %) і 6 мандатів

КПЮ отримала 16,396 голосів (10,3 %) і 5 мандатів.

Таблиця 2.

Відповіді “югослован” (голосування за національну уніфікацію) 1920 р.

Боснія і Герцеговина (відсутня єдина національна партія)	5,1 %
Чорногорія	2,13 %
Сербія (у т.ч. Косово і Воєводіна)	1,67 %
Хорватія	1,5 %;
СЛОВЕНІЯ	0,4 %.
Македонія	0,15 %

Таблиця 3.*Кількість списків кандидатів в різних таборах в 1920 р.*

СПИСКИ	Кількість списків
СНП	3
всього	3
ЮДП	3
НСП	3
Прекмурська господарська партія	1
САП	2
всього	9
ЮСДП	3
КПЮ	3
всього	6
ВСЬОГО	18

Таблиця 4.*Кількість списків кандидатів в різних таборах в 1923 р.*

СПИСКИ	Кількість списків
СНП	3
Шуштершич	2
всього	5
ЮДП	3
НСП	3
НРП	2
САП	2
республіканці	1
ХРСелП	1
всього	12
комуністи + прихильники газети “Зоря” + маріборські соціалісти	3
соціалісти (список Бернота)	2
всього	5
Німці	1
всього	1
ВСЬОГО	23

* Частина колишніх прихильників СНП 1920-х років у 1930-і роки відійшли від лінії Корошця, а у виборах 1938 р. з'явилися у опозиційному списку Мачка. Ця група колишніх прихильників СНП відома як «стара СНП».

Таблиця 5.*Кількість списків кандидатів в різних таборах в 1925 р.*

СПИСКИ	Кількість списків
СНП	3
всього	1
самостійні демократи	3
НСП + демократи	3
НРП	1
САП	2
республіканці	1
партія малих фермерів	1
Селянська аграрна партія (словен.-хорв.)	1
Словенська незалежна господарська партія	1
Селянська республіканська партія	1
ХРСелП	1
ХРСелП / дисиденти	1
всього	16
Робітничо-селянський республіканський блок	3
Соціалісти / офіційні	3
Соціалісти / список Бернота	2
всього	8
Німці	1
всього	1
Всього	28

Таблиця 6.*Кількість списків кандидатів в різних таборах в 1927 р.*

Списки	Кількість списків
СНП	3
всього	3
СДП + НСП	3
радикали	1
САП	2
Словенська незалежна господарська партія	1
всього	7
Робітничо-селянський республіканський блок (комуністи + список Бернота)	3
соціалісти + виключені комуністи	2
всього	5
Німці	1
всього	1
ВСЬОГО	16

Додаток 7. Пропагандистські плакати до Карінтійського плебісциту
(словенські, австрійські)

Кривава правда

Krvava resnica

je, da stoji Nemška Avstrija

1. *pred gospodarskim polomom*, ker nima živeža vkljub rekvizicijam in oddaji premoženja;

2. *pred denarnim krahom*, ker je njen denar zmerom manj vreden;

3. *pred notranjo vojsko*, ker bojo šli lačni proti sitim, rudeča proti beli gardi, delavci proti kmetom;

4. *pred popolnim uničenjem premoženja vsakega posameznika*.

Slep je, kdor tega ne vidi, krvavo resnico bo spoznal, ko se bo šlo za njegovo kožo, ko bo prepozno in ga bojo lastni otroci preklinjali.

Zločinec je, kdor priganja za 'zgubljeno Nemško Avstrijo, kdor goni ljudi v nesrečo, kakor se žene živina v klavnico!

Korošci! Odprite oči, varujte se nesreče in zelene farbe,

spoznajte srečo, volite belo,
Vaši otroci Vas bojo blagoslovljati!

є у тому, що Німецька Австрія стоїть

1. *перед економічним крахом*, оскільки вона не має доходу, крім реквізицій та проценту від ренти власності;

2. *перед фінансовим крахом*, оскільки її гроші дешевшають;

3. *перед внутрішніми конфліктами*, оскільки підуть зі зброєю голодні наситих, червоні на білих, робочі на селян;

4. *перед повним знищенням власності* кожного власника.

Сліпий той, хто цього не бачить, криваву правду пізнає, коли йтиметься про його життя, коли буде вже запізно і власні діти його проклянуть.

Злочинець той, хто жене людей у згублену Німецьку Австрію, хто жене людей у нещастя, як жене худобу на бойню!

Карінтійці! Відкрийте очі,
уникайте нещастя і зеленої барви,

пізнайте щастя, обирайте білу барву,

Ваші діти Вас благословлятимуть!

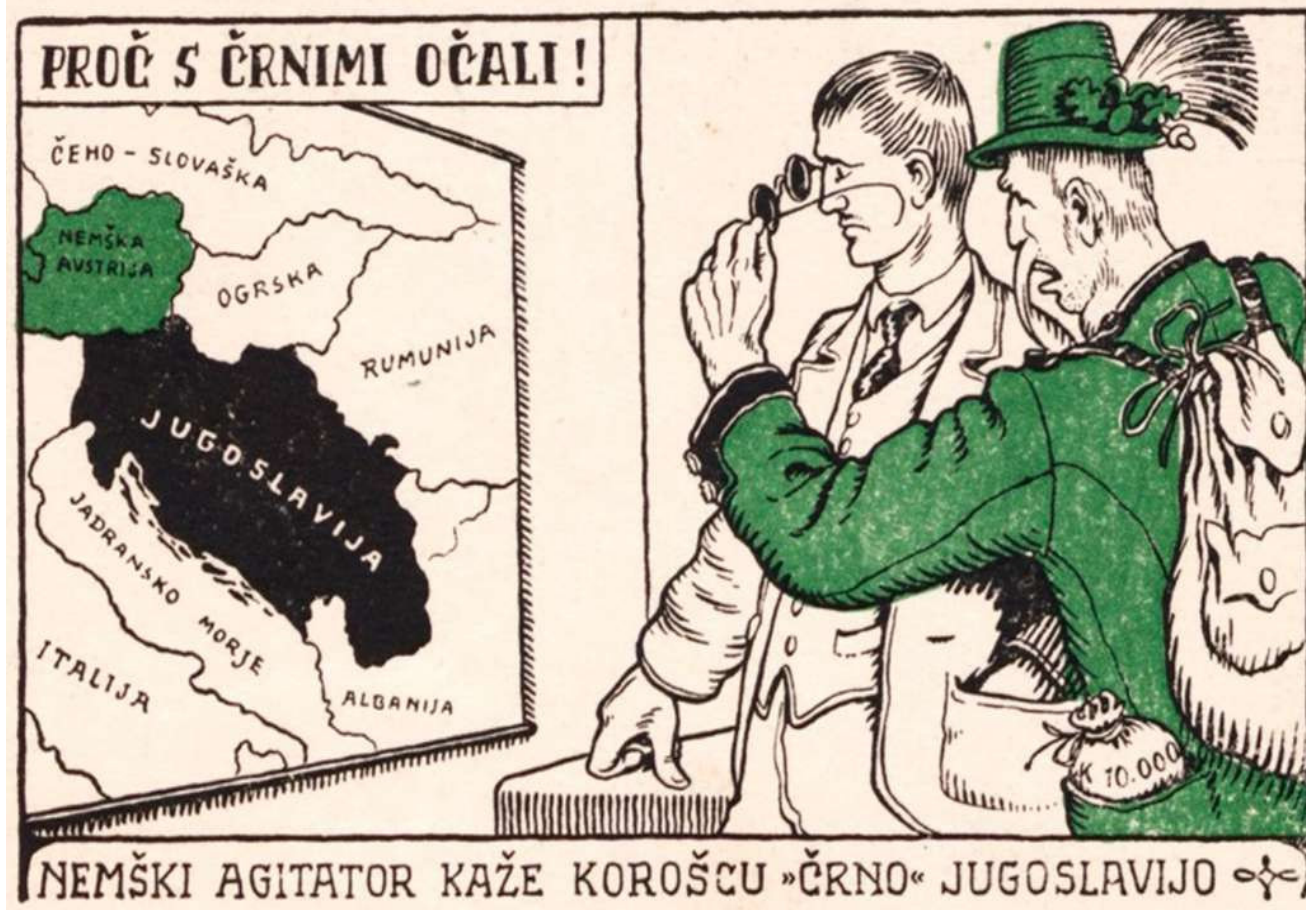
**Z 10. oktobrom se
konča slovensko trp-
ljenje in teror Nemcev
in renegatov!**

**Wir Kärntner Bauern
wählen am 10. Oktober
grün.**

Im ungeteilten Kärnten finden wir für alle
Erzeugnisse der Landwirtschaft lohnenden
Absatz, Klagenfurt und Villach liefern uns
zu billigen Preisen alles, was wir brauchen.
In SHS haben wir keine Zukunft, keinen Ab-
satz für unsere Produkte und keine Möglich-
keit, notwendige Waren einzukaufen.

Sl. l. do 1945-44

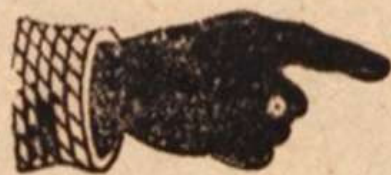

Pojdimo

Vsi k glasovanju!
To je naša sveta dolžnost,
domovina nas kliče.

**Korošci ste in
Korošci ostanite!**

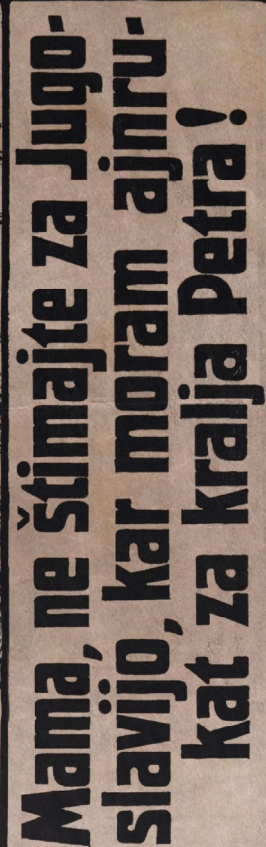
Kmet je knez v
Jugoslaviji,
v Nemški Avstriji pa judi in
baroni!

**Jugoslovan — srbski
hlapec!**

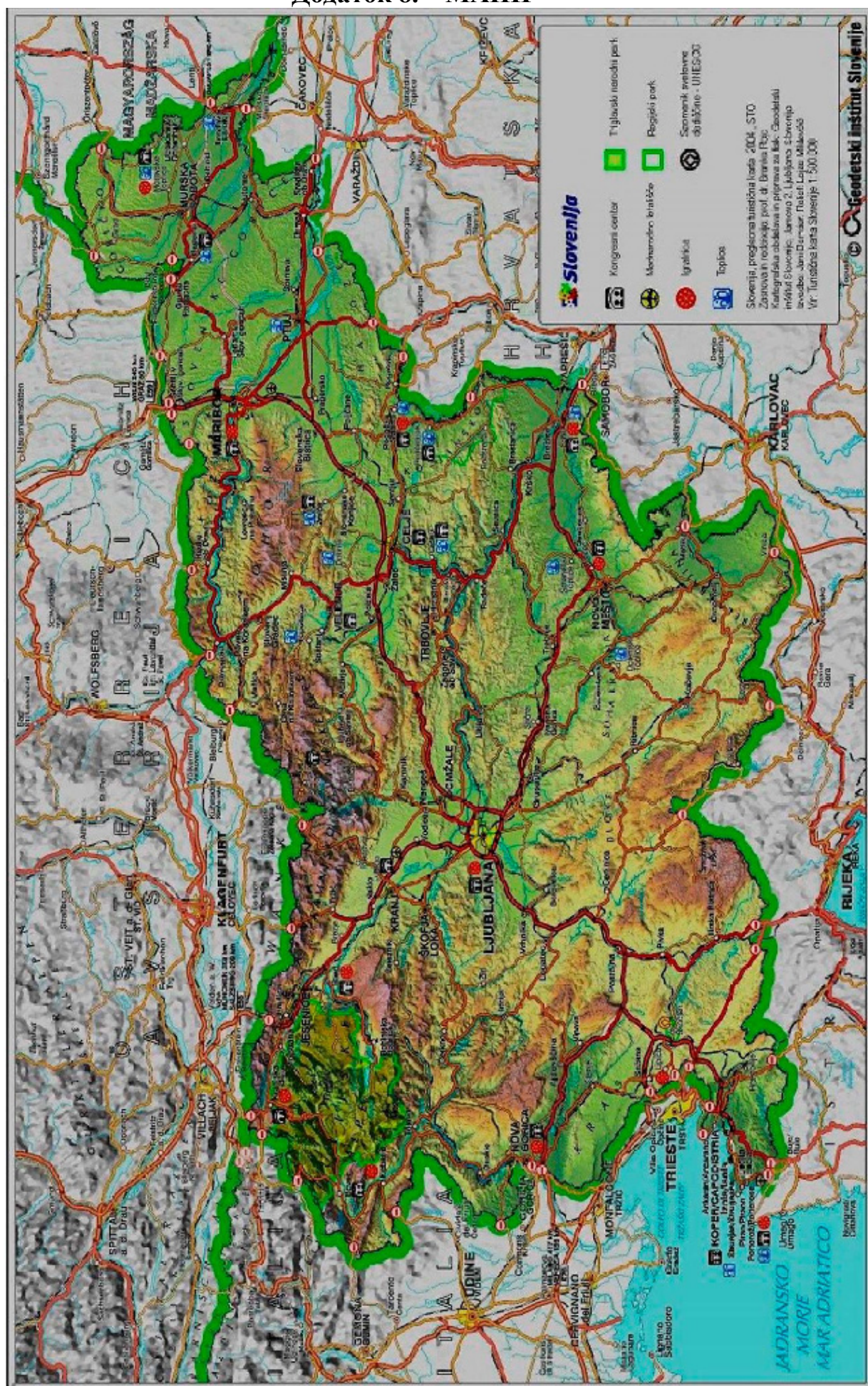

SE ZEMlja NE BO PILA
NJEGOVE KRVI!

Додаток 8. МАПИ

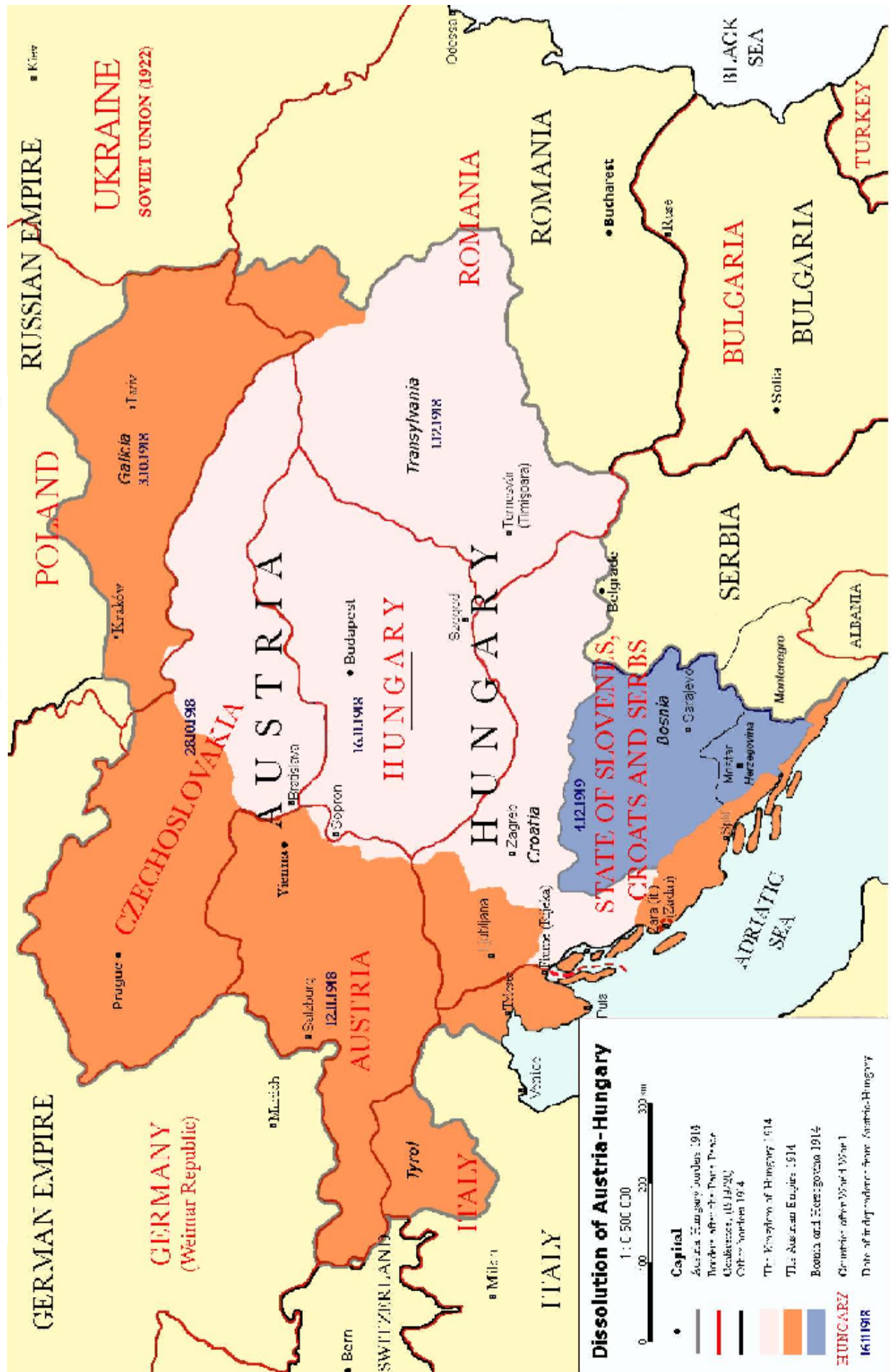
Мапа 1. ГЕОЛЮПЧІ РЕГІОНИ СЛОВЕНІЇ

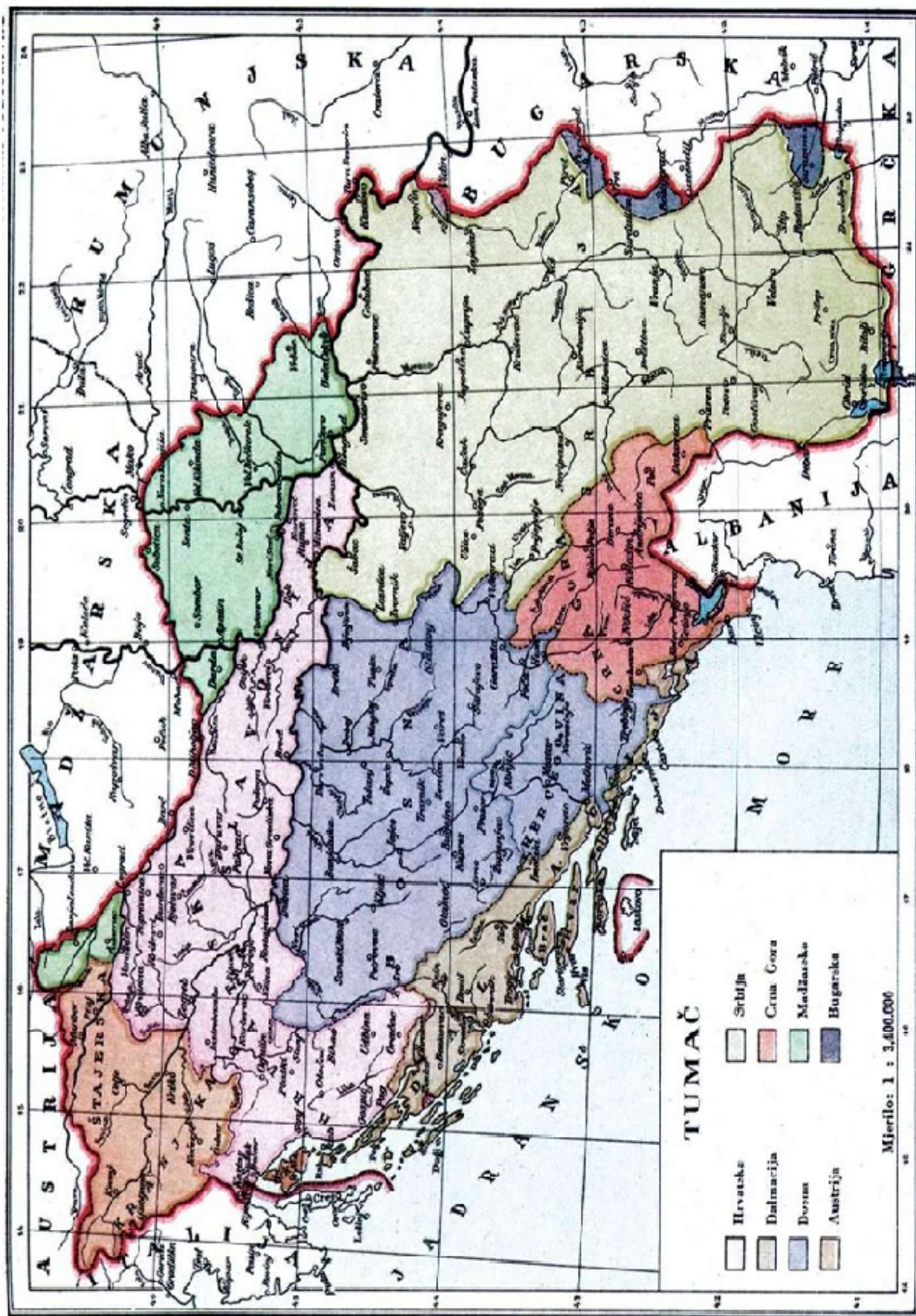
Мапа 2. ЕТНО-ІСТОРИЧНІ РЕГІОНИ СЛОВЕНІЇ

Мапа 3. АВСТРО-УГОРСЬКА ІМПЕРІЯ 1914 р. ДЕРЖАВА СХС 1918 р.

Мапа 4. КОРОЛІВСТВО СХС. Грудень 1918 р.

Мапа 6. СЛОВЕНСЬКО-ІТАЛІЙСЬКИЙ КОРДОН

Венеційська Словенія у 1866 р., Лондонський пакт 1915 р.,
«Лінія Вільсона» 1919 р., 1939 р., «Лінія Моргана» 1945 р.,
мирні угоди 1945 і 1946 рр.

Мапи 7 /1-4. АВСТІЙСЬКО-СЛОВЕНСЬКА ВІЙНА у Карінтії,

січень – червень 1919 р.

Зелена лінія – кордон між протиборчими військами. Зелені стрілки – напрями руху словенських військ; чорні – австрійських.

Мапа 7 /1. СЛОВЕНСЬКІ ТЕРИТОРІЇ, зайняті словенськими підрозділами до 9 грудня 1918 р.

Періоди:

I – початковий (січень-лютий 1919 р.)

Мапа 7 /2. АВСТРІЙСЬКІ КОНТРНАСТУПИ у грудні 1918 р. – січні 1919 р.

Початком війни можна вважати масивний напад австрійців на *північно-західному, Карінтійському кордоні*. Важкі бої відбулися в районі відповідальності майора Лаврича 4 – лютого 1919 р., коли австрійські загони напали на словенські загони під Подклоштром та Боровльями. Значна перевага австрійського війська зробила необхідним виведення словенських загонів. У цих важких боях біля Боровель пало 10 солдатів і близько 20 отримали поранення.¹ Південна Карінтія, таким чином, перейшла в руки супротивника. У другій половині лютого на східну ділянку Карінтійського фронту послали кілька батальйонів регулярної Солунської сербської армії, але було запізно.

Ці новини вплинули на ситуацію на *північно-східному, Штірійському кордоні*. Там ще 14 січня 1919 р. дійшло до бойових дій, хоча вони мали більш локальний характер, як в містечку Лучане (нім. – Лойчах), але 4 лютого 1919 р. сталися сутички у Соботі, Шпільї, Цмуреку і особливо запеклі – при м. Радгона.

Після боїв під Радгоною у Маріборі почалися перемовини між Грацьким (Градець – столиця Штірії, що залишилася в Австрії) та Люблянським провінційними урядами щодо офіційного словенсько-австрійського розділу Штірії. Штірійський уряд у Градці 13 лютого 1919 р. уклав, завдяки генералові Майстру, перемир'я з Провінційним урядом Словенії, яке визначило лінію, прийнятну для підписання мирного договору.

Демаркаційна лінія згідно Грацького протоколу йшла по Караванках до Фрейбаха і потім на захід і на північ від Великовця та існувала фактично до 28 травня 1919 р., хоча австрійські війська майже щодня її порушували.

II – прекурський (березень 1919 р.)

На північному сході Словенії, у Прекур'ї, яке залишалося у кордонах Угорщини, сталися бої, які вплинули на ситуацію на Карінтійському фронті. Під м.Мурська Собота відбувалися озброєні сутички з угорцями, особливо жорсткий бій відбувся 12 березня 1919 р. 21 березня 1919 р. всю владу в Угорщині

¹ Andrejka V. J. Razvoj vojaštva... S. 276.

захопила Радянська республіка.² Місцеві політичні лідери у Прекмур'ї на чолі з В.Ткальцем 30 березня 1919 р. захопили м.Мурська Собота, створили Прекмурську Радянську Республіку та почали широку проугорську пропаганду проти спільної югослов'янської держави. Через всі ці події у березні 1919 р. батальйони Солунської сербської армії, які утримували Карінтійський фронт, було передано на кордон з Угорщиною. Це було однією з багатьох тактичних помилок головного командування.

III – перший словенсько-сербський наступ (квітень 1919 р.)

Наприкінці квітня в Карінтію знову прибули дві сербських гірських батареї, як резерв, на додаток до 9 словенських батальйонів, тобто біля 3400 солдатів. Проти них стояли десять батальйонів Народної армії Австрії та тридцять загонів міліції, тобто внутрішніх військ.

Оскільки австрійські війська, як і раніше, обстрілами або перетином демаркаційної лінії порушували перемир'я, з дозволу командира новоствореної Дравської дивізії словенці виконували невеликі оборонні рейди на захід і на північ від Великовця для того, щоб захистити Великовський плацдарм. Один з таких рейдів – 28 квітня 1919 р. – отримав характер справжнього наступу, тому що атакуючі словенські війська проникли далеко на північ, навіть до річки Крки.

Мапа 7 / 3. СЛОВЕНСЬКИЙ НАСТУП 29 квітня 1919 р. та АВСТРІЙСЬКИЙ КОНТРНАСТУП

План наступу підготував командувач Прикордонного командування Західної Карінтії полковник Мілан Блейвейс. Наступ почався зранку 29 квітня 1919 р., по всіх ділянках Карінтійського фронту від Дравограда до Подрожці. Головний і вирішальний наступ на Целовець йшов з боку Великовця, де було зібрано більшу частину словенських збройних сил.

На великовському напрямку словенські підрозділи взяли с. Трушње і просунулися до р. Крки, але ввечері через австрійський контрнаступ відійшли у вихідне положення. Результатом бою було знищення близько 20 австрійських гармат. Успіху не досягли також в напрямку на Лабодську долину та в прориві з с. Апачи на с. Боровльє.

Австрійські війська використали порушення режиму припинення вогню і 2 травня атакували плацдарм Великовський міст, тобто почали контратаку. В той

2 Словенські дослідники Прекмурської республіки Ю.Тілт і Л. Уде використовують вислів «Угорська советська республіка» для угорської республіки, яку було створено 11 березня 1919 р. Як пояснює Вілко Новак, правильний словенський переклад угорського вислову *A Magyar Tanácsköztársaság* такий: Угорська республіка рад. Руське слово «совет» має дослівну паралель в угорському «tanács», яке використовували також у прекмурській публіцистиці, а німецькою - «Rat», тому австрійці називають угорську червону республіку «Räte republik». Угорці, однак, використовують тільки *Tanácsköztársaság* = Республіка рад. -

Novak V. Prekmurska duhovščina in borba za osvoboditev / Vilko Novak // Stopinje 1980. Murska Sobota. S.21.

же день австрійці розбили словенські підрозділи та захопили значну кількість полонених, які не змогли перетнути річку Драва.

Відступаючи, словенські частини спробували вночі поставити лінію оборони між м. Пліберк та с. Пеца, але вже вранці їх перебили. Словенські підрозділи розпалися та побігли у паніці в Межицьку долину. Австрійці йшли за ними та дійшли до Словень Градця, звідки їх словенці 8 і 9 травня відігнали. Також австрійці намагалися продертися по Дравській долині до Марібора, до Врат при Муті, і там їх теж зупинили вояки Штірійського Прикордонного командування 8 травня.

Лінія фронту, таким чином, стабілізувалася на лінії Дравоград-Плешивець-Солчава-Железна Капла – по верхів'ях Караванських гір. Втрати словенської сторони були величезні. Було полонено 900 солдатів та 23 офіцери, вбито було принаймні 63 вояка. При с. Товстий Врх трагічно загинув Франьо Мальгай. Австрійські війська в контрнаступі змусили словенців залишити Великовец і всю Східну Карінтію.

Ця військова операція була проведена без дозволу командира дивізії³ і стала останнім самостійним вчинком словенських збройних сил за період існування Королівства СХС. Хоча декілька джерел показують, що в період першого наступу ми маємо справу із суто словенською військовою компанією, в книзі «Карінтійський плебісцит» ми знайдемо інформацію про те, що при наступі с. Колодвор у Подрожці зайняв 4-й сербський загін; згадуються також 1-а і 7-а сербські батареї.⁴

Поразка збройних сил Словенії в Карінтії наприкінці квітня – на початку травня показала, що словенці вже не такі сильні, щоби самим зайняти Карінтію, вони потребували допомоги сербів.⁵

IV – другий словенсько-сербський наступ (травень – червень 1919 р.)

Переговори про припинення вогню, що після австрійського контрнаступу відбулися у Целовці 9-16 травня 1919 р., були невдалими. Вже 12 травня 1919 р. на конференції було прийнято рішення про проведення плебісциту стосовно Карінтійського кордону.

Тому Королівство СХС вирішило за допомогою військового втручання повернути той стан справ, що існував до 29 квітня.

Додатково було мобілізовано десять років призову словенських чоловіків. Крім того, верховне командування сербської армії відправило в Словенію два батальйони регулярної армії, кавалерію і значну артилерію. Командувачем наступу був призначений генерал Коста Смільянич. Було створено п'ять загонів: Лабодський, Карінтійський, Єзерський, Любельський та Єсеницький. Тільки Єзерський загін складався із сербських військ. У Лабодському та Любельському

3 Andrejka V.J. Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes // Slovenci v desetletju 1918—1928: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine / Josip Mal (ur.). Ljubljana: Leonova družba, 1928. S. 277.

4 Slovenska novejša zgodovina... S. 217.

5 Ude L. Koroški plebiscit - razprave in članki. Ljubljana: Slovenska matica, 1970. S. 177-192.

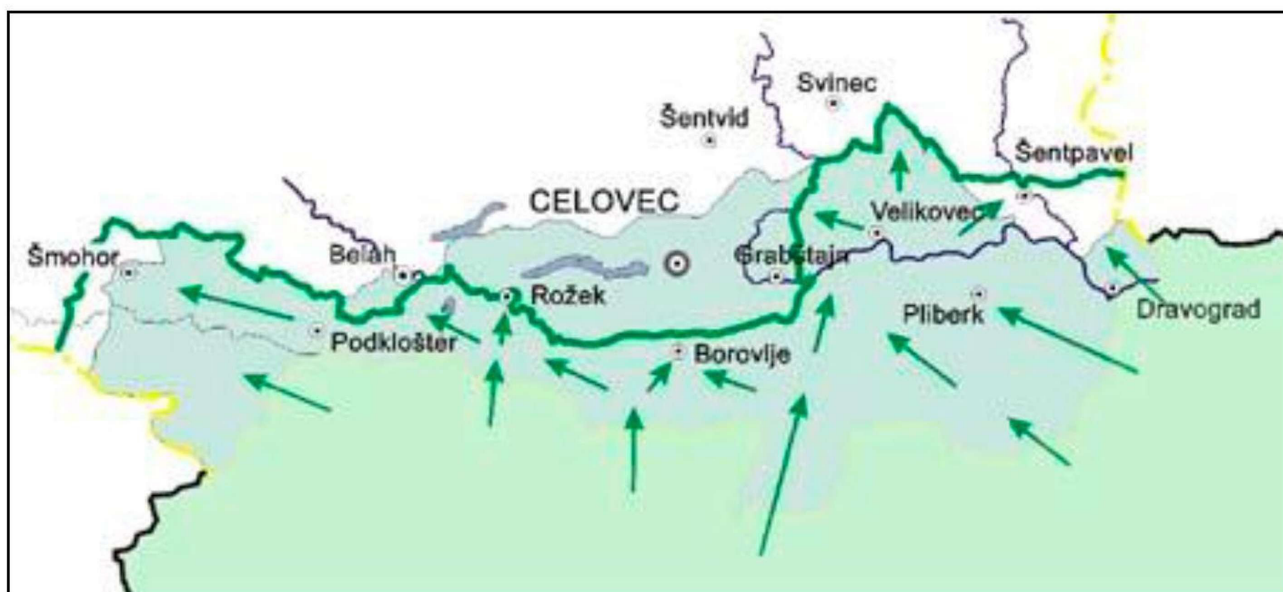
були тільки словенці, в Карінтійському загоні були сербська артилерійська батарея і два кавалерійських ескадрони. Шість інших батарей і шість з половиною батальйонів піхоти були словенські. Командирами загонів були серби. Тільки Лабодський загін був під командуванням генерала Р. Майстра. Резерв складали серби. Словенсько-сербська армія мала від 10 до 12 тисяч солдатів. Карінтійська австрійська армія мала 9,5 тис. солдатів та близько 50 гармат.

Мапа 7 / 4. СЛОВЕНСЬКО-СЕРБСЬКИЙ НАСТУП 28 травня 1919 р.

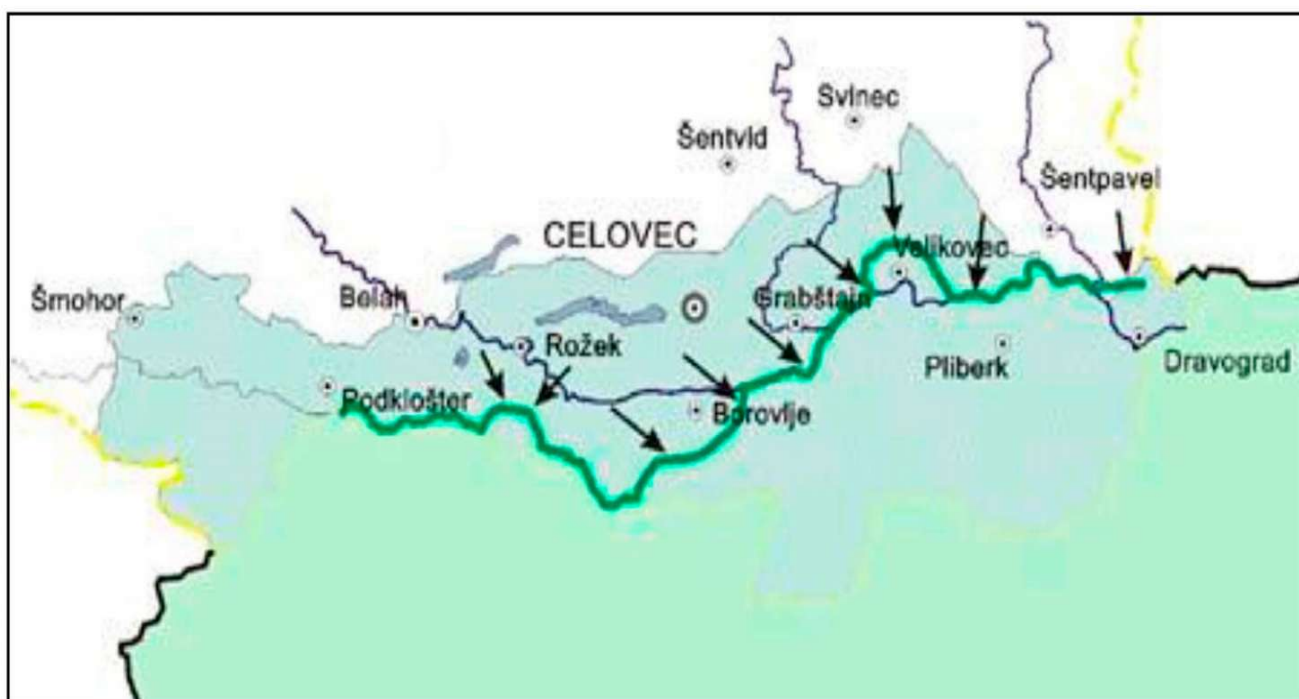
Добре організований наступ королівської армії в Карінтії почався 28 травня. Лабодський загін йшов долиною Драви на м. Великовець. Вже в перший день солдати пройшли в глиб настільки, що австрійська армія відступила на лівий берег Драви на всій ділянці від м. Дравоград до с. Апачі. Такому успіху посприяло також захоплення Карінтійським загоном Межицької долини.

Наступ тривав до 4-6 червня. Позиції, зайняті словенцями, набагато покращували лінію демаркації у бік Словенії.

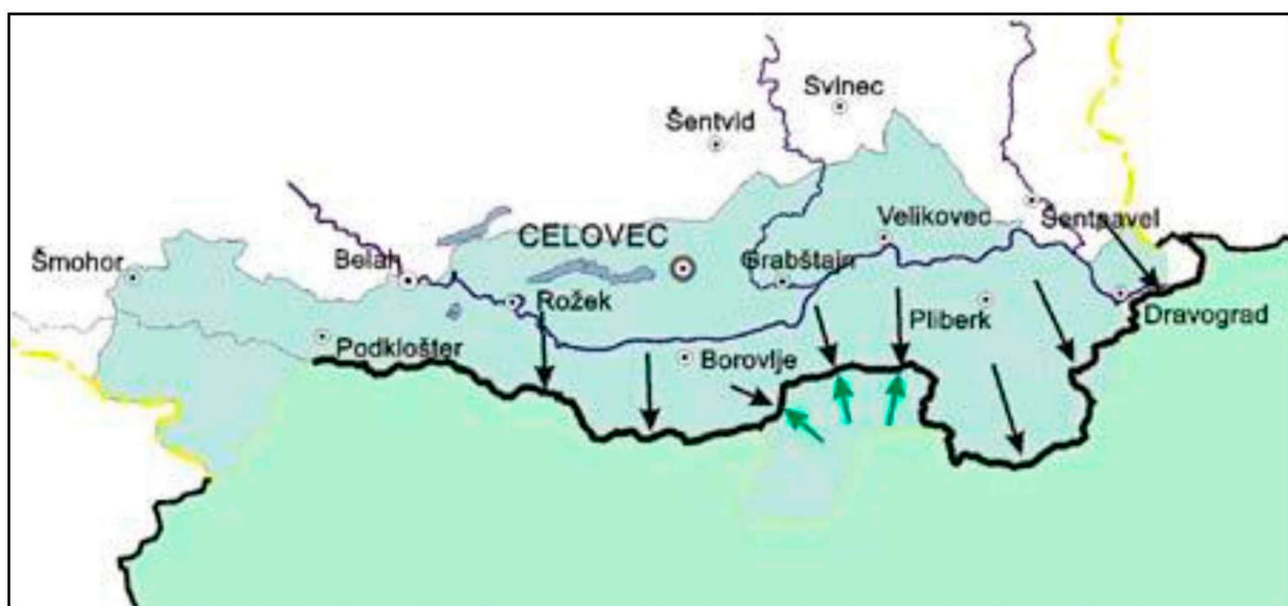
Мапа 7 /1. Територія Карінтії, зайнята словенцями до 9.12.1918р.

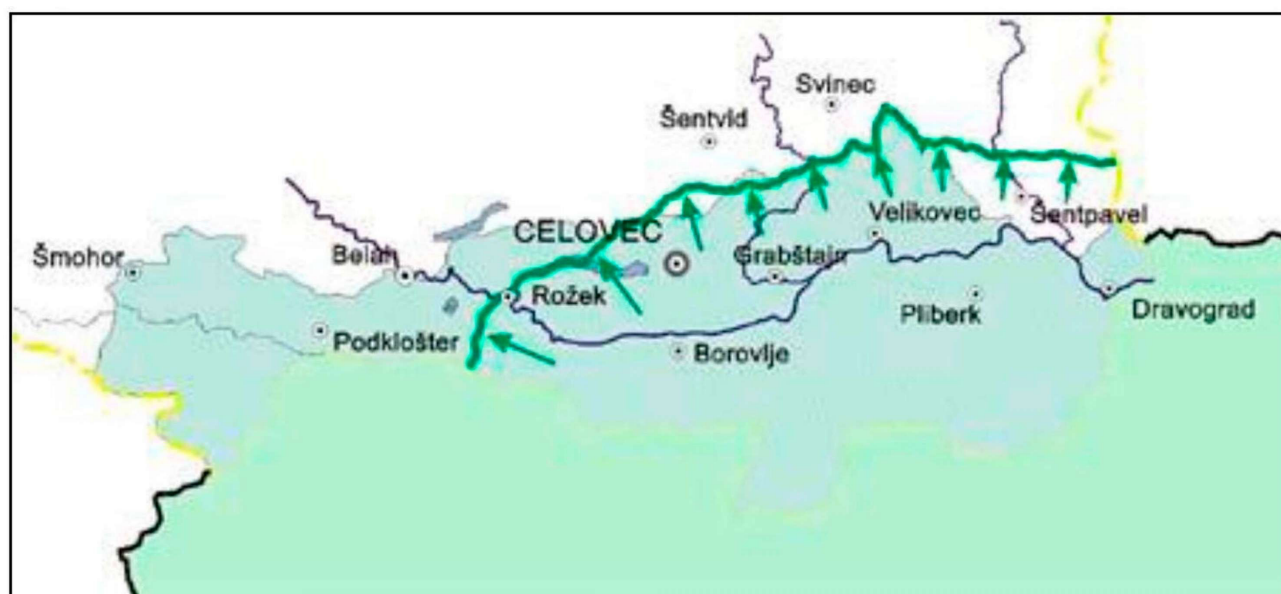
Мапа 7 /2. Австрійський контрнаступ. 12. 1918р. – 01. 1919р.

Мапа 7 /3. Словенський наступ 29. 4. 1919 р. і австрійський контрнаступ

Мапа 7 /4. Словенсько-сербський наступ 28. 5. 1919 р.

Мапа 8. УГОДА МАЙСТРА-ПАССІ, 27 листопада 1918 р.

Зелена лінія показує словенську частину Каринтії, як її виборив генерал Р. Майстер

Угоди Лаврича-Хульгерта 23 листопада і

Майстра-Пассі 27 листопада 1918 р.

Національний уряд СХС в Любляні організував оборонну кампанію у Каринтії. Була організована оборона кордонів від Подклоштра через Боровльє до Гориці, тобто 70 км фронту. При цьому було б потрібно не менше 1000 гвинтівок, 30 кулеметів і декілька батарей.

Через необхідність підтримки порядку в Любляні уряд не мав достатньо військ для оборони Каринтії. Зібрати достатню кількість вояків у самій Каринтії не вдалося. Населення виказувало байдужість, а іноді навіть недовіру.

За цих обставин найбільш позитивною дією Національного уряду стало призначення капітана Альфреда Лаврича верховним головнокомандувачем на захист словенського кордону у західній Каринтії. В той же час потрібних військ уряд йому не надав, й він мав збирати добровольців. Більшість добровольців Лаврич зібрав у селі Гореньє.⁶

У середині листопада австрійська сторона мала в цілому всього 9 офіцерів, 109 вояків, 1 авто-гармату і 1 броньований автомобіль, але їх число швидко прогресувало, і полк у Целовці 20 листопада вже нарахував 426 чол.

Військова частина під командою Франьо Мальгая отаборилася у с. Превальє і звідти зайняла долину Межиці. Загін Лаврича 13 листопада розгорнулася у напрямку м. Любель. Паралельно з кампанією Лаврича, військова частина під командою лейтенанта Лойзе Уде зайняли м. Любель. 19 листопада вночі капітан Лаврич повністю зайняв Боровльє (це з 5 офіцерами, 58 солдатами і 3 кулеметами), а також без бою роззброїв німецьку гвардію. За ці швидкі та рішучі дії капітан Лаврич отримав від Національного уряду звання майора Генерального штабу.⁷

Ця операція та енергійний образ дій майора Лаврича призвели у Целовці до великого страху і хвилювання. Наслідками цього стали переговори між делегатами уряду Каринтії і майором Лавричем у Боровлях. Лаврич разом з командиром провінції Каринтії, майором Людвігом Хульгертом і делегатом провінційного уряду Йосепом Пфланцерном уклали угоду, за якою тимчасовою лінією демаркації визнали р. Драву [*угода Лаврича-Хульгерта 23 листопада 1918 р.*]. Армія Держави СХС мала зайняти територію на південь від демаркаційної лінії у районі м. Зільє – від гирла р. Зільця до гирла р. Драва. Цю угоду було затверджено 23 листопада провінційним урядом Каринтії. На

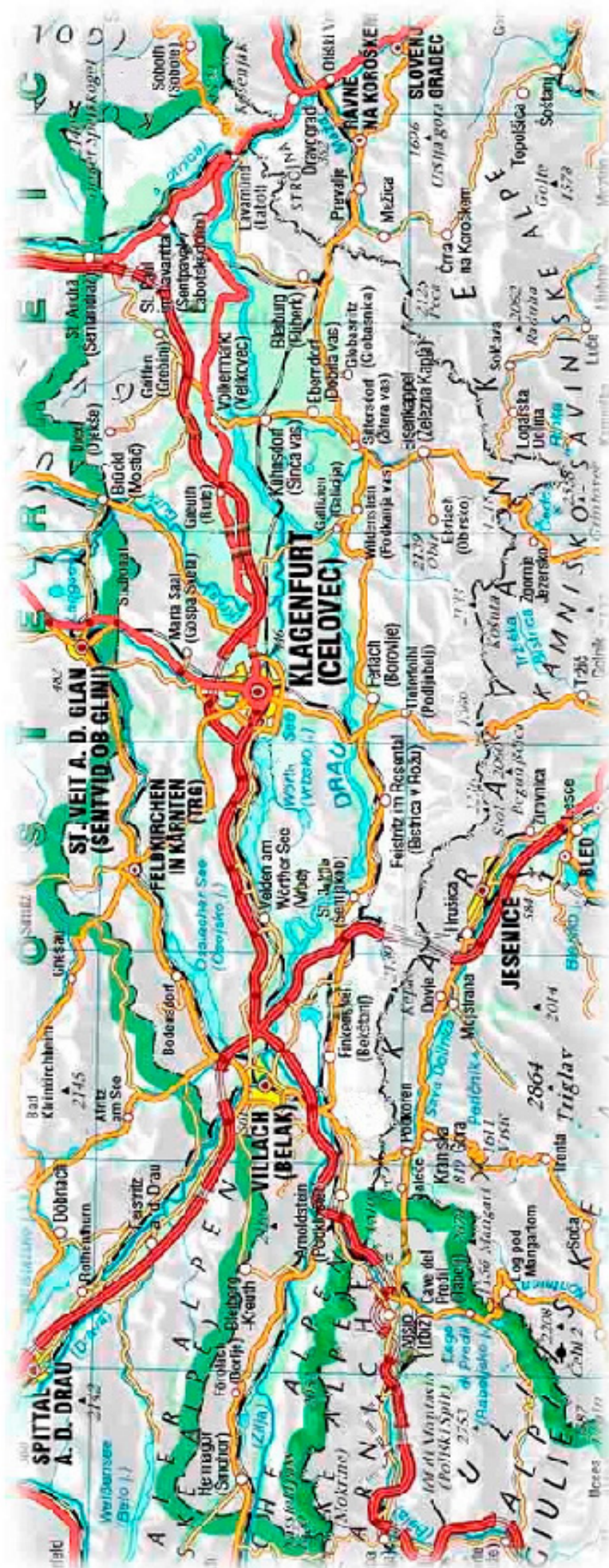
6 Ude L. Vojaški boji na Koroškem v letu 1918-1919 // Koroški plebiscit / Janko Pleterski (ur.). Ljubljana: Slovenska matica, 1970. S. 132-214.

7 Andrejka V. J. Razvoj vojaštva... S. 275.

зазначений в угоді території встановлювалася влада Словенії, тобто Держави СХС. Обидві сторони зобов'язалися уникати конфліктів. На заклик до вступу у лави словенського війська відгукнулися кілька десятків місцевих жителів.

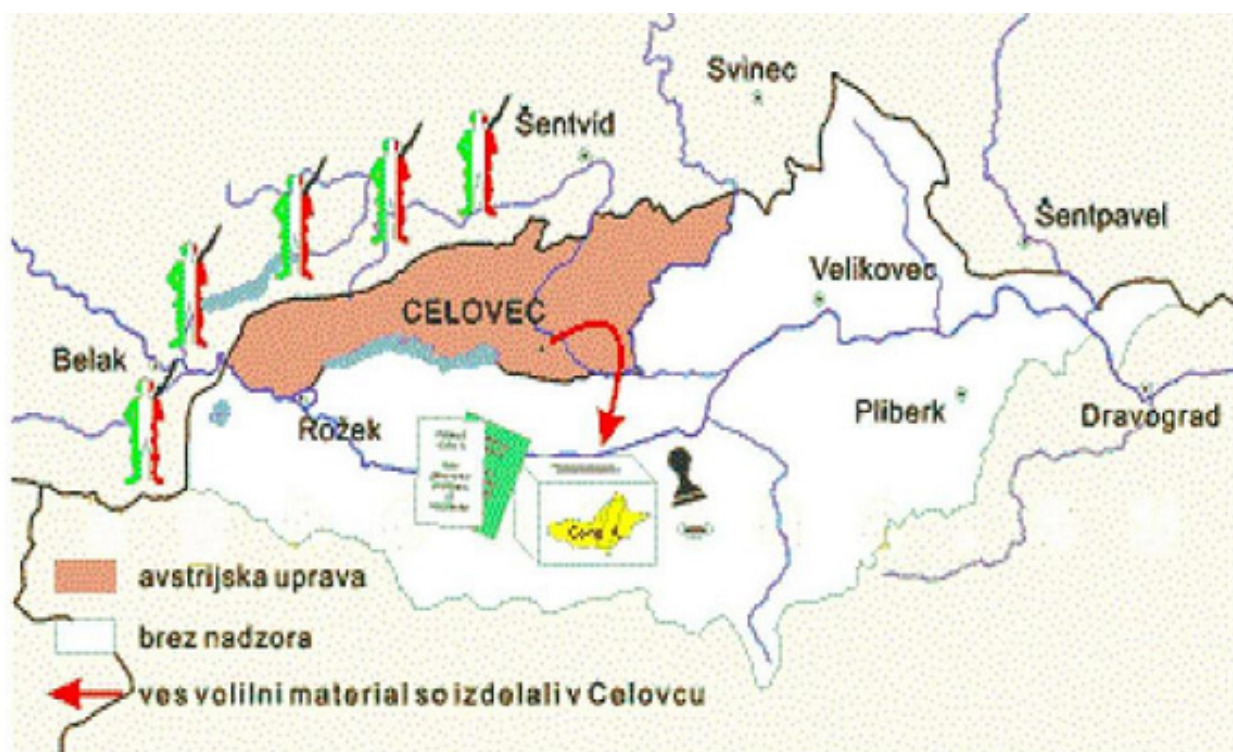
23 листопада 1918 року підрозділ сербського 26-го піхотного полку також взяв с. Шпільє, що спонукало австрійську сторону до перемовин щодо демаркаційної лінії. До м. Марібор прибув полковник Рудольф Пассі, комісар економічного управління і військового командування м. Градець, у повноваженнях якого була не тільки Штірія, але й Карінтія. Генерал Майстер скористався цією можливістю і 27 листопада уклав спеціальну угоду з Пассі, згідно до якої словенська сторона переміщувалася з лінії Радгона-Одер-Пуркла-Брунзее-Шент Вейт на лінію на Фогау-Ерновж-Івнік-Словенський Шміхель-Крнські Град-Трг-Бельяк-Шмохор, а звідти прямо на південь кордону колишньої австрійської провінції Карінтії. Між солдатами генерала Майстра та австрійськими військами була домовленість про нейтральну зону, що б не допустити зіткнення між військами [*угода Майстра-Пассі 27 листопада 1918 р.*].

Мапа 8. УГОДА МАЙСТРА-ПАССИ, 27. 11. 1918 р.

Мапа 9 / 1. ЛИКВІДАЦІЯ СЛОВЕНСЬКОГО УПРАВЛІННЯ у Зоні А за рішенням Паризької мирної конференції.

Мапа 9 / 2. РЕГІСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ АВСТРІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ, які відповідали умовам «ВІДКРИТИХ СПИСКІВ» у Зоні А.

Рожева барва — територія під австрійським управлінням

Біла барва — без управління

— італійські війська по кордонах зони плебісциту

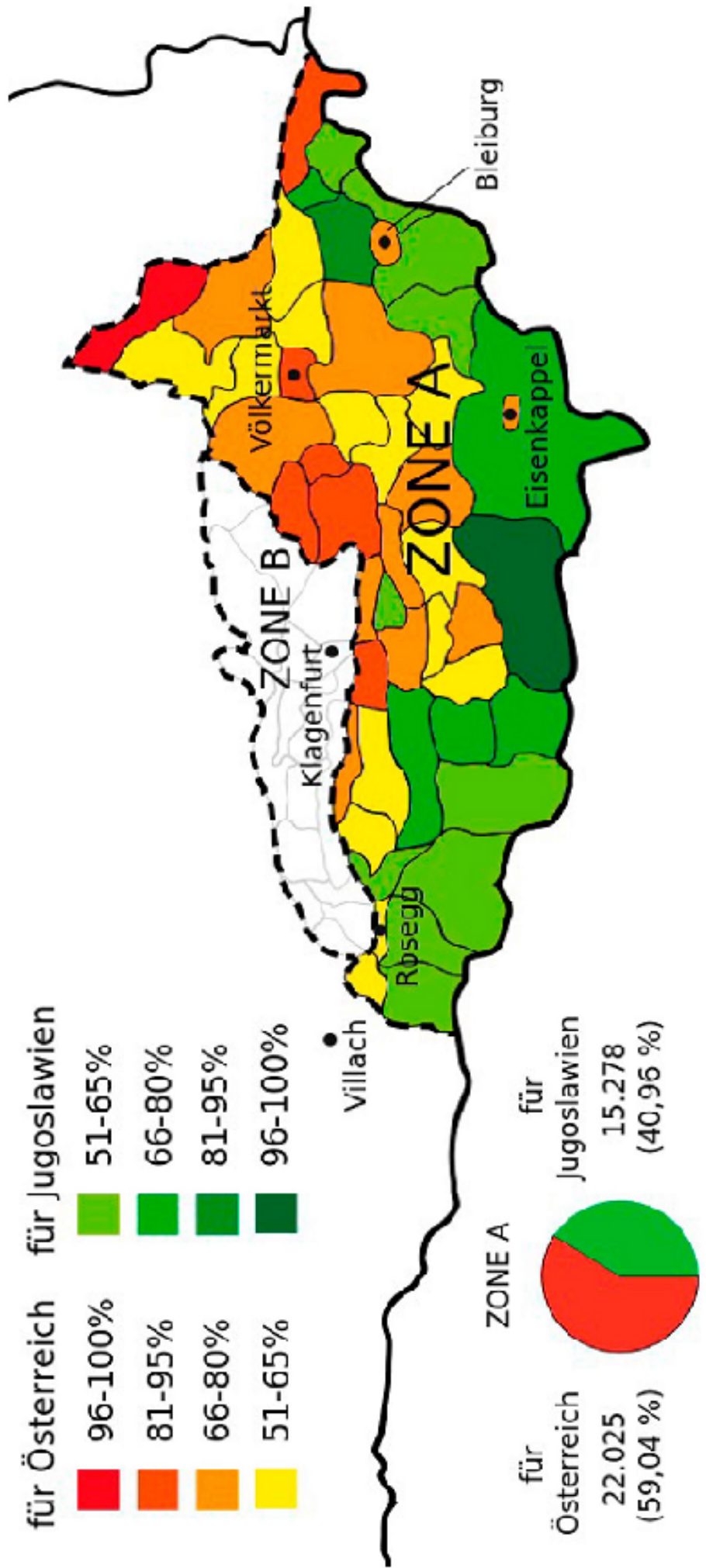
— всі матеріали для голосування надруковані у Целовці; реєстрація виборців з усієї Австрії, які відповідали умовам «відкритих списків» у Зоні А

Мапа 11. РЕЗУЛЬТАТИ ПЛЕБІСЦИТУ В КАРИНТІЇ, 10 жовтня 1920 р.

Каринтійський плебісцит 10 жовтня 1920 був одним з референдумів, проведених за рішенням Паризької мирної конференції на території етнічно змішаних регіонів Східної Європи з метою визначення їхньої територіально-адміністративної приналежності до тієї чи іншої держави. Завершився передачею всієї плебесцитної Каринтії до складу Австрії, незважаючи на те, що у 2-х з 4-х плебесцитних округів населення висловилося за приєднання до майбутньої Югославії. Незважаючи на суперечливі результати референдуму, межа, встановлена в результаті його проведення, була ще раз підтверджена двосторонньою угодою між Югославією і Австрією в 1955 р.

Аналіз результатів голосування показав, що за Австрію голосували практично всі етнічні німці, жителі міст, а також 40% місцевих словенців, що і забезпечило перемогу проавстрійського боку. За Югославію проголосувало 60% словенців.

Мапа 11. **ВИЗНАЧЕННЯ СЛОВЕНСЬКИХ КОРДОНІВ, 1919-1920 рр.**

Кордон з Італією:

Переривчаста лінія на зеленому полі показує межу, передбачену Лондонською угодою. Вона відповідала західному кордону австрійської провінції Крайна. Італія зайшла далеко за цю лінію всередину Словенії, і нова межа не мала юридичного міжнародного визнання. Тому Паризька конференція не визначила цей кордон. Фактичний словенсько-італійський кордон було узаконено Рапалльською угодою 1920 р.

Кордон з Австрією:

Блакитне поле – муніципалітет Єзерсько і Межицька долина – були возз'єднані зі Словенією у результаті словенського наступу у грудні 1918 р. – січні 1919 р.

Коричнева тонка стрічка – північний кордон східної Карінтії.

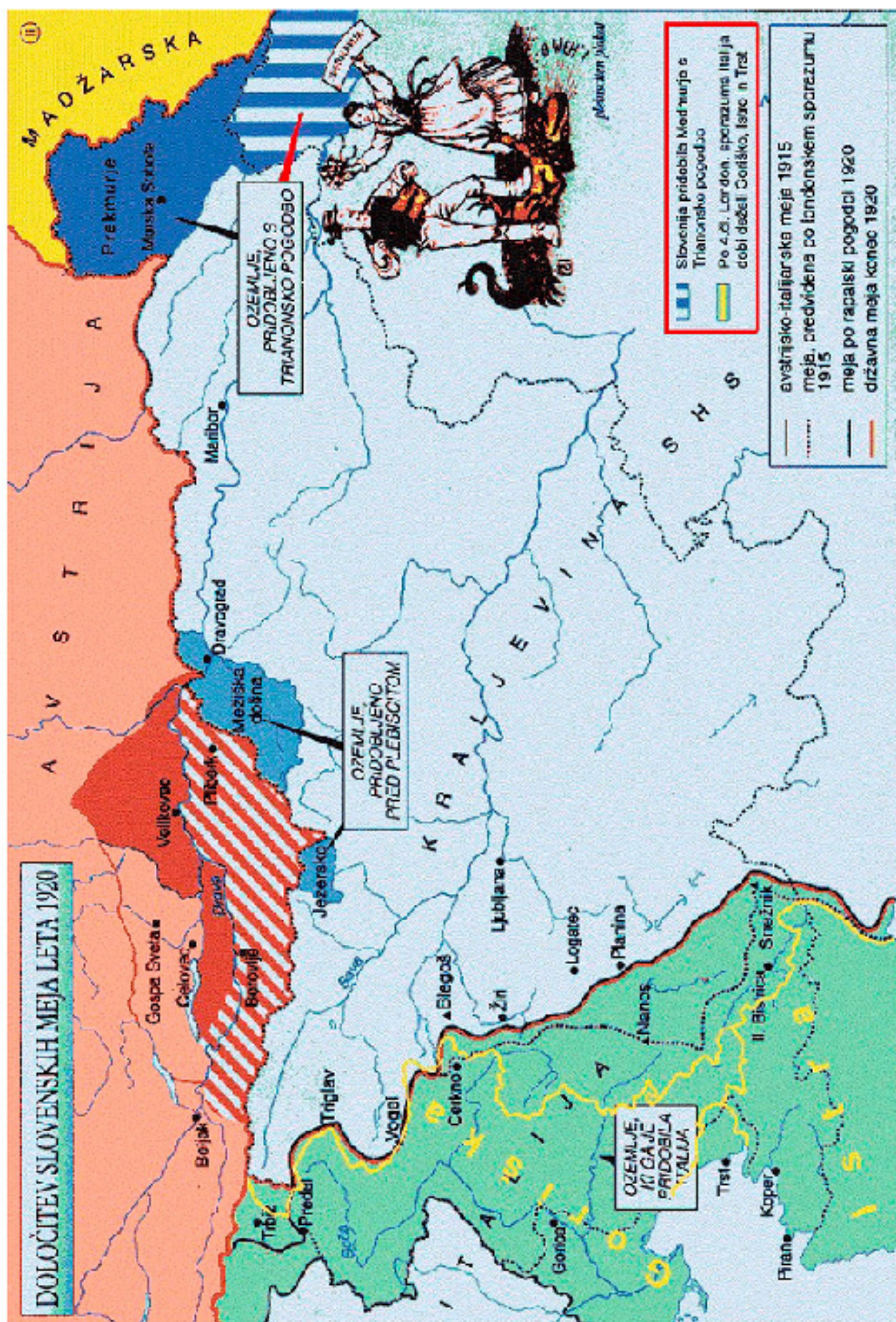
Карінтія (коричнєве поле та стрічки – зона плебісциту) – залишилася в Австрії за результатами Карінтійського плебісциту у жовтні 1920 р.

Бельяк (на рожевому полі) навіть не включили до плебісцитної зони.

Кордон з Угорщиною:

Меджимур'є (сині та білі стрічки) за Трианонським мирним договором увійшло у Словенію, перебувало в ній до 1929 р. Після введення режиму диктатури Меджимкрє передали Хорватії.

Мапа 11. ВИЗНАЧЕННЯ СЛОВЕНСЬКИХ КОРДОНІВ, 1919-1920 рр.

Мапа 12. ДРАВСЬКА БАНОВИНА 1930-1941 гг.

